

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

CONFERENCE BOOK

EDITOR: Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS

AUGUST 23-25, 2024

ORDU, TURKIYE

EDITOR: ASSIST. PROF. EMRULLAH BANAZ

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

05.09.2024

DOI: 10.5281/zenodo.13693656

ISBN: '978-625-95080-0-9'

CONGRESS ID

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

DATE AND PLACE

AUGUST 23-25, 2024

ORDU, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD3

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Omer OZER

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. SEDA NUR ATASOY

GIRESUN UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. CEMILE BAHTIYAR KARADENIZ

ORDU UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. FATMA BIRGILI

MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. NESEGUL PARLAK

ORDU UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. VUSALA JAFAROVA

AZERBAIJAN STATE OIL AND INDUSTRY UNIVERSITY (AZERBAYCAN)

Assist Prof. AHMET FIDAN

ORDU UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. AYNURE ELIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITYSI (AZERBAYCAN)

Assist Prof. AYTEN KAYA

ORDU UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Dr. NASEER AHMAD

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. ADNAN SOZEN

ADANA ALPARSLAN TÜRKEŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. AHMET NIYAZI OZKER

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. ALI RIZA MOTORCU

CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ASLI YAZICI

BARTIN UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA DEMIRI

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITYSI (AZERBAYCAN)

Prof. Dr. FATMA ILKER KERKEZ

MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (FAS)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAS

TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. MINE GOZUBUYUK TAMER

KARADENİZ TEKNİK UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. MITHAT UYSAL

DOGUS UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL GELİSİM UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. SAKINE SERAP AVGIN

KAHRAMANMARAS SUTCU İMAM UNIVERSITYSI (TURKIYE)

PROF. DR. SELAHATTIN AVSAROGLU

NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARISTAN)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BURCU UZUM

KOCAELI UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERKAN AYDINTAN

KARADENIZ TEKNİK UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. EHSAN RASOULINEZHAD

UNIVERSITY OF TEHRAN (IRAN)

Assoc. Prof. FUNDA COBAN

IZMIR DEMOKRASI UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE SENBERBER DUMANLI

ISTANBUL NISANTASI UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. HATICE BURCIN SOLT

ZONGULDAK BULENT ECEVIT UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. KORAY CELENK

ATATURK UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURAY ALACA

ACIBADEM MEHMET ALI AYDINLAR UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. SABAH RAZI

UNIVERSITY OF BISKRA (ALGERIA)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Assoc. Prof. ULHAK CIMEN

ATATURK UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BRAZIL)

Assist Prof. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assist Prof. AYHAN ATIGAN

KARABUK UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. AQDI ROFIQ ASNAWI

UNIVERSITAS DARUSSALAM GONTOR (INDONESIA)

AssIst Prof. BARIS AYDIN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. BUSRA YARANOGLU

BALIKESIR UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. CANAN AKSOY

KARADENIZ TEKNİK UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. DUYGU KAYALIK SAHIN

BARTIN UNIVERSITYSI (TURKIYE)

AssIst Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. MAHBUBOR RAHMAN

BANGLADESH UNIVERSITY OF TEXTILES (BANGLADES)

Assist Prof. MEHMET BOZKOYUN

HARRAN UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. PINAR GUMUS

KILIS 7 ARALIK UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assist Prof. YETKIN KARAOGLU

ORDU UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Dr. SUNITA DASMAN

UNIVERSITAS PELITA BANGSA (INDONESIA)

Dr. LE KHANH GIANG

UNIVERSITY OF TRANSPORT AND COMMUNICATION (VIETNAMESE)

Dr. RAVEENTHIRAN VIVEKANANTHARASA

THE OPEN UNIVERSITY OF SRI LANKA (SRI LANKA)

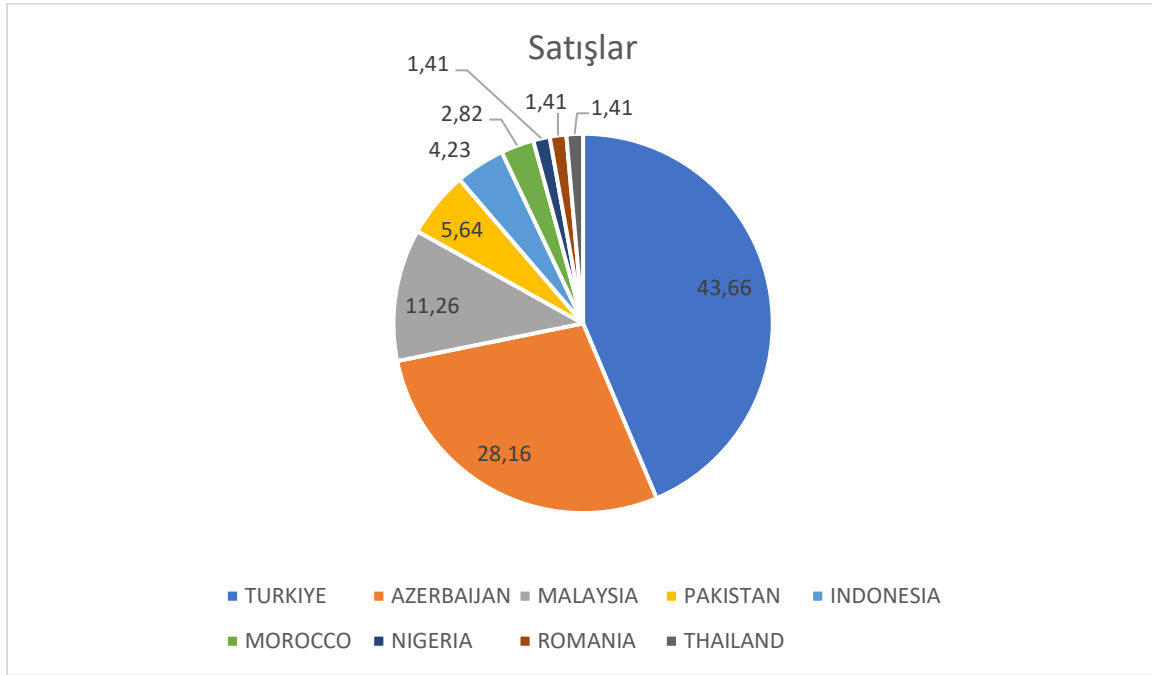
III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	31	43,66
AZERBAIJAN	20	28,16
MALAYSIA	8	11,26
PAKISTAN	4	5,64
INDONESIA	3	4,23
MOROCCO	2	2,82
NIGERIA	1	1,41
ROMANIA	1	1,41
THAILAND	1	1,41
TOTAL	71	100%

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

**III. INTERNATIONAL ORDU
SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE**

**AUGUST 23-25, 2024,
ORDU, TURKIYE**

CONFERENCE PROGRAMI

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08 2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
EBRU SEVİNÇ ÖZGÜL EYCAN BEYZANUR ÖZDEMİR GÜLSU TANRISEVER NESLİHAN GÜMÜŞTEKİN SEMANUR CIRITCI	İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ	DETERMINATION OF THE PERCEPTIONS OF STUDENTS STUDYING IN THE FACULTY OF HEALTH SCIENCES TOWARDS THE NURSING PROFESSION: THE CASE OF FOUNDATION UNIVERSITY
Assoc. Prof. MÜSLİM ALANOĞLU AZİZ DOĞAN FATMA NUR YAKKAN	FIRAT ÜNİVERSİTESİ	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' SELF-EFFICACY IN TEACHING 21ST CENTURY SKILLS AND TECHNOLOGY INTEGRATION
Dr. SİNAN BAYAT		ÖZEL EĞİTİM UYGULAMA OKULLARINDA UYGULANAN MÜZİK VE OYUN DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ BETİMSSEL ANALİZİ
Dr. SİNAN BAYAT		YETİŞKİN EĞİTİMİNİN NEDENLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
MUSTAFA MAVAŞOĞLU	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ	COLLOCATION IN FRENCH AND TURKISH NEWS ITEMS
MUSTAFA MAVAŞOĞLU	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ	REITERATION IN FRENCH AND TURKISH NEWS ITEMS
MERYEM BUSE AKDUMAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	EVALUATING THE SEASONAL EFFECTS OF URBAN GREEN AREAS ON SURFACE AND AIR TEMPERATURES, FOCUSING ON NATURE-BASED SOLUTIONS
Assoc. Prof. FUAT HACISALİHOĞLU	ORDU ÜNİVERSİTESİ	NATIONAL SYMBOLS IN THE POST- SOVIET GEOGRAPHY
Assoc. Prof. FUAT HACISALİHOĞLU GÜLSÜM ŞAHİN	ORDU ÜNİVERSİTESİ	BESIEGING CITIES IN THE VI. LEO'S TACTICA
Assoc. Prof. SÜLEYMAN UYGUN	ORDU ÜNİVERSİTESİ	CANNABIS (CANNABIS SATİVA L.) CULTIVATION AND TRADE IN FATSA AND ITS BASIN ACCORDING TO THE REPORTS OF FRENCH SAMSUN CONSUL HENRİ CORTANZE

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08.2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR

Assist. Prof. NİHAN KÜÇÜK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. NİLAY GÖKBULUT Assoc. Prof. Demet AKTAŞ	ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ	THE EFFECT OF MENOPAUSE SYMPTOMS ON QUALITY OF LIFE
Assist. Prof. NİLAY GÖKBULUT Assoc. Prof. DEMET AKTAŞ	ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ	SLEEP QUALITY AND ITS EFFECTS IN PREGNANT WOMEN
İLKİN ŞENOL Assoc. Prof. AHMET KURTOĞLU	BANDIRMA ON YEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	THE EFFECT OF EXERCISE ON BIOCHEMICAL CHANGES IN MENOPAUSAL WOMEN: A TRADITIONAL REVIEW STUDY
Assist. Prof. NİHAN KÜÇÜK	HİTİT ÜNİVERSİTESİ	ANTIDIABETIC AGENTS WITH ANTI-CANCER POTENTIAL: SYSTEMATIC REVIEW OF CURRENT STUDIES
Assist. Prof. VEYSEL BASKIN Assist. Prof. NİHAN KÜÇÜK	HİTİT ÜNİVERSİTESİ	USE OF HERBAL PREPARATIONS IN CANCER TREATMENT
BEYZA DURMAZ Assoc. Prof. SEDAT ARSLAN	BANDIRMA ON YEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	İNFLAMATUAR BAĞIRSAK HASTALIKLARINDA BESLENME VE DİYET TEDAVİSİ
BEYZA DURMAZ Assoc. Prof. SEDAT ARSLAN	BANDIRMA ON YEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	GASTROÖZOFAJİYEL REFLÜ HASTALIĞINDA GÜNCEL BESLENME STRATEJİLERİ
AYLİN DEMİRELLİ Assoc. Prof. ŞENİZ ÖZHAN	TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ	A STUDY ON THE EVALUATION OF PUBLIC PERCEPTIONS TOWARDS THE DEVELOPMENT OF MEDICAL TOURISM

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08.2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ELLADA HAJIYEVA	AZERBAIJAN TEKNİK UNIVERSITESI	NECESSARY ENGLISH LANGUAGE TEACHING STRATEGIES
FATIMA ZAHRA OUARIACH SOUFIANE OUARIACH	ABDELMALEK ESSAADI UNIVERSITY COMPUTER SCIENCE AND UNIVERSITY PEDAGOGICAL ENGINEERING	THE IMPACT OF COMMUNICATION TOOLS ON E-LEARNING
VITAVENICEA LAYUN	KENINGAU VOCATIONAL COLLEGE	BOOSTING YOUR CONFIDENCE FOR A BETTER YOU
AVY CHASCY TEO FUNG SEH	KENINGAU VOCATIONAL COLLEGE	FABULOUSLY FLAVORED FACIAL: A FACIAL CREAM MADE OF LEMON, COFFEE AND HONEY
MICHEL ANABELLA SAMUIL	KENINGAU VOCATIONAL COLLEGE	UNDERSTANDING FOMO (FEAR OF MISSING OUT)
HAIZET BENJAMIN	KENINGAU VOCATIONAL COLLEGE	EDUCATING THE PUBLIC ON SIGN LANGUAGE
MICHEL ARABELLA SAMUIL	KENINGAU VOCATIONAL COLLEGE	EATING DISORDER: CAUSES, EFFECTS, PREVENTION
ADIB IRSYAD BIN ALIUDIN	KENINGAU VOCATIONAL COLLEGE	THE BENEFITS OF ESPORTS
CALEB EVANDER DANIUS	KENINGAU VOCATIONAL COLLEGE	LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE
MIKE EDWIN FELIX ALEJANDRO BRANDON ALVIN MOHD DAZNIEL PEZZLEY JERREXTER MOHD NABIL FIKRI	KENINGAU VOCATIONAL COLLEGE	STEADY STEEL: RESTORING & REPAIRING GATES, FENCES & HANDRAILS FOR SAFER PUBLIC SPACE
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH		B-FREDHOLM SPECTRA AND RIESZ PERTURBATIONS

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08.2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. ULDUZ FARHAD KAHRAMANOVA	AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY	MIRZA ALAKBAR SABIR'S CREATIVE RELATIONSHIP WITH "MOLLA NASREDDIN" PRESS AGENCY
Dr. ULDUZ FARHAD KAHRAMANOVA	AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY	ROMANTICISM LITERARY TREND AND ITS THEORETICAL CONCEPT
Dr. ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ	CONTEMPORARY GENRES OF LITERARY CRITICISM
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ	THE CONCEPT OF TURKISHNESS IN THE CREATION OF ZIA GOYALP
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ	THE ROLE OF OMER SEIFADDİN THE DEVELOPMENT OF THE TURKISH STORY GENRE
Dr. ÜLKER BAŞŞIYEVA	ADPU	ANALYSIS OF S. VURGUN, A. SHAIG AND ALI NAZMI CREATIVES IN THE RESEARCH OF ACADEMIC M. IBRAHIMOV
Dr. ÜLKER BAŞŞIYEVA	ADPU	ISSUES OF MODERN AZERBAIJANI LITERATURE IN MIRZA IBRAHIMOV'S LITERARY AND CRITICAL MEETINGS
Assoc. Prof. YEGANƏ NƏRİMAN QIZI QASIMOVA	ADPU	AKADEMİK HƏMİD ARASLI ƏDƏBİYYAT TARİXÇİSİ KİMİ
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	AZERBAIJAN DEVLET PEDAĞOJİ ÜNİVERSİTESİ	THEME AND ARTISTIC CHARACTERISTICS OF MAGIC FAIRY TALES
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	AZERBAIJAN DEVLET PEDAĞOJİ ÜNİVERSİTESİ	ARMENIAN DICTATORSHIP IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN LITERATURE. (1920s) "ZANGAZUR" NOVEL, AYYUB ABBASOV
Dr. AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİNİ	NİTQİN KOMPOZİSİYA QURULUŞU
Dr. AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİNİ	NATİQİN ÇIXIŞININ HAZIRLANMASI MƏRHƏLƏSİ
LALE MUSAYEVA QİSMET KIZI	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİNİ	RULES FOR ORGANIZING INTERACTIVE LEARNING IN LESSONS

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08.2024
SUNDAY / 13:00-15:30
SESSION: 2 HALL: 1

POSTER PRESENTATION

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. DENİZ İRTEM KARTAL ZAFER YAREN MERYEM AKGÜL	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ	ANTIOXIDANT ACTIVITY OF ENDEMIC ASTRAGALUS CRYPTOCARPUS DC PLANT
Dr. DENİZ İRTEM KARTAL ZAFER YAREN HANDAN DORUK Assoc. Prof. İSMAİL ACAR	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ	DETERMINATION OF ANTIOXIDANT ACTIVITIES OF EXTRACTS FROM DISSINGIA LEUCOMELAENA MUSHROOM
ADEM BÜYÜK Prof. Dr. MEHMET TÜMER	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ	GRAFEN OKSİT ESASLI HİBRİT MATERYALLERİN SENTEZİ, İÇME VE ATIK SULARDAN TOKSİK METAL İYONU UZAKLAŞTIRILMASINDA KULLANIMI

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08.2024

SUNDAY / 13:00-15:30

SESSION: 2 HALL: 2/ MODERATOR

Assoc. Prof. HÜSEYİN ÖZDEN YURDAKUL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. TOLGA AKCAN Lect. YAĞIZ BATUHAN ERASLAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ	ANALYSIS OF MENUS IN THERMAL HOTELS IN TERMS OF HEALTH TOURISM
Assist. Prof. CEREN BÖRÇEK KASURKA Dr. SEVAL KONTAŞ YEDIER Assist. Prof. NİHAN KÜÇÜK Prof. Dr. VEDAT ŞEKEROĞLU Prof. Dr. ZÜLAL ATLI ŞEKEROĞLU	ORDU ÜNİVERSİTESİ HİTİT ÜNİVERSİTESİ	COMPARISON OF CYTOTOXICITY OF ABACAVIR ON 2- AND 3- DIMENSIONAL HUMAN BREAST CANCER CELL CULTURES
Dr. SEVAL KONTAŞ YEDIER Assist. Prof. CEREN BÖRÇEK KASURKA Assist. Prof. NİHAN KÜÇÜK Prof. Dr. VEDAT ŞEKEROĞLU Prof. Dr. ZÜLAL ATLI ŞEKEROĞLU	ORDU ÜNİVERSİTESİ HİTİT ÜNİVERSİTESİ	SYNERGETIC EFFECT OF DOXYCYCLINE ON DOXORUBICIN IN MDA-MB-453 CELLS
Assist. Prof. YASEMİN KAÇAR CANAYDIN Assoc. Prof. HÜSEYİN ÖZDEN YURDAKUL	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ	RECENT STUDIES ON SPORTS BIOMECHANICS: TAEKWONDO EXAMPLE
Assoc. Prof. YUSUF SOYLU Lect. YAĞMUR GÖK ALİ OSMAN KOZAN	TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ	HOW DO DIFFERENT COURT SIZES AFFECT BASKETBALL GAME PERFORMANCE AND PSYCHOPHYSIOLOGICAL RESPONSES?
Assoc. Prof. HİCRAN ÖZLEM ILGIN AYKAN ŞAHİN MERAL KURTULMUŞ	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ	NEWS PRODUCTION IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE; A FIELD STUDY ON COMMUNICATION PROFESSIONALS

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08.2024

SUNDAY / 13:00-15:30

SESSION: 2 HALL: 3/ MODERATOR

Assist. Prof. EBRU AYDIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ABDULLAH DUZCAN Assist. Prof. ATIL TAŞER	BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ	HIDDEN BURDEN: EXCESSIVE WORKLOAD AMONG HEALTHCARE WORKERS AND ASSOCIATED PSYCHO- SOCIAL RISK FACTORS
SEVİ GÖZAY UĞURLU Assoc. Prof. HİCRAN ÖZLEM ILGIN	ÇANAKKALE ON SEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ	MEDIA AND WOMEN'S STUDIES; BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON NATIONAL THESES THAT INCLUDE THE WORDS 'WOMAN' AND 'JOURNALIST' IN THEIR TITLES
DUDU BAĞÇETİN Assoc. Prof. ASLIHAN OSMANOĞLU	ORDU ÜNİVERSİTESİ	AN INVESTIGATION INTO MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS TEACHERS' NOTICING SKILLS IN THE CONTEXT OF USING REPRESENTATIONS IN FRACTIONS
Assist. Prof. EBRU AYDIN	SULEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	THE EFFECT OF PRUNUS LAUROCERASUS EXTRACT ON GLUCOSE METABOLISIM IN CACO-2 AND HEPG2 CELLS

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08.2024

SUNDAY / 13:00-15:30

SESSION: 2 HALL: 4/ MODERATOR

ZOHAIB HASSAN SAIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ZOHAIB HASSAN SAIN	SUPERIOR UNIVERSITY	THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON ISLAMIC EDUCATION: TRANSFORMING METHODS AND APPROACHES TO LEARNINGS
ZOHAIB HASSAN SAIN	SUPERIOR UNIVERSITY	INCORPORATING HYBRID LEARNING STRATEGIES TO IMPROVE TEACHING METHODS IN HIGHER EDUCATION ENVIRONMENTS
AUWAL ABUBAKAR ABDULRAHEEM ABDULHAKEEM OLUWANISOLA Dr. BAKUNAWA GARBA BELLO		IMPACT OF TRADITIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS ON LOCAL BUSINESS DEVELOPMENT AND FINANCIAL PERFORMANCE IN APA LOCAL GOVERNMENT AREA OF BENUE STATE NIGERIA
TASYA ALIFAH AKLIMA MARDIANA YENI SILVIA AFRIANI FARAH CHALISA	AR-RANIRY STATE ISLAMIC UNIVERSITY	DOES ISLAMIC FINANCING AFFECT ECONOMIC GROWTH AND INCOME INEQUALITY? PANEL DATA EVIDENCE FROM ACEH PROVINCE, INDONESIA
PUTRI ZAHIRAH Lect. KHAIRUL AMRI	AR-RANIRY STATE ISLAMIC UNIVERSITY	THE PROBLEMATIC EXISTENCE OF PAPER MONEY IN ISLAMIC ECONOMIC TRANSACTIONS
SAUFA YARDA NATAJA Lect. KHAIRUL AMRI Lect. MUHAMMAD ZULHILMI Lect. MUHAMMAD ADNAN	AR-RANIRY STATE ISLAMIC UNIVERSITY	EFFECT OF HUMAN DEVELOPMENT INDEX AND EMPLOYMENT ON POVERTY RATE IN ACEH PROVINCE, INDONESIA
Dr. ELVİN ABDURAHMANLI	AZERBAJYCAN DİASPORA BAKANLIĞI BÜNYESİNDE KİAMP-KARABAKH İS AZERBAJYCAN MİLLİ PLATFORMU	THE PLACE OF TERRORISM IN THE CHANGING SECURITY AND THREAT PERCEPTION
Dr. ELVİN ABDURAHMANLI MALAHAT MAMMADLI	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	POLITICAL, ECONOMIC AND STRATEGIC ANALYSIS OF AZERBAJYCAN-TRNC GEOPOLITICS

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
23-25 AUGUST 2024, ORDU, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

25.08.2024

SUNDAY / 13:00-15:30

SESSION: 2 HALL: 5/ MODERATOR

Assoc. Prof. Dr. NASEEM AKHTER

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. KARDASHBEYOVA NAİLA ADAM GİZİ GULİYEVA ADİLA ADAM GİZİ	NAKHSIVAN STATE UNİVERSİTY	HARMFUL EFFECTS OF ROAD TRANSPORT ON THE ATMOSPHERE AND WAYS TO SOLVE THIS PROBLEM
K.G.N.U RANAWEERA	THAMMASAT UNIVERSITY	EXPLORING THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE AND TRADITIONAL PRACTICES IN PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN SRI LANKA
MAJOR GHEORGHE GIURGIU Prof. Dr. MED MANOLE COJOCARU	TITU MAIORESCU UNIVERSITY	GUT DYSBIOSIS IN DOGS WITH SPINAL CORD INJURY: IMPACT OF POLENOPLASMIN
ARZU KARİMOVA SABİR KIZI	AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSİTESİ	APPLICATION OF MULTIMEDIA TECHNOLOGY IN PROFESSIONAL EDUCATION
ARZU KARİMOVA SABİR KIZI	AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSİTESİ	USE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING AZERBAIJAN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOL
Assoc. Prof. Dr. NASEEM AKHTER	SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY	SUSTAINABLE GOAL DEVELOPMENT FOR ZERO HUNGER
Assoc. Prof. Dr. NASEEM AKHTER	SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY	OVERCOMING GENDER BIAS IN ACADEMIA
Prof. Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	DÖVLƏT PEDAQOJI UNIVERSİTETİ	TRANSLATOR OF PATRIOTİK IDEALS AHMED JAVAD

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
UMUT HAYDAR COSKUN	INTERVENTIONS OF PENAL INSTITUTIONS FOR JUVENILES INVOLVED IN CRIME	1
EBRU SEVİNÇ, ÖZGÜL EYCAN, BEYZANUR ÖZDEMİR, GÜLSU TANRISEVER, NESLİHAN GÜMÜŞTEKİN, SEMANUR CIRITCI	DETERMINATION OF THE PERCEPTIONS OF STUDENTS STUDYING IN THE FACULTY OF HEALTH SCIENCES TOWARDS THE NURSING PROFESSION: THE CASE OF FOUNDATION UNIVERSITY	8
MÜSLİM ALANOĞLU, AZİZ DOĞAN, FATMA NUR YAKKAN	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' TEACHING 21st CENTURY SKILLS AND TECHNOLOGY INTEGRATION SELF-EFFICACY	10
SİNAN BAYAT	ÖZEL EĞİTİM UYGULAMA OKULLARINDA UYGULANAN MÜZİK VE OYUN DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ BETİMSSEL ANALİZİ	31
SİNAN BAYAT	YETİŞKİN EĞİTİMİNİN NEDENLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	32
MUSTAFA MAVAŞOĞLU	COLLOCATION IN FRENCH AND TURKISH NEWS ITEMS	33
MUSTAFA MAVAŞOĞLU	REITERATION IN FRENCH AND TURKISH NEWS ITEMS	35
MERYEM BUSE AKDUMAN	EVALUATING THE SEASONAL EFFECTS OF URBAN GREEN AREAS ON SURFACE AND AIR TEMPERATURES, FOCUSING ON NATURE-BASED SOLUTIONS	37
FUAT HACISALİHOĞLU	NATIONAL SYMBOLS IN THE POST-SOVIET GEOGRAPHY	39
FUAT HACISALİHOĞLU, GÜLSÜM ŞAHİN	BESIEGING CITIES IN THE VI. LEO'S TACTICA	48
NİLAY GÖKBULUT, DEMET AKTAŞ	THE EFFECT OF MENOPAUSE SYMPTOMS ON QUALITY OF LIFE	50
NİLAY GÖKBULUT, DEMET AKTAŞ	SLEEP QUALITY AND ITS EFFECTS IN PREGNANT WOMEN	56
İLKİN ŞENOL, AHMET KURTOĞLU	THE EFFECT OF EXERCISE ON BIOCHEMICAL CHANGES IN MENOPAUSAL WOMEN: A TRADITIONAL REVIEW STUDY	62
NİHAN KÜÇÜK	ANTIDIABETIC AGENTS WITH ANTI-CANCER POTENTIAL: SYSTEMATIC REVIEW OF CURRENT STUDIES	73
VEYSEL BASKIN, NİHAN KÜÇÜK	USE OF HERBAL PREPARATIONS IN CANCER TREATMENT	87
BEYZA DURMAZ, SEDAT ARSLAN	NUTRITION AND DIET TREATMENT IN INFLAMMATORY BOWEL DISEASES	97
BEYZA DURMAZ, SEDAT ARSLAN	CURRENT NUTRITIONAL STRATEGIES IN GASTROESOPHAGEAL REFLUX DISEASE	101

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

AYLİN DEMİRELLİ, ŞENİZ ÖZHAN	HALKIN MEDİKAL TURİZMİN GELİŞİMİNE YÖNELİK ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	105
ELLADA HAJİYEVA	NECESSARY ENGLISH LANGUAGE TEACHING STRATEGIES	117
FATİMA ZAHRA OUARİACH, SOUFIANE OUARİACH	THE IMPACT OF COMMUNICATION TOOLS ON E- LEARNING	125
VITAVENICEA LAYUN	BOOSTING YOUR CONFIDENCE FOR A BETTER YOU	126
AVY CHASCY TEO FUNG SEH	FABULOUSLY FLAVORED FACIAL: A FACIAL CREAM MADE OF LEMON, COFFEE AND HONEY	127
MICHEL ANABELLA SAMUIL	UNDERSTANDING FOMO (FEAR OF MISSING OUT)	128
HAIZET BENJAMIN	EDUCATING THE PUBLIC ON SIGN LANGUAGE	129
MICHEL ARABELLA SAMUIL	EATING DISORDER: CAUSES, EFFECTS, PREVENTION	130
ADIB IRSYAD BIN ALIUDIN	THE BENEFITS OF ESPORTS	131
CALEB EVANDER DANİUS	LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE	132
MIKE EDWIN, FELIX ALEJANDRO, BRANDON ALVIN, MOHD DAZNİEL, PEZZLEY JERREXTER, MOHD NABIL FIKRI	STEADY STEEL: RESTORING & REPAIRING GATES, FENCES & HANDRAILS FOR SAFER PUBLIC SPACE	133
HASSAN ZARİOUH	B-FREDHOLM SPECTRA AND RIESZ PERTURBATIONS	134
ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	MIRZA ALAKBAR SABİR'S CREATIVE RELATIONSHIP WITH "MOLLA NASREDDİN" PRESS AGENCY	135
ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	ROMANTICISM LITERARY TREND AND ITS THEORETICAL CONCEPT	139
ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	CONTEMPORARY GENRES OF LITERARY CRITICISM	144
ELMAN QULİYEV	THE CONCEPT OF TURKISHNESS IN THE CREATION OF ZİA GOYALP	148
ELMAN QULİYEV	THE ROLE OF OMER SEİFADDİN THE DEVELOPMENT OF THE TURKISH STORY GENRE	152
ÜLKER BAŞŞİYEVA	ANALYSIS OF S. VURGUN, A. SHAIG AND ALI NAZMİ CREATIVES IN THE RESEARCH OF ACADEMIC M. İBRAHİMOV	155
ÜLKER BAŞŞİYEVA	ISSUES OF MODERN AZERBAIJANI LITERATURE IN MIRZA İBRAHİMOV'S LITERARY AND CRITICAL MEETINGS	157
YEGANƏ NƏRİMAN QIZI QASİMOVA	ACADEMICIAN HAMDİ ARASLI AS A LITERARY HISTORIAN	160
AYGUN AĞMADOVA ŞUKUR KIZI	THEME AND ARTISTIC CHARACTERISTICS OF MAGIC FAIRY TALES	163

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	ARMENIAN DICTATORSHIP IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN LITERATURE. (1920s) "ZANGAZUR" NOVEL, AYYUB ABBASOV	170
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	NİTQİN KOMPOZİSİYƏ QURULUŞU	175
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	NATIQIN ÇIXIŞININ HAZIRLANMASI MƏRHƏLƏSİ	178
LALE MUSAYEVA QİSMET KIZI	RULES FOR ORGANIZING INTERACTIVE LEARNING IN LESSONS	181
DENİZ İRTEM KARTAL, ZAFER YAREN, MERYEM AKGÜL	ANTIOXIDANT ACTIVITY OF ENDEMIC ASTRAGALUS CRYPTOCARPUS DC PLANT	185
DENİZ İRTEM KARTAL, ZAFER YAREN, HANDAN DORUK, İSMAİL ACAR	DETERMINATION OF ANTIOXIDANT ACTIVITIES OF EXTRACTS FROM DISSINGIA LEUCOMELAENA MUSHROOM	188
ADEM BÜYÜK, MEHMET TÜMER	GRAFEN OKSİT ESASLI HİBRİT MATERYALLERİN SENTEZİ, İÇME VE ATIK SULARDAN TOKSİK METAL İYONU UZAKLAŞTIRILMASINDA KULLANIMI	191
TOLGA AKCAN, YAĞIZ BATUHAN ERASLAN	ANALYSIS OF MENUS IN THERMAL HOTELS IN TERMS OF HEALTH TOURISM	192
CEREN BÖRÇEK KASURKA, SEVAL KONTAŞ YEDIER, NİHAN KÜÇÜK, VEDAT ŞEKEROĞLU, ZÜLAL ATLI ŞEKEROĞLU	COMPARISON OF CYTOTOXICITY OF ABACAVIR ON 2- AND 3-DIMENSIONAL HUMAN BREAST CANCER CELL CULTURES	213
SEVAL KONTAŞ YEDIER, CEREN BÖRÇEK KASURKA, NİHAN KÜÇÜK, VEDAT ŞEKEROĞLU, ZÜLAL ATLI ŞEKEROĞLU	SYNERGETIC EFFECT OF DOXYCYCLINE ON DOXORUBICIN IN MDA-MB-453 CELLS	215
YASEMİN KAÇAR CANAYDIN, HÜSEYİN ÖZDEN YURDAKUL	RECENT STUDIES ON SPORTS BIOMECHANICS: TAEKWONDO EXAMPLE	217
YUSUF SOYLU, YAĞMUR GÖK, ALİ OSMAN KOZAN	HOW DO DIFFERENT COURT SIZES AFFECT BASKETBALL GAME PERFORMANCE AND PSYCHOPHYSIOLOGICAL RESPONSES?	219
HİCRAN ÖZLEM İLGIN, AYKAN ŞAHİN, MERAL KURTULMUŞ	NEWS PRODUCTION IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE; A FIELD STUDY ON COMMUNICATION PROFESSIONALS	221
ABDULLAH DUZCAN, ATIL TAŞER	HIDDEN BURDEN: EXCESSIVE WORKLOAD AMONG HEALTHCARE WORKERS AND ASSOCIATED PSYCHO- SOCIAL RISK FACTORS	237
SEVİ GÖZAY UĞURLU, HİCRAN ÖZLEM İLGIN	MEDIA AND WOMEN'S STUDIES; BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON NATIONAL THESES THAT INCLUDE THE WORDS "WOMAN" AND "JOURNALIST" IN THEIR TITLES	255
DUDU BAĞÇETİN, ASLIHAN OSMANOĞLU	AN INVESTIGATION INTO MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS TEACHERS' NOTICING SKILLS IN THE CONTEXT OF USING REPRESENTATIONS IN FRACTIONS	268
EBRU AYDIN	THE EFFECT OF PRUNUS LAUROCERASUS EXTRACT ON GLUCOSE METABOLISIM IN CACO-2 AND HEPG2 CELLS	270

III. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

ZOHAIB HASSAN SAIN	THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON ISLAMIC EDUCATION: TRANSFORMING METHODS AND APPROACHES TO LEARNINGS	271
ZOHAIB HASSAN SAIN	INCORPORATING HYBRID LEARNING STRATEGIES TO IMPROVE TEACHING METHODS IN HIGHER EDUCATION ENVIRONMENTS	272
AUWAL ABUBAKAR ABDULRAHEEM ABDULHAKEEM OLUWANISOLA DR BAKUNAWA GARBA BELLO	IMPACT OF TRADITIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS ON LOCAL BUSINESS DEVELOPMENT AND FINANCIAL PERFORMANCE IN APA LOCAL GOVERNMENT AREA OF BENUE STATE NIGERIA	273
TASYA ALIFAH , AKLIMA MARDIANA, YENI SILVIA AFRIANI, FARAH CHALISA	DOES ISLAMIC FINANCING AFFECT ECONOMIC GROWTH AND INCOME INEQUALITY? PANEL DATA EVIDENCE FROM ACEH PROVINCE, INDONESIA	274
PUTRI ZAHIRAH, KHAIRUL AMRI	THE PROBLEMATIC EXISTENCE OF PAPER MONEY IN ISLAMIC ECONOMIC TRANSACTIONS	275
SAUFA YARDA NATAJA, KHAIRUL AMRI, MUHAMMAD ZULHILMI, MUHAMMAD ADNAN KARDASHBEYOVA NAILA ADAM GIZI, GULIYEVA ADILA ADAM GIZI	EFFECT OF HUMAN DEVELOPMENT INDEX AND EMPLOYMENT ON POVERTY RATE IN ACEH PROVINCE, INDONESIA	276
	HARMFUL EFFECTS OF ROAD TRANSPORT ON THE ATMOSPHERE AND WAYS TO SOLVE THIS PROBLEM	277
K.G.N.U RANAWEERA	EXPLORING THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE AND TRADITIONAL PRACTICES IN PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN SRI LANKA	281
MAJOR GHEORGHE GIURGIU, MED MANOLE COJOCARU	GUT DYSBIOSIS IN DOGS WITH SPINAL CORD INJURY: IMPACT OF POLENOPLASMIN	282
ARZU KARİMOVA SABİR KIZI	APPLICATION OF MULTIMEDIA TECHNOLOGY IN PROFESSIONAL EDUCATION	283
ARZU KARİMOVA SABİR KIZI	USE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING AZERBAIJAN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOL	288
NASEEM AKHTER	SUSTAINABLE GOAL DEVELOPMENT FOR ZERO HUNGER	292
NASEEM AKHTER	OVERCOMING GENDER BIAS IN ACADEMIA	293
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	TRANSLATOR OF PATRIOTIK IDEALS AHMED JAVAD	294
ELVİN ABDURAHMANLI	THE PLACE OF TERRORISM IN THE CHANGING SECURITY AND THREAT PERCEPTION	302
ELVİN ABDURAHMANLI, MALAHAT MAMMADLI	POLITICAL, ECONOMIC AND STRATEGIC ANALYSIS OF AZERBAIJAN-TRNC GEOPOLITICS	316
SÜLEYMAN UYGUN	CANNABIS (CANNABIS SATIVA L.) CULTIVATION AND TRADE IN FATSA AND ITS BASIN ACCORDING TO THE REPORTS OF FRENCH SAMSUN CONSUL HENRI, CORTANZE	327

INTERVENTIONS OF PENAL INSTITUTIONS FOR JUVENILES INVOLVED
IN CRIME
SUÇA SÜRÜKLENEN ÇOCUKLARA CEZA İNFAZ KURUMU MÜDAHALELERİ

UMUT HAYDAR COSKUN

T.C. ADALET BAKANLIĞI, ADLİ DESTEK VE MAĞDUR HİZMETLERİ
MÜDÜRLÜĞÜ, İZMİR, TÜRKİYE

ORCID CODE: 0000-0002-0892-8175

ÖZET

Çağdaş çocuk adalet sisteminin birincil ve en büyük amacı, pek çok faktörü ve sonucu içine alan, aynı zamanda pek çok nedene bağlı olan çocuk suçluluğunun temellerine inerek suça sürüklenmenin nedenlerini ortaya koymak ve bu nedenlerden yola çıkarak suç davranışını oluşmadan önleyerek genel nüfustaki toplam suçu azaltmaktır. Bu hedef doğrultusunda devletlerin suçu önlemeye yönelik çabası olsa da ve erken dönemden itibaren gelecekte suça sürüklenme riski olan çocuklara yönelik müdahale programları uygulansa da, bu programlar suçu önlemede yeterli olmamakta, her yıl önemli sayıda çocuk eğitsel, psikolojik, ailevi ve çevresel risk faktörlerinden ve bu faktörlerin birbiriyle etkileşiminden kaynaklı olarak suça sürüklenmektedir. Suça sürüklenmeye karşı en son aşamada başvuru olan önlem de tahmin edildiği gibi, çok sayıda kez suça sürüklenen çocukların “çocuk cezaevi” benzeri kurumlara yerleştirilmesi ve özgürlüklerinin geçici bir süre kısıtlanmasıdır. Son aşamada başvuru olan suça sürüklenen çocuğun özgürlüğünün kısıtlanması uygulaması ise, artık suça sürüklenen çocuğun özel gereksinimlerinin olmadığı ya da gereksinimlerinin karşılanmayacağı anlamına gelmez. Hatırlatmak gerekir ki, çocuk suçluluğu, suç kariyerinin önemli bir yordayıcısıdır, bu nedenle geçmişte çocuk ceza sisteminde bulunan bir kişinin gelecekte yetişkin cezaevi öyküsü yaşama olasılığı oldukça yüksektir. Bu yüzden suça sürüklenen çocukların dahil olduğu çocuk ceza sisteminin temel amacı, suça sürüklenen çocukları bir süre kısıtlamak değil, özgürlüğünü yeniden kazandıktan sonra yeniden çocuk ceza sistemine dahil olmamasını sağlamaktır. Ancak suça sürüklenen çocukların sıklıkla bir tür özel gereksinime sahip olması, ailesel, çevresel ve bireysel faktörler bu müdahalelerin işlevselliğini önemli ölçüde etkilemektedir.

Keywords: Suça sürüklenen çocuklar, koruyucu ve destekleyici tedbirler, çocuk cezaevleri

ABSTRACT

The primary and most significant goal of the contemporary juvenile justice system is to uncover the underlying causes of juvenile delinquency, which is an issue that encompasses many factors and outcomes, and to reduce total crime in the general population by preventing criminal behavior before it occurs based on these causes. In line with this goal, although states make efforts to prevent crime and implement intervention programs targeting children at risk of delinquency from an early age, these programs often fall short in preventing crime. As a result, a significant number of children each year are drawn into delinquent behavior due to educational, psychological, familial, and environmental risk factors, as well as the interaction of these factors.

As expected, the last resort for preventing juvenile delinquency is the placement of children who have repeatedly engaged in criminal behavior into institutions similar to "juvenile detention centers," where their freedom is temporarily restricted. However, this practice of restricting the freedom of a delinquent child does not imply that the child no longer has special needs or that those needs will not be met. It is important to remember that juvenile delinquency is a significant predictor of a criminal career; thus, a person who has been involved in the juvenile justice system in the past highly likely to experience incarceration as an adult. For this reason, the primary goal of the juvenile justice system should not be to restrict the freedom of delinquent children but to ensure that they do not return to the juvenile justice system after regaining their freedom. However, the frequent presence of special needs among delinquent children, along with familial, environmental, and individual factors, significantly impacts the effectiveness of these interventions.

Keywords: Juvenile delinquents, protective and supportive measures, juvenile detention centers

GİRİŞ

Çağdaş çocuk adalet sisteminin birincil ve en büyük amacı, pek çok faktörü ve sonucu içine alan, aynı zamanda pek çok nedene bağlı olan çocuk suçluluğunun temellerine inerek suça sürüklenmenin nedenlerini ortaya koymak ve bu nedenlerden yola çıkarak suç davranışını oluşmadan önleyerek genel nüfustaki toplam suçu azaltmaktır (Kaiser, 2023; Welsh ve diğ., 2010). Bu hedef doğrultusunda devletlerin suçu önlemeye yönelik çabası olsa da ve erken dönemden itibaren gelecekte suça sürüklenme riski olan çocuklara yönelik müdahale programları uygulansa da (Yoshikawa, 1995), bu programlar suçu önlemede yeterli olmamakta, her yıl önemli sayıda çocuk eğitsel, psikolojik, ailevi ve çevresel risk faktörlerinden ve bu faktörlerin birbiriyle etkileşiminden kaynaklı olarak suça sürüklenmektedir (Choi, 2022). Suça sürüklenmeye karşı en son aşamada başvurulacak önlem de tahmin edildiği gibi, çok sayıda kez suça sürüklenen çocukların "çocuk cezaevi" benzeri kurumlara yerleştirilmesi ve özgürlüklerinin geçici bir süre kısıtlanmasıdır (Carmichael, 2010). Son aşamada başvurulacak suça sürüklenen çocuğun özgürlüğünün kısıtlanması uygulaması ise, artık suça sürüklenen çocuğun özel gereksinimlerinin olmadığı ya da gereksinimlerinin karşılanmayacağı anlamına gelmez. Hatırlatmak gerekir ki, çocuk suçluluğu, suç kariyerinin önemli bir yordayıcısıdır, bu nedenle geçmişte çocuk ceza sisteminde bulunan bir kişinin gelecekte yetişkin cezaevi öyküsü yaşama olasılığı oldukça yüksektir (Shoemaker, 2017). Bu yüzden suça sürüklenen çocukların dahil olduğu çocuk ceza sisteminin temel amacı, suça sürüklenen çocukları bir süre kısıtlamak değil, özgürlüğünü yeniden kazandıktan sonra yeniden çocuk ceza sistemine dahil olmamasını sağlamaktır (van der Put ve diğ., 2021). Daha açık bir ifadeyle genel amaç, suça sürüklenen çocukları cezalandırmak değil, çocukların bakım, gözetim, eğitim, sağlık gibi özel gereksinimlerini yerine getirmek, yani onarıcı adalettir (Bergseth ve Bouffard, 2012). Onarıcı adalet kapsamında baktığımızda ilk olarak suça sürüklenen çocukların psikiyatrik gereksinimleri ile karşılaşmaktayız. Zira araştırma bulguları da göstermektedir ki, suça sürüklenen çocuklar, zihinsel yetersizlik, öğrenme güçlüğü, duygusal/davranışsal bozukluk, iletişim bozukluğu, anti sosyal kişilik bozukluğu, davranım bozukluğu, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, dürtüsellik, ayrılma kaygısı bozukluğu, uyku bozukluğu ve diğer psikolojik bozukluk tanılarının yaygın olarak görüldüğü özel gereksinimli bir gruptur (Choubey ve diğ., 2023; Fougere ve diğ., 2013; Shoemaker, 2017). Bu tablonun ise buzdüğünün görünen yüzü olduğunu söylememiz gerekir. Zira batı ülkelerindeki çocuk ceza infaz kurumlarında kalan çocuklarla yapılan araştırmalarda, çok sayıda suça sürüklenen çocuğun önceki yıllarda tanılanmamış özel gereksinimleri tespit edilmektedir (Fougere ve diğ., 2013; Shoemaker, 2017).

Örneğin örneklemini ilk suça sürüklenme öyküsünün üzerinden 3 yıl geçmiş 2000 çocuğun oluşturduğu bir çalışmada çarpıcı sonuçlar elde edilmiş, suça sürüklenen çocuklarda davranış problemlerinin, uyum bozukluklarının, ruh sağlığı sorunlarının, madde kullanımının ve bilişsel işlevselerde bozuklukların yaygın olarak görüldüğü, hemen her suça sürüklenen çocuğun en az bir alanda güçlük yaşadığı sonucuna varılmıştır (Abrams ve Hyun, 2009). Benzer araştırma sonuçlarına Türkiye'nin de içinde bulunduğu pek çok ülkede de rastlanmış, bu araştırmalar suça sürüklenen çocuklarda önemli ölçüde tanılanmamış ve yaygın olarak görülen ruh sağlığı problemlerinin ve bilişsel işlevlerdeki bozuklukların altını bir kez daha çizmiştir (Ho ve Rocheleau, 2020; Penner ve diğ., 2011). Şüphesiz gerçekleştirilen bu taramalar ve suça sürüklenen çocukların gereksinimlerinin belirlenmeye çalışması yüz güldürücüdür. Ancak bu konuya her geçen yıl daha fazla ilgi gösterilse de (Pryor-Kowalski, 2013), yeterli tarama ve tedavi olanakları tam olarak sağlanamadığı için tüm ceza infaz kurumlarındaki psikiyatrik tanı yaygınlığının net olarak bilinmediği vurgulanmaktadır (Mallett, 2014; Penner, Roesch ve Viljoen, 2011). Bu taramaların yeterli sonuç vermemesinin nedeni suça sürüklenen çocukların doldurduğu öz-bildirim formlarında ya da beyanlarında gizlidir. Suça sürüklenen çocuklarda yaygın olarak ruh sağlığı problemleri görülmesine karşın, suça sürüklenen çocukların bu ruh sağlığı sorunlarını inkar ettikleri ya da hafife aldıkları görülmektedir (Breuk ve diğ., 2007). Çocukluk ve yetişkinlik psikopatolojisi tedavisinin başarıya ulaşması için olmazsa olmaz kuralın "gönüllülük ve tedaviye hazır olma" olduğu düşünüldüğünde, suça sürüklenen çocukların tedaviye yeterli oranda yanıt vermemesi şaşırtıcı bir durum olarak değerlendirilemez (Kallert ve diğ., 2008). Suça sürüklenen çocukların psikiyatrik gereksinimlerinin yanı sıra, geçmişte olumsuz erken anıları ve olumsuz çocukluk yaşantılarını daha sık deneyimlemeleri ve bu deneyimlerinin etkilerini çocuk ceza sistemine taşımaları söz konusudur (Karadağ ve Mermer, 2020). Bu durum psikiyatrik müdahalelerin yanında eğitsel ve psikolojik danışma müdahalelerini de gündeme getirmektedir. Nitekim araştırmalara göre, suça sürüklenen çocuklar doğdukları aile ortamında uyuşturucu kullanan, suç geçmişine sahip alkol kullanım bozukluğuna sahip, uyuşturucu kullanan bireylere (Björkenstam ve diğ., 2016), erken dönemden itibaren kötü muameleye (Doelman ve diğ., 2023), ihmal ve istismar öykülerine (Ryan ve diğ., 2013), bir ebeveyninin yokluğuna ya da terkine (Simmons ve diğ., 2018), barınma problemlerine (Fenelon ve diğ., 2021), beslenme problemlerine (Velardo ve diğ., 2021) ve son olarak yoksulluğa (Shong ve diğ., 2019) daha sık maruz kalmaktadır. Aynı zamanda suça sürüklenen çocuklar, okul öncesi eğitimden itibaren eğitime erişim sorunlarını daha fazla tecrübe etmekte, okul öncesi dönemden itibaren okul ortamında ortaya çıkan eğitsel ve psikolojik gereksinimleri giderilememekte, sırasıyla derslere yönelik motivasyonsuzluğu, okul başarısızlığını, okul devamsızlığı ve okul terkini daha fazla tecrübe etmekte, okul terkine bağlı olarak da sokakta çalışma ve madde kullanımına daha fazla maruz kalmaktadır (Green ve diğ., 2019; Ogel ve diğ., 2005). Ortaya çıkan tablonun oldukça kaotik ve bu kaotik tablo ile çocuk ceza sistemi içerisinde yüzleşmenin de oldukça zorlu bir görev olduğunu kabul etmek gerekir. Zira çocuk ceza sistemlerinin suça sürüklenen çocukların bu kaotik gereksinimlerine yanıt verdiğini söylemek güçtür. Aksine suça sürüklenen çocuklar bir tip tecrit olan çocuk ceza sistemlerinde bulundukça, tüm özel gereksinimleri daha da şiddetlenmektedir (Lambie ve diğ., 2013). Zira ceza sistemi içerisinde suça sürüklenen çocukların önemli bir kısmı akran zorbalığına (Ireland, ve diğ., 2005), akranlarının kötü muamelesine ve fiziksel istismarına maruz kalmaktadır. Bu yaşantılar ise yeni psikolojik sorunlara neden olabilmekte ya da mevcut psikolojik tablonun daha da kötüleşmesine neden olabilmektedir (Ireland ve diğ., 2005; Lambie ve Randell, 2013). Her ne kadar çocuk ceza sistemindeki suça sürüklenen için bireysel terapi programları uygulanıyor olsa da, çok sayıda suç öyküsü olan ceza sistemindeki suça sürüklenen çocuklarda danışmanlığın etkililiği önemli ölçüde azalmakta veya tamamen kaybolmaktadır (Bergseth ve Bouffard, 2013).

Danışmanlık desteğinin etkisinin kısıtlı olması ise, psikiyatrik müdahalelere benzer şekilde suçta sürüklenen çocukların ezici çoğunluğunun danışmanlık tedbiri oturumlarına gönüllü ve motive bir şekilde katılmaması, tedavi arayışında olmaması ve bu oturumları “kanuni zorunluluk” olarak görmesinden kaynaklıdır. Yine psikiyatrik müdahalelere benzer şekilde tüm gruplar ya da bireyler için danışmanlık oturumlarının başarısı gönüllü katılım ile doğrudan ilişkilidir. Aksi durumda terapi etkisi büyük ölçüde zayıflamaktadır (Henggeler ve Schoenwald, 2011). Suçta sürüklenen çocukların çocuk ceza sistemine taşıdığı bu kaotik özel gereksinimlerinin giderilmesinde bir diğer yol, suçta sürüklenen çocukların çocuk ceza sisteminde de eğitim sürecine devam etmesi ve eğitsel gereksinimlerinin giderilmesidir. Araştırmalar da göstermektedir ki, çocuk ceza sistemlerinin içindeyken eğitime sorunsuz devam eden ve eğitim başarısı nispeten yüksek olan suçta sürüklenen çocukların gelecekte yeniden suçta sürüklenme olasılığı oldukça düşüktür (Blomberg ve diğ., 2011). Ne var ki bu eğitim hedefine ulaşan çok az sayıda suçta sürüklenen çocuk olduğunu, suçta sürüklenen çocukların ezici çoğunluğunun ceza sistemi içindeyken eğitime son verdiğini ya da eğitim kazanımı elde edemediğini söylemek gerekir (Lambie ve Randell, 2013). Derslere yönelik bu motivasyonsuzluk suçta sürüklenen çocuğun kendi bireysel özelliklerinden kaynaklanabildiği gibi, çocuk ceza sistemlerinde çalışan eğitim personelinin özel gereksinimli bireylerin eğitimi konusunda yeterli bilgi ve beceri donanımına sahip olmaması kaynaklı da olabilmektedir (Lambie ve Randell, 2013). Bu eğitim personeli ceza sistemindeki çocuklar okuma-yazma gibi temel becerilere sahip olmasalar dahi örgün eğitimdeki ders programına devam etmekte, suçta sürüklenen çocukların bireysel durumunu göz ardı etmekte, bu nedenle de suçta sürüklenen çocukların eğitim ortamına istekli katılımı sağlanamamaktadır (Vacca, 2008). Ortaya çıkan bu tablo da kaçınılmaz olarak suçta sürüklenen çocukların eğitim hedeflerine ulaşamamasına neden olmaktadır (Ochoa ve Roberts, 2021).

SONUÇ

Çocuk ceza sistemindeki olumsuz deneyimin nihai sonucu, çocuk ceza sisteminden çıkan suçta sürüklenen çocukların kısa dönemde yaygın olarak yeniden suçta sürüklenmesi, uzun dönemde ise yetişkinlikte suç kariyeri inşa etmesidir (Alper ve diğ., 2018; Shoemaker, 2017). Suçta sürüklenen çocukların önemli bir bölümünün eğitim hedeflerine ulaşamamasında, suçta sürüklenen çocukların çoğunluğunun okuma, okuduğunu anlama, temel matematik ve mantık gibi temel testlerden olumsuz sonuçlar almasının önemli bir payı bulunmaktadır (Chitsabesan ve diğ., 2007). Nitekim suçta sürüklenen çocuklarda yaygın olarak zihinsel yetersizliğin, bilişsel problemlerin (Ogata, 2021; Schwartz ve diğ., 2015), dil ve iletişim sorunlarının (Bryan ve diğ., 2007) görüldüğünü unutmamak gerekir. Bu nedenle suçta sürüklenen çocukların aynı zamanda özel gereksinimli bireyler olduğunu kabul etmeli, eğitim programları da onların bireysel özelliklerine göre düzenlenmeli, ders motivasyonları ve derslere katılımları artırılmalıdır (Voulgarides, 2018). Ne yazık ki çocuk ceza sistemindeki zihinsel yetersizliği ya da bilişsel güçlükleri olan çocukların önemli bir bölümü bireysel gereksinimlerine uygun bir eğitim programına erişememekte, bu önemli sorun göz ardı edilmektedir (Chandra, 2018; Ochoa ve Roberts, 2021).

Kaynakça:

- Abrams, L. S. ve Hyun, A. (2009). Mapping a process of negotiated identity among incarcerated male juvenile offenders. *Youth & Society*, 41(1), 26-52.
- Alper, M., Durose, M. R. ve Markman, J. (2018). 2018 update on prisoner recidivism: A 9-year follow-up period (2005-2014). Washington, DC: US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics
- Bergseth, K. J. ve Bouffard, J. A. (2013). Examining the effectiveness of a restorative justice program for various types of juvenile offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(9), 1054-1075.
- Björkenstam, E., Dalman, C., Vinnerljung, B., Weitoft, G. R., Walder, D. J. ve Burström, B. (2016). Childhood household dysfunction, school performance and psychiatric care utilisation in young adults: a register study of 96 399 individuals in Stockholm County. *J Epidemiol Community Health*, 70(5), 473-480
- Blomberg, T. G., Bales, W. D. ve Piquero, A. R. (2012). Is educational achievement a turning point for incarcerated delinquents across race and sex?. *Journal of Youth and Adolescence*, 41, 202-216.
- Breuk, R. D., Clauser, C. A. C., Stams, G. J. J. M., Slot, N. W. ve Doreleijers, T. A. H. (2007). The validity of questionnaire self-report of psychopathology and parent-child relationship quality in juvenile delinquents with psychiatric disorders. *Journal of Adolescence*, 30(5), 761-771.
- Carmichael, J. T. (2010). Sentencing disparities for juvenile offenders sentenced to adult prisons: An individual and contextual analysis. *Journal of Criminal Justice*, 38(4), 747-757.
- Choi, J. (2022). Identifying important factors to prevent juvenile delinquency among male and female adolescents: An exploratory analysis using the LASSO regression algorithm in the Korean children and youth panel survey (KCYPS). *Child Indicators Research*, 15(4), 1429-1464.
- Choubey, S., Sunny, C. M. T. A., Bhuvanesh, B. ve Prabhakar, K. N. K. (2023) Juvenile delinquency-a socio-ecological problem. *Section A-Research Paper*, 12(5) 3228-3235
- Doelman, E. H., Luijk, M. P., Haen Marshall, I., Jongerling, J., Enzmann, D., & Steketee, M. J. (2023). The association between child maltreatment and juvenile delinquency in the context of Situational Action Theory: Crime propensity and criminogenic exposure as mediators in a sample of European youth?. *European Journal of Criminology*, 20(2), 528-547.
- Fenelon, A., Boudreaux, M., Slopen, N., & Newman, S. J. (2021). The Benefits of Rental Assistance for Children's Health and School Attendance in the United States. *Demography*, 58(4), 1171-1195.
- Fougere, A., Thomas, S. ve Daffern, M. (2013). A study of the multiple and complex needs of Australian young adult offenders. *Australian Psychologist*, 48(3), 188-195.
- Green, G., DeFosset, A. ve Kuo, T. (2019). Residential mobility among elementary school students in Los Angeles County and early school experiences: Opportunities for early intervention to prevent absenteeism and academic failure. *Frontiers in psychology*, 10, 1-13.

- Henggeler, S. W. ve Schoenwald, S. K. (2011). Evidence-Based Interventions for Juvenile Offenders and Juvenile Justice Policies that Support Them. *Social Policy Report. Society for Research in Child Development* 25(1), 1-28.
- Ho, T. ve Rocheleau, G. C. (2020). A follow-up study on recidivism among adjudicated juveniles with special education in the juvenile correctional facility. *Youth Justice*, 20(3), 328-343.
- Ireland, J. L. (2005). Psychological health and bullying behavior among adolescent prisoners: A study of young and juvenile offenders. *Journal of Adolescent Health*, 36(3), 236-243.
- Kaiser, F. (2023). Does contact with the justice system influence situational action theory's causes of crime? a study of english and german juveniles. *International Criminal Justice Review*, 33(3), 253-280.
- Kallert, T. W., Glöckner, M. ve Schützwahl, M. (2008). Involuntary vs. voluntary hospital admission: a systematic literature review on outcome diversity. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 258, 195-209.
- Karadağ, G. ve Mermer, G. (2020). Dezavantajlı gruplar olarak işsizlerin/yoksulların ruh sağlığının korunması. *Türkiye Klinikleri*, 2020, 56-60.
- Lambie, I. ve Randell, I. (2013). The impact of incarceration on juvenile offenders. *Clinical Psychology Review*, 33(3), 448-459.
- Mallett, A. (2022). Linking disorders to delinquency. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Ochoa, T. A. ve Roberts, S. R. (2021). Juvenile Delinquency and Disabilities: A Global Perspective. *Intervention in School and Clinic*, 56(5), 263-265.
- Ögel, K. Tarı, I. ve Yılmazçetin-Eke, C. (2006) Okullarda Şiddet ve Suçu Önleme. İstanbul: Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği Yayınları.
- Penner, E. K., Roesch, R. ve Viljoen, J. L. (2011). Young offenders in custody: An international comparison of mental health services. *International Journal of Forensic Mental Health*, 10(3), 215-232.
- Pryor-Kowalski, M. (2013). Learning disabilities, juvenile delinquency and the family: The role of intensive parenting'. *Michigan Family Review*, 17(1), 21-41.
- Ryan, J. P., Williams, A. B. ve Courtney, M. E. (2013). Adolescent neglect, juvenile delinquency and the risk of recidivism. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(3), 454-465.
- Shong, T. S., Abu Bakar, S. H., & Islam, M. R. (2019). Poverty and delinquency: A qualitative study on selected juvenile offenders in Malaysia. *International social work*, 62(2), 965-979.
- Simmons, C., Steinberg, L., Frick, P. J., & Cauffman, E. (2018). The differential influence of absent and harsh fathers on juvenile delinquency. *Journal of adolescence*, 62, 9-17.
- van der Put, C. E., Boekhout van Solinge, N. F., Stams, G. J., Hoeve, M., & Assink, M. (2021). Effects of awareness programs on juvenile delinquency: a threelevel meta-analysis. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 65(1), 68-91.

Velardo, S., Pollard, C. M., Shipman, J. ve Booth, S. (2021). How do disadvantaged children perceive, understand and experience household food insecurity?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(8), 1-16.

Welsh, B. C., Sullivan, C. J. ve Olds, D. L. (2010). When early crime prevention goes to scale: A new look at the evidence. *Prevention Science*, 11(2), 115- 125.

Yoshikawa, H. (1995). Long-term Effects of Early Childhood Programs on Social Outcomes and Delinquency. *The Future of Children*, 5, 51-75.

**DETERMINATION OF THE PERCEPTIONS OF STUDENTS STUDYING IN THE
FACULTY OF HEALTH SCIENCES TOWARDS THE NURSING PROFESSION:
THE CASE OF FOUNDATION UNIVERSITY**

**SAĞLIK BİLİMLERİ FAKÜLTESİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN
HEMŞİRELİK MESLEĞİNE YÖNELİK ALGILARININ BELİRLENMESİ: VAKIF
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

**EBRU SEVİNÇ¹, ÖZGÜL EYCAN², BEYZANUR ÖZDEMİR³, GÜLSU
TANRISEVER⁴, NESLİHAN GÜMÜŞTEKİN⁵, SEMANUR CIRITCI⁶**

¹İstanbul Arel Üniversitesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3553-5825>,

²İstanbul Arel Üniversitesi ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0335-3165>,

³İstanbul Arel Üniversitesi, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9805-6521>,

⁴İstanbul Arel Üniversitesi ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3014-1413>,

⁵İstanbul Arel Üniversitesi ORCID: : <https://orcid.org/0009-0008-9148-136X>,

⁶İstanbul Arel Üniversitesi ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6137-544X>,

Özet

Amaç: Sağlıkın tüm alanlarında yer alan ve sağlığın geliştirilmesinde büyük rol oynayan hemşirelik mesleği, insanı bütüncül bir yaklaşımla ele alarak sağlığın korunması, hastalıkların önlenmesinde, hastalık halinde bakım ve tedavinin en etkin şekilde verilmesinde, sağlıkta koordinasyonun sağlanmasında önemlidir. Hemşirelik dinamik bir meslek olup, toplumun hemşireliği algılayış biçiminden ve diğer meslek üyelerinin hemşireliğe karşı olumlu ya da olumsuz tutumlarından etkilenmektedir. Algı, kişilerin bir durumu ya da olayı algılama biçimidir. Bu çalışma, sağlık bilimleri fakültesinde kayıtlı olan öğrencilerin hemşirelik mesleğine yönelik algılarını belirlemek amacıyla tanımlayıcı desende gerçekleştirildi.

Yöntem: Çalışmanın evrenini İstanbul'da bulunan bir vakıf üniversitesinin Sağlık Bilimleri Fakültesin'de öğrenim görmekte olan 1078 öğrenci oluşturdu. Örneklem sayısı, %95 güven aralığı ve 0.05 hata payı esas alınarak örneklem belirleme formülüne göre hesaplanarak 284 öğrenciye ulaşılması hedeflendi. Çalışma 343 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirildi. Veriler "Tanıtıcı Bilgi Formu" ve "Hemşirelik Mesleğini Algılama Ölçeği" (HMAÖ) kullanılarak araştırmacılar tarafından öğrencilerin gönüllü onamları alındıktan sonra yüz yüze toplandı. Çalışmada veriler Statistical Package for Social Sciences (SPSS) 24.0 windows programı ile değerlendirildi. Verilerin analizinde; aritmetik ortalama, frekans, standart sapma, yüzde, median, Cronbach Alpha iç tutarlık analizi, t testi, Mann-Whitney U, One Way Anova, Kruskal Wallis, Games Howell ve Tukey testi uygulandı.

Bulgular: "Hemşirelik Mesleğini Algılama Ölçeği'nin alt boyutu olan "Mesleki Statü" ortalaması 17,46±4,72; "Mesleki Nitelikler" alt boyutu ortalaması 70,01±14,31; ölçeğin toplam puan ortalaması ise 87,48±17,27 olduğu tespit edildi. Çalışmaya katılan öğrencilerin devam ettiği sınıf kayıtlı olduğu bölüm ve mezun olduğu lise ile ölçeğin mesleki nitelikler alt boyutu arasında anlamlı farklılıklar belirlendi (p<0,05).4. sınıfa devam eden öğrencilerin, 1 sınıfa devam eden öğrencilerden, hemşirelik bölümü öğrencilerinin fizik tedavi ve rehabilitasyon

bölümü öğrencilerine göre, sağlık meslek lisesi mezunu öğrencilerin diğer lise mezunlarına göre “Mesleki Nitelikler” alt boyutu algısının yüksek olduğu bulundu ($p<0,05$). Öğrencilerin cinsiyet, yaşanılan yer, gelir durumu ve ailede sağlık çalışanı olma durumu ile ölçeğin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olmadığı saptandı ($p>0,05$).

Sonuç: Sağlık Bilimleri Fakültesi’nde eğitim gören öğrencilerin hemşirelik mesleğine yönelik algılarının yüksek olduğu belirlendi.

Anahtar Kelimeler: Algı, Hemşirelik, Sağlık

Objective: The nursing profession, which is involved in all areas of health and plays a major role in the development of health, is important in protecting health, preventing diseases, providing the most effective care and treatment in case of illness, and ensuring coordination in health by addressing the human with a holistic approach. Nursing is a dynamic profession and is affected by the way society perceives nursing and the positive or negative attitudes of other professional members towards nursing. Perception is the way people perceive a situation or event. This study was carried out in a descriptive design to determine the perceptions of students enrolled in the faculty of health sciences towards the nursing profession.

Method: The population of the study consisted of 1078 students studying at the faculty of health sciences of a foundation university in Istanbul. The sample number was calculated according to the sample determination formula based on 95% confidence interval and 0.05 margin of error and 284 students were aimed to be reached. The study was carried out with the participation of 343 students. The data were collected face-to-face by the researchers using the "Descriptive Information Form" and "Nursing Profession Perception Scale" (NPPS) after obtaining the voluntary consent of the students. The data were analysed using Statistical Package for Social Sciences (SPSS) 24.0 windows programme. In the analysis of the data; arithmetic mean, frequency, standard deviation, percentage, median, Cronbach Alpha internal consistency analysis, t test, Mann-Whitney U, One Way Anova, Kruskal Wallis, Games Howell and Tukey test were applied.

Results: "The mean of "Professional Status" sub-dimension of the "Perception of Nursing Profession Scale" was 17.46 ± 4.72 ; the mean of "Professional Qualifications" sub-dimension was 70.01 ± 14.31 ; and the mean of the total score of the scale was 87.48 ± 17.27 , and it was determined. Significant differences were determined between the class, department and high school graduated by the students participating in the study and the professional qualifications sub-dimension of the scale ($p<0.05$). It was found that students attending the 4th grade had a higher perception of the "Professional Qualifications" sub-dimension than students attending the 1st grade, nursing department students had a higher perception than physical therapy and rehabilitation department students, and health vocational high school graduates had a higher perception than other high school graduates ($p<0.05$). It was found that there were no significant differences between the gender, place of residence, income status and the status of having a health worker in the family and the sub-dimensions of the scale ($p>0.05$).

Conclusion: It was determined that the perceptions of the students studying at the Faculty of Health Sciences towards the nursing profession were high.

Keywords: Perception, Nursing, Health

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' TEACHING 21st CENTURY SKILLS AND TECHNOLOGY INTEGRATION SELF-EFFICACY
ÖĞRETMENLERİN 21. YÜZYIL BECERİLERİ ÖĞRETİMİ İLE TEKNOLOJİ ENTEGRASYONUNA İLİŞKİN ÖZ-YETERLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

MÜSLİM ALANOĞLU¹, AZİZ DOĞAN², FATMA NUR YAKKAN³

¹Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, 0000-0003-1828-4593

²YL Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri 0009-0005-7870-0271

³YL Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri 0009-0003-8242-5140

Özet

Eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim ve dijital okuryazarlık gibi yetkinlikleri içeren 21. yüzyıl becerileri, bireylerin teknolojiyi etkili bir şekilde kullanabilmesini gerektirir. Teknoloji entegrasyonu, sahip olunan teknolojik becerilerin uygulanmasına odaklanır ve öğretmenlerin teknolojiyi sınıf ortamlarına entegre edebilme yeteneklerine ilişkin sahip oldukları inanç bu beceriyi uygulayabilmeleri açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin 21. yüzyıl becerileri öğretimi ve teknoloji entegrasyonuna ilişkin öz-yeterliklerini belirlemektir. Araştırmanın örneklemini, Elâzığ ve Malatya illerinde bulunan devlet okullarında görev yapan 273 öğretmen oluşturur. Veriler, 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ve Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Veriler, öncelikle tanımlayıcı istatistiksel yöntemlerle değerlendirilmiş, ardından gruplar arası farklar için Bağımsız Gruplar t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Tek Yönlü Varyans Analizinde gruplar arasındaki farkın kaynağını belirlemek için Bonferroni düzeltme testi kullanılmıştır. Ortaya çıkan farkların etki büyüklükleri Cohen d ve Eta Kare (η^2) ile hesaplanmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson Momentler Çarpımı korelasyon analizi kullanılmıştır. Sonuçlar, öğretmenlerin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ile teknolojinin yararları, iş birliği, yenilikçilik ve problem çözme alt boyutlarında "Yeterliyim" düzeyinde görüş bildirdiğini göstermiştir. Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeğinin bilgisayar teknolojilerini kullanma ve kullandırma alt boyutlarında ise öğretmenlerin öz-yeterlik inançlarının "Katılıyorum" düzeyinde olduğu bulunmuştur. Cinsiyet değişkeninin, yenilikçilik ve problem çözme alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yarattığı ve erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre daha yüksek puan aldığı tespit edilmiştir. Eğitim durumu değişkeninin teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeğinin bilgisayar teknolojilerini kullanma alt boyutunda anlamlı farklılık yarattığı ve lisansüstü öğrenim gören öğretmenlerin inançlarının lisans mezunlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Mesleki kıdem ve görev yapılan eğitim kademesine göre öğretmenlerin 21. yüzyıl becerileri öğretimi ve teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterliklerinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği bilgisayar teknolojilerini kullanma alt boyutunda, okul öncesi öğretmenlerinin puanlarının sözel ve sayısal ders öğretmenlerinden; sınıf öğretmenlerinin puanlarının ise sözel ders öğretmenlerinin puanlarından anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. 21. yüzyıl becerileri öğretimi ile teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği ve tüm alt boyutları arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Bu sonuçlar, öğretmenlerin 21. yüzyıl becerileri öğretimi algıları ve teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik inançlarının yeterli ve ilişkili olduğunu, öğretmenlerin cinsiyetleri, branşları ve eğitim durumlarının bu algıları etkileyebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: 21. yüzyıl becerileri, teknoloji entegrasyonu, öz-yeterlik, eğitim teknolojileri

Abstract

21st-century skills, which include critical thinking, problem-solving, communication, and digital literacy, require individuals to use technology effectively. Technology integration focuses on applying technology skills, and teachers' beliefs about their ability to integrate technology into the classroom environment are important to their ability to apply these skills. This study aims to determine teachers' self-efficacy regarding teaching 21st-century skills and technology integration. The sample of the study consists of 273 teachers working in public schools in Elâzığ and Malatya provinces. Data were collected using the 21st Century Skills Teaching Scale and the Technology Integration Self-Efficacy Scale. The data were first analyzed using descriptive statistical methods, and then an independent group t-test and a one-way analysis of variance were used for differences between groups. The Bonferroni test was used to determine the source of the difference between groups in the one-way analysis of variance. The effect sizes of the differences were calculated using Cohen's d and eta square (η^2). In addition, Pearson Product Moment Correlation Analysis was used to examine the relationships between variables. The results showed that teachers reported their opinions at the level of 'I Sufficient' in the sub-dimensions of benefits of technology, collaboration, innovation, and problem solving with the 21st Century Skills Teaching Scale. It was found that teachers' self-efficacy beliefs were at the "I agree" level in the sub-dimensions of using computer technology and providing computer technology on the Technology Integration Self-Efficacy Scale. It was found that the gender variable created a statistically significant difference in the sub-dimensions of innovation and problem-solving, with male teachers scoring higher than female teachers. It was found that the educational status variable created a significant difference in the computer technology use sub-dimension of the Technology Integration Self-Efficacy Scale and that the beliefs of teachers with postgraduate education were higher than those of teachers with undergraduate education. No significant difference was found in teachers' self-efficacy toward teaching 21st-century skills and technology integration according to professional seniority and type of school. On the sub-dimension of using computer technologies in the Technology Integration Self-Efficacy Scale, it was found that the scores of preschool teachers were significantly higher than the scores of verbal and numerical course teachers, and the scores of classroom teachers were significantly higher than the scores of verbal course teachers. There was a moderately positive relationship between teaching 21st-century skills and the Technology Integration Self-Efficacy Scales and all their sub-dimensions. These findings indicate that teachers' teaching 21st-century skills and technology integration self-efficacy are adequate and related, and that teachers' gender, branch, and educational status may influence these perceptions.

Keywords: 21st century skills, technology integration, self-efficacy, educational Technologies

1. GİRİŞ

1.1 Kavramsal Çerçeve

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) hızlı ilerleme, dünyayı anlama, onunla etkileşimde bulunma ve kavrayabilme gereksinimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu durum, bireylerin yaşam tarzlarını, iş yapma yöntemlerini ve öğrenme yaklaşımlarını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Voogt ve Roblin, 2012). Bu dönüşümle birlikte, günümüzün dinamik ortamında başarılı olabilmek için öğrencilerden belirli yeni becerilere sahip olmaları beklenmektedir. Bu beceriler "21. yüzyıl becerileri" olarak adlandırılmaktadır ve bireylerin 21. yüzyılın gerçeklerine uyum sağlayabilmeleri ve bilgi toplumunda etkin birer vatandaş olarak katkıda bulunabilmeleri için gereklidir (Anagün, 2018). 21. yüzyıl becerilerinin pek çok sınıflandırması yapılmakla beraber daha çok kabul gören Sınıflandırma 21. Yüzyıl Becerileri Ortaklığı (P21) sınıflandırması (Dede, 2010). P21 Çerçevesi, 21. yüzyıl becerilerini öğrenme ve yenilik beceriler, bilgi, medya ve teknoloji becerileri ve yaşam ve kariyer becerileri olmak üzere üç kategori içinde gruplandırmış ve bu kategoriler altında 12 farklı beceri türüne yer vermiştir (P21, 2019). 21. yüzyıl becerileri arasında; yaratıcılık ve yenilik, eleştirel düşünme, problem çözme ve karar verme, öğrenmeyi öğrenme, üstbilis, iletişim, empati, iş birliği (ekip çalışması), bilgi okuryazarlığı, BİT okuryazarlığı, vatandaşlık, yaşam ve kariyer becerileri ve kişisel ve sosyal sorumluluk (kültürel farkındalık ve yeterlilik) sayılabilir (Global Partnership for Education [GPE], 2020). Öğrenme ve yenilik becerileri kategorisinin altında yaratıcılık ve yenilik, eleştirel düşünme ve problem çözme, iletişim ve iş birliği (öğrenme ve yenilik becerileri); bilgi, medya ve teknoloji becerileri kategorisinin altında bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, BİT okuryazarlığı; yaşam ve kariyer becerileri kategorisinin altında ise esneklik, inisiyatif alma ve kendi kendini motive etme, yönetme ve yönlendirme, sosyal ve kültürler arası beceriler, üretkenlik ve hesap verilebilirlik, liderlik ve sorumluluk becerileri yer almaktadır (P21, 2019). Türel ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmalarda 21. yüzyıl becerileri ve alt beceriler şu şekilde sınıflandırılmıştır. Sosyal ve Duygusal Beceriler (Psikolojik iyi oluş, duygu düzenleme, planlama ve organizasyon, empati, iş birlikli çalışma, sosyal ve kültürel farkındalık, esneklik ve uyum, ilişki yönetimi, çatışma çözme). Dil ve İletişim Becerileri (Etkin dinleme, müzakere etme, ana dilde ve yabancı dillerde iletişim). Üst Düzey Düşünme Becerileri (Yaratıcı ve yenilikçi düşünme, eleştirel düşünme, problem çözme ve karar verme, yansıtıcı düşünme, analitik düşünme, üst bilis). Benlik Beceriler öz yeterlilik, öz saygı, sorumluluk alma ve sorumlu karar verme, öz düzenleme, sebat, dayanıklılık, merak, öz farkındalık, öz denetim, motivasyon, öz güven, liderlik) Öğrenme Becerileri (öğrenmeyi öğrenme, aktif öğrenme, akademik beceriler) Çalışma Becerileri (girişimcilik, üretkenlik, kaynak yönetimi, hesap verebilirlik) Okuryazarlık Becerileri (bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, finansal okuryazarlık, medya okuryazarlığı, sağlık okuryazarlığı, çevre okuryazarlığı, sayısal okuryazarlık, vatandaşlık okuryazarlığı, görsel okuryazarlık, bilim okuryazarlığı) (Türel vd., 2023) "21. yüzyıl becerileri neden gereklidir?" sorusunun birçok yanıtının olduğu alanyazında görülmektedir. 21. yüzyıl becerileri birçok kurum, kuruluş ve insanlar tarafından yeni görülmesi de bu becerilere ihtiyaç duyulmasının nedeni olarak değişen dünyaya okulların ve öğrencilerin ayak uyduramaması (Kay, 2010; Morzano ve Heflebower, 2011); eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcılık ve diğer 21. yüzyıl becerileri, insanların ekonomik merdiveni tırmanmak için ihtiyaç duyduğu araçlar olarak gösterilmektedir (Kay, 2010). Ayrıca 21. yüzyıl becerileri karmaşık problemleri çözmek, başkaları ile iş birliği yaparak iletişim kurmak bağımsız olarak yeni bilgiler ve beceriler edinmek, hızla değişen durumlara uyum sağlamak ve günümüz ekonomisinde rekabet edebilmek için gereklidir (Gewertz, 2008).

Ülkelerin birçoğu 21. yüzyıl becerilerini eğitim programlarına entegre etmiş ve Türkiye’de de 2004 ve 2005 ilk ve ortaöğretim müfredatında yapılan değişikliklerle yaratıcı düşünme, araştırma, problem çözme, iletişim, karar verebilme ve bilgi-iletişim teknolojileri kullanımı gerekli beceriler olarak belirlenmiştir (Ananiadou ve Claro, 2009; Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2005). 21. yüzyıl becerileri eğitim kurumlarında sağlanan öğrenme yaşantıları yoluyla bireylere kazandırılabilir ve bu becerilerin eğitim yoluyla kazandırılmasında en etkili güç öğretmendir. (Kaya-Şen, 2022; Yüksel, 2015). Öğretmenlerin kendilerinin de bu becerilere sahip olarak eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanabilmeleri ve kendilerini geliştirip değiştirmeleri gerekmektedir (Anagün vd., 2016; Erten, 2019). Dünyada meydana gelen gelişmelere paralel olarak Türk eğitim sisteminde de özellikle içinde bulunulan çağın gereksinimleri doğrultusunda birçok değişiklik ve yenilik yapılmaktadır. 2001’de MEB (2011) tarafından öğretmenler için “21. Yüzyıla Girerken Türk Eğitim Sistemi’nin İhtiyaç Duyduğu Çağdaş Öğretmen Profili” belirleme çalışması yapılmış ve ayrıca 2011’de öğrenciler için de gerçekleştirilmiştir. Öte yandan eğitim sistemi ile ilgili Türkiye’de öğretim programlarını güncelleme çalışmaları, Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (TYÇ) ve 2023 Eğitim Vizyon Belgesi bu kapsamda atılan önemli adımlardan olmuştur. Dünya perspektifi ile uyumlu ve dünyadaki eğitim reformları ve oluşturulan Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi temel alınarak tüm eğitim kademelerindeki öğretim programlarında değişikliğe gidilmesi Türk eğitim sistemi açısından oldukça olumlu olarak görülmüştür (Hamarat, 2019). Özellikle 2023 eğitim vizyonunda Millî Eğitim Bakanlığı 21. yüzyıl becerilerine yönelik doğrudan birtakım kazanımlar belirlemiştir. Bunlar arasında yükseköğretim kurumlarıyla iş birliği içinde 21. yüzyıl becerilerini kazandırmak için ihtiyaç duyulan alanlarda öğretmenlere yönelik lisansüstü düzeyde yan dal programlarının açılmasının hedeflenmesi, çocukları ilgi ve yetenekleri doğrultusunda beceri atölyelerinin açılması, öğrencilerin beceri odaklı etkinlikler ile değerlendirilmesi gibi bazı hedefler yer almaktadır (MEB, 2018). Öğretmenin yenilikçi öğretim yöntemlerini sınıf içerisinde uygulayarak öğrencilere olumlu yansımaları, içerisinde bulunduğumuz teknolojik çağda teknolojinin entegrasyonu ile sağlanabilir. Teknolojinin hızla gelişmesi her alanda olduğu gibi eğitim alanında yeniliklere ve köklü değişimlere neden olmaktadır (Gökbulut, 2019). Bu yenilik ve değişimler öğretmenlere sınıf ortamlarına teknoloji entegrasyonunu gerçekleştirme sorumluluğunu yüklemiştir. Teknoloji entegrasyonu, problem durumu ve öğrenme amaçlarının belirlenerek, bu amaçlara uygun teknolojilerin sistematik olarak işe koşulduğu dinamik bir süreçtir (Wang ve Woo, 2007). Öğretmenlerin bu süreci gerçekleştirmesi başarı duygusu ve öz-yeterlilik inancının pekişmesine katkı sağlamaktadır (Güneş ve Buluç, 2017). Öz-yeterlilik kavramını Bandura, bireyin karşılaşılabileceği durumların üstesinden gelmek için gerekli etkinliği organize ederek ne kadar başarılı olacağına ilişkin bireysel inancı olarak tanımlamaktadır (Bandura, 1977). Öz-yeterlilik bireyin motivasyon ve davranışlarının önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir (Arseven, 2016) ve öğretmenlerine teknolojiyi eğitim ortamlarına entegre etme öz-yeterlilikleri oldukça önemlidir (Varank, 2009). Bu öz-yeterlilik öğretmenlerin 21. yüzyıl becerileri öğretimine ilişkin becerilerini olumlu yönde etkileyebilir.

Bu çalışma ile öğretmenlerin 21. yüzyıl becerileri öğretimi ile teknoloji entegrasyonuna ilişkin öz-yeterlilikleri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretmenlerin 21. Yüzyıl becerileri öğretim düzeyleri nedir?
2. Öğretmenlerin teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlilikleri hangi düzeydedir?

3. Öğretmenlerin 21. Yüzyıl becerileri öğretim düzeyleri cinsiyetleri, mezun oldukları fakülte, öğrenim düzeyleri, branşları, mesleki kıdemleri, görev yaptıkları okul kademelerine göre farklılık göstermekte midir?
4. Öğretmenlerin teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlikleri cinsiyetleri, mezun oldukları fakülte, öğrenim düzeyleri, branşları, mesleki kıdemleri, görev yaptıkları okul kademelerine göre farklılık göstermekte midir?
5. Öğretmenlerin 21. Yüzyıl becerileri öğretimi ile teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlikleri arasında herhangi bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır. Nicel araştırmalarda; seçilen örneklem üzerinden elde edilen veriler, evrene genellenebilecek niteliktedir. Nicel araştırmanın bu özelliği, toplumun bütününde var olan yapı ve desenlerin incelenmesine olanak sağlar (Turhanoğlu vd., 2012). Tarama deseninde temel amaç, geniş kitlelerin mevcut durumunun fotoğrafını çekerek betimleme yapmaktır (Büyüköztürk vd., 2012). İlişkisel araştırmalar ise en az iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini anlamamıza olanak sağlayan araştırmalardır (Karasar, 2012). Araştırmanın amacı doğrultusunda öğretmenlerin 21. Yüzyıl becerileri öğretimi ve teknoloji entegrasyonuna ilişkin öz-yeterliği düzeyleri tarama deseni ile ortaya konulacak ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler sınanacaktır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Elâzığ ve Malatya illerinde bulunan devlet okullarında görevli öğretmenler oluşturmaktadır. Bu evrenden kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile ulaşılan 273 öğretmen ise araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Katılımcı öğretmenlere ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Özellik	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	156	57,1%
	Erkek	117	42,9%
Mezun olunan fakülte	Eğitim fakültesi	226	82,8%
	Diğer	47	17,2%
Öğrenim düzeyi	Lisans	214	78,4%
	Lisansüstü	59	21,6%
Branş	Okulöncesi öğretmenliği	30	11,0%
	Sınıf öğretmenliği	134	49,1%
	Sözel bölümler öğretmenliği	60	22,0%
	Sayısal bölümler öğretmenliği	19	7,0%

	Uygulamalı öğretmenliği	dersler	30	11,0%
Meslekteki kıdem yılı	0-5 yıl		52	19,0%
	6-10 yıl		78	28,6%
	11-15 yıl		43	15,8%
	16-20 yıl		39	14,3%
	20 ve üstü		61	22,3%
Görev yapılan eğitim kademesi	Okul öncesi		30	11,0%
	İlkokul		140	51,3%
	Ortaokul		65	23,8%
	Lise		38	13,9%

Yaş ortalaması= 38,93(8,83)

Katılımcı öğretmenlerin %57,1' i (n=156) Kadın. %42,9'u (n=117) Erkek. Yaş ortalamaları 38,93(ss= 8,83)'tür. Öğretmenlerin %82,8(n=226)'i Eğitim Fakültesi, %17,2 (n=47)' si diğer fakültelerden mezun olmuştur. %78,4(n=214)' ü Lisans, %21,6(n=59)'sının öğrenim düzeyi lisansüstüdür. Okul öncesi öğretmenliği, %11,0(n=30), Sınıf öğretmenliği, %49,1(n=134), Sözel bölüm öğretmenleri, %22,0(n=60), Sayısal bölüm öğretmenleri, %7(n=19), uygulamaları ders öğretmenleri, %11,0(n=30); öğretmenlerin kıdem yılı, 0-5 yıl arası %19,0(n=52), 6-10 yıl arası %28,6(n=78), 11-15 yıl arası %15,8(n=43), 16-20 yıl arası %14,3(n=39), 20 ve üstü %22,3 (n=61)'tür. Öğretmenlerin görev yaptıkları okul kademeleri, okul öncesi 11,0% (n=30), ilkokul %51,3(n=140), ortaokul %23,8(n=65), lise %13,9(n=38)'dur.

1.1. Veri Toplama Araçları

Bu araştırma verilerinin toplanması için araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan anket formu kullanılmıştır. Bu anket formunda katılımcılara ilişkin demografik bilgilerin yer aldığı Kişisel Bilgi Formu, 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ve Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler sırasıyla sunulmuştur.

21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği, Jia ve diğerleri (2016) tarafından öğretmen adaylarının 21.yüzyıl becerilerinin öğretimine ilişkin öz yeterlik algılarının ölçülebilmesi amacı ile geliştirilmiştir. 10 madde oluşan ölçek, teknolojinin yararı (3 madde), iş birliği (3 madde), yenilik ve problem çözme (4 madde) olmak üzere üç boyutludur. Üç faktörlü bu yapı varyansın %68'ini açıklamaktadır. Ölçek, 7'li Likert tipindedir ve derecelendirmesi tamamen yeterliyim (7), hiç yeterli değilim (1) olarak belirlenmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa değerleri ise sırasıyla teknolojinin yararı ,81, iş birliği,75, yenilik ve problem çözme ,83 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 70, en düşük puan ise 7'dir. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınan puanın yüksek olması öğretmen adayının 21. yüzyıl becerilerinin öğretimine ilişkin öz yeterlik algısının yüksek olduğunu göstermektedir. Mevcut çalışmada Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ölçeğin tamamı için ,92, teknolojinin yararı alt boyutu için ,81, iş birliği alt boyutu için ,78 ve yenilik ve problem çözme alt boyutu için ,85 olarak bulunmuştur.

Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz- Yeterlik Algısı Ölçeği, Wang ve diğerleri (2004) tarafından öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonu konusunda öz-yeterlik algılarını belirlemek için hazırlanmış beşli Likert tipi (1-Kesinlikle katılmıyorum / 5-Kesinlikle katılıyorum) bir ölçektir. Ölçek, bilgisayar teknolojilerini kullandırma (16 madde) ve bilgisayar teknolojilerini kullanma (5 madde) olmak üzere iki alt boyuttan oluşmakta ve toplam varyansın %55,36'sını açıklamaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ,94 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ölçeğin tamamı için ,91, kullanma alt boyutu için ,91 ve kullandırma alt boyutu için ,96 olarak saptanmıştır.

1.1. Verilerin Toplanması ve Etik

Araştırma için Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 25.07.2024 tarih ve 2024/15 sayılı etik kurul kararı ile etik onay alınmıştır. Akabinde araştırmacılar tarafından hazırlanan online anket formu görev yaptıkları illerdeki devlet okullarında görevli öğretmenlere gönderilmiş ve veriler toplanmıştır.

1.2. Verilerin Analizi

Araştırmanın sonuçları SPSS 27 paket programı kullanılarak bilgisayar ortamında değerlendirilmiştir. Değişkenlerin analizi için tanımlayıcı istatistiksel yöntemler (ortalama, standart sapma, frekans, çarpıklık ve basıklık) kullanıldı. Değişkenlerin tekli normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı, çarpıklık ve basıklık değerleri ile kontrol edildi. -1 ile +1 arasında değerler tekli normallik varsayımının karşılandığı şekilde yorumlanmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013; Tablo 2). Bundan dolayı ikili gruplar arasındaki karşılaştırmalarda Bağımsız Gruplar t-Testi, üç veya daha fazla grup arasındaki karşılaştırmalarda ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapıldı ve gruplar arasındaki farkın anlamlılığını belirlemek için Bonferroni düzeltme testi kullanıldı. Gruplar arasındaki farkın etki büyüklüğünü tespit etmek için Bağımsız Gruplar t-Testi'nde Cohen d, Tek Yönlü Varyans Analizi'nde de Eta Kare (η^2) analizi yapılmıştır. Cohen d değeri yorumlanırken $0 < d < 0.2$ için küçük, $0.2 < d < 0.8$ için orta ve $d \geq 0.80$ için ise geniş; eta kare değeri ise .01, .06 ve .14 düzeyinde sırasıyla küçük, orta ve geniş etki büyüklüğü olarak değerlendirildi (Cohen, 1988). Ayrıca Pearson Momentler Çarpımı korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayısının 1.00-.70 arasında olması yüksek, .69-.30 arasında olması orta ve .29-.00 arasında olması ise düşük düzeyde ilişki şeklinde yorumlandı (Büyüköztürk, 2012). Öğretmenlerin teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlikleri ölçeği için ortalama puan değerlendirmesi $n-1/n$ (4/5) formülü hesaplanmış ve 4.21-5.00 = Tamamen Katılıyorum, 3.41-4.20 = Katılıyorum, 2.61-3.40 = Orta Düzeyde Katılıyorum, 1.81-2.60 = Katılmıyorum ve 1.00-1.81 = Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde yapılmıştır. 21. Yüzyıl becerileri öğretimi ölçeği için ise ortalama puan değerlendirmesi $n-1/n$ (6/7) formülü hesaplanmış ise 1.00-1.85 = Hiç Yeterli Değilim, 1.85- 2.70 = Yeterli Değilim, 2.71- 3.56 = Biraz Yeterli Değilim, 3.57-4.42 = Kararsızım, 4.43-5.28 = Biraz Yeterliyim, 5.29-6.14 = Yeterliyim, 6.15-7.00 = Tamamen Yeterliyim şeklinde yapılmıştır.

2. BULGULAR

Araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan analizler ile ulaşılan bulgular sırasıyla sunulmuştur. Tablo 2'de öğretmenlerin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ve Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterliği Algısı Ölçeklerine ilişkin tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeklerine İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Değişkenler	N	\bar{x}	Ss	Çarpıklık	Basıklık
21. yy becerileri öğretimi ölçeği	273	5,65	0,87	-,610	-,041
Teknolojinin yararı	273	5,60	0,97	-,565	-,100
İş birliği	273	5,60	0,83	-,748	,436
Yenilik ve problem çözme	273	5,47	1,03	-,670	,222
Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	273	4,06	0,75	-,816	,465
Bilgisayar teknolojilerini kullanma	273	4,03	0,82	-,844	,461
Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	273	4,07	0,75	-,850	,561

Tablo 2, 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği'nin ($\bar{x} = 5,65$; $ss = 0,87$), Teknolojinin Yararları ($\bar{x} = 5,60$; $ss = 0,97$), İş Birliği ($\bar{x} = 5,60$; $ss = 0,83$) ve Yenilik ve Problem Çözme ($\bar{x} = 5,47$; $ss = 1,03$) alt boyutlarında ortalama puanların "Yeterliyim" seviyesinde olduğunu göstermektedir. Yenilik ve Problem Çözme alt boyutuna verilen yanıtların, diğer boyutlara kıyasla daha heterojen olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği'nin ($\bar{x} = 4,06$; $ss = 0,75$), Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($\bar{x} = 4,03$; $ss = 0,82$) ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($\bar{x} = 4,07$; $ss = 0,75$) alt boyutlarındaki ortalama puanların da "Katılıyorum" düzeyinde olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Bağımsız Gruplar t-Testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Cinsiyet	N	\bar{x}	ss	t	p	Cohen's d
21. yy becerileri öğretimi ölçeği	Kadın	156	5,59	0,95	-1,413	,159	-,173
	Erkek	117	5,74	0,74			
Teknolojinin yararı	Kadın	156	5,52	1,02	-1,465	,144	-,179
	Erkek	117	5,70	0,90			
İş birliği	Kadın	156	5,96	0,89	0,070	,944	,009
	Erkek	117	5,95	0,76			

Yenilik ve problem çözme	Kadın	156	5,36	1,15	-1,986	,048	-,243
	Erkek	117	5,61	0,84			
Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Kadın	156	4,03	0,77	-0,502	,616	-,061
	Erkek	117	4,08	0,72			
Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Kadın	156	3,98	0,86	-1,153	,250	-,141
	Erkek	117	4,09	0,77			
Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Kadın	156	4,06	0,77	-0,152	,880	-,010
	Erkek	117	4,08	0,73			

Tablo 3'e göre, cinsiyet değişkeninin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ($t = -1,413$; $p = ,159$), Teknolojinin Yararları ($t = -1,465$; $p = ,144$) ve İş Birliği ($t = 0,070$; $p = ,944$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma yaratmadığı gözlemlenmiştir ($p > ,05$). Bununla birlikte, Yenilik ve Problem Çözme alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir ($t = -1,986$; $p = ,048$) ve bu farklılaşmanın etki büyüklüğü orta düzeydedir (Cohen's $d = ,243$). Bu fark, erkeklerin puanlarının kadınların puanlarından istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, cinsiyet değişkeninin Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği ($t = -0,502$; $p = ,616$), Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($t = -1,153$; $p = ,250$) ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($t = -0,152$; $p = ,880$) alt boyutlarında da anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı belirlenmiştir ($p > ,05$). Bu sonuçlar, kadınlar ve erkekler arasında 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ölçeği ile Teknolojinin Yararları ve İş Birliği alt boyutlarında anlamlı bir fark olmadığını gösterirken ($p > ,05$), Yenilik ve Problem Çözme alt boyutunda erkeklerin daha yüksek puanlar aldığı, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p = ,048$) ve etki büyüklüğünün orta düzeyde olduğu (Cohen's $d = ,243$) anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin mezun oldukları fakülteye göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmenlerin Mezun Oldukları Fakülteye Göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Mezun olunan fakülte	N	\bar{x}	ss	t	p	Cohen's d																																																																				
21. yy becerileri öğretimi ölçeği	Eğitim	226	5,69	0,84	1,642	,102	,263																																																																				
	Diğer	47	5,46	0,97				Teknolojinin yararı	Eğitim	226	5,63	0,95	1,433	,153	,230	Diğer	47	5,41	1,07	İş birliği	Eğitim fakültesi	226	5,99	0,82	1,554	,121	,249	Diğer	47	5,78	0,88	Yenilik ve problem çözme	Eğitim fakültesi	226	5,50	1,00	1,499	,135	,240	Diğer	47	5,26	1,17	Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Eğitim fakültesi	226	4,10	0,71	2,456	,015	,394	Diğer	47	3,81	0,90	Bilgisayar teknolojilerini kulanma	Eğitim fakültesi	226	4,08	0,79	2,468	,014	,396	Diğer	47	3,75	0,93	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Eğitim fakültesi	226	4,11	0,71	2,338	,020	,375
Teknolojinin yararı	Eğitim	226	5,63	0,95	1,433	,153	,230																																																																				
	Diğer	47	5,41	1,07				İş birliği	Eğitim fakültesi	226	5,99	0,82	1,554	,121	,249	Diğer	47	5,78	0,88	Yenilik ve problem çözme	Eğitim fakültesi	226	5,50	1,00	1,499	,135	,240	Diğer	47	5,26	1,17	Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Eğitim fakültesi	226	4,10	0,71	2,456	,015	,394	Diğer	47	3,81	0,90	Bilgisayar teknolojilerini kulanma	Eğitim fakültesi	226	4,08	0,79	2,468	,014	,396	Diğer	47	3,75	0,93	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Eğitim fakültesi	226	4,11	0,71	2,338	,020	,375	Diğer	47	3,83	0,92								
İş birliği	Eğitim fakültesi	226	5,99	0,82	1,554	,121	,249																																																																				
	Diğer	47	5,78	0,88				Yenilik ve problem çözme	Eğitim fakültesi	226	5,50	1,00	1,499	,135	,240	Diğer	47	5,26	1,17	Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Eğitim fakültesi	226	4,10	0,71	2,456	,015	,394	Diğer	47	3,81	0,90	Bilgisayar teknolojilerini kulanma	Eğitim fakültesi	226	4,08	0,79	2,468	,014	,396	Diğer	47	3,75	0,93	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Eğitim fakültesi	226	4,11	0,71	2,338	,020	,375	Diğer	47	3,83	0,92																				
Yenilik ve problem çözme	Eğitim fakültesi	226	5,50	1,00	1,499	,135	,240																																																																				
	Diğer	47	5,26	1,17				Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Eğitim fakültesi	226	4,10	0,71	2,456	,015	,394	Diğer	47	3,81	0,90	Bilgisayar teknolojilerini kulanma	Eğitim fakültesi	226	4,08	0,79	2,468	,014	,396	Diğer	47	3,75	0,93	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Eğitim fakültesi	226	4,11	0,71	2,338	,020	,375	Diğer	47	3,83	0,92																																
Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Eğitim fakültesi	226	4,10	0,71	2,456	,015	,394																																																																				
	Diğer	47	3,81	0,90				Bilgisayar teknolojilerini kulanma	Eğitim fakültesi	226	4,08	0,79	2,468	,014	,396	Diğer	47	3,75	0,93	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Eğitim fakültesi	226	4,11	0,71	2,338	,020	,375	Diğer	47	3,83	0,92																																												
Bilgisayar teknolojilerini kulanma	Eğitim fakültesi	226	4,08	0,79	2,468	,014	,396																																																																				
	Diğer	47	3,75	0,93				Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Eğitim fakültesi	226	4,11	0,71	2,338	,020	,375	Diğer	47	3,83	0,92																																																								
Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Eğitim fakültesi	226	4,11	0,71	2,338	,020	,375																																																																				
	Diğer	47	3,83	0,92																																																																							

Tablo 4'te görüldüğü üzere, mezun olunan fakülte değişkeni 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ($t = -1,642$; $p = ,102$) ile Teknolojinin Yararları ($t = -1,433$; $p = ,153$) ve İş Birliği ($t = 1,554$; $p = ,121$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmaya neden olmamaktadır ($p > ,05$). Öte yandan mezun olunan fakülte değişkeni Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği istatistiksel olarak anlamlı ($t = 2,456$; $p = ,015$; Cohen's $d = ,394$), Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($t = 2,468$; $p = ,014$; Cohen's $d = ,396$) ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($t = 2,338$; $p = ,020$; Cohen's $d = ,375$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı ve orta etki büyüklüğünde fark tespit edilmiştir.

Ortaya çıkan bu farkın sebebi Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Algısı ve alt boyutlarında Eğitim fakültesinden mezunu öğretmenlerin puanların diğer fakültelerden mezun olan öğretmenlerin puanlarından daha yüksek olmasıdır. Öğretmenlerin öğrenim düzeyine göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Öğretmenlerin Öğrenim Düzeyine Göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Öğrenim düzeyi	N	\bar{x}	ss	t	p	Cohen's d																																																																				
21. yy becerileri öğretimi ölçeği	Lisans	214	5,63	0,89	-0,775	,439	-,114																																																																				
	Lisansüstü	59	5,73	0,78				Teknolojinin yararı	Lisans	214	5,55	1,02	-1,504	,112	-,234	Lisansüstü	59	5,77	0,78	İş birliği	Lisans	214	5,94	0,86	-0,786	,433	-,116	Lisansüstü	59	6,03	0,74	Yenilik ve problem çözme	Lisans	214	5,46	1,04	-0,035	,972	-,005	Lisansüstü	59	5,47	1,02	Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Lisans	214	4,01	0,78	-1,735	,084	-,255	Lisansüstü	59	4,20	0,62	Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Lisans	214	3,97	0,86	-2,238	,026	-,329	Lisansüstü	59	4,24	0,64	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Lisans	214	4,03	0,79	-1,404	,161	-,206
Teknolojinin yararı	Lisans	214	5,55	1,02	-1,504	,112	-,234																																																																				
	Lisansüstü	59	5,77	0,78				İş birliği	Lisans	214	5,94	0,86	-0,786	,433	-,116	Lisansüstü	59	6,03	0,74	Yenilik ve problem çözme	Lisans	214	5,46	1,04	-0,035	,972	-,005	Lisansüstü	59	5,47	1,02	Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Lisans	214	4,01	0,78	-1,735	,084	-,255	Lisansüstü	59	4,20	0,62	Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Lisans	214	3,97	0,86	-2,238	,026	-,329	Lisansüstü	59	4,24	0,64	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Lisans	214	4,03	0,79	-1,404	,161	-,206	Lisansüstü	59	4,19	0,64								
İş birliği	Lisans	214	5,94	0,86	-0,786	,433	-,116																																																																				
	Lisansüstü	59	6,03	0,74				Yenilik ve problem çözme	Lisans	214	5,46	1,04	-0,035	,972	-,005	Lisansüstü	59	5,47	1,02	Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Lisans	214	4,01	0,78	-1,735	,084	-,255	Lisansüstü	59	4,20	0,62	Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Lisans	214	3,97	0,86	-2,238	,026	-,329	Lisansüstü	59	4,24	0,64	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Lisans	214	4,03	0,79	-1,404	,161	-,206	Lisansüstü	59	4,19	0,64																				
Yenilik ve problem çözme	Lisans	214	5,46	1,04	-0,035	,972	-,005																																																																				
	Lisansüstü	59	5,47	1,02				Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Lisans	214	4,01	0,78	-1,735	,084	-,255	Lisansüstü	59	4,20	0,62	Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Lisans	214	3,97	0,86	-2,238	,026	-,329	Lisansüstü	59	4,24	0,64	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Lisans	214	4,03	0,79	-1,404	,161	-,206	Lisansüstü	59	4,19	0,64																																
Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Lisans	214	4,01	0,78	-1,735	,084	-,255																																																																				
	Lisansüstü	59	4,20	0,62				Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Lisans	214	3,97	0,86	-2,238	,026	-,329	Lisansüstü	59	4,24	0,64	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Lisans	214	4,03	0,79	-1,404	,161	-,206	Lisansüstü	59	4,19	0,64																																												
Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Lisans	214	3,97	0,86	-2,238	,026	-,329																																																																				
	Lisansüstü	59	4,24	0,64				Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Lisans	214	4,03	0,79	-1,404	,161	-,206	Lisansüstü	59	4,19	0,64																																																								
Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Lisans	214	4,03	0,79	-1,404	,161	-,206																																																																				
	Lisansüstü	59	4,19	0,64																																																																							

Tablo 5'te verilen bilgilere göre, öğrenim düzeyi değişkeni 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ölçeği ($t=-0,775$; $p = ,439$) ile Teknolojinin Yararları ($t=-1,594$; $p = ,112$) ve İş birliği ($t=-0,786$; $p = ,433$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmaya neden olmamaktadır ($p>,05$). Öğrenim düzeyi değişkeni Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı ölçeği ($t=-1,735$; $p = ,084$) ile Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($t=-1,404$; $p = ,61$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma oluşturmamıştır. Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma alt boyutunda ise istatistiksel olarak anlamlı ($t = -2,238$; $p = ,026$) ve orta etki büyüklüğünde (Cohen's $d = ,329$) bir fark tespit edilmiştir. Bu farkın sebebi Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma alt boyutunda lisansüstü öğrenim düzeyine sahip öğretmenlerin almış oldukları puanların lisans öğrenim düzeyine sahip öğretmenlerden daha yüksek olmasıdır.

Öğretmenlerin mesleki kıdem yılına göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna İlişkin Öz-yeterlikleri Algısı puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Öğretmenlerin Mesleki Kıdem Yılına Göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Mesleki	N	\bar{x}	ss	F	p	η^2
21. yy becerileri öğretimi ölçeği	0-5 yıl	52	5,70	0,84	,511	,728	,008
	6-10 yıl	78	5,55	0,95			
	11-15 yıl	43	5,71	0,69			
	16-20 yıl	39	5,77	0,78			
	20 ve üstü	61	5,62	0,97			
Teknolojinin yararı	0-5 yıl	52	5,64	0,92	,633	,639	,009
	6-10 yıl	78	5,52	1,02			
	11-15 yıl	43	5,72	0,80			
	16-20 yıl	39	5,69	1,01			
	20 ve üstü	61	5,48	1,04			
İş birliği	0-5 yıl	52	6,01	0,74	,778	,540	,011
	6-10 yıl	78	5,83	0,96			
	11-15 yıl	43	6,09	0,71			
	16-20 yıl	39	5,99	0,65			
	20 ve üstü	61	5,96	0,92			
Yenilik ve problem çözme	0-5 yıl	52	5,50	1,04	,541	,706	,008
	6-10 yıl	78	5,37	1,09			
	11-15 yıl	43	5,41	0,90			
	16-20 yıl	39	5,65	0,90			
	20 ve üstü	61	5,47	1,13			
Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	0-5 yıl	52	4,14	0,75	1,482	,208	,022
	6-10 yıl	78	4,07	0,76			
	11-15 yıl	43	4,02	0,60			
	16-20 yıl	39	4,21	0,72			
	20 ve üstü	61	3,88	0,83			

Bilgisayar kullanma	teknolojilerini	0-5 yıl	52	4,06	0,80	1,106	,354	,016
		6-10 yıl	78	4,03	0,88			
		11-15 yıl	43	4,00	0,68			
		16-20 yıl	39	4,22	0,78			
		20 ve üstü	61	3,87	0,87			
Bilgisayar kullandırma	teknolojilerini	0-5 yıl	52	4,18	0,76	1,617	,170	,024
		6-10 yıl	78	4,08	0,74			
		11-15 yıl	43	4,04	0,60			
		16-20 yıl	39	4,21	0,71			
		20 ve üstü	61	3,88	0,84			

Tablo 6'ya göre, mesleki kıdem değişkeninin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ($F = ,511$; $p = ,728$) ile Teknolojinin Yararı ($F = ,633$; $p = ,639$), İş Birliği ($F = ,778$; $p = ,540$) ve Yenilik ve Problem Çözme ($F = ,541$; $p = ,706$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı görülmektedir ($p > ,05$). Ayrıca, mesleki kıdem değişkeninin Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği ($F = 1,482$; $p = ,208$) ile Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($F = 1,106$; $p = ,354$) ve Kullandırma ($F = 1,617$; $p = ,170$) alt boyutlarında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmaya yol açmadığı belirlenmiştir ($p > ,05$). Öğretmenlerin branşına göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmenlerin Branşına Göre 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Branş	N	\bar{x}	ss	F	p	η^2
21. Yy becerileri öğretimi ölçeği	Okul öncesi öğretmenliği ^a	30	5,88	0,71	,991	,413	,015
	Sınıf öğretmenliği ^b	134	5,66	0,93			
	Sözel dersler öğretmenliği ^c	60	5,52	0,82			
	Sayısal dersler öğretmenliği ^d	19	5,54	0,89			
	Uygulamalı dersler öğretmenliği ^e	30	5,74	0,81			
Teknolojinin yararı	Okul öncesi öğretmenliği ^a	30	5,74	0,86	,581	,676	,009
	Sınıf öğretmenliği ^b	134	5,60	1,01			
	Sözel dersler öğretmenliği ^c	60	5,46	0,95			
	Sayısal dersler öğretmenliği ^d	19	5,54	0,90			
	Uygulamalı dersler öğretmenliği ^e	30	5,71	0,96			

İş birliği	Okul öncesi öğretmenliği ^a	30	6,28	0,61	1,299	,271	,019
	Sınıf öğretmenliği ^b	134	5,92	0,84			
	Sözel dersler öğretmenliği ^c	60	5,94	0,80			
	Sayısal dersler öğretmenliği ^d	19	5,93	0,84			
	Uygulamalı dersler öğretmenliği ^e	30	5,85	0,97			
Yenilik ve problem çözme	Okul öncesi öğretmenliği ^a	30	5,67	0,82	1,490	,206	,022
	Sınıf öğretmenliği ^b	134	5,50	1,09			
	Sözel dersler öğretmenliği ^c	60	5,25	0,99			
	Sayısal dersler öğretmenliği ^d	19	5,25	1,26			
	Uygulamalı dersler öğretmenliği ^e	30	5,67	0,80			
Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Okul öncesi öğretmenliği ^a	30	4,26	0,69	1,936	,105	,028
	Sınıf öğretmenliği ^b	134	4,09	0,78			
	Sözel dersler öğretmenliği ^c	60	3,93	0,77			
	Sayısal dersler öğretmenliği ^d	19	3,75	0,66			
	Uygulamalı dersler öğretmenliği ^e	30	4,12	0,63			
Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Okul öncesi öğretmenliği ^a	30	4,24	0,77	2,573	,038	,037
	Sınıf öğretmenliği ^b	134	4,09	0,81		a>c	
	Sözel dersler öğretmenliği ^c	60	3,80	0,91		, d	
	Sayısal dersler öğretmenliği ^d	19	3,72	0,72		b	
	Uygulamalı dersler öğretmenliği ^e	30	4,11	0,70		>c	
Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Okul öncesi öğretmenliği ^a	30	4,27	0,67	1,614	,171	,024
	Sınıf öğretmenliği ^b	134	4,08	0,79			
	Sözel dersler öğretmenliği ^c	60	3,98	0,76			
	Sayısal dersler öğretmenliği ^d	19	3,76	0,69			
	Uygulamalı dersler öğretmenliği ^e	30	4,12	0,62			

Tablo 7'ye göre, branş değişkeni 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ($F = ,991$; $p = ,413$) ile Teknolojinin Yararı ($F = ,581$; $p = ,676$), İş Birliği ($F = 1,299$; $p = ,271$) ve Yenilik ve Problem Çözme ($F = 1,490$; $p = ,206$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmaya neden olmamaktadır ($p > ,05$). Branş değişkeninin Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği ($F = 1,936$; $p = ,105$) ile Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($F = 1,614$; $p = ,171$) alt boyutunda da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur ($p > ,05$). Ancak, Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($F = 2,573$; $p = ,038$) alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı ve küçük bir etki düzeyinde ($\eta^2 = ,037$) farklılaşma gözlemlenmiştir. Bu farklılaşmanın kaynağını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Bonferroni düzeltme testine göre, okul öncesi öğretmenlerinin aldığı ortalama puanlar, sözel ve sayısal derslerin öğretmenlerinden; sınıf öğretmenlerinin aldığı puanlar ise sözel derslerin öğretmenlerinden daha yüksek bulunmuştur. Öğretmenlerin görev yaptığı eğitim kademesine 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algıları puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Öğretmenlerin Görev Yaptığı Eğitim Kademesine 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Görev yapılan eğitim kademesi	N	\bar{x}	ss	F	p	η^2
21. yy becerileri öğretimi ölçeği	Okul öncesi	30	5,88	0,71	1,459	,226	,016
	İlkokul	140	5,66	0,92			
	Ortaokul	65	5,49	0,90			
	Lise	38	5,70	0,65			
Teknolojinin yararı	Okul öncesi	30	5,74	0,86	,422	,737	,005
	İlkokul	140	5,60	1,01			
	Ortaokul	65	5,50	1,01			
	Lise	38	5,58	0,85			
İş birliği	Okul öncesi	30	6,27	0,61	1,970	,119	,021
	İlkokul	140	5,95	0,84			
	Ortaokul	65	5,83	0,91			
	Lise	38	5,95	0,75			
Yenilik ve problem çözme	Okul öncesi	30	5,67	0,82	1,907	,129	,021
	İlkokul	140	5,49	1,09			
	Ortaokul	65	5,22	1,11			
	Lise	38	5,61	0,72			
	Okul öncesi	30	4,26	0,69	1,768	,154	,019

Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	İlkokul	140	4,10	0,78			
	Ortaokul	65	3,94	0,68			
	Lise	38	3,93	0,78			
Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Okul öncesi	30	4,24	0,78	2,605	,052	,028
	İlkokul	140	4,10	0,80			
	Ortaokul	65	3,84	0,84			
	Lise	38	3,89	0,85			
Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	Okul öncesi	30	4,27	0,67	1,355	,257	,015
	İlkokul	140	4,09	0,79			
	Ortaokul	65	3,98	0,66			
	Lise	38	3,95	0,78			

Tablo 8'e göre, görev yapılan eğitim kademesi değişkeninin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ($F = 1,459$; $p = ,226$) ile Teknolojinin Yararı ($F = ,422$; $p = ,737$), İş Birliği ($F = 1,970$; $p = ,119$) ve Yenilik Ve Problem Çözme ($F = 1,907$; $p = ,129$) alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı görülmektedir ($p > ,05$). Ayrıca, branş değişkeninin Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği ($F = 1,768$; $p = 154$), Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($F = 2,605$; $p = ,052$) ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($F = 1,355$; $p = ,257$) alt boyutlarında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı belirlenmiştir ($p > ,05$). Öğretmenlerin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı arasındaki korelasyona ilişkin bulgular Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Öğretmenlerin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlikleri Arasındaki Korelasyona İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	21. yy becerileri öğretimi ölçeği	Teknolojinin yararı	İş birliği	Yenilik ve problem çözme	Teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	Bilgisayar teknolojilerini kullanma	Bilgisayar teknolojilerini kullandırma
21. yy 1 becerileri öğretimi ölçeği							
Teknolojinin yararı	,913**	1					
İş birliği	,866**	,734**	1				

Yenilik ve problem çözme	,935**	,771**	,700*	1		
Teknoloji entegrasyonu na yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği	,670**	,665**	,487*	,639**	1	
Bilgisayar teknolojilerini kullanma	,600**	,601**	,442*	,571**	,941**	1
Bilgisayar teknolojilerini kullandırma	,672**	,668**	,491*	,645**	,985**	,868** 1

**p<.01

Tablo 9'a göre, 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi ölçeği ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği ($r = ,67$; $p < ,01$) arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($r = ,60$; $p < ,01$) ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($r = ,67$; $p < ,01$) alt boyutları ile de aynı şekilde orta düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Teknolojinin Yararı alt boyutu ile de Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği ($r = ,65$; $p < ,01$), Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($r = ,60$; $p < ,01$) ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($r = ,66$; $p < ,01$) alt boyutları arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. İş Birliği alt boyutu ile de Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği ($r = ,48$; $p < ,01$), Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($r = ,44$; $p < ,01$) ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($r = ,49$; $p < ,01$) alt boyutları arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yenilik ve Problem Çözme alt boyutu ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği ($r = ,63$; $p < ,01$), Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma ($r = ,57$; $p < ,01$) ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullandırma ($r = ,64$; $p < ,01$) alt boyutları arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

3. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, öğretmenlerin 21. yüzyıl becerilerini öğretme ve teknolojiyi entegre etme konusundaki öz-yeterlikleri araştırılmıştır. Ayrıca bu değişkenlerin öğretmenlerin cinsiyetlerine, mezun oldukları fakültelere, eğitim düzeylerine, branşlarına, mesleki kıdemlerine ve görev yaptıkları okul kademelerine göre nasıl farklılaştığı belirlenmiştir. 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ve alt boyutlarının "Yeterliyim" düzeyinde ortalama puanlara sahip olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Erten (2020) öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerine yeterli düzeyde sahip olduklarını, Kozikoğlu ve Altunova (2018) öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerine ilişkin algı düzeylerinin yüksek olduğunu, Donmuş Kaya ve Akpunar (2018) ise öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri puan ortalamalarının yüksek olduğunu bulmuştur. Duran (2023) da okul öncesi öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerilerinin öğretimine ilişkin yüksek düzeyde algıya sahip olduğunu bulmuştur. Alanyazında öğretmenlerin 21. yüzyıl becerilerinin öğretimine ilişkin algılarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, öğretmenlerin günümüz dünyasında önemli görülen ve dijital teknoloji ile de ilişkilendirilen 21. yüzyıl becerilerinin öğretimi konusunda kendilerini yeterli gördükleri şeklinde yorumlanabilir.

Öğretmenlerin Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algıları "Katılıyorum" düzeyinde bulunmuştur. Öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonu öz-yeterlik algılarının yüksek olduğu alanyazında sıklıkla raporlanmaktadır (Birişçi ve Kul, 2018; Kaya ve Uyangör, 2022; Ünal ve Teker, 2018). Bandura (1997) tarafından belirtildiği gibi, öz-yeterlik kişilerin kendi yeteneklerine ilişkin inançlarıdır ve belirlenmiş hedeflere ulaşmada önemli bir rol oynar. Günümüzde teknolojinin okullarda kullanımı konusunda öğretmenlerin kendilerini yeterli görmeleri bu açıdan önemlidir. Çünkü, öğretmenlerin teknoloji kullanımına yönelik öz-yeterliklerinin düşük olması günümüzde teknoloji ile ilişkisi çok yüksek düzeyde olan okul etkinliklerini etkili bir şekilde sürdürmeleri önünde bir engel olarak görülebilir. Cinsiyet değişkeninin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ile Teknolojinin Yararları ve İş Birliği alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte, Yenilik ve Problem Çözme alt boyutunda erkek öğretmenlerin aldığı puanların kadın öğretmenlerin aldığı puanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyetin öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri öğretiminde fark yaratmadığı konusu, literatürde sıkça karşılaşılan bir durumdur (Erten, 2020; Donmuş Kaya ve Akpunar, 2018; Kozikoğlu ve Altunova, 2018). Busch (1995) bilgisayar kullanımı konusunda erkeklerin kadınlara kıyasla daha az kaygı duyduklarını ve kendilerine daha çok güvendiklerini ifade etmektedir. Bu durum, mevcut çalışmada elde edilen sonuçlar, erkeklerin yenilikçi ve çözüm odaklı olabileceğini gösterse de bu sonuçların farklı örneklem gruplarında tekrarlanması gerekmektedir. Ayrıca, Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği ve alt boyutlarında cinsiyet değişkeninin anlamlı bir farklılık yaratmadığı belirlendi. Busch (1995), ayrıca cinsiyet değişkeninin teknoloji entegrasyonu öz-yeterlik algılarında erkek öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık bulmuştur. Söylemez ve Oral (2013) kadın öğretmenlerin bilişim teknolojileriyle ilgili öz-yeterlik algılarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu, Kozan ve Bulut Özdek (2019) ise cinsiyet değişkeninin anlamlı bir farklılık yaratmadığını bulmuştur. Alanyazındaki sonuçlar, cinsiyetin teknoloji entegrasyonu öz-yeterlik konusundaki etkilerinin tutarlık göstermediğini ima etmektedir. Örnekleme dahil edilen kadın ve erkek sayısının homojen olmaması gibi durumlar, öğretmen ve öğrenci algılarının zamanla değişebileceği gibi, farklı zamanlarda yapılan çalışmaların farklı sonuçlar vermesine de neden olabilir. Mezun olunan fakülte değişkeni 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşmaya neden olmamaktadır. Ancak Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği ve alt boyutlarında eğitim fakültesi mezunu öğretmenler lehine anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Eğitim fakültesi öğrencilerinin bilişim teknolojilerini kullanma öz yeterliği algılarında okul öncesi öğretmen adaylarının ve Türkçe öğretmen adayları adaylarından daha yüksek ortalamaya sahip oldukları (Kaya ve Uyangör, 2022), pedagojik formasyon kursu alan öğretmen adaylarının branş düzeyine göre teknoloji entegrasyonu öz-yeterlik inanışlarının farklılaşmadığı belirlenmiştir (Birişçi ve Kul, 2018). Öğrenim düzeyi değişkeni 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ve alt boyutlarında anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği ve bilgisayar teknolojilerini kullandırma alt boyutunda da öğrenim düzeyine göre anlamlı herhangi bir farklılık gözlenmezken bilgisayar teknolojilerini kullanma alt boyutunda lisansüstü öğretmenler lehine bir fark tespit edilmiştir. Mesleki kıdem değişkeninin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçekleri ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı tespit edilmiştir. Birişçi ve Kul (2018) tarafından yürütülen çalışmada öğretmenlerin yaş düzeyleri yükseldikçe teknoloji entegrasyonu öz-yeterlik inanış puanlarının azaldığı belirlenmiştir. Branş değişkeni 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ile alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşmaya neden olmamaktadır.

Ayrıca, branş değişkeninin Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeği ve bilgisayar teknolojilerini kullandırma alt boyutunda anlamlı bir farklılaşmaya neden olmazken bilgisayar teknolojilerini kullanma alt boyutunda anlamlı farklılaşmaya neden olduğu belirlenmiştir. Alanyazında öğrenim görülen bölümün bilişim teknolojilerini kullanma öz-yeterliklerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılan çalışmalar bulunmaktadır (Erten, 2020; Söylemez ve Oral, 2013). Görev yapılan okul kademesinin 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçekleri ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı görülmektedir. 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeği ile Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçekleri ve tüm alt boyutları arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına yönelik anlamlılık ve 21. Yüzyıl öğrenme yeterlikleri ile arasında pozitif bir korelasyon tespit edilmiştir (Sang vd., 2018). 21. yüzyıl becerileri, dijital çağ okuryazarlığıyla teknolojiyi uygulayabilen, yaratıcı ve eleştirel düşünebilen, mükemmel kişilerarası ve sosyal becerilere sahip öğrenciler yaratmayı vurgulamaktadır (Arsad vd., 2011). Bireylere 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılmasının gereklilik olduğu dünya genelinde kabul gören bir görüştür (Walser, 2008) ve birçok ülke eğitim sistemlerinde 21. yüzyıl becerilerine yer vermektedir (Adamson ve Darling-Hammond, 2015; Anagün vd., 2016). Yaşadığımız yüzyılda bu becerilerin bireylere kazandırılmasının önemi göz önünde bulundurulduğunda, öğretmen performansına dayalı olarak öğrencilere bu becerilerin kazandırılmama olasılığının ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlerin alınması önem arz etmektedir. Bu konuda alınabilecek en temel önlemlerden biri de öğretmenlerin öğrencilere bu becerileri kazandırabilecek nitelikte yetiştirilmeleridir (P21, 2015; Rotherdam ve Willingham, 2009). Bu nedenle öğretmen adaylarının bölümleri göz önüne alınarak eğitim fakültelerinin programlarına 21. yüzyıl becerilerinin öğretimi kapsamında dijital teknolojilere uyumu öncelleyen bir ders eklenmesi önerilebilir.

5. KAYNAKLAR

- Adamson, Frank, Channa Cook-Harvey, and Linda Darling-Hammond. "Whose choice? Student experiences and outcomes in the New Orleans school marketplace." *Stanford Center for Opportunity Policy in Education* (2015).
- Ananiadou, K. and Claro M. (2009). *21st Century Skills and Competences For New Millennium Learners in OECD Countries*. OECD Education Working Papers, No. 41, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/218525261154>.
- Anagün, Ş. S., Atalay, N., Kılıç, Z. ve Yaşar, S. (2016). Öğretmen Adaylarına Yönelik 21. Yüzyıl Becerileri Yeterlik Algıları Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(40), 160-175.
- Arsad, N. M., Osman, K. and Soh, T. M. T. (2011). Instrument development for 21st century skills in Biology. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 15, 1470-1474.
- Arseven, A. (2016). Öz Yeterlilik: Bir Kavram Analizi. *Journal of Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(19), 63-80.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward A Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84, 191-225.
- Bandura, A. (1994). *Self-efficacy*. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71- 81). New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman [Ed.], *Encyclopedia of mental health*. Academic Press.

- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The Exercise of Control*. Freeman.
- Birişçi, S. ve Kul, Ü. (2018). Pedagojik Formasyon Eğitimi Alan Öğretmen Adaylarının Teknoloji Entegrasyonu Öz-yeterlik İnanışlarının İncelenmesi. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 1(1), 1-18.
- Busch, T. (1995). Gender Differences in Self-Efficacy and Attitudes Toward Computers. *Journal of Educational Computing Research*, 12, 147-158.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. PegemAYayıncılık.
- Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Dede, C. (2010). Comparing Frameworks for 21st Century Skills. In J. Bellanca & R. Brandt (Eds.), *21st Century Skills* (pp. 51–76). Solution Tree Press.
- Donmuş Kaya, V. ve Akpunar, B. (2018). An Investigation of Prospective Teachers' 21st Century Skills Effect About Digital Storytelling Events. *MANAS Journal of Social Studies*, 7(4), 1-10.
- Duran, M. (2023). Okul Öncesi öğretmenlerinin 21. YY. Becerileri Öğretimi, Girişimci Öğretmen ve Yaratıcılığı Besleme Davranış Düzeylerinin Belirlenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(1), 813-850.
- Erten, P. (2020). Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl Becerileri Yeterlilik Algıları ve Bu Becerilerin Kazandırılmasına Yönelik Görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(227), 33-64.
- GPE. (2020). *21st century skills: What potential role for the global partnership for education? A landscape review*. Global Partnership for Education.
- Gökbulut, B. (2019). Teknolojik Gelişmeler Işığında Ulusal ve Uluslararası Öğretmen Yeterlilikleri ve Tekno-Pedagojik Alan Bilgisi. A. Arslan (Ed.). *Eğitimde Güncel Konular ve Yeni Yaklaşımlar* içinde (145-166). Nobel.
- Gewertz, C. (2008). States press ahead on 21st century skills. *Education Week*, 28(8), 21-23.
- Güneş, A. M., ve Buluç, B. (2017). Sınıf öğretmenlerinin teknoloji kullanımları ve öz yeterlilik inançları arasındaki ilişki. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 10(1), 94-113.
- Hamarat, E. (2019). *21. Yüzyıl Becerileri Odağında Türkiye'nin Eğitim Politikaları*. Seta Yayıncılık.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (24. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya-Şen, S. (2022). *21. Yüzyıl Becerilerinin Fen Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programına Ne Ölçüde Dâhil Edildiğine İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi.
- Kay, K. (2010). 21st Century Skills: Why They Matter, What They Are And How We Get There. In James Bellanca, Ron Brandt (Eds.), *21st Century Skills: Rethinking How Students Learn*. Solution Tree Press.
- Kaya, R. ve Uyangör, N. (2022). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Teknoloji Entegrasyonu Öz-yeterlilik Algıları ile Dijital Yeterlilik Seviyeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 552-571. <https://dx.doi.org/10.17240/aibuefd.2022.-793735>

- Kozan, M. ve Bulut Özdek, M. (2019). BÖTE Bölümü Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri Ve Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıklarının İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 107-120.
- Kozikoğlu, İ. ve Altunova, N. (2018). Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine İlişkin Öz-yeterlik Algılarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerini Yordama Gücü. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(3), 522-531. Doi: 10.5961/jhes.2018.293.
- MEB (2011). MEB 21. yüzyıl öğrenci profili. https://www.meb.gov.tr/earged/earged/21.%20yy_og_pro.pdf adresinden 10 Ocak 2023 tarihinde erişilmiştir.
- MEB (2018). 2023 eğitim vizyonu. Millî Eğitim Bakanlığı. https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_E%C4%9Fitim%20Vizyonu.pdf
- Rotherham AJ, ve Willingham,D.21. yüzyıl becerileri: Önümüzdeki zorluklar.*Eğitim Liderliği*,67(1),16–21,2009
- Sang, G., Liang, J.-C., Chai, C. S., Dong, Y. and Tsai, C.-C. (2018). Teachers' Actual and Preferred Perceptions of Twenty-first Century Learning Competencies: A Chinese Perspective. *Asia Pacific Education Review*, 19(3), 307-317. Doi: 0.1007/s12564-018-9522-0.
- Söylemez, A. G. N. H. ve Oral, D. D. B. (2013). Öğretmen Adaylarının Bilgisayara İlişkin Öz-Yeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 44-60.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2018). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Pearson.
- Turhanoglu, A. K., Suğur, N., Şavran, T. G., & Çetin, O. B. (2012). *Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Türel, Y. K., Şimşek, A., Şengül-Vautier, C. G., Şimşek, E. ve Kızıltepe, F. (2023). *21. Yüzyıl Becerileri ve Değerlere Yönelik Araştırma Raporu*. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Ünal, E. ve Teker, N. (2018). Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-yeterlik Algısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 973-978. doi:10.18506/anemon.400497
- Varank, I. (2009). Considering Material Development Dimension of Educational Technologies: Determining Competencies and Pre-Service Teachers' Skills in Turkey. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 5(2),119-125.
- Voogt, J. and Roblin, N. (2012). Teaching and Learning in the 21st Century. A comparative Analysis of International Frameworks. *Journal of Curriculum Studies*, 44, 299-321.
- Wang, Q. and Woo, H. L. (2007). Systematic Planning for ICT Integration in Topic Learning. *Educational Technology & Society*, 10(1), 148-156.
- Walser, N. (2008). Teaching 21st Century Skills. *Harvard Education Letter*, 24(5),1-3.
- Wang, L., Ertmer, P. A. and Newby, T. J. (2004). Increasing Preservice Teachers' Self-efficacy Beliefs for Technology Integration. *Journal of Research on Technology in Education*, 36 (3), 231-250.

ÖZEL EĞİTİM UYGULAMA OKULLARINDA UYGULANAN MÜZİK VE OYUN DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ BETİMSSEL ANALİZİ

SİNAN BAYAT

¹Doktor, Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen,
<https://orcid.org/0000-0002-5240-4774>

ÖZET

Bu araştırmanın genel amacı orta-ağır zihinsel engeli ve otizm spektrum bozukluğu olan öğrenciler için açılan özel eğitim uygulama okullarının I, II, ve III. kademelerinde uygulanan Müzik ve Oyun Dersi Öğretim Programlarının betimsel analizini yapmaktır. Bu genel amaç çerçevesinde farklı kademelerde uygulanan farklı müzik ve oyun öğretim programlarının öğrenme alanları, öğrenme alanlarında bulunan hedef ve davranış sayıları ve hedeflerin Bloom taksonomisine göre dağılımları incelenmiştir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile yapılmıştır. Veriler Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün internet sitesinde öğretim programları içerisinde yer alan Müzik ve Oyun Dersi I. Kademe (1, 2, 3 ve 4. Sınıf), II. Kademe (5, 6, 7 ve 8. Sınıf) ve III. Kademe (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) öğretim programlarından alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; öğrenme alanlarının I, II. ve III. kademelerde farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Müzik ve Oyun Dersinin I. ve II. kademe hedef ve hedef davranış sayılarının birbirine yakın olduğu fakat III. kademe azaldığı görülmüştür. Hedeflerin Bloom Taksonomisine göre dağılımında ise hedeflerin bütün kademelerde psikomotor öğrenme alanlarına daha çok toplandığı, en az ise I. kademe duyuşsal alana, III. kademe bilişsel alana, II. kademe ise hedeflerin eşit dağıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özel Eğitim, Özel Eğitim Uygulama Okulu, Müzik ve Oyun Dersi Öğretim Programı.

YETİŞKİN EĞİTİMİNİN NEDENLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

SİNAN BAYAT

¹Doktor, Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen,
<https://orcid.org/0000-0002-5240-4774>

ÖZET

Ülkeler son birkaç yüzyılda sanayi devriminin getirdiği nitelikli insan gücü ihtiyacına, bilgi ve teknolojiye meydana gelen hızlı gelişmelere yetişebilmek ve demografik yapılarında meydana gelen değişimlere vatandaşlarının geri kalmaması için vatandaşlarının eğitimlerinde farklı planlamalar yapmışlardır. Bireyler ise örgün eğitim sonrasında hem maddi olarak daha iyi bir yaşam elde edebilmek hem de kendilerini gerçekleştirebilmek için kendilerini farklı alanlarda geliştirmeye başlamışlardır. Örgün eğitimin dışında kalan bireylerin bilgi, beceri, uzmanlaşma gibi olgularının günümüz yaşam koşullarına göre tekrardan şekillendirilmesi yetişkin eğitimi ile mümkün olmaktadır. Yetişkin eğitimi gerektiren farklı nedenler bulunmaktadır. Bu nedenler arasında örgün eğitime zamanında devam edememiş bireyler için örgün eğitim ile ilgili nedenler, daha iyi bir yaşam sürmek ve yeni teknolojilere ayak uydurmak için ekonomik ve teknolojik nedenler, sınırların kalkmasıyla birlikte küreselleşme ile ilgili nedenler, hızlı nüfus artışı, yaşam şartlarının düzeltilmesi ile ilgili toplumsal nedenler ve bireylerin ilgi ve ihtiyaçlarının farklılaşmasından kaynaklı kişisel ihtiyaçlar (gereksinimler) ile ilgili nedenler bulunmaktadır. Bu bağlamda bu makale yetişkin eğitimi ile ilgili temel kavramların açıklanması, farklı alanlar ile bağlantı kurulması ve yetişkin eğitiminin nedenlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yetişkin, Yetişkin Eğitimi, Yetişkin Eğitiminin Nedenleri.

COLLOCATION IN FRENCH AND TURKISH NEWS ITEMS
FRANSIZ VE TÜRK ÜÇÜNCÜ SAYFA HABER METİNLERİNDE EŞDİZİMLİLİK

MUSTAFA MAVAŞOĞLU

¹ Çukurova Üniversitesi, Fransız Dili Eğitimi,
<https://orcid.org/0000-0003-3410-6690>

Özet

Eşdizimlilik dilbilimde, belirli sözcüklerin bir arada kullanım eğilimlerini inceleyen önemli bir kavramdır. Sözcüklerin belirli bağlamlarda birlikte kullanılması, metnin anlaşılabilirliğini ve anlatım gücünü artırır. Eşdizimliliği doğru ve yerinde kullanmayı öğrenmek, bağdaşıklık ve bağlaşıklık bakımından güçlü metinler oluşturulmasına katkıda bulunur. Dilin özellikle anlamsal boyutlarında önemli bir işlevi olan eşdizimlilik, dil öğretiminde ve metin çözümlenmelerinde incelemelere sıkça konu olmaktadır. Olumlu ve olumsuz yaşam deneyimlerinin anlatılması ve yorumlanması, yabancı dil eğitiminde öğretilmesi gereken önemli beceriler arasında yer almaktadır. Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni, bu becerileri kazandırmak ve güçlendirmek için farklı dil düzeylerinde (A2, B1) üçüncü sayfa haber metinlerinin de diğer materyallerle birlikte kullanılmasını öngörmektedir. Bu araştırma Fransızca ve Türkçe üçüncü sayfa haber metinlerinde yer alan eşdizimlilik örüntülerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, doküman inceleme yöntemi kullanılmış, Türkiye ve Fransa'da internette en çok aranan dört gazeteden bir veri seti oluşturulmuş ve bu setten gerekli veriler toplanmıştır. Çalışmanın bulguları eşdizimliliğin hem Fransız (FÜSH) hem de Türk (TÜSH) üçüncü sayfa haberlerinde kullanıldığını göstermiştir. Eşdizimlilik örüntülenmesi, kazazedeler, kazalar ve oluş biçimleri, kazaya karışan araçlar ile resmi makamlar ve basın olmak üzere dört çatı-kavram altında gerçekleşmiştir. Hem FÜSH'te hem de TÜSH'te en sık komşu/yakın kavram üretilen kavram alanları, kazazedeler ile kazalar ve oluş biçimleridir. Kazazedelerin cinsiyetleri (kadın, erkek), içerisinde buldukları yaşam döngüsü evreleri (çocuk, genç, yaşlı...), ilişki rolleri (karı, koca...), ailesel kimlikleri (anne, baba, kız, oğul...) ile ilgili sözlüksel birimler "kazazedeler" üst kavramıyla eşdizimlilik ilişkisi kurmuşlardır. Yine, kazazedelerin kazaya yol açan durumları (alkollü olmak, ehliyetsiz olmak...), kaza sonucu ortaya çıkan durumlar (yaralanmak, ölmek...), kazazedelerin sağlık durumları (hastaneye kaldırılmak, tedavi altına alınmak, yoğun bakıma alınmak...) da bu kavramla eşdizimlilik ilişkisi içerisinde dirler. Kişi, sürücü, yolcu, yaya, yaralı, vb. bazı tür adları da aynı ilişkiyi sergileyen diğer dilsel birimlerdir. Kaza, trafik kazası, zincirleme trafik kazası, meydana gelmek, çarpmak, çarpışmak, vb. dilsel birimler "kazalar ve oluş biçimleri" üst başlığı ile eşdizimlilik ilişkisi sunmaktadırlar. "Kazaya karışan araçlar" üst kavramı ile eşdizimsel ilişki, araç türü belirten sözcüklerle (ağır vasıta, hafif ticari araç, otomobil, vb.) sıklıkla kurulmakta hatta çoğu zaman araç markaları da belirtilebilmektedir (Audi, Toyota vb.). Tür belirtmeye olanak vermeyen araç gibi sözcükler ise seyrek olarak kullanılmaktadır. "Resmi makamlar ve basın" temel kavramı ile eşdizimlilik ilişkisi, yine hem FÜSH'te hem de TÜSH'te, acil sağlık ekipleri, itfaiye, jandarma, polis, savcı, inceleme başlatmak, ifadesini almak, soruşturma başlatmak, vb. dilsel birimler ile sağlanmıştır.

Bu bulgular, Türkçe konuşan Fransızca öğrencilerinin Fransızca öğrenimleri sürecinde, üçüncü sayfa haber metinleri yazarlarken eşdizimlilik ilişkilerini erek dile uygun biçimde kullanabilmelerini sağlamak amacıyla değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Fransızca, Türkçe, üçüncü sayfa haberleri, eşdizimlilik

Abstract

Collocation is a significant concept in linguistics that examines the tendency of certain words to be used together. The consistent pairing of words in specific contexts enhances both the comprehensibility and expressiveness of the text. Mastering the correct and appropriate use of collocations contributes to the creation of coherent and cohesive texts. Collocation, which plays a crucial role, especially in the semantic aspects of language, is frequently studied in language teaching and text analysis. Describing and interpreting positive and negative life experiences are among the important skills that should be taught in foreign language education. The Common European Framework of Reference for Languages recommends using texts of news items along with other materials at different language levels (A2, B1) to develop and reinforce these skills. This study aimed to examine the collocational patterns in texts of news items in French and Turkish. The study employed document analysis method to analyze data from four of the most searched newspapers online in Turkey and France. The findings of the study revealed that collocation was employed in both French (FNI) and Turkish (TNI) news items. The collocation patterns were organized under four main concepts: victims, accidents and their occurrences, vehicles involved in accidents, and official authorities and the press. In both FNI and TNI, the most frequently generated neighboring conceptual fields were those related to victims, accidents, and their occurrences. Lexical units associated with the gender (male, female), life cycle stages (child, young, elderly...), relational roles (husband, wife...), and familial identities (mother, father, daughter, son...) of the victims were found to form collocational relationships under the umbrella term "victims". Similarly, the circumstances leading to accidents (being under the influence of alcohol, driving without a license...), the outcomes of the accidents (being injured, dying...), and the health conditions of the victims (being hospitalized, receiving treatment, being admitted to intensive care...) also demonstrated collocational relationships with this concept. Terms such as person, driver, passenger, pedestrian, injured, etc., were other linguistic units exhibiting the same relationship. Lexical items such as accident, traffic accident, chain collision, to occur, to crash, to collide, etc., demonstrated collocational relationships under the heading "accidents and their occurrences". The main concept "vehicles involved in accidents" often established collocational relationships with words specifying vehicle types (heavy vehicle, light commercial vehicle, automobile, etc.), and even vehicle brands were frequently mentioned (Audi, Toyota, etc.). General terms like vehicle, which do not specify the type, were used less frequently. The main concept "official authorities and the press" also established collocational relationships in both FNI and TNI with linguistic units such as emergency medical teams, fire department, gendarmerie, police, prosecutor, to initiate an investigation, to take a statement, to launch an inquiry, etc. These findings were evaluated and interpreted to help Turkish-speaking French learners use collocational relationships appropriately in the target language when writing texts of news items.

Keywords: French, Turkish, news items, collocation

REITERATION IN FRENCH AND TURKISH NEWS ITEMS
FRANSIZ VE TÜRK ÜÇÜNCÜ SAYFA HABER METİNLERİNDE YİNELEMELER

MUSTAFA MAVAŞOĞLU

¹ Çukurova Üniversitesi, Fransız Dili Eğitimi,
<https://orcid.org/0000-0003-3410-6690>

Özet

Yineleme, metindilbilimsel çözümlemenin önemli öğelerinden biridir. Sözcüksel bağlaşıklık sağlayan yineleme, dilin akıcılığı ve anlam bütünlüğü açısından işlevseldir. Yineleme, bir metinde aynı sözcüklerin, yakın anlamlı sözcüklerin ya da genel kavramların tekrarlanması yoluyla yapılabilir. Yinelemeler okura metnin içyapısında bağlantılar kurma olanağı sunarak konu sürekliliği kurmasına ve metni daha kolay izlemesine yardımcı olurlar. Yinelemeleri doğru ve yerinde kullanmayı öğrenmek, bağdaşıklık ve bağlaşıklık bakımından güçlü metinler oluşturulmasına da katkıda bulunur. Yabancı dil öğretiminde, olumlu ve olumsuz yaşam deneyimlerinin anlatılması ve yorumlanması, kazandırılması gereken temel becerilerden biridir. Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni, bu becerileri geliştirmek amacıyla, farklı dil düzeylerinde (A2, B1) üçüncü sayfa haber metinlerinin diğer materyallerle birlikte kullanımını önermektedir. Bu araştırma, Fransızca ve Türkçe üçüncü sayfa haberlerinde yer alan yinelemeleri incelemeyi hedeflemiştir. Araştırmada doküman inceleme yöntemi kullanılmış, Türkiye ve Fransa'da internette en çok aranan dört gazete temel alınarak bir veri seti oluşturulmuş ve bu setten gerekli veriler derlenmiştir. Çalışmanın bulguları hem Fransız (FÜSH) hem de Türk (TÜSH) üçüncü sayfa haberlerinde aynı sözcüklerle yineleme, eş ya da yakın anlamlı sözcüklerle yineleme, üst terim-alt terim ilişkili sözcüklerle yineleme, genel kavramlar kullanımı yoluyla yineleme ve parçalı yineleme işlemlerinin kullanıldığını göstermiştir. Bu yinelemelerin kazazedeler, kaza yerleri, kazalar ve oluş biçimleri, kazaya karışan araçlar ile resmi makamlar ve basın ile ilgili bilgiler içeren metinsel birimlerde kümelenedikleri gözlenmiştir. Hem FÜSH'te hem de TÜSH'te en çok aynı sözcüklerin kullanımına dayalı yinelemelerin yapıldığı bulgulanmıştır. TÜSH'te kazaya karışan tüm kazazedelerin adlarının verilmesi eğilimi olduğu için gönderimsel sorunların önüne geçebilmek adına bağlam bu özel adların gereğinden fazla yinelenmesini zorunlu kılmış görünmektedir. Bu durum dışındaki yinelemeler genel olarak hem FÜSH'te hem de TÜSH'te metnin bağlaşıklığını güçlendirecek biçimde düzenlenmişlerdir. Üst terim-alt terim ilişkili sözcüklerle yineleme ve genel kavramlar kullanımı yoluyla yineleme FÜSH'te TÜSH'tekinden fazla kullanılırken parçalı yineleme TÜSH'te FÜSH'tekinden daha çok yeğlenmiştir. Bu bulgular, Türkçe konuşuru Fransızca öğrencilerinin, üçüncü sayfa haber metinleri yazarlarken yineleme işlemlerini erek dilin kurallarına uygun biçimde kullanabilmeleri için değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Fransızca, Türkçe, üçüncü sayfa haberleri, yinelemeler

Abstract

Reiteration is one of the important elements of textlinguistic analysis. As it provides lexical cohesion, reiteration is functional in terms of language fluency and semantic integrity. It can be performed by repeating same words, words with similar meanings, or general concepts in a text. Reiteration helps readers establish continuity of the topic and follow the text more easily by providing them with the opportunity to establish connections in the internal structure of the text. Learning to use reiteration correctly and appropriately also contributes to the creation of texts that are strong in terms of coherence and cohesion. In foreign language teaching, reporting and interpreting positive and negative life experiences is one of the basic skills that must be acquired. The Common European Framework of Reference for Languages recommends the use of news items texts together with other materials at different language levels (A2, B1) to develop these skills. This study aimed to examine reiteration in texts of French and Turkish news items. Document analysis method was used in the study for which a data set was created based on the four most searched newspapers on the internet in Turkey and France and the relevant data were gathered from this set. The findings showed that both French (FNI) and Turkish (TNI) news items employed repetitions, synonyms or near-synonyms, superordinate-hyponym relationships, general words, and partial repetitions. These reiterations clustered in textual units containing information about victims, accident locations, accidents and their circumstances, vehicles involved, as well as official authorities and the press. The most common form of reiteration involved the repetition of identical words in both FNI and TNI. Due to the tendency to provide the names of all accident victims in TNI, the context appeared to necessitate the excessive repetition of these proper names in order to avoid referential ambiguity. Apart from this, other reiterations have generally been arranged in both FNI and TNI in a way that strengthens the coherence and cohesion of texts. While reiteration using superordinate-hyponym relationships and general concepts were more frequently employed in FNI than in TNI, partial repetitions were preferred more in TNI than in FNI. These findings were evaluated and interpreted to help Turkish-speaking learners of French use reiteration techniques appropriately according to the rules of the target language when writing news items texts.

Keywords: French, Turkish, news items, reiteration

**EVALUATING THE SEASONAL EFFECTS OF URBAN GREEN AREAS ON
SURFACE AND AIR TEMPERATURES, FOCUSING ON NATURE-BASED
SOLUTIONS**

**KENTSEL MEKÂN ÜZERİNDE KONUMLANAN KENTSEL YEŞİL ALANLARIN
YÜZEY VE HAVA SICAKLIĞINA DAYALI MEVSİMSEL ETKİLERİNİN DOĞA
TABANLI ÇÖZÜMLER ODAKLI DEĞERLENDİRİLMESİ**

MERYEM BUSE AKDUMAN

Öğrenci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Coğrafi Bilgi Sistemleri (YL),

0009-0003-0127-5372

Özet

Günümüzde birçok kentsel alan, son dönemlerde ısı etkilenmeleri ile artan iklim değişikliği etkilerinden kaynaklanan baskıyla karşı karşıyadır. İnsan hayatını ve sağlığını tehdit eden bu olumsuz etkiler, önemli ve güncel bir konu haline gelmiştir. Özellikle antropojenik etkiler ile birlikte meydana gelen yapılaşma ve yapay arazi yüzeylerinin artışıyla, kırsal alanlara kıyasla sıcaklığı daha fazla absorbe eden malzemelerin oluşturduğu kentsel alanlar içerisinde bazı bölgelerde bu türden ısı ve sıcaklık etkilenmeleri daha yoğun hissedilmektedir. Yüzeye yakın ve yüzey üstü ısı ve sıcaklığın bölgesel olarak yüksek değerler şeklinde yoğunlaştığı kent yerleşimlerini veya bu yerleşimlerin belirli bölümlerini ifade etmek üzere geliştirilmiş olan Kentsel Isı Adası kavramı, etrafındaki kırsal veya düşük yoğunluklu kentsel alanlardan daha fazla sıcaklığa sahip kent alanları olarak ortaya koyulmaktadır. Küresel ısınmayla birlikte kentsel genişleme ve buna eşlik eden ısı baskıları, kentsel arazi örtüsü ve kullanımına paralel olarak kentsel ısı adası yoğunluğunu arttırarak kapsamını genişletmekte ve ısı adası etkilerini daha belirgin hale getirerek kentsel ekolojik dengelerin bozulmasına yol açmaktadır. Kentsel alanların sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre sunabilmesi için başlıca faktörlerden biri yeşil alanlardır. Kente hizmet eden ve kent varlığı içinde yer alan yeşil alanların fiziksel ve ekolojik fonksiyonları, hem kentsel yerleşimler hem de bu yerleşimler içerisinde barınan insan dahil canlıların ekosistem dengelerini korumak, herhangi bir olumsuza geçiş durumunda da yeniden dengeyi kurmak adına oldukça büyük öneme sahiptir. Sunulan çalışmada, ilk olarak kentsel alan tanımının idari sınırlardan ziyade kentsel doku ve kentsel işleve ait arazi örtüsüne dayalı tanımına yönelik olarak açıklanan Kentsel Morfolojik Bölge (KMB) birimleri, pilot çalışma sahası ölçeğinde tanımlanmıştır. Sonrasında da kent dokuları yoğun bu birimler dâhilindeki kentsel yeşil alanlar, uydu görüntüleri üzerinden mekânsal olarak ayırt edilmiştir. Çalışma alanındaki mevcut kent içi yeşil alanların kentsel alanda ortaya çıkan kentsel ısı adalarına hizmet edebilirliğinin ortaya konulması için, yeşil alan varlığının zamansal değişimi ve coğrafi yayılımı üzerinden yüzey sıcaklığı ve hava sıcaklığına dayalı potansiyel etkileri ortaya konulmuştur. Çalışma kapsamında özellikle hava sıcaklığı ve yer yüzey sıcaklığı farklılaşmalarının bariz olduğu yaz ve kış mevsimlerine ilişkin farklı dönemsel veri değerlendirmeleri gerçekleştirilerek, yeşil alan varlığının her iki mevsim koşulu altında belirgin olarak farklılaşan olumlu etkileri farklı istatistik göstergeler, harita ve grafik görünümlele sunulmuştur.

Kentsel yeşil alan varlığına ilişkin bu olumlu etkiler, Doğa Tabanlı Çözümler (DTÇ) odaklı bir yönetsel yaklaşım çerçevesinde ele alınarak, kent alanlarında yaşam kalitesini ve ekosistem fonksiyonlarını artırıcı ve sürdürülebilir yaşam tarzını destekleyici yönde bir politika ve kent planlama unsuru olarak yeşil alanların önemi mekânsal ve zamansal analiz bulgularıyla ortaya koyulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kentsel morfolojik bölge, Kentsel Yeşil Alan, Doğa Tabanlı Çözümler

Abstract

Today, many urban areas face pressure from climate change, which has recently increased with heat impacts. These negative effects that threaten human life and health have become an important issue. With the rise in construction and artificial land surfaces due to human activity, heat and temperature effects are more pronounced in urban areas where materials absorb more heat than in rural regions. The Urban Heat Island (UHI) concept refers to urban areas or specific parts of these where heat and temperature near the surface and above the surface are concentrated at higher values compared to the surrounding rural or low-density urban areas. With ongoing global warming and urban expansion, the heat island effect intensifies and expands in cities alongside urban development. This leads to more noticeable heat island effects and disrupts the ecological balance in urban areas. One of the main factors for urban areas to provide a healthy and sustainable environment is green areas. The green areas in urban areas play a crucial role in maintaining the ecological balance of both the urban environment and the living beings, including humans. They are essential for preserving the ecosystem. In the presented study, Urban Morphological Zone (UMZ) units, which were first explained for the definition of urban area based on urban texture and land cover of urban function rather than administrative boundaries, were defined at the scale of the pilot study area. Afterward, urban green areas within these units with dense urban textures were distinguished spatially via satellite images. To demonstrate the serviceability of existing urban green areas in the study area to urban heat islands emerging in urban areas, their potential effects based on surface temperature and air temperature were revealed through the temporal change and geographical spread of the presence of green areas. In this study, different periodic data evaluations were carried out for the summer and winter seasons, when air temperature and land surface temperature differences are obvious, and the positive effects of green areas, which differ significantly under both seasonal conditions, were presented with statistical indicators, maps, and graphics. The positive effects of urban green areas are explored within a managerial approach that focuses on Nature-Based Solutions (NBS). The significance of green areas as a policy and urban planning element that enhances the quality of life and ecosystem functions in urban areas, while also supporting a sustainable lifestyle, is spatially and temporally evaluated based on the analysis findings.

Keywords: Urban Morphological Zone, Urban Green Area, Nature-Based Solutions

**NATIONAL SYMBOLS IN THE POST-SOVIET GEOGRAPHY
SOVYET SONRASI COĞRAFYADA ULUSAL SEMBOLLER**

FUAT HACISALİHOĞLU

Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Tarih, ORCID: 0000-0001-8330-4840

Özet

Sovyetler Birliği sonrasında siyasal bağımsızlıklarının meşruiyeti için dekolonizasyon politikaları izlemeye başlayan genç cumhuriyetler ulus devletlerini inşa sürecine girmiştir. Bu süreç ulusal kimliğin keşfini gerektirirken bazen yeniden üretimi/icadıyla sonuçlanmıştır. Aynı etnik kökenden gelen ve aynı kültürden beslenen Türk soylu cumhuriyetler kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlardan dolayı birbirinden farklı uluslaşma modelleri ortaya koymuştur. Bu ayrışmayı kurgulanan ulusal kimliklerden izlemek mümkündür. Özellikle Azerbaycan ve Kazakistan bu hususta çarpıcı birer örnek teşkil etmektedir. Azerbaycan birtakım siyasi gerekçe ve çekincelerle Sovyetler Birliği'nden miras teritoryal anlayışla sahip olduğu topraklar üzerinden bir yurttaş kimliği ortaya koyarken Kazakistan kozmopolit nüfusuna rağmen etnisitenin ön plana çıkarıldığı bir kimlik inşasına yönelmiştir. Her devlet ulusal kimliğini tarihsel referanslar içeren semboller ve hafıza mekânları üzerinden pekiştirme yoluna gider. Toplumsal aidiyetin oluşumunu sağlayan müşterek miras ve kültürel yakınlığın bu yöntemle hatırlatılması toplumun konsolidasyonuna katkı sunarak uluslaşma sürecini hızlandırır. Bu bağlamda Azerbaycan ve Kazakistan da kurguladıkları ulusal semboller üzerinden arzu ettikleri ulusal kimliklerin inşasına çalışmıştır. Bu iki devletin ulusal kimlik inşasındaki tercihleri kurgulanan ulusal semboller üzerinden somut olarak takip edilebilir. Bu bildiri Azerbaycan ve Kazakistan'ın ulusal sembollerini üzerinden uluslaşmanın kodlarını çözümlemeyi amaç edinmektedir. Bu doğrultuda ulusal aidiyeti sağlayacak bilincin oluşması için bu iki cumhuriyetin ürettiği bayrak, arma, marş, heykel, banknot, madeni para ve posta pulu gibi unsurlar mercek altına alınacaktır. Nihai olarak bu çalışmayla Sovyet sonrası Türk dilli coğrafyada ortaya çıkan nevi şahsına münhasır iki ulus devlet modelinin birbirinden farklı milliyetçi söylemlere özne olmasının altında yatan sebepler açıklanmaya çalışılarak sosyo-siyasi bir olgu olarak ulusun kurgulanabilirliği pratikler üzerinden ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Kazakistan, Ulusal semboller.

Abstract

In the aftermath of the Soviet Union, the young republics that began to pursue decolonization policies for the legitimacy of their political independence entered the process of building their nation states. While this process required the discovery of national identity, it sometimes resulted in its reproduction/reinvention. The Turkish-origin republics, which have the same ethnic origin and are nourished by the same culture, have put forward different models of nation-building due to problems arising from their own internal dynamics. It is possible to trace this divergence through constructed national identities. Azerbaijan and Kazakhstan are particularly striking examples in this regard. While Azerbaijan, for a number of political reasons and reservations, has created a civic identity based on the territorial understanding inherited from the Soviet Union, Kazakhstan, despite its cosmopolitan population, has tended to construct an identity that emphasizes ethnicity.

Every state seeks to reinforce its national identity through symbols and places of memory that contain historical references. This way of reminding the common heritage and cultural affinity that ensures the formation of social belonging contributes to the consolidation of society and accelerates the process of nation building. In this context, Azerbaijan and Kazakhstan have also tried to build their desired national identities through the national symbols they have constructed. The preferences of these two states in the construction of national identity can be followed concretely through the national symbols constructed. This declaration aims to analyze the codes of nationhood through the national symbols of Azerbaijan and Kazakhstan. In this direction, elements such as flags, crests, anthems, statues, banknotes, coins and postage stamps produced by these two republics will be scrutinized in order to create the consciousness that will ensure national belonging. As a result this research will try to explain the reasons underlying the subjection of two unique nation-state models that emerged in the post-Soviet Turkish-lingual geography to different nationalist discourses, and the constructability of the nation as a socio-political phenomenon will be revealed through practices.

Keywords: Azerbaijan, Kazakhstan, National symbols.

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla birlikten ayrılan cumhuriyetler siyasal olarak dekolonizasyon, toplumsal olarak da restorasyon sürecine girmiştir. Bu sürecin hem siyasal hem de toplumsal yönü radikal bir dönüşüme sahne olmuştur. Sovyetik kimliğin terkedilmesiyle toplumun yeniden inşası ulus devlet paradigması üzerinden kurgulanmaya başlamıştır. Bu kurgunun içselleştirilmesi sosyal bilimlerin alt disiplinlerinin yoğun biçimde işletilmesini gerektirmiştir. Nitekim her siyasal doktrin toplumsal pratiklerle pekiştirilmek zorundadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Ulus inşa sürecinde kolektif hafızanın oluşumu müşterek hatıraların canlandırılmasına bağlıdır. Bu örüntüde ulusal semboller hem kuramsal hem de pratikte oldukça işlevseldir. Bayrak, marş, arma, banknot, pul, üniforma, anıt, müze ve merasim gibi birçok sembol ve ritüelden oluşan bir repertuar ile bireylere müşterek geçmiş ve kültürlerinin anımsatılması ulusal kurguyu somutlaştırır. Bu işleyişle konsolide edilmeye başlanan toplumun uluslaşma süreci hız kazanır. Tüm bu çabanın ardında birey ile siyasal erkin tayin ettiği ulus arasında her gün tekrarlanan bir plebisit ile aidiyet sağlama gayesi bulunur (Smith, 2009, 35). Bu etkileşimde esas olan toplum içerisindeki görünmez bağların ve iletişimin kuvvetlenerek uluslaşmanın sağlanmasıdır. Ulus inşasında semboller ve mitler siyasal erkin meşruiyeti ve toplumsal rızanın tesisi için yeni bir gerçeklik olarak yaratılır (Аһуа, 2018, 127). Çoğu, tanıklık edilmemiş pek çok hatıranın anımsanması sembollerle temsil edilen mitlerle gerçekleştirilir (Малинова, 2015, 10). Mitler toplumun ortak yazgısı konusunda farkındalık üretilen siyasal ve kültürel oluşumlara anlam ve amaç katarak meşruiyet sağlama misyonu üstlenir. Bu korelasyonda aidiyet hissi güçlendirilip içselleştirilerek sosyo-politik rızanın tesisi sağlanmış olur. Nitekim mitler bağlanmayı, birlikteliği, devamlılığı ve meşruluğu kökensel bir anlatıyla modelleyerek toplumsal ritüelin kabul görmesini sağlar (Kasap, 2021, 124). Bu kapsamda eski rejimin sembolleri terk edilir, anıtları ortadan kaldırılır, eski rejim öncesine ait semboller diriltilir, yeni ulusal kahramanlar keşfedilir, bu kahramanlara ait anılar ve anıtlar inşa edilir, armalar, bayraklar, marşlar, bayramlar, banknotlar, pullar ve müzeler araçsallaştırılır, şehir ve cadde isimleri değiştirilir (Ayhan, 2011, 76-78). Birey; merasimler, gelenekler ve semboller üzerinden toplumun yaşamına, duygularına dâhil olup ulusal değerleri kabullenir. Böylece ulusun temel kavramlarını içselleştirip milliyetçiliğin soyut öğretilerini zihninde somutlaştırarak içinde bulunduğu topluluğun sürekliliği sağlayan bir ögeye dönüşür (Smith, 126-127).

Sovyet sonrası yeni cumhuriyetler ulus ve devlet inşasında kadim kültürleri, arkaik etnik yapıları, mimari anıtları, antik şehirleri ve önemli şahsiyetleri sahiplenip ulusal sembollere dönüştürerek mitleştirilmiştir. Bu mitleştirilmiş öğeler devlet sembolleri, anıtlar, posta pulları, ulusal para birimi, okul ders kitapları ve ulusal tatiller aracılığıyla pekiştirilmiştir. Bu teorik planın merkezinde yer alan tarihsel hatıraları sembolize eden ulusal peyzajların söylem analizi, ulusal kurgunun deşifre edilmesini dolayısıyla da iktidarın sembolik yapılara yüklediği alegorik anlamların ortaya çıkarılmasını sağlar.

2. AZERBAJCAN'DA DEKOLONİZASYON

Sovyetler Birliği sonrasında Türk cumhuriyetlerinin dekolonizasyon süreçleri siyasi karar vericilerin tercihleri doğrultusunda şekil almıştır. Azerbaycan'da Ebulfez Elçibey döneminde Türk kültürü ve tarihi kaynak alınarak dil, tarih ve edebiyat alanında Türk etnisitesine dayanan ulusal bir kimlik inşası söz konusu olmuştur. Elçibey, Azerbaycan'ı Türk tarihinin bütünü içinde görmekle birlikte devletin ve ulusun tarihsel meşruiyetini 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Bayrak, arma, marş ve para birimi gibi ulusal objeler bu devletten tevarüs etmiştir. Bu devletin bayrağı bağımsızlık sembolü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir itibar iadesi olmak üzere de Mehmet Emin Resulzade'nin portresi banknotların üzerine basılmış heykeli 1993 yılında Novhani şehrine dikilmiştir. Azerbaycan'da yaşanan erken iktidar değişikliği ulusal kimlik inşasında izlenen politikaların sert biçimde yön değiştirmesine sebep olmuştur. Türkçü yaklaşım, Haydar Aliyev iktidarında konjonktürel gerekçelerle kısmen terk edilmiştir. Bu yeni dönemde komşu devletlerle yaşanan siyasi sorunlar Azerbaycan toprakları ile sınırlı, coğrafyaya dayalı ulus devlet anlayışına dönüşü zorunlu kılmıştır. Bu yaklaşım doğrultusunda Azerbaycan toprakları üzerinde etnik birleşmeler yoluyla oluşmuş teritoryal bir toplumsal yapının inşasına çalışılmıştır (Hacısalihoğlu, 2012, 183). Böylece etnik milliyetçilikten teritoryal milliyetçiliğe doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu makas değişikliği ulusal kimlik politikasının temel harcı olan tarihsel öznenin Türk ulusundan Azerbaycan halkına evrilmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla ulusal kimliği pekiştiren semboller de bu sınırları belli coğrafya üzerinden kurgulanmaya başlamıştır. Bu eksen değişikliği Sovyet bakiyesi yapıların ortadan kaldırılmasına engel teşkil etmemiştir. 1939 yılında, Bakü'ye hâkim bir tepe üzerinde yer alan ve içinde Kafkas İslam Ordusu ile Azerbaycan Türklerine ait şehitlik bulunan Nagorny adlı parka şehrin her yerinden görülebilecek şekilde Kirov'un heykeli dikilerek adı verilmiştir. Bu kolonist tavır Sovyet egemenliğinin ülkeye hâkim kılınmasını temsil etmekteydi. 1990 yılında Kanlı Yanvar olayında şehit olanlar bu bölgeye defnedilerek park olan alan Şehitler Hiyabanı adını alarak eskiden olduğu gibi şehitliğe dönüştürülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti bu alana Kafkas İslam Ordusu şehitleri anısına bir anıt diktirmiş, Kirov heykelinin bulunduğu yere de cami inşa ettirmiştir. Bakü'de Sovyet ideolojisinin temsil edildiği en dikkat çeken hafıza mekânı, yapımı 1954 yılında tamamlanan Lenin Meydanı'ydı. Bu meydan, üzerindeki Hükümet Binası (Sovyet Evi) ve bronz Lenin heykeli ile Sovyetler Birliği'ndeki en büyük toplanma alanıydı. Bağımsızlıkla birlikte bu alandaki heykel kaldırılmış ve meydana Azadlık adı verilmiştir. Yine Bakü'de Azerbaycan'ın sovyetleşmesine dair ajitasyona dayalı siyasi bir mit üretmek amacıyla Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'nin komisyon üyelerinin defnedildikleri alana 1968 yılında inşa edilen 26 Bakü Komiserleri Anıtı 2009 yılında yıkılıp yerine park yapılmıştır.

2.1. Azerbaycan'da Ulusal Semboller

Kolonist zihniyetin ürünü olan anıtların yıkımı ve sökümü beraberinde yeni devletin sembollerinin kurgulanmasını getirmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 9 Kasım 1918 tarihinde istiklal simgesi olarak kabul ettiği, üzerinde hilal ve yıldız bulunan kırmızı, yeşil ve mavi renklere sahip Hüseyinzade Ali Bey tarafından hazırlanan bayrak (Azerbaycan Xalq Cümhuriyyeti Ensiklopediyası, 2004, 158) 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından da resmen kabul edilmiştir (Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, 2012, 9). Bu bayraktaki gök mavisi Türklüğü, kırmızı çağdaşlık ve demokrasiyi, yeşil ve hilal ise İslam'ı simgeler. Bayrağın ortasında bulunan Selçuklu Yıldızı olarak da bilinen sekiz köşeli yıldız bazen Azerbaycan isminin eski alfabedeki sekiz harfli yazımıyla bazen de Türkçülük, Azerbaycanlılık, İslam, çağdaşlık, devletçilik, demokratiklik, eşitlik ve uygarlık ilkeleriyle ilişkilendirilir. Mimaride ve madeni paralarda sıklıkla kullanılan sekiz köşeli bu yıldız sekiz Türk boyunun simgesi olarak da kabul edilir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti armasında Sovyet ideolojisinin simgelerinden kızıl yıldız, orak ve çekicinin yanı sıra buğday, pamuk ve petrole yer verilmiştir. Bu armada ideolojik unsurların dışında Azerbaycan'ın kültürüne ya da tarihî birikimine dair hiçbir sembolün kullanılmaması müstemlekeci bakış açısıyla sadece Azerbaycan'da üretilen tarım ürünlerine ve yer altı kaynaklarına odaklanması Sovyet materyalist yaklaşımının somut bir örneğini oluşturur. Azerbaycan'ın egemenliğine gölge düşüren bu arma 23 Şubat 1993 tarihli Millet Meclisi kararıyla değiştirilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devlet arması, üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de arması olarak kabul edilmiştir (Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, 9). Arma, meşe ağacı dalları ve buğday başakları üzerinde bulunan Doğu halklarına özgü daire şeklinde bir kalkan üzerine işlenmiştir. Bu kalkan savaşçı ve kahraman bir millet olduğuna işaret eder. Bayrak renkleriyle bezenmiş kalkanın ortasında, içinde alev tasviri bulunan sekiz köşeli bir yıldız bulunur. Armada; meşe dalları yeşil, buğday başakları sarı, yıldız beyaz ve alev kırmızı renktedir. Kalkanın içerisindeki dairesel mavi, kırmızı ve yeşil renkler millî bayraktaki gibi Türklüğü, çağdaşlığı ve İslam'ı simgeler. Ortada bulunan altın sarısı çerçevenin içindeki yıldız; güneşi, güneş de sonsuzluğu ifade eder. Ebediliği simgeleyen yıldızın beyaz rengi ise barışı temsil eder. Armanın ortasında bulunan alev simgesi ile odlar yurdu olarak bilinen Azerbaycan topraklarına gönderme yapılır. Bu simge ile aynı zamanda ülkenin gelişip kalkınması anlatılmak istenir (http://www.azerbaijans.com/content_648_tr.html). Azerbaycan'ın ilk millî marşının sözlerini Ahmed Cevad yazmış Üzeyir Hacıbeyli de bestelemiştir. 1919 yılında Millî Türküler kitabında Vatan Marşı adıyla yayımlanan bu marş resmî olarak kabul edilemeden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıkılmıştır. 1989 yılında tanınmış besteci Aydın Azimov tarafından büyük bir koro ve senfoni orkestrası tarafından tekrar düzenlenerek kayıt altına alınan bu marş, aynı yılın sonbaharında ilk kez Azerbaycan halkı karşısında, devlet televizyonu ve radyosunda seslendirilmiş (http://www.azerbaijans.com/content_975_tr.html) ve nihayet 2 Mart 1993 tarihinde millî marş olarak kabul edilmiştir (Azerbaycan Xalq Cümhuriyyeti Ensiklopediyası, 160). Azerbaycan'ın ulusal para birimi olan manat ilk kez 1919 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde kullanıma sürülmüştür (Azerbaycan Xalq Cümhuriyyeti Ensiklopediyası, 162). Manat 15 Temmuz 1992 tarihli kararname ile tekrar tedavüle sokulmuştur (<http://www.e-qanun.az/framework/7500>).

Azerbaycan banknot ve pullarında Fuzuli, Mehmed Emin Resulzade, Neriman Nerimanov, Fetali Han Hoyski, Şirvani, Ahundov, Ali Merdan Topçubaşı, Üzeyir Hacıbeyli, Hurşid Bânû Nâtevan, Dede Korkut, Şah İsmail gibi tarihî şahsiyetler; tar, kemanca ve tef gibi müzik aletleri; Nevruz Bayramı, Kafkas Kartalı, Harı Bülbül, geleneksel kıyafetler, halı ve kilim desenleri gibi kültürel öğeler; Şirvanşahlar Sarayı, Kız Kalesi, Askeran Kalesi, Mümine Hatun Türbesi, Molla Penah Vagif Türbesi, Karabağ Dağları, Hüdafer Köprüsü gibi tarihî yerler ile bağımsızlığın ilanı, millî diriliş günü, devlet arması, kılıç, miğfer, kalkan gibi sembollere yer verilmiştir. Azerbaycan'da ulusal sembollerin dar bir çerçevede kurgulanması ve mitolojik söylemlere neredeyse hiç yer verilmemesi sade ve tutarlı bir çizgi takip edildiğini göstermektedir. Lakin Türk tarihinin engin birikiminden yeterince faydalanılmamış olması yerele hapsedilmiş bir kimliğin yaratılmasına sebebiyet vermiştir.

3. KAZAKİSTAN'DA DEKOLONİZASYON

Sovyetler Birliği döneminde Bakır Topraklar projesi kapsamında Ruslardan oluşan kalabalık bir topluluğun Kazakistan'a yerleştirilmesi ülkedeki nüfus dengesinin Kazaklar aleyhine bozulmasına yol açmıştır. Bu büyük handikap bağımsızlığın ilk yıllarında siyasi bakımdan yüksek bir kırılma yaratmıştır. Bu hassas durum itidalli bir yaklaşım sergilenip ülke içerisindeki etnik unsurların birlikteliği üzerine bir konsensüs oluşturma yoluna gidilmesini gerektirmiştir. Ancak bu gelişme bağımsızlığın meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olmuştur. 1989 yılında Kazakça resmî dil statüsüne yükseltilmişken (İncioğlu, 1994, 125-126) Kazak ulusal kimliğinin inşası yerine teritoryal bir yaklaşımla Kazakistanlı kimliğinin tekrar gündeme getirilmesi karşısında çoğu zaman alttan alınmak zorunda kalınan Rus/Sovyet hegemonyasının ezici tavrına karşı biriktirilen tepkinin patlamasına yol açmıştır. Bu reaksiyon ulusal sembollerin kurgulanışı ve inşasında birtakım aşırılıkları da beraberinde getirmiştir. Aslında Kazakistanlı, Kazakistan halkı, Kazakistan tarihi gibi teritoryal söylemlerin pek bir karşılığı yoktu. Çünkü Kazakistan adlandırması kaçınılmaz olarak Kazakların ülkesi anlamına geliyordu. Dahası bu topraklar tarihî olarak da Kazaklara aitti (Кундакбаева, 2009, 267). Sultan Nazarbayev iç ve dış gelişmeleri titiz bir biçimde analiz edip siyasi ortamın olgunlaşmasını bekleyerek kurucu unsur olan Kazakların ulusal kimliğinin inşasını derinden ve kontrollü bir şekilde başlatmıştır. Nazarbayev'in dekolonizasyon politikaları kapsamında gerçekleştirdiği en büyük icraatı ülkenin başkentini Almatı'dan Astana'ya taşıması olmuştur. Rusların 1830 yılında kale inşa ettiği, Sovyet yöneticilerin 1950'lerde adını Tselinograd olarak değiştirdikleri Astana'nın ülkenin baş şehri olarak kabul edilmesi Rus/Sovyet hegemonyasına karşı cesur bir meydan okumaydı (Özdoğan, 1994, 50). Astana'ya yapılan dönüş Çarlık Rusyası'na karşı bağımsızlık mücadelesi başlatan Kazak Hanlığı'nın son hanı Sultan Kenesarı Kasımoğlu'nun Akmola (Astana) Kalesi'ne yönelik başlattığı kuşatmanın sembolik olarak tamamlanması anlamına geliyordu. Nazarbayev, Kazakistan'ın bağımsızlığının 10. yılında Akmola Kalesi'nin bulunduğu yerin karşısına Kenesarı'nın heykelini diktirmiş ve şehrin en eski caddesine onun ismini vermiştir (Somuncuoğlu, 2014, 142). Dekolonizasyon politikaları kapsamında hızla yer adları değiştirilmiştir. Zira Çarlık ve Sovyet dönemlerinde Kazakistan'a yerleştirilen Rus nüfusunun bölgeye uyumunu kolaylaştırmak için yer adlarında çok sert bir Ruslaştırma rüzgârı estirilmiştir. 1920 ile 1925 yılları arasında Kazakistan'a başkentlik yapan Orenburg'un tüm cadde ve sokaklarına Rusça isimler verilmiştir (Mirzahmetov, 2012, 83-91). Kazakistan'daki dekolonizasyon pratikleri çok uluslu yapı nedeniyle Azerbaycan'daki örneklerine nazaran daha dikkatli yürütülmüştür. Nitekim Kazakistan Sovyetlerden kalma anıt, sembol ve isimlerin en çok korunduğu cumhuriyettir. Nazarbayev Sovyet dönemini Kazakistan tarihinde yaşanan bir gerçeklik olarak görüp anıt ve sembollerin bir kısmının ayakta kalması gerektiğini ileri sürmüştür. (Özdoğan, 47) Bu yaklaşımın korunduğu en iyi örneklerden birini İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan bir olayda görmek mümkündür.

15 Kasım 1941 tarihinde Moskova'ya saldıran Alman tanklarına karşı mücadele verirken hayatlarını kaybeden İvan Panfilov ve beraberindeki 28 kişilik Almatı piyade birliği Sovyet kahramanları arasında sayılmıştır. Bu olay sonrasında inşa edilen 28 Panfilov Muhafızları Anıtı, hayatlarını kaybeden bu askerlere adanmıştır. Rus tarihçilerin bir kısmı bu olayı Kazak halkını cesaretlendirmek için yapılmış bir propaganda olarak görse de (https://www.azattyq.org/a/Kazakhstan_2ww_28_panfilov_dubosekovo/1965443.html) Kazakistan ve Rusya'da Panfilov ve Kazak askerler adına anma törenleri düzenlemeye devam etmektedir.

3.1. Kazakistan'da Ulusal Semboller

Sovyetler Birliği'ne dâhil olan bütün cumhuriyetlerde olduğu üzere Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bayrağına da orak, çekiç, yıldız ve kırmızı renk hâkimdir. Bağımsızlıkla birlikte kabul edilen Kazakistan bayrağı ise tarihsel bir kökene dayanmayıp birtakım sembollere yüklenen anlamlar ile kurgulanmıştır. 1992 yılında kabul edilen gök mavisi bayrağın merkezinde sarı renkli bir güneş ve onun altında kanatları açık bir kartal bulunur. Ayrıca bayrağın sağ tarafında yine sarı renkte Kazak millî motiflerinin olduğu dikey bir şerit yer alır. Bayrakta kullanılan gök rengi atalara bağlılık, saygı, sadakat, güvenilirlik, saflık, barış, refah, dürüstlük ve mükemmellik gibi kavramları karşılamaktadır. Rengin tekdüzeliği ise ülke bütünlüğünü temsil etmektedir. Güneş; aydınlık, zenginlik, bereket, yaşam ve enerjiyi simgelemektedir. Bu nedenle bayraktaki güneş ışınları zenginlik ve refahın simgesi olan tahıl formundadır. Altın renkli bozkır kartalı gücü, egemenliği, bağımsızlığı, cesareti, akıllı, yüksek hedefleri ve parlak geleceği simgeler (https://www.akorda.kz/kz/state_symbols/kazakhstan_flag). Altın renkli güneşin etrafında bulunan 32 güneş ışını üç Kazak cüzünü oluşturan 32 Kazak boyunu temsil eder. Bu yönüyle ulusal bayrak, Kazakları birleştirici bir misyon da üstlenmektedir. Kazakların ilk millî marşı Alaş Orda Devleti için kaleme alınmıştır (<https://abai.kz/post/12152>). Bağımsızlıkla beraber 1992 yılında Sovyet döneminden kalma marşın bestesi korunarak yeni sözlerle bir millî marş kabul edilmiştir. Ancak 2006 yılında bu marş değiştirilmiştir. 1956 yılında yazılmış Benim Kazakistanım adlı eser Nazarbayev'in rötuşlarıyla yeni millî marş olarak kabul edilmiştir (https://www.akorda.kz/kz/state_symbols/kazakhstan_anthem). Bu marşta Azerbaycan millî marşında olduğu gibi Kazakistan toprakları ön plana çıkarılmıştır. 1992 yılında Kazakistan arması ideolojik bir unsur olmaktan çıkarılarak Kazak kültürünü yansıtır bir tarzda yeniden tasarlanmıştır. Mavi ve sarı renkten meydana gelen armanın dairesel şekli büyük bozkır göçebeleri arasında değer verilen yaşamı ve sonsuzluğu sembolize etmektedir. Arma Kazakların geleneksel otağlarının tavanını oluşturan şarırac ile uçan at tulpar figürü etrafında şekillenmiştir. Şarırac, Kazakların ülkesini, uçan atın kanatlarındaki başaklar da halkın çalışkanlığı ile ülkenin zenginliğini temsil etmektedir. Armanın bir diğer unsuru da beş köşeli yıldızdır. Bu sembol, insanların gerçeğin ışığına olan özlemi ile yüce ve ebedi maddenin arayışını temsil etmektedir. Bu yıldız aynı zamanda iş birliği ve ortaklığa dayalı olarak dünyanın tüm ülkelerine açık bir devlet kurma hayalini yansıtmaktadır (https://www.akorda.kz/kz/state_symbols/kazakhstan_emoji). Armanın merkezindeki birbirini kesen üçer çizgi ise Kazakları meydana getiren üç cüzü simgelemektedir. Bu motifler metaforik olarak ata yurdunu ve soy birliğini ifade etmektedir. Kazakistan'da toplumsal hafızanın oluşturulmasında tarihî şahsiyet ve olayları konu edinen heykeller ve anıtlarla birçok hafıza mekânı inşa edilmiştir. Kazakistan'da ulusal sembollerin kapsamı Kazak tarihinin yerel unsurlarının yanı sıra Türk tarihinin en eski devirlerini içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu yaklaşım ulusal sembollerin oluşturulmasında geniş bir yelpazenin kullanımına izin vermiştir. Bu tarihsel zenginlik görsel bir seyir zevki veren sanat eseri niteliğindeki ihtişamlı taş ve metal yapıların ve gösterişli sembollerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Ulusal sembollerin kurgulanışında bir yandan milattan önceki devirlerden kalma Altın Elbiseli Adam zırhlı ile Tomris Hatun'a yer verilirken bir yandan da Kazak Hanlığı'nın ortaya çıkmasını sağlayan Canıbek ve Kerey Hanlar ile Kazak halkının Cungarlarla mücadelesinde halka önderlik eden üç cüzün önde gelen beyleri Töle Biy, Kazıbek Biy ve Ayteke Biy ön plana çıkarılmıştır. Kazakistan'ın banknot ve pullarında Altın Elbiseli Adam, Tomris Hatun, Attila, Kültigin, Cengiz Han, Baybars ve Emir Timur, Abay Kunanbayev, Ebu-l Hayr Han, Hoca Ahmet Yesevi gibi tarihî figürlerle Kazakistan haritası, bayrağı ve arması; Orhun Abideleri, Türk zırhlı savaşçıların kaya resimleri, bozkır atlısı, bozkır kartalı, tulpar, kilimler, keçeler, otağlar, geleneksel kıyafetler, müzik aletleri ve bozkır yaşamı konu edilmiştir. Ayrıca ülkenin birçok yerine devasa anıtlar inşa edilerek ulusal kurgu mitolojik unsurlarla pekiştirilmeye çalışılmıştır. Kazak Eli Anıtı, Bayterek Anıtı, Mangilik El Takı gibi yapılar etrafında iyilik, doğruluk, dürüstlük gibi değerlerin idealize edildiği mitolojik bir anlatı ortaya konulmuştur. Ancak bu gösterişli anıtsal yapılar ve aşırı anlam yüklü mitolojik semboller ulusal kurgunun yer yer gerçeklikten uzak yapay bir anlatıya dönüşmesine dolayısıyla da inandırıcılığın kaybolmasına yol açmıştır. Bu durum Kazak ulusunun tarihsel deneyimi ve kolektif başarılarını nesnel olmaktan çıkararak kısmen öznelleştirilmesine sebep olmuştur.

4. SONUÇ

Azerbaycan ve Kazakistan sovyet cumhuriyetlerinde ulusal kimlik ideolojik baskılarla biçim almıştır. Bu kimlik çoğu zaman toplumun tarihî birikimini yansıtmayan suni bir karakterde kurgulanmıştır. Bağımsızlık kazanımı ile inşa edilmeye başlanan ulusal kimlikler, bu duruma karşı bir tepki olarak, kadim köklerde aranmıştır. Bu arayışta Çarlık ve Sovyet dönemleri öncesinde tarihsel bir derinlik ve sürekliliğe sahip bulunduğu düşüncesiyle hareket edilmiştir. Bu bağlamda tarihsel meşruiyet, Azerbaycan'da sahip olunan kadim topraklar üzerinden sağlanırken Kazakistan'da dönemselsel ve mekânsal bir sınırlamaya gidilmeden bütün siyasi varlık alanları ve kültürel birikim sahiplenilmiştir. Bu ayrışmayı yaratan dinamikler, konjonktürel gelişmelere gösterilen reflekslerle ortaya çıkmıştır. Devletler arası siyasi dengeler ulusal kimliği betimleyen sembollerin kurgulanmasına dolaylı olarak etki etmektedir. Azerbaycan'da yakın tarih ve coğrafyanın ulusal sembollere konu edilmesi zamanla ulusal kimliğin sadece Azerbaycan toprakları ile iltisaklı olarak kurgulanmasına yol açmıştır. Bu tercih bir seçimden ziyade Azerbaycan'ın jeopolitik konumundan kaynaklanmıştır. Bölgede yaşanan siyasi gerilimler Azerbaycan topraklarında otokton halk olduğunun daha çok vurgulanmasını gerektirmiştir. Kazakistan'da ise Rusya'nın olası müdahalesiyle oluşabilecek toplumsal kırılma ve siyasi çekişme ihtimalinin önünü almak için ulusal kimlik vatandaşlık temelinde kurgulanmıştır. Ancak siyasal zeminin değişmesiyle bu teritoryal kimlik Kazakistan Kazaklarıdır söylemi ile Kazak halkının lehine dönünce ulusal kimlik Türk tarihinin bütününü konu edinmeye başlamıştır. Bu geniş perspektif ulusal sembollerin kurgulanmasında kaygısız bir şekilde hareket edilmesini sağlamıştır. Bütün konjonktürel kaygılar bir kenara bırakılsa bile kurgu sürecinin subjektif yönü alternatif anlatı üretme kapasitesine sahip olduğundan aralarında soy ve kültür birlikteliği bulunan Azerbaycan ve Kazakistan halklarının uluslaşma süreci yine de birbirinden farklı mecralarda gelişim gösterebilirdi.

5. KAYNAKLAR

- “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dövlət Rəmzləri”, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, Lider Neşriyyat, C. 1, Bakı, 2004, s. 158.
- “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Realiyaları”, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, Lider Neşriyyat, C. 1, Bakı 2004, s. 162.
- Ануар Галиев, “Мифологизация Истории На Постсоветском Пространстве: Смысл И Назначение”, Tarixin Fəlsəfəsi: Retrospektiv Və Perspektiv, Azərbaycan Neşriyyatı, Bakı 2018, s. 116-132.
- Ayhan, Niyazi, Simgesel Yapılarda Hegemonya ve İdeolojinin İnşası, Cinius Yayınları, İstanbul 2018.
- Насисалихоğlu, Fuat, “Azərbaycan'da Ulusal Tarih Yazımı”, History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 173-194.
- İncioğlu, Nihal, “Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma”, Bağımsızlığın İlk Yılları (Azərbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), Editör Büşra Eranlı Behar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 105-143.
- Kasap, Özlem, “Ritüel/Ritüellik Kavramları ve Ritüelliğin Anlamsal Değişimi Üzerine”, Millî Folklor, C. 17, S. 131, 2021, s. 123-130.
- Кундакбаева, Жанат, “В Поисках Исторического Нарратива Казахстана: «Диалог Памятей» Или «Национальная Память»”, Национальные Истории на Постсоветском Пространстве-II, Фонд Фридриха Науманна, Редакторы Ф. Бомсдорф, Г. Бордюго, АИРО-XXI, Москва 2009, с. 265-295.
- Малинова, Ольга Юрьевна, Актуальное Прошлое: Символическая Политика Властвующей Элиты и Дилеммы Российской Идентичности, Политическая Энциклопедия Издательство, Москва 2015.
- Mirzahmetov, Mekemtaş, Kazaklar Nasıl Ruslaştırılmaya Çalışıldı, Çevirenler Zeynep Bağlan Özer, Tümen Somuncuoğlu, Çavsam Yayınları, Çankırı 2012.
- Özdoğan, G. Göksu, “Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri”, Bağımsızlığın İlk Yılları (Azərbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), Editör Büşra Eranlı Behar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Senuber Gasımova, Rövsen Ehmedov, “Azərbaycan'ın İlk Posta Pulları”, İRS Miras, No.7, 2013, s. 41-43. <https://irs-az.com/new/pdf/201312/1386945196851576398.pdf>
- Smith, Anthony D., Millî Kimlik, Çeviren Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Somuncuoğlu, Anar, “Astana”, Türk Dünyası Başkentleri: Ankara, Almatı-Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent, Editörler Murat Yılmaz, A. Çolpab Kavuncu, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s. 131-188.
- Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, Türkpa Yayınları, Ankara 2012.
- Yapıcı, Utku, Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri, Tan Kitabevi, Ankara 2011.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.azerbaijans.com>

<http://www.e-qanun.az>

<https://abai.kz>

<https://www.akorda.kz>

<https://www.azattyq.org>

BESIEGING CITIES IN THE VI. LEO'S TACTICA
VI. LEO'NUN TAKTİKASINDA ŞEHİR MUHASARALARI

FUAT HACISALİHOĞLU¹, GÜLSÜM ŞAHİN²

¹Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Tarih,

ORCID: 0000-0001-8330-4840

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Tarih,

ORCID: 0000-0003-1812-0126

Özet

Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu'nun askerî tecrübelerinin, kaleme alındıkları dönemin güncel gelişmeleriyle sentezlenerek imparatorluk ordusunun sevk ve idaresi için yol gösterici talimatlara dönüştürüldüğü taktika adlı el kitapları aynı zamanda muharebelerde uygulanacak manevra taktikleri, stratejiler, lojistik planlamaları ve silah teknolojisi hakkında gelecek nesillere bilgi aktarımı yapılmasını sağlayarak ordu nizamının ve askerî geleneğin sürdürülebilirliğini temin etmiştir. Askerî kaygılarla mı yoksa propaganda amacıyla mı yazıldığı hususu bir tartışma konusu oluştursa da Bizans askerî tarih yazımının ana kaynaklarından olan bu eserlerin yazıldıkları dönemin askerî dünyası hakkında pek çok ipucu sunduğu inkâr edilemez. Orta Çağ Doğu Roması'nın önemli figürlerinden olan İmparator VI. Leo 10. yüzyılın başlarına tarihlenen Savaş Taktiklerine Dair Kısa Talimatlar adlı derleme niteliğindeki taktikasında hem kendinden evvelki taktisyenlerin verdiği bilgileri kaybolmaktan kurtarmış hem de gelişmekte olan taktik ve stratejiler ile silah teknolojisinin kaydettiği ilerlemeler üzerine paha biçilmez bilgiler vermiştir. Eser, sofistیک bir anlatımdan ziyade pragmatik ve didaktik olmakla birlikte askerî tarih ile ilgili antik çağlardan miras kalan anlatıları yazınsal alana oldukça başarılı bir biçimde taşımıştır. Eserde kurmay seviyesinde bir komutanın taşınması gereken nitelikler, silahlar, teçhizat, eğitim, disiplin, ordugâh, muharebe ve muhasara ile taarruz ve müdafaa usulleri, deniz savaşları, diğer milletlere dair bilgiler ve son olarak askerî konularla ilgili özet niteliğindeki özlü sözler bölümü yer almaktadır. Doğrudan askerî doktrinlerden oluşan metin askerî tarih araştırmaları içerisinde önemli bir mevkiye sahiptir. Taktikaların içerisinde şehir muhasaraları ve müdafaalarına dair talimatların yer aldığı poliorketika adlı bölümler bulunmaktadır. Bu sunuda VI. Leo'nun şehir muhasaraları hususunu, geliştirdiği stratejik ve taktik önerilerle kurumsallaştırma çabası bahis konusu yapılacaktır. Eserde kuşatmanın fizibilitesi, lojistik ihtiyaçlar, askerî nizam, istihkâmlar, müdafaa ve taarruz hatları, istihbarat çalışmaları, muhasara ve müdafaa muharebelerinde uygulanacak taarruz ve sızma taktikleri, akılcı stratejiye dayalı pratik çözümler, teçhizat, silah ve savaş makinelerinin inşası ve kullanımı, erzak ve su temini gibi teknik konular detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. Bununla birlikte adil ve barışçıl bir yaklaşımla şehir sakinlerinin direncinin kırılarak muharebe yapılmaksızın itaatin sağlanması ve başarılı bir kuşatmanın ardından bir şehrin teslim alınmasında takip edilecek usuller ortaya konularak muhasara sürecinde işletilecek diplomatik yollar izah edilmektedir.

Ayrıca eserin yangın çıkarma, gece saldırıları, korkunç sesler ve söylentiler yayma gibi yanıltma ve yıldırma taktikleri ile moral üstünlüğünü ele geçirme faaliyetlerine değinen kısımlarında harbin psikolojik yönüne dair çarpıcı bilgilere denk gelmektedir. Son olarak muhasaralara karşı taraftan bakan müellif bir Bizans şehrinin kuşatma altına alınması durumunda yapılması gerekenler hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışma ile Roma İmparatorluğu'nun askerî birikimi üzerinden müstahkem mevkiiler etrafında cereyan eden muharebelerin antropolojisi üzerine bir kanaat oluşması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: VI. Leo, taktika, şehir muhasaraları.

Abstract

The handbooks known as *tactica*, which synthesized the military experiences of Ancient Greece and the Roman Empire with the current developments of the time they were written and transformed into guiding instructions for the management and administration of the imperial army, also ensured the sustainability of military order and military custom by guaranteeing the transmission of knowledge to subsequent generations regarding maneuver tactics, strategies, logistics planning, and weapon technology to be used in battles. Although it is a matter of controversy whether they were written with military concerns or for propaganda purposes, it cannot be denied that these works, which are among the main sources of Byzantine military historiography, provide many clues about the military world of the period in which they were written. Emperor Leo VI, one of the most important figures of medieval Eastern Rome, not only saved the knowledge of his predecessors from being lost, but also provided invaluable information on emerging tactics and strategies, as well as the advances in weaponry technology, in his compendium, *Brief Instructions on the Tactics of Warfare*, dating from the early 10th century. Although the work is pragmatic and didactic rather than sophisticated, it has successfully transferred the narratives inherited from ancient times about military history to the literary field. The work includes the qualifications of a commander at the staff level, weapons, equipment, training, discipline, military camp, battle and besieging, attack and defense methods, naval battles, information on other nations, and finally a section of aphorisms summarizing military issues. The text, which consists directly of military doctrines, has an important place within military history research. Within the *tacticas*, there are sections called *poliorketika*, which contain instructions on city sieges and defenses. This presentation will focus on Leo VI's efforts to institutionalize the issue of city sieges through his strategic and tactical proposals. In the work, technical issues such as the feasibility of the siege, logistical needs, military order, fortifications, defense and attack lines, intelligence work, offensive and infiltration tactics to be applied in battles of siege and defense, practical solutions based on rational strategy, construction and use of equipment, weapons and war machines, supply of food and water are explained in detail. Furthermore, by breaking the resistance of the city's inhabitants with a fair and peaceful approach, ensuring obedience without a battle, revealing the procedures to be followed in the surrender of a city after a successful siege, and explaining the diplomatic methods to be used during the siege process. Also, sections of the book dealing with deception and intimidation tactics such as setting fires, night attacks, spreading horrible sounds and rumors, and activities to seize moral superiority contain striking information on the psychological aspect of warfare. Lastly, the author gives advice on what to do if a Byzantine city is besieged, having examined the sieges from the opposing viewpoint. This study will lead to a viewpoint on the anthropology of the conflicts surrounding the entrenched locations during the Roman Empire's military conquest.

Keywords: Leo VI, *tactica*, city sieges.

THE EFFECT OF MENOPAUSE SYMPTOMS ON QUALITY OF LIFE
MENOPOZ SEMPTOMLARININ YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİ

NİLAY GÖKBULUT¹, DEMET AKTAŞ²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Ebelik Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-1889-7285

² Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Ebelik Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-1206-4004

Özet

Menopoz dönemi, menstrüal döngünün kalıcı olarak durduğu ve kadın vücudundaki en önemli iki hormon olan östrojen ve progesteron seviyelerinde düşüş yaşandığı bir aşama olarak tanımlanmaktadır. Başlangıç yaşı ve süresi kişiden kişiye değişmekle birlikte 45 ile 55 yaşları arasında meydana gelmektedir. Görülme şekline göre doğal ve cerrahi olarak nitelendirilen menopoz görülme yaşına göre ise, erken, normal ve geç menopoz olarak sınıflandırılmaktadır. Kadınlar menopozdan birkaç yıl önce başlayabilen ve yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilen menopoz semptomları yaşayabilmektedir. Bu semptomlar sıklık ve şiddet açısından kadınlar arasında farklılık göstermektedir ve adet düzensizliği, ateş basması, uyku bozukluğu, vajinal kuruluk, eklem ağrıları, unutkanlık, huzursuzluk ve ruh halinde değişikliklerin meydana gelmesini içermektedir. Yaşam kalitesi bireyin yaşadığı kültür bağlamında ve hedefleri, beklentileri, standartları ve endişeleriyle ilişkili olarak yaşamdaki konumuna ilişkin algısı olarak tanımlanmaktadır. Menopozal dönem yaşam kalitesi geniş kapsamlı bir kavramdır. Öyle ki kadınların menopoz ile ilgili psikososyal, somatik, fiziksel, seksüel şikayetlerinin yaşamları ve kendi ile ilgili iyi olma durumlarının yaşam standardını nasıl ve ne düzeyde etkilediği ile ilişkili bir süreçtir. Menopoz döneminde ortaya çıkan semptomlar yıpratıcı olabilir ve özellikle kadınların toplumda, ailede ve işte önemli roller oynadığı bir yaşam evresinde ortaya çıktıkları için kadının hayatının çeşitli yönleri üzerinde derin olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Bu dönemde kadınların yaşayacakları farklılıkları bilmeleri bunun farkında olmaları ve bu durumun olağan bir süreç olduğunu kabul etmeleri oldukça önemlidir. Ulusal ve uluslararası literatürde menopoz döneminde görülen semptomların yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak bu derleme menopoz semptomlarının yaşam kalitesine etkisi ile ilgili literatürü gözden geçirmek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebelik, Menopoz, Semptom, Yaşam kalitesi

Abstract

Menopause is defined as a phase when the menstrual cycle stops permanently and there is a decrease in the levels of estrogen and progesterone, the two most important hormones in the female body. Although the age of onset and duration varies from person to person, it occurs between the ages of 45 and 55. Menopause, which is described as natural or surgical according to the way it occurs, is classified as early, normal and late menopause according to the age at which it occurs. Women may experience menopausal symptoms that can begin several years before menopause and negatively impact quality of life.

These symptoms vary in frequency and severity among women and include menstrual irregularity, hot flashes, sleep disturbance, vaginal dryness, joint pain, forgetfulness, restlessness, and mood swings. Quality of life is defined as an individual's perception of his or her position in life in the context of the culture in which he or she lives and in relation to his or her goals, expectations, standards, and concerns. Menopausal quality of life is a comprehensive concept. In fact, it is a process related to how and to what extent women's psychosocial, somatic, physical and sexual complaints about menopause affect their life and their own well-being and standard of living. Symptoms that occur during menopause can be debilitating and have a profound negative impact on various aspects of a woman's life, especially because they occur at a stage of life when women play important roles in society, family and work. It is very important for women to know the differences they will experience during this period, to be aware of this and to accept that this situation is a normal process. There are many studies in the national and international literature showing that symptoms seen during menopause negatively affect the quality of life. Based on this, this review was conducted to review the literature on the impact of menopause symptoms on quality of life.

Keywords: Midwifery, Menopause, Quality of life, Symptom

GİRİŞ

Menopoz, kadının hayatında doğal biyolojik bir olgudur (Sharma ve Mahajan, 2015). Menstrüal döngünün kalıcı olarak durduğu ve kadın vücudundaki en önemli iki hormon olan östrojen ve progesteron seviyelerinde düşüş olduğu bir aşama olarak tanımlanmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü/World Health Organization [WHO], 1996). Başlangıç yaşı ve süresi kişiden kişiye değişmekle birlikte 45 ile 55 yaşları arasında meydana gelmektedir (Hooper ve ark., 2022). WHO (2022), 2030 yılına kadar küresel olarak menopoz sonrası kadınların sayısının 1,2 milyara ulaşacağını ve her yıl yaklaşık 47 milyon kadının menopozla gireceğini belirtmiştir (WHO, 2022). 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (2018 TNSA) ile 48-49 yaş grubundaki kadınların %45.1'inin, 30-49 yaşları arasındaki kadınların ise %10.3'ünün menopozda olduğu belirtilmiştir (TNSA, 2018). Görülme şekline göre doğal ve cerrahi olarak nitelendirilen menopoz görülme yaşına göre ise, erken, normal ve geç menopoz olarak sınıflandırılmaktadır (Nguyen ve ark., 2020; Hotun Şahin, 2015). Öyle ki menopoz dünya çapında milyonlarca kadının hayatını etkilemekte ve önümüzdeki birkaç on yılda yaşlı nüfus arttıkça daha da artan bir endişe konusu olacağı öngörülmektedir (Sharma ve Mahajan, 2015). Meydana gelen fizyolojik gelişimin başlangıcı yalnızca kadınların üreme fonksiyonlarının sonu değil aynı zamanda onların yeni bir yaşam evresine girmelerine neden olmaktadır (WHO, 1996). Kadınlar menopozdan birkaç yıl önce başlayabilen ve yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilen menopoz semptomları yaşayabilmektedir (Hooper ve ark., 2022; Nguyen ve ark., 2020; Ak Sözer ve Ege, 2021). Bu semptomlar sıklık ve şiddet açısından kadınlar arasında farklılık göstermekle birlikte adet düzensizliği, ateş basması, uyku bozukluğu, vajinal kuruluk, eklem ağrıları, unutkanlık, huzursuzluk ve ruh halinde değişiklikler olarak sıralanmaktadır (Hooper ve ark., 2022; Ak Sözer ve Ege, 2021). Özellikle östrojen düzeylerindeki ani düşüş olmak üzere meydana gelen hormonal değişiklikler, bu komplikasyonların etiyolojisinde rol oynamaktadır (Soares, 2017). Ertem (2010) kadınların menopoz sonrası yaşam kalitelerini incelediği çalışmasında kadınların %79'unda sıcak basması, %77'sinde çarpıntı, %75'ini baş ağrısı, %82'sinde bağırsak fonksiyonlarında değişiklik ve %72'sinde çabuk sinirlenme gibi menopoz dönemine ait semptomlar yaşadıklarını tespit etmiştir (Ertem, 2010). Erkin ve ark. (2014) menopoz döneminin kadınların yaşam kalitesine etkisini inceledikleri çalışmada menopoz dönemindeki kadınların %51,3'ünün yorgunluk, %30,7'sinin eklem ağrısı, %36,7'sinin cinsel ilişkide azalma, %40,0'ının sinirlilik, %34,7'sinin cinsel isteksizlik, %35,3'ünün uykusuzluk gibi şikayetleri olduğu belirlenmiştir.

Aynı çalışmada menopozda olan kadınların yaşam kalitesi puanlarının menopozda olmayanlara göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Erkin ve ark., 2014). Uluslararası literatürde menopoz döneminde görülen semptomların yaşam kalitesini etkilediğini gösteren farklı çalışmalar da mevcuttur (Anderson ve Yoshizawa, 2007; Laferrère ve ark., 2002). Buradan yola çıkarak bu derleme menopoz semptomlarının yaşam kalitesine etkisi ile ilgili literatürü gözden geçirmek amacıyla yapılmıştır.

MENOPOZAL SEMPTOMLAR VE YAŞAM KALİTESİ

Yaşam kalitesi kavramının tek tip bir tanımı yoktur; ancak WHO (2012), yaşam kalitesi için tek bir tanım belirlemiş ve; "Bir bireyin yaşadığı kültür bağlamında ve hedefleri, beklentileri, standartları ve endişeleriyle ilişkili olarak yaşamdaki konumuna ilişkin algısı" şeklinde tanımlamıştır (WHO, 2012). Menopoz dönemi yaşam kalitesi geniş kapsamlı bir kavramdır. Kadınların menopoz ile ilgili psikososyal, somatik, fiziksel, seksüel şikayetlerinin yaşamla ve kendi ile ilgili iyi olma durumlarının yaşam standardını nasıl ve ne düzeyde etkilediği ile ilişkili bir süreçtir (Ak Sözer ve Ege, 2021). Menopoz semptomları fiziksel, ruhsal ve cinsel sağlıkta bozulma ile ilişkilidir ve kadınların yaşam kalitesinde düşümlere sebep olmaktadır (Nguyen ve ark., 2020). Mevcut kanıtlar menopozdaki kadınların %85'inin en az bir ateş basması yaşadığını göstermektedir (ACOG, 2014). Genellikle anksiyete, depresyon, cinsel istekte azalma, vajinal kuruluk, uykusuzluk, konsantrasyon güçlüğü ve vazomotor semptomlar da görülebilmektedir (Whiteley ve ark., 2002). Vazomotor semptomlar, kadınların %60-80'ini etkiler ve fiziksel, psikososyal, uyku ve genel refahı etkileyen yaşam kalitesinin azalmasıyla güçlü bir şekilde ilişkisi bulunmaktadır (Rindner ve ark., 2023). Literatürde menopoz semptomları ve yaşam kalitesi ile ilişkili yapılan çoğu araştırmada menopoz semptomları ile yaşam kalitesi arasında negatif ilişki olduğu belirtilmektedir (Rathnayake ve ark., 2019; Fuh ve ark., 2003; Gümüşay ve Erbil, 2019). Menopoz dönemindeki kadınların önemli düzeyde menopozal sıkıntılar yaşadıkları, özellikle postmenopozal dönemdeki kadınların, pre ve peri menopozal kadınlardan daha fazla fiziksel, vazomotor ve ruhsal problemler yaşadıkları ve yaşam kalitelerinin azaldığı tespit edilmiştir (Abd Elazim ve ark., 2014; Hooper ve ark., 2022). Kurt ve ark. (2023) menopozal dönemdeki semptomlar ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada menopoz semptomları arttıkça kadınların yaşam kalitesinin olumsuz etkilendiğini tespit etmişlerdir (Kurt ve ark., 2023). Arar ve Erbil (2022) Türkiye'de menopozal dönemdeki kadınların yaşam kalitesini inceleyen çalışmaların değerlendirildiği sistematik derlemede genitoüriner sendromu yaşayan kadınların ve menopozal yakınmaların sıklık ve şiddetinde yaşanan artışın yaşam kalitesini azalttığı belirtilmiştir (Arar ve Erbil, 2022). Kadınların menopoz geçişi sırasında ruh hali değişimleri yaşama riski oldukça yüksektir (Gracia ve Freeman, 2018; Stute ve ark., 2020). Gümüşay ve Erbil, (2019) kadınların menopoza özgü yaşam kalitesine menopoz tutumunun etkisini inceledikleri çalışmada menopoza giren kadınların yaşam kalitesini, premenopozal dönemdeki kadınlara göre psikososyal semptomların daha fazla etkilediği tespit edilmiştir (Gümüşay ve Erbil, 2019). Sağlıkla ilgili yaşam kalitesi, bir bireyin fiziksel durumunun psikososyal işleyişin tüm yönleri üzerindeki etkilerini ifade eden öznel bir parametredir (Schneider, 2002). Menopoz sürecinde kadınların menopozal semptomlarının şiddeti arttıkça ve menopozal şikayetlerle uygun bir şekilde baş edemedikleri zaman yaşam kaliteleri olumsuz bir şekilde etkilenmektedir (Erkin ve ark., 2014; Nehir ve ark., 2009).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Menopoz kadınlar için evrensel bir olgudur. Östrojen ve progesteron seviyelerindeki düşümler, folikül uyarıcı hormondaki artışlar ile karakterize edilen biyolojik bir süreçtir ve ayrıca üreme potansiyelinin sona erdiği bir yaşam evresidir.

Menopoz geçişi genellikle yaşam kalitesini önemli ölçüde etkileyen semptomlarla birlikte görülür. Sıcak basmaları ve gece terlemeleri başlıca semptomlardır ve yaşam kalitesini ciddi anlamda etkilemektedir. Bu semptomlar yıpratıcı olabilir ve özellikle kadınların toplumda, ailede ve işte önemli roller oynadığı bir yaşam evresinde ortaya çıktıkları için kadının hayatının çeşitli yönleri üzerinde derin olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Bu dönemde kadınların yaşayacakları farklılıkları bilmeleri bunun farkında olmaları ve bu durumun olağan bir süreç olduğunu kabul etmeleri oldukça önemlidir. Menopoz dönemi kadın yaşantısının bilinen ve beklendik bir geçiş sürecidir. Dünya çapında çok sayıda kadın menopoz semptomlarını yaşamaktadır ve bu nedenle ortaya çıkan sıkıntılar göz ardı edilmemelidir. Eğitim, farkındalık yaratma ve yaşam kalitesini iyileştirmek için uygun müdahale sağlama, ele alınması gereken önemli sosyal ve tıbbi konulardır.

KAYNAKLAR

- Abd Elazim, H., Lamadah, S. M., & Al Zamil, L. G. (2014). Quality of life among of menopausal women. *Journal of Biology, Agriculture and Healthcare*, 4(11), 78-88. <https://www.iiste.org/Journals/index.php/JBAH/article/view/12933/13278>
- ACOG Practice Bulletin No. 141: management of menopausal symptoms. (2014). *Obstetrics and gynecology*, 123(1), 202–216. <https://doi.org/10.1097/01.AOG.0000441353.20693.78>
- Ak Sözer, G., & Ege, E. (2021). Menopoz Semptomlarını Yönetmek ve Yaşam Kalitesini Artırmak: İlerleyici Kas Gevşeme Egzersizleri. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 179-188.
- Anderson, D. J., & Yoshizawa, T. (2007). Cross-cultural comparisons of health-related quality of life in Australian and Japanese midlife women: the Australian and Japanese Midlife Women's Health Study. *Menopause (New York, N.Y.)*, 14(4), 697–707. <https://doi.org/10.1097/gme.0b013e3180421738>
- Arar, M. A., & Erbil, N. (2022). Türkiye'de menopozal dönemdeki kadınların yaşam kalitesini inceleyen çalışmalar: Bir sistematik derleme. *Androloji Bülteni (Andrology Bulletin)*, 24(1), 38-51.
- Erkin, Ö., Ardahan, M., Kert, A. 2014. Menopoz Döneminin Kadınların Yaşam Kalitesine Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(4); 1095-1113.
- Ertem, G. 2010. Kadınların Menopoz Sonrası Yaşam Kalitelerinin İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7: 469-483.
- Fuh, J. L., Wang, S. J., Lee, S. J., Lu, S. R., & Juang, K. D. (2003). Quality of life and menopausal transition for middle-aged women on Kinmen island. *Quality of life research : an international journal of quality of life aspects of treatment, care and rehabilitation*, 12(1), 53–61. <https://doi.org/10.1023/a:1022074602928>
- Gracia, C. R., & Freeman, E. W. (2018). Onset of the Menopause Transition: The Earliest Signs and Symptoms. *Obstetrics and gynecology clinics of North America*, 45(4), 585–597. <https://doi.org/10.1016/j.ogc.2018.07.002>
- Gümüştay, M. & Erbil, N. (2019). Kadınların Menopoz Özgü Yaşam Kalitesine Menopoz Tutumunun Etkisi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 96-109.
- Hooper, S. C., Marshall, V. B., Becker, C. B., LaCroix, A. Z., Keel, P. K., & Kilpela, L. S. (2022). Mental health and quality of life in postmenopausal women as a function of

- retrospective menopause symptom severity. *Menopause (New York, N.Y.)*, 29(6), 707–713. <https://doi.org/10.1097/GME.0000000000001961>.
- Hotun Şahin, N. (2015). Klimakterium dönemi ve menopoz. N. Kızılkaya Beji (Ed.), *Hemşire ve Ebelere yönelik kadın sağlığı ve hastalıkları* (ss: 135-141). Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul.
- Kurt, G., Öztürk, G. Z., & Kurt, G. B. (2023). Menopozal Dönemdeki Semptomlar ve Yaşam Kalitesi Arasında İlişki. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 27(4), 77-87.
- Laferrère, B., Zhu, S., Clarkson, J. R., Yoshioka, M. R., Krauskopf, K., Thornton, J. C., & Pi-Sunyer, F. X. (2002). Race, menopause, health-related quality of life, and psychological well-being in obese women. *Obesity research*, 10(12), 1270–1275. <https://doi.org/10.1038/oby.2002.172>
- Nehir, S., Çoban, A., Demirci, H., Özbaşaran, F., & İnceboz, Ü. (2009). Menopozal belirtilerin ve evlilik uyumunun yaşam kalitesi üzerine etkisi. *Cumhuriyet Medical Journal*, 31(1), 15-21.
- Nguyen, T. M., Do, T. T. T., Tran, T. N., & Kim, J. H. (2020). Exercise and Quality of Life in Women with Menopausal Symptoms: A Systematic Review and Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials. *International journal of environmental research and public health*, 17(19), 7049. <https://doi.org/10.3390/ijerph17197049>
- Rathnayake, N., Lenora, J., Alwis, G., & Lekamwasam, S. (2019). Prevalence and Severity of Menopausal Symptoms and the Quality of Life in Middle-aged Women: A Study from Sri Lanka. *Nursing research and practice*, 2019, 2081507. <https://doi.org/10.1155/2019/2081507>
- Rindner, L., Nordeman, L., Strömme, G., Hange, D., Gunnarsson, R., & Rembeck, G. (2023). Effect of group education and person-centered support in primary health care on mental health and quality of life in women aged 45-60 years with symptoms commonly associated with stress: a randomized controlled trial. *BMC women's health*, 23(1), 128. <https://doi.org/10.1186/s12905-023-02221-6>
- Schneider H. P. (2002). The quality of life in the post-menopausal woman. *Best practice & research. Clinical obstetrics & gynaecology*, 16(3), 395–409. <https://doi.org/10.1053/beog.2002.0289>
- Sharma, S., Mahajan, N. 2015. Menopausal symptoms and its effect on quality of life in urban versus rural women: A cross-sectional study. *Journal of Mid-life Health*, 6(1): 16-20. DOI: 10.4103/0976-7800.153606
- Soares C. N. (2017). Depression and Menopause: Current Knowledge and Clinical Recommendations for a Critical Window. *The Psychiatric clinics of North America*, 40(2), 239–254. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2017.01.007>.
- Stute, P., Spyropoulou, A., Karageorgiou, V., Cano, A., Bitzer, J., Ceausu, I., Chedraui, P., Durmusoglu, F., Erkkola, R., Goulis, D. G., Lindén Hirschberg, A., Kiesel, L., Lopes, P., Pines, A., Rees, M., van Trotsenburg, M., Zervas, I., & Lambrinoudaki, I. (2020). Management of depressive symptoms in peri- and postmenopausal women: EMAS position statement. *Maturitas*, 131, 91–101. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2019.11.002>
- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA).2018. Erişim adresi: http://www.sck.gov.tr/wp-content/uploads/2020/08/TNSA2018_ana_Rapor.pdf erişim tarihi: 25.07.2024.

- Whiteley, J., DiBonaventura, M.d, Wagner, J. S., Alvir, J., & Shah, S. (2013). The impact of menopausal symptoms on quality of life, productivity, and economic outcomes. *Journal of women's health* (2002), 22(11), 983–990. <https://doi.org/10.1089/jwh.2012.3719>
- World Health Organization. . Research on the menopause in the 1990s. Report of a WHO scientific group World Health Organ Tech Rep Ser. 1996;866:1–107.
- World health Organization. (2012). <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-HIS-HSI-Rev.2012.03>.
file:///C:/Users/USER/Downloads/WHO_HIS_HSI_Rev.2012.03_eng%20(1).pdf.
Erişim tarihi:25.07.2024.
- World Health Organization (WHO, 2022). Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/menopause> Erişim tarihi: 18.07.2024.

SLEEP QUALITY AND ITS EFFECTS IN PREGNANT WOMEN GEBELERDE UYKU KALİTESİ VE ETKİLERİ

NİLAY GÖKBULUT¹, DEMET AKTAŞ²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-1889-7285

² Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-1206-4004

Özet

Gebelikte uykusuzluk çok yaygındır ve çoğu kadın gebelik sırasında uyku kalitesiyle ilgili şikayetlerde bulunmaktadır. Gebelikte fetüsün ihtiyaçlarının karşılanması ve kadının vücudunun doğum sürecine hazırlanması için ortaya çıkan anatomik, fizyolojik ve biyokimyasal değişiklikler, uyku düzenini ve süresini etkileyerek, uykuya geçme sürecini zorlaştırmaktadır. Uyku düzeni gebelikte aylara göre değişiklik göstermekle birlikte uykusuzluk gebelik ilerledikçe daha yaygın hale gelmektedir. Uyku sorunlarının depresif semptomlar, doğum sırasında artan ağrı, daha fazla sezaryen, erken doğum ve düşük doğum ağırlığı gibi olumsuz maternal ve fetal sonuçlarla ilişkili olabileceği belirtilmektedir. Gebelik, kadının hayatındaki benzersiz bir dönemdir ve kaliteli uyku ile doğum süreci için enerji tasarrufu sağlamak sağlıklı bir gebelik için oldukça önemli bir gerekliliktir. Uyku bozukluğu için geleneksel bir tedavi olmasına rağmen, gebelikte ilaç kullanımı teratojenik etki gösterebileceği için uygulanabilir bir seçenek değildir. Düzenli uyku-uyanıklık döngüleri oluşturmak, kafeinden kaçınmak, sadece uykulu olduğunda yatağa girmek, yatmadan önce sıvı alımını en aza indirmek, yastık desteği veya lokal ısı kullanarak fiziksel rahatsızlığın önüne geçmek, bilişsel davranışçı terapi (BDT), egzersiz ve meditasyonda uyku bozukluklarının gebelik sırasında yönetimini sağlamak, uyku kalitesini arttırmak için üzerinde durulması gereken önemli noktalar. Ayrıca uyku bozuklukları ile gebelikte sık karşılaşılmasına rağmen, prenatal bakımda yeterince önemsenmemektedir. Gebenin uyku ile ilgili problemlerinin bilinmesi, doğum eyleminin sağlıklı ilerleyip sonlanması, anne ve bebek sağlığı açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle sağlık profesyonelleri yeterli uykunun öneminin farkında olmalı, hastalarına uyku düzenleri ve kaliteleri (çevresel ve davranışsal faktörler dahil) hakkında soru sormalı ve tedavi seçeneklerini tartışmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Gebelik; ebelik; uyku kalitesi

Abstract

Insomnia is very common during pregnancy, and most women complain about their sleep quality during pregnancy. The anatomical, physiological, and biochemical changes that occur during pregnancy to meet the needs of the fetus and prepare the woman's body for the birth process affect sleep patterns and duration, making it difficult to fall asleep. Sleep patterns vary by month during pregnancy, and insomnia becomes more common as pregnancy progresses. It has been reported that sleep problems may be associated with negative maternal and fetal outcomes such as depressive symptoms, increased pain during labor, more cesarean sections, premature birth, and low birth weight.

Pregnancy is a unique period in a woman's life, and saving energy for the birth process with quality sleep is a very important requirement for a healthy pregnancy. Although there is a traditional treatment for sleep disorders, medication use during pregnancy is not a viable option as it can have teratogenic effects. Establishing regular sleep-wake cycles, avoiding caffeine, going to bed only when sleepy, minimizing fluid intake before going to bed, preventing physical discomfort by using pillow support or local heat, cognitive behavioral therapy (CBT), exercise and meditation to manage sleep disorders during pregnancy are important points to focus on to improve sleep quality. In addition, although sleep disorders are frequently encountered during pregnancy, they are not given enough importance in prenatal care. Knowing the problems related to sleep in the pregnant woman is very important for the healthy progress and completion of labor, and for the health of the mother and baby. Therefore, health professionals should be aware of the importance of adequate sleep, ask their patients about their sleep patterns and quality (including environmental and behavioral factors) and discuss treatment options.

Keywords: Midwifery; sleep quality; pregnancies

GİRİŞ

Gebelikte uyku hem fetüsün hem de annenin sağlığı için oldukça önemlidir. Gebeliğe özgü psikolojik ve fizyolojik değişiklikler uyku kalitesini etkileyebilmektedir (Peiris & Sundarapperuma, 2024). Yapılan çalışmalar gebelik sırasında düşük uyku kalitesi yaygınlığının %16,9 ile %76,3 arasında oldukça değişken olduğunu göstermektedir (Mindell ve ark., 2015; Peters ve ark., 2023; Cai ve ark., 2017; Gelaye ve ark., 2017; Christian ve ark., 2019; Tsai ve ark., 2016). Mindell ve ark. (2015) gebelikte uyku düzenleri ve uyku bozuklukları ile ilgili yaptıkları çalışmada ABD'deki 2427 kadın arasında gebelik sırasında kötü uyku kalitesinin (PSQI>5) yaygınlığının %76,3 olduğunu tespit etmişlerdir (Mindell ve ark., 2015). 2016 yılında Cai ve ark. (2017) gebelikte uyku kalitesi, gece uyku süresi ve gestasyonel diyabet riskini araştırdıkları çalışmada Singapurlu gebelerde kötü uyku kalitesinin yaygınlığının %43,1 olduğunu belirtmişlerdir (Cai ve ark., 2017). Gelaye ve ark. (2017) gebelerde düşük uyku kalitesi, doğum öncesi depresyon ve intihar düşüncesini inceledikleri çalışmada 1298 gebeden %16,9'unun kötü uyuduğunu bulmuşlardır (Gelaye ve ark., 2017). Christian ve ark. (2019) gebelik ve doğum sonrası uyku kalitesine doğum sayısı ve ırkın etkilerini araştırdıkları çalışmada, ABD'de hamilelik döneminde düşük uyku kalitesinin yaygınlığının %58,7 olduğunu belirtmişlerdir (Christian ve ark., 2019). Tsai ve ark. (2016) gebe kadınlarda uyku ile sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi arasındaki kesitsel ve uzunlamasına ilişkilerin prospektif olarak incelendiği gözlemsel çalışmada Tayvan'da yaşayan gebeler arasında kötü uyku kalitesinin yaygınlığının %24,4 olduğu belirtilmiştir (Tsai ve ark., 2016). Üçüncü trimesterde zirveye ulaşan uyku kalitesindeki düşüş doğum sonrası iki yıl boyunca yaklaşık %50'ye kadar devam etmektedir (Sedov ve ark., 2021; Sivertsen ve ark., 2015). Gebenin uyku ile ilgili yaşadığı problemler sadece anneyi etkilemekle kalmaz, aynı zamanda fetüsün sağlığı üzerinde de ciddi etkilere sahiptir (Ghante ve ark., 2020). Gebelikte meydana gelen uyku bozuklukları, depresyon, sezaryen doğum, preeklampsi, gebelik diyabeti, erken doğum, düşük doğum ağırlığı ve artmış kan basıncı gibi birden fazla olumsuz maternal/perinatal sonuç riskini arttırdığı belirtilmektedir (Yang ve ark., 2022; Harskamp-van Ginkel ve ark., 2020). Uyku, metabolik aktivitelemlerin etkili bir şekilde sürdürülmesine yardımcı olan insanın en önemli temel ihtiyaçlarından biridir (Astuti & Afsah, 2019). Gebelik, kadının hayatındaki benzersiz bir dönemdir ve kaliteli uyku ile doğum süreci için enerji tasarrufu sağlamak sağlıklı bir gebelik için oldukça önemli bir gerekliliktir (Silvestri & Aricò, 2019; Du ve ark., 2021). Bu derleme gebelerde uyku kalitesi ve etkileri ile ilgili literatürü gözden geçirmek amacıyla yapılmıştır.

GEBELİK VE UYKU

Gebelik, çok sayıda anatomik, fizyolojik, biyokimyasal ve psikolojik değişikliğe neden olan dinamik bir süreçtir. Gebelik sırasındaki fizyolojik değişiklikler, vücudun yeterli uteroplasental dolaşımı koruyarak annenin ve fetüsün artan metabolik taleplerini karşılama olanak tanılarak fetal büyüme ve gelişmeyi garanti etmektedir (Gangakhedkar & Kulkarni, 2021). Gebelikte uykunun doğası çeşitlilik göstermektedir. Bu değişiklikler her trimestere göre farklı olabilmektedir. Çünkü gebelikte her trimester için geçerli olan belirli fizyolojik ve psikolojik değişiklikler meydana gelmektedir. İlk trimester, gebeliğin başlangıcından 12. haftaya kadar olan dönemdir. İlk trimesterde, bir kadının vücudu birçok hormonal değişikliğe uğrar ve aşırı yorgunluk, memelerde şişkinlik, ruh hali değişimleri, baş ağrısı ve kilo alımı gibi semptomlarda artış meydana gelmektedir. Her ne kadar bu rahatsızlıkların çoğu gebeliğin ilerlemesiyle azalsa da uykuyu olumsuz etkileyebilmektedir. İkinci trimester, 13. haftadan 28. haftaya kadar olan dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, fetüs büyümeye devam ettikçe gebe karnının büyüdüğünü fark etmektedir. Üçüncü trimester, 29. haftadan 40. haftaya kadar olan dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde kadınlar, büyüyen karın, midede hazımsızlık, uyku sorunları, fetüsün sık hareketleri ve ikinci trimester semptomlarının çoğuyla birlikte yanlış uterin kasılmaları, nefes alma zorlukları yaşayabilmektedir (Peiris & Sundarapperuma, 2024; Reichner, 2015). Her trimester ile ilgili ortaya çıkan bu tür faktörler, gebelerin uykudan sık sık uyanmasının ve uyku kalitesinin düşük olmasının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır (Reichner, 2015). Genel popülasyonda, anormal uyku düzenlerinin kardiyovasküler hastalık ve mortalite gibi olumsuz sonuçlarla ilişkili olabileceğine dair çalışmalar bulunmaktadır (Grandner ve ark., 2010; Palagini ve ark., 2014; Gallicchio & Kalesan, 2009). Gebelikte meydana gelen uykusuzluğun sebebinin stres olabileceği ve bu nedenle olumsuz gebelik sonuçlarına yol açabileceği üzerinde durulmaktadır (Okun ve ark., 2007). Qiu ve ark. (2010) gebelikte uyku süresi ve horlama ile ilişkili glikoz intoleransı ve gebelik diyabeti riskini inceledikleri pilot çalışmada, gestasyonel diyabet riskinin, gecelik 9 saat uyuyan kadınlara kıyasla ≤ 4 saat uyuyan kadınlarda arttığını tespit etmişlerdir (Qiu ve ark., 2010). Wangel ve ark. (2011) çalışmasında kötü uyku kalitesinin acil sezaryen doğum riskini arttırdığını tespit etmişlerdir (Wangel ve ark. 2011). Kötü uyku kalitesinin, gebelik sırasında depresif semptomlar geliştirme açısından bir risk faktörü olabileceği üzerinde duran Skouteris ve ark. (2008) gebelikte uyku kalitesi ve depresyon ilişkisini inceledikleri prospektif çalışmada önceki depresyon seviyeleri kontrol edildikten sonra gebeliğin erken dönemlerindeki uyku kalitesinin gebeliğin ileri dönemlerinde daha yüksek depresif semptom seviyeleri ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir (Skouteris ve ark., 2008). Uyku bozukluğu için geleneksel bir tedavi olmasına rağmen, gebelikte ilaç kullanımı teratojenik etki gösterebileceği için uygulanabilir bir seçenek değildir (Nodine ve ark., 2013; Okun ve ark., 2015). Düzenli uyku-uyanıklık döngüleri oluşturmak, kafeinden kaçınmak, sadece uykulu olduğunda yatağa girmek, yatmadan önce sıvı alımını en aza indirmek, yastık desteği veya lokal ısı kullanarak fiziksel rahatsızlığın önüne geçmek, bilişsel davranışçı terapi (BDT), egzersiz ve meditasyonda uyku bozukluklarının gebelik sırasında yönetimini sağlamak, uyku kalitesini arttırmak için üzerinde durulması gereken önemli noktalar (Santiago ve ark., 2001; Pien & Schwab, 2004).

SOUÇ VE ÖNERİLER

Uyku, kişilerin hem yaşam kalitesini hem de sağlığını önemli bir biçimde etkileyen temel ve vazgeçilmez günlük yaşam faaliyetlerinden biridir. Fizyolojik, psikolojik ve sosyal boyutları olan oldukça geniş bir kavramdır. Gebelik süreci, kadının tüm sistemlerini etkilediği gibi uyku düzeni ve kalitesinde de farklılıklar ortaya çıkarabilmektedir. Bu yüzden uyku bozuklukları gebelik sırasında sık karşılaşılan problemler arasında yerini almaktadır.

Uykusuzluk ve uyku eksikliği gebelikte ne yazık ki erken doğum, sezaryen doğum oranlarının artması ve depresyonla ilişkili olabilmektedir. Gebelikte uyku ile ilgili problemler sağlık profesyonellerinin çok da üzerinde durmadıkları bir konudur ve bu nedenle de antenatal süreçte gebelere danışmanlık sunulan bir konu değildir. Sağlık profesyonelleri yeterli uykunun öneminin farkında olmalı, hastalarına uyku düzeni ve kaliteleri (çevresel ve davranışsal faktörler dahil) hakkında soru sormalı ve tedavi seçeneklerini tartışmalıdır.

KAYNAKLAR

- Astuti, Y., & Afsah, Y. (2019, October). The Factors Influencing Sleep Quality of Pregnant Women in Yogyakarta, Indonesia. In *Third International Conference on Sustainable Innovation 2019–Health Science and Nursing (IcoSIHSN 2019)* (pp. 203-206). Atlantis Press.
- Cai, S., Tan, S., Gluckman, P. D., Godfrey, K. M., Saw, S. M., Teoh, O. H., ... & GUSTO Study Group. (2017). Sleep quality and nocturnal sleep duration in pregnancy and risk of gestational diabetes mellitus. *Sleep*, 40(2), zsw058.
- Christian, L. M., Carroll, J. E., Porter, K., & Hall, M. H. (2019). Sleep quality across pregnancy and postpartum: effects of parity and race. *Sleep health*, 5(4), 327-334.
- Du, M., Liu, J., Han, N., Zhao, Z., Yang, J., Xu, X., Luo, S., & Wang, H. (2021). Maternal sleep quality during early pregnancy, risk factors and its impact on pregnancy outcomes: a prospective cohort study. *Sleep medicine*, 79, 11–18. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2020.12.040>
- Gallicchio, L., & Kalesan, B. (2009). Sleep duration and mortality: a systematic review and meta-analysis. *Journal of sleep research*, 18(2), 148–158. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2869.2008.00732.x>
- Gangakhedkar, G. R., & Kulkarni, A. P. (2021). Physiological Changes in Pregnancy. *Indian journal of critical care medicine : peer-reviewed, official publication of Indian Society of Critical Care Medicine*, 25(Suppl 3), S189–S192. <https://doi.org/10.5005/jp-journals-10071-24039>
- Gelaye, B., Addae, G., Neway, B., Larrabure-Torrealva, G. T., Qiu, C., Stoner, L., ... & Williams, M. A. (2017). Poor sleep quality, antepartum depression and suicidal ideation among pregnant women. *Journal of affective disorders*, 209, 195-200.
- Ghante, A., Raj, J. P., Krishna, B., & Thomas, A. (2020). Prevalence and predictors of sleep deprivation and poor sleep quality and their associated perinatal outcomes during the third trimester of pregnancy. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 16(3), 359–364. <https://doi.org/10.1016/j.jtumed.2020.11.008>
- Grandner, M. A., Hale, L., Moore, M., & Patel, N. P. (2010). Mortality associated with short sleep duration: The evidence, the possible mechanisms, and the future. *Sleep medicine reviews*, 14(3), 191–203. <https://doi.org/10.1016/j.smrv.2009.07.006>
- Harskamp-van Ginkel, M. W., Ierodiakonou, D., Margetaki, K., Vafeiadi, M., Karachaliou, M., Kogevinas, M., Vrijkotte, T. G. M., & Chatzi, L. (2020). Gestational sleep deprivation is associated with higher offspring body mass index and blood pressure. *Sleep*, 43(12), zsa110. <https://doi.org/10.1093/sleep/zsa110>
- Mindell, J. A., Cook, R. A., & Nikolovski, J. (2015). Sleep patterns and sleep disturbances across pregnancy. *Sleep medicine*, 16(4), 483-488.

- Nodine, P. M., & Matthews, E. E. (2013). Common sleep disorders: management strategies and pregnancy outcomes. *Journal of midwifery & women's health*, 58(4), 368–377. <https://doi.org/10.1111/jmwh.12004>
- Okun, M. L., Ebert, R., & Saini, B. (2015). A review of sleep-promoting medications used in pregnancy. *American journal of obstetrics and gynecology*, 212(4), 428–441. <https://doi.org/10.1016/j.ajog.2014.10.1106>
- Okun, M. L., Hall, M., & Coussons-Read, M. E. (2007). Sleep disturbances increase interleukin-6 production during pregnancy: implications for pregnancy complications. *Reproductive sciences (Thousand Oaks, Calif.)*, 14(6), 560–567. <https://doi.org/10.1177/1933719107307647>
- Palagini, L., Gemignani, A., Banti, S., Manconi, M., Mauri, M., & Riemann, D. (2014). Chronic sleep loss during pregnancy as a determinant of stress: impact on pregnancy outcome. *Sleep medicine*, 15(8), 853–859. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2014.02.013>
- Peiris, M. S. K., & Sundarapperuma, T. D. (2024). Determinants of sleep quality among pregnant women in a selected institution in the Southern province, Sri Lanka. *PLoS one*, 19(7), e0305388. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0305388>
- Peters, A. E. J., Verspeek, L. B., Nieuwenhuijze, M., Harskamp-van Ginkel, M. W., & Meertens, R. M. (2023). The relation between sleep quality during pregnancy and health-related quality of life—a systematic review. *The Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine*, 36(1). <https://doi.org/10.1080/14767058.2023.2212829>
- Pien, G. W., & Schwab, R. J. (2004). Sleep disorders during pregnancy. *Sleep*, 27(7), 1405–1417. <https://doi.org/10.1093/sleep/27.7.1405>
- Reichner C. A. (2015). Insomnia and sleep deficiency in pregnancy. *Obstetric medicine*, 8(4), 168–171. <https://doi.org/10.1177/1753495X15600572>
- Santiago, J. R., Nolleto, M. S., Kinzler, W., & Santiago, T. V. (2001). Sleep and sleep disorders in pregnancy. *Annals of internal medicine*, 134(5), 396–408. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-134-5-200103060-00012>
- Sedov, I. D., Anderson, N. J., Dhillon, A. K., & Tomfohr-Madsen, L. M. (2021). Insomnia symptoms during pregnancy: A meta-analysis. *Journal of sleep research*, 30(1), e13207. <https://doi.org/10.1111/jsr.13207>
- Silvestri, R., & Aricò, I. (2019). Sleep disorders in pregnancy. *Sleep science (Sao Paulo, Brazil)*, 12(3), 232–239. <https://doi.org/10.5935/1984-0063.20190098>
- Sivertsen, B., Hysing, M., Dørheim, S. K., & Eberhard-Gran, M. (2015). Trajectories of maternal sleep problems before and after childbirth: a longitudinal population-based study. *BMC pregnancy and childbirth*, 15, 129. <https://doi.org/10.1186/s12884-015-0577-1>
- Skouteris, H., Germano, C., Wertheim, E. H., Paxton, S. J., & Milgrom, J. (2008). Sleep quality and depression during pregnancy: a prospective study. *Journal of sleep research*, 17(2), 217–220. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2869.2008.00655.x>
- Tsai, S. Y., Lee, P. L., Lin, J. W., & Lee, C. N. (2016). Cross-sectional and longitudinal associations between sleep and health-related quality of life in pregnant women: a prospective observational study. *International journal of nursing studies*, 56, 45–53.

- Qiu, C., Enquobahrie, D., Frederick, I. O., Abetew, D., & Williams, M. A. (2010). Glucose intolerance and gestational diabetes risk in relation to sleep duration and snoring during pregnancy: a pilot study. *BMC women's health*, 10, 17. <https://doi.org/10.1186/1472-6874-10-17>
- Wangel, A. M., Molin, J., Ostman, M., & Jernström, H. (2011). Emergency cesarean sections can be predicted by markers for stress, worry and sleep disturbances in first-time mothers. *Acta obstetrica et gynecologica Scandinavica*, 90(3), 238–244. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0412.2010.01056.x>
- Yang, Z., Zhu, Z., Wang, C., Zhang, F., & Zeng, H. (2022). Association between adverse perinatal outcomes and sleep disturbances during pregnancy: a systematic review and meta-analysis. *The journal of maternal-fetal & neonatal medicine : the official journal of the European Association of Perinatal Medicine, the Federation of Asia and Oceania Perinatal Societies, the International Society of Perinatal Obstetricians*, 35(1), 166–174. <https://doi.org/10.1080/14767058.2020.1711727>

THE EFFECT OF EXERCISE ON BIOCHEMICAL CHANGES IN MENOPAUSAL WOMEN: A TRADITIONAL REVIEW STUDY**MENOPOZ DÖNEMİNDEKİ KADINLARDA EGZERSİZİN BİYOKİMYASAL DEĞİŞİMLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR GELENEKSEL DERLEME ÇALIŞMASI****İLKİN ŞENOL, AHMET KURTOĞLU****¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Spor Sağlığı,****0009-0006-3182-5808****²Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Spor Sağlığı,****0000-0001-7635-8904****Öz**

Menopoz dönemindeki kadınlarda bazı endokrin ve fizyolojik değişimler, bu bireyleri bazı risk faktörlerine karşı daha duyarlı hale getirmektedir. Bu durumun rehabilitasyonunda egzersizin önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, menopoz dönemindeki kadınlarda meydana gelen fizyolojik değişimleri analiz ederek, bazı egzersiz önerileri vermektir. Bu kapsamda "PubMed", "Google Scholar", "Web of Science", ve "Scopus" gibi veri tabanlarında 200 makaleye ulaşılmış ve sonunda dahil edilme kriterlerimize uyan 24 makale analiz edilmiştir. Makale incelemelerinden yola çıkarak, menopoz dönemindeki kadınlarda oluşan biyokimyasal parametrelerdeki değişimlerin kadınların fizyolojik ve psikolojik sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu görülmektedir. Ancak egzersizin bu olumsuz etkilerin azaltılmasında ve yönetilmesinde olumlu bir rol oynadığı gözlemlenmiştir. Yürüyüş egzersizinin osteoporoz ve osteopeni riskini azaltmada, orta şiddetli egzersizlerin kan lipitlerini düzenlemede, hipertansiyon ve diyabet riskini azaltmada etkili olduğu görülmektedir. Yoga ve aerobik egzersizler kardiyovasküler sağlığı korunmada önemli rol oynarken, vazomotor semptomlarda ve hormonal değişimlerle birlikte gelişen psikolojik bazı durumlarda yürüyüş, yoga, pilates, gevşeme egzersizleri, orta şiddetli egzersizler ve aerobik egzersizlerin olumlu etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Menopoz dönemindeki kadınlarda, bu dönemin getirdiği olumsuz etkilerin azaltılması, ilerlemesinin yönetilmesi ve yaşam kalitesinin önemli ölçüde artırılmasını sağlamak için egzersiz ile desteklenmeleri önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Biyokimyasal parametreler, egzersiz, hormonlar, menopoz dönemi kadınlar

Abstract

Some endocrine and physiological changes in women during menopause make these individuals more sensitive to some risk factors. Exercise has an important place in the rehabilitation of this condition. In this context, the aim of this research is to analyze the physiological changes that occur in women during menopause and to give some exercise recommendations. In this context, 200 articles were accessed in databases such as "PubMed", "Google Scholar", "Web of Science", and "Scopus" and finally 24 articles that met our inclusion criteria were analyzed. Based on the article reviews, it is seen that the changes in biochemical parameters that occur in women during menopause have negative effects on the physiological and psychological health of women.

However, it has been observed that exercise plays a positive role in reducing and managing these negative effects. It seems that walking exercise is effective in reducing the risk of osteoporosis and osteopenia, while moderate intensity exercises are effective in regulating blood lipids and reducing the risk of hypertension and diabetes. While yoga and aerobic exercises play an important role in protecting cardiovascular health, it has been concluded that walking, yoga, pilates, relaxation exercises, moderate intensity exercises and aerobic exercises have a positive effect on vasomotor symptoms and some psychological conditions that develop with hormonal changes. It is recommended that women in menopause be supported with exercise to reduce the negative effects of this period, manage its progression, and significantly increase the quality of life.

Keywords: Biochemical parameters, exercise, hormones, menopausal women

GİRİŞ

Yumurtalıklardaki folikül sayısının azalmasıyla östrojen üretiminde de azalma meydana gelen ve böylece zamanla östrojen üretiminin tamamen durmasıyla kadınların üreme yeteneklerinin ve menstrüasyon döngüsünün sona erdiği bir dönem olan menopoza, genellikle ortalama olarak 45 ila 55 yaşları arasında ortaya çıkmaktadır. Menopoz sırasında östrojen ve progesteron gibi hormonların seviyelerinde düşüş meydana gelmesiyle hem fizyolojik hem de psikolojik birçok değişim meydana gelmektedir (Shabani et al., 2021). Kadınlarda sıcak basması ve terleme, kalp çarpıntısı gibi vazomotor semptomlar, kas ve iskelet yapısında, kardiyovasküler sistemde bazı önemli biyokimyasal değişimler meydana gelmekte, hormonal değişimlerle birlikte uykusuzluk, sinirlilik, baş ağrısı, daralma hissiyatı, depresyon, anksiyete, ruh halinde değişimler ve unutkanlık gibi psikolojik bazı durumlar da görülmektedir (BÜYÜKKAPLAN et al., 2020a). Kadınların yaşam kalitesini olumsuz etkileyerek problemler yaşamalarına sebep olabilen menopozun biyokimyasal parametreler üzerindeki etkilerinin belirlenmesi, kadın sağlığının anlaşılması ve yönetilmesi açısından önem taşımaktadır (Shabani et al., 2021). Premenopoz, menopoz ve postmenopoz dönemlerinden oluşan menopoz dönemi, kadınlarda östrojen seviyelerindeki düşüş ciltte kuruluk ve ince çizgilerin artmasına, saçlarda incelmeye, kemik yoğunluğunda azalmaya neden olarak osteoporoz riskinin artırmasına, osteoporotik kırıkların oluşmasına, östrojenin kronik kalp hastalığını önleyici etkisinin östrojenin azalmasıyla beraber kronik kalp hastalığı riskinin artmasına, metabolik hızın azalmasıyla kilo alımında artışla beraber obeziteye ve iç organlarda yağ birikimine bağlı olarak kardiyometabolik riskte artışa, hipertansiyon ve tip 2 diyabet görülme riskinde artışa neden olmaktadır (Tomás Luiz et al., 2021). Östrojen, kemiklerin sürekli olarak yenilenmesi sürecinde rol oynayarak, kemik dönüşümünü azaltır, yıkım ve oluşum arasındaki dengeyi korumaktadır. Aynı zamanda kemiklerden kalsiyumun emilimini artırarak kemik yoğunluğunu korur ve yeni kemik oluşumunu sağlar. Bu etkileri, osteoporoz gibi kemik hastalıklarının önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kadın hormon değişiklikleri osteoporozda hep göz önünde bulundurulması gereken bir faktördür. Kadın cinsiyet hormonlarındaki değişikliklerin kemik sağlığı üzerinde önemli rol oynadığı ve özellikle menopoz sonrası kadınlarda daha sık görülen osteoporozun yaşlılarda kemik kırıkları oluşumunda önemli etkisi olduğu düşünülmekte ve oluşan kırıklar kronik ağrıya sebep olarak günlük aktivitelerde performansı azaltmaya yol açabilmektedir (Park et al., 2021). Kronik kalp hastalığı riskini azaltan östrojen, riski arttıran LDL ve kolesterolü düşürmektedir. Premenopozal dönemde başlayan östrojen seviyesindeki azalma, postmenopozal dönemde daha da belirgin hale gelir ve total kolesterol, trigliserid ve LDL (kötü) kolesterol seviyelerinde artışa ve HDL (iyi) kolesterolün ise yavaş yavaş azalmasına neden olur. HDL/LDL oranındaki bu değişim, kronik kalp hastalığı riskini arttırmaktadır (Görgel & Çakıroğlu, 2007).

Menopoz döneminde kadınlarda östrojen hormonu seviyesinin azalmasıyla oluşan birçok biyokimyasal değişimler ile meydana gelen semptomları en aza indirebilmek ya da önlem alabilmek için egzersizin hayatlarına dahil edilmesi önemlidir. Biyokimyasal parametreler üzerinde egzersizin etkisi birçok araştırmanın konusu olmuş ve yapılan çalışmalarda egzersizin yağ ve karbonhidrat metabolizmasını olumlu yönde etkileyerek vücut ağırlığında, yağ depolarında, total kolesterol ve trigliserit düzeylerinde azalmada etkili olduğu görülmüştür. Egzersize adapte olma süreci, kardiyovasküler aktivitenin düzenlenmesi ve fiziksel-fizyolojik denge gibi fizyolojik tepkilerin düzenlenmesinde, biyokimyasal düzeylerin önemli etkisinin olduğu gözlemlenmiştir (Demiriz et al., 2015). Kadınların çoğunluğunda psikolojik, fizyolojik ve davranışsal değişimlerin görüldüğü menopoz döneminde, amacımız menopoz dönemindeki kadınlarda biyokimyasal parametrelerde oluşan değişimleri inceleyerek bu durumun rehabilitasyonunda egzersizin önemini ve etkisini göstererek egzersiz önerileri vermektir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada herhangi bir saha çalışması ya da ölçek kullanılmamış, sistematik derleme yapılmıştır.

Literatür Araştırması

Bu sistematik derlemede 200 çalışmaya ulaşılmış olup 24 makale çalışmaya dahil edilmiştir. Çoğunluğu yabancı kaynaklardan oluşan makale araştırmaları, veri tabanları ve anahtar kelimeler belirlendikten sonra yapılmıştır. 'PubMed', 'Google Scholar', 'Web of Science' ve 'Scopus' elektronik veri tabanları üzerinden 'Biyokimyasal parametreler, egzersiz, hormonlar, menopoz dönemi kadınlar', 'Biochemical parameters, exercise, hormones, menopausal women' anahtar sözcükleri kullanılarak araştırma yapılmış ve belirlenen makaleler 'yazar-çalışmanın başlığı, yapılan çalışma, bulgular ve sonuç' olarak tablo 1 'de yer almaktadır.

Çalışmaya menopoz dönemi kadınlarda meydana gelen değişimlerin biyokimyasal parametrelerle gösterildiği ve egzersizin bu parametrelere etkisinin incelendiği makaleler dahil edilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda araştırmaya dahil olan çalışmaların özellikleri ve ayrıntılı bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur.

Yazar-Çalışmanın Başlığı	Yapılan Çalışma	Bulgular	Sonuç
Menopoz sonrası kadınlarda pedometre tabanlı yürüyüşün depresyon, anksiyete ve uykusuzluğa etkisi (Abedi et al., 2015)	- 12 hafta boyunca yürüme egzersizi - 106 postmenopozal kadın	Egzersiz uygulayan postmenopozal kadınların depresyon, anksiyete ve uykusuzluk sorunlarının azalması	menopoz sonrası kadınlara yönelik bir yürüyüş eğitimi programı hazırlanabilir.
Çinli Menopoz Sonrası Kadınlarda Menopoz Belirtileri ve Ruh Sağlığı Sonuçları Üzerinde Yürümenin Faydaları	- 80 postmenopozal Çinli kadın - 4 aylık randomize kontrollü yürüme çalışması	- Yürümek, menopoz semptomlarını ve depresyonu azaltırken, fiziksel benlik saygısını ve yaşamdan duyulan memnuniyetin artmasında da etkili.	- menopoz semptomlarını yönetmek ve psikolojik refahı arttırmak için yürüyüş önerilebilir. -Yaşam memnuniyeti, zihinsel ve fiziksel

(Hu et al., 2017)		- Fiziksel aktivitedeki değişiklikler, menopoz semptomları, BMI, fiziksel özgüven ve depresyon, müdahale boyunca yaşamdan duyulan memnuniyetteki değişimin belirleyicileri	parametrelerin (örneğin menopoz semptomları, BMI ve depresyon) iyileştirilmesi yoluyla artırılabilir.
Deneysel, randomize olmayan, açık etiketli, prospektif kontrollü bir çalışmada Nordic Walking ve Pilates egzersiz programlarının aşırı kilolu ve obez postmenopozal kadınlarda kan şekeri ve lipid profili üzerindeki etkileri (Hagner-Derengowska et al., 2015)	-Kontrollü klinik araştırma -Nordic Walking (NW) -Pilates -10 hafta	-Pilates yapan kadınlarda: kilolar ortalama % 1,7, VKİ oranı % 1,7, kan şekeri % 1,6, toplam kolesterol miktarı % 5,3, ve trigliserit miktarı % 7,5 ↓ - NW grubundaki kadınlarda: vücut ağırlığında %6,4, vücut kitle indeksinde %6,4, kan şekerinde %3,8, toplam kolesterolde %10,4, yüksek yoğunluklu olmayan lipoprotein (HDL) kolesterolde %16,7, düşük yoğunluklu lipoprotein kolesterolde %12,8 ve trigliseritlerde %10,6 önemli bir azalma ve HDL kolesterolde %9,6 artış	NW modeli uygulanan egzersiz, Pilates egzersizine kıyasla, glikoz ve kan lipid düzeylerinde istatistiksel ve klinik olarak daha belirgin değişikliklere yol açtığı bulunmuştur.
Yaşlanan kadınlarda sıcak basması: Randomize kontrollü bir egzersiz denemesinin 4 yıllık takip çalışması (Mansikkamäki et al., 2016)	-6 aylık egzersiz -159 kadın -2 km yürüme testi -menopoz semptomları	En az sıcak basması yaşayan kadınlar, kontrol grubundaki kadınlarla karşılaştırıldığında 4 yıllık takip sırasında egzersizden en fazla faydayı gördü.	sıcak basması semptomunda hafifletici belirtiler
Perimenopozal ve postmenopozal kadınlarda yürümenin kemik mineral yoğunluğunun korunmasına etkileri: sistematik bir inceleme ve meta-analiz (Ma et al., 2013)	-Meta-analiz -6 aydan fazla düzenli yürüyüş	-kemik mineral yoğunluğu ↑ -kemik erimesi ↓	-Düzenli yürüyüş tavsiye edilir
Menopoz sonrası kadınlarda kemik mineral yoğunluğunun korunması için yürümenin meta-analizi (Martyn-St James & Carroll, 2008)	-Düzenli yürüyüş (6-24 ay arası) -Postmenopozal kadınlar -Kalça ve omurga kemik yoğunluğu	-omurgadaki kemik mineral yoğunluğu etki yok -Femur boynu kemik mineral yoğunluğu üzerinde etki +	-düzenli yürüyüş kemik mineral yoğunluğunu arttırmakta ve kemik erimesini önlemektedir.

Egzersiz eğitimi, menopoz sonrası sıcak basmalarının akut fizyolojik şiddetini azaltır (Bailey et al., 2016)	-Orta şiddetli egzersiz -21 postmenopozal kadın -16 hafta	Sıcak etkisi ↓ Terleme ↓ Kardiyovasküler iyileşme	sıcak basması sırasında ortaya çıkan fizyolojik semptomların etkisini hafifletti
Menopoz semptomları olan kadınlarda fiziksel aktivitenin maliyet etkinliği: randomize kontrollü bir çalışmanın bulguları (Kolu et al., 2015)	-orta şiddette egzersizler -menopoz dönemi kadınlar	- kan lipitleri iyileşti -vücut yağı ↓ -diyabet riski ↓ -kardiyorespiratuar kondisyon ↑	-Egzersiz menopoz sendromlarını azaltabilir -Yaşam kalitesini artırabilir -Sağlık bakım maliyetini kontrol altında tutmaya yardımcı olabilir
Menopoz sırasında fiziksel aktivite, semptomlar, saygınlık ve yaşam memnuniyeti (Elavsky & McAuley, 2005)	-133 kadın -fiziksel aktivite	-fiziksel aktivite yapan kadınlarda; vazo-motor sorunlar ↓ fiziksel öz değer ↑	fiziksel olarak aktif olmak menopoz semptomları şiddetini ↓ psikolojik refah ↑
Özelleştirilmiş bir egzersiz programına yanıt olarak kırsal menopozdaki kadınların yaşam kalitesi (Villaverde-Gutiérrez et al., 2006)	-fiziksel egzersiz -55-72 yaşlarında 48 menopozlu kadın -haftada 2 egzersiz seansı - 12 aylık kardiyorespiratuar, germe, kas güçlendirme ve gevşeme egzersizleri	-deney grubu yaşam kalitesi ↑ ve menopoz semptomları ↓ -kontrol grubu yaşam kalitesi ↓ ve menopoz semptomları ↑	Özelleştirilmiş bir egzersiz programı yaşam kalitesini iyileştirebilir
Çağın Hastalığı: Postmenopozal Osteoporozda Egzersiz, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon (Kaplan & Avcı, 2018)	-Derleme -Menopozal dönem -Osteoporoz sorunu önleme -fiziksel aktivite	kemik kütlelerini ve kas gücü ↑ kırık riskini en aza ↓ denge ve koordinasyonu sağlar düşme riski ↓ psikososyal güveni sağlar ve yaşam kalitesi ↑	-daha fazla fiziksel aktivite -menopoz hakkında kadınların bilgilendirilmesi -eğitim eğitimlerinin artırılması önemlidir.
Postmenopozal osteoporozlu ve osteopenili kadınlarda grup egzersizinin kemik mineral yoğunluğu, fiziksel parametreler ve yaşam kalitesi üzerindeki etkileri (Angın, 2008.)	-postmenopozal dönemi 33 kadın -grup egzersizi -21 hafta -haftada 3 kez	-ağrı azalma -kemik mineral yoğunluğu ve yaşam kalitesinde artma -kas kuvveti ve esneklik ↑ -kifo ve lordozda ↓ -denge ↑	kapsamlı grup egzersiz programı osteoporoz ve osteopenide oldukça yararlı kazanımlar sağlar

Postmenopozal dönemde pilates egzersizlerinin yaşam kalitesi ve depresyon üzerine etkisi. (Özdemir & Uysal, 2018)	-egzersiz uygulaması -pilates	- kadınların hormon değişimleri ile yaşadıkları psikolojik sorunlar egzersiz ile azaltılabilir	-egzersiz alışkanlığı kazandırılmalı
Menopozal Semptomların Yönetiminde Egzersiz Uygulamasının Rolü. (BÜYÜKKAPLAN et al., 2020)	-Derleme -menopoz -egzersiz	-fazla kilo ↓ -osteoporoz ilerlemesi ↓ -kemik yapımı ↑ -uyku rutini düzelmesi -psikoloji ↑ -kardiyovasküler sistem ↑ -sıcak basması ↓	-menopoz dönemi semptomlarla baş etme -yaşam kalitesi artışı sağlama
Effect of yoga on menopausal symptoms (Joshi et al., 2011)	-yoga -menopoz semptomları -1. ve 90. günler karşılaştırması	-menopoz semptomları ↓ (vazomotor, psikolojik) -terleme, sıcak basması, kardiyovasküler şikayetler, eklem-kas sorunları, sinirlilik, depresyon ↓	-Yoga alternatif bir tedavi yöntemi olarak kullanılabilir
Vazomotor semptomlarda yoganın etkinliği: randomize kontrollü bir çalışma (Newton et al., 2014)	-249 menopoz dönemi kadın -12 hafta yoga -evde normal aktiviteler	-yoga vazomotor semptomları etkilemedi -uykusuzluk ↓	-uykusuzluk sorunu olan kadınlar için yoga önerilir
Yoga Erken Menopoz Sonrası Kadınlarda Kardiyovasküler Koruma Sağlar (Praveena et al., 2018)	-Derleme -Yoga -Post menopozal kadınlar -Kalp atım hızı değişikliği	-Yoga kalp atım hızını büyük ölçüde iyileştirdi	-Kardiyovasküler hastalık riskini azaltmada yoga etkili bir yöntemdir
Menopoz döneminde semptom yönetiminde kanıtı dayalı uygulamalar (Ozcan & Oskay, 2014)	-menopoz dönemi -semptom yönetimi -yoga	-sıcak basması ↓ -uykusuzluk ↓ -yaşam kalitesi ↑ -vazomotor semptomlar ↓ -stres ↓ -kalp hızı ve kan basıncı ↓	-yoganın kadın olumlu sağlığını etkilediği görülmektedir
Perimenopozal ve postmenopozal semptomların tedavisinde uygulanan gevşeme tekniğinin değiştirilmiş bir versiyonunun etkinliği	-Derleme -Premenopozal ve postmenopozal kadınlar	-sıcak basması, gece terlemesi ve uyku bozukluğu ↓	-Sonuçları kesinleştirmek için daha geniş örneklemlerle araştırma yapılmalı

(Saensak et al., 2013)	-12 haftalık gevşeme egzersizleri -sıcak basması		
Efficacy of Yoga versus Relaxation Techniques on Climacteric Symptoms of Perimenopausal women (Kaur et al., 2014)	-12 haftalık yoga ve gevşeme egzersizleri -perimenopozal kadınlar	-psikolojik -vazomotor -somatik semptomlarda iyileşme görüldü	-çeşitli semptomları bulunanlar için hem yoga hem gevşeme egzersizleri uygulanabilir -uzun süreli etkisine bakılabilir -hipertansiyon, diyabet hastalığı olanlar da dahil edilebilir
Aerobik antrenman programının menopoz dönemindeki kadınların kardiyovasküler risk faktörlerine etkisi (Karacan & Günay, 2003)	-8 haftalık aerobik antrenman programı -Kardiyovasküler risk faktörleri	- uzun süreli ve orta şiddetteki aerobik egzersizler, kardiyovasküler risk faktörlerini olumlu yönde etkiledi	- kan lipid profili ve vücut kompozisyonunu olumlu yönde değiştirerek kardiyovasküler sağlığı korumada etkili -yaşam kalitesini yükseltme ve hastalıklardan koruma
Menopozdaki kadınlarda uyku kalitesi ve aerobik eğitimi – randomize kontrollü bir çalışma (Mansikkamäki et al., 2012)	-43-63 yaşlarındaki sedanter kadınlar -6 aylık aerobik antrenman	-Deney grubu uyku kalitesi ↑ -Uykuya bağlı sıcak basması ↓	Egzersiz eğitimi menopozal kadınlarda uyku kalitesini artırabilir ve sıcak basmasını azaltabilir.
Menopozal yaşam kalitesi: yoga, egzersiz ve omega-3 takviyeleri üzerine RKÇ (Reed et al., 2014)	-menopoz dönemi -3 tedavi -12 hafta -yoga -aerobik egzersiz -omega-3 takviyesi	-yoga ile: vazomotor semptomlar ↓ -Egzersiz ve omega-3 tedavisi ile değişim çok az -Egzersiz sadece fiziksel alanda faydalı	-yoganın menopozal yaşam kalitesini iyileştirdiği görüldü
Postmenopozal Kadınlarda Su Fitness Eğitim Programına Tabi Tutulan Kemik Mineral Yoğunluğu ve Kemik Dönüşümü Belirteçleri (Wochna et al., 2019)	-Derin suda yapılan aqua fitness antrenmanı -6 ay -hafta iki kez 45 dk. -deney ve kontrol grubu	İki grup kadın arasında femur kuvvet indeksinde oldukça fark görüldü Kemik kütle kaybı ↓ Kemik gücü indeksinde ↑	Su fitness programları, menopoz sonrası kadınların uyluk kemiği güç indeksinde artışa neden olduğundan, önerilecek etkili bir fiziksel aktivitedir.

Tablo 1. Menopoz dönemindeki kadınlarda biyokimyasal parametreler

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan literatür incelemeler menopoz dönemindeki kadınlarda oluşan biyokimyasal parametrelerdeki değişimlerin, kadınların fizyolojik ve psikolojik sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Her kadına özgü olan ve bazı kadınlarda daha hafif görülürken bazı kadınlarda daha ağır görülen bu etkilerin, bireyleri bazı risk faktörlerine karşı daha duyarlı hale getirdiği görülmüştür. Bu risk faktörlerinin ilerlemesinin önlenmesi, azaltılması ya da rehabilite edilebilmesi ve bireylerin sağlıklı bir yaşam sürebilmesi için egzersizin önemli bir yeri olduğu yapılan araştırmalarla da desteklenmiştir. Menopoz sürecinde, östrojen ve progesteron hormonlarının seviyelerindeki düşüş en belirgin biyokimyasal değişikliktir. Östrojen seviyelerindeki azalma, kemik yoğunluğunda azalmaya neden olarak osteoporoz riskini artırabilmektedir. Yapılan çalışmalarda perimenopozal ve postmenopozal kadınlarda 6 aydan fazla süreyle düzenli yapılan yürüyüş egzersizlerinin kemik mineral yoğunluğunu artırarak kemik erimesini önlediği görülmektedir (Martyn-St James & Carroll, 2008), (Ma et al., 2013). Yapılan fiziksel aktivitelerle kemik kütlelerini ve kas gücünü artırarak kırık riskini en aza indirmek, denge ve koordinasyon artırarak düşme riskini azaltmak menopoz dönemindeki kadınların yaşam kalitesini arttırmaktadır (Kaplan & Avcı, 2018). Menopoz dönemindeki osteoporozlu ve osteopenili kadınlarda uygulanan kapsamlı grup egzersiz programları oldukça fayda sağlamaktadır (Angın, 2008). Menopoz dönemindeki kadınlarda orta şiddette yapılan egzersizler ile kan lipitlerinde iyileşme, vücut yağında azalış ve böylece diyabet riskinde azalış, kardiyorespiratuar kondisyonda artış gözlemlenmiştir. Böylece metabolik hızın azalmasıyla kilo alımında artışla beraber obeziteye ve iç organlarda yağ birikimine bağlı olarak kardiyometabolik riskte artışa, hipertansiyon ve tip 2 diyabet görülme riskinde artışa neden olan etmenlerin azalması sağlanmaktadır (Kolu et al., 2015). Menopoz döneminde yaşanan hormonal değişikliklerin, kardiyovasküler risk oluşumuna ve metabolik değişikliklere neden olduğu görülmektedir. Düzenli fiziksel aktivite, kardiyovasküler sağlığın korunmasında önemli bir faktördür. Menopoz döneminde uzun süreli orta düzeyde aerobik aktivite ve haftada en az iki gün kas güçlendirici aktiviteler yapılması önerilmektedir (Karacan & Günay, 2003) Ayrıca yoga da kalp atım hızını değiştirip düzenleyerek kalbin daha verimli çalışmasına ve genel olarak kardiyovasküler riski azaltmada etkili bir yöntemdir (Praveena et al., 2018). Menopoz döneminde kadınlarda görülen sıcak basması ve terleme, kalp çarpıntısı gibi vazomotor semptomlar ve hormonal değişimlerle birlikte uykusuzluk, sinirlilik, baş ağrısı, daralma hissiyatı, depresyon, anksiyete, ruh halinde değişimler ve unutkanlık gibi psikolojik bazı durumlar yürüyüş, yoga, pilates, gevşeme egzersizleri, orta şiddetli egzersizler ve aerobik egzersizler yaparak azaltılabilir (Ozcan & Oskay, 2014) Biyokimyasal parametreler üzerinde egzersizin etkisi birçok araştırmanın konusu olmuş ve yapılan çalışmalarda egzersizin yağ ve karbonhidrat metabolizmasını olumlu yönde etkileyerek vücut ağırlığında, yağ depolarında, total kolesterol ve trigliserit düzeylerinde azalmada etkili olduğu görülmüştür (Hagner-Derengowska et al., 2015). Yapılan makale incelemelerinden yola çıkarak menopoz dönemindeki biyokimyasal değişiklikler, kadınların fizyolojik ve psikolojik sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu görülmektedir. Menopoz yönetimi, bireysel sağlık durumlarına göre kişiselleştirilmeli ve birçok yaklaşımla ele alınmalıdır. Menopoz dönemindeki kadınların yürüyüş, yoga, pilates, gevşeme egzersizleri, orta şiddetli egzersizler ve aerobik egzersizler yapmaları teşvik edilerek oluşan etkilerin azaltılması, ilerlemesinin yönetilmesi sağlanmalıdır. Sağlıklı bir yaşam sürdürmeleri ve yaşam kalitelerini önemli ölçüde iyileştirmeleri için egzersiz ile desteklenmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abedi, P., Nikkhah, P., & Najjar, S. (2015). Effect of pedometer-based walking on depression, anxiety and insomnia among postmenopausal women. *Climacteric*, 18(6), 841–845. <https://doi.org/10.3109/13697137.2015.1065246>
- ANGIN, F. E., & Tedavi, F. (n.d.). *POSTMENOPOZAL OSTEOPOROZLU VE OSTEOPENİLİ KADINLARDA GRUP EGZERSİZİNİN KEMİK MİNERAL YOĞUNLUĞU, FİZİKSEL PARAMETRELER VE YAŞAM KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*.
- Bailey, T. G., Cable, N. T., Aziz, N., Atkinson, G., Cuthbertson, D. J., Low, D. A., & Jones, H. (2016). Exercise training reduces the acute physiological severity of post-menopausal hot flushes. *The Journal of Physiology*, 594(3), 657–667. <https://doi.org/10.1113/JP271456>
- BÜYÜKKAPLAN, B., HÖBEK AKARSU, R., ŞAHAN, Ö., & AKARSU, G. D. (2020a). Menopozal Semptomların Yönetiminde Egzersiz Uygulamasının Rolü. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 386–394. <https://doi.org/10.38021/asbid.836667>
- BÜYÜKKAPLAN, B., HÖBEK AKARSU, R., ŞAHAN, Ö., & AKARSU, G. D. (2020b). Menopozal Semptomların Yönetiminde Egzersiz Uygulamasının Rolü. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 386–394. <https://doi.org/10.38021/asbid.836667>
- Demiriz, M., Erdemir, İ., & Kayhan, R. F. (2015). FARKLI DİNLENME ARALIKLARINDA YAPILAN ANAEROBİK İNTERVALI ANTRENMANIN, AEROBİK KAPASİTE, ANAEROBİK EŞİK VE KAN PARAMETRELERİ ÜZERİNE ETKİLERİ. *Uluslararası Spor, Egzersiz & Antrenman Bilimi Dergisi*, 1(1). <https://doi.org/10.18826/ijsets.48331>
- Elavsky, S., & McAuley, E. (2005). Physical activity, symptoms, esteem, and life satisfaction during menopause. *Maturitas*, 52(3–4), 374–385. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2004.07.014>
- Görgel, E. B., & Çakıroğlu, F. P. (2007). *Menopoz döneminde kadın*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Hagner-Derengowska, M., Kałużny, K., Kochański, B., Hagner, W., Borkowska, A., Czamara, A., & Budzyński, J. (2015). Effects of Nordic Walking and Pilates exercise programs on blood glucose and lipid profile in overweight and obese postmenopausal women in an experimental, nonrandomized, open-label, prospective controlled trial. *Menopause*, 22(11), 1215–1223. <https://doi.org/10.1097/GME.0000000000000446>
- Hu, L., Zhu, L., Lyu, J., Zhu, W., Xu, Y., & Yang, L. (2017). Benefits of Walking on Menopausal Symptoms and Mental Health Outcomes among Chinese Postmenopausal Women. *International Journal of Gerontology*, 11(3), 166–170. <https://doi.org/10.1016/j.ijge.2016.08.002>
- Joshi, S., Khandwe, R., Bapat, D., & Deshmukh, U. (2011). Effect of yoga on menopausal symptoms. *Menopause International*, 17(3), 78–81. <https://doi.org/10.1258/mi.2011.011020>
- Kaur, P., Kaur, S., Shanmugam, S., & Kang, M. (2014). Efficacy of yoga versus relaxation techniques on climacteric symptoms of perimenopausal women. *IOSR Journal of Dental and Medical Sciences (IOSR-JDMS)*, 13(7), 32–42.

- Kolu, P., Raitanen, J., Nygård, C.-H., Tomás, E., & Luoto, R. (2015). Cost-Effectiveness of Physical Activity among Women with Menopause Symptoms: Findings from a Randomised Controlled Trial. *PLOS ONE*, *10*(8), e0135099. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0135099>
- Ma, D., Wu, L., & He, Z. (2013). Effects of walking on the preservation of bone mineral density in perimenopausal and postmenopausal women. *Menopause*, *20*(11), 1216–1226. <https://doi.org/10.1097/GME.0000000000000100>
- Mansikkamäki, K., Nygård, C.-H., Raitanen, J., Kukkonen-Harjula, K., Tomás, E., Rutanen, R., & Luoto, R. (2016). Hot flushes among aging women: A 4-year follow-up study to a randomised controlled exercise trial. *Maturitas*, *88*, 84–89. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2016.03.010>
- Mansikkamäki, K., Raitanen, J., Nygård, C.-H., Heinonen, R., Mikkola, T., EijaTomás, & Luoto, R. (2012). Sleep quality and aerobic training among menopausal women—A randomized controlled trial. *Maturitas*, *72*(4), 339–345. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2012.05.003>
- Martyn-St James, M., & Carroll, S. (2008). Meta-analysis of walking for preservation of bone mineral density in postmenopausal women. *Bone*, *43*(3), 521–531. <https://doi.org/10.1016/j.bone.2008.05.012>
- Newton, K. M., Reed, S. D., Guthrie, K. A., Sherman, K. J., Booth-LaForce, C., Caan, B., Sternfeld, B., Carpenter, J. S., Learman, L. A., Freeman, E. W., Cohen, L. S., Joffe, H., Anderson, G. L., Larson, J. C., Hunt, J. R., Ensrud, K. E., & LaCroix, A. Z. (2014). Efficacy of yoga for vasomotor symptoms. *Menopause*, *21*(4), 339–346. <https://doi.org/10.1097/GME.0b013e31829e4baa>
- Ozcan, H., & Oskay, U. (2014). Evidence based symptoms management in menopause. *The Medical Journal of Goztepe Training and Research Hospital*, *28*(4), 157–163. <https://doi.org/10.5222/J.GOZTEPETRH.2013.157>
- Özdemir, Ö. Ç., & Uysal, M. F. (2018). Postmenopozal dönemde pilates egzersizlerinin yaşam kalitesi ve depresyon üzerine etkisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *1*, 25–32.
- Park, H.-S., Kim, G.-Y., Lo, J.-A., Kim, J.-S., Ahn, S.-Y., Ko, G.-J., Kwon, Y.-J., & Kim, J.-E. (2021). Urine and Serum Electrolytes and Biochemical Values Associated with Osteoporosis in Premenopausal and Postmenopausal Women: A Longitudinal and Cross-Sectional Study Using Korean Genome and Epidemiology Study (KoGES) Cohort. *Journal of Clinical Medicine*, *10*(10), 2155. <https://doi.org/10.3390/jcm10102155>
- Praveena, S., Asha, G., Sunita, M., Anju, J., & Ratna, B. (2018). Yoga offers cardiovascular protection in early postmenopausal women. *International Journal of Yoga*, *11*(1), 37. https://doi.org/10.4103/ijoy.IJOY_69_16
- Reed, S. D., Guthrie, K. A., Newton, K. M., Anderson, G. L., Booth-LaForce, C., Caan, B., Carpenter, J. S., Cohen, L. S., Dunn, A. L., Ensrud, K. E., Freeman, E. W., Hunt, J. R., Joffe, H., Larson, J. C., Learman, L. A., Rothenberg, R., Seguin, R. A., Sherman, K. J., Sternfeld, B. S., & LaCroix, A. Z. (2014). Menopausal quality of life: RCT of yoga, exercise, and omega-3 supplements. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, *210*(3), 244.e1-244.e11. <https://doi.org/10.1016/j.ajog.2013.11.016>

- Saensak, S., Vutyavanich, T., Somboonporn, W., & Srisurapanont, M. (2013). Effectiveness of a modified version of the applied relaxation technique in treatment of perimenopausal and postmenopausal symptoms. *International Journal of Women's Health*, 765. <https://doi.org/10.2147/IJWH.S53652>
- Shabani, M., Rezaei, A., Badehnoosh, B., Qorbani, M., Yaseri, M., Ramezani, R., & Emaminia, F. (2021). The effects of *Elaeagnus angustifolia* L. on lipid and glycaemic profiles and cardiovascular function in menopausal women: A double-blind, randomized, placebo-controlled study. *International Journal of Clinical Practice*, 75(4). <https://doi.org/10.1111/ijcp.13812>
- Tomás Luiz, A., Martín Pozuelo, G., González Navarro, I., Elvira Torales, L., Ponce, H., González Barrio, R., García Alonso, J., & Periago, M. J. (2021). Influence of dietary carotenoids on biomarkers of cardiometabolic risk in peri- and post-menopausal women. *Nutrición Hospitalaria*. <https://doi.org/10.20960/nh.03624>
- Villaverde-Gutiérrez, C., Araújo, E., Cruz, F., Roa, J. M., Barbosa, W., & Ruíz-Villaverde, G. (2006). Quality of life of rural menopausal women in response to a customized exercise programme. *Journal of Advanced Nursing*, 54(1), 11–19. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2006.03784.x>
- Wochna, K., Nowak, A., Huta-Osiecka, A., Sobczak, K., Kasprzak, Z., & Leszczyński, P. (2019). Bone Mineral Density and Bone Turnover Markers in Postmenopausal Women Subjected to an Aqua Fitness Training Program. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(14), 2505. <https://doi.org/10.3390/ijerph16142505>

**ANTIDIABETIC AGENTS WITH ANTI-CANCER POTENTIAL: SYSTEMATIC
REVIEW OF CURRENT STUDIES****ANTİKANSER POTANSİYELE SAHİP ANTİDİYABETİK AJANLAR: GÜNCEL
ARAŞTIRMALARIN SİSTEMATİK İNCELEMESİ****NIHAN KÜÇÜK****Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıbbi Farmakoloji,****ORCID numarası: 0000-0002-9205-1467****Özet**

Kanser, günümüzün en önemli sağlık sorunlarından biridir. Sık görülmesi, mortalite ve morbidite oranlarının yüksek olması nedeniyle de global bir halk sağlığı sorunudur. Her yıl bu hastalıktan etkilenen hastalar yüksek tedavi maliyetlerine neden olmaktadır. Kanser yönetimi ve tedavisi için rutin modaliteler arasında radyoterapi, cerrahi ve kemoterapi yer almaktadır ve bunlar tek başına veya kombine tedavi olarak kullanılmaktadır. Kemoterapi, hızla çoğalan hücrelere özgü sitotoksik etkilere sahip ilaçların kullanımını içermektedir. Kemoterapinin bazı sınırlamaları bulunmaktadır, Kemoterapötikler sağlıklı çoğalan hücrelerde sitotoksik etkilere sahip olabilir ve antikanser ajanlara karşı direnç gelişimine neden olabilir. Antikanser ilaçların sunduğu bazı sınırlamaların üstesinden gelmek için diğer terapötik ajanların kullanımı stratejilerden biridir. Diyabet ve obezite gibi insülin direnci ile karakterize edilen bozukluklar, meme, karaciğer, kolon, endometriyal ve pankreas kanserleri gibi farklı tiplerde tümörlerin gelişimi için yüksek risk oluşturur. Antidiyabetik ilaç sınıfına dahil; biguanidler, sülfonilüre'ler, sodyum-glukoz kotasıyıcı-2 inhibitörleri ve tiazolidinedion'lar gibi bazı antidiyabetik ajanların birçok kanser hücre tipi üzerinde antiproliferatif etki gösterdiği bildirilmiştir. Bu fenomen, son yıllarda bu alanda yoğun araştırmaya yol açmıştır. Bu nedenle, insülin direnci ile ilişkili bozuklukların kanser gelişimi üzerindeki etkilerini anlamak ve antidiyabetik ilaçların kanser üzerindeki potansiyel etkilerini araştırmak önemlidir. Çok sayıda araştırma, özellikle kohort ve vaka kontrol çalışmaları, tip 2 diyabetli hastalarda kanser riskinin arttığını ortaya koymuştur. Bu durum, yüksek insülin konsantrasyonu ile ilişkili mitojenik etkilerin diyabetik hastalarda kanser riskini artırabileceği hipotezini desteklemektedir. Bu nedenle, insülin salgılanmasını ve duyarlılığını etkileyen antidiyabetik ilaçların kanser tedavisinde potansiyel faydaları olabilir. Tip 2 diyabetin tedavisinde kullanılan tiyazolidinedionlar, sülfonilüreler ve biguanidler gibi farklı etki mekanizmalarına sahip antidiyabetik ilaçların kanser tedavisindeki etkileri üzerine yapılan çalışmalar önemlidir. Bu çalışmada, biguanidler, tiazolidinedionlar ve sülfonilüreler gibi antidiyabetik ilaçların kanser üzerindeki olası etkileri ve antidiyabetik ilaçlarla ilgili son zamanlarda yapılmış klinik ve preklinik çalışmalar gözden geçirilecektir.

Anahtar kelimeler: Antidiyabet, antikanser, diyabet**Abstract**

Cancer is one of the most important health problems of our time. It is a global public health problem due to its high prevalence high mortality and morbidity rates. Patients affected by this disease each year incur high treatment costs. Routine modalities for cancer management and treatment include radiotherapy, surgery and chemotherapy, and they are used alone or as a combined treatment.

Chemotherapy involves the use of drugs that have cytotoxic effects specific to rapidly proliferating cells. Chemotherapy has some limitations, such as it can have cytotoxic effects on healthy proliferating cells and resistance to anticancer agents may develop. One strategy to overcome some of the limitations presented by anticancer drugs is the use of other therapeutic agents. Disorders characterized by insulin resistance, such as diabetes and obesity, pose a high risk for the development of different types of tumors, such as breast, liver, colon, endometrial, and pancreatic cancers. Some antidiabetic agents, such as biguanides, sulfonylureas, sodium-glucose cotransporter-2 inhibitors, and thiazolidinediones, belonging to the class of antidiabetic drugs, have been reported to have antiproliferative effects on many types of cancer cells. This phenomenon has led to intensive research in this field in recent years. Therefore, it is important to understand the effects of insulin resistance-related disorders on cancer development and to investigate the potential effects of antidiabetic drugs on cancer. Numerous studies, especially cohort and case-control studies, have shown an increased risk of cancer in patients with type 2 diabetes. This supports the hypothesis that mitogenic effects associated with high insulin concentration may increase the risk of cancer in diabetic patients. Therefore, antidiabetic drugs that affect insulin secretion and sensitivity may have potential benefits in cancer treatment. Studies on the effects of antidiabetic drugs with different mechanisms of action, such as thiazolidinediones, sulfonylureas and biguanides, used in the treatment of type 2 diabetes, are important in cancer treatment. In this study, the possible effects of antidiabetic drugs such as biguanides, thiazolidinediones and sulfonylureas on cancer and recent clinical and preclinical studies on antidiabetic drugs will be reviewed..

Keywords: Antidiabetic drugs, anticancer, diabetes

1. GİRİŞ

Son on yılda kanser, 65 yaş altı nüfusta ölümün önde gelen nedeni haline gelmiştir. Diyabet, kanser insidansı ve mortalitesini artıran bir faktör olarak kabul edilmektedir. Özellikle tip 2 diyabet, genellikle kilo ve obezite ile ilişkilendirilir ve bu durum da malignitede rol oynar. Diyabet ve obeziteyi kanserle ilişkilendiren biyolojik mekanizmalar arasında hiperkolesterolemi, hiperinsülinemi, insülin direnci, büyüme faktörlerinin artmış seviyeleri, steroid ve peptid hormonları, oksidatif stres ve pro-inflamatuvar sitokinlerin artmış aktivitesi bulunmaktadır (Dąbrowski, 2021). Tüm bu faktörler, hiperglisemi ile birlikte diyabetli kişilerde karsinogenezde anahtar rol oynamaktadır. Ayrıca, çeşitli epidemiyolojik çalışmalar, belirli kanserler ile diyabet arasında, özellikle de insülin direncini ve pankreatik β -hücre fonksiyon bozukluklarını içeren tip 2 diyabet arasında metabolik bağlantılar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan diyabetli bireylerde mesane, kolon, pankreas, yumurtalık, meme ve endometrium kanserlerine yakalanma riski yüksektir (C.-X. Xu et al., 2014). Vincent ve Yaghootkar, yakın zamanda yayınlanan bir incelemede, çok sayıda genetik ve epidemiyolojik çalışmaya dayanarak, tip 2 diyabette artan kanser riskinin ortak genetik etiyolojiden değil, tip 2 diyabetle ilişkili bozulmuş metabolik özelliklerden kaynaklandığı sonucuna varmıştır (Vincent & Yaghootkar, 2020). Elbette her bölgeye özgü kanserin, başlamasına, gelişmesine ve ilerlemesine yol açan kendine özgü, farklı patofizyolojik yollar vardır; ancak bu sürecin birçok kısmı tüm maligniteler için ortaktır. Mutlak insülin eksikliğinin bir sonucu olan tip 1 diyabetin tedavisi, dışarıdan verilen insülin terapisi üzerine kuruludur. Tip 2 diyabetin tedavisi ise genellikle antidiyabetik ilaçlar ve yaşam tarzı değişikliklerine dayanmaktadır. Bu ilaçlar, pankreatik β -hücreler tarafından insülin salgısını uyararak, periferik dokuların insülin duyarlılığını artırarak, hücrelere glukozun alımını teşvik ederek ve renal dokulardan ve bağırsaktan glukozun geri emilimini azaltarak kan glukoz seviyelerini düşürerek diğer bağlantılı komplikasyonları hafifletir. İlginç bir şekilde, bu ilaçların kanser hücrelerine karşı aktivite gösterdiği ve hastalığın ilerlemesini engelleyebildiği bulunmuştur.

Antidiyabetik ilaçlar, kanser hücrelerinin metabolizmasını doğrudan etkilemenin yanı sıra, malignite risk faktörleri üzerindeki etkileri aracılığıyla kanser riskini modüle edebilir. Bazı araştırmalar ise, diyabet tedavisinde kullanılan ilaçların kanserin oluşumu veya ilerlemesine katkıda bulunma riski olduğunu göstermiştir. Ancak, bu ilaçların kanser hücrelerine karşı yararlı etkisi, bu hastalığın gelişme veya ilerlemesine katkıda bulunma riskinden daha ağır basmaktadır (Olatunde et al., 2021). Bu derlemenin amacı, antidiyabetik ilaç sınıfının antikanser potansiyelini güncel literatür taraması ile analiz etmek ve anti-diyabetik ilaçların kanser tedavisindeki potansiyelini ve diyabetik bireylerde kanseri yönetirken bunların etkilerinin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Son yirmi yılda, birçok klinik çalışma, antidiyabetik ilaçların çok azının, hastaları çeşitli kanser türlerine karşı koruyabildiğini iddia etmiştir. Hâlihazırda piyasada birçok antidiyabetik ilaç bulunmasına rağmen biguanidler, SÜ'lerin ve TZD'ler gibi bazı antidiyabetik ajanların birçok kanser hücresi tipi üzerinde antiproliferatif etki gösterdiği rapor edilmiştir. Bu fenomen son yıllarda bu alanda yoğun araştırmayı tetiklemiştir (Aljofan & Riethmacher, 2019; Corigliano et al., 2018; K. Xu et al., 2019).

2. YÖNTEM

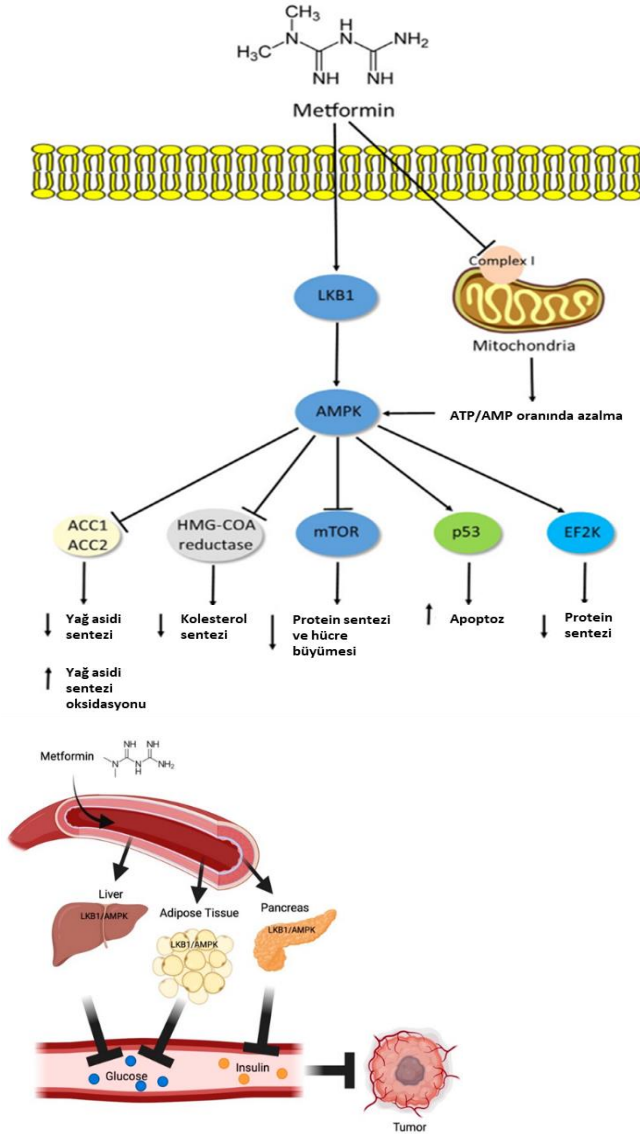
Derleme çalışması, farklı literatürlerin özeti şeklinde hazırlanmıştır. Bu derleme için bilgi ve veriler, dijital kütüphanelerdeki çeşitli makaleler ve akademik dergilerden sağlanmıştır. Kaynak olarak Frontiers, PubMed, Google Scholar, Science Direct, Research Gate, MDPI ve diğer ilgili veritabanları kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1 Biguanidler-Metformin ve kanser ilişkisi

Metformin, dünyada en yaygın olarak reçete edilen anti-diyabetik ilaçtır. Diyabetin yönetiminde önemli bir rol oynamasının yanı sıra, bazı araştırmalar metforminin kanser riski ile ilişkisini de incelemiştir. Biriken kanıtlar, moleküler ölçekte metforminin hücre büyümesini, proliferasyonunu ve apoptozu kontrol eden çeşitli sinyal yollarına müdahale ettiğini göstermektedir. Ana mekanizmalardan biri, iki mekanizma yoluyla (AMP ile aktifleşen protein kinaz) AMPK'nin aktivasyonudur. Metabolik etkilerine ek olarak AMPK aktivasyonu, çoğu tümör hücresinde hiperaktif edilmiş bir yol olan rapamisin memeli hedefini (mTOR) inhibe eder. mTOR inhibisyonu, protein sentezini, hücre büyümesini ve proliferasyonu azaltır ve hücre döngüsünün durdurulmasını ve apoptozu tetikler. Metformin, AMPK'yi iki ana mekanizma yoluyla aktive eder. Mitokondriyal kompleks I inhibisyonunun bir sonucu olarak LKB1'in doğrudan aktivasyonu ve azalan ATP/AMP oranının neden olduğu dolaylı aktivasyon. AMPK'nin aktivasyonu, proteinlerin ve yağ asitlerinin sentezi gibi ATP tüketen yolları inhibe eder ve glikoz alımı ve yağ asitlerinin oksidasyonu gibi ATP üreten yolları uyarır. Ayrıca AMPK aktivasyonu oksidatif stresin inhibisyonuna yol açar. Oluşan DNA hasarı, apoptozun indüksiyona ve hücre büyümesinin engellenmesine neden olur (Şekil 1)(Shafiei-Irannejad et al., 2017). Metformin kullanımının *in vitro* ve *in vivo* olarak birçok kanser hücre tipinin büyümesini engellediği gösterilmiştir (Shafiei-Irannejad et al., 2017). Alimova ve meslektaşları tarafından yürütülen bir çalışmada, metforminin farklı meme kanseri hücre hatlarına karşı aktivitesi incelenmiştir. Metforminin hücre büyümesini ve çoğalmasını inhibe ettiği, koloni oluşumunu azalttığı ve G1 kontrol noktasında kısmi hücre döngüsü arrestine neden olduğu bulunmuştur. Moleküler düzeyde, metformin siklin D1 ve E2F1 ekspresyonunu azaltırken, p27kip1 ve p21waf1 ekspresyonlarında değişiklik yapmamıştır.

Hem ER-pozitif hem de ER-negatif, HER2 aşırı eksprese eden ve normal eksprese eden meme kanseri hücre hatlarında, metforminin ayrıca mitojen ile aktive olan protein kinaz (MAPK), Akt ve mTOR yolağını inhibe ettiği gösterilmiştir (Alimova et al., 2009). MCF-7 meme kanseri hücrelerinde yapılan diğer *in vitro* çalışmalar, metforminin PI3K/Akt/mTOR yolağını inhibe ederek proliferasyonu inhibe ettiğini ve apoptozu indüklediğini göstermiştir (Majidinia & Yousefi, 2017; Zakikhani et al., 2006).

Şekil 1. Metforminin antiproliferatif etki mekanizması (Shafiei-Irannejad et al., 2017)

Kısaltmalar; ACC1, AsetilCoA karboksilaz 1; ACC2, asetil-CoA karboksilaz2; AMPK, AMP ile aktifleşen protein kinaz; EF2K, uzama faktörü 2 kinaz; HMG-CoA redüktaz, kolesterol sentezinde hız sınırlayıcı enzim; LKB1, karaciğer kinaz B1; mTOR, rapamisininin memeli hedefi; p53, tümör baskılayıcı p53 proteini Benzer şekilde, metformin tedavisinin over kanseri hücrelerinde kemopreventif etkilere sahip olduğu kanıtlanmıştır. Metformin, over kanseri hücrelerinin proliferasyonunu *in vitro* olarak önemli ölçüde inhibe etmektedir. Buna ek olarak, metformin bu hücrelerde antikanser ilaçların sitotoksik etkilerini güçlendirmektedir.

Yasmeen ve arkadaşları, metforminin OVCAR-3 ve OVCAR-4 hücrelerinde AMPK'den bağımsız bir şekilde apoptozu indüklediğini, kaspaz 3 ve 7'yi aktive ederek, Bax ve Bad'i up-regüle ederek ve Bcl-2 ve Bcl-xl ekspresyonlarını down-regüle ederek gerçekleştirdiğini bulmuşlardır. Metforminin sisplatin ile kombinasyonu apoptoz indüksiyonunu artırmıştır (Yasmeen et al., 2011; Yousefi et al., 2014). Farelerde yapılan çalışmalar, yukarıda bahsedilen gözlemleri doğrulamış ve kanser hücresi proliferasyonunda önemli bir azalma olduğunu ortaya koymuştur. Bir *in vivo* çalışma, metforminin yüksek enerjili diyet alan ve hiperinsülinemi gösteren farelerde tümör büyümesini, normal diyet ve insülin seviyelerine sahip farelere kıyasla azalttığını bildirmiştir (Algire et al., 2008). Metforminin uzun süreli kullanım geçmişi nedeniyle, çok sayıda epidemiyolojik, gözlemsel ve vaka-kontrol çalışması ve klinik araştırmalarda metformin tedavisinin tip 2 diyabetli hastalarda kanser gelişimi ve mortalite riskini azalttığını göstermiştir (Bodmer et al., 2010; Campagnoli et al., 2012; Libby et al., 2009).

Tablo 1. Metforminin etkililiğini inceleyen randomize kontrollü araştırmalar

Çalışma başlığı veya çalışma yazarı	Tümör tipi	Tasarım/örnek büyüklüğü	Özet
MA.32	Erken evre meme kanseri	RKÇ (1:1) Adjuvan metformin veya plasebo n = 3643 (2533 ER/PgR+ve meme kanseri)	1. ER/PgR+ve MK için HSS'de fark yok 2. ER/PgR-ve hastalar için ara analizden sonra faydasızlık ilan edildi
METTEN	Erken HER2+ve meme kanseri	RKÇ (1:1) Neoadjuvan Paklitaksel-FEC ve trastuzumab +/- metformin n = 144	pTY yanıt oranında fark yok
I-SPY2	Erken HER2-ve meme kanseri	RKÇ (çok kollu çalışma) Neoadjuvan Paklitaksel-AC +/- ganitumumab ve metformin n = 234	Patolojik tam yanıt oranında artış ancak daha ileri araştırma için önceden belirlenmiş eşiği karşılamadı
El-Haggag ve ark.	Erken HER2-ve meme kanseri	RKÇ (1:1) Adjuvan sistemik terapi +/- metformin n = 129	Metformin kolu için HSS'de iyileşme
MYME	İleri evre HER2-ve meme kanseri	RKÇ (1:1) Lipozomal doksorubisin +/- metformin n = 122	PFS'de fark yok
Zhao ve ark.	İleri evre ER+ve HER2-ve meme kanseri	RKÇ (1:1) Aromataz inhibitörü +/- metformin n = 60	Progresyonsuz sağkalımda fark yok
Pimentel ve ark.	İleri evre meme kanseri	RKÇ (1:1) Doktorun seçtiği kemoterapi +/- metformin n = 40 Çalışma yavaş katılım nedeniyle erken sonlandırıldı	Progresyonsuz sağkalımda fark yok
TAXOMET	İleri evre prostat kanseri	RKÇ (1:1) Dosetaksel +/- metformin n = 99	PSA yanıt oranında fark yok

MANSMED	İleri evre prostat kanseri	RKÇ (1:1) Androjen deprivasyon tedavisi +/- metformin n = 144	Metformin kolu için KRDPK-SS'de iyileşme
Zheng ve ark.	Epitelyal over kanseri	RKÇ (1:1) Paklitaksel ve karboplatin +/- metformin n = 44	PFS'de fark yok
GOG-0286B	Evre III-IVB endometriyum kanseri	RKÇ (1:1) Paklitaksel ve karboplatin +/- metformin n = 469	GS'de fark yok
OCOG-ALMERA	Küçük hücreli dışı akciğer kanseri	RKÇ (1:1) Kemoradyoterapi +/- metformin n = 54 Çalışma yavaş katılım nedeniyle erken sonlandırıldı	Metformin daha kötü sonuçla ilişkili
NRG-LU001	Lokal ileri küçük hücreli dışı akciğer kanseri	RKÇ (1:1) Kemoradyoterapi ve konsolidasyon radyoterapisi +/- metformin n = 170	PFS'de fark yok
Li ve ark.	İleri evre küçük hücreli dışı EGFR mutant akciğer kanseri	RKÇ (1:1) Gefitinib +/- metformin n = 224	PFS'de fark yok
Arrieta ve ark.	İleri evre küçük hücreli dışı EGFR mutant akciğer kanseri	RKÇ (1:1) Doktorun seçtiği TKI +/- metformin n = 139	Metformin kolu için PFS'de iyileşme
Lee ve ark.	İleri evre küçük hücreli dışı EGFR-ALK yabanıl tip akciğer kanseri	RKÇ (1:1) Karboplatin ve gempitabin +/- metformin n = 164	PFS'de fark yok
Marrone ve ark.	İleri evre küçük hücreli dışı akciğer adenokarsinomu	RKÇ (3:1) Karboplatin, paklitaksel ve bevacizumab +/- metformin n = 25 Çalışma yavaş katılım nedeniyle erken sonlandırıldı	Metformin kolu için PFS'de iyileşme
GEM	İleri evre pankreas kanseri	RKÇ (1:1) Gempitabin ve erlotinib +/- metformin n = 121	Genel sağkalımda fark yok
PACT-17	İleri evre pankreas kanseri	RKÇ (1:1) Sisplatin, epirubisin, kapesitabin ve gempitabin +/- metformin n = 60	PFS'de fark yok

RKÇ: Randomize kontrollü çalışma; ER: Östrojen reseptörü; PgR: Progesteron reseptörü; HSS: İnvaziv hastalıksız sağkalım; pTY: Patolojik tam yanıt oranı; PFS: Progresyonsuz sağkalım; KRDPK-SS: Kastrasyona dirençli prostat kanseri-serbest sağkalım; GS: Genel sağkalım. Tablo (Lord & Harris, 2023) derlemesinden alınarak uyarlanmıştır. Ancak, çelişkili veriler ve kesin olmayan sonuçlar da rapor edilmiştir. Bu durum, araştırmacıları metforminin çeşitli kanser türlerindeki faydalı etkilerini doğrulamak için daha fazla klinik çalışma yapmaya yöneltmiştir (Tablo 1)(Lord & Harris, 2023). Çelişkili bulgular, çalışma tasarımı da dâhil olmak üzere birçok faktöre bağlanabilir (Galal et al., 2024).

Önceki gözlemsel çalışmaların metodolojileri seçim yanlılığı ve ölümsüz zaman yanlılığı gibi hatalara sahip olup, bu da sonuçlarının güvenilirliğini sorgulanır hale getirmiştir. Ayrıca, analiz metodolojilerindeki farklılıklar, farklı kanser türleri ve alt türlerinin dâhil edilmesi, hastaların demografik özellikleri ile diyabet durumlarındaki farklılıklar tutarsız sonuçlara katkıda bulunmuş olabilir. Ek olarak, hastaların uyguladığı diyetler de metformine verdikleri yanıtları etkileyebilir. Elgendy ve arkadaşları, aralıklı oruçla birlikte diyet kısıtlamasının metformine verilen yanıtı iyileştirebileceğini göstermiştir (Elgendy et al., 2019). *in vitro* çalışmaların klinik ortamlara aktarılması çeşitli faktörlerden etkilenir ve bunlardan biri kullanılan metformin dozajıdır. *in vitro* çalışmalarda, genellikle 10 ila 40 mM (330-6600 mg/L) arasında değişen ve hatta 100 mM'ye kadar çıkan suprafizyolojik metformin dozları kullanılır. Bu dozlar, tipik olarak 0.465 ila 2.5 mg/L arasında olan terapötik plazma seviyelerini aşmaktadır (He & Wondisford, 2015). *in vitro* ortamda yüksek dozlar kullanılmasının nedeni, kültür ortamı bileşenlerinin (glukoz, hormonlar ve büyüme faktörleri gibi) fizyolojik olmayan yüksek konsantrasyonlarıdır. Ancak, ilaç toksisitesi potansiyeli nedeniyle bu tür yüksek dozlar klinik ortamlarda uygulanabilir değildir. Metformine verilen yanıt, metformin taşıyıcılarının varlığından etkilenir. Metformin, hücre zarından geçmek için OCT1, OCT3 ve MATE1 gibi taşıyıcılara bağlıdır. Bu taşıyıcıların ekspresyonu normal hücreler ve kanser hücreleri arasında farklılık gösterir, bu da metforminin kanser hücreleri tarafından alımı konusunda belirsizlik yaratır. Ayrıca, bu taşıyıcıların ekspresyonu diğer ilaçlardan etkilenir. Shu ve arkadaşları, OCT1'deki genetik varyasyonların metforminin etkinliğini nasıl etkileyebileceğini gösteren bir çalışma yürütmüştür (Shu et al., 2007). Metforminin uzun süreli kullanımı etkinliğini azaltabilir. Kemoterapi ile olduğu gibi, kanser hücreleri metformine karşı direnç geliştirme yeteneğine sahiptir. MCF7 meme kanseri hücrelerinin uzun süreli metformin tedavisine maruz kaldığında, sadece metformine değil, aynı zamanda tamoksifene de direnç geliştirdiği gözlemlenmiştir. Bu direnç, AKT-SNAIL1-E-Cadherin sinyalleşmesinin aktivasyonu ile ortaya çıkmıştır (Scherbakov et al., 2016). Ayrıca, Seo ve arkadaşları yakın zamanda metformine direncin kanserin agresif ilerlemesine ve yayılmasına potansiyel olarak katkıda bulunabileceğini göstermiştir (Seo et al., 2023). Metforminin kanser tedavisinde yeniden kullanımına yönelik ilgi, düşük maliyeti, 2004'ten beri patent dışı olması ve iyi bilinen güvenlik profili nedeniyle ivme kazanmaktadır. Yan etkileri arasında hafif-orta şiddette GI rahatsızlığı ve metalik tat bulunur, ancak bunlar genellikle zamanla azalır. Diğer biguanidlere kıyasla laktik asidoz insidansı çok nadirdir. Ek olarak, metforminin kronik kullanımı ve yüksek dozları (≥ 15 g/L), hastaların %6-30'unda B12 vitamini eksikliği ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum malabsorpsiyona, ayrıca mikrobiyota, motilite ve mide intrinsik faktör glikoprotein aracılığıyla kalsiyum bağımlı taşımada değişikliklere bağlanmaktadır. Ancak, eş zamanlı multivitamin kullanımı B12 vitamini eksikliğine karşı koruma sağlar (Galal et al., 2024).

Sonuç olarak; metformin, kanser tedavi stratejilerini geliştirmek için umut verici bir aday olarak öne çıkmaktadır. Gözlemsel çalışmalar ve meta-analizler, metformin ile tedavi edilen bireylerde kanser oluşumu ve ölüm oranlarında tutarlı bir düşüş göstermektedir. Preklinik araştırmalar, metforminin metabolik modülasyondan, kanser hücresi büyümesi ve hayatta kalma yollarına doğrudan müdahaleye kadar uzanan çeşitli etki mekanizmalarını ortaya çıkarmıştır. Ancak, umut verici preklinik sonuçların klinik uygulamaya aktarılması önemli zorluklar sunmaktadır. Klinik denemelerdeki çelişkili sonuçlar, metforminin tümör mikroçevresindeki etkileşimlerinin karmaşıklığını ve farklı kanser türleri ile hasta popülasyonlarındaki etkilerinin daha incelikli bir şekilde anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Dozaj ve *in vivo* konsantrasyonlar arasındaki farklılıklar gibi konular tedavi yaklaşımını daha da karmaşık hale getirmektedir. Buna rağmen, devam eden klinik denemeler, metforminin kanser tedavisindeki rolünü aydınlatma ve tedavi stratejilerini geliştirme konusunda umut vaat etmektedir.

3.2 Sülfonilüreler ve kanser ilişkisi

Sülfonilürelerin (SÜ) kanser riski üzerindeki etkisi hakkında yapılan çalışmalar çelişkili sonuçlar ortaya koymaktadır. 2015 yılında Wu ve arkadaşları tarafından yapılan geniş kapsamlı bir meta-analiz, SÜ'lerin kanser riskini artırdığını göstermiştir (Wu et al., 2015). Benzer şekilde, Thakkar ve arkadaşlarının 2013'te yaptığı meta-analiz de, özellikle kohort çalışmalarında, SÜ'lerin genel kanser riskini artırdığını bulmuştur (Thakkar et al., 2013). Mekuria ve arkadaşlarının yakın zamanda yaptığı bir meta-analiz, metformin ile karşılaştırıldığında SÜ kullanan hastalarda kanser riskinin yaklaşık %25 daha yüksek olduğunu rapor etmiştir (Mekuria et al., 2019). Ancak, bu bulguların aksine, bazı çalışmalar SÜ'lerin kanser riskini azaltabileceğini öne sürmüştür. Örneğin, Yang ve arkadaşları 2010 yılında yaptıkları çalışmada, gliclazide ve glibenclamide kullanımının kanser riskini yaklaşık %35 oranında azalttığını ve bu etkinin doza bağlı olduğunu bulmuşlardır (Yang et al., 2010). Başka bir vaka-kontrol çalışmasında, hiç kullanmamış kişilere kıyasla en az 36 ay boyunca gliklazide maruz kalmanın kanser riskini önemli ölçüde (0,4 kat) azalttığını, buna karşılık glibenclamide maruz kalmanın kanser riskini 2,6 kat artırdığını göstermişlerdir (Monami et al., 2009). Klinik öncesi kanıtlar, SÜ'lerin potansiyel anti-kanser etkilerini desteklemektedir; bu, daha ileri çalışmalar ve SÜ'lerin n potansiyel olarak yeniden kullanılması için ilgi çekicidir. Şu anda SÜ'ler arasındaki kanser riskindeki farklılıklara ilişkin kanıtlar, klinik karar verme sürecini yönlendirecek kadar güçlü değildir.

3.3 Tiazolidinedionlar ve kanser ilişkisi

Tiazolidinedionların (TZD'ler) kanser riski üzerindeki etkileri, çeşitli meta-analizler ve kohort çalışmalarıyla incelenmiştir. Liu ve arkadaşları tarafından yapılan bir meta-analizde, TZD kullanımının kolorektal kanser riskini %9 oranında azalttığı bulunmuştur (Liu et al., 2018). Benzer şekilde, Bosetti ve arkadaşları da TZD'lerin kolorektal ve karaciğer kanseri riskini azalttığını gözlemlemiştir (Bosetti et al., 2013). Ancak, TZD'lerin genel kanser riski üzerindeki etkisi tartışmalıdır. Bosetti ve arkadaşlarının çalışmasında, TZD kullanımının tip 2 diyabet hastalarında genel kanser riski ile ilişkili olmadığı görülmüştür. Ayrıca, pankreas, akciğer, meme ve prostat kanserleri ile TZD kullanımı arasında bir ilişki bulunmamıştır. Öte yandan, pioglitazon kullanımının mesane kanseri riskini artırdığı gözlemlenmiştir (Bosetti et al., 2013). Mamtani ve arkadaşlarının kohort çalışması da, 5 yıl veya daha uzun süre TZD kullanımının, sülfonilürelere kıyasla mesane kanseri riskini artırdığını göstermiştir (Mamtani et al., 2012). Akciğer kanseri konusunda ise çelişkili sonuçlar mevcuttur. Bosetti ve arkadaşları TZD'lerin akciğer kanseri riski üzerinde etkisi olmadığını bildirirken (Bosetti et al., 2013), Wang ve arkadaşları TZD kullanımının tip 2 diyabet hastalarında akciğer kanseri riskini yaklaşık %20 azalttığını bulmuştur (Wang et al., 2013). TZD'lerin antikanser etkileri *in vitro* ve *in vivo* çalışmalarla da desteklenmektedir (Srivastava & Goodwin, 2020). Örneğin, rosiglitazonun insan nöroblastoma ksenograftında tümör büyümesini baskıladığı gösterilmiştir ki bu etki muhtemelen güçlü anti-anjiyojenik aktivitesinden kaynaklanmaktadır (Cellai et al., 2010). Mevcut bilgiler, TZD'lerin kanser riski üzerindeki etkilerinin karmaşık ve bazen çelişkili olduğunu göstermektedir. Bazı kanser türleri için koruyucu etki gösterirken (örneğin kolorektal kanser), diğerleri için risk artışına neden olabilmektedir (örneğin mesane kanseri). Bu nedenle, TZD'lerin kanser riski üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

3.4 Sodyum-glukoz ko-taşıyıcı-2 (SGLT-2) inhibitörleri ve kanser ilişkisi

Sodyum-glukoz ko-taşıyıcı-2 (SGLT-2) inhibitörleri, proksimal kıvrımlı tübüllerde eksprese edilen SGLT-2 proteinleri üzerinde etki gösteren antihiperglisemik ajanlardır. Bu ilaçlar, tübüler lümeninden filtrelenmiş glukozun geri emilimini önleyerek etkilerini gösterirler.

Günümüzde, Gıda ve İlaç Dairesi (FDA) tarafından yetişkinlerde kullanımı onaylanmış dört SGLT-2 inhibitörü bulunmaktadır: Kanagliflozin, Dapagliflozin, Empagliflozin ve Ertugliflozin. SGLT-2 inhibitörlerinin kullanımıyla ilgili klinik çalışmalarda kanser insidansı değerlendirilmiştir. Bazı istisnalar dışında, diyabetik hastalar, diyabeti olmayanlara kıyasla çeşitli kanser türlerini geliştirme açısından daha yüksek risk altındadır. Ayrıca, antidiyabetik ilaçların kullanımıyla ilgili önceki deneyimler, pioglitazon gibi bazı ilaçların mesane kanseri riskini artırabileceğini göstermiştir (Azoulay et al., 2012; Tseng, 2012). Dapagliflozin ile yapılan ilk çalışmalardan elde edilen veriler, bu ilaçla tedavi edilen hastalarda meme kanseri riskinde önemli bir artış olduğunu düşündürmüştür. Ancak, daha sonraki çalışmalar, meme kanseri teşhislerindeki bu artışın, dapagliflozinin meme kanseri riski üzerindeki gerçek etkisinden ziyade, önceden var olan meme kanserinin varlığından kaynaklandığını göstermiştir (Lin & Tseng, 2014). Bu durum, tip 2 diyabetli kadınlarda dapagliflozin dahil tüm SGLT-2 inhibitörlerinin kullanımını, dipeptidil peptidaz-4 inhibitörleri (DPP-4i) kullanımı ile karşılaştıran daha sonraki analizlerle de doğrulanmıştır. Bu geniş popülasyon tabanlı kohort çalışmasında, SGLT-2 inhibitörlerinin kullanımının DPP-4i'lere kıyasla meme kanseri riskinde herhangi bir artışa neden olmadığı gösterilmiştir (Suissa et al., 2021). SGLT-2 inhibitörleri ile tedavi edilen sıçan ve farelerde kanserlerin insidansını artırma potansiyeli hakkında bazı endişeler rapor edilmiştir (De Jonghe et al., 2014). Bu endişeler özellikle mesane kanseri ile ilgiliydi. Ancak, dapagliflozinin mesane kanseri promotörü/ilerleticisi olarak hareket edip etmediğini araştıran, sıçanlar üzerindeki araştırmalar bu etkiyi doğrulamamıştır. Çalışmada kanseri teşvik etmesi beklenen temel mekanizma artmış glikozüri idi. Bununla birlikte, bu mekanizmanın sıçanlarda ve insanlarda mesane kanserinden sorumlu olduğu doğrulanmamıştır. Dapagliflozini mesane kanseri gelişimiyle ilişkilendiren bir kanıt bulunmamaktadır (Billger et al., 2019). SGLT-2 inhibitörlerinin hem genel kanser insidansı hem de bireysel kanser türleri üzerindeki olası etkisini değerlendirmek için klinik çalışmaların meta-analizleri de yapılmıştır. Bir meta-analiz, SGLT-2 inhibitörleri kullanan toplam 27.744 hasta ve 20.441 hastadan oluşan bir karşılaştırma grubu içeren 27 klinik çalışmayı kapsamıştır (Dicembrini et al., 2019). Bu meta-analize yalnızca bir yıldan uzun süreli klinik çalışmalar dâhil edilmiştir. SGLT-2 inhibitörlerinin genel malignite riskini artırmadığı gösterilmiştir. Özellikle mesane kanseri riskine dikkat edilmiştir, çünkü önceki meta-analizler SGLT-2 inhibitörleri, özellikle empagliflozin ile tedavi sırasında bu kanser riskinin arttığını öne sürmüştür (Tang et al., 2017). Ancak, bu erken analizler henüz yayınlanmamış olan kanagliflozin ve dapagliflozin ile yapılan iki büyük klinik çalışmayı içermemekteydi. Ayrıca, uzun vadeli etkileri belirlemek için yapılan kısa süreli çalışmaları da içermekteydi (Dutka et al., 2022). Yukarıda bahsedilen 27 klinik çalışmanın daha sonraki meta-analizi, SGLT-2 inhibitörleri ile tedavi edilen hastalarda mesane kanseri riskinde önemli bir artış göstermemiştir (Dicembrini et al., 2019; Wiviott et al., 2019). Ek olarak, kanagliflozin ile tedavi sırasında meme ve böbrek kanseri riski değerlendirildiğinde, diğer antidiyabetik ilaçlarla (insülin, metformin, sülfonilüre, pioglitazon) tedavi edilen gruba kıyasla bu kanserlerin riskinde önemli bir artış bulunmamıştır (Jones, 2011; Lin & Tseng, 2014). Bu durum, SGLT-2 inhibitörleri ile kanser riski arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye çalışan kantitatif sistematik incelemelerin bir derlemesi tarafından da doğrulanmıştır (Pelletier et al., 2020). Bu derleme, SGLT-2 inhibitörü kullanımının herhangi bir kanser riskinde artışla ilişkili olmadığını göstermiştir ve bu durum SGLT-2 inhibitörleri hem plasebo hem de aktif karşılaştırmacılarla (glimepirid, metformin, sitagliptin, saksagliptin, linagliptin, insülin) karşılaştırıldığında doğrulanmıştır. Ayrıca, dapagliflozin, empagliflozin veya kanagliflozin gibi en yaygın kullanılan antidiyabetik ilaçlar analiz edildiğinde, bireysel SGLT-2i kullanımı ile herhangi bir kanserin genel riski arasında bir ilişki gösterilmemiştir (Pelletier et al., 2020). Bu bulgular, ortalama 61 haftalık bir süre boyunca toplam 34.569 hastayı kapsayan 46 bağımsız randomize kontrollü çalışmanın başka bir meta-analizi tarafından da doğrulanmıştır.

Bu meta-analiz ayrıca kanagliflozin kullanımının gastrointestinal kanser riskinde önemli bir azalma ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Tang et al., 2017).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kanser tedavisinde önemli ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, kanser hala önde gelen ölüm nedenlerinden biri olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, daha etkili yaklaşımların araştırılmasına acil ihtiyaç vardır. Diyabet ve kanser arasındaki ilişki, çeşitli prelinik, epidemiyolojik ve klinik çalışmalarla ortaya konmuştur. Bu bağlantı, büyük olasılıkla obezite, hiperinsülinemi, hiperglisemi, hiperlipidemi, oksidatif stres ve inflamasyon gibi ortak risk faktörlerinden kaynaklanmaktadır. Antidiyabetik ilaçların kanser riski üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Metformin ve tiazolidindionlar genellikle faydalı olarak kabul edilmektedir (tiazolidindionlar için mesane kanseri riski hariç). SGLT-2 inhibitörlerinin ise antikanser potansiyeline sahip olup olmadığı veya potansiyel olarak zararlı olup olmadığı sorusu hala yanıtlanmamıştır. Bu nedenle, SGLT-2 inhibitörlerinin kullanımının malignite riskini nasıl etkilediğini göstermek için uzun vadeli gözlemlere ihtiyaç vardır. Bununla birlikte; biguanidler (Metformin), tiazolidindionlar (TZD'ler) ve sülfonilüreler gibi antidiyabetik ilaçların kanser tedavisinde olumlu etkileri olduğu birçok araştırmada gösterilmiştir. Artan kanıtlar, metforminin *in vitro* ortamda çeşitli tümör hücre tiplerinde antiproliferatif özellikler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, insan çalışmalarında metforminin tek başına veya diğer diyabet ilaçları ve kemoterapi ajanları ile birlikte kullanıldığında, birçok kanser türünde koruyucu etkiler sergilediği gözlemlenmiştir. Ancak, klinik çalışmalarda metodolojik sorunlar ve çelişkili sonuçlar bildirilmiştir. Bu nedenle, mevcut çelişkileri aydınlatmak ve kanser tedavisindeki güvenliğini belirlemek için daha fazla epidemiyolojik ve geniş ölçekli, uzun süreli klinik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Algire, C., Zakikhani, M., Blouin, M.-J., Shuai, J. H., & Pollak, M. (2008). Metformin attenuates the stimulatory effect of a high-energy diet on *in vivo* LLC1 carcinoma growth. *Endocrine-Related Cancer*, *15*(3), 833–839. <https://doi.org/10.1677/ERC-08-0038>
- Alimova, I. N., Liu, B., Fan, Z., Edgerton, S. M., Dillon, T., Lind, S. E., & Thor, A. D. (2009). Metformin inhibits breast cancer cell growth, colony formation and induces cell cycle arrest *in vitro*. *Cell Cycle (Georgetown, Tex.)*, *8*(6), 909–915. <https://doi.org/10.4161/cc.8.6.7933>
- Aljofan, M., & Riethmacher, D. (2019). Anticancer activity of metformin: a systematic review of the literature. *Future Science OA*, *5*(8), FSO410. <https://doi.org/10.2144/fsoa-2019-0053>
- Azoulay, L., Yin, H., Fillion, K. B., Assayag, J., Majdan, A., Pollak, M. N., & Suissa, S. (2012). The use of pioglitazone and the risk of bladder cancer in people with type 2 diabetes: nested case-control study. *BMJ (Clinical Research Ed.)*, *344*, e3645. <https://doi.org/10.1136/bmj.e3645>
- Billger, M., Kirk, J., Chang, J., Bédard, A., Attalla, B., Haile, S., & Söderberg, M. (2019). A study in a rat initiation-promotion bladder tumour model demonstrated no promoter/progressor potential of dapagliflozin. *Regulatory Toxicology and Pharmacology : RTP*, *103*, 166–173. <https://doi.org/10.1016/j.yrtph.2019.01.031>

- Bodmer, M., Meier, C., Krähenbühl, S., Jick, S. S., & Meier, C. R. (2010). Long-term metformin use is associated with decreased risk of breast cancer. *Diabetes Care*, 33(6), 1304–1308. <https://doi.org/10.2337/dc09-1791>
- Bosetti, C., Rosato, V., Buniato, D., Zambon, A., La Vecchia, C., & Corrao, G. (2013). Cancer Risk for Patients Using Thiazolidinediones for Type 2 Diabetes: A Meta-Analysis. *The Oncologist*, 18(2), 148–156. <https://doi.org/10.1634/theoncologist.2012-0302>
- Campagnoli, C., Pasanisi, P., Abbà, C., Ambroggio, S., Biglia, N., Brucato, T., Colombero, R., Danese, S., Donadio, M., Venturelli, E., Zito, G., & Berrino, F. (2012). Effect of different doses of metformin on serum testosterone and insulin in non-diabetic women with breast cancer: a randomized study. *Clinical Breast Cancer*, 12(3), 175–182. <https://doi.org/10.1016/j.clbc.2012.03.004>
- Cellai, I., Petrangolini, G., Tortoreto, M., Pratesi, G., Luciani, P., Deledda, C., Benvenuti, S., Ricordati, C., Gelmini, S., Ceni, E., Galli, A., Balzi, M., Faraoni, P., Serio, M., & Peri, A. (2010). In vivo effects of rosiglitazone in a human neuroblastoma xenograft. *British Journal of Cancer*, 102(4), 685–692. <https://doi.org/10.1038/sj.bjc.6605506>
- Corigliano, D. M., Syed, R., Messineo, S., Lupia, A., Patel, R., Reddy, C. V. R., Dubey, P. K., Colica, C., Amato, R., De Sarro, G., Alcaro, S., Indrasena, A., & Brunetti, A. (2018). Indole and 2,4-Thiazolidinedione conjugates as potential anticancer modulators. *PeerJ*, 6, e5386. <https://doi.org/10.7717/peerj.5386>
- Dąbrowski, M. (2021). Diabetes, antidiabetic medications and cancer risk in type 2 diabetes: Focus on sglt-2 inhibitors. *International Journal of Molecular Sciences*, 22(4), 1–18. <https://doi.org/10.3390/ijms22041680>
- De Jonghe, S., Proctor, J., Vinken, P., Feyen, B., Wynant, I., Marien, D., Geys, H., Mamidi, R. N. V. S., & Johnson, M. D. (2014). Carcinogenicity in rats of the SGLT2 inhibitor canagliflozin. *Chemico-Biological Interactions*, 224, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.cbi.2014.09.018>
- Dicembrini, I., Nreu, B., Mannucci, E., & Monami, M. (2019). Sodium-glucose co-transporter-2 (SGLT-2) inhibitors and cancer: A meta-analysis of randomized controlled trials. *Diabetes, Obesity & Metabolism*, 21(8), 1871–1877. <https://doi.org/10.1111/dom.13745>
- Dutka, M., Bobiński, R., Francuz, T., Garczorz, W., Zimmer, K., Ilczak, T., Ćwiertnia, M., & Hajduga, M. B. (2022). SGLT-2 Inhibitors in Cancer Treatment-Mechanisms of Action and Emerging New Perspectives. *Cancers*, 14(23). <https://doi.org/10.3390/cancers14235811>
- Elgendy, M., Cirò, M., Hosseini, A., Weiszmann, J., Mazzarella, L., Ferrari, E., Cazzoli, R., Curigliano, G., DeCensi, A., Bonanni, B., Budillon, A., Pelicci, P. G., Janssens, V., Ogris, M., Baccarini, M., Lanfrancone, L., Weckwerth, W., Foiani, M., & Minucci, S. (2019). Combination of Hypoglycemia and Metformin Impairs Tumor Metabolic Plasticity and Growth by Modulating the PP2A-GSK3 β -MCL-1 Axis. *Cancer Cell*, 35(5), 798–815.e5. <https://doi.org/10.1016/j.ccell.2019.03.007>
- Galal, M. A., Al-Rimawi, M., Hajeer, A., Dahman, H., Alouch, S., & Aljada, A. (2024). Metformin: A Dual-Role Player in Cancer Treatment and Prevention. *International Journal of Molecular Sciences*, 25(7). <https://doi.org/10.3390/ijms25074083>

- He, L., & Wondisford, F. E. (2015). Metformin action: concentrations matter. *Cell Metabolism*, 21(2), 159–162. <https://doi.org/10.1016/j.cmet.2015.01.003>
- Jones, D. (2011). Diabetes field cautiously upbeat despite possible setback for leading SGLT2 inhibitor. In *Nature reviews. Drug discovery* (Vol. 10, Issue 9, pp. 645–646). <https://doi.org/10.1038/nrd3546>
- Libby, G., Donnelly, L. A., Donnan, P. T., Alessi, D. R., Morris, A. D., & Evans, J. M. M. (2009). New users of metformin are at low risk of incident cancer: a cohort study among people with type 2 diabetes. *Diabetes Care*, 32(9), 1620–1625. <https://doi.org/10.2337/dc08-2175>
- Lin, H.-W., & Tseng, C.-H. (2014). A Review on the Relationship between SGLT2 Inhibitors and Cancer. *International Journal of Endocrinology*, 2014, 719578. <https://doi.org/10.1155/2014/719578>
- Liu, Y., Jin, P.-P., Sun, X.-C., & Hu, T.-T. (2018). Thiazolidinediones and risk of colorectal cancer in patients with diabetes mellitus: A meta-analysis. *Saudi Journal of Gastroenterology*, 24(2). https://journals.lww.com/sjga/fulltext/2018/24020/thiazolidinediones_and_risk_of_colorectal_cancer.3.aspx
- Lord, S. R., & Harris, A. L. (2023). Is it still worth pursuing the repurposing of metformin as a cancer therapeutic? *British Journal of Cancer*, 128(6), 958–966. <https://doi.org/10.1038/s41416-023-02204-2>
- Majidinia, M., & Yousefi, B. (2017). Breast tumor stroma: A driving force in the development of resistance to therapies. *Chemical Biology & Drug Design*, 89(3), 309–318. <https://doi.org/10.1111/cbdd.12893>
- Mamtani, R., Haynes, K., Bilker, W. B., Vaughn, D. J., Strom, B. L., Glanz, K., & Lewis, J. D. (2012). Association Between Longer Therapy With Thiazolidinediones and Risk of Bladder Cancer: A Cohort Study. *JNCI: Journal of the National Cancer Institute*, 104(18), 1411–1421. <https://doi.org/10.1093/jnci/djs328>
- Mekuria, A. N., Ayele, Y., Tola, A., & Mishore, K. M. (2019). Monotherapy with Metformin versus Sulfonylureas and Risk of Cancer in Type 2 Diabetic Patients: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of Diabetes Research*, 2019, 7676909. <https://doi.org/10.1155/2019/7676909>
- Monami, M., Lamanna, C., Balzi, D., Marchionni, N., & Mannucci, E. (2009). Sulphonylureas and cancer: a case-control study. *Acta Diabetologica*, 46(4), 279–284. <https://doi.org/10.1007/s00592-008-0083-2>
- Olatunde, A., Nigam, M., Singh, R. K., Panwar, A. S., Lasisi, A., Alhumaydhi, F. A., Jyoti kumar, V., Mishra, A. P., & Sharifi-Rad, J. (2021). Cancer and diabetes: the interlinking metabolic pathways and repurposing actions of antidiabetic drugs. *Cancer Cell International*, 21(1), 499. <https://doi.org/10.1186/s12935-021-02202-5>
- Pelletier, R., Ng, K., Alkabbani, W., Labib, Y., Mourad, N., & Gamble, J.-M. (2020). The association of sodium-glucose cotransporter 2 inhibitors with cancer: An overview of quantitative systematic reviews. *Endocrinology, Diabetes & Metabolism*, 3(3), e00145. <https://doi.org/10.1002/edm2.145>
- Scherbakov, A. M., Sorokin, D. V., Tatarskiy, V. V. J., Prokhorov, N. S., Semina, S. E., Berstein, L. M., & Krasil'nikov, M. A. (2016). The phenomenon of acquired resistance

- to metformin in breast cancer cells: The interaction of growth pathways and estrogen receptor signaling. *IUBMB Life*, 68(4), 281–292. <https://doi.org/10.1002/iub.1481>
- Seo, D. S., Joo, S., Baek, S., Kang, J., Kwon, T. K., & Jang, Y. (2023). Metformin Resistance Is Associated with Expression of Inflammatory and Invasive Genes in A549 Lung Cancer Cells. *Genes*, 14(5). <https://doi.org/10.3390/genes14051014>
- Shafiei-Irannejad, V., Samadi, N., Salehi, R., Yousefi, B., & Zarghami, N. (2017). New insights into antidiabetic drugs: Possible applications in cancer treatment. *Chemical Biology & Drug Design*, 90(6), 1056–1066. <https://doi.org/10.1111/cbdd.13013>
- Shu, Y., Sheardown, S. A., Brown, C., Owen, R. P., Zhang, S., Castro, R. A., Ianculescu, A. G., Yue, L., Lo, J. C., Burchard, E. G., Brett, C. M., & Giacomini, K. M. (2007). Effect of genetic variation in the organic cation transporter 1 (OCT1) on metformin action. *The Journal of Clinical Investigation*, 117(5), 1422–1431. <https://doi.org/10.1172/JCI30558>
- Srivastava, S. P., & Goodwin, J. E. (2020). Cancer Biology and Prevention in Diabetes. *Cells*, 9(6). <https://doi.org/10.3390/cells9061380>
- Suissa, M., Yin, H., Yu, O. H. Y., Wong, S. M., & Azoulay, L. (2021). Sodium-Glucose Cotransporter 2 Inhibitors and the Short-term Risk of Breast Cancer Among Women With Type 2 Diabetes. In *Diabetes care* (Vol. 44, Issue 1, pp. e9–e11). <https://doi.org/10.2337/dc20-1073>
- Tang, H., Dai, Q., Shi, W., Zhai, S., Song, Y., & Han, J. (2017). SGLT2 inhibitors and risk of cancer in type 2 diabetes: a systematic review and meta-analysis of randomised controlled trials. *Diabetologia*, 60(10), 1862–1872. <https://doi.org/10.1007/s00125-017-4370-8>
- Thakkar, B., Aronis, K. N., Vamvini, M. T., Shields, K., & Mantzoros, C. S. (2013). Metformin and sulfonylureas in relation to cancer risk in type II diabetes patients: a meta-analysis using primary data of published studies. *Metabolism: Clinical and Experimental*, 62(7), 922–934. <https://doi.org/10.1016/j.metabol.2013.01.014>
- Tseng, C.-H. (2012). Pioglitazone and bladder cancer: a population-based study of Taiwanese. *Diabetes Care*, 35(2), 278–280. <https://doi.org/10.2337/dc11-1449>
- Vincent, E. E., & Yaghootkar, H. (2020). Using genetics to decipher the link between type 2 diabetes and cancer: shared aetiology or downstream consequence? *Diabetologia*, 63(9), 1706–1717. <https://doi.org/10.1007/s00125-020-05228-y>
- Wang, Z., Bao, C., Su, C., Xu, W., Luo, H., Chen, L., & Qi, X. (2013). Association between diabetes or antidiabetic therapy and lung cancer: A meta-analysis. *Journal of Diabetes Investigation*, 4(6), 659–666. <https://doi.org/10.1111/jdi.12112>
- Wiviott, S. D., Raz, I., Bonaca, M. P., Mosenzon, O., Kato, E. T., Cahn, A., Silverman, M. G., Zelniker, T. A., Kuder, J. F., Murphy, S. A., Bhatt, D. L., Leiter, L. A., McGuire, D. K., Wilding, J. P. H., Ruff, C. T., Gause-Nilsson, I. A. M., Fredriksson, M., Johansson, P. A., Langkilde, A.-M., & Sabatine, M. S. (2019). Dapagliflozin and Cardiovascular Outcomes in Type 2 Diabetes. *The New England Journal of Medicine*, 380(4), 347–357. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa1812389>
- Wu, L., Zhu, J., Prokop, L. J., & Murad, M. H. (2015). Pharmacologic Therapy of Diabetes and Overall Cancer Risk and Mortality: A Meta-Analysis of 265 Studies. *Scientific Reports*, 5(1), 10147. <https://doi.org/10.1038/srep10147>

- Xu, C.-X., Zhu, H.-H., & Zhu, Y.-M. (2014). Diabetes and cancer: Associations, mechanisms, and implications for medical practice. *World Journal of Diabetes*, 5(3), 372–380. <https://doi.org/10.4239/wjd.v5.i3.372>
- Xu, K., Sun, G., Li, M., Chen, H., Zhang, Z., Qian, X., Li, P., Xu, L., Huang, W., & Wang, X. (2019). Glibenclamide Targets Sulfonylurea Receptor 1 to Inhibit p70S6K Activity and Upregulate KLF4 Expression to Suppress Non-Small Cell Lung Carcinoma. *Molecular Cancer Therapeutics*, 18(11), 2085–2096. <https://doi.org/10.1158/1535-7163.MCT-18-1181>
- Yang, X., So, W. Y., Ma, R. C. W., Yu, L. W. Y., Ko, G. T. C., Kong, A. P. S., Ng, V. W. S., Luk, A. O. Y., Ozaki, R., Tong, P. C. Y., Chow, C.-C., & Chan, J. C. N. (2010). Use of sulphonylurea and cancer in type 2 diabetes-The Hong Kong Diabetes Registry. *Diabetes Research and Clinical Practice*, 90(3), 343–351. <https://doi.org/10.1016/j.diabres.2010.08.022>
- Yasmeen, A., Beauchamp, M.-C., Piura, E., Segal, E., Pollak, M., & Gotlieb, W. H. (2011). Induction of apoptosis by metformin in epithelial ovarian cancer: involvement of the Bcl-2 family proteins. *Gynecologic Oncology*, 121(3), 492–498. <https://doi.org/10.1016/j.ygyno.2011.02.021>
- Yousefi, B., Rahmati, M., & Ahmadi, Y. (2014). The roles of p53R2 in cancer progression based on the new function of mutant p53 and cytoplasmic p21. *Life Sciences*, 99(1–2), 14–17. <https://doi.org/10.1016/j.lfs.2014.01.063>
- Zakikhani, M., Dowling, R., Fantus, I. G., Sonenberg, N., & Pollak, M. (2006). Metformin is an AMP kinase-dependent growth inhibitor for breast cancer cells. *Cancer Research*, 66(21), 10269–10273. <https://doi.org/10.1158/0008-5472.CAN-06-1500>

USE OF HERBAL PREPARATIONS IN CANCER TREATMENT
BİTKİSEL PREPARATLARIN KANSER TEDAVİSİNDE KULLANIMI

VEYSEL BASKIN¹ NİHAN KÜÇÜK²

¹Assist Prof., Hitit Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıbbi Farmakoloji,
0000-0002-1733-2621

²Assist Prof., Hitit Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıbbi Farmakoloji,
0000-0002-9205-1467

Özet

Özetlerinizin 200-400 kelime aralığında olması, bildiride yer alan tüm yazarların isim soyisim, çalıştığı yer, çalışma alanı, Kanser, dünya çapında ölümlerin birincil nedeni olarak bilinmektedir. Yaşlı nüfusun hızla artmasıyla birlikte, sağlık sistemleri için önemli bir sorun haline gelmiştir. 2020 yılında kanser vakalarının ilk sırasında 2,26 milyon vaka ile meme kanseri yer almaktadır. En yaygın ölüme neden olan kanser sıralamasında ise ilk sırada 1,8 milyon ölüm ile akciğer kanseri yer almaktadır. Kanser hastalarının sayısı her geçen yıl artarken, kemoterapi ve radyoterapinin yanı sıra çeşitli kanser bakım hizmetleri de sunulmaya başlanmıştır. Kanserle mücadele ederken çeşitli tamamlayıcı ve alternatif tıp (TAT) yöntemlerine başvuran hastaların sayısı giderek artmaktadır. Bu tedaviler arasında bitkisel ilaç tedavisi, fiziksel semptomların iyileştirilmesi, bağışıklık sisteminin uyarılması, ruh sağlığının iyileştirilmesi yaklaşımları popüler olmuştur. Çok sayıda kanser hastası, kanserin olumsuz etkilerini tedavi etmek için bitkisel ilaçların kullanılmasından yana olsa da kanser tedavisinde bitkisel ilaç kullanımının olumlu etkilerini gösteren kanıtlar hala yetersizdir. Klinik çalışmalar güvenilir bir etkinlik ve güvenlik kaynağı sağladığından, konuyla ilgili klinik çalışmaların araştırılması ve analiz edilmesi gelecekteki klinik uygulamalara yardımcı olmak için önem taşımaktadır. Dolayısıyla yapmış olduğumuz bu derlemenin amacı klinik veri tabanları aracılığıyla kanser tedavisinde en fazla kullanılan bitkisel preparatlar hakkında literatür bilgisini özetlemektir. Bu derlemede kanser tedavisinde mevcut tedaviye ek olarak kullanılan ve prelinik/klinik çalışmalarda etkinlikleri değerlendirilen ginseng, kurkumin, karahindiba, sarı kantaron, çörek otu, yeşil çay, sarımsak ve zencefil'in kanser üzerine etkileri araştırılmıştır. Mevcut bitkisel preparatların çeşitli mekanizmalar ile antikanser etki gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, kanser için potansiyel bir tedavi olarak bitkisel preparatlara ilişkin bu derleme, kanser yönetiminde bitkisel i preparatların etkinliği hakkında değerli bilgiler sağlamıştır. Bulgular, bitkisel preparatların, tedavi sonuçlarını iyileştirme ve kanser hastalarının yaşam kalitesini artırma potansiyeli ile geleneksel kanser tedavilerine tamamlayıcı bir yaklaşım olarak umut vaat etse de daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Anahtar kelime: Kanser, bitkisel preparat, tamamlayıcı tıp

Abstract

It is Cancer is known as the primary cause of death worldwide. With the rapid increase in the elderly population, it has become a major challenge for health systems. In 2020, breast cancer ranked first in cancer cases with 2.26 million cases. The most common cause of death is lung cancer with 1.8 million deaths.

As the number of cancer patients increases every year, a variety of cancer care services have started to be offered in addition to chemotherapy and radiotherapy. The number of patients who resort to various complementary and alternative medicine (CAM) methods while fighting cancer is increasing. Among these treatments, herbal medicine, improving physical symptoms, stimulating the immune system and improving mental health have been popular approaches. Although many cancer patients are in favor of using herbal medicines to treat the adverse effects of cancer, the evidence for the positive effects of herbal medicine in cancer treatment is still insufficient. Since clinical trials provide a reliable source of efficacy and safety, it is important to investigate and analyze relevant clinical trials to aid future clinical practice. Therefore, the aim of this review is to summarize the literature information about the most commonly used herbal preparations in cancer treatment through clinical databases. In this review, the effects of ginseng, curcumin, dandelion, St. John's wort, black cumin, green tea, garlic and ginger on cancer, which are used in addition to the current treatment in cancer treatment and whose efficacies have been evaluated in preclinical/clinical studies, were investigated. It was found that the available herbal preparations showed anticancer effects through various mechanisms. In conclusion, this review of herbal preparations as a potential treatment for cancer has provided valuable information on the efficacy of herbal preparations in cancer management. Although the findings show promise as a complementary approach to conventional cancer therapies with the potential to improve treatment outcomes and enhance the quality of life of cancer patients, more detailed studies are needed.

Keywords: Cancer, herbal preparation, complementary medicine

1. GİRİŞ

Kanser, dünya çapında ölümlerin birincil nedeni olarak bilinmektedir (1). Yaşlı nüfusun hızla artmasıyla birlikte kanser, sağlık sistemleri için önemli bir sorun haline gelmiştir (2) 2020 yılında kanser vakalarının ilk sırasında 2,26 milyon vaka ile meme kanseri yer almaktadır. En yaygın ölüme neden olan kanser sıralamasında ise ilk sırada 1,8 milyon ölüm ile akciğer kanseri yer almaktadır(3). Kanser hastalarının sayısı her geçen yıl artarken, kemoterapi ve radyoterapilerin yanı sıra çeşitli kanser bakım hizmetleri de sunulmaya başlanmıştır. Kanserle mücadele ederken çeşitli tamamlayıcı ve alternatif tıp (TAT) yöntemlerine başvuran hastaların sayısı giderek artmaktadır. Bu tedaviler arasında bitkisel ilaç tedavisi, fiziksel semptomların iyileştirilmesi, bağışıklık sisteminin uyarılması, ruh sağlığının iyileştirilmesi yaklaşımları popüler olmuştur. (4). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) raporuna göre bitkisel ilaç, bitkisel veya inorganik bileşenler içeren otlar, bitkisel preparatlar ve bitkisel ürünler olarak tanımlanmaktadır (5). Bitkisel ilaçları en çok kullananların kanser hastaları olduğu bilinmektedir (6). Bitkisel ilaç deneyimi olan kanser hastaları, bu ilaçların semptomları hafiflettiğini, kanser için uygulanan geleneksel tedavilerin yan etkilerini iyileştirdiğini ve daha fazla nüks veya metastazı önlediğini belirtmiştir (4). İngiltere’de bitkisel takviyelerin kullanımına ilişkin sistematik bir incelemeye göre, kanser hastalarının %22’si semptomları tedavi etmek ve yaşam kalitesini artırmak amacıyla bitkisel takviyeler almaktadır (7). Kanser hastaları TAT’ı çeşitli nedenlerle kullanmaktadır. Bu nedenler arasında kanserle savaşmak, bağışıklık sistemini güçlendirmek, fiziksel ve ruhsal refahı artırmak, kanserin tekrarlamasını önlemek ve kanser hastalığını kontrol etmek vb. yer almaktadır (8-11). Tedavinin ve kanserin yan etkileri arttıkça TAT kullanım oranı da artmaktadır (12). Cinsiyet, yaş, kanser türü, kanser evresi, gelir düzeyi, din, sağlık inançları, ırk, coğrafi köken ve kültür kanser hastalarının TAT kullanımını etkilemektedir (13,14). TAT kullanımının kadınlar, yüksek eğitilmiş ve orta yaşlı hastalar arasında daha sık olduğu bildirilmiştir. TAT için bilgi kaynağı arkadaşlar, aile üyeleri ve diğer hastalardır. Tamamlayıcı tedaviler genellikle doktor veya hemşirelere haber verilmeden kullanılmaktadır. Bu da hastaların kendilerine zarar verme riskini artırmaktadır (14).

Çok sayıda kanser hastası, kanserin olumsuz etkilerini tedavi etmek için bitkisel ilaçların kullanılmasından yana olsa da, kanser tedavisinde bitkisel ilaç müdahalelerinin olumlu etkilerini gösteren kanıtlar hala yetersizdir (15). Klinik çalışmalar güvenilir bir etkinlik ve güvenlik kaynağı sağladığından, konuyla ilgili klinik çalışmaların araştırılması ve analiz edilmesi gelecekteki klinik uygulamalara yardımcı olmak için hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla yapmış olduğumuz bu derlemenin amacı klinik veri tabanları aracılığıyla kanser tedavisinde en fazla kullanılan bitkisel preparatlar hakkında literatür bilgisini özetlemektir.

Ginseng:

Ginseng, geleneksel tıpta yüzyıllardır kullanılan popüler bir bitkisel ilaçtır. Preklinik çalışmalarda tümör büyümesini inhibe ederek ve apoptozu teşvik ederek anti-kanser etkileri gösteren ginsenosidler adı verilen biyoaktif bileşikler içerir (16). Ginseng'in, radyoterapi sırasında bağışıklık sistemini güçlendirdiği ve radyoterapinin yan etkilerini azalttığı gözlenmiştir. Ayrıca, damarları genişlettiği, oksidasyonu ve enflamasyonu bastırdığı gözlenmiştir (17). Bu antikanser özelliklerine göre, ginseng kanserin önlenmesi ve tedavisi için potansiyel bir adaydır. Enflamasyonu bastırmak, kanser oluşumunu ve nüksünü azaltmak için kullanılmıştır. Kolon kanserleri dahil olmak üzere Mide, karaciğer, ve pankreas gibi çeşitli tümör türlerinde etkili olabilmektedir (17,18). Buna ek olarak, ginseng normal insan dokusunda radyoterapinin toksisitesini azaltma potansiyeline sahiptir, bu da anti-oksidasyon ve bağışıklık düzenleme etkilerinden kaynaklanıyor olabilir (19).

Kurkumin:

Kurkumin, Zingiberaceae familyasından elde edilen bir polifenoldür. Kurkumin antioksidan, anti-enflamatuar, antidiyabetik, antiproliferatif, antibakteriyel, antikanser, antifungal ve karaciğer koruyucu özellikler gösterir (20). Bilinen diğer farmakolojik etkileri arasında antikarsinojenik, antimitojenik, antikoagülan, antifertilite, antiprotozoal, antiviral, antifibrotik, antivenom, antiülser, hipotansif ve hipolipidemik etkiler bulunmaktadır (21). Kurkumin'in enflamasyon, artrit, metabolik sendrom, karaciğer hastalığı, obezite, nörodejeneratif bozukluklar ve çeşitli kanser türleri gibi çeşitli kronik durumlar için etkili bir tedavi olduğu gösterilmiştir (22) Meme kanseri, dünya çapında tüm kanser türleri arasında ikinci önde gelen ölüm nedenidir. Kemoterapi, lumpektomi, endokrin tedavisi ve radyasyon tedavisi gibi çeşitli tedavi yöntemlerine rağmen, meme kanserine bağlı ölüm oranı hala yüksektir ve artmaya devam etmektedir. Bu nedenle, daha etkili terapötik ajanların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (23). Kurkumin, MCF-7 ve MDA-MB-453 meme kanseri hücrelerinde NF-κB çekirdek aktivitesini inhibe etme ve p100 ve p52 ekspresyonunu azaltma yeteneği göstermiştir. Ayrıca, kurkumin NF-κB sinyal yolunu etkileyerek MCF-7 kanser hücrelerinde apoptozu tetiklemiştir. Ek olarak, ilaç direnci ile ilişkili genlerin ekspresyonunu düzenleyerek meme kanseri hücrelerinin sispilin ve paklitaksel gibi kemoterapi ilaçlarına duyarlılığını artırabildiği düşünülmektedir (24). Kurkumin'in HER2-TK ve Akt protein yollarını düzenleyerek, otofajiyi uyararak ve PI3K/Akt yolağını inhibe ederek meme kanseri hücrelerinin büyümesini engellediği gösterilmiştir. Ayrıca, kurkuminin meme kanseri hücreleri üzerinde anti-invaziv aktivite göstermede de etkili olduğu kanıtlanmıştır (22).

Karahindiba:

Karahindiba (*Taraxacum sp.*), hindiba ile yakından ilişkili olan Asteraceae familyasının bir üyesidir. Karahindiba, Kuzey yarımküre ve bazı sıcak Orta ve Güney Amerika bölgelerinin yanı sıra Avustralya ve Yeni Zelanda'ya özgü çok yıllık yabancı bir bitkidir (25,26). Karahindiba yüzyıllardır çeşitli rahatsızlıklar için bitkisel bir ilaç olarak kullanılmaktadır.

In vitro ve bazı in vivo çalışmalar, karahindibanın muhtemelen terpenoidler, seskiterpen laktonlar, henilpropanoidler ve flavonoidler gibi biyoaktif bileşikleri nedeniyle karaciğer, kolon ve mide kanserleri gibi çok çeşitli tümörlerde anti kanserojen aktiviteye sahip olduğunu göstermiştir. Bu çalışmaların birçoğu, antitümöral etkinin esas olarak ekstraktın apoptozis aracılı sitotoksik aktivitesinden kaynaklandığını göstermiştir. Hormona bağımlı meme kanseri hücre hatlarında da umut verici sonuçlar gözlemlenmiştir (27).

Sarı Kantaron:

John's wort (*Hypericum perforatum*) olarak bilinen sarı kantaron, geleneksel tıbbi kullanım açısından zengin bir geçmişe sahiptir. Romatizma, hemoroid, nevralji, yılan sokması, burkulma, ağrı ve ruh hali bozuklukları gibi çeşitli rahatsızlıklarda kullanılmıştır. Ayrıca uyarıcı, kan basıncını düşürücü ve antibakteriyel özellikleri için de kullanılmıştır. Son zamanlarda, *H. perforatum* antidepresan olarak önemli bir popülerlik kazanmıştır ve depresyon tedavisi için birçok ülkede yaygın olarak kullanılmaktadır (28). Sarı kantaron bitki ekstraktının ana aktif bileşeni olan hiperforinin antidepresan etkisinden sorumlu olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda bu aktif bileşenin antiinflamatuvar, antianjiyogenik ve antitümör etkiler gösterdiği de düşünülmektedir. Farklı hücre içi hedefler üzerinden neoplastik hastalıkların tedavisi ve önlenmesinde antitümör etki oluşturmaktadır. Sarı kantaron kanserojenlerin genotoksik etkilerini engelleyerek kanser riskini azaltmaktadır. Bu etkinin, hiperforinin inflamatuvar araçları yavaşlatarak ve reaktif oksijen türleri (ROS) üretimi ve PH dengesizliğini düzenleme mekanizması üzerinden olduğu düşünülmektedir (29).

Çörek Otu:

Yaygın olarak çörek otu olarak bilinen *Nigella sativa* tohumları, güçlü antikanser özellikleriyle tanınan zengin bir fitokimyasal rezervuarı barındırır (30). Çörek otu tohumları binlerce yıldır geleneksel tıpta terapötik özellikleri nedeniyle saygı duyulan bir statüye sahiptir. Çok sayıda çalışmanın araştırma bulguları, *N. sativa* özütlerinin ve aktif bileşenlerinin apoptozu indüklemeye, hücre çoğalmasını ve göçünü inhibe etme ve çeşitli kanser hücre hatlarında ve hayvan modellerinde tümör büyümesini baskılaya yeteneğinin altını çizmektedir. Ayrıca, bitki kayda değer analjezik ve anti-enflamatuvar aktiviteler sergileyerek ağrı ve enflamatuvar durumların yönetiminde potansiyel faydasını ortaya koymaktadır (31). *N. sativa* tohumu yağının MCF-7 meme kanseri hücrelerinde hücre canlılığını ve çoğalmasını azalttığı bildirilmiştir (32). Bir çalışmada, *N. sativa*'nın MCF-7 kanser hücrelerinin büyümesini hem zamana hem de doza bağlı bir şekilde engellediği keşfedilmiştir (33). *N. sativa*, ister tek başına ister oksidatif stres ile birlikte kullanılsın, MCF-7 hücrelerinin yaşam süresini etkilemede in vitro etkinlik göstererek kanserin önlenmesi ve tedavisi için umut verici olasılıklar ortaya koymuştur (34). *N. sativa* tohumu yağının tek başına veya doksorubisin ile birlikte uygulanması, MCF-7 hücrelerinde hücre çoğalması ve canlılığının azalmasına neden olarak olası terapötik faydalara işaret etmiştir. *N. sativa* tohum yağı meme kanseri hücrelerinin morfolojisini değiştirdi (32). Yapılan çalışmada, *N. sativa* tohumu yağı tedavisi, kontrol grubuna göre kanser hücresi çoğalmasını önemli ölçüde azalttığı gözlemlenmiştir. *N. sativa*, mide kanseri hücrelerindeki canlı hücre sayısını azaltmıştır (35). Timokinin'in (TQ), mide kanseri hücrelerinin proliferasyonunu konsantrasyona ve zamana bağlı bir şekilde inhibe ettiği gözlemlenmiştir. Aynı çalışmada TQ ve doksorubisin mide kanseri hücrelerinin canlılığını önemli ölçüde azaltmıştır (36,37). *N. sativa*'nın çeşitli farmakolojik repertuarı, onu kanser, ağrı ve iltihap dahil üzere bir dizi hastalığı hedef alan yeni terapötik ajanların geliştirilmesi için umut verici bir aday olarak konumlandırmaktadır.

Yeşil Çay:

Camellia sinensis bitkisinden elde edilen yeşil çay, potansiyel sağlık yararları olan biyoaktif bileşikler yaygın olarak incelenmiştir.(38,39) Kateşinler ve polifenoller gibi bu bileşikler, laboratuvar ve prelinik çalışmalarda umut verici etkiler göstermiş, tümör büyümesini inhibe etmede, kanser hücresi ölümünü indüklemeye ve prostat kanseri gelişimi ve ilerlemesinde yer alan çeşitli hücrel süreçleri modüle etmede potansiyel rollerini ortaya koymuştur (40-42). Yeşil çayda bulunan başlıca kateşinler EC, ECG, EGC ve EGCG'dir (43,44) Bunlar arasında EGCG en güçlü ve kapsamlı olarak çalışılmış olanı olarak kabul edilir. EGCG'nin yeşil çaydaki toplam kateşin içeriğinin yaklaşık %50-%75'ini oluşturduğu tahmin edilmektedir (45). Bu kateşinler, hücreleri serbest radikallerin neden olduğu oksidatif hasardan korumaya yardımcı olan güçlü antioksidan aktiviteye sahiptir (46) Ayrıca, anti-enflamatuar, antimikrobiyal ve antikanser özelliklere sahip oldukları gösterilmiştir (47).

Sarımsak:

Sarımsak (*Allium sativum* L.), Alliaceae familyasına ait sığ köklü bir sebze bitkisidir (48). Sarımsak, sağlığı geliştirici değerli özellikleri nedeniyle antik çağlardan beri dünya çapında geleneksel tıpta kullanılmaktadır. Bilimsel araştırma sonuçları, hepatoprotektif, nefroprotektif, immünomodülatör, anti-alerjik, antioksidan ve anti-kanser özellikleri gibi bir dizi sağlığı geliştirici özelliğe işaret etmektedir (49-53). Olgun siyah sarımsak özütünün MCF-7 ve MDA-MB-361 hücre hatlarında ER+ meme kanseri hücrelerinin çoğalmasını, göçünü, istilasını ve metastazını inhibe ettiği gösterilmiştir. Ayrıca, pro-apoptotik proteinler BIM ve BAK'ın ekspresyonunu uyarırken, anti-apoptotik proteinler MCL-1 ve BCL-2'nin ekspresyonunun inhibisyonu yoluyla ER+ meme kanseri hücrelerinde apoptozu uyarır. MCL-1 ekspresyonundaki azalmaya, kanser hücrelerindeki reaktif oksijen türlerinin miktarındaki artışın neden olduğu JNK aktivasyonu aracılık etmiştir (54). Olgunlaşan siyah sarımsaktan elde edilen hekzan özütünün insan lösemik hücrelerinin (U937) apoptozunu indüklediği gösterilmiştir. Kaspaz bağımlı apoptoz süreci hem intrinsik hem de ekstrinsik yollar tarafından başlatılmıştır (55). Olgun siyah sarımsak özünün kolon kanseri tedavisinde kullanımı da potansiyel terapötik değere sahiptir. Dong ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada, olgun siyah sarımsak özünün HT29 kolon kanseri hücrelerinin proliferasyonunu inhibe ettiği ve apoptozunu uyardığı gözlemlenmiştir. Antikanser etkinin olası mekanizması, PI3K/Akt sinyal yolunun modülasyonu, PTEN ekspresyonunun artırılması ve Akt ve p-Akt ekspresyonunun azaltılması olarak düşünülmüştür (56). Siyah sarımsağın belirli saflaştırılmış kimyasal bileşiklerini ve bunların kanser hücreleri üzerindeki doğrudan etkilerini dikkate alan çalışmalar, insan kullanımına uygun dozlarda etkinliğin doğrulanması halinde, birincil kanser tedavisi için ilaçların geliştirilmesinin temelini oluşturabilir.

Zencefil:

Zencefil (*Zingiber officinale*) hem mutfak hem de tıbbi kullanımlarıyla tanınan çiçekli bir bitkidir. Güneydoğu Asya kökenli olan bu bitki, çeşitli geleneksel tıbbi uygulamalarda kullanılmak üzere zengin bir geçmişe sahiptir (57). Zencefil bitkisinin yeraltı rizomu, aromatik ve lezzetli özelliklerinin yanı sıra potansiyel sağlık yararları için yaygın olarak kullanılan kısmıdır. Zencefil, Çin ve Hindistan gibi eski uygarlıklarda yüzyıllar öncesine dayanan bir tıbbi kullanım geçmişine sahiptir. Zencefil, antioksidan, anti-enflamatuar, antiemetik, antikanser ve antimutajenik etkiler de dahil olmak üzere bir dizi etki gösterir (58). Bilimsel araştırmalar, zencefilin kanser hücrelerinin çoğalmasını engelleyen aktif bileşenlere sahip olduğuna ve önemli rolüne ilişkin önemli kanıtlar sunmuştur (59). Çok sayıda çalışma, zencefilin kanserli hücrelerin kontrolsüz büyümesini ve bölünmesini engelleme yeteneğini vurgulayarak güçlü anti-kanser özelliklerini tutarlı bir şekilde ortaya koymuştur (60-62).

Bu inhibitör etkinin altında yatan mekanizmalar, hücre döngüsünü durdurma, kanser hücresi apoptozunu indükleme, redoks homeostazını bozma, hücre çoğalmasını kısıtlama ve anjiyogenez, göç ve yayılma gibi kanser hücresi faaliyetlerini engelleme gibi temel hücrel süreçleri etkileyen önemli araçlar tarafından koordine edilir (63). Örneğin, zencefil özütü zencefil üzerinde güçlü bir sitotoksik etki gösterir. Meme ve pankreas kanseri hücrelerinin proliferasyonu, doza ve zamana bağlı özellikler gösterir. Eş zamanlı olarak, p53 proteininin ekspresyonunu yükseltir. Özellikle, bu etki normal hücrelerin canlılığını fazla etkilemeden gözlenmektedir (64). Zencefilin etkisi farklı kanser türlerine yayılmakta ve yeni anti-kanser tedavilerinin geliştirilmesinde umut verici bir doğal bileşik olarak potansiyelini güçlendirmektedir (65).

2. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, kanser için potansiyel bir tedavi olarak bitkisel preparatlara ilişkin bu derleme, kanser yönetiminde bitkisel ilaçların etkinliği hakkında değerli bilgiler sağlamıştır. Bulgular, bitkisel ilaçların, tedavi sonuçlarını iyileştirme ve kanser hastalarının yaşam kalitesini artırma potansiyeli ile geleneksel kanser tedavilerine tamamlayıcı bir yaklaşım olarak umut vaat ettiğini göstermektedir. İncelemede birkaç önemli nokta tespit edilmiştir. İlk olarak, bitkisel ilaçlar antiinflamatuvar, antioksidan, immünomodülatör ve antikanser özellikleri de dahil olmak üzere çeşitli etki mekanizmaları sergilemektedir. Bu mekanizmalar, bitkisel ilaçların tümör büyümesini inhibe etme, apoptozu indükleme ve immün yanıtları modüle etmedeki potansiyel etkinliğine katkıda bulunur. Ayrıca, inceleme bitkisel ilaçlar ve geleneksel kanser tedavileri arasındaki potansiyel sinerjiyi vurgulamıştır. Bitkisel ilaçların standart tedavilerle kombinasyonu, tedavi etkinliğini artırma, yan etkileri azaltma ve genel hasta sonuçlarını iyileştirme konusunda umut verici sonuçlar göstermiştir. Bu durum, bitkisel ilaçların kapsamlı kanser bakım yaklaşımlarına entegre edilmesinin daha bütüncül ve kişiselleştirilmiş bir tedavi yaklaşımı sunabileceğini göstermektedir. Fakat bitkisel ilaçların profesyonel rehberlik altında kullanılmasının ve potansiyel bitki-ilaç etkileşimlerinin dikkate alınmasının önemi vurgulanarak güvenlik hususları tartışılmalıdır. Kanser tedavisinde bitkisel ilaçların etkinliğini ve güvenliğini sağlamak için kalite kontrol önlemleri ve standardize edilmiş bitkisel ürünler çok önemlidir. Bununla birlikte, mevcut kanıtların sınırlılıklarını ve daha fazla araştırmaya duyulan ihtiyacı kabul etmek önemlidir. Belirli bitkisel ilaçların optimum formülasyonlarını, dozaj rejimlerini ve uzun vadeli etkilerini belirlemek için daha ileri çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

3. KAYNAKLAR

1. Choudhari AS, Mandave PC, Deshpande M, Ranjekar P, Prakash O. Phytochemicals in cancer treatment: from preclinical studies to clinical practice. *Front Pharmacol.* 2019;10:1614-1630.
2. Youn BY, Lee SY, Cho W, et al. Global trends of nutrition in cancer research: A bibliometric and visualized analysis study over the past 10 years. *Int J Environ Res Public Health.* 2022;19:4165-4176.
3. World Health Organization. Cancer key factors. Accessed December 2, 2022. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer>
4. Poonthananiwatkul B, Howard RL, Williamson EM, Lim RH. Cancer patients taking herbal medicines: A review of clinical purposes, associated factors, and perceptions of benefit or harm. *J Ethnopharmacol.* 2015;175:58-66.

5. World Health Organization. Key technical issues of herbal medicine with references to interactions with other medicines. Accessed December 3, 2022. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240019140>
6. Asiimwe JB, Nagendrappa PB, Atukunda EC, et al. Prevalence of the use of herbal medicines among patients with cancer: A systematic review and meta-analysis. *Evid Based Complement Alternat Med.* 2021;2021:9963038-9963118.
7. Theuser AK, Hack CC, Fasching PA, et al. Patterns and trends of herbal medicine use among patients with gynecologic cancer. *Geburtshilfe Frauenheilkd.* 2021;81:699-707.
8. Molassiotis A, Ortega P, Put D, et al. Use of CAM cancer patients; European survey. *Ann Oncol.* 2005;16:655-663.
9. Akyuz A, Dede M, Cetinturk A, et al. Self application of complementary and alternative medicine by patients with gynecologic cancer. *Gynecol Obstet Invest.* 2007;64:75-81.
10. Ucan O, Pehlivan S, Ovayolu N. The use of complementary and alternative therapies in cancer patients. *Am J Clin Oncol.* 2008;31:589-594.
11. Nazik E, Nazik H, Api E. Complementary and alternative medicine use by gynecologic oncology patients in Turkey. *Asian Pac J Cancer Prev.* 2012;13:21-25.
12. Wells MV, Sarna L, Cooley EM, et al. Use of complementary and alternative medicine therapies to control symptoms in women living with lung cancer. *Cancer Nurs.* 2007;30:45-55.
13. Werhoef MJ, Blneoves LG, Bonn HS. Reason for and characteristic associated with complementary and alternative medicine use among adult cancer patients: a systematic review. *Integr Cancer Ther.* 2005;4:272-286.
14. Ozcelik H, Fadiloglu C, . The reason of using complementary and alternative medicine among cancer patients. *Turkish J Oncol.* 2009;24:48-52.
15. Jeong TY, Park BK, Cho JH, et al. A prospective study on the safety of herbal medicines, used alone or with conventional medicines. *J Ethnopharmacol.* 2012;143:884-888.
16. Yeung, K. Simon, et al. "Herbal medicine for depression and anxiety: A systematic review with assessment of potential psycho-oncologic relevance." *Phytotherapy Research* 32.5 (2018): 865-891.
17. Hofseth LJ and Wargovich MJ: Inflammation, cancer, and targets of ginseng. *J Nutr* 137 (Suppl 1): 183S-185S, 2007.
18. Yun TK and Choi SY: Preventive effect of ginseng intake against various human cancers: a case-control study on 1987 pairs. *Cancer Epidemiol Biomarkers Prev* 4: 401-408, 1995.
19. Lee TK, Johnke RM, Allison RR, O'Brien KF and Dobbs LJ Jr: Radioprotective potential of ginseng. *Mutagenesis* 20:237-243, 2005.
20. Tagde, Priti et al. 2021. "The Multifaceted Role of Curcumin in Advanced Nanocurcumin Form in the Treatment and Management of Chronic Disorders." *Molecules* 26(23)
21. Vigyan Kendra, Krishi et al. 2018. "Medicinal Properties of Turmeric (Curcuma Longa L.): A Review." ~ 1354 ~ *International Journal of Chemical Studies* 6(4): 1354-57.
22. Giordano, Antonio, and Giuseppina Tommonaro. 2019. "Curcumin and Cancer." *Nutrients* 11(10).

23. Liu, Yufei et al. 2017. "Curcumin Inhibits Growth of Human Breast Cancer Cells through Demethylation of DLC1 Promoter." *Molecular and Cellular Biochemistry* 425(1–2): 47–58.
24. Zoi, Vasiliki et al. 2021. "The Role of Curcumin in Cancer Treatment." *Biomedicines* 9(9): 1–19.
25. Martinez, M., Poirrier, P., Chamy, R., Prüfer, Schulze-Gronover, C., Jorquera, L., Ruiz, G., 2015. *Taraxacum officinale* and related species - An ethnopharmacological review and its potential as a commercial medicinal plant. *J. Ethnopharmacol.* 169, 244–262.
26. Mingarro, D.M., Plaza, A., Gal'an, A., Vicente, J.A., Martínez, M.P., Acero, N., 2015. The effect of five *Taraxacum* species on in vitro and in vivo antioxidant and antiproliferative activity. *Food Funct.* 6 (8), 2787–2793.
27. Oliveira, A. I., Pinho, C., Vieira, F. Q., Silva, R., & Cruz, A. (2022). *Taraxacum* spp. in vitro and in vivo anticancer activity—A review. *Journal of Herbal Medicine*, 36, 100612.
28. Suryawanshi, M. V., Gujarathi, P. P., Mulla, T., & Bagban, I. (2024). *Hypericum perforatum*: A comprehensive review on pharmacognosy, preclinical studies, putative molecular mechanism, and clinical studies in neurodegenerative diseases. *Naunyn-Schmiedeberg's Archives of Pharmacology*, 397(6), 3803-3818.
29. Doğan, D., & Yurttagül, P. D. S. M. (2023). Sarı Kantaron (*Hypericum Perforatum* L. / St. John's wort) Kanser Hastaları İçin Güvenilir mi?. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi Ve Folklorik Tıp Dergisi*, 13(2), 275-282. <https://doi.org/10.31020/mutfd.1200383>
30. Kordestani, Z.; Shahrokhi-Farjah, M.; Rouholamini, S.E.Y.; Saberi, A. Reduced IKK/NF- κ B Expression by *Nigella Sativa* Extract in Breast Cancer. *Middle East J. Cancer* 2020, 11, 150–158.
31. Korak, T.; Ergül, E.; Sazci, A. *Nigella sativa* and cancer: A review focusing on breast cancer, inhibition of metastasis and enhancement of natural killer cell cytotoxicity. *Curr. Pharm. Biotechnol.* 2020, 21, 1176–1185.
32. Baig WA, Alwosaibai K, Al-Jubran KM et al (2022) Synergistic anti-cancer effects of *Nigella sativa* seed oil and conventional cytotoxic agent against human breast cancer. *Drug Metab Pers Ther* 37:315–321. <https://doi.org/10.1515/dmpt-2021-0229>
33. Alhazmi MI, Hasan TN, Shafi G et al (2014) Roles of p53 and caspases in induction of apoptosis in MCF-7 breast Cancer cells treated with a Methanolic Extract of *Nigella Sativa* Seeds. *Asian Pac J Cancer Prev* 15:9655–9660.
34. Farah I (2005) Assessment of Cellular responses to oxidative stress using MCF-7 breast Cancer cells, black seed (*N. Sativa* L.) extracts and H₂O₂. *Int J Environ Res Public Health* 2:411–419
35. Carmichael J, DeGraff WG, Gazdar AF et al (1987) Evaluation of a tetrazolium-based semiautomated colorimetric assay: assessment of radiosensitivity. *Cancer Res* 47:943–946
36. Keyvani V, Nasserifar Z, Saberi M-R et al (2020) Evaluation the interaction of ABC multidrug transporter MDR1 with thymoquinone: substrate or inhibitor? *Iran J Basic Med Sci* 23:1360–1366.
37. Czajkowska A, Gornowicz A, Pawłowska N et al (2017) Anticancer Effect of a Novel Octahydropyrazino[2,1-a:5,4-a'] diisoquinoline derivative and its synergistic action with *Nigella sativa* in human gastric Cancer cells. *Biomed Res Int* 2017:1–13.

38. Saeed M, Naveed M, Arif M, Kakar MU, Manzoor R, Abd El-Hack ME, et al. Green tea (*Camellia sinensis*) and l-theanine: medicinal values and beneficial applications in humans—a comprehensive review. *Biomed Pharmacother* 2017;95:1260-1275.
39. Brimson JM, Prasanth MI, Kumaree KK, et al. Tea plant (*Camellia sinensis*): a current update on use in diabetes, obesity, and cardiovascular disease. *Nutrients* 2022;15:37.
40. Singh BN, Shankar S, Srivastava RK. Green tea catechin, epigallocatechin-3-gallate (EGCG): mechanisms, perspectives and clinical applications. *Biochem Pharmacol* 2011;82:1807-1821.
41. Kotecha R, Takami A, Espinoza JL. Dietary phytochemicals and cancer chemoprevention: a review of the clinical evidence. *Oncotarget* 2016;7:52517.
42. Chen D, Wan SB, Yang H, et al. EGCG, green tea polyphenols and their synthetic analogs and prodrugs for human cancer prevention and treatment. *Adv Clin Chem* 2011;53:155.
43. Du GJ, Zhang Z, Wen XD, et al. Epigallocatechin gallate (EGCG) is the most effective cancer chemopreventive polyphenol in green tea. *Nutrients* 2012;4:1679-1691.
44. Hodges JK, Sasaki GY, Bruno RS. Anti-inflammatory activities of green tea catechins along the gut–liver axis in nonalcoholic fatty liver disease: lessons learned from preclinical and human studies. *J Nutr Biochem* 2020;85:108478.
45. Chow HHS, Hakim IA. Pharmacokinetic and chemoprevention studies on tea in humans. *Pharmacol Res* 2011;64:105-112.
46. Zhu L, Chen J, Tan J, et al. Flavonoids from *Agrimonia pilosa* Ledeb: free radical scavenging and DNA oxidative damage protection activities and analysis of bioactivity- structure relationship based on molecular and electronic structures. *Molecules* 2017;22:195.
47. Natarajan SB, Chandran SP, Khan SH, et al. Versatile health benefits of catechin from green tea (*Camellia sinensis*). *Curr Nutr Food Sci* 2019;15:3-10.
48. Alam, K.; Hoq, O.; Uddin, S. Medicinal plant *Allium sativum*. A review. *J. Med. Plant Stud.* 2016, 4, 72–79.
49. Saryono; Sarmoko; Nani, D.; Proverawati, A.; Taufik, A. Black Solo Garlic Protects Hepatic and Renal Cell Function in Streptozotocin-Induced Rats. *Front. Nutr.* 2022, 9, 962993.
50. Saikat, A.S.M.; Hossain, R.; Mina, F.B.; Das, S.; Khan, I.N.; Mubarak, M.S.; Islam, M.T. Antidiabetic Effect of Garlic. *Rev. Bras.Farmacogn.* 2022, 32, 1–11.
51. Song, X.; Xue, L.; Geng, X.; Wu, J.; Wu, T.; Zhang, M. Structural Characteristics and Immunomodulatory Effects of Melanoidins from Black Garlic. *Foods* 2023, 12, 2004.
52. Kim, J.H.; Nam, S.H.; Rico, C.W.; Kang, M.Y. A Comparative Study on the Antioxidative and Anti-Allergic Activities of Fresh and Aged Black Garlic Extracts. *Int. J. Food Sci. Technol.* 2012, 47, 1176–1182.
53. Farhat, Z.; Hershberger, P.A.; Freudenheim, J.L.; Mammen, M.J.; Hageman Blair, R.; Aga, D.S.; Mu, L. Types of Garlic and Their Anticancer and Antioxidant Activity: A Review of the Epidemiologic and Experimental Evidence. *Eur. J. Nutr.* 2021, 60, 3585–3609.
54. Yang, Q.; Li, F.; Jia, G.; Liu, R. Aged Black Garlic Extract Inhibits the Growth of Estrogen Receptor-Positive Breast Cancer Cells by Downregulating MCL-1 Expression through the ROS-JNK Pathway. *PLoS ONE* 2023, 18, e0286454.

55. Park, C.; Park, S.; Chung, Y.H.; Kim, G.Y.; Choi, Y.W.; Kim, B.W.; Choi, Y.H. Induction of Apoptosis by a Hexane Extract of Aged Black Garlic in the Human Leukemic U937 Cells. *Nutr. Res. Pract.* 2014, 8, 132–137.
56. Dong, M.; Yang, G.; Liu, H.; Liu, X.; Lin, S.; Sun, D.; Wang, Y. Aged Black Garlic Extract Inhibits HT29 Colon Cancer Cell Growth via the PI3K/Akt Signaling Pathway. *Biomed. Rep.* 2014, 2, 250–254.
57. Dissanayake KGC, Waliwita W, Liyanage, R.P.J.I.J.o.H.S. and Research. A review on medicinal uses of *Zingiber officinale* (ginger). 2020;10(6):142-8.
58. Shahrajabian MH, Sun W, Cheng QJA as. Soil and science, P. Clinical aspects and health benefits of ginger (*Zingiber officinale*) in both traditional Chinese medicine and modern industry. 2019;69(6):546-56, section b.
59. Mahomoodally MF, Aumeeruddy MZ, Rengasamy KRR, Roshan S, Hammad S, Pandohee J, et al. Ginger and its active compounds in cancer therapy: from folk uses to nano-therapeutic applications. *Semin Cancer Biol.* 2021;69:140-9. doi: 10.1016/j.se mcancer.2019.08.009, PMID 31412298.
60. Pal Kaur I, Kaur Deol P, Kiran Kondepudi K, Bishnoi MJCPd. Anticancer Potential Ginger Mechanistic Pharm Aspects. 2016;22(27):4160-72.
61. Chen GQ, Nan Y, Huang SC, Ning N, Du YH, Lu DD, et al. Research progress of ginger in the treatment of gastrointestinal tumors. *World J Gastrointest Oncol.* 2023;15(11):1835-51. doi: 10.4251/wjgo.v15.i11.1835, PMID 38077642.
62. Mathur S, Pareek S, Verma R, Shrivastava D, Bisen PSJN. Therapeutic potential of ginger bio-active compounds in gastrointestinal cancer therapy: the molecular mechanism. 2022;47(2):15.
63. Zadorozhna M, Mangieri DJIjoms. Mechanisms of chemopreventive and therapeutic proprieties of ginger extracts in cancer. *Int J Mol Sci.* 2021;22(12):6599. doi: 10.3390/ijms22126599, PMID 34202966.
64. Sarami S, Dadmanesh M, Hassan ZM, Ghorban KJAoPP. Study on the effect of ethanol ginger extract on cell viability and p53 level in breast and pancreatic cancer. 2020;11(3):115-21.
65. Nafees S, Zafaryab M, Mehdi SH, Zia B, Rizvi MA, Khan MA, et al. Anti-cancer effect of gingerol in cancer prevention and treatment. *A.I.M.C.* 2021;21(4):428-32.

NUTRITION AND DIET TREATMENT IN INFLAMMATORY BOWEL DISEASES İNFLAMATUAR BAĞIRSAK HASTALIKLARINDA BESLENME VE DİYET TEDAVİSİ

BEYZA DURMAZ¹, SEDAT ARSLAN²

¹Diyetisyen, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Beslenme ve Diyetetik,

0009-0006-9799-1577

²Doçent, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Beslenme ve Diyetetik,

0000-0002-3356-7332

Özet

Ülseratif kolit (ÜK) ve crohn's hastalığını (CH) içeren inflamatuvar bağırsak hastalığı (İBH), gastrointestinal sistemin kronik ve tekrarlayan inflamatuvar bir bozukluğudur. İBH gelişimi ve ciddiyeti, potansiyel olarak değiştirilebilir bir çevresel risk faktörü olan beslenmeyle ilişkilendirilmektedir. Diyet, inflamatuvar bağırsak hastalığının başlangıcında ve seyrinde çok önemli rol oynamaktadır ve batılılaşmış diyet tarzının İBH riskini arttırdığı düşünülmektedir. Emilim bozukluğu, diyare ve gıda kısıtlaması gibi durumlar inflamatuvar bağırsak hastalığına sahip bireylerde malnütrisyon ve beslenme eksikliklerine neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar meyve, sebze ve omega-3 yağ asitlerinin alımını artırmayı önerirken omega-6 yağ asitlerini, doymuş yağları, kırmızı et ve gıda katkı maddelerinin tüketimini sınırlandırmayı önermektedir. Mevcut veriler inflamatuvar bağırsak hastalığına sahip bireylerde mikro besin eksikliklerinin görülme riskinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Yetersiz besin alımı ve emilim bozukluğu gibi durumlar bu eksikliklerin nedenleri arasındadır. Bu nedenle mikro besin eksikliklerinin saptanabilmesi için laboratuvar ölçümleriyle düzenli olarak değerlendirilmesi önerilmektedir. Emilim bozukluğu, yetersiz beslenme, bağırsaktaki bakterilerin aşırı çoğalması ve kronik ishal gibi durumlara bağlı olarak da crohn's hastalığı veya ülseratif kolit hastalığına sahip bireylerde malnütrisyon görülme riski artmaktadır. İBH tedavisinin temel amacı hastalığın remisyonunu sağlamak ve sürdürmektir, ilaç tedavisi ise ana tedavi yöntemidir. Ancak ilaçların uzun süreli kullanımı ilaçlara karşı intoleransa neden olabilmekte ve hastaların ilaç uyumunu zorlaştırabilmektedir. Beslenme tedavisi kolaylıkla kabul edilen bir yardımcı tedavi olarak dikkat çekmektedir. Ancak tüm inflamatuvar bağırsak hastalığına sahip bireylere yönelik tek bir diyet yoktur; Hastalığın seyrine, geçirilmiş cerrahi işlemlere ve kullanılan ilaçlara bağlı olarak her hasta için ayrı beslenme önerileri geliştirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Ülseratif Kolit, Crohn's Hastalığı, Diyet Tedavisi

Abstract

Inflammatory bowel disease (IBD), which includes ulcerative colitis (UC) and Crohn's disease (CD), is a chronic and recurrent inflammatory disorder of the gastrointestinal system. The development and severity of IBD are associated with diet, a potentially modifiable environmental risk factor. Diet plays a crucial role in the onset and progression of inflammatory bowel disease, and it is believed that a Westernized dietary pattern increases the risk of IBD.

Conditions such as malabsorption, diarrhea, and dietary restrictions lead to malnutrition and nutritional deficiencies in individuals with inflammatory bowel disease. Research suggests increasing the intake of fruits, vegetables, and omega-3 fatty acids while limiting the consumption of omega-6 fatty acids, saturated fats, red meat, and food additives. Current data indicate that individuals with inflammatory bowel disease have a higher risk of micronutrient deficiencies. Inadequate nutrient intake and malabsorption are among the causes of these deficiencies. Therefore, it is recommended that regular evaluation through laboratory measurements be conducted to detect micronutrient deficiencies. Malnutrition risk is also elevated in individuals with Crohn's disease or ulcerative colitis due to factors such as malabsorption, inadequate nutrition, bacterial overgrowth in the intestine, and chronic diarrhea. The primary goal of IBD treatment is to achieve and maintain disease remission, with drug therapy being the main treatment method. However, the long-term use of medications can lead to drug intolerance and make adherence to treatment difficult for patients. Nutritional therapy is emerging as an easily accepted adjunctive treatment. However, there is no single diet applicable to all individuals with inflammatory bowel disease; nutritional recommendations should be tailored for each patient based on the course of the disease, previous surgical procedures, and medications used

Keywords: Ulcerative Colitis, Crohn's Disease, Diet Treatment

1. GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Önemi

İnflamatuvar bağırsak hastalığı (İBH), gastrointestinal sistemin, semptomları tekrarlayan ve düzensiz bir şekilde gelişen bir grup kronik idiyopatik inflamatuvar hastalığıdır. Crohn hastalığı (CH) ve ülseratif kolit (ÜK), İBH'nin başlıca formlarıdır. Bu hastalığın yaygınlığı ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir (Ng et al., 2017). ÜK ve CH genellikle ilerleyici zayıflığa neden olup tamamen iyileştirilemeyen kronik inflamatuvar bağırsak hastalıklarıdır. ÜK lezyonları çoğunlukla rektum ve kolonda bulunmaktadır. ÜK, insan sağlığını ciddi şekilde etkileyen kolon kanserine yakalanma riskini artırmaktadır ve tedavisi zordur (Niu et al., 2021). Bu çalışmanın amacı inflamatuvar bağırsak hastalıklarının yönetiminde güncel beslenme ve diyet tedavilerini araştırmaktır. Çalışma ayrıca, bireye özgü beslenme planlarının ve besin takviyelerinin İBH semptomlarını hafifletmedeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Kuramsal/Kavramsal Çerçeve

İnflamatuvar bağırsak hastalıkları ve beslenme arasındaki ilişki, son yıllarda yapılan çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir. Uluslararası İBH Araştırma Örgütü, mevcut en iyi kanıtlara dayanan beslenme rehberini ortaya çıkarmıştır. Diyet önerileri arasında düzenli meyve ve sebze alımı (remisyonda) ve Crohn's hastalığı olan hastalar için doymuş, trans ve süt ürünleri yağ alımının azaltılması yer almaktadır. Diyet uygulaması, ülseratif kolitli hastalar için doymuş yağ, trans yağ, süt yağı, kırmızı ve işlenmiş et tüketimini azaltırken doğal omega-3 yağ asitleri kaynaklarının tüketimini artırmaya odaklanmaktadır (Levine et al., 2020). Çalışmada kullanılan kaynaklar, araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Yapılan incelemeler sonucunda İBH yönetiminde beslenme ve diyet tedavisinin önemi hakkında bilgiler sunulmaktadır.

2. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç

Diyet, besinlerin etkisini değerlendirirken dikkate alınması gereken önemli bir beslenme faktörü olup aynı zamanda İBH'nin hem patogeneğinde hem de klinik ilerlemesinde yer alan beslenme kalıplarındandır.

Son zamanlarda yapılan diyet araştırmaları, tüm diyet modellerinin izole edilmiş bireysel besin değerlendirmelerinden daha temsili ve daha önemli olduğunu göstermektedir (de Castro et al., 2020). Ayrıca yüksek ω -6 ile ω -3 oranı, yüksek şeker, yüksek hayvansal protein ve yüksek diyet katkı maddesi içeriği, Batı tarzı bir diyetin karakteristik bileşenleridir ve bunların tümü bağırsak disbiyozisine ve artan İBH riskine yol açmaktadır (Mentella, Scaldaferrri, Pizzoferrato, Gasbarrini, & Miggiano, 2020) . Sonuç olarak, İBH'nin gelişimi ve ciddiyeti potansiyel olarak değiştirilebilir bir çevresel risk faktörü olan beslenmeyle ilişkilendirilmektedir.

Tartışma

Yapılan araştırmalar meyve, sebze ve omega-3 yağ asitlerinin alımını artırmayı önerirken omega-6 yağ asitlerini, doymuş yağları, kırmızı et ve gıda katkı maddelerinin tüketimini sınırlandırmayı önermektedir. Ek olarak, Akdeniz diyeti Uluslararası İnflamatuvar Bağırsak Hastalıkları Araştırma Örgütü'nün tavsiyelerini karşılamaktadır (Levine et al., 2020). Ancak tüm İBH hastalarına uygun tek bir diyet yoktur; Hastalığın seyrine, geçirilmiş cerrahi işlemlere ve kullanılan ilaçlara bağlı olarak her hasta için ayrı beslenme önerileri geliştirilmelidir.

Öneriler

Bu derlemenin bulguları ışığında, İBH'nin yönetiminde beslenme stratejilerini artırmak ve hastaların yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla şu öneriler sunulmaktadır: Batılılaşmış Diyetin Riski: Doymuş yağ, kırmızı et ve rafine şekerler açısından yüksek, lif, taze meyve ve sebzeler açısından ise düşük olan Batı diyetinin İBH gelişiminde risk faktörü olduğu düşünölmektedir (Crooks et al., 2021). Omega-3 Takviyesi: Avrupa Parenteral ve Enteral Beslenme Derneği, İBH'yi önlemek için daha düşük ω -6 ve daha yüksek ω -3 içeriği ile karakterize edilen bir diyet yaklaşımı önerirken, İBH remisyonunu sürdürmek için ω -3 takviyesi alımını tavsiye etmektedir (Bischoff et al., 2020). Probiyotik Takviyesi: Probiyotik takviyesi bağırsak mikrobiyota dengesinin düzeltilmesine katkı sağlar ve yüksek SCFA'lar yoluyla İBH semptomlarını hafifletir. Probiyotik takviyeleri aynı zamanda iltihabı da azaltmaktadır (Pietrzak et al., 2022). Diyet Lifi Alımı: Diyette yeterli miktarda diyet lifi ve düzenli alımı, sindirimin düzenlenmesine yardımcı olabilmektedir. Bu da karbonhidrat ve lipid metabolizmasının kontrolüne katkıda bulunan bağırsak geçiş süresini azaltma etkisine sahiptir (Williams, Mikkelsen, Flanagan & Gidley, 2019). Besin Eksiklikleri Riski: ESPEN'e göre İBH hastalarında mikro besin eksiklikleri (çinko, magnezyum, kalsiyum, folik asit, A, B12, D, E ve K vitaminleri dahil) riski daha yüksektir. Hastalık aktivitesine eşlik eden anoreksiyaya bağlı ishal, malabsorbsiyon, bağırsak yetmezliği ve yetersiz beslenme nedeniyle oluşan sindirim sistemi yetersizliği ile ilişkilidir. Bu nedenle, mikro besin eksikliklerinin yılda en az bir kez klinik düzeyde ve laboratuvar ölçümleriyle düzenli olarak değerlendirilmesi önerilir (Bischoff et al., 2023). D Vitamini Takviyesi: Son bulgular, İBH olan bireylerde D vitamini eksikliğinin yaygın olduğunu ve düşük D vitamini düzeylerinin, artan hastalık aktivitesi ve daha yüksek alevlenme riski ile ilişkilili olduğunu göstermiştir (Forouhari, Heidari-Beni, Veisi, Poursafa & Kelishadi, 2023) . Bu öneriler, İBH'nin yönetiminde beslenmenin rolünü daha iyi anlamak ve hastaların yaşam kalitesini artırmak amacıyla yapılacak gelecekteki çalışmalara katkı sağlayabilir.

3. KAYNAKLAR

Bischoff SC, Bager P, Escher J, Forbes A, Hébuterne X, Hvas CL, Joly F, Klek S, Krznaric Z, Ockenga J, Schneider S, Shamir R, Stardelova K, Bender DV, Wierdsma N, Weimann A. ESPEN guideline on Clinical Nutrition in inflammatory bowel disease. Clin Nutr. 2023 Mar;42(3):352-379. doi: 10.1016/j.clnu.2022.12.004. Epub 2023 Jan 13. PMID: 36739756.

- Bischoff SC, Escher J, Hébuterne X, Kłęk S, Krznaric Z, Schneider S, Shamir R, Stadelova K, Wierdsma N, Wisikin AE, Forbes A. ESPEN practical guideline: Clinical Nutrition in inflammatory bowel disease. *Clin Nutr.* 2020 Mar;39(3):632-653. doi: 10.1016/j.clnu.2019.11.002. Epub 2020 Jan 13. PMID: 32029281.
- Crooks, B.; McLaughlin, J.; Matsuoka, K.; Kobayashi, T.; Yamazaki, H.; Limdi, JK The dietary practices and beliefs of people living with inactive ulcerative colitis. *Eur J Gastroenterol Hepatol.* 2021 , 33 , 372–379.
- de Castro MM, Corona LP, Pascoal LB, Miyamoto JÉ, Ignacio-Souza LM, de Lourdes Setsuko Ayrizono M, Torsoni MA, Torsoni AS, Leal RF, Milanski M. Role of diet and nutrition in inflammatory bowel disease. *Journal List,* 2020; 10 :7033.
- Forouhari A, Heidari-Beni M, Veisi S, Poursafa P, Kelishadi R. Effect of epigenetics on vitamin D levels: a systematic review until December 2020. *Arch Public Health.* 2023 Jun 15;81(1):106. doi: 10.1186/s13690-023-01122-2. PMID: 37322552; PMCID: PMC10268530.
- Levine A, Rhodes JM, Lindsay JO, Abreu MT, Kamm MA, Gibson PR, Gasche C, Silverberg MS, Mahadevan U, Boneh RS, Wine E, Damas OM, Syme G, Trakman GL, Yao CK, Stockhamer S, Hammami MB, Garces LC, Rogler G, Koutroubakis IE, Ananthakrishnan AN, McKeever L, Lewis JD. Dietary Guidance From the International Organization for the Study of Inflammatory Bowel Diseases. *Clin Gastroenterol Hepatol.* 2020;18:1381-1392.
- Mentella MC, Scaldaferrri F, Pizzoferrato M, Gasbarrini A, Miggiano GAD. Nutrition, IBD and Gut Microbiota: A Review. *Nutrients.* 2020;12.
- Ng SC, Shi HY, Hamidi N, Underwood FE, Tang W, Benchimol EI, Panaccione R, Ghosh S, Wu JCY, Chan FKL, Sung JJY, Kaplan GG. Worldwide incidence and prevalence of inflammatory bowel disease in the 21st century: a systematic review of population-based studies. *Lancet.* 2017 Dec 23;390(10114):2769-2778. doi: 10.1016/S0140-6736(17)32448-0. Epub 2017 Oct 16. Erratum in: *Lancet.* 2020 Oct 3;396(10256):e56. PMID: 29050646.
- Niu, W.; Chen, X.; Xu, R.; Dong, H.; Yang, F.; Wang, Y.; Zhang, Z.; Ju, J. Polysaccharides from natural sources show great potential in the treatment of ulcerative colitis: Review. *Carbohydrate Polym.* 2021, 254, 117189 <https://doi.org/10.1016/j.carbpol.2020.117189>.
- Pietrzak A, Banasiuk M, Szczepanik M, Borys-Iwanicka A, Pytrus T, Walkowiak J, Banaszkiwicz A. Sodium Butyrate Effectiveness in Children and Adolescents with Newly Diagnosed Inflammatory Bowel Diseases-Randomized Placebo-Controlled Multicenter Trial. *Nutrients.* 2022 Aug 11;14(16):3283. doi: 10.3390/nu14163283. PMID: 36014789; PMCID: PMC9414716.
- Williams BA, Mikkelsen D, Flanagan BM, Gidley MJ. "Dietary fibre": moving beyond the "soluble/insoluble" classification for monogastric nutrition, with an emphasis on humans and pigs. *J Anim Sci Biotechnol.* 2019 May 24;10:45. doi: 10.1186/s40104-019-0350-9. PMID: 31149336; PMCID: PMC6537190.

CURRENT NUTRITIONAL STRATEGIES IN GASTROESOPHAGEAL REFLUX DISEASE**GASTROÖZOFAJİYEL REFLÜ HASTALIĞINDA GÜNCEL BESLENME STRATEJİLERİ****BEYZA DURMAZ¹, SEDAT ARSLAN²****¹ Diyetisyen, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Beslenme ve Diyetetik,****0009-0006-9799-1577****² Doçent, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Beslenme ve Diyetetik,****0000-0002-3356-7332****Özet**

Bu çalışma, gastroözofajiyel reflü hastalığı (GERH) ile ilgili güncel beslenme stratejilerini kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. GERH, mide içeriğinin yemek borusuna geri kaçması sonucu ortaya çıkan, kronik ve genellikle rahatsız edici bir durumdur. Bu durumun semptomları arasında mide yanması, göğüs ağrısı, yutma güçlüğü ve regürjitasyon gibi belirtiler bulunur. GERH'nin oluşum mekanizmaları, belirtileri ve komplikasyonları detaylandırılarak, bu hastalığın yönetiminde beslenmenin rolü incelenmiştir. Beslenmenin GERH üzerindeki etkileri, asidik gıdalardan kaçınma, uygun besin seçimleri, öğün düzeni ve diğer beslenme stratejileri kapsamında değerlendirilmiştir. Özellikle, asidik, baharatlı ve yağlı gıdaların reflü semptomlarını artırabileceği, buna karşılık lifli gıdalar ile su tüketiminin semptomları hafifletebileceği yönündeki bulgular, son yıllarda yapılan araştırmalarla desteklenmiştir. Hastalara, bu tür gıdalardan kaçınmaları ve lifli gıdalar ile su tüketimini artırmaları önerilmektedir. Ayrıca, bireyselleştirilmiş beslenme planlarının, hastaların genel sağlık durumları ve semptom şiddetlerine göre uyarlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Kişiyeye özel beslenme planlarının, GERH semptomlarının yönetiminde daha etkili sonuçlar verdiği belirtilmiştir. Bu kapsamda, beslenme alerjileri ve intoleranslarının belirlenmesi, probiyotik ve prebiyotiklerin kullanımı gibi yeni tedavi yaklaşımları da dikkat çekmektedir. Probiyotiklerin, bağırsak mikrobiyotasını dengeleyerek GERH semptomlarını hafifletebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada sunulan güncel beslenme stratejileri, GERH'nin semptomlarını yönetmede önemli bir rol oynayabilir. Ancak, bu stratejilerin etkinliği ve uzun vadeli etkileri konusunda daha fazla bilimsel araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. GERH'nin tedavisinde beslenme eğitimindeki yenilikler ve bireysel tedavi yaklaşımları, hastaların yaşam kalitesini artırmada kritik bir öneme sahiptir.

Anahtar kelimeler: Gastroözofajiyel Reflü, probiyotik, prebiyotik, beslenme tedavisi, posa**Abstract**

This study aims to comprehensively address current nutritional strategies related to gastroesophageal reflux disease (GERD). GERD is a chronic and often discomfoting condition that occurs when stomach contents flow back into the esophagus. Symptoms of this condition include heartburn, chest pain, difficulty swallowing, and regurgitation.

The mechanisms of GERD, its symptoms, and complications are detailed, and the role of nutrition in managing this condition is examined. The effects of nutrition on GERD are evaluated in terms of avoiding acidic foods, making appropriate food choices, meal patterns, and other dietary strategies. Recent studies support the findings that acidic, spicy, and fatty foods may exacerbate reflux symptoms, whereas consuming fibrous foods and water may alleviate symptoms. Patients are advised to avoid such foods and to increase their intake of fibrous foods and water. Furthermore, the importance of tailoring individualized nutrition plans according to patients' overall health status and the severity of their symptoms is emphasized. Personalized nutrition plans are noted to yield more effective results in managing GERD symptoms. In this context, new treatment approaches, such as identifying food allergies and intolerances and the use of probiotics and prebiotics, are also highlighted. Probiotics, by balancing gut microbiota, are believed to potentially ease GERD symptoms. The current nutritional strategies presented in this study may play a significant role in managing GERD symptoms. However, more scientific research is needed to evaluate the effectiveness and long-term impacts of these strategies. Innovations in nutritional education and personalized treatment approaches are critical in enhancing patients' quality of life in the treatment of GERD.

Keywords: Gastroesophageal reflux, probiotic, prebiotic, nutritional therapy, fiber

1. GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Gastroözofajiyel reflü hastalığı (GERH), mide içeriğinin yemek borusuna geri kaçması sonucu ortaya çıkan kronik bir sağlık sorunudur ve dünya genelinde yaygın olarak görülmektedir (Patrick, 2011; Vandenplas & Hassal, 2001). Bu hastalık, ciddi yaşam kalitesi düşüşlerine yol açabilen çeşitli semptomlarla karakterizedir ve etkin yönetimi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, GERH'nin beslenme tedavisinde güncel yaklaşımları detaylandırmak, bu hastalığın yönetiminde beslenme stratejilerinin rolünü araştırmak ve literatürdeki bilgi boşluklarını doldurmaktır. Çalışma ayrıca, kişiselleştirilmiş beslenme planlarının GERH semptomlarının hafifletilmesine olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Kuramsal/Kavramsal Çerçeve

Gastroözofajiyel reflü hastalığı ve beslenme arasındaki ilişki, son yıllarda yapılan çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir. Asidik, baharatlı ve yağlı gıdaların GERH semptomlarını tetikleyebileceği, buna karşılık lifli gıdalar ve su tüketiminin semptomları hafifletebileceği bulgularına ulaşılmıştır (El Serag, Satia, & Robeneck, 2005). Ayrıca, beslenme tedavisinde probiyotik ve prebiyotiklerin kullanımı da güncel yaklaşımlar arasında yer almaktadır (Cheng & Quwehand, 2020).

Çalışmada kullanılan kaynaklar, araştırmanın teorik çerçevesini oluşturmakta ve araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Bu çerçevede yapılan incelemeler, GERH'nin yönetiminde beslenme tedavisinin etkinliğini artırmaya yönelik önemli bilgiler sunmaktadır.

2. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç

Bu derleme, gastroözofajiyel reflü hastalığı (GERH) yönetiminde beslenme stratejilerinin önemini ortaya koyan güncel literatürü kapsamlı bir şekilde ele almıştır. İncelenen çalışmalar, asidik, baharatlı ve yağlı gıdaların GERH semptomlarını tetiklediğini, buna karşılık lifli gıdalar ve su tüketiminin semptomları hafifletebileceğini göstermektedir (El-Serag, Satia, & Rabeneck, 2005).

Ayrıca, probiyotik ve prebiyotiklerin kullanımı, bağırsak mikrobiyotasını dengeleyerek GERH semptomlarını hafifletmede olumlu etkiler yaratma potansiyeline sahiptir (Cheng & Ouwehand, 2020). Bu bulgular, GERH'nin yönetiminde beslenme stratejilerinin vazgeçilmez bir bileşen olduğunu göstermektedir.

Tartışma

Literatür taraması, GERH'nin yönetiminde beslenme stratejilerinin etkinliği konusunda güçlü kanıtlar sunmaktadır. Özellikle, asidik ve baharatlı gıdaların GERH semptomlarını artırdığı, lifli gıdalar ve su tüketiminin semptomların şiddetini azalttığı belirlenmiştir. Bu bulgular, mevcut tedavi yaklaşımlarının desteklenmesi ve hastaların beslenme alışkanlıklarının düzenlenmesi gerektiğini işaret etmektedir (Patrick, 2011).

Ancak, beslenme ve GERH arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik mevcut çalışmaların çoğunun gözlemsel nitelikte olması, bu bulguların genelleştirilebilirliğini sınırlamaktadır. Örneğin, çalışmalarda kullanılan metodolojilerdeki farklılıklar ve katılımcıların diyetlerinin ayrıntılı bir şekilde kaydedilmemesi, bulguların geçerliliği üzerinde soru işaretleri yaratmaktadır (Boeckxstaens, 2007). Bu durum, GERH tedavisinde beslenme stratejilerinin etkinliğini daha iyi anlamak için daha fazla randomize kontrollü çalışmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, probiyotik ve prebiyotiklerin GERH tedavisindeki potansiyel faydaları, bu alandaki araştırmaların daha fazla derinleştirilmesini gerektirmektedir. Probiyotiklerin bağırsak mikrobiyotasını dengeleyerek GERH semptomlarını hafifletme potansiyeli bulunmakla birlikte, bu konuda daha fazla klinik çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Cheng & Ouwehand, 2020). Bu konuda yapılan mevcut çalışmalar, genellikle sınırlı örneklem büyüklüğüne sahip olup, sonuçlar genelleştirilebilirlik açısından yetersiz kalmaktadır.

Öneriler

Bu derlemenin bulguları ışığında, GERH'nin yönetiminde beslenme stratejilerinin uygulanabilirliğini artırmak ve hastaların yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla şu öneriler sunulmaktadır:

Bireyselleştirilmiş Beslenme Planları: GERH tedavisinde, bireylerin genel sağlık durumları, yaşam tarzları ve semptom şiddetleri göz önünde bulundurularak kişiselleştirilmiş beslenme planları oluşturulmalıdır. Örneğin, asidik gıdaların sınırlandırılması ve lifli gıdaların artırılması gibi bireye özel diyet stratejileri, semptomların hafifletilmesinde etkili olabilir (Dent, El-Serag, Wallander, & Johansson, 2005).

Eğitim ve Farkındalık: Sağlık profesyonelleri, GERH hastalarına yönelik beslenme stratejileri konusunda kapsamlı eğitim programları geliştirmeli ve hastaların bu stratejileri anlamalarını sağlamalıdır. Hastaların, asidik ve baharatlı gıdalardan kaçınmaları, öğünlerini düzenlemeleri ve sağlıklı besin tercihleri yapmaları konusunda bilinçlendirilmesi, tedavi süreçlerinin etkinliğini artırabilir (Festi et al., 2009).

Daha Fazla Araştırma: GERH ve beslenme ilişkisini daha iyi anlamak için, randomize kontrollü çalışmalar yapılmalı ve özellikle probiyotik ve prebiyotiklerin etkinliği üzerine odaklanılmalıdır. Bu çalışmalar, metodolojik açıdan güçlü ve geniş katılımcı gruplarını içermelidir (Slavin, 2000).

Multidisipliner Yaklaşım: GERH'nin yönetiminde, beslenme uzmanları, gastroenterologlar ve diğer sağlık profesyonelleri arasında daha sıkı bir iş birliği sağlanarak, hastalara en uygun tedavi yaklaşımları sunulmalıdır.

Bu multidisipliner yaklaşım, hastaların hem beslenme hem de tıbbi tedavi süreçlerinin entegre bir şekilde yönetilmesini sağlayarak tedavi sonuçlarını iyileştirebilir (Orenstein, Peters, Khan, Youssef, & Hussain, 2007).

Bu öneriler, GERH'nin yönetiminde beslenmenin rolünü daha iyi anlamak ve hastaların yaşam kalitesini artırmak amacıyla yapılacak gelecekteki çalışmalara ışık tutabilir.

3. KAYNAKLAR

- Boeckxstaens, G. E. E. (2007). Review article: The pathophysiology of gastro-oesophageal reflux disease. *Alimentary Pharmacology & Therapeutics*, 26(2), 149–160. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2036.2007.03480.x>
- Boulton, K. H., & Dettmar, P. W. (2022). A narrative review of the prevalence of gastroesophageal reflux disease (GERD). *Annals of Esophagus*, 5.
- Cheng, J., & Ouwehand, A. C. (2020). Gastroesophageal reflux disease and probiotics: A systematic review. *Nutrients*, 12(1), 132. <https://doi.org/10.3390/nu12010132>
- Dent, J., El-Serag, H. B., Wallander, M. A., & Johansson, S. (2005). Epidemiology of gastroesophageal reflux disease: A systematic review. *Gut*, 54(5), 710-717. <https://doi.org/10.1136/gut.2004.051821>
- El-Serag, H. B., Satia, J. A., & Rabeneck, L. (2005). Dietary intake and the risk of gastro-oesophageal reflux disease: A cross-sectional study in volunteers. *Gut*, 54(1), 11-17. <https://doi.org/10.1136/gut.2004.041178>
- Festi, D., Scaioli, E., Baldi, F., Vestito, A., Pasqui, F., Di Biase, A. R., & others. (2009). Body weight, lifestyle, dietary habits and gastroesophageal reflux disease. *World Journal of Gastroenterology*, 15(14), 1690-1701. <https://doi.org/10.3748/wjg.15.1690>
- Katzka, D. A., & Kahrilas, P. J. (2020). Advances in the diagnosis and management of gastroesophageal reflux disease. *Bmj*, 371.
- Orenstein, S., Peters, J., Khan, S., Youssef, N., & Hussain, S. Z. (2007). Gastroesophageal reflux disease (GERD). In R. M. Kliegman, R. E. Behrman, H. B. Jenson, & B. F. Stanton (Eds.), *Nelson textbook of pediatrics* (pp. 1547-1550). Saunders.
- Patrick, L. (2011). Gastroesophageal reflux disease (GERD): A review of conventional and alternative treatments. *Alternative Medicine Review*, 16(2), 116-133.
- Slavin, J. L. (2000). Mechanisms for the impact of whole grain foods on cancer risk. *Journal of the American College of Nutrition*, 19(3), 300–307. <https://doi.org/10.1080/07315724.2000.10718931>
- Taraszevska, A. (2021). Risk factors for gastroesophageal reflux disease symptoms related to lifestyle and diet. *Roczniki Państwowego Zakładu Higieny*, 72(1), 21-28.
- Vandenplas, Y., & Hassall, E. (2001). Mechanisms of gastroesophageal reflux and gastroesophageal reflux disease. *Journal of Pediatric Gastroenterology and Nutrition*, 35(2), 119-136. <https://doi.org/10.1097/00005176-200108000-00001>
- Zhang, M., Hou, Z. K., Huang, Z. B., Chen, X. L., & Liu, F. B. (2021). Dietary and lifestyle factors related to gastroesophageal reflux disease: a systematic review. *Therapeutics and Clinical Risk Management*, 305-323.

HALKIN MEDİKAL TURİZMİN GELİŞİMİNE YÖNELİK ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

AYLİN DEMİRELLİ¹, ŞENİZ ÖZHAN²

¹Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Programı, ORCID: 0009-0008-7538-085X

²Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Pazarlama, ORCID: 0000-0003-3898-8192

Özet

Bu araştırma, halkın medikal turizmin gelişimine yönelik algılarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma verileri, Tekirdağ ilinde yaşayan ve sağlık turizmini bünyesinde bulunduran hastanelerden sağlık hizmeti almış rastgele seçilen 483 kişiden anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin analizi ve hipotez testleri IBM SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde, frekans analizi, faktör analizi, Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçları, halkın medikal turizmin gelişimine yönelik algılarının ülke ekonomisine katkı ve kaliteli hizmet alma kaygısı olmak üzere 2 boyutta toplandığını göstermiştir. Yapılan analizler sonucunda, halkın medikal turizmin gelişimine yönelik algılamalarının yaş, aile geliri, daha sık hizmet alınan sağlık kurumu, çevresinde bulunanların medikal turizmden faydalanma durumu ve son birkaç aydır sağlık durumlarını nasıl değerlendirdiklerine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Daha önce medikal turizmden faydalanma durumu kaliteli hizmet alma kaygısında etkili iken, eğitim ülke ekonomisine katkı boyutunda farklılık göstermiştir. Buna göre, 17001-20000 TL, daha sık eğitim ve araştırma hastanelerinden hizmet alan, çevresinde bulunanlar medikal turizmden faydalanmamış, son birkaç aydır sağlığını orta olarak değerlendiren katılımcılar medikal turizmin gelişiminin ülke ekonomisine katkı sağlayacağını düşünmesine karşın kaliteli sağlık hizmet alma önünde engel teşkil edebileceğini düşünmektedir. 50-59 yaş grubundaki ilkökul mezunu katılımcılar medikal turizmin gelişiminin ülke ekonomisine katkı sağlayacağını düşünürken; 60 yaş ve üzeri, daha önce medikal turizmden faydalanmamış katılımcılar medikal turizmin kaliteli sağlık hizmet almayı olumsuz yönde etkileyebileceğini düşünmektedir. Araştırma sonunda araştırmanın sınırlılıkları belirtilmiş ve gelecek araştırmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Medikal turizm, ülke ekonomisi, hizmet kalitesi, algı.

Abstract

This research aims to determine the public's perceptions of the development of medical tourism. The research data were collected by survey method from 483 randomly selected people living in Tekirdağ province and receiving health services from hospitals that include health tourism. Data analysis and hypothesis tests were analyzed using IBM SPSS program. Frequency analysis, factor analysis, Kruskal-Wallis and Mann-Whitney U tests were used in the analysis of the data. The research results showed that the public's perceptions of the development of medical tourism were collected in 2 dimensions as contribution to the national economy and concern about receiving quality service.

As a result of the analyses, it was determined that the public's perceptions of the development of medical tourism varied according to age, family income, the health institution where service was received more frequently, the benefiting status of those in the vicinity from medical tourism and how they evaluated their health status in the last few months. While the benefiting status of medical tourism was previously effective in the concern about receiving quality service, education varied in the dimension of contribution to the national economy. Accordingly, participants who receive services from training and research hospitals more frequently, those in their surroundings who have not benefited from medical tourism, and who have evaluated their health as average in the last few months think that the development of medical tourism will contribute to the country's economy, but it may pose an obstacle to receiving quality health services. While primary school graduate participants in the 50-59 age group think that the development of medical tourism will contribute to the country's economy; participants aged 60 and over who have not previously benefited from medical tourism think that medical tourism may negatively affect receiving quality health services. At the end of the research, the limitations of the research are stated and suggestions for future research are made.

Keywords: Medical tourism, national economy, service quality, perception.

1.GİRİŞ

Medikal turizm, son yıllarda sağlık hizmetlerinin globalleşmesi ile birlikte hızla büyüyen bir sektör haline gelmiştir. Bu alanda yaşanan gelişmeler, bireylerin daha iyi sağlık hizmetlerine ulaşma arayışları ve ekonomik faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Medikal turizm, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sağlık hizmetlerinin bir ihracat kalemi olarak değerlendirilmekte ve önemli ekonomik getiriler sağlayan bir alan olarak dikkat çekmektedir (Demirer,2010). Türkiye, medikal turizmde öne çıkan ülkelerden biri olup, özellikle son yıllarda sağlık altyapısına yapılan yatırımlar, nitelikli sağlık personeli ve modern teknolojinin kullanımıyla küresel sağlık turizmi pazarında rekabet gücünü artırmıştır (Mutlubaş,2020).

Bu çalışma, Tekirdağ ilinde sağlık hizmeti alan bireylerin medikal turizmin gelişimine yönelik algılarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Halkın bu konudaki algıları, medikal turizmin sürdürülebilirliği ve gelişimi için kritik öneme sahiptir. Çalışma, medikal turizmin bölgesel gelişimi ve halkın bu süreçteki rolü üzerine önemli veriler sunmayı hedeflemektedir.

2.MEDİKAL TURİZM VE HALKIN BAKIŞ AÇISI

Medikal turizm, sağlık hizmetlerinin sınır ötesi bir boyuta taşınmasıyla küresel ölçekte hızla büyüyen bir endüstri haline gelmiştir. Bu sektördeki büyüme, ülkelerarası sağlık hizmetleri maliyet farkları, tedaviye erişim süresi, kalite ve modern tıbbi teknoloji gibi faktörler tarafından tetiklenmektedir (Connell, 2013). Türkiye, coğrafi konumu, nitelikli sağlık personeli ve modern hastaneleri ile medikal turizmde dünya çapında önemli bir destinasyon haline gelmiştir (Hanefeld ve arkadaşları, 2015). Halkın medikal turizm konusundaki bakış açısı, bu sektördeki gelişimin sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bir yandan, medikal turizm ülkeye ekonomik kazanç sağlarken, diğer yandan yerel halkın sağlık hizmetlerine erişiminde olumsuz etkiler yaratabileceğine dair endişeler mevcuttur (Hopkins, Labonté, Runnels ve Packer, 2010). Bu nedenle, medikal turizmin gelişimini değerlendirirken, halkın bu süreçle ilgili algılarının ve bakış açılarının dikkatlice incelenmesi gerekmektedir. Türkiye'de medikal turizm sektörü hızla büyümekte olsa da, yerel halkın bu gelişmeye yönelik tutumları ve algıları üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Mevcut araştırmalar, genellikle medikal turizmin ekonomik katkıları üzerine yoğunlaşmış olup, halkın bu süreçte nasıl bir rol oynadığına dair detaylı bilgi sağlamamaktadır (Ormond & Sulianti, 2017).

Bu bağlamda, Tekirdağ'da yapılan bu çalışma, yerel halkın medikal turizm konusundaki algılarını anlamaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, medikal turizm sektörü Türkiye'de önemli bir büyüme potansiyeline sahiptir, ancak bu büyümenin sürdürülebilir ve toplum tarafından kabul edilebilir olması için halkın bakış açısının dikkate alınması gerekmektedir. Medikal turizmdeki başarının, sadece ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda toplumsal algı ve desteğin sağlanması ile mümkün olacağı unutulmamalıdır.

3.YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı halkın medikal turizme yönelik algılarının ölçülebilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada tanımlayıcı araştırma gerçekleştirilmiş ve online anket yöntemiyle araştırma verileri toplanmıştır. Araştırmamızda Sağ vd. (2021) tarafından geliştirilen kaliteli hizmet alma kaygısı ve ülke ekonomisine katkı boyutlarından oluşan halkın medikal turizme yönelik tutumu ölçeği kullanılmış olup ölçekteki ifadeler 5'li likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Araştırma verileri, kolayda örnekleme yöntemiyle Tekirdağ'da sağlık turizmini bünyesinde bulunduran hastanelerden sağlık hizmeti almış 483 kişiden toplanmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	N	%
Cinsiyetiniz?	Kadın	229 47,4%
	Erkek	254 52,6%
	Toplam	483 100,0%
Yaşınız?	20-29	140 29,0%
	30-39	53 11,0%
	40-49	147 30,4%
	50-59	127 26,3%
	60 Yaş ve Üzeri	16 3,3%
	Toplam	483 100,0%
Öğrenim durumunuz	İlkokul	180 37,3%
	Ortaokul	102 21,1%
	Lise	67 13,9%
	Ön Lisans	48 9,9%
	Lisans	75 15,5%
	Yüksek Lisans	11 2,3%

	Toplam	483	100,0%
	0-17.000 TL	144	29,8%
	17.001-20.000 TL	107	22,2%
	20.001-30.000 TL	86	17,8%
	30.001-40.000 TL	51	10,6%
Ailenizin gelir durumu nedir?	40.001-50.000 TL	18	3,7%
	50.001-60.000 TL	44	9,1%
	60.001 TL ve Üzeri	33	6,8%
	Toplam	483	100,0%
	Devlet Hastaneleri	156	32,3%
	Eğitim ve Araştırma Hastaneleri	282	58,4%
Hangi kurumlardan daha sık sağlık hizmeti alırsınız?	Özel Hastaneler	45	9,3%
	Toplam	483	100,0%
	Evet	20	4,1%
Daha önce medikal turizmden faydalandınız mı?	Hayır	463	95,9%
	Toplam	483	100,0%
	Evet	80	16,6%
Çevrenizde bulunanlar aile/arkadaşlarınız medikal turizmden faydalandı mı?	Hayır	403	83,4%
	Toplam	483	100,0%
	Çok Kötü	3	0,6%
	Kötü	9	1,9%
	Orta	172	35,6%
Son birkaç ay için sağlığımızı nasıl değerlendirirsiniz?	İyi	159	32,9%
	Çok İyi	140	29,0%
	Toplam	483	100,0%

Tablo 1. katılımcıların büyük çoğunluğunun erkek, 40-49 yaş aralığında, ilkokul mezunu ve 0-8500 TL aylık geliri olan kimseler olduğunu göstermektedir. Medikal turizm ile ilgili sorular incelendiğinde ise katılımcıların çoğunluğunun eğitim ve araştırma hastanelerini kullandığını, çoğunun daha önce medikal turizmden faydalanmadığını, çevresindeki kişilerin de çoğunlukla medikal turizmden faydalanmadığını ve çoğunlukla sağlık durumunu ortalama olduğunu ifade eden kimseler olduğu görülmektedir.

Araştırma hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

H1: Katılımcıların cinsiyetine göre halkın medikal turizm gelişimine yönelik algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1A: Katılımcıların cinsiyetlerine göre medikal turizmin ülke ekonomisine katkısının anlamlı bir farklılık vardır.

H1B: Katılımcıların cinsiyetlerine göre kaliteli hizmet alma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Katılımcıların yaşına göre halkın medikal turizm gelişimine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık vardır.

H2A: Katılımcıların yaşına göre medikal turizmin ülke ekonomisine katkısının anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

H2B: Katılımcıların cinsiyetlerine göre kaliteli hizmet alma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Katılımcıların gelir durumuna göre halkın medikal turizm gelişimine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık vardır.

H3A: Katılımcıların gelir durumuna göre medikal turizmin ülke ekonomisine katkısının anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

H3B: Katılımcıların gelir durumuna göre kaliteli hizmet alma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık vardır.

H4: Katılımcıların eğitim durumuna göre halkın medikal turizm gelişimine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık vardır.

H4A: Katılımcıların eğitim durumuna göre medikal turizmin ülke ekonomisine katkısının anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

H4B: Katılımcıların eğitim durumuna göre kaliteli hizmet alma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık vardır.

H5: Katılımcıların hizmet aldığı sağlık kurumuna göre halkın medikal turizm gelişimine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık vardır.

H5A: Katılımcıların hizmet aldığı sağlık kurumuna göre medikal turizmin ülke ekonomisine katkısının anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

H5B: Katılımcıların hizmet aldığı sağlık kurumuna göre kaliteli hizmet alma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık vardır.

H6: Katılımcıların daha önce medikal turizmden faydalanma durumuna göre halkın medikal turizm gelişimine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık vardır.

H6A: Katılımcıların daha önce medikal turizmden faydalanma durumuna göre medikal turizmin ülke ekonomisine katkısının anlamlı bir farklılık vardır.

H6B: Katılımcıların daha önce medikal turizmden faydalanma durumuna göre kaliteli hizmet alma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık vardır.

H7: Katılımcıların çevresinde bulunanların medikal turizmden faydalanma durumuna göre halkın medikal turizm gelişimine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık vardır.

H7A: Katılımcıların çevresinde bulunanların medikal turizmden faydalanma durumuna göre medikal turizmin ülke ekonomisine katkısının anlamlı bir farklılık vardır.

H7B: Katılımcıların çevresinde bulunanların medikal turizmden faydalanma durumuna göre kaliteli hizmet alma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık vardır.

H8: Katılımcıların son birkaç aydaki sağlık durumuna göre halkın medikal turizm gelişimine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık vardır.

H8A: Katılımcıların son birkaç aydaki sağlık durumuna göre medikal turizmin ülke ekonomisine katkısının anlamlı bir farklılık vardır.

H8B: Katılımcıların son birkaç aydaki sağlık durumuna göre kaliteli hizmet alma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık vardır.

4. BULGULAR

Tablo 2: Katılımcıların Medikal Turizmin Gelişimine Yönelik Algılarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma
Kaliteli hizmet Alma Kaygısı		
Medikal turizm bölümü olan hastanelerden hizmet almak zordur.	3,2940	1,20360
Medikal turizm uygulamalarının yaygınlaşması bireysel sağlık harcamalarını artırmaktadır.	3,5052	1,21602
Medikal turistler özel hastanelerden hizmet almamı olumsuz etkilemektedir.	3,1429	1,28440
Medikal turistlerin sayısı arttıkça yerli vatandaş ve medikal turistler arasında anlaşmazlıklar artar.	3,0870	1,25928
Medikal turist sayısındaki artış benim kaliteli sağlık hizmeti almamı engeller.	3,3975	1,26366
Medikal turist sayısı arttıkça randevu alma ve tedavi bekleme sürem artar.	3,6418	1,23490
Hastanelerin kalabalık olmasının sebeplerinden biri de medikal turisttir	3,2215	1,36441
Vergilerimle yapılan hastaneler sadece bana hizmet etmelidir.	3,1553	1,53477
Vergilerimle inşa edilen sağlık tesislerinde ticari faaliyetler yürütülmemelidir.	4,0166	1,32942
Ülke Ekonomisine Katkı		
Medikal turizm ülkemizin ekonomisine ciddi katkı sağlar.	3,8634	1,03765
Medikal turistler ülkemizdeki turizmin gelişmesine katkı sağlar.	3,9296	,99335

Medikal turizm ülkemizin vatandaşları için çok değerli iş imkanları sunmaktadır.	3,6170	1,16852
Medikal turizmin faydaları, negatif etkilerinden daha fazladır.	3,4265	1,12878
Medikal turizmin kültürler arası etkileşim üzerinde olumlu etkisi vardır.	3,6708	1,04530
Medikal turizm ülkedeki uluslararası yatırımı artırıyor.	3,8778	1,03646
Medikal turizm hastaneler ve parklar gibi yerel halkın kullandığı tesislerin gelişmesine katkıda bulunur.	3,6273	1,13500
Medikal turizm ülkemizde sağlık turizmin gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır.	3,7805	1,08243

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan kişilerin medikal turistler sebebiyle sağlık sisteminden kaliteli hizmet alma kaygısı olduğunu ama aynı zamanda ülke ekonomisine de katkı sağladıklarını düşündüklerini görmekteyiz.

Tablo 3: Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları ve Güvenilirlik Değerleri

	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alfa
Kaliteli hizmet Alma Kaygısı		33,425	,767
Medikal turizm bölümü olan hastanelerden hizmet almak zordur.	,694		
Medikal turizm uygulamalarının yaygınlaşması bireysel sağlık harcamalarını arttırmaktadır.	723		
Medikal turistler özel hastanelerden hizmet almamı olumsuz etkilemektedir.	,771		
Medikal turistlerin sayısı arttıkça yerli vatandaş ve medikal turistler arasında anlaşmazlıklar artar.	,726		
Medikal turist sayısındaki artış benim kaliteli sağlık hizmeti almamı engeller.	,806		
Medikal turist sayısı arttıkça randevu alma ve tedavi bekleme sürem artar.	,842		
Hastanelerin kalabalık olmasının sebeplerinden biri de medikal turisttir	,777		
Vergilerimle yapılan hastaneler sadece bana hizmet etmelidir.	,681		
Vergilerimle inşa edilen sağlık tesislerinde ticari faaliyetler yürütülmemelidir.	,613		
Ülke Ekonomisine Katkı		25,993	,917
Medikal turizm ülkemizin ekonomisine ciddi katkı sağlar.	,793		

Medikal turistler ülkemizdeki turizmin gelişmesine katkı sağlar.	,822
Medikal turizm ülkemizin vatandaşları için çok değerli iş imkanları sunmaktadır.	,817
Medikal turizmin faydaları, negatif etkilerinden daha fazladır.	,612
Medikal turizmin kültürler arası etkileşim üzerinde olumlu etkisi vardır.	,792
Medikal turizm ülkedeki uluslararası yatırımı artırıyor.	,865
Medikal turizm hastaneler ve parklar gibi yerel halkın kullandığı tesislerin gelişmesine katkıda bulunur.	,752
Medikal turizm ülkemizde sağlık turizmin gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır.	,853
Toplam Açıklanan Varyans	59,419
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uyum Testi	,902
Bartlett Testi Yaklaşık Ki-Kare	4720,913
Serbestlik Derecesi	136
Anlamlılık	0,000

Tablo 3'e bakıldığında KMO değeri 0,902 ile 0,50'in (Hair vd., 2005) üstünde ve Bartlett test değerinin de anlamlı olduğu görülmüştür ($p=0,000$). Dolayısı ile veriler faktör analizi için uygundur. Analiz uygulandığında, verilerin iki faktörde toplandığı, iki faktörün toplam varyansın % 59,419'unun açıkladığı görülmüştür.

Tablo 4: Cinsiyete, Daha Önce Medikal Turizmden Faydalanma Durumuna ve Çevresinde Bulunanların Medikal Turizmden Faydalanma Durumu Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Hipotez	Boyut		MeanRank	Z değeri	Anlamlılık(P)	
H1	Kaliteli hizmet Alma Kaygısı	Kadın	235,84	-,921	,357	
		Erkek	247,55			
	Ülke Ekonomisine Katkı	Kadın	202,49	-5,909	0,000	
		Erkek	277,62			
H6	Daha Önce Medikal Turizmden Faydalanma Durumu	Kaliteli hizmet Alma Kaygısı	Evet	168,00	-2,422	,015
			Hayır	245,20		
		Ülke Ekonomisine Katkı	Evet	248,80	-,223	,824
			Hayır	241,71		

H7	Çevresinde Medikal Faydalanma	Bulunanların Turizmden Durumu	Kaliteli hizmet Alma Kaygısı	Evet	179,39	-4,393	,000
				Hayır	254,43		
			Ülke Ekonomisine Katkı	Evet	272,06	-2,109	,035
				Hayır	236,03		

Kişilerin medikal turizmin gelişmesine yönelik tutumlarını cinsiyete göre farklılıklarının incelenmesine yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre; “Kaliteli Hizmet Alma Kaygısı” değişkeni için hesaplanan olasılık (p) değeri 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğundan H1a hipotezi red edilir. Bu hipotezin red edilmesi; kişilerin medikal turizmde kaliteli hizmet alma kaygılarının cinsiyete göre farklılık göstermediği, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı anlamına gelmektedir. Ülke ekonomisine katkı boyutları için hesaplanan olasılık (p) değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinin altında olduğundan H1b hipotezi kabul edilir. Mean Ranks değerleri; erkeklerin kadınlara göre medikal turizmin ülke ekonomisine daha fazla katkı sağladığını düşündüklerini göstermektedir. Kişilerin medikal turizmin gelişmesine yönelik tutumlarının daha önce medikal turizmden faydalanma durumuna göre farklılıklarının incelenmesine yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre; ülke ekonomisine katkı değişkenleri için hesaplanan olasılık (p) değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğundan H6b ipotezi red edilir. Bu hipotezin red edilmesi; kişilerin medikal turizmin ülke ekonomisine katkısına yönelik tutumlarının daha önce medikal turizmden faydalanma durumuna göre farklılık göstermediği, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı anlamına gelmektedir. Kaliteli hizmet alma kaygısı boyutu için hesaplanan anlamlılık (p) değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinin altında olduğundan H6a hipotezi kabul edilir. Mean Ranks değerleri; daha önce medikal turizmden faydalanan kişilerin, daha önce medikal turizmden faydalanan kişilere göre medikal turizmin ülke ekonomisine daha fazla katkı sağladığını düşündüklerini göstermektedir. Kişilerin medikal turizmin gelişmesine yönelik tutumlarının çevredeki kişilerin medikal turizmden faydalanma durumuna göre farklılıklarının incelenmesine yönelik yapılan Mann-Whitney U olmalı testi sonuçlarına göre; ülke ekonomisine katkı değişkeni için hesaplanan anlamlılık (p) değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğundan H7b hipotezleri kabul edilir. Kaliteli hizmet alma kaygısı boyutu için hesaplanan anlamlılık (p) değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinin altında olduğundan H7a hipotezi kabul edilir. Mean Ranks değerleri; çevresinde daha önce medikal turizmden faydalanan kişiler bulunmayan katılımcılar, çevresinde daha önce medikal turizmden faydalanan kişiler bulunan katılımcılar göre medikal turizmin ülke ekonomisine daha fazla katkı sağladığını düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 5: Yaş, Aile Geliri, Eğitim, Daha Sık Hizmet Alınan Kurum ve Son Birkaç Aydaki Sağlık Durumuna Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

Hipotez	Değişken	Boyut	Chi-Square	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
H2	Yaş	Kaliteli hizmet Alma Kaygısı	35,565	4	,000
		Ülke Ekonomisine Katkı	22,747	4	,000

H3	Aile Geliri	Kaliteli hizmet Alma Kaygısı	117,870	6	,000
		Ülke Ekonomisine Katkı	68,025	6	,000
H4	Eğitim	Kaliteli hizmet Alma Kaygısı	3,632	5	,604
		Ülke Ekonomisine Katkı	44,730	5	,000
H5	Daha Sık Hizmet Alınan Sağlık Kurumu	Kaliteli hizmet Alma Kaygısı	8,133	2	,017
		Ülke Ekonomisine Katkı	27,149	2	,000
H8	Son Birkaç Ayardaki Sağlık Durumu	Kaliteli hizmet Alma Kaygısı	35,565	4	,000
		Ülke Ekonomisine Katkı	22,747	4	,000

Yaş, aile geliri, daha sık hizmet alınan sağlık kurumu ve son birkaç aydaki sağlık durumunun görülmesi için uygulanan Kruskal-Wallis analizi sonuçları yaş, aile geliri, daha sık hizmet alınan sağlık kurumu ve son birkaç aydaki sağlık durumu kaliteli hizmet alma kaygısı ve ülke ekonomisine katkı boyutunda istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir ($p < 0,05$). Dolayısı ile H2, H3, H5 ve H6 hipotezleri kabul edilmiştir. Mean Ranks değerleri; aile geliri daha yüksek olanların ve son birkaç ayda sağlık durumu daha iyi olan bireylerin kaliteli hizmet alma kaygısının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Eğitimin etkisinin görülmesi için uygulanan Kruskal-Wallis analizi sonuçları, eğitimin kaliteli hizmet alma kaygısı boyutunda istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir ($p > 0,05$). Dolayısı ile H4 hipotezi reddedilmiştir. Ülke ekonomisine katkı boyutunda ise eğitimin istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir ($p > 0,05$). Dolayısı ile H4a hipotezi kabul edilmiştir. Mean Ranks değerleri; eğitim düzeyi daha düşük olanların medikal turizmin ülke ekonomisine katkısı olduğunu düşündüklerini göstermiştir.

5. SONUÇ

Medikal turizmin ülke ekonomisine katkısı ve kaliteli hizmet alma kaygısı konularında yapılan analizlerde elde edilen sonuçlar; cinsiyet açısından bakıldığında, erkekler kadınlara göre medikal turizmin ülke ekonomisine daha fazla katkı sağladığına inanma eğilimindedir. Yaş grupları incelendiğinde ise, 50-59 yaş grubu medikal turizmin ülke ekonomisine en fazla katkı sağlayacağını düşünen gruptur. Eğitim seviyesine göre yapılan değerlendirmede, ilköğretim mezunları medikal turizmin ülke ekonomisine en fazla katkı sağlayacağını düşünmektedir. Aile geliri açısından, 17001-20000 TL gelir grubundakiler medikal turizmin ülke ekonomisine en fazla katkı sağlayacağını düşünenlerdir. Daha sık hizmet alınan sağlık kurumları arasında, eğitim ve araştırma hastanelerinden daha sık hizmet alanlar medikal turizmin ülke ekonomisine en fazla katkı sağlayacağını düşünen gruptur. Son olarak, daha önce medikal turizmden faydalanmış olan bireyler, medikal turizmin ülke ekonomisine katkısı konusunda daha olumlu bir algıya sahiptir.

Kaliteli hizmet alma kaygısı açısından yapılan analizlerde ise, 60 yaş ve üzeri bireyler, bu konuda en yüksek kaygıyı taşıyan gruptur. Eğitim seviyesi açısından ise, lise mezunları kaliteli hizmet alma kaygısını en fazla yaşayan gruptur. Aile geliri bağlamında, 17001-20000 TL gelir grubundakiler kaliteli hizmet alma kaygısını en fazla hissedenlerdir. Sağlık kurumları arasında, eğitim ve araştırma hastanelerinden daha sık hizmet alanlar, kaliteli hizmet alma kaygısını en fazla yaşayan gruptur. Daha önce medikal turizmden faydalanmış olan bireyler ise, bu konuda daha az kaygı yaşamaktadır. Yapılan araştırmayı destekleyen çalışmalar da mevcuttur. Lunt ve arkadaşları (2011), bu merkezlerin uluslararası akreditasyonlara sahip olmalarının, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırdığını ve hastaların bu hizmetlere olan güvenini pekiştirdiğini ifade etmektedir. Özellikle JCI (Joint Commission International-kar amacı gütmeyen sağlık turistinin memnuniyeti için uğraşan-) akreditasyonuna sahip hastanelerde tedavi gören hastalar, hizmet kalitesine yönelik herhangi bir endişe taşımadıklarını belirtmiştir (Hanefeld et al., 2015). Bu durum, medikal turizm hizmetlerinden faydalanan bireylerin, kaliteli hizmet alma konusunda kaygı taşımamalarını açıklamaktadır. Smith ve Martinez (2014) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, medikal turizmi tercih eden hastaların %85'inin aldıkları sağlık hizmetinden memnun kaldığı ve bu hizmetleri tekrar tercih etmeyi düşündüğü ortaya konulmuştur. Bu bulgu, sağlık turizmi hizmetlerinin kalitesi konusunda hastaların memnuniyetini ve kaygılarının minimal düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Turner (2007) çalışmasında, medikal turizm kapsamında tedavi gören hastaların, memnuniyet seviyelerinin yüksek olduğunu ve bu durumun hasta sadakatini artırdığını belirtmiştir. Bu durum, hastaların hizmet kalitesi konusundaki endişelerinin azaldığını ve tekrar benzer hizmetleri alma konusunda istekliliklerinin arttığını göstermektedir. Garcia-Altes (2005) çalışmasında, sağlık turizminin ekonomik katkılarının, ülkelerin sağlık altyapılarını iyileştirme ve uluslararası standartlarda hizmet sunma kapasitelerini artırdığı belirtilmiştir. Bu durum, sağlık turizmi kapsamında sunulan hizmetlerin kalitesini artırarak, hastaların endişelerini gidermektedir.

KAYNAKÇA

- Connell, J. (2013). Contemporary medical tourism: Conceptualisation, culture and commodification. *Tourism Management*, 34, 1-13.
- Demirer, E. Ö. (2010). *Türkiye'de medikal turizm ve geliştirilmesi: örnek bir araştırma* (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Garcia-Altes, A. (2005). The development of health tourism services. *Annals of Tourism Research*, 32(1), 262-263.
- Hanefeld, J., Smith, R., Horsfall, D., and Lunt, N. (2015). What is the value of medical tourism? A review of the literature and its implications for the UK. *Globalization and Health*, 11(1), 1-8.
- Hopkins, L., Labonté, R., Runnels, V., and Packer, C. (2010). Medical tourism today: What is the state of existing knowledge? *Journal of Public Health Policy*, 31(2), 185-198.
- Lunt, Peter, and Sonia Livingstone. "Media regulation: Governance and the interests of citizens and consumers." (2011): 1-232.
- Mutlubaş, I. (2020). Dünya'da ve Türkiye'de medikal turizmin güncel durumu. *TÜRK TURİZM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*, 4(3), 2974-2984.
- Ormond, M., and Sulianti, D. (2017). More than medical tourism: Lessons from Indonesia and Malaysia on South-South intra-regional medical travel. *Current Issues in Tourism*, 20(1), 94-110.

- Sağ, I., Zengul, F. D., ve Avcı, K. (2022). Determining public's attitude toward medical tourism development: a scale proposal. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 16(2), 243-259.
- Smith, Michael R., Tony Martinez, and Christophe Giraud-Carrier. "An instance level analysis of data complexity." *Machine learning* 95 (2014): 225-256.
- Turner, Leigh. "Medical tourism: Family medicine and international health-related travel." *Canadian Family Physician* 53.10 (2007): 1639-1641.

NECESSARY ENGLISH LANGUAGE TEACHING STRATEGIES

GEREKLİ İNGİLİZCE ÖĞRETİM STRATEJİSİ

ELLADA HAJIYEVA

Azerbaycan Teknik Üniversitesi (AzTU), Azerbaycan, Az1073, Bakü,

H. Javid caddesi 25

<https://orcid.org/0009-0003-6247-6864>

Özet

Makale, İngilizce öğretmenlerinin, özellikle yeni yapılarla ve kelime dağarcığıyla karşı karşıya kaldıklarında, sınıftaki öğrencilerin İngilizce yeterliliklerini geliştirmelerine yardımcı olmak için kullanması gereken bazı öğretim stratejilerini kapsamaktadır. Öğrencilerin konuya ilgi duyması için bir öğretmenin konunun içeriğini bilmesi yeterli değildir. İçeriği, her öğrenciye neyin tartışıldığını ve öğretmenin materyali sunarken veya belirli görevleri belirlerken tam olarak ne söylemek istediğini anlayacak şekilde sunmak önemlidir. Bunu yapmak için öğretmen, etkinliklerinde, gruplar halinde ve bireysel olarak çalışmasına olanak tanıyan, her öğrencinin eğitim faaliyetlerine katılımı, düşünce süreçlerinin aktivasyonu ve tezahürü üzerinde olumlu etkisi olan strateji ve teknikleri kullanmalıdır. yaratıcılık. Sonuçta çocuklar hem bağımsız hem de takım halinde çalışmayı öğrenirler; Konuya ilgi ve daha fazlasını öğrenme ve görevleri verimli bir şekilde tamamlama arzusu var.

Anahtar Kelime: strateji; öğretmenler; öğrenciler; görevler

Abstract

The article covers some teaching strategies that English teachers should use to help students in the classroom improve their English proficiency, especially when faced with new structures and vocabulary. In order to interest students in their subject, it is not enough for a teacher to know its content. It is important to present the content in such a way that it is clear to each student what is being discussed and what exactly the teacher wants to say when presenting the material or setting certain tasks. To do this, the teacher must use in his/her activities strategies and techniques that allow to work in groups and individually, which has a positive effect on the involvement of each student in the educational activities, the activation of thought processes, and the manifestation of creativity. Ultimately, children learn to work both independently and in teams; There is an interest in the subject and a desire to learn more and complete tasks efficiently.

Keywords: strategies; teachers; students; tasks

The enrichment of teaching English as a humanities discipline should be specifically aimed at developing creative thinking. This includes problem-solving exercises using such well-known techniques as brainstorming, clustering, concept wheel, water circles, insert, ideal, etc.

Brainstorming technique

This technique is well known to the teacher and does not need a detailed description. However, since it is widely used in the classroom, it is useful to clarify some procedural aspects of its implementation. The main goal of “training brainstorming” is the development of a creative type of thinking. Consequently, the choice of topic for its implementation directly depends on the number of possible options for solving a particular problem. "Training brainstorming" is usually carried out in groups of 5-7 people. The first stage is the creation of a bank of ideas and possible solutions to the problem. Any suggestions are accepted and recorded on the board or poster. Criticism and comments are not allowed. Time limit: up to 15 minutes. The second stage is a collective discussion of ideas and proposals. At this stage, the main thing is to find the rational in any of the proposals and try to combine them into a whole. The third stage is the selection of the most promising solutions from the point of view of currently available resources. This stage can even be delayed in time and carried out in the next lesson.

Breakdown into clusters

A cluster (“bunch”) is the selection of semantic units of text and their graphic design in a certain order in the form of a cluster. Clusters can become a leading technique both at the stage of challenge and reflection, and as a strategy for the lesson as a whole. When making some notes or sketches for memory, we often intuitively distribute them in a special way, arrange them into categories. Cluster - a graphic method of systematizing material

The rules are very simple. In the center is our theme, and around it are large semantic units. The cluster system covers more information than we receive during normal work. This technique can be applied at the challenge stage, when we systematize information received before getting acquainted with the main source (text) in the form of questions or headings of semantic blocks.

This technique also has great potential at the reflection stage: correcting incorrect assumptions in preliminary clusters, filling them in based on new information. A very important stage is the presentation of new clusters. The task of this work is not only to systematize the material, but also to establish cause-and-effect relationships between the “bunches”.

Concept wheel

The “conceptual wheel” technique can be effectively used at the challenge stage. Students need to select synonyms for the word located at the core of the conceptual “wheel” and enter them into the sectors of the wheel. For example:

Like

love

to be fond of

enjoy

to be keen on

get pleasure with

prefer

Circles on the water

This technique is a universal means of activating students’ knowledge and their speech activity at the challenge stage. The key word for this technique can be the concept or phenomenon being studied.

It is written in a column and for each letter nouns (verbs, adjectives, set phrases) are selected for the topic being studied. This is essentially a short exploration that can start in the classroom and continue at home.

“Thin” and “thick” questions

The table of “thin” and “thick” questions can be used at any of the three stages of the lesson. If we use this technique during the challenge stage, these will be questions that our students would like answered as they explore the topic. Students are asked to formulate questions to the topic in the form of “thin” and “thick” questions. Next, the teacher writes a series of questions on the board and asks students (individually or in groups) to try to answer them, giving reasons for their assumptions. As you work with the table, questions that require a simple one-word answer are written in the left column. Questions that require a detailed, detailed answer are written in the right column; or questions that they themselves cannot yet answer, but would like to find answers to. After the answers to these questions are given, students are asked to read or listen to the text, find confirmation of their assumptions and answers to “thin” and “thick” questions. At the stage of understanding the content, the technique serves to actively fix questions as you read and listen; during reflection - to demonstrate understanding of what has been covered. At the reflection stage, the task is given to compose another 3-4 “thin” and “thick” questions, put them in a table, work with the questions in pairs, choosing the most interesting ones that can be asked to the whole class.

Who...?

What...?

When...?

Where...?

Was it...?

What was the name...?

Are you agree that...? etc. Why...?

Explain why...?

Why do you think that...?

Was his/her choice right or wrong to your mind?

What is the most important idea of the story?

What is the difference between... ?

If you were ... would you ... ? etc.

Interactive strategy “Table We know – We want to know – Let’s find out” (Z-H-U)

Learning begins by activating what children already know about a given topic. Start by asking what they know. Show them a picture or an object, or discuss what you know.

When the children begin to offer their ideas, write them down on the board in the first column of the table.

Ask students to write down on the worksheet any questions they have and hope to be answered by reading this article. Invite students to mark the answers to their questions on the worksheet as they read the article.

Once students have read the article and completed their worksheets, discuss to check that everything is answered. Provide students with different ways to find information further.

Insert method

I – interactive: self-activating “U” – already knew;

N – noting: system markup “+” – new;

S – system: for effective “-” – thought differently;

E – effective: reading and thinking “?” – I thought differently.

R – reading

T – thinking

When reading the text, students make notes in the margins (preferably with a pencil, but if you don’t have one, you can use a strip of paper that is placed in the margins along the text).

The notes should be as follows:

v if what you read matches what you know;

- if what you read contradicts what you already knew, or thought you knew;

+ if what you are reading is new to you;

? if what you read is not clear, or if you would like more detailed information on this issue.

After reading the marked text, students fill out the Insert marking table, consisting of 4 columns. Moreover, the 1st column throughout the text is filled in first, then the 2nd, etc.

V	-	+	
---	---	---	--

Problem solving strategy “IDEAL”

The development of critical thinking implies the ability to solve a problem, i.e. the ability to see it, analyze it from different points of view, highlight its components, consider the problem as a whole, evaluate various solution options (both one’s own and others’) and choose the best option.

It is clear that it is easier to solve a problem if it is real, i.e. relates to the student’s own life experience. So what should we do to solve real-life problems in the classroom? Why not? Among the problems suitable for learning are those related to the study of various texts, analysis of situations, and conducting business games.

J. Bransford developed a problem-solving strategy that can be applied in working with texts and in analyzing situations. This strategy is called "IDEAL".

I Identify a problem

D Debate a problem

E Essential solutions

A Activity

L Logical conclusions

I – Identify the problem. The problem is defined in its most general form.

D – Get to the bottom of it. Students formulate a problem in the form of a question. It must be extremely precise, specific, begin with the word “how” (How), and there must be no negation (the particle “not”) in it.

E – There are possible solutions. Generating as many possible solutions to a problem is carried out through brainstorming. Any criticism is prohibited here. Quantity is important: the more solutions, the better (you can use a cluster to organize ideas graphically).

A – Now let’s get to work! Selecting the optimal option(s). Now students, after weighing all the pros and cons, choose the best option(s) for solving the problem.

L – Logical conclusions. Analysis of actions taken to solve the problem, logical conclusions. At the last stage, students analyze the work they have done.

Problem Solving Worksheet

1. What is the main problem the heroes must solve?
2. What important information did the author provide us with?
3. What else do you know that would help solve the problem? What else do heroes need to know?
4. What are the three main ways to solve the problem?
5. Why? Which of the methods you chose is the best and why?

Fishbone(D. Balanka)

The “head” of this skeleton indicates the problem that is discussed in the text. The skeleton itself has upper and lower bones. On the top, students note the reasons for the problem being studied (they can make these notes at the challenge stage, before reading the text, as a result of updating their knowledge and experience). Opposite the upper bones are the lower ones, on which students, as they read, write down facts that reflect the essence and facts. The fact gives the problem clarity and real outlines, allowing us to talk not about an abstract solution, but about a specific mechanism. It is possible to add upper and lower bones, expand the information presented. However, the operating technology may vary.

Zigzag

The purpose of this technique is to study and systematize a large amount of material. To do this, you must first break the text into meaningful passages for mutual learning. The number of passages must match the number of group members. For example, if the text is divided into 5 semantic passages, then in groups (let’s call them conditionally working) - 5 people.

In this strategy, there may not be a challenge phase as such, since the task itself - organizing work with a large text - itself serves as a challenge.

Semantic stage. The class is divided into groups. The group is given texts of various contents. Each student works with his own text: highlighting the main thing, or making a supporting summary, or using one of the graphic forms (for example, “cluster”). Upon completion of the work, students move to other groups - groups of experts.

Reflection stage: working in a group of “experts”. New groups are formed so that each group contains “experts” on one topic. In the process of sharing the results of their work, a general presentation scheme for a story on the topic is drawn up. The question of who will make the final presentation is being decided. Students then move back to their original groups.

Returning to his working group, the expert introduces his topic to other group members using a general presentation scheme. The group exchanges information between all members of the working group. Thus, in each working group, thanks to the work of experts, a general understanding of the topic being studied is formed. The next stage will be a presentation of information on individual topics, which is carried out by one of the experts, while others make additions and answer questions. Thus, there is a “second hearing” of the topic. The result of the lesson can be a research or creative task on the topic studied. This technique is also used on smaller texts. In this case, the text is studied by all students, the principle of dividing into groups is questions for a given text, their number must coincide with the number of group members. Expert groups gather into expert groups on one issue: to study it in more detail, exchange opinions, prepare a detailed answer to the question, and discuss the form of its presentation. Returning to the working groups, the experts sequentially present options for answering their questions.

"Reading with stops" technique.

The material for using the “Reading with stops” technique is a narrative text. An indispensable condition for using this technique is to find the optimal moment in the text to stop. These stops are like curtains: on one side there is already known information, and on the other there is completely unknown information that can seriously affect the assessment of events. This technique requires not only a serious adjustment of one’s own understanding, but sometimes even a rejection of the previous position. But the refusal is not under someone’s influence, but as a result of personal work with the text, independent mastery of new things. For middle school students, such texts can include fairy tales and stories with a plot line that are unknown to children.

This technique contains all stages of the technology:

Stage 1 - challenge. At this stage, based only on the title of the text and information about the author, children must guess what the text will be about.

Stage 2 - comprehension. Here, having become acquainted with part of the text, students clarify their understanding of the material. The peculiarity of the technique is that the moment of clarifying one’s idea (the stage of comprehension) is at the same time the stage of a challenge to get acquainted with the next fragment. The questions asked by the teacher should cover all levels of B. Bloom's questions. The obligatory question is: “What will happen next and why?”

Stage 3 - reflection. Closing conversation. At this stage the text again represents a single whole. Forms of work with students can be different: writing, discussion, joint search, theses, choosing proverbs, creative works.

Such work with text develops the ability to analyze the text, identify the connection between individual elements (themes, images, ways of expressing the author’s position), develops the ability to express one’s thoughts, and teaches understanding and comprehension.

The “Reading with Stops” technique develops the following skills in students: analyze the text; to ask questions; prove your point of view; highlight the main idea of the text.

This technique is effective when working on reading text with problematic content, as well as when working with auditory and visual aids. The “Reading with Stops” technique helps to study the material in detail. In addition, students have the opportunity to fantasize, evaluate a fact or event critically, and express their opinion. Here we learn both critical thinking, so to speak reflexive, at the stage of understanding the material, and creative thinking, at the stage of forecasting events.

All available lexical and grammatical skills are in demand, since students are required to make a coherent monologue statement. If there is such a goal, then it is possible to direct the students' speech activity in a specific grammatical direction, for example, at the prediction stage, to activate the structures of the future tense and the subjunctive mood.

Creative form of reflection – Sinkwine

A cinquain is a poem that requires a synthesis of information and material in concise terms. The word cinquain comes from the French, which means "five". Thus, a cinquain is a poem consisting of five lines.

Rules for writing syncwine:

In the first line, the topic is named in one word (usually a noun).

The second line is a description of the topic in two words (two adjectives).

The third line is a description of the action within this topic in three words (verbs).

The fourth line is a four-word phrase showing the attitude towards the topic (feelings in one phrase).

The last line is a one-word synonym that reiterates the essence of the topic.

For example:

Spaghetti

Messy, spicy

Slurping, sliding, falling

Between my plate and mouth

Delicious

(by Cindy Barden)

In conclusion, I would like to say that teaching talented and gifted children requires certain thinking skills, such as analytical, problem-solving, critical, creative, and reflective thinking. These skills cannot be developed spontaneously. The teacher must manage this process. Foreign language lessons promote the development of gifted and talented children through a variety of materials and interactive approaches. Self-awareness plays an important role in this process. Thanks to this, you can understand the connection between thoughts and emotions. Although it is generally believed that they are independent of each other, but in fact feelings are based on a certain level of thought and thoughts appear at a certain level of feeling.

During the lesson, the teacher helps students understand themselves and the world around them: deal with perceptions, assumptions, prejudices, values, destroy old habits in order to create a new point of view.

Language teachers must teach students more than just language skills. It is also necessary to develop a critical approach to learning; increase their desire to acquire new knowledge.

The considered methods of working in English lessons make it more effective, interesting and creative, and most importantly, effective.

References:

1. Backwash and TOEFL 2000. Unpublished manuscript, University of Reading, England. Kabilan, K.M. (2000)
2. Creative and critical thinking in language classroom. Internet TESL Journal, 6/6. <http://iteslj.org/Techniques/Kabilan-CriticalThinking.html>
3. <https://infourok.ru/statya-na-temu-effektivnye-strategii-izucheniya-anglijskogo-yazyka-5114781.html>).
4. http://www.ncluk.net/gt/languages/teaching_thinkingskills.htm Rafi, M. S. (n.d.). Promoting Critical Pedagogy in Language Education. International Research Journal of Arts & Humanities (IRJAH), 37, 63-73. Scanlan, J.S. (2006)
5. <https://infourok.ru/statya-na-temu-effektivnye-strategii-izucheniya-anglijskogo-yazyka-5114781.html>.

THE IMPACT OF COMMUNICATION TOOLS ON E-LEARNING

FATİMA ZAHRA OUARIACH^{1*}, SOUFIANE OUARIACH²

¹ A research team in educational science, language didactics, human and social sciences, Higher Normal School of Tetouan, Abdelmalek Essaadi University, Morocco

² A research team in Computer Science and University Pedagogical Engineering (S2IPU), Higher Normal School of Tetouan, Abdelmalek Essaadi University, Morocco

Abstract

Online communication tools have revolutionized the e-learning landscape, transforming a potentially isolating experience into a rich, interactive environment. These tools not only facilitate the transmission of information, but also create opportunities for collaborative learning, real-time feedback and the development of virtual learning communities. However, integrating these tools also presents challenges. Information overload can occur when learners are exposed to too many communication channels or excessive content. Connectivity issues can create inequalities in access to learning resources and interactions. Language barriers in international online courses can hinder effective communication and collaboration. The effectiveness of these tools often depends on how well they are integrated into course design, and how effectively instructors and learners are trained to use them. Pedagogical considerations are crucial - it's not just about using the tools, but using them in ways that enhance learning outcomes, motivation and engagement.

Keywords: communication, synchronous communication tools, asynchronous communication tools, e-learning.

BOOSTING YOUR CONFIDENCE FOR A BETTER YOU

VITAVENICEA LAYUN

**Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department, Keningau,
Malaysia**

Abstract

This project was designed as a self-help pep talk aimed at encouraging participants to build their confidence and composure in public speaking. The primary objective was to enhance participants' self-esteem and self-efficacy, crucial elements for effective communication. By focusing on public speaking, the project provided practical guidance and motivational support to help individuals overcome common anxieties and develop a more assured presence in front of an audience. The initiative included a series of interactive workshops and discussions that equipped participants with essential public speaking skills. Techniques covered included managing nervousness, organizing thoughts clearly, and delivering presentations with poise. Participants were also encouraged to practice regularly and receive constructive feedback, which contributed to their growth and confidence. By addressing both the psychological and practical aspects of public speaking, the project aimed to empower individuals to speak with greater confidence and clarity. The ultimate goal was to bolster participants' self-esteem and self-efficacy, enabling them to approach public speaking opportunities with a positive and resilient mindset. Through this project, participants were expected to gain the tools and confidence needed to succeed in various public speaking situations, enhancing their overall personal and professional development.

Keywords: Self-esteem, self-efficacy, public speech

**FABULOUSLY FLAVORED FACIAL: A FACIAL CREAM MADE OF LEMON,
COFFEE AND HONEY**

AVY CHASCY TEO FUNG SEH

Abstract

This innovative blend is a thoughtfully crafted combination of three powerful natural ingredients: coffee grounds, honey, and lemon. Each component brings its own unique benefits to the mix, resulting in a skincare solution that effectively addresses multiple concerns. The exfoliating power of coffee grounds lies in their ability to gently remove dead skin cells, revealing the fresh, healthy skin beneath. This natural exfoliant not only helps to smooth the skin's texture but also stimulates circulation, which can contribute to a more radiant and revitalized appearance. Complementing the coffee grounds, honey serves as a deeply moisturizing agent. Known for its humectant properties, honey helps to lock in moisture, keeping the skin hydrated and supple. Its natural antibacterial and anti-inflammatory qualities also aid in soothing and calming the skin, making it an ideal ingredient for those with sensitive or irritated skin. Lemon, the final component of this blend, offers clarifying and brightening effects. Rich in vitamin C and antioxidants, lemon helps to reduce the appearance of dark spots and blemishes, promoting a more even skin tone. Its natural astringent properties can also help to tighten pores and reduce excess oil, making it particularly beneficial for those with oily or acne-prone skin. Together, these ingredients work harmoniously to create a skincare solution that not only exfoliates and hydrates but also enhances overall skin clarity and radiance. Regular use of this blend can lead to a healthier, more glowing complexion, as it addresses key skincare concerns through the combined power of nature's finest ingredients.

Keywords: exfoliating, moisturizing, dead skin

UNDERSTANDING FOMO (FEAR OF MISSING OUT)

MICHEL ANABELLA SAMUIL

Keningau Vocational College, Bakery & Pastry Department, Keningau, Malaysia

Abstract

This project explores the phenomenon of Fear of Missing Out (FOMO), a psychological condition characterized by the pervasive apprehension that others are engaging in rewarding activities from which one is excluded. The project aims to provide a comprehensive understanding of FOMO by examining its signs, underlying causes, and effective prevention strategies. Signs of FOMO include persistent feelings of anxiety or unease when perceiving that others are participating in enjoyable experiences, excessive use of social media to stay updated on others' activities, and a compulsive need to be involved in every social event or trend. These symptoms can lead to diminished well-being, decreased satisfaction with one's own life, and impaired social relationships. The causes of FOMO are multifaceted, including factors such as the pervasive influence of social media, societal pressures to be constantly engaged, and individual tendencies towards comparison and insecurity. Social media platforms, in particular, exacerbate FOMO by presenting curated and idealized images of others' lives. To mitigate FOMO, the project outlines preventive measures such as promoting digital detoxes, fostering mindfulness, and encouraging self-reflection. By addressing these aspects, the project aims to help individuals manage FOMO and cultivate a more balanced and fulfilling life, free from the constraints of constant comparison and social pressure.

Keywords:FOMO, Social Media, Life Contentment

EDUCATING THE PUBLIC ON SIGN LANGUAGE

HAIZET BENJAMIN

Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau,
Malaysia

Abstract

Creating an inclusive society that meets the needs of individuals with special needs is essential for fostering equality and compassion. This project focuses on educating the public about sign language to empower them to communicate effectively with people who have hearing impairments. By promoting sign language awareness, the initiative aims to break down the barriers that often isolate the hearing-impaired community, limiting their access to social interactions, job opportunities, and a better quality of life. Through workshops and practical sessions, the project provides participants with essential sign language skills, enabling them to engage with the deaf and hard-of-hearing community. This not only improves social interactions but also enhances job security for individuals with hearing impairments, ensuring they are valued and included in the workforce. The project also highlights the broader benefits of sign language education, fostering a more inclusive society where everyone can communicate and connect. By bridging the communication gap, the initiative helps create a community where individuals with hearing impairments can fully participate in daily life, contributing to a more diverse and cohesive society. Ultimately, the project strives to enhance the quality of life for those with hearing impairments by empowering them and those around them with the tools for effective communication.

Keywords: Inclusive, sign language, hearing impairment

EATING DISORDER: CAUSES, EFFECTS, PREVENTION

MICHEL ARABELLA SAMUIL

Keningau Vocational College, Cosmetology Department, Keningau, Malaysia

Abstract

This project provides an in-depth examination of eating disorders, focusing on their signs, causes, and effective prevention strategies. Eating disorders, including anorexia nervosa, bulimia nervosa, and binge eating disorder, are complex mental health conditions characterized by abnormal eating habits and preoccupation with body image. These disorders can lead to severe physical and psychological consequences, including malnutrition, organ damage, and impaired emotional well-being. The project identifies common signs of eating disorders, such as extreme fluctuations in weight, obsessive behaviors around food and exercise, distorted body image, and social withdrawal. Recognizing these signs is crucial for early intervention and support. The causes of eating disorders are multifaceted and include genetic, psychological, and sociocultural factors. Key contributors include societal pressure to attain an ideal body shape, personal and family history of mental health issues, and underlying psychological conditions such as anxiety or depression. To combat eating disorders, the project emphasizes prevention strategies such as promoting healthy body image, fostering open communication about food and self-esteem, and encouraging early professional help. By raising awareness and providing practical tools for prevention, the project aims to support individuals in developing healthier relationships with food and body image, ultimately reducing the prevalence and impact of eating disorders.

Keywords: Eating disorder, self-esteem, body image, eating habits

THE BENEFITS OF ESPORTS

ADIB IRSYAD BIN ALIUDIN

Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau, Sabah

Abstract

The purpose of this project is to showcase the numerous benefits associated with esports for individuals who choose to participate in this rapidly growing field. As a relatively new and evolving form of sports, esports has often been surrounded by misconceptions and misunderstandings. This project seeks to address these misconceptions by providing a comprehensive presentation that sheds light on the positive effects of engaging in esports. The presentation aims to educate the public on how esports can contribute to the development of critical skills such as strategic thinking, teamwork, problem-solving, and quick decision-making. Furthermore, it highlights the potential for esports to foster a sense of community and belonging among participants, offering a platform for social interaction and collaboration that transcends geographical boundaries. Ultimately, the project aspires to convince the public that esports is not merely a passing trend but a dynamic and impactful phenomenon with the potential to positively influence participants' lives and contribute to the cultural landscape. Through this initiative, the project hopes to foster greater understanding, appreciation, and enthusiasm for esports among a diverse audience.

Keywords: esports, players, misconception, positive support

LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE

CALEB EVANDER DANIUS

**Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau,
Malaysia**

Abstract

This project aims to educate the public on essential traits and values that are fundamental to leading a fulfilling and meaningful life. By understanding and embodying these characteristics, individuals can cultivate a more positive attitude, develop healthier perspectives, and achieve a deeper sense of self-actualization. The core objective of the project is to highlight how these values not only contribute to personal growth but also enhance the overall quality of life. By fostering traits such as resilience, empathy, integrity, and self-awareness, individuals are better equipped to navigate the complexities of daily life with greater ease and contentment. The project emphasizes that adopting these values leads to improved mental and emotional well-being, which in turn promotes a happier, more satisfying life. Moreover, the project explores how these traits can positively influence our interactions with others, fostering stronger relationships and a more harmonious society. Ultimately, this initiative serves as a guide for individuals seeking to elevate their lives by embracing values that encourage personal development and happiness. By integrating these principles into daily living, individuals can achieve not only personal fulfillment but also contribute to the betterment of their communities, leading to a higher quality of life for all.

Keywords: traits, values and self-actualization

**STEADY STEEL: RESTORING & REPAIRING GATES, FENCES & HANDRAILS
FOR SAFER PUBLIC SPACE**

**MIKE EDWIN, FELIX ALEJANDRO, BRANDON ALVIN, MOHD DAZNIEL,
PEZZLEY JERREXTER, MOHD NABIL FIKRI**

Abstract

This community project is an initiative by a team of Welding Technology students at Keningau Vocational College. This project narrows its focus on replacing steel barriers in public spaces that are in dilapidated condition, damaged, wobbly and rusty since this can pose danger to the public. It can be hazardous to the public either through direct mishaps such as the failure for such barriers to withstand weight and breaks under pressure which could cause people to fall down or through indirect effects such as the rust from the surface that can harbor bacterial infection which spreads to human upon touching it. This project started with a public primary school in the rural area of Keningau which buildings have deteriorated in recent years and the steel structures on its stairs, corridors and windows as well as gates have become flimsy and unstable. This team replaced the steel barriers and paint them to improve its overall aesthetic. It created a safer environment that is conducive to learning.

Keywords: steel barriers, public space, hazard

B-FREDHOLM SPECTRA AND RIESZ PERTURBATIONS**HASSAN ZARIOUH****Department of Mathematics (CRMEF-Oujda), Oujda 60000, Morocco.****ABSTR ACT:**

Let T be a bounded linear Banach space operator and let Q be a quasinilpotent one commuting with T . The main purpose of the paper is to show that we do not have $\sigma_{\{*\}}(T+Q) = \sigma_{\{*\}}(T)$ where $\sigma_{\{*\}} \in \{\sigma_{\{D\}}, \sigma_{\{LD\}}\}$, contrary to what has been announced in the proof of Lemma 3.5 from M. Amouch, Polaroid operators with SVEP and perturbations of property (gw), *Mediterr. J. Math.* 6 (2009), 461–470, where $\sigma_{\{D\}}(T)$ is the Drazin spectrum of T and $\sigma_{\{LD\}}(T)$ its left Drazin spectrum. However, under the additional hypothesis $\text{iso}\sigma_{\{ub\}}(T) = \emptyset$, the mentioned equality holds. Moreover, we study the preservation of various spectra originating from B-Fredholm theory under perturbations by Riesz operators.

REFERENCES:

- [1] P. Aiena: *Fredholm and Local Spectral Theory, with Application to Multipliers*, Kluwer Academic Publishers, 2004
- [2] B. A. Barnes: Riesz points and Weyl's theorem. *Integral Equations Oper. Theory* 34 (1999), 187–196.
- [3] M. Berkani, H. Zariouh: B-FREDHOLM SPECTRA AND RIESZ PERTURBATIONS. *Mat. Vesnik* 67 (2015), 155-165.

MIRZA ALAKBAR SABIR'S CREATIVE RELATIONSHIP WITH "MOLLA
NASREDDIN" PRESS AGENCY

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN “MOLLA NƏSRƏDDİN” MƏTBU ORQANI İLƏ
YARADICILIQ ƏLAQƏSİ

ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında baş

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

“Hop-hopnamə”nin 2004-cü il nəşrinə əsasən 1906-cı ildə Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalında 22 satirası : bunlardan 4-ü imzasız, 14-ü “Hop-Hop”, 2-si “Molla Nəsrəddin”, yerdə qalan 2-si (M.M.) və “Yaramaz” imzaları; 1907-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında cəmi 34 satirası: bu satiralardan 3-ü “Hop-Hop” imzası, 2-si “Molla Nəsrəddin” imzası, 2-si “Qabaqda gedən zəncirli” imzası, 23-ü imzasız, yerdə qalan 4-ü “Din dirəyi”, “Fazil”, “Örümçək”, “Boynuyoğun” imzaları; 1908-ci ildə 40 satirası və felyetonu: bunun 15-i imzasız, 3-ü “Hop-Hop” imzası, 4-ü “Boynuburuq” imzası, 2-si “Qoca əmu” imzası, yerdə qalanları yuxarıda göstərilən müxtəlif imzalarla çap olunmuşdur. Sabirin 1909-cu ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında 24 satirası: bunun 15-i “Əbunəsr Şeybani” imzası, 2-si “Məstəli şah Gərguci” imzası, 2-si “Güləyən” imzası, 2-si “Ağlar güləyən” imzası, yerdə qalan 3-ü isə “Yarı gönül”, “Yetim Mədəli”, “Obaşdançı” imzaları; 1910-cu ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında 20 satirası: bunun 3-ü “Ağlar güləyən” imzası, 4-ü “İmza:(.....)” imzası, 10-u “(.....)” imzası, yerdə qalan 2-si isə “Məclisdə olan” və “Bağban” imzası; 1911-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında 16 satirası: bunun 5-i imzasız, 10-u “(.....)” imzalı, 1-i isə “Gözü yuxulu” imzaları ilə çap olunmuşdur.

Açar sözlər: Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Molla Nəsrəddin, ədəbi jurnal, imza, Hop-hop

Summary

According to the 2004 edition of Hop-Hopname, in 1906, Sabir published 22 satires in Molla Nasreddin magazine: 4 of them were unsigned, 14 were Hop-Hop, and 2 were Molla Nasreddin. 2 (M.M.) and “Yaramaz” signatures; In 1907, there were only 34 satires in the magazine “Molla Nasreddin”: 3 of these satires were signed “Hop-Hop”, 2 “Molla Nasreddin”, 2 - “Qabaqda gedən zəncirli”, 23 unsigned, on the ground the remaining 4 signatures “Din dirəyi”, “Fazil”, “Örümçək”, “Boynuyoğun”; In 1908, 40 satires and feuilletons were published: 15 of them were unsigned, 3 were signed “Hop-Hop”, 4 were signed “Boynuburuq”, 2 were signed “Qoca əmu”, the rest were printed with various signatures mentioned above.

Sabir's 24 satires in "Molla Nasreddin" magazine in 1909: 15 of them are "Abu Nasr Sheybani", 2 are "Mastali Shah Garguji", 2 are "Güləyən", 2 are "Ağlar güləyən", the remaining 3 were signed by "Yari Gonul", "Yetim Madali", "Obashdanchi"; 20 satires in "Molla Nasreddin" magazine in 1910: 3 of them were "Ağlar güləyən", 4 were "İmza: (.....)", 10 were "(.....)" signature, and the remaining 2 signatures are "Məclisdə olan" and "Bağban"; In 1911, 16 satires were published in "Molla Nasreddin" magazine: 5 of them were unsigned, 10 were signed "(.....)", and 1 was signed "Gözü yuxulu"

Key words: Mirze Elekber Sabir, Jalil Mammadguluzadeh, Molla Nasreddin, magazine, signature, Hop-hop

Резюме:

Согласно изданию Hop-Hopname 2004 года, в 1906 году Сабир опубликовал 22 сатиры в журнале Molla Nasreddin: 4 из них были без подписи, 14 были Hop-Hop и 2 были Molla Nasreddin. 2 (М.М.) и «Непослушные» подписи; В 1907 г. в журнале «Молла Насреддин» было всего 34 сатиры: 3 из них были подписаны «Хоп-хоп», 2 - «Молла Насреддин», 2 - «Цепь впереди», 23 без подписи, на земле. оставшиеся 4 подписи «Столп религии», «Фазиль», «Паук», «Шея»; В 1908 году 40 сатир и фельетонов: 15 из них были без подписи, 3 подписаны «Хоп-хоп», 4 подписаны «Бойнубурук», 2 подписаны «Старый дядя», остальные напечатаны с различными подписями, упомянутыми выше.

24 сатиры Сабира в журнале «Молла Насреддин» в 1909 году: 15 из них подписаны «Абу Наср Шейбани», 2 - «Мастали Шах Гаргуджи», 2 - «Смеющимся», 2 - «Смеющимся белыми», остальные 3 подписи - «Половина», «Сирота Мадали», «Обашданчи»; В журнале «Молла Насреддин» в 1910 году было 20 сатир: 3 из них - «Белые смеются», 4 - «Подпись: (.....)», 10 - «(.....)» подпись, а остальные 2 подписи - «в сборке» и «садовник»; В 1911 году в журнале «Молла Насреддин» было опубликовано 16 сатир: 5 без подписи, 10 с подписью «(.....)» и 1 с подписью «Сонный».

Ключевые слова: Мирза Алекпер Сабир, Джалил Мамедгулузаде, Молла Насреддин, журнал, подпись, Хоп-хоп

Giriş: 1906-cı ilin aprelində nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı Sabirin satirik istedadının qabarıq şəkildə meydana çıxması üçün ən münasib mətbuat orqanı oldu. “Molla Nəsrəddin” dövrü zaman etibarilə Sabir yaradıcılığında cəmi beş ili (aprel 1906-mart 1911-ci illəri) əhatə etsə də, bu az müddətdə Sabir bir satirik sənətkar kimi təkcə öz vətəmində deyil, onun sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda da tanındı. Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalındakı fəaliyyətini diqqətlə izləyəndə onun qeyri-adi satirik istedad sahibi olduğu aydınlaşır. Sabir bu jurnalda hər şeydən əvvəl, qüdrətli inqilabi satira məktəbi yaratdı və bununla da Azərbaycan şeirinin inkişafı tarixində yeni və parlaq bir səhifə açdı. C.Məmmədquluzadə təkcə öz əsərlərində, məqalə və felyetonlarında deyil, jurnalda çəkirdiyi illüstrativ materillərdə də tez-tez Sabir yaradıcılığına müraciət edirdi.

Əsas hissə: Sabirin qələmə aldığı real hadisə və obrazlar jurnalın Şmerlinq, Rotter kimi qüdrətli fırça ustalarının rəsmləri ilə müşayiət edilirdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunmuş illüstrasiya və karikaturaların bir qismi də Sabir satiraları mövzusunda. Bu mövzuda çəkilmiş şəkillərin əksəriyyəti Sabir şeirləri ilə birlikdə, jurnalın eyni nömrəsində buraxılırdı. Belə hallarda “Molla Nəsrəddin” redaktoru şeirin sərlövhəsi altında “şəkil var”, yaxud “şəkillərin birinci səhifəsinə bax” deyərək kiçik qeydlər verir, həmin nömrədə əsərin məzmununa uyğun şəkil çap edildiyini əvvəlcədən bildirdi. (2; 93) M. Məmmədova görə, satira jurnalı olan “Molla Nəsrəddin”də heç bir açıq imza işlənməmişdir.

Redaktorun açıq imzası və bir neçə təsadüf nəzərə alınmazsa, jurnalda getmiş onlarla imzanın hamısı gizli, satirik imzalardır. Bundan başqa jurnaldakı əsərlərin böyük bir qismi imzasız dərc edilmişdir. Sabir “Molla Nəsrəddin” jurnalında həm imzasız, həm də 40-a yaxın gizli imza ilə iştirak etmişdir. Molla Nəsrəddin“ jurnalında iştirakının lap ilk günündən-1906-cı ilin aprelindən “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!” misrası ilə başlayan məşhur satirası ilə Sabirlə C.Məmmədquluzadə arasında maraqlı yaradıcılıq əlaqələri yaranır. Bu satira “Molla Nəsrəddin” jurnalında C.Məmmədquluzadənin özünün ruhanilər əleyhinə yazdığı “Niyə məni döyürsünüz?” felyetonunun altında dərc edilmişdi. C.Məmmədquluzadəyə görə, M.Ə.Sabirin məcmuəmizdə iştirakı ancaq 8-ci nömrədən başlanır və ona “Hop-Hop” imzasını da idarəmiz vermişdir. X.Əlimirzəyev göstərmişdir ki, “Hop-Hop” imzasının meydana gəlməsi tarixi heç də yuxarıda A.Səhhətin söylədiyi kimi “Millət necə tarac olur, olsun, nə işim var?” şeiri ilə başlanmır. Həm də bu imza indiyədək qəbul olduğu kimi təkə Sabirə məxsus olmamışdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalını diqqətlə izlədikdə aydın olur ki, ilk dəfə olaraq mətbuat aləmində “Hop-Hop” imzasından istifadə edən müəllif C.Məmmədquluzadənin özü olmuşdur. Sonralar, 8-ci nömrədən başlayaraq uzun müddət bu imzanı həm C.Məmmədquluzadə, həm də Sabir müştərək bir şəkildə işləmişlər. “Sabir o qədər yüksəkdir ki, “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin açdığı ədəbi cərəyanı Sabirin adı ilə adlandırmaq istəyənlər də vardır. Lakin biz o qədər insafsızlıq, ədalətsizlik etmək istəmirik. Bu cərəyan, bizcə, “Molla Nəsrəddin” cərəyanıdır. Onun ən böyük müəssislərindən biri də Sabirdir ki, öz taleyi ilə “Molla Nəsrəddin”ə borcludur” (9; 234) Həmin illərdə ədəbi gənclik “Molla Nəsrəddin”jurnalı ilə Sabiri qarşı-qarşıya qoyur və “Molla Nəsrəddin” ədəbi cərəyanını Sabir ədəbi cərəyanını adlandırmağı təklif edirdilər. Təbii ki, bütün bunlar qeyri-elmi mübahisə idi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri böyük şairin ilhamına qüvvət verərək onun yaradıcılığını müəyyən dərəcə istiqamətləndirirdi. Jurnalın ruhu Sabirin də şair təbiətinə tamamilə müvafiq idi. C.Məmmədquluzadəni düşündürən ictimai siyasi məsələlər Sabiri də eyni dərəcədə məşğul edirdi. Sabir jurnalda inqilabi şeir tribunası tapdığı kimi, jurnal da Sabirin simasında kəsərli satira ustasını tapdı. Sabirin gülüşü birdən-birə milyonların gülüşü oldu. Yalnız savadlılar deyil, hətta avamlar, mədəniyyətdən, siyasətdən uzaq adamlar da şairin duzlu sözlərinə məftun olur, onu əzbərdən təkrar edir, bu yol ilə ictimai-siyasi həyata və mübarizəyə qoşulur, tüfeylilərə gülürdülər.

Nəticə: “Hop-hopnamə”nin 2004-cü il nəşrinə əsasən 1906-cı ildə Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalında 22 satirası : bunlardan 4-ü imzasız, 14-ü “Hop-Hop”, 2-si “Molla Nəsrəddin”, yerdə qalan 2-si (M.M.) və “Yaramaz” imzaları; 1907-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında cəmi 34 satirası: bu satiralardan 3-ü “Hop-Hop” imzası, 2-si “Molla Nəsrəddin” imzası, 2-si “Qabaqda gedən zəncirli” imzası, 23-ü imzasız, yerdə qalan 4-ü “Din dirəyi”, “Fazil”, “Örümçək”, “Boynuyoğun” imzaları; 1908-ci ildə 40 satirası və felyetonu: bunun 15-i imzasız, 3-ü “Hop-Hop” imzası, 4-ü “Boynuburuq” imzası, 2-si “Qoca əmu” imzası, yerdə qalanları yuxarıda göstərilən müxtəlif imzalarla çap olunmuşdur. Sabirin 1909-cu ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında 24 satirası: bunun 15-i “Əbunəsr Şeybani” imzası, 2-si “Məstəli şah Gərguci” imzası, 2-si “Güləyən” imzası, 2-si “Ağlar güləyən” imzası, yerdə qalan 3-ü isə “Yarı gönül”, “Yetim Mədəli”, “Obaşdançı” imzaları; 1910-cu ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında 20 satirası: bunun 3-ü “Ağlar güləyən” imzası, 4-ü “İmza:(.....)” imzası, 10-u “(.....)” imzası, yerdə qalan 2-si isə “Məclisdə olan” və “Bağban” imzası; 1911-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında 16 satirası: bunun 5-i imzasız, 10-u “(.....)” imzalı, 1-i isə “Gözü yuxulu” imzaları ilə çap olunmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Bayramoğlu A. Mirzə Ələkbər Sabir. Həyatı və əsərləri. Bakı: Qismət, 2003, 320 s.
2. Cəfərzadə Ə. Sabir. Bakı: Azərənşr, 1989, 227 s
3. Ələkbərli M. Ağlar güləyən haqqında Sabir (Məqalələr məcmuəsi). Bakı: Az SSR EA, 1962, s. 12-53
4. Əlimirzəyev X. C. Məmmədquluzadənin Sabirə münasibəti // ADU-nun elmi əsərləri. İctimai elmlər seriyası, 1962, № 2, s. 45-53
5. Haqverdiyev Əli “Molla Nəsrəddin” haqqında xatıratım, “Hücum” jurnalı, 1933, № 1-2
6. Məmmədov M. İdeal qardaşları. Bakı: Azərənşr, 1967, 184 s.
7. Ordubadi M.S. Sabir (müqəddimə), “Hophopnamə”, Bakı: Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı, 1922, 476 s.
8. Şərif Ə. Sabir və Molla Nəsrəddin, Sabir (Məqalələr məcmuəsi). Bakı: Az SR EA, 1962, s. 69-92
9. Zamanov A. Sabir gülür. Bakı: Gənclik, 1981, 258 s.

ROMANTICISM LITERARY TREND AND ITS THEORETICAL CONCEPT
ROMANTİZM ƏDƏBİ CƏRƏYANI VƏ ONUN NƏZƏRİ KONSEPSİYASI

ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” Kafedrasında Baş Müəllim
Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Romantizm ədəbi cərəyanı burjuva ədalətsizliyinə və hərc-mərcliyinə qarşı mübarizə meyindən doğmuşdur. Belə ki, Avropa xalqlarının ürəyində böyük ümidlər doğurmuş burjuaziya xalqa vəd vermişdi ki, əgər onlar hakimiyyətə gələrlərsə, xalqın həyatını müsbət tərəfə doğru dəyişəcək, insanlar həqiqətən xoşbəxt və azad olacaqlar. Burjuaziya xalqı bu fikirlərə inandırmışdır. Ancaq hakimiyyətə gələn burjuaziya öz siyasi hökmranlığını möhkəmləndirdikdən sonra öz istismarçı simasını üzə çıxararaq xalqlara azadlıq vermək əvəzinə insanların hüquq və imtiyazını boğmağa, istismar və əsarətin yükünü daha da ağırlaşdırmağa başladı. Beləliklə, geniş xalq kütlələri arasında burjuaziyaya məyusluq, ümitsizlik, narazılıq artdı. Getdikcə burjuaziya quruluşuna qarşı etiraz səsləri ucaldı, xalq kütlələri öz narazılığını açıqcasına bildirməkdən çəkinmədi. Məhz romantizm ədəbi cərəyanı da bu burjuva varlığına qarşı doğan narazılığın ədəbiyyatda, sənətdə tapdığı ifadəsidir.

Romantiklərin bədii-estetik konsepsiyası:

1. İdeal aləm 2. İdeal həyat 3. İdeal insan

Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm konsepsiyasının başında “müasirləşmək” ideyası dayanırdı. Müasirləşmək üçün mübarizə hədəfi feodal münasibətlərdən, ruhanilikdən, dini təəssübkeşlikdən doğan avamlıq və cəhalətə, geriliyi aradan qaldırmaq idi. Bu zaman müasir quruluşlu cəmiyyət yaratmaq mümkün olardı. Romantiklər gündəlik həyata, adi məişət mövzularına enməkdən qaçır, keçmişə, qeyri-adi, fəvqəladə hadisələrə, fantastik cəmiyyətə üz tutur. Romantiklər insanları hər cür zülmədən, istismardan, köləlikdən azad, xoşbəxt, məsud görmək ideali ilə yaşayırdılar və ideal naaminə vuruşurdular.

Açar sözlər: romantizm, ədəbi cərəyan, burjuaziya, passiv romantizm, aktiv romantizm

Abstract: Romanticism literary trend was born from the tendency to fight against bourgeois injustice and tyranny. Thus, the bourgeoisie, which raised great hopes in the hearts of the European peoples, promised the people that if they come to power, they will change people's lives in a positive direction, people will be really happy and free. The bourgeoisie convinced the people of these ideas. However, the bourgeoisie that came to power, after consolidating its political dominance, revealed its exploitative face and instead of giving freedom to the people, it began to suppress people's rights and privileges, and made the burden of exploitation and slavery even heavier. Thus, disappointment, hopelessness, dissatisfaction with the bourgeoisie grew among the broad masses of the people. Voices of protest against the bourgeois structure grew louder, and the masses of the people did not hesitate to openly express their dissatisfaction.

Romanticism literary trend is the expression of the discontent born against this bourgeois existence in literature and art.

The artistic-aesthetic concept of romantics:

1. Ideal world 2. Ideal life 3. Ideal person

At the head of the concept of romanticism in Azerbaijani literature was the idea of "modernization". The goal of the struggle for modernization was to eliminate the vulgarity, ignorance, and backwardness born from feudal relations, spirituality, and religious fanaticism. At this time, it would be possible to create a modern society. Romantics avoid going down to everyday life, ordinary household topics, they turn to the past, unusual, extraordinary events, fantastic society. Romantics lived with the ideal of seeing people free from all kinds of oppression, exploitation, and slavery, happy, and happy, and they fought for the ideal.

Key words: romanticism, literary trend, bourgeoisie, passive romanticism, active romanticism

Romantik ədəbi metodla yazılan əsərlər romantik ədəbiyyat nümunələridir. Yəni real həyatla əlaqəsi çox az olan şair xəyalının yaratdığı əsərlərə romantik əsərlər deyirdilər. Romantizm ədəbi cərəyanına mənsub olan yazıçılar isə romantiklər adlandırılır. Romantik yazıçılar həyatı olduğu kimi deyil, görmək istədikləri kimi təsvir edirlər. Elə buna görə də romantik əsərlərdə subyektivizm obyektivizmi üstələyir. Romantizm sistemli ədəbi cərəyan kimi **XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində Avropada yaranmış**, sonra Avropa sərhədlərini aşaraq bütün dünyaya yayılmışdır. **1789-cu il Fransa inqilabı bu cərəyanın yaranmasına səbəb olur.** Rus ədəbiyyatında isə romantizm ədəbi cərəyanı 1812-ci il Vətən müharibəsindən sonra təşəkkül tapmışdır. N.Şəmsizadəyə əsasən, romantizm ədəbi cərəyanı **1770-1830-cu illərdə Almaniyada** meydana gəlmişdir. **Şlegel qardaşları romantizmin estetikasını formalaşdırmışdır. Romantizmin təşəkkülü XVIII əsrin sonunda başlamış və bu günə qədər də davam etməkdədir.** Romantizm nəzəriyyəçisi V.Vanslov "Romantizmin estetikası" əsərində yazır ki, romantizm **"kapitalist həyatını inkar və humanist idealın ona qarşı qoyulmasıdır"**. M. Rəfilov görə, "Romantizm istilahı" "romantik" sözündəndir, yəni həyatda olduğu kimi deyil, romanda, kitabda olduğu kimi deməkdir. Rəhim Əliyevə əsasən deyərək bilirik ki, romantizm dünya ədəbiyyatında maarifçi ədəbi tərəqqinin bir dövrüdür. Romantizm terminini ilk dəfə işlətməmiş alman nəzəriyyəçisi Fridrix Şlegel 1798-1800-cü illərdə yazdığı silsilə jurnal məqalələrində romantizmi dövrün tələblərinə ən uyğun olan müasir sənət forması kimi təqdim edirdi. Belə ki, Avropa xalqlarının ürəyində böyük ümidlər doğurmuş burjuaziya xalqı vəd vermişdi ki, əgər onlar hakimiyyətə gələrlərsə, xalqın həyatını müsbət tərəfə doğru dəyişəcək, insanlar həqiqətən xoşbəxt və azad olacaqlar. Burjuaziya xalqı bu fikirlərə inandırmışdır. Ancaq hakimiyyətə gələn burjuaziya öz siyasi hökmranlığını möhkəmləndirdikdən sonra öz istismarçı siyasətini üzə çıxararaq xalqlara azadlıq vermək əvəzinə insanların hüquq və imtiyazını boğmağa, istismar və əsarətin yükünü daha da ağırlaşdırmağa başladı. Beləliklə, geniş xalq kütlələri arasında burjuaziyaya məyusluq, ümitsizlik, narazılıq artdı. Getdikcə burjuaziya quruluşuna qarşı etiraz səsləri ucaldı, xalq kütlələri öz narazılığını açıqcasına bildirməkdən çəkinmədi. Məhz **romantizm ədəbi cərəyanı da bu burjuaz varlığına qarşı doğan narazılığın ədəbiyyatda, sənətdə tapdığı ifadəsidir.**

Göründüyü kimi, romantizm yarandığı dövrdə inqilablar nəticəsində Avropanın bir sıra ölkələrində burjuaziya hakimiyyətə gəlmiş və ictimai həyatın bütün sahələrində hakim mövqə tutmuşdur. Burjuaziya xalqı öz tərəfinə çəkmək üçün əsrlər boyu bəşəriyyətin arzusu, ideali olan azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq və s. kimi şüarlar irəli sürmüş, əhaliyə çoxlu vədlər vermişdir. Lakin burjuaziya siyasi hakimiyyətə yiyələndən sonra xalq kütlələrinə verdikləri təntənəli vədləri unudurlar.

Tam əksinə olaraq burjuaziya hakimiyyətə gəldikdən sonra cəmiyyətdə, ictimai münasibətlərdə zülm, köləlik, istismar, mənəvi əsarət, səfalət əvvəlkindən də ağır və eybəcər şəkildə davam etməyə başladı. Romantizm də bir ədəbi cərəyan olaraq məhz bu etiraz və narazılığın ədəbiyyatda, sənətdə bədii əksi və poetik ifadəsi idi. Beləliklə deyə bilərik ki, romantizm ədəbi cərəyanı **burjua ədalətsizliyinə və hərəc-mərcliyinə qarşı mübarizə meyindən** doğmuşdur. Romantizm ədəbi cərəyanının iki növündə də burjua hakimiyyətini və quruluşunu inkar, burjua istismarını inkar, burjua əxlaqını və məfkurəsini inkar və tənqid dayanırdı. Yəni hər iki romantizmi doğuran səbəb burjua ictimai quruluşundan doğan narazılıqdı, xəyal ilə (Burjuaziyanın hakimiyyətə gəlmək üçün xalqa verdiyi vəd-U.Q.) həqiqi varlıq (Burjuaziyanın hakimiyyətə gəldikdən sonra etdiyi çirkin əməllər-U.Q.) arasında yaranan ziddiyyətdir. Çünki romantik sənətkarları mövcud olan bu həyat təmin etmir, arzuları nakam qalırdı. Ona görə də arzu, xəyal, şairənə xülyalar romantiklərin yaradıcılığında mühüm yer tuturdu. Qərbi Avropa romantizminin ən parlaq dövrü XVIII əsrin sonu - XIX əsrləri əhatə edir. Rusiya romantizminin ən parlaq dövrü XIX əsrdir. Dünya romantizminin korifeyləri: Almaniyada “Yena məktəbi” nümayəndələri kimi tanınan Şlegel qardaşları, E.T.Hofman, C.Q. Bayron, İ.V. Höte, V.Hüqo, C. Bayron, Jorj Sand, A.S.Puşkin, M.Y. Lermantov, Qoqol, H. Cavid, M.Hadi, Tofiq Fikrət, Namiq Kamal və b. Romantizm ədəbi cərəyanı kimi Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin əvvəllərində, burjua cəmiyyətinin yaranmağa başladığı bir dövrdə təşəkkül etmişdir. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında romantik ədəbiyyat XVIII əsrədək romantik yaradıcılıq metodu ilə yazılmışdırsa, XX əsrin əvvəllərində romantizm ədəbi cərəyanı kimi işlənməyə başlandı. **Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanının nəzəri əsaslarını** türk dünyasının böyük ideoloqlarından biri olan **Ə.Hüseynzadə və onun 1906-cı ildə nəşr etdirdiyi “Füyuzat” jurnalı** tərəfindən əsas qoyulmuşdur. Ədəbiyyatşünas Xalid Əlimirzəyev haqlı olaraq deyirdi ki, sovet ədəbiyyatşünaslarının Əlibəy Hüseynzadəyə mürtəcə romantizm nümayəndəsi kimi damğanı vurması siyasi böhtandan, qərəzdən başqa bir şey deyildi. Məlumdur ki, “Füyuzat” ədəbi məktəbini yaradan türkçülük, İslamçılıq, müasirlik kimi bəşəri, dünyəvi bir ideologiyanın, məfkurənin banilərindən olan Əlibəy Hüseynzadəyə mürtəcə damğası vurulması Sovet hakimiyyətinin siyasi ideologiyasından, partiyasının nəzəri görüşlərindən irəli gələn qərəzli bir mövqedir. Xalid Əlimirzəyev haqlı olaraq bildirir ki, Nizami, Füzuli kimi dahi sənətkarlarımız romantik ədəbi məktəb yaratmışdılar. Azərbaycan romantizmi özünün tarixi kökləri olan, orijinal simaya malik olan milli romantizmdir. Ədəbiyyatşünaslar Şərq romantizmi ilə Avropa romantizmini belə fərqləndirirlər:

1. Qərb romantizmi Avropada kapitalist dövlətlərin yaranmasından sonra meydana gəldi.
2. Şərq romantizmi burjua-demokratik inqilabın başladığı vaxt meydana gəldi.

Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm konsepsiyasının başında “müasirləşmək” ideyası dayanırdı. Müasirləşmək üçün mübarizə hədəfi feodal münasibətlərdən, ruhanilikdən, dini təəssübkeşlikdən doğan avamlıq və cəhalət, geriliyi aradan qaldırmaq idi. Bu zaman müasir qurluşlu cəmiyyət yaratmaq mümkün olardı. Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndələri olan Əlibəy Hüseynzadə, Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Cəfər Cabbarlı, Abdulla bəy Divanbəyoglu və b. bu ədəbi cərəyanın görkəmli nümayəndələri kimi ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus yeri və izi olan sənətkarlarımızdandır. Azərbaycan ədəbiyyatında mürtəcə romantizmi təmsil edən Ə.Hüseynzadə, S.E.İbrahimov Sovet ədəbiyyatşünaslığında pantürküzim, panislamizm kimi təbliğ edilmişdir. Mütərəqqi romantizmin görkəmli nümayəndələri M.Hadi, A. Şaiq, A.Səhhət, H.Cavid və b. türk romantiklərini sevib və onların yaradıcılıqlarında türkçülük meyli qismən özünü göstərmişdir.

Göründüyü kimi, romantizmin klassik dövrü Böyük Fransa inqilabından XIX əsrin II yarısına qədərki vaxtı əhatə edir. Azərbaycan romantizm ədəbi cərəyanı XX əsri əvvəllərində realist cərəyanla eyni vaxtda yaranıb. Romantik sənətkarlar müxtəlif sinfə məxsusdular.

Ümumiyyətlə, xəyalsız bədii ədəbiyyat, sənət əsəri yoxdur. Ədəbiyyatşünaslara görə, iki cür xəyal vardır.

1. Cəmiyyətin inkişafına kömək edən mütərəqqi xəyal
2. Tarixin çarxını geri döndərmək istəyən mürtəcə xəyal
3. Bu baxımdan yanaşanda **romantizm** ədəbi cərəyanının da iki növü vardır. Və bunlar aşağıdakılardır.

1.Mütərəqqi (aktiv) romantizm (inqilabi, qabaqcıl romantizm): Aktiv romantiklər yaramaz həyatı dəyişdirmək, gözəl bir həyata, gələcəyə xəyal bəsləyir. Mütərəqqi romantiklər burjuaziyanın şiddətli istismarına və zülmünə məruz qalmış aşağı sınıfların əhvali-ruhiyyəsini, onların mübarizəsini əks etdirmişlər. Yəni mütərəqqi romantiklər burjuadünyasının aşağı təbəqələrinin həyat mənafeyini inkar etmişlər. Mütərəqqi romantiklər gələcəyə baxır, ümid və xəyallarını qələmə alır, insanları istiqlal naminə mübarizəyə səsləyirdilər. Yəni mütərəqqi romantiklər həyat həqiqətlərini inqilabi yolla dəyişdirmək istəyir və bu işdə sənətin qüdrətinə inanır. Mütərəqqi romantizm həyata bağlı olan və öz səadətini göylərdə deyil, yerdə axtaran mübariz, üsyankar, həqiqət və ədalət axtaran qəhrəmanlara meyil edir. Mütərəqqi romantiklər real həyatdakı fədakar, cəsur insanları tərənnüm edirdi. Belinski mütərəqqi romantizmə obyektiv romantizm, Maksim Qorki isə aktiv romantizm deyirdi.

2.Mürtəcə (passiv) romantizm: Passiv romantiklər həyatdan narazı olaraq ölmüş və ya ölməkdə olan keçmişini geri qaytarmaq istəyən romantiklərdir. Ona görə də mürtəcə romantizm nümayəndələri keçmişini, tarixi şəxsiyyətləri, tanınmış qəhrəmanları, müxtəlif din xadimlərini idealizə edirdilər, onları müasir cəmiyyətə qarşı qoyur, xalqın həyatını təsvir etmək əvəzinə ayrı-ayrı şəxslərin hiss və həyəcanlarına, fərdi duyğularına üstünlük verirdilər. Passiv romantizmdə real həyat çox dumanlı, təhrif olunmuş şəkildə öz ifadəsini tapır. Onlar cəmiyyətin inkişafını dayandırmaq, geriye, keçmişə dönmək, həyatın, yaşayışın mənasız olduğunu isbata çalışmaq, insanlardan uzaqlaşmaq istəyirdilər. Belə ki, mürtəcə romantiklər **hakimiyyətdən düşüb müflis olan yuxarı sinif və təbəqələrin burjuadünyasından narazılığını**, “ötən günlərə” onların təəssüfünü əks etdirmişlər. Yəni mürtəcə romantiklər hakimiyyətdən düşən yuxarı sinfin- dvoryanlar və mürtəcə xırda burjuaziyanın mənafeyi mövqeyindən inkar etmişlər. **Mürtəcə romantiklər keçmişə baxır, geriye qayıtmağı arzulayır, “itirilmiş səadətə” göz yaş tökür.** Ona görə də mürtəcə romantizmdə xəyal əsas yer tutur. Belə ki, onlar adətən real həyatdan uzaqlaşaraq keçmişə, mücərrəd xəyal dünyasına, mistikaya meyil edirlər. Bu cür romantiklərin tərənnüm etdiyi şəxsiyyət xəyalpərəstdir. Bu romantiklər keçmişini idealizə edir, cəmiyyətin gərgin problemləri son plana çəkilir, mistika və xəyalət əsas yer tutur. Belinski mürtəcə romantikə subyektiv romantizm, M.Qorki isə passiv romantizm adlandırırdı. Romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri xalq ədəbiyyatını, folkloru klassik ədəbiyyatla yaxınlaşdırmış, mif, simvol və folklor örnəklərindən yaradıcı şəkildə qidalanmışdır. Adətən, romantiklərin əsərlərində süjet təzadlar əsasında qurulur, xeyir şərə, işıq qaranlığa, mərhəmət zülmə qarşı qoyulur. Böyük sənətkarların yaradıcılığında romantizm ilə realizm bir-birinə yaxındır.

Məlumdur ki, həyat həqiqətinə 2 cür münasibət vardır.

1. Həyat həqiqətini olduğu kimi vermək. Bu realistlərin yaradıcılıq xüsusiyyətidir.
2. Həyat həqiqətini yazığının istədiyi kimi vermək meyli xüsusiyyəti. Bu da romantiklərə məxsusdur.
3. Romantiklər şair xəyalını daha müstəqil, daha sərbəst olmasını istəyirlər. Romantik əsərlərdə yazığının öz dili dəbdəbəli, bəzəkli olur. Onlar həyatı olduğu kimi yox, düşündükləri və istədikləri kimi verməyin tərəfdarı idilər. Romantizm müasir müəllif yaradıcılığına, realizm epoxasına keçid dövrü idi. Belə ki:
 1. Romantiklər çox hallarda öz süjetlərini milli koloritlə təqdim etmirdilər.
 2. Romantiklərin əksər qəhrəmanları canlı insan taleyindən çox tarixi və fəlsəfi həqiqətləri və ideyaları ifadə edirdi.
 3. Romantiklərdə insanın iç aləminə, qəlb aləminə maraq insan probleminə əsaslanan sentimentalistlikdən irəli gəlirdi.
 4. Romantiklər insanın psixoloji və emosional koordinatlarını daha çox təsvir edirdilər.
 5. Romantik qəhrəman canlı adamdan çox insan konsepsiyasının daşıyıcısı idi.
 6. Romantizm tarixilik duyğusunu bədii ədəbiyyata gətirib.

Romantiklərin bədii-estetik konsepsiyası:

1. İdeal aləm 2. İdeal həyat 3. İdeal insan

Romantiklər gündəlik həyata, adi məişət mövzularına enməkdən qaçır, keçmişə, qeyri-adi, fəvqəladə hadisələrə, fantastik cəmiyyətə üz tutur. Romantiklər insanları hər cür zülmə, istismardan, köləlikdən azad, xoşbəxt, məsud görmək ideali ilə yaşayırdılar və ideal naaminə vuruşurdular. Romantik əsərlərin qəhrəmanları çox zaman birtərəfli və mübaligəli olurdu. Onlar ya qeyri-adi gözəlliyə, qeyri-adi hissə, insani keyfiyyətlərə malik olurlar. Romantiklər insanları olduqca eybəcər, həddindən artıq çirkin şəkillərdə təsvir edir və həmin qəhrəmanı isə müsbət planda təqdim edir və həmin qəhrəmana hüsni-rəğbət oyadırlar. Məsələn: Viktor Hüqonun “Gülən adam”, “Paris Nortdam kilsəsi” əsərlərində bu kimi surətlərə rast gəlmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT:

1. Xəlid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

CONTEMPORARY GENRES OF LITERARY CRITICISM
ƏDƏBİ TƏNQİDİN ÇAĞDAŞ JANRLARI

ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" Kafedrasında Baş
Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Ədəbiyyat tarixindən fərqli olaraq, ədəbi tənqid müasir həyatın problemləri ilə məşğul olur. Ədəbi tənqiddə kritika da deyirlər. Kritika yunanca "qiymət vermək, mühakimə etmək" deməkdir. Dünya xalqlarının nə şifahi, nə yazılı ədəbiyyatı, nə də ədəbi tənqidi eyni vaxtda yaranmamışdır. Xüsusən, Yunanıstanda, Çində, Hindistanda, qədim ərəblərdə, türkdilli xalqların çoxunda ədəbi-nəzəri fikir təsəkkül tapmışdır. XVI əsrin sonu-XVII əsrin əvvəllərində Avropada ədəbi tənqid inkişaf edir. Rusiyada XVIII əsrin sonlarından elmi-nəzəri, ədəbi-tənqidi məqalələr yazılır. Dünya tənqidçilərindən Belinskinin, Dobrulyubov, Çerneşevski və başqalarının adını çəkmək olar. Ədəbi tənqidlə bağlı Belinski demişdir ki, ədəbi tənqid hərəkətdə olan estetikadır. Məqalə çap etdirmək, ədəbi prosesi sistemli izləmək hələ tənqidçi olmaq demək deyil. Tənqidçi ədəbi prosesin inkişafına düzgün istiqamət verməlidir. Tənqid yazıçı üçün də əhəmiyyətlidir. Belə ki, tənqidi məqalə yazıçının yaxşı cəhətlərini qiymətləndirməklə yanaşı, səhvlərini də göstərir. Bununla da yazıçının bir daha həmin səhvlərini təkrarlanmamasına istiqamət verir.

Ədəbi tənqidin janrlarını şərti olaraq 2 yerə bölmək olar:

I.Ədəbi tənqidin tarixi (klassik) janrları

II.Ədəbi tənqidin müasir (çağdaş) janrları

II. Ədəbi tənqidin müasir (çağdaş) janrlarına daxildir: resenziya, esse, açıq məktub, ədəbi portret, polemik məqalə, ədəbi oçerk, ədəbi icmal, ədəbi dialoq, ədəbi müsahibə, yol qeydləri, monoqrafiya, dəyirmi stol ətrafında söhbət və s.

Açar sözlər: ədəbi tənqid, müasir janrlar, resenziya, esse, açıq məktub, ədəbi portret, polemik məqalə, ədəbi oçerk, ədəbi icmal, ədəbi dialoq, ədəbi müsahibə, yol qeydləri, monoqrafiya, dəyirmi stol ətrafında söhbət

Abstract:

Unlike literary history, literary criticism deals with the problems of modern life. Literary criticism is also called criticism. Kritika means "to evaluate, to judge" in Greek. Neither oral, nor written literature, nor literary criticism of the peoples of the world were created at the same time. In particular, in Greece, China, India, the ancient Arabs, most of the Turkic-speaking peoples, literary-theoretical thought was formed. At the end of the 16th and the beginning of the 17th century, literary criticism was developing in Europe. Scientific-theoretical, literary-critical articles have been written in Russia since the end of the 18th century. World critics include Belinsky, Dobrulyubov, Cherneshevsky and others. Regarding literary criticism, Belinsky said that literary criticism is aesthetics in motion.

Publishing an article and systematically following the literary process does not mean becoming a critic. The critic should give the right direction to the development of the literary process. Criticism is also important for a writer. Thus, a critical article not only evaluates the good aspects of the writer, but also shows his mistakes. With this, he directs the writer not to repeat those mistakes again.

Genres of literary criticism can be conventionally divided into 2 parts:

I. Historical (classical) genres of literary criticism

II. Modern (contemporary) genres of literary criticism

II. Modern (contemporary) genres of literary criticism include: review, essay, open letter, literary portrait, polemical article, literary essay, literary overview, literary dialogue, literary interview, travel notes, monograph, round table conversation, etc.

Keywords: literary criticism, modern genres, review, essay, open letter, literary portrait, polemical article, literary essay, literary review, literary dialogue, literary interview, travel notes, monograph, round table conversation

Ədəbiyyat tarixindən fərqli olaraq, ədəbi tənqid müasir həyatın problemləri ilə məşğul olur. Ədəbi tənqiddə kritika da deyirlər. Kritika yunanca “qiymət vermək, mühakimə etmək” deməkdir. Dünya xalqlarının nə şifahi, nə yazılı ədəbiyyatı, nə də ədəbi tənqidi eyni vaxtda yaranmamışdır. Xüsusən, Yunanıstanda, Çində, Hindistanda, qədim ərəblərdə, türkdilli xalqların çoxunda ədəbi-nəzəri fikir təsəkkül tapmışdır. XVI əsrin sonu-XVII əsrin əvvəllərində Avropada ədəbi tənqid inkişaf edir. Rusiyada XVIII əsrin sonlarından elmi-nəzəri, ədəbi-tənqidi məqalələr yazılır. Dünya tənqidçilərindən Belinskinin, Dobrulyubov, Çerneşevski və başqalarının adını çəkmək olar. Ədəbi tənqidlə bağlı Belinski demişdir ki, ədəbi tənqid hərəkətdə olan estetikadır. Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi tənqidin ilk yaradıcısı və banisi Mirzə Fətəli Axundovdur. Məlumdur ki, Mirzə Fətəli Axundova qədər Azərbaycanda sistemli, professional ədəbi tənqid olmamışdı. Böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi tənqidi görüşlərində realizm konsepsiyası ən aparıcı xətlərdən biridir. Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi, fəlsəfi görüşləri onun “Föhristi-kitab”, “Tənqid risaləsi”, “Nəsr və nəzm haqqında”, “Mirzə Ağanın pyesləri haqqında kritika”, “İranın yüksək millət qəzetəsi haqqında kritika”, “Mollayi-Ruminin “Məsnəvi”si haqqında kritika” və s. kimi ədəbi tənqidi məqalələrində, eləcə də “Kəmalüddövlə məktubları” fəlsəfi tarikatında öz əksini tapmışdır. Sonralar isə Firudin Bəy Köçərli ədəbi tənqidlə ardıcılıqla məşğul olmuşdur. Azərbaycanda XX əsrdə tənqidşünaslıq elminin banisi akademik Kamal Talıbzadə olmuşdur. Azərbaycan ədəbi tənqidinin inkişafında xüsusi xidmətləri olan tənqidçilərdən Məmməd Arifin, Məmməd Cəfərin, Əli Nazimin, Mehdi Hüseynin, Mirzə İbrahimovun, Mir Cəlalın, Əkbər Ağayevin, Qasım Qasımsadənin, Məsud Əlioğlunun, Yəhya Seyidovun, Bəkir Nəbiyevin, Pənah Xəlilovun, Yaşar Qarayevin, Şamil Salmanovun, Gülrux Əlibəyovanın, Akif Hüseynovun, Aydın Məmmədovun və başqalarının adlarını böyük minnətdarlıq duyğusu ilə xatırlamaq lazımdır. XXI əsrdə isə bu görkəmli tənqidçilərin yolunu davam və inkişaf etdirən və ədəbi prosesi izləyən Vilayət Quliyev, Vaqif Yusifli, Nizaməddin Şəmsizadə, Şirindil Alışanlı, Zaman Əsgərli, Alxan Bayramoğlu, Tehran Əlişanoğlu, Aydın Dadaşov, Cavanşir Yusifli, Vaqif Sultanlı kimi potensial imkana malik, nəzəri-elmi, intellektual səviyyə cəhətcə son dərəcə hazırlıqlı ədəbiyyatşünaslarımız olubdur. Məqalə çap etdirmək, ədəbi prosesi sistemli izləmək hələ tənqidçi olmaq demək deyil. Tənqidçi ədəbi prosesin inkişafına düzgün istiqamət verməlidir. Tənqid yazıçı üçün də əhəmiyyətlidir. Belə ki, tənqidi məqalə yazıçının yaxşı cəhətlərini qiymətləndirməklə yanaşı, səhvlərini də göstərir. Bununla da yazıçının bir daha həmin səhvlərini təkrarlanmamasına istiqamət verir.

Ədəbi tənqidin janrlarını şərti olaraq 2 yerə bölmək olar:

I. Ədəbi tənqidin tarixi (klassik) janrları

II. Ədəbi tənqidin müasir (çağdaş) janrları

II. Ədəbi tənqidin müasir (çağdaş) janrlarına daxildir: resenziya, esse, açıq məktub, ədəbi portret, polemik məqalə, ədəbi oçerk, ədəbi icmal, ədəbi dialoq, ədəbi müsahibə, yol qeydləri, monoqrafiya, dəyirmi stol ətrafında söhbət və s.

1. Resenziya: Öz spesifikasiyası etibarlı ilə bədiiliyə əsaslanır. Tənqiddə elmiliklə səsleşən janr elmi problematik janrdır. Resenziya kütləvi janrdır. Resenziyanı həvəskarlar yazır, ondan dəqiqlik, elmilik, əhatəlilik tələb olunmur.

Resenziya termini yunan mənşəli olub “qiymətləndirmə”, “dəyərləndirmə” mənalarını ifadə edir. Bu janr elmi və bədii kitab, yaxud da səhnəyə qoyulmuş hər hansı dram əsəri haqqında qısa, yığcam şəkildə yazılmış tənqidi yazıdır.

Resenziya müəllifdən çox oxucuya ünvanlanmış janrlarından sayılmaqdadır. Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında resenziya janrı “kitab tanıtımı” adı ilə təqdim olunmaqdadır.

2. Esse: Esse janrının əsasını fransız yazıçısı Mişel Monten qoymuşdur. Esse ən bədii janrdır. Esse fransız sözü olub, mənası təcrübə, oçerk deməkdir. Essədə müəllif mənbələri dəqiq göstərməyə məcbur deyil.

Azərbaycan ədəbiyyatında essenin ilk nümunələri XX əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Sonralar tənqidçi-filosof Asif Əfəndiyev “Müdrilik səlahiyyəti”, “İnam və şübhə” və digər kitablarına daxil etdiyi esselərlə bu janrın Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində populyarlığını təmin etmişdir.

Essenin janr özəllikləri:

1. bəzən bilərəkdən finalın tamamlanmaması

2. mətləbin yarımçıq şəkildə bitirilməsi

3. Dəyirmi stol ətrafında söhbət: Ədəbi prosesdə dəyirmi stol ətrafında qarşılıqlı söhbət kimi aparılır.

4. Ədəbi dialoq: Hər iki tərəf əsərin təhlilində aktiv iştirak edir. Ədəbi dialoq iki və daha artıq yazıçı, ədəbiyyatşünas və tənqidçi ədəbiyyatın müxtəlif problemləri, habelə cəmiyyəti narahat edən aktual ictimai-siyasi problemlər haqqında müzakirələr aparırlar. Ədəbi dialoq sadə, anlaşılıqlı bir dildə yazılır.

5. Ədəbi müsahibə: Əsərlərin təhlili zamanı tərəflərdən biri o biri tərəfdən aktivdir. Biri sual qoyur, o biri tərəf cavab verir. Yazıçı, tənqidçi və ya ədəbiyyatşünasdan müsahibə yolu ilə alınmış tənqidi yazıdır. Forma etibarlı ilə ədəbi dialoqa bənzəyir.

6. Açıq məktub: Tənqidçinin yazıçıya (yaxud da əksinə) məktub formasında ünvanlanmış ədəbi-nəzəri düşüncələrini ifadə edir. Bu janr dilinin sadəliyi, səmimiyyəti ilə diqqəti çəkir. Janrın terminoloji ifadəsi də məktub formasında yazılmasından qaynaqlanmaqdadır. Ədəbi tənqidin bir sıra janrlarından fərqli olaraq, açıq məktubda yerli-yersiz terminlərə, anlaşılması çətin olan kəlmələrə istinad edilmir, fikrin sadə, anlaşılıqlı formada ifadə olunmasına üstünlük verilir.

7. Ədəbi portret ədəbi şəxsiyyətin obrazını, portretini yaratmağa xidmət etməsi ilə səciyyələnilir. Ona görə də ədəbi portret janrı elmi üslubla yanaşı, bədii üslubun da xüsusiyyətlərini müəyyən qədər özündə birləşdirir. Ədəbi portretlərdə şair, yazıçı və ya tənqidçinin yaradıcılığının, xarakterinin oxuculara məlum olmayan məqamlarına diqqət yetirilir.

8. Polemik məqalə - müəyyən mübahisə və ya polemikaya aydınlıq gətirmək məqsədilə yazılmış əsərlərə deyilir. Polemik məqalənin əsasında müəyyən bir mübahisəli məqam dayanmalıdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında sosialist realizmi, sərbəst şeir, intibah ədəbiyyatı və s. mövzularda yazılmış polemik məqalələr ədəbi ictimaiyyətin diqqət və marağına səbəb olmuşdur.

9. Ədəbi очерк – hər hansı ədəbi şəxsiyyətin həyat və yaradıcılıq yolunu sistemli şəkildə işıqlandıran ədəbi tənqidi yazıdır. Ədəbi очерklərdə yaradıcı şəxsiyyətlərin qısa, yığcam şəkildə bioqrafiyası verilir və yaradıcılıq yolu ardıcıl, sistemli şəkildə təqdim olunur.

10. Ədəbi icmal – müəyyən bir tarixi dövr ədəbiyyatını bədii məhsullarını sistemli təhlilə çəkən ədəbi tənqid nümunəsidir. Dünya ədəbiyyatı tarixində XIX əsr rus tənqidçisi V.Q.Belinskiyin ədəbi icmalları məşhurdur. Bu icmallarda illər üzrə rus ədəbiyyatının keçdiyi yol xülasə edilmişdir. Azərbaycan ədəbi tənqidində Firudin bəy Köçərli və Seyid Hüseynin ədəbi icmalları janrın ilk nümunələrini təşkil etməkdədir.

11. Yol qeydləri (səfər təəssüratı) – müasir ədəbi tənqidin geniş yayılmış janrlarından biri olub, səyahət, yolçuluq fonunda qələmə alınan tənqidi yazılara deyilir. Bütün yol qeydləri janrında yazılmış nümunələr bu ədəbi tənqidin janrı hesab edilə bilməz. Yalnız səfər, səyahət təəssüratları fonunda ədəbi məsələlərə müəyyən yer verilən yol qeydləri ədəbi tənqidin janrı kimi dəyərləndirilməlidir. Mehdi Hüseynin “Bir ay və bir gün”, Çingiz Hüseynovun “Fransa dəftəri”, Elçinin “Yaxın-uzaq Türkiyə” və başqa yazılar yol qeydlərinin dəyərli nümunələri kimi diqqəti çəkməkdədir.

12. Monoqrafiya. Yunan mənşəli söz olub “unikal” və “qrafeyn” yazılmış deməkdir. Monoqrafiya müəyyən bir elm və ya müəyyən bir mövzunun xüsusi təsviri ilə məşğul olan tam iş, metodik işdir. Digər janrlardan fərqli olaraq, monoqrafiya həcm etibarilə böyük olur və oxuculara ayrıca kitab şəklində təqdim edilir. Azərbaycan ədəbi tənqidində Mirzə Məhəmməd Axundzadənin “Şeyx Nizami” (Gəncə, 1909) və Firidun bəy Köçərlinin “Mirzə Fətəli Axundov” (Tiflis, 1911) adlı əsərləri monoqrafiyanın ilk nümunələri kimi dəyərləndirilə bilər. Sonralar Məhəmməd Arifin “Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu”, Mikayıl Rəfilinin “Mirzə Fətəli Axundov”, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami”, Mirzə İbrahimovun “Böyük demokrat”, Əkbər Ağayevin “Nizami və dünya ədəbiyyatı”, Bəxtiyar Vahabzadənin “Səməd Vurğun”, Tofiq Hüseynoğlunun “Ədəbiyyatla yaşayırım” və başqa dəyərli monoqrafiyalar yaranmışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Xalid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məhəmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifov, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

THE CONCEPT OF TURKISHNESS IN THE CREATION OF ZIA GOYALP
ZİYA GÖYALPIN YARADICILIĞINDA TÜRKÇÜLÜK KONSEPSİYASI

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkoloji mərkəzin Türk
ədəbiyatı bölməsinin müdiri

Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

Ziya Göyalpın türkçülük və turançılıq konsepsiyası təkcə görülmüş və hazırda görülənlərin mahiyyətini şərh etmək, açıqlamaq baxımından yox, həm də gələcəkdə qarşıda dayanan məsələləri proqramlaşdırmaq nöqtəyi-nəzərdən əhəmiyyətlidir. Ona görə də “siyasətdə məsləkimiz xalqçılıq və kultüdə məsləkimiz türkçülükdür” deyən Ziya Göyalp bu yolda bütün ümid və ağırlıqların sahib və daşıyıcısı olan türk gəncinə üzünü tutaraq belə müraciət edir: “Ey bu günün türk gənci! Bütün bu işlərin görülməsi yüzilliklərdən bəri səni gözləyir.”

Açar sözlər: Ziya Göyalp, türkçülük, kültür, fikir, Turan

Summary

Ziya Göyalp's concept of Turkism and Turanism is important not only from the point of view of interpreting and explaining the essence of what has been seen and what is currently being seen, but also from the point of view of programming future issues. That's why Ziya Goyalp, who says that "in politics, our profession is nationalism, and in culture, our profession is Turkism", addresses the Turkish youth, who is the owner and bearer of all hopes and burdens on this road, as follows: "O Turkish youth of today! All these things have been waiting for you for centuries.

Key words: Ziya Göyalp, Turkism, culture, thought, Turan

GİRİŞ

Ziya Göyalp bütün bədii, elmi, fəlsəfi və publisistik yaradıcılığında türkçülük ideyaları ilə yaşayıb yaradan sənətkardır. Onun nəzərində türk-çülük türk millətini sevmək və yüksəltmək deməkdir. Bu mənada həmin ideyalar onun nəinki yaradıcılığına, həm də ruhuna, mənəviyyatına ha- kim kəsilməmişdi. Ziya Göyalpın yeni ideyaları eyni zamanda böyük təsir dairəsinə malikdir. O, Türkiyədə yetişməkdə olan sağlam ruhlu gənclərin bir neçə nəslinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Təsadüfi deyildir ki, Atatürk Ziya Göyalpı “fikirlərinin atası” hesab etmişdir. Ziya Göyalp gözəl şairdir. Onun şeirləri olduqca sadə və anlaşılıqdır. Şair şeirlərində türkçülük ideyalarının ilk şərti və göstəricisi kimi türk dili sevgisini belə ifadə edir:

Gözəl dil türkcə bizə Başqa dil gecə bizə İstanbul konuşması Ən saf, ən incə bizə.

Ziya Göyalpın nəzərində dil millətin göstəricisidir. Dil varsa, demək millət də vardır. Bu dili bəyənmemək, digər dillərin ayağına vermək pis niyyət və düşüncədən başqa bir şey deyildir:

Turanın bir eli var Və yalnız bir dili var Başqa dil var deyənün Başqa bir əməli var.

Türk dili, bu dilin yeri, işlənmə imkanları barəsində Ziya Göyalpın maraqlı fikirləri vardır. “Türkçülüğün əsasları” kitabında Ziya Göyalp qeyd edir ki, Türkiyənin milli dili İstanbul ləhcəsidir. O, İstanbulda iki türkcənin olduğunu qeyd edir. Yəni birinci türkcəni danışılan, lakin ya- zılmayan, ikinci türkcəni isə yazılan, lakin danışılmayan dil adlandırır. Əlbəttə, burada kəskin fərqlərin əlamətləri gizli qalmır. Ziya Göyalp ona görə də danışılan İstanbul türkcəsini əsas dil hesab edir və göstərir ki, xalq ədəbiyyatının təməl vəzifəsini yerinə yetirən türk dilini milli dil hesab etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, Ziya Göyalp bir sənətkar olaraq yaradıcılığında xalq dili əsasında formalaşan milli ədəbi dilə üstünlük verdi və bu yolla əsərlərinin lazımi keyfiyyətini təmin etdi.

Ziya Göyalp anlamında vətən məfhumu ucsuz-bucaqsızdır. O, nə şairin doğulduğu Diyarbəkirdir, nə vətəndaşı olduğu Türkiyədir. Onun nəzərində vətən türkün hər biri üçün əziz və müqəddəs olan Turandır. Məsələn, “Vətən” şeirində göstərdiyi kimi:

Vətən nə Türkiyədir türklərə, nə Türkünstan, Vətən böyük və müəbbəd bir ölkədir, Turan!

Ziya Göyalp Turan ellərinə məhəbbət bəsləmiş, onun daim yaşa- maq və ucalmağını arzulamışdır. Şairə görə hər bir insan vətən və millətyolunda hər nəyini qurban verməli, onun sabahını fikirləşməlidir. Ziya Göyalp görə millət o vaxt millət olur ki, o, yalnız vətəni düşünür. “Əx- laq” şeirində oxucu bilavasitə şairin aşıladığı bu ideya ilə tanış olur, fikirlərini tam mənada qəbul edir:

Haqq millətin, şan onun, Gövdə sənin, can onun, Sən öl ki, o yaşasın, Töküləcək qan onun.

Millətə ver canını, Ocağını şanını.

Bir aşiq olsan belə, Fəda et canamını.

Ziya Göyalp həyatının bütün dövrlərində fəaliyyətini millətinə xid- mətə yönəldən şəxsiyyətdir. Onun yaradıcılığı əslində millətini yük- səltməyin geniş proqramıdır. Bu proqramda görkəmli şəxsiyyət birinci növbədə milli şüur və milli vicdan problemini ön planda saxlayır. Ziya Göyalp yaradıcılığında millət anlayışı, millətə baxış konsepsiyası da özünün aktuallığı ilə seçilir. O, hər bir milləti dil, din, əxlaq, milli-estetik düşüncə və s. baxımından yekdil olmağa səsləyirdi. Ziya Göyalp millətinə bağlı, onu canından da artıq sevən bir şəxs kimi daim mənsub olduğu xalqın inkişafını arzulamışdır. Təbii olaraq bu halın göstəricisi kimi yaradıcılığında müxtəlif konsepsiyaların şahidi olsaq da, bu konsepsiyalar arasında digər millətlərlə qarşılıqlı mədəni əlaqə və bağlılığın birinci cərgədə dayandığı diqqəti cəlb edir. Lakin maraqlı doğuran odur ki, o dövrdə Türkiyə üçün səciyyəvi olan Qərbə meyl və aludəçiliyin sərt tənqid və təkzibi Ziya Göyalp yaradıcılığında özünün birmənalı ifadəsini tapdı. Ziya Göyalp Qərbdən öyrənməyin vacibliyini daim qəbul etsə də, qərbləşməyin, Qərb təqlidçiliyinin əleyhinə olmuş- dur. Bu da özlüyündə onun milli dəyərlərə, xalqın tarixi ənənələrinə möhkəm bağlanması və yüksək qiymət verməsindən irəli gəlir, milli keçmişlə gələcəyin bağlılığını təmin edir. Ziya Göyalp türklərin yaşadığı əraziləri dünyanın ən gözəl guşə- si hesab edir. Onun nəzərində bu guşələr bir də ona görə gözəldir ki, orada türklər yaşayır. Şair türkləri ağıllı, igid, humanist və s. xalq kimi qiymətləndirir. Bu xalq ancaq zəhmətlə məşğuldur, heç kimin haqqını tapdamaz və heç kimin torpağında gözü olmaz.

Bir ölkə ki, torpağında başqa elin gözü yox, Hər fərdində məfkurə bir, lisan, adət, din birdir.

Tarixdən məlumdur ki, türklərin yaşadığı bir çox yerlər XX əsrdə xristian qüvvələri tərəfindən təcavüzə məruz qalmış, nəticədə həmin ərazilərin itirilmə təhlükəsi ortaya çıxmışdır. Bu vəziyyət şairi, böyük millətçi gənci daim narahat etmiş, əsərlərində bunları kədər hissi ilə qələmə almışdır.

Daha doğrusu, böyük Turançılıq ideyalarının təbliğatçısı olan Ziya Göybalp Turan ellərinin müxtəlif dövlətlərin ərazi su- byektlərinə çevrilməsinə kəskin etiraz etmiş, bunu məğrur bir xalqın haqqının tapdanması şəklində qiymətləndirmişdir:

Türk yurdu uyğuda, ey düşmən, sakın! Uyuyan ölkəyə yapılmaz axın.

Dan yeri ağardı, igidlər, qalxın! Baxın, yurd nə halda, vətən harada? Gedəyim arayım, yatan harada?

Kırım harda qaldı, Qafqaz nə oldu? Kazandan Tibetə deyın rus doldu, Kitayda analar saçını yoldu,

Şən yurdlar nə halda, viran harada? Gedəyim arayım, İran harada?

Lakin Ziya Göybalp xalqının, millətinin gücünə, qüvvəsinə, iradəsinə bələd və arxayın olduğu üçün yaradıcılığındakı kədər və bədbinlik halları öləri xarakter daşıyır. Ziya Göybalp “Çobanla bülbül” şeirində kədər, qəm hissələrini aşağıdakı şəkildə ifadə edir:

Çoban qaval çaldı, sordu bülbüldən Sürülərim hanı, obam harada?

Bülbül sordu boynu bükük bir gülə Şərqlərim hanı, yuvam harada?

Bu parçada ifadə olunan fikir rəmzi səciyyə daşıyır. Şerti ifadə və deyimlərin daşdığı mənə yurd, torpaq və vətən narahatçılıqlarının bədi əksidir. Lakin sonrakı parçalarda bu şərtilik daxilində biz nikbin bir ruhun şeirə hakim kəsildiyini görürük:

Çoban dedi: Sürülərim hep qaçsa

Bir sürüm var, qaçmaz, adı: Türk eli! Bülbül dedi: Şərqi ölsün, yox təsa Türkülərim yaşar, söylər xalq dili!

Ziya Göybalp yaradıcılığında türk dünyasının gələcəyinə olan inam daim öz varlığını qoruyub saxlayır. O, Turan ellərinin bölünməzliyini təbliğ etməklə, əslində bu birliyi simvolik yox, real şəkildə canlandırır bilir:

Məsələn: “Mən, sən yoxuz, biz varız” -misrası Ziya Göybalp sənə- tində deyilən cəhəti şərh etmək baxımından əvəzsiz nümunədir. Ziya Göybalpın türk millətinə bağlılığı, onun sabahına inamı dövrünün bir çox sənətkarlarının diqqətini cəlb etmiş və şair-filosofun həmin keyfiyyəti yüksək elmi-nəzəri qiymətini almışdır. Əhməd Ağaoğlunun bu qəbildən olan aşağıdakı fikirləri daha önəmli səslənir: “Heç bir zaman, heç bir vəziyyətdə Ziyanın ruhunu kədər, ümitsizlik kimi bezginlik bürüməmişdir. Ən çətin, ən qaranlıq zamanlarda o, daim ətrafına inam və ümid saçmışdır. Balkan müharibəsinin zillətləri, dünya müharibəsinin fəlakətləri əsnasında, mən onu gələcəyə dərin ümidlərlə bağlı gördüm. Türkün ölməyəcəyinə onun qədər inanmış bir adama hələ ki, təsadüf etmədim.” Təbii olaraq Ziya Göybalpın türkün ölməyəcəyinə, daim qələbə və zəfərlər qazanacağına inamı quru və mücərrəd sevgi anlayışlarının məhsulu deyildi. Ziya Göybalpda mövcud olan xalq inamının mənbəyi bilavasitə xalqın tarixi, mübarizə əzmi, torpaq sevgisi, yurd istəyi, düşməne qarşı nifrəti və amansızlığı və s. ilə bağlı idi. Ziya Göybalpın türkçülük düşüncə və ideyalarının, onun tarixi, elmi və fəlsəfi dəyərlərinin əksi problemlərinə həsr etdiyi əsərlərindən biri də “Türkçülüyn əsasları”dır. Təsadüfi deyildir ki, əsər türkçülüyn tam bir proqramı kimi layiqli qiymətini almış, məsələlərə tarixi, elmi-fəlsəfi, hüquqi-əxlaqi və s. cəhətdən aydınlıq gətirilmişdir. “Türkçülüyn tarixi” və “Türkçülüyn proqramı” şəklində səciyyələnen iki bölümdə türkçülüyn və turançılığın mahiyyəti əsas götürülməklə, onun gələcəyi və qarşısında dayanan məsələlərə də münasibət bildirilmişdir.

Ziya Göyalp “işini bil, aşını bil, eşini bil” bir atalar sözü fonunda “millətini tanı, ümmətini tanı, mədəniyyətini tanı” deməklə əsərdə orta- ya atdığı məfkurə və konsepsiyanın incəliklərini şərh edir, xalqın mədə- niyyətinə və tarixinə sahib olmağın, ən başlıcası isə xalqın özünə doğru getməyin yollarını göstərir. Əsər türk milli modelinin və ictimai in- mının əsas xəttini göstərmək baxımından daha maraqlıdır. Ziya Göyalp adı çəkilən əsərdə türk ictimai inamının əsaslarından danışarkən qeyd edir ki, “ictimai inamımızın birinci düsturu bu cümlə olmalıdır: Türk millətindənəm, islam ümmətindənəm, Qərb mədəniyyətindənəm”. Əl- bəttə, burada Qərb mədəniyyəti istilahi görkəmli filosof-şairin yuxarı- da qeyd olunan və onun əleyhinə olduğu Qərb aludəçiliyi fikirləri ilə ziddiyyət təşkil etmir. Əksinə ona daha da dolğun şərh verməyə, onu tamamlamağa şərait yaradır. Ziya Göyalp “Qərb mədəniyyətindənəm” formülünü yaratmaqla dünya mədəniyyətinə daxil olmaq, bu qarşılıq- lı əlaqə və münasibətdə türk millətinin öz yerini müəyyənləşdirmək, dünya xalqları arasında nüfuzunu artırmaq, qoruyub saxlamaq, region məhdudiyyətlərini qırmaq və s. cəhətləri önə çəkirdi. Bu xüsusda Ziya Göyalpın gətirdiyi misal və istinad etdiyi obyekt də fikrin təsdiq və qəbulu üçün qeyd-şərtsiz fakta çevrilir. “Yaponlar dinlərini və millət- lərini qorumaq şərti ilə Qərb mədəniyyətinə girdilər. Bunun nəticəsin- də də hər cəhətdən avropalılara çatdılar. Yaponlar bunu etməklə dinlə- rindən, milli kultürlərindən bir şey itirdilərmə? Qətiyyə! Elə isə biz nə üçün tərəddüd edirik? Biz də türklüyümüzü və müsəlmanlığımızı qoruyub saxlamaq şərti ilə Qərb mədəniyyəti dairəsinə qəti olaraq girə bilmərikmi?” Göründüyü kimi, Ziya Göyalp müəyyən qədər subyektiv- lik və emosionallıq şəraitində problemlə bağlı düşüncə və mülahizə- rini ortaya qoyur, fikirlərinin milli-ictimai mahiyyətini qabarda bilir. “Türkçülüyn əsasları” kitabında “türk bir millətin adıdır” deyən müəl- lif türkçülükdən turançılığa qədər gedən yolun böyüklük və əhəmiyyə- tindən söhbət açır. Bu məqamda o, İran, Xarəzm, Azərbaycan, Türkiyə və s. yerlərdə yaşayan oğuzların birliyi, tarixi-mədəni eyniliyi və s. xüsusiyyətlərini sadalayır, milli birlik ideyasını təbliğ edir. Lakin Ziya Göyalp həmin birliyi siyasi birlik yox, kültür birliyi səviyyəsində qə- bul edir. Düzdür əsərdə və Ziya Göyalp təlimində türk siyasi birliyinin müəyyən konturları özünü göstərsə də, adı çəkilən konkret məsələdə yalnız kültür birliyindən söhbət gedir: “Türkçülükdən yaxın ölkümüz- məfkurəmiz “Oğuz birliyi”, yaxud “Türkmən birliyi” olmalıdır. Bu bir- likdən məqsəd nədir? Siyasi bir birlikmi? Hələlik xeyr! Ancaq bugünkü ölkümüz-məfkurəmiz oğuzların yalnız kültürə-harsca birləşməsidir.”

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014
3. Ziya Göyalp. Külliyyatı, I və II cildlər, İstanbul, 1965.
4. Ziya Göyalp. Türkçülüyn əsasları, Ankara, 1939.
5. Ziya Göyalp. Türkçülüyn əsasları, Bakı, 1991.

THE ROLE OF OMER SEIFADDIN THE DEVELOPMENT OF THE TURKISH
STORY GENRE

ÖMƏR SEYFƏDDİNİN TÜRK HEKAYƏ JANRININ İNKİŞAFINDA ROLU

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkoloji mərkəzin Türk
ədəbiyyatı bölməsinin müdiri

Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Ömər Seyfəddin yaradıcılığında dövrün sosial problemləri, bu problemlərin doğurduğu mənəvi eybəcərliklər, cəmiyyətdə özünü göstərən ədalətsizliklər yaşadığı həyatın reallıqları kimi diqqəti cəlb edir. Bir realist sənətkar kimi o, bu tipli əsərlərində təkə yaşadığı dövrün qüsurlarını göstərmir, onu doğuran səbəbləri aşkarlayır, ictimai bəla kimi tənqid atəşinə tutur, haqqın, ədalətin hər şeydən üstün olduğunu təsdiqləyə bilir. Bu vəziyyətdə sənətkar elə bir mövqe tutur ki, münasibətləri həvadan asılı qalmır, əksinə cəmiyyətin içinə nüfuz edir, nəyin pis, nəyin yaxşı olduğunu oxucu şübhəsiz qəbul edir. "Məqul qərar", "Əcəba nə idi?" əsərləri sadalanan xüsusiyyətləri əks etdirmək baxımından xarakterikdir.

Anahtar kelimələr: Ö.Seyfəddin, hekayə, janr, ədəbiyyat, milli-dəyər

SUMMARY

In Omar Seyfeddin's work, the social problems of the time, the moral deformities caused by these problems, and the injustices manifested in the society attract attention as the realities of his life. As a realist artist, in his works of this type, he not only shows the flaws of the time he lived in, but also reveals the reasons that gave rise to it, criticizes it as a social evil, and can confirm that right and justice are above all else. In this situation, the artist takes such a position that his relationship does not depend on the weather, but rather penetrates into the society, what is bad and what is the reader undoubtedly accepts that it is good. "Good decision", "What was the matter?" his works are characteristic in terms of reflecting the listed features.

Key words: O. Seyfeddin, story, genre, literature, national value

GİRİŞ

Ömər Seyfəddin əsasən türk hekayə janrının yeni tələblər zəminində inkişaf etməsində misilsiz xidmətləri olan sənətkarlardan biridir. Onun hekayələri ictimai-siyasi həyatın əksər cəhətlərini özündə əks etdirmiş, türk milli həyat tərzinin xüsusiyyətlərini göstərə bilmişdir. O da bir həqiqətdir ki, Ömər Seyfəddin yaradıcılığında ictimai həyat gerçəkliklərinə münasibət bildirilərkən tənqid çaları bir qədər ön planda saxlanılmışdır. Heç şübhəsiz, bu hal sənətkarın həyat həqiqətlərinə olan düzgün münasibətdən irəli gəlmiş, onun yaradıcılığının təsir dairəsini xeyli artırmışdır. "Fərman", "İlk cinayət", "Rüşvət", "Hər kəsin içdiyi su", "And", "Kəramət" və s. hekayələri məhz bu mənada diqqəti cəlb etmişdir. Müəllif adı çəkilən hekayələrdə müdaxilə olunan məsələləri reallıq, zərurilik və ictimai-psixoloji baxımdan nəzərə çarpdırmışdır. Ömər Seyfəddin yaradıcılığının ən yüksək keyfiyyətlərindən biri də bu sənətin milli dəyərlərinin ölçüyəgəlməz dərəcədə yüksək olmasından ibarətdir.

Türk birliyinin və turançılığın təbliği, türk birliyinin gələcəyinə inam Ömər Seyfəddin yaradıcılığının əsas qayəsini təşkil edir. O, “Primo türk uşağı”, “Bic”, “Fon Sadrişaynın oğlu” və s. hekayələrində millətçilik və türkçülük ide-yalarını təbliğ etmişdir. Sadə türk dili ifadəsi ilə adi milli türk məişətin-dən tutmuş ən yüksək ictimai-siyasi dəyərlərin əks etdirilməsi bu sənətdə özünün birinciliyini təmin edə bilmişdir. Lakin onun yaradıcılığının milli məfkurəsi bəzi məqamlarda düzgün dərk edilməmiş, “yaradıcılığının ilk dövrlərində yazdığı “Lüzumsuz zülm” və “Hürriyyət bayraqları” adlı hekayələri şovinst xarakterli” əsərlər kimi qiymətləndirilmişdir. Ömər Seyfəddin yaradıcılığında tarixilik və müasirlik paralel formada özünü göstərir. Bu səbəbdən Ömər Seyfəddinin əsərlərində tarixi hadisələr bugünkü prosesləri, müasirliyi bir növ özündə əks etdirən mövzuya çevrilir. “Əshabi-Kəhfimiz”, “Bomba”, “Gizli məbəd”, “Əsilzadələr”, “Bəyaz lalə”, “Başını verməyən şəhid”, “Qaç yerindən” və s. hekayələrində Ömər Seyfəddin türk qəhrəmanlığının, milli-mənəvi dəyərlərinin yüksəkliyinin bədi əksini təmin etmişdir. “Bomba”, “Bəyaz lalə” əsərlərində milli-əxlaqi xüsusiyyətlər fonunda türk qadın və kişilərinin məişət tərzi, vətən, yurd sevgiləri, təcavüzə qarşı mübarizələri real tərzdə göstərilir. Türkiyəyə qarşı yönələn imperialist təcavüzün ifşası bu yaradıcılıqda önəmli yer tutur. “Çanaqqaladan sonra” adlı əsərində Ömər Seyfəddin Türkiyə əleyhinə fəaliyyət göstərən beynəlxalq qüvvələrə olan nifrətini gizlətmir. Türk xalqına, türk dövlətinə, türk torpağına əskiklik gətirən sazişlərin aradan götürülməsini təbliğ edir. Ömər Seyfəddin I Dünya müharibəsinin sonuna yaxın yazdığı əsərlərin əksəriyyətində ağır vəziyyətə düşən Türkiyənin problemlərinə toxunur, düşmənlərə nifrət aşılayır, xalqı mübarizəyə səsləyir. “Hürriyyət gecəsi” əsərində Ömər Seyfəddin haqlı olaraq Türkiyənin bu günkü çətinliklərini xalqın geri qalması, bir növ “qəflət yuxusunda” olması ilə əlaqələndirir və konkret olaraq xalqın qarşısında dayanan problemlərdən qurtarmaq yollarını göstərməyə çalışır. Ömər Seyfəddin yaradıcılığında dövrün sosial problemləri, bu problemlərin doğurduğu mənəvi eybəcərliklər, cəmiyyətdə özünü göstərən ədalətsizliklər yaşadığı həyatın reallıqları kimi diqqəti cəlb edir. Bir realist sənətkar kimi o, bu tipli əsərlərində təkcə yaşadığı dövrün qüsurlarını göstərmir, onu doğuran səbəbləri aşkarlayır, ictimai bəla kimi tənqid atəşinə tutur, haqqın, ədalətin hər şeydən üstün olduğunu təsdiqləyə bilir. Bu vəziyyətdə sənətkar elə bir mövqe tutur ki, münasibətləri həvadan asılı qalmır, əksinə cəmiyyətin içinə nüfuz edir, nəyin pis, nəyin yaxşı olduğunu oxucu şübhəsiz qəbul edir. “Məqul qərar”, “Əcəbə nə idi?” əsərləri sadalanan xüsusiyyətləri əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Hər iki əsərin mövzusu eyni cəmiyyətdən götürülmüşdür. Daha doğrusu, müəllif eyni obrazın simasında cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə münasibət bildirir. Əsərin baş qəhrəmanı Cəbi əfəndi ruhi xəstəxanadan çıxdıqdan sonra öz əvvəlki yaşadığı yerə qayıdır. Yaşadığı yerdə zahiri baxımdan hər şey əvvəlki kimidir. Evlər də, küçələr də, bazarlar da, adamlar da və s. Cəbi əfəndinin bir neçə il bundan əvvəl gördükləri təsirindədir. Lakin Cəbi əfəndini heyrətə salan başqa şeydir. O, nəyə yaxınlaşırsa, nəyin qiymətini soruşursa təsəvvür edilməz dərəcədə bahalaşdığının şahidi olur. Bu səbəbdən də heyrət edir və onun heyrəti Cəbini çaşdırır. O, elə düşünür ki, hələ sağalmayıb. Yoxsa cəmiyyətdə bu qədər kəskin dəyişikliklər baş verə bilməz. Ona görə həkimə gedərək soruşur ki, “ya mən sağalmamışam, ya da cəmiyyət xəstədir.” Müəllif cəmiyyətdə mövcud olan eybəcərlikləri göstərmək üçün Cəbini yaşadığı məhəlləyə, ünsiyyətdə olduğu adamların içərisinə gətirir. Cəbi görür ki, uşaqlıqda, məktəbdə oxuyan vaxtı ən fərasətsiz, sonralar oğru, möhtəkir, vətənə xəyanət edən adamlar indi ən məsul vəzifələrdə oturmuş, cəmiyyətin idarə olunmasında aparıcı rol oynayırlar. Cəbi əfəndi indi isə məhəllədə gözüne dəymədiyi namuslu adamlarla maraqlanır. Məlum olur ki, onların bir qismi müharibədə ölüb, bir qismi dolana bilmədikləri üçün başqa şəhərə köçüb, bir qismi xəstələnərək dünyasını dəyişib və s. Sənətkar Cəbidən vasitə kimi istifadə etməklə qarşısına qoyduğu məqsədə nail olur, ən kəskin tənqid yolu seçərək cəmiyyətdə mövcud olan əyinti və ədalətsizlikləri göstərir.

Ömər Seyfəddin folklorə, xalq yaradıcılığına yaxından bələd olan və ona böyük maraq göstərən şəxsiyyətlərdən biridir. Demək olar ki, folklor nümunələri onun yaradıcılığı üçün əsas istifadə mənbəyi olmuşdur. Bu səbəbdəndir ki, türk folklor nümunələri Ömər Seyfəddin sənətinin aparıcı hissəsi olan hekayələrinin bir qismi üçün mövzu obyektinə çevrilmişdir. “Qurumuş ağaclar”, “Binecek şey” (miniləcək şey), “Yüz akı” (üz ağılığı, təmiz üz) və s. hekayələrinin mövzusu folklor nümunələrindən götürülmüşdür. Ömər Seyfəddin yaradıcılığında roman, dram nümunələri olsa da, o, əsasən hekayə ustası kimi tanınmış və türk hekayə janrının böyük nümayəndəsi kimi şöhrət tapmışdır. Lakin Ömər Seyfəddin həm də şeirlər yazmış, türk poeziya ənənələrinin inkişafında xidmət göstərmişdir. Onun şeir yazmaq həvəsi uşaq vaxtlarına təsadüf edir. Özünün xatırlamalarına görə poeziya ilə ilk tanışlığı evlərində olan divan nümunələrini oxumasından sonra başlamışdır. O lap əvvəllər qəzəllər yazmış, lakin bu sahədə ustalığını nümayiş etdirə bilmədiyindən qəzəl yazmaqdan imtina etmiş, hətta sonralar həmin qəzəlləri çap etdirməyi də məsləhət bilməmişdir. Ömər Seyfəddinin ilk şeirləri 1905-ci ildən etibarən “Uşaq baxçası” adlı məcmuədə çap olunmağa başlamışdır. Qeyd olunduğu kimi, şeirlərini ilk əvvəllər divan ədəbiyyatı üslubu və əruz vəznində yazmışdır. Lakin 1914-cü ildən sonra milli şeir vəznini heca vəznində yazmağa başlamışdır. Buna ilk növbədə türk ədəbiyyatında gedən proseslərin də təsiri olmuşdur. Yəni “Gənc qələmlər” birliyinin ədəbiyyatı gəlmə, yad, yabançı təsirlərdən qorumaq sahəsində gördüyü işlər və Ömər Seyfəddinin bu hərəkatın başında dayanması məqsədli olaraq sənətkarı bu yola sövq edirdi.

Ömər Seyfəddin milli şeir yolunu əsas hesab etdiyi üçün birinci növbədə xalq şeir şəkillərinə üstünlük verirdi:

Millətləri oyandırır uyğudan, Bir atəşdir alovu var, külü yox. Xainlərin ödü qopar qorxudan

Qurtulunca yayından bu atəş, ox.

...Məfkurə bu, yoxmu, ey türk, xəbərini Bu müqəddəs şeylə yanar içərin.

Aç gözünü artıq oyan, həm gərin, Burax çıxsın qəlbindən bu atəş, ox.

Bu parçalar onu deməyə əsas verir ki, Ömər Seyfəddin şeirlərində xalq ruhu, milli şeir ölçüləri əsas yer tutur, onun şeirləri türk poeziyasının yeni ənənələr zəminində inkişafına təsir göstərir.

KAYNAKLAR

1. Ömər Seyfəddin. Əshabi-kəhfimiz, İstanbul, 1918.
2. Ömər Seyfəddin. Fərman, Ankara, 1992.
3. Ömər Seyfəddin. Doğumunun yüzüncü ilində, Ankara, 1992.
4. Ömər Seyfəddin. Külliyyatı, İstanbul, 1949.

ANALYSIS OF S. VURGUN, A. SHAIG AND ALI NAZMI CREATIVES IN THE RESEARCH OF ACADEMIC M. İBRAHİMOV**AKADEMİK M.İBRAHİMOVUN ARAŞDIRMALARINDA S.VURĞUN ,A.ŞAIQ VƏ ƏLİ NƏZMİ YARADICILILARININ TƏHLİLİ****Dr. ÜLKER BAŞŞİYEVA****ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün****Baş öqretim üyesi****ORCID İD 0000-0002-5994-2356****GİRİŞ**

“Azərbaycan poeziyasını XX əsrdə dünya arenasına çıxaran böyük ideallar şairi S.Vurğunun” (1, 45) bədii irsinin öyrənilməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında həmişə aktual olmuşdur. B.Vahabzadə , A.Zeynallı , Himalay Ənvəroğlu , C.Abdullayev və digər ədəbiyyatşünas alimlərimiz böyük poetik irsə sahib S.Vurğunun həyat və yaradıcılığını, sənətinin, spesifik cəhətlərini öyrənib üzə çıxarmışlar. Akademik M.İbrahimovun ayrı-ayrı məqalələrdə S.Vurğuna epizodik yanaşmasını nəzərə almasaq, onun elmi-nəzəri yaradıcılığında S.Vurğuna həsr edilmiş üç məqaləsi diqqəti cəlb edir. “Bir əbədi sənəti var”, “Böyük xalq şairi”, “Yadıma düşdü” adlı hər üç məqalələrin S.Vurğunun 70 illik yubileyinin keçirildiyi 1976-cı ildə yazılmışdır. Bütün məqalələrdə S.Vurğun lirik duyğuların, fəlsəfi fikirlərin, ecazkar ifadə tərzinin təkrar olunmaz tərənnümçüsü, milli poeziyamızın bayraqdarı kimi təqdim olunur. Lakin bunlarla yanaşı, S.Vurğun bir çox məqamlarda bir-birini təkrar etməyən fərqli münasibətlər daxilində təhlil olunur. Məsələn, M.İbrahimov “Bir əbədi sənəti var” məqaləsində S.Vurğun poeziyasını estetik xüsusiyyətlərinə, obrazlar silsiləsinə, ümumiləşdirmə və tipikləşdirmə prinsiplərinə görə araşdırır. S.Vurğun haqqında M.İbrahimov belə yazır: “Homerdən tutmuş bu günə qədər bədii yaradıcılığın böyük bir keyfiyyəti var ki, onsuz heç bir işıqlı, mütərəqqi ideal heç bir əsəri sənət əsəri edə bilməz. O da gözəllik adlanan keyfiyyətdir. Estetik kateqoriya olan bu anlayış sənət əsərinin dilindən tutmuş süjetinə kompozisiyasına, obrazlar silsiləsinə qədər, bütün bədii xüsusiyyətlərini, bədii forma məsələlərini əhatə edən çox geniş, universal bir anlayışdır. Səməd Vurğun əsərləri, dönə-dönə dediyimiz kimi, bizi həm həyatı mənası, müdrik fəlsəfi fikirləri, dərin məzmunu, həm də gözəl forması ilə valeh edir. Onlar hər cəhətdən gözəldir, dili səlis, oynaq, axar, sadə, tərəvətli, təbii, tutumludur” (8, 412). M.İbrahimov S.Vurğuna məxsus bu cür yaradıcılıq keyfiyyətlərinin səbəbini bu sənətin real həyatdan, insanların real sevinc və kədərindən yaranmasında axtarır. M.İbrahimova görə, S.Vurğun sənəti quru və mücərrəd həyat hadisələrindən tam kənaradır. O, realist olanda da, romantik xəyallarla qanadlananda da varlığa və insanlara sədaqət nümayiş etdirir. “Yadıma düşdü” məqaləsində digər iki məqaləyə nisbətən S.Vurğun sənəti daha geniş planda təhlilə cəlb edilib. Məqalədə S.Vurğunun yaradıcılığı ictimai-siyasi, məhəbbət, təbiət, müharibə, obraz, xarakter və s. xüsusiyyətlərinə görə araşdırılır. M.İbrahimov S.Vurğun poeziyasını humanizm və insanpərvərlik keyfiyyətlərinə görə Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundov, Sabir sənətinin davamı hesab edir. S.Vurğun da digər söz sahibləri kimi insanı sevmiş, “heç kəsin alçaldılması, təqib olunması ilə razılaşmamış” (8, 460), ən gözəl duyğularını insana məhəbbətdə izhar etmişdir.....

M.İbrahimov XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli sənətkarları sırasında olan Abdulla Şaiq, Əli Nəzmi, Cəfər Cabbarlı, Abbas Səhhətin yaradıcılıqları, ədəbi şəxsiyyəti, sənətləri üçün xarakterik cəhətləri və s. barədə fikirlər söyləyir. O, Abdulla Şaiqi tədqiq edərkən (“Sönməz günəşdir doğan” (1981) yaradıcılığındakı mütərəqqi ictimai ideal amilinə xüsusi diqqət yetirir, yeni ruhlu romantik ədəbiyyatın yaranmasında onun xidmətlərini yüksək qiymətləndirir. Abdulla Şaiqin humanizm və insanpərvərlik duyğularının da S.Vurğunda olduğu kimi klassik ənənə ilə birbaşa bağlandığını deyən M.İbrahimov bu sənət ilə klassika arasındakı rəhbərliyinə xüsusi toxunur. M.İbrahimov Abdulla Şaiqdən danışarkən onun uşaq ədəbiyyatı sahəsində gördüyü işlərə yüksək qiymət verir: “Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər öz təbiiliyi, psixoloji dərinliyi, dilinin gözəlliyi, axıcılığı, obrazların həyatiliyi və bütövlüyü ilə” (8, 371) seçildiyini qeyd edir. A.Şaiq yaradıcılığının və ədəbi fəaliyyətinin əhəmiyyətini daha geniş dairədə götürən M.İbrahimov onun teatrın inkişafındakı roluna xüsusi diqqət ayırmışdır. Molla Nəsrəddinçi şair Əli Nəzmiyə həsr edilmiş məqalədə (“Satira və Əli Nəzminin satirik şeirləri” (1979) sənətkarın satira yaradıcılığının bir sıra cəhətləri təhlil edilir. M.İbrahimov məqalədə əvvəlcə satiranın tarixinə, onun Azərbaycan ədəbiyyatında oynadığı rola, XX əsrə qədər müxtəlif dövr sənətkarlarının yaradıcılığında işlənmə imkanlarına və s. münasibət bildirir. Bunlardan sonra Ə.Nəzmini satirik şair kimi təqdim edən M.İbrahimov onun satira yaradıcılığının mövzu dairəsini müəyyənləşdirməyə çalışır. Ə.Nəzmi nədən yazmayıb? sualı ilə bu məsələyə aydınlıq gətirmək istəyir. “Ə.Nəzmi nədən yazmayıb? Zalım, amansız, qaniçən bəylərdən, xanlardan, milyonlar sahiblərdən, çar zülmündən, çinovniklərdən, İran şahlarından, Türkiyə sultanlarından, qadınların hüquqsuzluğundan, məktəbsizlikdən, mövhumatdan, cəhalətdən və s” (8, 376).M.İbrahimov bu sıralamada Əli Nəzmi satiralarının geniş mövzu dairəsinə malik olduğunu nəzərə çatdırır. O, yeri gəldikcə Ə.Nəzmi satiralarını mövzularına görə təhlil edir. Sabir ədəbi məktəbinin davamı olaraq bu sənətin təsir gücü və ifadə imkanları barədə fikirlər söyləyir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

**ISSUES OF MODERN AZERBAIJANI LITERATURE IN MIRZA IBRAHIMOV'S
LITERARY AND CRITICAL MEETINGS****MİRZƏ İBRAHİMOVUN ƏDƏBİ-TƏNQİDİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ MÜASİR
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MƏSƏLƏLƏRİ****DR. ÜLKER BAŞİYEVA****ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün****baş öqretim üyesi****ORCID İD 0000-0002-5994-2356****Özet**

“Azərbaycan ədəbiyyatında yeni intibah dövrünün başlanğıcı hesab olunan iyirminci əsrin” (21, 11) ədəbi-bədii problemləri M.İbrahimovun ədəbiyyatşünaslıq görüşlərində əhəmiyyətli yer tutur. O, XX əsr ədəbiyyatına ənənəvi dövrləşmənin (XIX əsrin 90-cı və XX əsrin 20-ci illəri) tələbləri daxilində deyil, yeni dövr ədəbiyyatı tələbləri daxilində daha geniş dairədə münasibət bildirmişdir. Çünki bir ədəbiyyatşünas alim olaraq o, dövrlər arasındakı əlaqəni ədəbi ənənələrin əlaqəsi ilə bağlayırdı. Mirzə İbrahimov müasir Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox görkəmli sənətkarlarının yaradıcılıqları barədə araşdırmalar aparmışdır. Məqalədə bu istiqamətdə təhlillər aparılmışdır.

Açar sözlər: M.İbrahimov , müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, M.Hüseyn, İ.Şıxlı, R.Rza**Summary**

Literary and artistic problems of the twentieth century, which is considered the beginning of a new renaissance period in Azerbaijani literature (21, 11), occupy an important place in M. Ibrahimov's literary studies. He expressed his attitude to the literature of the 20th century not within the requirements of traditional periodization (90s of the 19th century and 20th years of the 20th century), but within the requirements of the literature of the new period in a wider circle. Because as a scholar of literature, he connected the relationship between periods with the relationship of literary traditions. Mirza Ibrahimov has researched the works of many outstanding artists of modern Azerbaijani literature. The article analyzes in this direction.

Keywords: M.Ibrahimov, modern Azerbaijani literature, M.Huseyn, I.Shikhli, R.Rza**GİRİŞ**

Akademik M.İbrahimov yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının bu mərhələsindəki prosesləri diqqətlə öyrənmiş və əsl alim yaşamasında münasibətlərini qələmə almışdır. Təbii ki, burada müəyyən marksist-leninçi ideyaların təsiri qaçılmaz olmuş və dövrün tələbləri bir sıra təhlillərdə açıq-aydın özünü göstərmişdir. Lakin bir sıra istisnaları kənara qoysaq görərik ki, M.İbrahimovun sovet dövrü ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyətində sənətə estetik yanaşma tərzii xeyli yüksək olmuşdur. Məsələn, bədii əsərlərin təhlili prosesində “insan mənəviyyatının, insan psixologiyasının, bizim müasirlərimizin daxili aləminin yeni və gözəl cəhətlərini açmaq” (8, 231) nəzəriyyəçi alim və estetik kimi onu daim düşündürmüşdür. Sənət əsərlərinə və sənətkara bu cür tələblərlə yanaşan M.İbrahimov təhlil etdiyi əsərin əsl mahiyyətini açır, bədii ədəbiyyat və insan kontekstində ədəbiyyatşünaslıq çərçivəsini xeyli genişləndirir.

Nəriman Nərimanov, A.Şaiq, C.Cabbarlı, Əli Nəzmi, H.Cavid, S.Vurğun, R.Rza, M.S.Ordubadi, S.Rəhimov, M.Hüseyn, M.Cəlal, İ.Şıxlı və digər sənətkarların bədii yaradıcılığı ənənə və novatorluq, dil-üslub, forma-məzmun və bir sıra bədii-psixoloji məqamlar baxımından onun diqqətini cəlb etmişdir. “M.İbrahimova görə, sənətkar həyatı öyrənməli, ictimai mübarizənin mahiyyətini duymalı, inkişaf və tərəqqini, insanın yenidən qurulmasını izləməlidir” (4, 195). M.İbrahimovun bədii yaradıcılıq nümunələrini təhlil edərkən ədəbi ənənə əlaqəsinə üstünlük verməsi onu düzgün nəticələrə aparır. Məsələn, tarixi qəhrəmanlıq mövzusunda yazılmış Hüseyn İbrahimovun “Günəş doğan yerdə”, Cəlal Bərgüşadın “Boz atın belində”, Firudin Ağayevin “İldırım dənizə çıxır”, Məlik Mikayılzadənin “Nina üçün gül dəstəsi” adlı roman və povestlərindən danışarkən M.İbrahimov onların müxtəlif məziyyətləri sırasında tarixilik prinsipləri ənənəsindən bəhrələnməni də xüsusi qeyd edir. M.İbrahimov bu qənaətdədir ki, adları qeyd olunan həmin əsərlər M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, Əbülhəsənin “Dünya qopur”, S.Rəhimovun “Şamo”, Mehdi Hüseynin “Səhər”, M.Cəlalin “Bir gəncin manifesti” kimi romanlarının yaxşı ənənəsini davam etdirir. Ümumiyyətlə, M.İbrahimov tarixi mövzulara toxunmağı millət üçün daha əhəmiyyətli hesab edir. Çünki tarixi əsərlərdə xalqın tarixinin vərəqləndiyini, böyük amalların əks olunduğunu bildiren M.İbrahimov bu nöqtedə xalqa verilən faydanın əhəmiyyətini daha vacib sayır. “İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanı ona görə oxucunun məhəbbətini qazanmışdır ki, orada yalnız ayrı-ayrı surətlərin deyil, müəyyən bir tarixi dövr, bu dövrdə cəmiyyətin psixologiyası, ictimai ziddiyyətləri, inkişaf meyilləri düzgün bədii əksini tapmışdır” (8, 234). İ.Şıxlı yaradıcılığını, “Dəli Kür” əsərinin bədii keyfiyyətlərini məhz bu prizmadan təhlil edərkən M.İbrahimov obrazların hər birini müəyyən tarixi şəraitə uyğunlaşdırır bilir. Tarixi həqiqət, yazıçı yanaşması və ədəbiyyatşünas baxışları üçbucağında ictimailəşmə və fərdiləşmə kontekstini əsas götürən M.İbrahimov İ.Şıxlı ideallarını oxucuya çatdırır bilir. Yəni Cahandar ağa obrazı bütün kəm-kəsiri ilə yazıçıya olan inamı azaltmır. M.İbrahimov C.Cabbarlının “Od gəlini”, S.Vurğunun “Vaqif”, M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, M.Hüseynin “Cavanşir”, “Nizami”, Ə.Məmmədخانlının “Şərqi səhəri” və s. əsərlərini dramaturgiyamız üçün əhəmiyyətli hesab edir, müasir Azərbaycan dramaturgiyasında tarixi dramın inkişafında bu əsərlərin əvəzsiz rol oynadığını qeyd edir. İlyas Əfəndiyev dramaturgiyasına gəldikdə isə M.İbrahimov lirik-psixoloji janrın inkişafındakı töhfələrinə görə onun yaradıcılığını daha çox təqdir edir. Lakin “Mahni dağlarda qaldı” dramında tarixiliyin qabardılmasını M.İbrahimov lirik-psixoloji dramdakı situasiyalar qədər vacib sayır. M.İbrahimov istər nərsə, istərsə də dramaturgiyada tarixilik prinsipindən danışarkən bədiilik və tarixilik müqayisəsində üstünlüyün bədiiliyə verilməsini daha məqbul hesab edirdi. O, vətənpərvərlik, xalqlar dostluğu, milli-mənəvi dəyərlərin təbliği baxımından sənət uğurları əldə etmiş və oxucu rəğbətini qazanmış yazıçı və şairlərin sənətini təqdir edir, ədəbiyyatımızın yüksəlişini onların adları ilə bağlayırdı. İ.Əfəndiyev, Balaş Azəroğlu, B.Bayramov, N.Xəzri, B.Vahabzadə, C.Novruz, N.Həsənzadə, İ.İsmayılzadə, F.Qoca, Anar, Elçin, H.Abbasızadə, C.Əlibəyov, S.Səxavət, S.Azəri, S.Rüstəmxanlı və s. yazıçı və şairlərin sənətlərindəki mükəmməllik və yüksək bədiilik imkanlarını müasir ədəbiyyatımızın uğuru kimi qiymətləndirir: “Göründüyü kimi, zaman və onun problemləri həm tipik mövzular, həm də oxşar talelər meydana gətirir ki, bunlar da müxtəlif üslublu yazıçıları vahid tipoloji istiqamətdə birləşdirərək” (4, 286) ədəbiyyatın ümumi zənginləşməsində mühüm rol oynayır.

M. İbrahimov “Sənət və sənətkarlıq”, “Sənətin qüdrəti”, “Yaradıcılığın həyatla əlaqəsi”, “Dramaturgiya, konflikt, gözəllik”, “Ayrılan yollar” romanı, “Novatorluq və xəlqilik”, “Ənənəyə həssas münasibət”, “Komediya, həyat, əxlaq” və bu kimi onlarla nəzəri-estetik xarakterli əsərlərində sənətin bir sıra mühüm cəhətləri barədə fikirlərini ortaya qoymuş, yüksək elmi səviyyəli mühakimələr yürütmüşdür. “Sənət meydanı elə meydandır ki, orada gərək böyük əql və atəşin təbiət sahibləri at oynatsınlar.

Birisi yaradıcılığı ilə bizi heyran buraxır, o birisi vəcdə gətirər” (7, 84) deyən M.İbrahimov əsl ustalıq və sənətkar xarakteri özünəməxsusluğunun əhəmiyyətindən danışır. Bura qədər sadalanan məqalələrdə M.İbrahimov Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərinə daha çox ümumi planda nəzər yetirmiş və məsələyə kompleks yanaşmışdır. Bu səbəbdən istənilən məqalədə M.İbrahimov bir neçə sənətkarın timsalında ya nəsr, ya da poeziya və dramaturgiyadan bəhs açır. Lakin onun elə məqalələri vardır ki, burada konkret olaraq bir sənətkarın yaradıcılığı təhlil olunur. Bu sırada Nəriman Nərimanova (“Sözün gücü” (1975), “Məhəbbət və insanıyyət” (1963), Abdulla Şaiqə (“Sönməz günəşdir doğan” (1981), Əli Nəzmiyə (“Satira və Əli Nəzminin satirik şeirləri” (1979), H.Cavidə (“Cavidi yad edərəkən” (1982), S.Vurğuna (“Bir əbədi sənəti var” (1976), “Böyük xalq şairi” (1976), “Yadıma düşdü” (1976), C.Cabbarlıya (“C.Cabbarlının sənəti və sənətkarlığı” (1979), R.Rzaya (“Odlu sətirlər” (1960), “İşıqlı və hərarətli” (1970), M.Hüseyn (“Yazıçının yolu” (1962) həsr edilmiş məqalələrdə hər bir sənətkarın fərdi yaradıcılığı təhlil edilir, ədəbiyyatşünaslıq tələbləri daxilində sənətlərinin özünəməxsus cəhətləri izah olunur. Məsələn, M.İbrahimov “Sözün gücü” adlı məqaləsində “dərin ictimai mənası, əhatəli və güclü realizmi, yüksək estetik keyfiyyətləri ilə adamı valeh edən” N.Nərimanov sənətini realist, həqiqətpərəst və insansevər keyfiyyətlərinə görə daha çox fərqləndirir. M.F.Axundovun “Kəmalüddövlə məktubları” ilə N.Nərimanovun “Nadanlıq”ı müqayisəsində N.Nərimanov sənətinin bədii-ictimai qayəsi müəyyənləşir. M.İbrahimov “Kəmalüddövlə məktubları”nda qanunsuzluğu dözülməz ictimai yara hesab edir. N.Nərimanovun “Nadanlıq” dramında da insan düşüncələrini zəbt edən qanunsuzluğun ictimai fəsadlarından bəhs açılır. M.İbrahimov təhlil prosesində bu cür müqayisələri apararaq hər iki əsərdə qanunsuzluğun insan faciəsində oynadığı rolu göstərmək istəmişdir. Bu yanaşma ilə o, hər iki əsərə istinad edərək feodal Şərqi üçün xarakterik olan faciələrin kökündə nəyin dayandığını izah edə bilirdi. Yaxud, M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib”i ilə N.Nərimanovun “Nadir şah” əsərini müqayisə etməklə M.İbrahimov M.F.Axundov və N.Nərimanov demokratik görüşlərinin üst-üstə düşən məqamlarını diqqətə çatdırır. M.İbrahimov göstərir ki, Nadir şahın və Yusif Sərracın siyasi islahatları, xalq hakimiyyəti tərəfdarı kimi çıxışları, dinin dövlətdən ayrılması fikirləri hər iki müəllifin dövlət islahatçısı mövqeyində durmasından irəli gəlir. M.İbrahimov M.F.Axundovla N.Nərimanovu bu məqamda birləşdirir. Lakin bu birləşmə həm də şərti səciyyə daşıyır. Çünki bu birləşmə zamanından asılı olmayaraq milli düşüncədə yer alan xalq idarəçiliyi arzularının birləşməsi idi.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild, Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

ACADEMICIAN HAMİD ARASLI AS A LITERATARY HISTORIAN
AKADEMİK HƏMİD ARASLI ƏDƏBİYYAT TARİXÇİSİ KİMİ

YEGANƏ NƏRİMAN QIZI QASIMOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Dosent ADPU Ədəbiyyat Kafedrası

Özət:

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin sistemli elmi araşdırılması H.Araslının müstəsna xidməti olmuşdur. O, 1943-1944-cü illərdə nəşr olunmuş iki cildliyin – “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı” tarixinin ilk cildində ədəbiyyatımızın ən qədim dövrlərindən başlayaraq XVII yüzilə qədərki inkişaf mərhələsinin ədəbi-mədəni mənzərəsini vermiş, o əsrlərdə yaşayan sənətkarların portretlərini yaratmışdır. Alimin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ilə bağlı mühüm xidmətlərindən biri də 1960-cı ildə nəşr olunan üç cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabıdır. H.Araslının 1956-cı ildə çap edilmiş “XVII- XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” əsəri də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının nailiyyətlərindən biri kimi dəyərləndirilir. Bu kitabda müəllif ədəbiyyatımızın az öyrənilmiş və bu səbəbdən də yanlış olaraq tənəzzül mərhələsi kimi anlaşılan həmin dövrü ilkin mənbələr əsasında araşdıraraq əsas mahiyyətini müəyyənləşdirmişdir. İlk dəfə üzə çıxardığı əlyazmalara istinad etməklə dövrün ədəbi-mədəni mənzərəsini ətraflı işıqlandırmış, bir çox məsələlərə aydınlıq qətirmiş, oxuculara məlum olmayan, az tanınan ədəbi simalar – Əmani, Fə dai, Kişvəri, Saib Təbrizi. Qövsi Təbrizi, Tərzi Avşar, Nişat Şirvani, Məhcür Şirvani haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Açar sözlər: H.Araslı, ədəbiyyat tarixçisi, klassik poeziya, yaradıcılıq

Abstract

H.Arasli's exceptional service was in systematizing and studying the history of Azerbaijani literature in a scientific direction. In the first volume of the two-volume “Comprehensive Azerbaijani Literature” history, published in 1943-1944, he gave a literary and cultural picture of the stages of development of Azerbaijani literature from the earliest periods to the 17th century, and created full portraits of the artists who lived in those centuries. One of his important contributions to the history of Azerbaijani literature is the three-volume book “History of Azerbaijani Literature” published in 1960. H. Arasli's work “History of Azerbaijani literature in the 17th-18th centuries” published in 1956 is also valued as one of the achievements of Azerbaijani literary studies. In this work, he determined the main essence of the stage of decline of Azerbaijani literature, which is little correctly, on the basis of primary sources. By referring to the individual manuscripts that he discovered for the first time, he shed light on the literary and cultural landscape of the period in detail, clarified some dark issues, unknown literary figures-Amani, Fedai, Kishvari, Saib Tabrizi, Govsi Tabrizi, Tarzi Avshar, Nishat Shirvani gave detailed information about Mahjur Shirvani.

Keywords: H.Arasli, literary historian, classical poetry, creativity.

Həmid Araslı XX əsr Azərbaycan filologiyası tarixində peşəkar ədəbiyyat tarixçisi, klassik poeziya, xüsusilə Nizami və Füzuli yaradıcılığı ilə bağlı sanballı tədqiqatlar müəllifi, “Kitabi Dədə Qorqud” və digər dastanlarımızın, eləcə də aşiq yaradıcılığının araşdırıcısı, bu sahədə məktəb yaradan bir alimdir.

Onun elmi və pedaqoji fəaliyyəti əlli ildən artıq bir dövrü-milli ədəbiyyatşünaslığın 1930-1980-ci illərini əhatə edir. H.Araslı ilk növbədə qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçısıdır, monoqrafiya və dərsliklər müəllifidir. Belə ki, alim sovet dövründə çapdan çıxmış ikicildlik “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (1943-44), üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” nin (1957-1960) əsas müəlliflərindən biri olmuşdur. H.Araslı “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin I cildi üçün “XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı (Mədəniyyət, Təhsil və Ədəbi dil; Saray ədəbiyyatı; Təriqət ədəbiyyatı, Hürufilik və Hürufi şairləri)” oçerklərini yazmaqla həmin dövrlərdə yaranan ədəbiyyat haqqında ilk dolğun elmi təsəvvür yaratmışdır. H.Araslının 1956-cı ildə nəşr olunan “XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” dərsliyi quruluşu baxımından da yeni və maraqlı tərzdə tərtib olunmuşdu. Dərslikdə Fədai, Məhəmməd Əmani, Tufarqanlı Abbas, Sarı Aşıq, Məshəti, Tərzi Əfşar, Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi, Nişat Şirvani, Şakir Şirvani, Məhcür Şirvani, Ağa Məsih Şirvani, Molla Vəli Vidadi və Molla Pənah Vaqif haqqında portret-oçerklərdə adı çəkilən sənətkarların yaşadığı dövrün ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni xülasəsi, həyat faktları, əsrlərinin yaranma tarixi, tədqiqi və nəşri, eləcə də yaradıcılığının təsir dairəsi və ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyi ilə birlikdə təqdim olunmuşdur. Başqa sözlə, müəllif ədəbiyyatla onun yarandığı dövrün qarşılıqlı münasibətlərini nəzərə çatdırmağa müvəffəq olmuşdur. H.Araslı Nizamişünas alim kimi yalnız Azərbaycanda deyil, ümumən Şərq və dünya ədəbiyyatşünaslığında tanınmışdır. O, 1940-cı ildə dahi Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi ərəfəsində “Şairin həyatı” adlı monoqrafiya nəşr etdirmiş, sonralar onu təkmilləşdirərək 1967-ci ildə yenidən nəşr etdirmişdir. 1947-ci ildə alimin “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı” adlı kitabı mühazirəçilərin istifadəsinə verilir. N. Gəncəvi yaradıcılığına dair bir sıra mətləbləri araşdırarkən müəllif Nizami və xalq ədəbiyyatı məsələsinə diqqəti çəkərək yazırdı: “Nizami əsrlərini fars dilində yazmasına baxmayaraq, həmişə bir azərbaycanlı kimi düşünmüş, öz obrazlı ifadələrini həmişə xalqdan, canlı danışiq dilindən almışdır” (1). H.Araslı Nizaminin Qumdan olması haqqında əfsanəni alt-üst etmiş, onun sənətinin XII yüzil Azərbaycanında təsadüfi hadisə olmadığını, dahi şairi mədəni yüksəlişlə səciyyələnən əlamətdar dönəmin yetirdiyini söyləyir. “Nizami və xalq ədəbiyyatı” məqaləsində şairin əsas mövzularını folklordan almasını, poemalarında nağıl və xalq dastanlarında olduğu kimi nəzir-niyazla dünyaya gəlməsini, ana-atanın yeganə övladı olmasını, ədalətli padşah və müsbət qadın obrazlarının, əsasən, xalqın arasından çıxmasını, baş qəhrəmanın başına gələcək hadisələrin əvvəlcədən ona yuxusunda əyan olmasını nümunələrlə diqqətə çatdırır. H.Araslı həm də Nizaminin Azərbaycan və Yaxın Şərq ədəbiyyatına təsiri məsələsinə və ədəbi məktəb yaratmasına diqqəti çəkir. H.Araslı Nizaminin ədəbi ənənəsinin özündən sonra bir neçə yüzil davam etməsini, Azərbaycan, eləcə də fars, tacik, özbək, hind, türkmən, kürd, qazax, gürcü və b. ədəbiyyatlarında davam etməsini qeyd edir. Müəllif göstərir ki, M. Əvhədi, A. Ərdəbili, Ə. Təbrizi, Füzuli, Məsihi, Azərbaycan, Əhmədi, Cəlili, Behişt, Həmdi, Əhməd Rizvan türk, Cami, Hatifi, Nami, Hilali, Vüsal Şirazi, Kirmani fars-tacik, Xanay Qubadi kürd, A. Kunanbayev qazax və Ş. Rustaveli gürcü ədəbiyyatında Nizami poemalarından təsirlənərək “Xəmsə” yaratmış və “Xəmsə” motivlərindən bol-bol bəhrələnmişlər. Tanınmış tədqiqatçı Nizaminin “Xosrov və Şirin” və “Leyli və Məcnun” poemalarının təhlili üzərində bir qədər geniş dayanmış, Məhsəti Gəncəvidən sonra bu mövzuda Azərbaycan və Şərq şairlərinin yazdıqları əsərləri də təhlil etmişdir. “İsgəndərnamə”dən bəhs edən Həmid Araslı göstərir ki, bu poemada cəmiyyət, dövlət, xoşbəxt quruluş və ədalətli şah kimi məsələlər öz həllini tapmışdır. O, “əyri dolanmağı, yalan danışmağı, oğurluğu” qəbul etməyən məsud bir cəmiyyətin nümunəsini yaradan bəşəriyyətin nicat yolunu göstərir. Təhlillərdən belə bir nəticə hasil olur ki, Nizami bu poemada “bütün dünyada vahid xoşbəxt bir dövlət, milli və dini ayrılıqlara fərq qoymadan bəşəriyyətə səadət gətirərək adil bir hökmdar surəti yaratmaq niyyəti ilə İsgəndəri seçmişdir” (2).

H.Araslı XVI əsr Azərbaycan lirik şeirinin zirvəsi, dahi Məhəmməd Füzuli irsinin araşdırılması ilə də məşğul olmuşdur. 1940-50-ci illərdə bir-birinin ardınca qələmə aldığı, “İngilis alimi Gibb Füzuli haqqında”, “Füzuli haqqında yeni kitab”, “Füzuli irsinin öyrənilməsi tarixindən”, “Füzuli poeziyasının ümumdünya əhəmiyyəti” və başqa məqalələrində ilk dəfə H.Araslı “Azərbaycan Füzülüşünaslığının tarixi hansı dövrdən başlayır” sualına cavab verdi, qəlb şairinin yaradıcılıq yolunun Qərbi Avropa, türk və rus ədəbiyyatşünaslığında dəyərləndirilməsi məsələlərinə aydınlıq gətirdi. Yuxarıda adı çəkilən iki cildlik “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”ndə “Füzuli” oçerkinin müəllifi H. Araslı olmuşdur. Alimin “Böyük Azərbaycan şairi Füzuli” əsəri Azərbaycan füzülüşünaslığında ilk monoqrafik araşdırma hesab olunur. Məhz bu kitabda dahi Füzulinin həyatı, mühiti, yaradıcılıq fərdiyyəti, əsərlərinin dil-üslub xüsusiyyətləri, Şərq mənbələri ilə bağlılığı və əsərlərinin tədqiqi tarixi ilk dəfə sistemləşdirilərək təqdim olundu. Bu monoqrafiya ilə milli Füzülüşünaslıqda yeni bir səhifə açılır və bu sahədə yeni elmi meyarlar müəyyənəlməlidir. Kitabdakı “Füzulinin həyatı” adlı fəsil şairin ilk tərcümeyi halıdır. Füzulinin yaradıcılığı şairin qəzəlləri, qəsidələri, alleqoriyaları, nəşri, Füzuli dünyagörüşündə dinə münasibət, eşqin mahiyyəti və ədalətli hökmdar problemi, həmçinin “Leyli və Məcnun”, “Ənisül-qəlb”, “Həqiqətüs-süəda” poemalarının dil və üslub özəlliklərinin təhlili ümumiləşdirilmişdir. “Böyük Azərbaycan şairi Füzuli” monoqrafiyasının “Füzuli və dünya ədəbiyyatı” bölməsində dahi şairin Şərq və Avropa ədəbiyyatına təsiri məsələlərindən də bəhs edilir. Həmid Araslı İmadəddin Nəsiminin də ilk araşdırıcılarından sayılır. O, “Fədakar şair” oçerkinə, elmi məqalələri və Nəsimi əsərlərinin nəşrlərinə müqəddimələr yazmışdır. Nəsiminin 600 illik yubileyi ərəfəsində nəşr olunan “İmadəddin Nəsimi” kitabında şairin həyatından bəzi məqamlara aydınlıq gətirmiş, Nəsimi şeirinin dil və poetik ifadə imkanlarından söz açmışdır. Şərq xalqlarının bədii fikir tarixinə, qədim türk, fars və ərəb dillərinə bələd olan alim klassik mətnlərin elmi-nəzəri şərhinə xüsusi diqqət yetirmiş. nəsilləri türkçülük, millilik və soykökünə bağlılıq ruhunda tərbiyə etmək yolunda əlindən gələni əsirgəməmişdir. Alimin yaradıcılığının böyük bir dövrü repressiya illərinə təsadüf edir. Araslı bu illərdə dəfələrlə haqsız tənqidlərə, xüsusilə də “Kitabi - Dədə Qorqud” dastanlarının nəşri ilə bağlı təzyiq və hücumlara məruz qalır. 1939-cu ildə dastanı nəşr etdirməklə o, nəinki Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinə, ümumən türkologiyaya böyük xidmət göstərmişdir. Türk xalqlarının müştərək abidəsi olan “Dədə Qorqud” eposunda dil, üslub, hadisələrin cərəyan etdiyi məkan etibarilə Azərbaycana bağlılığını konkret dəlillərlə əsaslandırmış, dastanın mətnində çətin anlaşılan bir çox kəlmələrin folklor qaynaqları və klassik şairlərin əsərlərində işlənməsini bədii nümunələrlə təsdiq edərək onun dilinin Azərbaycan türkcəsinə yaxınlığını göstərmişdir. Bununla bağlı araşdırmaları davam etdirən alim 1962 və 1978-ci illərdə dastanı bəzi təshihlərlə daha da təkmilləşdirmişdir. Bu abidə ilə yanaşı, Əfzələddin Xaqani, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Hadi və Səməd Vurğun yaradıcılıqlarının sovet ədəbiyyatşünaslığında yanlış qiymətləndirildiyi zamanlarda da alim öz mövqeyini və həqiqəti sona qədər müdafiə etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. H. Araslı “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi problemləri”. Bakı, 1998, s.198
2. H.Araslı. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi problemləri”. Bakı, 1998, s. 196
3. X. Yusifli. Həmid Araslı-100, Bakı, 2009

THEME AND ARTISTIC CHARACTERISTICS OF MAGIC FAIRY TALES

SEHİRLİ NAĞILLARIN MÖVZUSU, BƏDİİ- İDEYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Azərbaycan ədəbiyyatında nağıl və digər folklor nümunələrinin toplanması, onların kitab halında tərtib edilməsində Firudin bəy Köçərli (1863-1920), Yusif Vəzif Cəmənzəminli (1887-1943), Hənəfi Zeynallı (1896-1937), Məmmədhüseyn Təhmasib (1907-1982) ilk addımları atmış, şifahi xalq ədəbiyyatımızın inkişafına böyük töhfə vermişlər. Nağıllar şifahi xalq ədəbiyyatının bir növü kimi zaman-zaman nəsil-dən-nəsilə ötürülmüş, onun dəqiq müəllifi unudulmuş və bütöv bir xalq nağılın yaradıcısı kimi yaddaşlara həkk olunmuşdur. Azərbaycan nağılları xalqımızın dünyagörüşünü, həyata münasibətini, zülmə qarşı mübarizəsini, gələcək üçün arzularını və inamını əks etdirən şifahi xalq ədəbiyyatının çox qədim və geniş yayılmış növlərindəndir. Nağılları uşaq və yeniyetmələrin xəyal dünyasının zənginləşməsi, dünya görüşünün formalaşması üçün zəngin folklor mənbəyi hesab etmək olar. Epik növün ən geniş yayılmış janrlarından olan nağıllar süjet tərkibinin zənginliyinə, dinləyici auditoriyasının genişliyinə görə Azərbaycan folklorunda digər janrlardan seçilir. Dastan auditoriyası, əsasən, orta və yaşlı nəslin nümayəndələrindən ibarət olursa, nağıllarda belə məhdudiyət yoxdur. Nağıllar kiçikdən tutmuş böyüyə qədər istənilən yaş qrupuna məxsus insanların zövqünü, marağını oxşayır. Nağıllar insanların asudə vaxtlarını maraqlı keçirməsinə xidmət etməklə yanaşı, həm də ibrətamiz, əxlaqi məzmun kəsb edir. Bunun nəticəsidir ki, İslam dinindən gələn bir çox fikirlər nağıllar vasitəsilə xalq arasında təbliğ olunmuş, insanlara milli-mənəvi dəyərlərdən gələn əxlaqi görüşlər aşılınmış, bir çox hökmdarlar nağılların təsir gücündən istifadə edərək özlərinin ədalətli hökmdar təsəvvürünü yaratmağa çalışmışlar. Azərbaycanda yazıya alınmış nağılların sayı minlərlə ifadə olunsa da, nağıl süjetlərinin sayı bundan xeyli azdır. Azərbaycan nağıl süjetlərinin sistemli kataloqunda Azərbaycanda 692 nağıl süjetinin mövcud olduğu qeyd edilir. Təbii ki, bu rəqəm nağıl repertuarını tam əks etdirmir, çünki şifahi ənənədə hələ də toplanmamış süjetlər qalmaqdadır. İlk xalq nağılları VI-VII əsrlərdə yaranmışdır. Azərbaycanın müxtəlif mədəniyyətlərin kəsişdiyi bir coğrafi məkanda yerləşməsi nəticəsində yaranan özünəməxsus xüsusiyyət özünü xalq nağıllarında daha aydın surətdə əks etdirir. Azərbaycan nağıllarında həm şərq, həm də yunan və ərəb mədəniyyətlərinin izlərinə rast gəlmək mümkündür. Azərbaycanda nağıllar əsrlər boyu şifahi formada nəsil-dən-nəslə ötürülmüş və yalnız 20-ci əsrin əvvəllərində yazılı şəkildə qeydə alınmışdır. Avropa nağıl mədəniyyətində olduğu kimi, Azərbaycan nağılları da nəsihətverici xarakter daşıyır. Qəhrəmanları heyvanlar olan nağıllarla yanaşı, mifik xarakterlər və fantastik elementlərlə zəngin nağıllara da rast gəlmək mümkündür.

Azərbaycan nağıllarında poetik xüsusiyyətləri və qəhrəman tipi nəzərə alınmaqla dörd qrupa ayrılır:

1. Şehirli nağıllar – Bu nağıllarda qəhrəmanlar sehir, cadu, əfsun və əfsanəvi köməkçilərlə düşmənə qarşı mübarizə aparır ("Şehirli üzük", "Şəms və Qəmər", "Məlikməmməd" və s.).

2. Tarixi nağıllar – Bu nağılların qəhrəmanı tarixi şəxsiyyətlər, hökmdarlar, xalq içindən çıxan qəhrəmanlar və məşhur sərkərdələrdir ("İsgəndər və fağır", "Saleh və Valeh", "Üç bacı" və s.).
3. Məişət nağılları – Bu növ nağıllar daha real və xalqın ictimai və məişət problemləri ilə daha bağlıdırlar ("Hacının köpəyi", "Yeddi qardaş bir bacı", "Dərzi şagirdi Əhməd" və s.).
4. Novellistik nağıllar – Sehrli və heyvanlar haqqında nağıllarla müqayisədə, əsasən, ictimai və məişət problemlərinə daha yaxındır. Bu nağıllar tapmacanın, çətin sualın müdrik cavabı, rəhmsiz və ağılsız padşahın, ağanın, mollaının, tənbəlin ələ salınması və sair barədə süjetləri birləşdirir.

Azərbaycan novellistik nağıllarında baş rolun iştirakçıları hazırcavab çobanlar, ağıllı qardaşlar, zirək və hazırcavab qızlar, müdrik və ədalətli şahlardır. Padşahın verdiyi çətin suala naxırçının ağıllı qızı və ya adi çoban cavab tapır, qardaşlar yerə düşən izə görə itmiş dəvənin əlamətlərini müəyyənləşdirirlər, düşmən ölkəni müharibə ilə hədələdikdə padşah ağıllı, hazırcavab insanların sayəsində ölkəni xilas etməyə nail olur. Bir sözlə, bu nağıllar insan aqlının, zəkasının bir təntənəsinə çevrilir. Mürəkkəb quruluşa malik olan sehrli nağıllarda insanların qədim mifik təsəvvürləri özünəməxsus şəkildə əks olunmuşdur. Mifoloji düşüncə obraz, hadisə, element səviyyələrində epik şüurun qaynağına çevrilir. Sehrli nağılların ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri odur ki, süjet əfsanəvi məkan və zaman daxilində inkişaf edir. Əfsanəvi bədii nağıl məkanı real məkandan ayrılır, bu məkan xüsusi struktura malik olur. Sehrli nağıllarda, kəndlər, şəhərlər, təbiət, göllər, meşələr, dağlar əks olunur. Ümumiyyətlə, sehrli nağıllarda ənənəvi səciyyəvi üzrə hərəkət edən müəyyən surətlər qrupu var, iştirakçılar arasında baş qəhrəman daha mühüm yer tutur. Onların dostlara və düşmənlərə münasibəti nağılın ideya məzmununun açılmasına zəmin yaradır. Nağıllarda sehrli qüvvələrdən biri dərviş obrazıdır. Digər nağıl qəhrəmanlarında ilahi varlıqlara bağlılığı ilə seçilən dərvişlər əksər nağıllarımızda müqəddəs, savab niyyətləri ilə çıxış edirlər. Sehrli nağıllarda həyatverici mistik qüvvələr daha çox dərviş obrazı, simurq quşu, dünyagörmüş qocalar və s. timsalında verilməklə onların sehləndirdiyi alma, nar və tilsim oxumaq-açmaq qabiliyyətləri və s. ilə reallaşdırılır. Bu nağılların bir çoxunda övladsız valideynlər dərvişin verdiyi almanı, yaxud da hər hansı təsadüf nəticəsində əldə olunmuş almanı yedikdən sonra arzularına çatırlar. "Küzəçioğlunun nağılı"nda deyilir ki, padşahla vəzirə biki oturlar. Qapıya gələn Dərviş soruşur: -Niyə biki oturmursunuz? Padşah deyir: -Nə mənim, nə də vəzirin övladı yoxdur. Dərviş cibindən iki alma çıxardı və verir. Hərəsi öz arvadından almanı bölüb yeyir. Vaxt o vaxt olur ki, padşahın bir oğlu, vəzirin bir oğlu olur. "İbrahim" nağılında isə təsadüfən tapılmış alma övladsız valideynləri arzusuna çatdırır. Atasının möcüzəli almanı yeməsiylə dünyaya gələn uşaqlar da qeyri-adi keyfiyyətlərlə başqalarından seçilir. Nağıllarda qəhrəmanlara yardım göstərən sehrli qüvvələrdən simurq quşu, ağ quş və s. göstərmək olar. "Abdulla və Mehriban Sultan" nağılında döyüş zamanı Abdullanı düşmənlər kəmənd ataraq atdan salıb tuturlar. Onu bir sandığa qoyub deryaya atırlar. Derya sandığı aparıb bir qayaya vurur, sandıq sınır. Abdulla sandığın bir parçasının üstündə qalır. Bir də görür ki, bir ağ quş gəlib onun başına qonur. Abdulla quşun lələyindən birini çəkir, yumurtasının sarısı ilə məktub yazıb quşun boynuna bağlayır. Abdulla da çətinliklərlə, müsibətlə qarşılaşanda yenə də quş köməyə gəlir. Quş məktubu Mehriban Sultana çatdırır. Nağılda quşun əsas funksiyası əvəzini gözləmədən qəhrəmanın köməyinə yetməkdir. Dara düşən, ölüm təhlükəsi ilə üz-üzə qalan, heç bir yerdən çarə gözləməyən qəhrəmanı məhz onlar hifz edir, qoruyurlar. Bəzi süjetlərdə quşların funksiyası iki mərhələdə təqdim olunur, onlar şər qüvvənin zülmünə düçar olur, köməklərinə yetən qəhrəmanı yaddan çıxarmır. Sonradan ona kömək edir. Bu zaman onlar birinci mərhələyə nisbətən ikinci mərhələdə daha fəal olurlar. Bəzi süjetlərdə isə quşların funksiyası bir mərhələdə reallaşır.

“Abdulla ilə Mehriban Sultan” nağlında quş qəhrəmana müxtəlif vasitələrlə kömək göstərir. O, hamı kimi qəhrəmanı hifz edir, bələlardan qurtarır. Sehrli nağıllarda qəhrəmanların dostluq etdiyi, eləcə də mübarizə apardığı sehrli qüvvələrdən biri də div obrazıdır. Əksər nağıllarda şər qüvvələri təmsil edən divlər, müəyyən hallarda qəhrəmanların yardımçısına, dostuna çevrilirlər. Bəzi məqamlarda xeyirxah və bədxah divlərin fərqləndirilməsi üçün xalq nağıllarında bu obrazlar ağ və qara divlər olmaqla rəng baxımından rəmzləndirilir. Div obrazı bu və ya digər mənada qəhrəmanın yeni şücaətlər göstərməsi, eyni zamanda xalq mifik təfəkküründə yenilməz, qüvvətli, bədheybət varlığa qalib gələ bilən bir qüvvə olaraq səciyyələndirilməsi ilə bağlıdır. “Simanın nağılı”da qəhrəmana yardım göstərən, eyni zamanda onunla mübarizə aparan divlər diqqət mərkəzindədir. Nağılda Siman, Dəşgüvar padşahın divlərini məhv edib, özünü də öldürür. Siman ona yalvaran kiçik divə toxunmur. Adı Adamzad qoyulan div Simanın ən yaxın dostuna, yoldaşına çevrilir. Adamzad qəhrəmanın üzleşdiyi bütün çətinliklərdə ona arxa durur, tilsimə düşdükdə, qaranlıq quyuda əzab çəkəndə və digər çətin məqamlarda ona yardım göstərir. Siman Adamzadın yoldaşlığını sınaaraq ona sidqi-ürəklə bağlanır, həm də Dəşgüvar padşahın vəzirinin qızı ilə dostu divi evləndirir. Sehrli nağıllarda div obrazına geniş yer verilməsi bir sıra məqamlarla bağlıdır. Divlərin nağıl dilindəki fantastik gücü xalqın yaratdığı qəhrəman obrazının qüvvəsini bəlli etməkdə qarşılaşdırılan ən real məntiqi vasitədir. Daha çox şərli, qara qüvvələrin simvolu olan divlər bu baxımdan sehrli nağıllarda qəhrəman obrazlarının bütün fiziki, əqli qabiliyyətlərinin reallaşdırılmasında seçilən uğurlu bədii tapıntıdır. “Adamyeyən qız” nağlında kor ər-arvad olan divlər yetim oğlanı övladlığa götürürlər Oğlan onların qoyunlarını otarır. Bir gün o, ağ divin sürüsünü oğurlayıb gətirir. Kor divlər ona deyirlər ki, qara divin sürüsünə yaxın getmə, ondan yaxa qurtaramazsan. Nağılda ağ divin qalası günçıxanda, qara divin qalası günbatanda yerləşir. Günçıxan işıqla, günəşlə, xeyirlə bağlıdır. Günbatan isə qaranlıqla, şərlə bağlıdır, qara div şər gətirəndir. Göründüyü kimi, təkcə divlər yox, onların qalalarının yerləşdikləri yer də rənglə əlaqələndirilir. “Sehrli üzük” nağlında isə sehrli vasitənin köməyiylə qəhrəmanın arzusu tezliklə yerinə yetir. Keçəl üzüyü dilinin altına qoyub bir neçə kəlmə söz deməsilə onun istəyi həyata keçir. “Üzük, Həzrət Süleyman eşqinə sənən bir imarət istəyirəm, bir kərpici qızıldan, bir kərpici gümüşdən, özü də o qədər hündür olsun ki, başı buluddan, bünövrəsi yerdənin nəm çəksin. Keçəl, bir də gördü ki, gurultu-nəritiyən bir imarət hazır oldu. Hər hansı zəngin imarət nağılda möcüzəli yolla, sehrli köməkçilərin və əşyaların vasitəsilə bir anda hazır olur. Yerdəyişmə epizodu nağıllarda mühüm yer tutur. Qəhrəmanın bir məkandan başqa məkana yerdəyişməsi nağıl hərəkətinin inkişafı üçün başlanğıc olur, qəhrəmanın məqsədinə xidmət edir. Nağıllarda qəhrəmana yardım göstərən sehrli qüvvələrdən biri də atdır.”Qırx Qönçə xanım” nağlında şərə düşmüş qadının övladları və yel atı var. Ana şərə düşəndən sonra onun övladlarını böyüdən dəyirmançı ilə arvadı da ölürlər. Bir bacı və bir qardaş qalırdılar. Bir gün qardaş yuxuda görür ki, bir at qapıda dayanıb. Oğlan yuxudan oyanıb gördü ki, doğrudan da, eşikdə bir at dayanıb. At dillə gəlib deyir:-Ay oğlan min belimə, səni elə bir yerə aparacağam ki, orda xoşbəxt olacaqsan. Beləliklə, atın mediativ funksiyası üzə çıxır, o, qəhrəmanı elə bir yerə aparacaq ki, orda xoşbəxt olsun. Deməli, qəhrəman xoşbəxt deyil. At xoşbəxt etməyən dünya ilə xoşbəxt edən dünyaların arasındakı yolun yolçusudur. Bu yolu ancaq o tanıyır. Qəhrəmanı bu yolla ancaq o apara bilər. Nağıllarda atlar olmasaydı, qəhrəmanlar tək, köməksiz, kimsəsiz qalardılar. Qəhrəmanlara heç kəs qarşıda onları gözləyən təhlükə barədə xəbər verə bilməzdi. Onlar təkbaşına çətin səfərlərin öhdəsindən gələ bilməzdilər. Çətin səfərlərdə daşa dönüb məhv olsaydılar, analarını şər qüvvələrdən xilas edə bilməzdilər. Atların bu vasitəçiliyi obrazın mediativliyini artırır. (mühtidə səliqə-səhman yaradan funksiya) Ümumiyyətlə, sehrli nağıllarda ailə mövzusu mühüm yer tutur. Bu tipli nağılların böyük bir bölümündə süjet konflikt əsasında inkişaf edir. Azərbaycan xalq ədəbiyyatında da üç qardaş haqqında nağıllar yaranmışdır. Bu nağılları iki qrupa ayırmaq olar. Birinci qrup nağıllarda kiçik qardaş pəhləvan kimi mübarizdir.

Üç qardaş haqqındakı ikinci tip süjetlərdə isə böyüklərlə kiçik qardaş arasındakı konflikt nağılın əsas məzmununu təşkil edir. Kiçik qardaş hiyləgər və paxıl qardaşlara qarşı qoyulur. Bu müqayisədə kiçik qardaşın üstünlüyü, yüksək mənəvi siması üzə çıxır. O, əsl qəhrəmandır, böyük və ikinci qardaş isə yalançı və mənfəətpərəstdir. "Məlik Cümşüd" nağılı bu cəhətdən səciyyəvidir. Ata tapşırığı ilə çətin səfərə çıxan böyük qardaşların cəhdi uğursuz olur. Kiçik qardaş bu tapşırığı uğurla yerinə yetirir, qardaşlarını əsirlikdən qurtarır. Rəhmsiz böyük qardaşlar şirin yuxuda yatmış kiçik qardaşı doğrayıb qara daşın dibində basdırırlar. Əfsanəvi Xıdır İlyas kiçik qardaşın köməyinə gəlir və onu ölümdən qurtarır. Bəlli olduğu kimi Xıdır İlyas obrazı türk xalqları folklorunun ayrı-ayrı janrlarında xeyirxah və xilasedici ruh kimi özünü göstərir. Məhz bu xeyirxah, gözəgörünməz xilasedici qüvvə "Kitabi Dədə Qorqu"un birinci boyunda ölümcül yaralanmış qəhrəmana ana südü, dağ çiçəyinin məlhəmi qoyulur! Məlik Cümşüd"ün nağılında Xıdır İlyas xeyirxah və xilaskardır. Deməli, "Məlik Cümşüd"ün nağılda bu tipli digər nağıllarda da türklərin qədim mifoloji görüşləri ilə səsləşir. Birinci mərhələni əks etdirən süjetlərdə qardaşların dostluğu ailədə birliyi əks olunur. İkinci mərhələni əks etdirən süjetlərdə qardaşlar arasındakı konflikt öz əksini tapır, kiçik qardaşın obrazı ideallaşdırılır. Süjet quruluşuna və obrazlarına görə rəngarəng zəngin olan sehrli nağıllar nikbin sonluqla başa çatır. "Sənəm cadu" nağılında cənnət atı yerin altını, üstünü özündə birləşdirir. Nağılın qəhrəmanı qarının fitnəsi ilə çox qorxulu səfərə göndərildəndə bu, əvvəlcədən Cənnət atına əyan olur. Əhməd hər dəfə atın yanına gələndə görür ki, Cənnət atı heç nə yeməyib. At ən qorxulu səfərlər zamanı Əhmədə məsləhətlər verir. Gedər-gəlməz yollardan onu sağ-salamat qaytarır. Atın vasitəçiliyi nağıl strukturunda şox əhəmiyyətli rol oynayır. Sənəm cadunu gətirəndə at deyir: "Əhməd, mənim burda iki bacım var. Onlar mənə qat-qat üstündülər. İndi gedəndə onun birini sən minəcəksən, birini də bacın minəcəksən. Siz çiy süd əmipsiniz, çiy süd əməne etibar olmaz. Onları o qədər yaxın görərsən ki, mənə unudarsan. Ac-susuz qalaram, ölərəm. Sənə bircə xahişim odu ki, mən ölsəm, mənə insan kimi yu, pük ağa, apar basdır". Hiss olunur ki, at Əhmədin onu unudacağını, xoş günlərində yada salmayacağını bilir. Əhməd qətiyyənlə unudulan olacağını, biganəlik göstərəcəyini ağına belə gətirməsə də at bütün bunların baş verəcəyindən xəbərdardır. Cənnət atı sanki xəbərdarlıq etmir, məsləhət vermir. Bir vasitəçi olaraq sözünü söyləyir. Əhmədin vəfasızlığından sonra at ölür. Əhməd atı necə vəsiyyət etmişdisə, o cür dəfn edir. Bütün bunlar məsələnin bir tərəfidir. Cənnət atının ölümü ilə tilsimli məkandan gətirilən Sənəm cadu, tutuquşu, almalar, atlar yoxa çıxır. Əhmədin onları Cənnət atının köməyi ilə gətirdiyini başa düşür və anlayır ki, əslində bütün bunları Əhmədə cənnət atı veribmiş. At varsa, tilsimli məkandan gətirilənlər də var, at yoxdursa, onlar da yoxdur. Ağır vəziyyətə düşən, ağlamaqdan kor olan Əhməd sürünə-sürünə gedir. Heç olmazsa qara atın qəbrini qazım, sümüyünən götürüm, gözlərimə çəkim, bəlkə gözlərim şəfa tapa. Gəlir, qəbri qazır. Görür, qara at hara ölür? Qara atın hər tükündən tər tökülür. Qara at deyir: "Xoş gəldin. Biz cənnət atıyıx. Bizə ölüm yoxdur". At qəbirdən çıxandan sonra Əhmədin gözləri açılır. Tilsimli diyardan gətirdikləri yenidən geri qayıdır. Sehrli qüvvələr, onların fantastik görüntüləri, xalq qəhrəmanlarının köməkçi varlıqlarla birliyi, mübarizəsi, itkisi, qələbəsi və s. ilkin təsəvvürlərdə bərqərar olan xeyir və şər dünyaları, onların mübarizəsi timsalında davam edən əbədi motiv olaraq qorunub saxlanılır. Qəhrəman obrazına bağlanan yardımçı, sehrli qüvvələrin iştirakı nağılların ayrıca poetik sistemini təşkil etməklə janrın vacib mühüm tərəfi olaraq qəbul edilir. Beləliklə, nağılların poetik özünəməxsusluğundan çıxış edən bu obrazlar bütün təfəkkürü, inancı, dünyagörüşünü ən qədim inamları özündə birləşdirir. Azərbaycan nağıl repertuarının yarından çoxunun beynəlmiləl səciyyə daşmasına baxmayaraq, hər bir xalqın nağılı onun çoxəsrlik tarixini, adət-ənənəsini, etnoqrafiyasını, yaşamını, mübarizəsini, istək və arzularını əks etdirir, ona görə də millidir. Nağıl xarakter formalaşdırır, ruhu tərbiyə edir. Nağıllar təxəyyül və fantaziyanı inkişaf etdirir. Nağıl mənəvi-əxlaqi dəyərlərin əyləncəli tədrisidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. Nağıllar. -Bakı: Yazıçı, 1985, 502 s.
2. Əbilova N. Bahadırlıq nağıllarında qəhrəman obrazı və sehirli qüvvələr Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. -Bakı: Elm və təhsil, 2012, 139-149 s.
3. Əfəndiyev P. Hənəfi Zeynallı, Şifahi xalq ədəbiyyatı. -Bakı Maarif, 1992. – s.53-55.
4. Əliyev O. Azərbaycan nağıllarının struktur xüsusiyyətləri və poetik dili Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər IX. -Bakı: Səda, 2000, s. 95-129.

ÖZET

Firudin Bey Koçarlı (1863-1920), Yusif Vazif Chamanzaminli (1887-1943), Hanafi Zeynalli (1896-1937), Memmedhuseyn Tahmasib (1907-1982) Azərbaycan edebiyatında masal və digər folklor örneklerinin toplanması ve derlenmesinde ilk adımları attılar. Bunların kitap haline getirilmesi sözlü halk edebiyatımızın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Sözlü halk edebiyatının bir türü olan masallar, zaman zaman kuşaktan kuşağa aktarılaraq asıl yazarı unutulmuş, bütün bir millet masalın yaratıcısı olarak anılmıştır. Azerbaycan masalları halkımızın, hayata bakış açısını, zulme karşı mücadelesini, hayallerini ve geleceğe olan inancını yansıtan sözlü halk edebiyatının en eski ve yaygın türlerinden biridir. Çocuk ve ergenlerin hayal dünyasının zenginleşmesi ve dünya görüşünün oluşmasında masallar zengin bir folklor kaynağı sayılabilir. Destan türünün en yaygın türlerinden biri olan masallar, olay örgüsünün zenginliği ve dinleyici kitlesinin genişliği nedeniyle Azerbaycan folklorundaki diğer türlerden öne çıkmaktadır. Destanın dinleyici kitlesi ağırlıklı olarak orta ve eski kuşağın temsilcilerinden oluşuyorsa masallarda böyle bir sınırlama yoktur. Masallar çocuklardan yetişkinlere kadar her yaş grubundan insanın zevkine ve ilgisine hitap etmektedir. Masallar insanların boş zamanlarını ilginç bir şekilde değerlendirmelerine hizmet etmenin yanı sıra öğretici ve ahlaki içeriğe de sahiptir. Bunun sonucunda İslam dinine ait pek çok fikir halk arasında masallar aracılığıyla yayılmış, insanlara milli ve manevi değerlerden oluşan ahlaki görüşler aşılanmış ve birçok hükümdar, İslam dininin etkisinden yararlanarak adil bir yönetici imajı oluşturmaya çalışmıştır. Azerbaycan'da kaydedilen masal sayısı binlerle ifade edilse de masal olay örgülerinin sayısı bundan çok daha azdır. Azerbaycan masal olay örgülerinin sistematik kataloğunda Azerbaycan'da 692 masal olay örgüsünün bulunduğu belirtilmektedir. Elbette bu sayı masal repertuarını tam olarak yansıtmıyor çünkü sözlü gelenekte hâlâ derlenmemiş olay örgüleri var. İlk halk masalları VI-VII yüzyıllarda yaratıldı. Azerbaycan'ın farklı kültürlerin kesiştiği bir coğrafyada bulunmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan özelliği halk masallarında daha net yansıtılmaktadır. Azerbaycan masallarında Doğu, Yunan ve Arap kültürünün izlerini bulmak mümkündür. Azerbaycan'da masallar yüzyıllar boyunca sözlü olarak nesilden nesile aktarılmış ve ancak 20. yüzyılın başlarında yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Avrupa masal kültüründe olduğu gibi Azerbaycan masalları da öğüt verici niteliktedir. Hayvan karakterli masalların yanı sıra mitolojik karakterler ve fantastik öğeler açısından zengin masallara da rastlamak mümkündür.

Azerbaycan masalları şiirsel özellikleri ve kahraman tipi dikkate alınarak dört gruba ayrılır:

1. Büyülü masallar – Bu masalarda kahramanlar, sihir, büyücülük, büyüler ve efsanevi yardımcılarla ("Sihirli Yüzük", "Şems ve Gamar", "Melikmemmed" vb.) düşmana karşı savaşırlar.

2. Tarihi masallar – Bu masalların kahramanları tarihi şahsiyetler, hükümdarlar, halktan kahramanlar ve ünlü generallerdir ("İskender ve Fağır", "Saleh ve Valeh", "Üç Kız Kardeş" vb.).

3. Ev masalları – Bu tür masallar daha gerçekçidir ve halkın sosyal ve ailevi sorunlarıyla daha ilgilidir ("Hacının köpeği", "Yedi erkek ve bir kız kardeş", "Terzinin çırağı Ahmed" vb.) .

4. Roman masalları – Büyü ve hayvanlarla ilgili masallarla karşılaştırıldığında, çoğunlukla sosyal ve aile içi sorunlara daha yakındırlar. Bu hikayeler bir bilmece, zor bir soruya verilen akıllıca bir cevap, zalim ve aptal bir kral, bir usta, bir molla, tembel bir insanın alay konusu vb. hakkındaki olay örgüsünü birleştirir.

Azerbaycan masal repertuarının yarıdan fazlası uluslararası nitelikte olmasına rağmen, her milletin masalları asırlık tarihini, geleneklerini, etnografyasını, yaşamını, mücadelesini, isteklerini ve hayallerini yansıtır, dolayısıyla millidir.

Anahtar kelimeler: yazar, geniş, masal, büyü, sonuç, folklor, derviş, sistem

ABSTRACT

Firudin Bey Koçarlı (1863-1920), Yusif Vazif Chamanzaminli (1887-1943), Hanafi Zeynalli (1896-1937), Memmedhuseyn Tahmasib (1907-1982) took the first steps in the collection and compilation of fairy tales and other folklore examples in Azerbaijani literature. Their book publishing has made a great contribution to the development of our oral folk literature. Fairy tales, which are a type of oral folk literature, have sometimes been passed down from generation to generation, their real author forgotten, and an entire nation has been remembered as the creator of the fairy tale. Azerbaijani fairy tales are one of the oldest and most widespread types of oral folk literature that reflect our people's perspective on life, their struggle against oppression, their dreams and their belief in the future. Fairy tales can be considered a rich source of folklore in enriching the imagination of children and adolescents and in the formation of their worldview. One of the most widespread types of the epic genre, fairy tales stand out from other genres in Azerbaijani folklore due to the richness of their plots and the breadth of their audience. If the audience of the epic is mainly made up of representatives of the middle and older generations, there is no such limitation in fairy tales. Fairy tales appeal to the taste and interest of people of all ages, from children to adults. In addition to serving people to spend their free time in an interesting way, fairy tales also have an instructive and moral content. As a result, many ideas belonging to the Islamic religion were spread among the people through fairy tales, people were instilled with moral views consisting of national and spiritual values, and many rulers tried to create the image of a just ruler by taking advantage of the influence of the Islamic religion. Although the number of fairy tales recorded in Azerbaijan is expressed in thousands, the number of fairy tale plots is much less. The systematic catalog of Azerbaijani fairy tale plots states that there are 692 fairy tale plots in Azerbaijan. Of course, this number does not fully reflect the fairy tale repertoire, because there are still plots in the oral tradition that have not been collected. The first folk tales were created in the VI-VII centuries. The characteristic of Azerbaijan, which emerged as a result of its location in a geography where different cultures intersect, is reflected more clearly in folk tales. It is possible to find traces of Eastern, Greek and Arab culture in Azerbaijani tales. In Azerbaijan, tales have been passed down orally from generation to generation for centuries and were recorded in writing only at the beginning of the 20th century. As in European tale culture, Azerbaijani tales are also of an advisory nature. In addition to tales with animal characters, it is also possible to come across tales rich in mythological characters and fantastic elements.

Azerbaijani tales are divided into four groups considering their poetic features and hero type:

1. Magical tales – In these tales, heroes fight against the enemy with magic, witchcraft, spells and legendary helpers ("The Magic Ring", "Shems and Gamar", "Melikmemmed", etc.).
2. Historical tales – The heroes of these tales are historical figures, rulers, folk heroes and famous generals ("Iskander and Fagir", "Saleh and Valeh", "Three Sisters", etc.).
3. Household tales – Such tales are more realistic and more related to the social and family problems of the people ("Hajji's dog", "Seven brothers and a sister", "Ahmed the tailor's apprentice", etc.).
4. Romance tales – Compared to tales about magic and animals, they are often closer to social and family problems. These stories combine the plot of a riddle, a clever answer to a difficult question, a cruel and stupid king, a master, a mullah, a mockery of a lazy person, etc.

Although more than half of the Azerbaijani fairy tale repertoire is international, the tales of each nation reflect its centuries-old history, traditions, ethnography, life, struggle, aspirations and dreams, therefore they are national.

Keywords: author, broad, tale, magic, conclusion, folklore, dervish, system

**ARMENIAN DICTATORSHIP IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN LITERATURE.
(1920s) "ZANGAZUR" NOVEL, AYYUB ABBASOV**

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏ ERMƏNİ DİKTATURASI.
(1920-ci illər) "ZƏNGƏZUR" ROMANI, ƏYYUB ABBASOV**

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Əyyub Abbasovun yaradıcılığına daxil olan şeirlər, nəsr və dramaturji əsərlər müxtəlif mövzuları əhatə edir. Bir sıra hallarda dövr üçün daha səciyyəvi olan əmək adamlarının, onların cəmiyyətdə tutduğu mövqenin pafoslu tərənnümü, ideoloji-siyasi məqamlara nüfuz etməsi diqqəti çəksə də, yeni nəslin elmi biliklərə yiyələnməsinə, təlim-tərbiyəsinə, əxlaqi-mənəvi tərbiyəsinin formalaşmasına meyli, istəyi daha güclü nəzərə çarpır. Yeni dövrdə qurub-yaratmağı, vətən, xalq üçün xidmət göstərməyi poetik misralarla tövsiyə edən şair, tərbiyə yolunu bunda görür və gənc nəslin bu istiqamətdə formalaşmasını məqbul sayırdı. Şairin bir çox şeirlərində uşaqların məişəti, onların məktəb həyatı, elmə, təhsilə olan tükənməz həvəsi, əxlaqi təmizliyi, mənəvi-psixoloji və əxlaqi-etik münasibətləri öz əksini tapmışdır. Ədəbi yaradıcılığa şeirlə başlayan, uzun müddət publisistika ilə məşğul olan, uşaqlar üçün maraqlı əsərlər yazan Əyyub Abbasov bütün yaradıcılığında yeni nəslin tərbiyəsinə əsas məqsəd kimi qarşıya qoyaraq, onların mənəvi həyatında aşkar olan narahatlıqların müsbət yöndə bədii həllinə çalışıb, insan tərbiyəsinin ən başlıca və əsas məsələləri üzərində düşüncə, nəticədə, uşaqların mənəvi tələbatını ödəyən əsərlərin yazılmasına nail olub. İstedadlı yazıçı, şair, dramaturq, nəşir, jurnalist, Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi Abasov Əyyub Cəbrayıl oğlu 1905-ci ildə tariximizin ən qədim dövrlərindən bəri Azərbaycan türklərinin məskəni, oğuzların yurd yeri olmuş Zəngəzur qəzasının Şəki kəndində (indiki Ermənistan SSR Sisyan rayonu) anadan olmuşdur. Zəngəzurdə ermənilərin törətdiyi qanlı qırğınları gözləri ilə görən, ağır müsibətlər yaşayan, valideynlərini, bacı-qardaşlarını, mənsub olduğu nəslin, doğulub dünyaya göz açdığı el-obasının əksər hissəsini bu qətliallarda itirən Əyyub bir müddət Naxçıvanda xeyirxah insanların himayəsində yaşayıb, oxuyub, ilk əmək və yaradıcı fəaliyyətinə başlayıb. Əyyub Abasov Naxçıvanda Mirzə İbrahimov, Əli Vəliyev, Mehdi Hüseyn, Süleyman Rüstəm və digər şair, yazıçılarla yaxından tanış olur. Onun "Dar ağacı" poeması, "Mübarizə" kitabı maraqla qarşılanır, diqqəti cəlb edir və dövrü mətbuatda tez-tez silsilə şeirləri çap olunurdu. Onun "Aqil və Sərvinaz", "Böhtan", "Qardaşlar", "Bahar nəğməsi", "Azad", "Barışıq", "Məlik Məmməd" pyesləri 50-ci illərdə Gənc Tamaşaçılar Teatrında uğurlar qazanmışdır. 1931-ci ildə Əyyub Abbasovun "Mübarizə" adlı ilk şeirlər kitabı nəşr edilir. Şairin geniş mövzu seçiminə malik olması diqqətdən yayınmır. Kitabda toplanmış şeirlərdə zəhmətkeşlərin əmək qəhrəmanlığı, elliklə kollektivləşmə uğrunda gedən mübarizədən söz açılır. Bu şeirlər bədii cəhətdən zəif olsa da şairin mövzu dairəsinin geniş olduğunun göstəricisi idi. Əyyub Abbasov sonralar qələmə aldığı "Zəngəzur" romanı və vətəndaş müharibəsinə həsr olunmuş mənzum "Dar ağacı" poeması üzərində işləyərək yaxşı bir əsər ortaya qoymuşdur. "Mübarizə" kitabında Əyyub Abbasovun "Naxçıvan" şeiri bədii yaradıcılıq baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir: Bundan başqa, həmin ildə "Şərq qapısı" qəzetində Əyyub Abbasovun silsilə şeirləri dərc olunmuşdur.

Yaradıcılıq yolunda usanmayan yazıçı Əyyub Abasov, "Ağ çadırlar", "Vətən suları", "Könül şikəstəsi", "Nailə" poeması, "Sevinc" pyesi və s. kimi maraqlı əsərlərin müəllifidir. "Abay", "Aleksandr Matrosov", "Alyonkanın məktəbi", "Bahar elləri", "Yaşıl əjdaha", "Pioner bayrağı haqqında mahnı" kimi tərcümə əsərləri var. Ə. Abbasov "Zəngəzur" romanı ilə böyük ədəbiyyatına gələndə qədər daha çox şair, dramaturq kimi tanınırdı. Birdən-birə iki cildlik romanın meydana çıxması onun istedadının epik vüsətinin, ədəbi potensialının göstəricisi oldu. XX yüzilliyin əvvəllərində bədnam qonşularımızın xalqımıza qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin ağır nəticələrini əks etdirən ədəbi əsərlər böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. Məmməd Səid Ordubadinin "Qanlı sənələr", Cəfər Cabbarlının "1905-ci ildə", Mirzə Bala Məmmədzaadənin "Bakı uğrunda mübarizə", Əyyub Abbasovun "Zəngəzur" və s. əsərlər bu baxımdan diqqətəlayiq nümunələrdir. Zəngəzur faciəsini yaşayan və oxucularına yaşadan ədib Əyyub Abbasova geniş şöhrət qazandıran əsəri ədəbiyyat tariximizə "Zəngəzur" adlı ikicildlik romanıdır. Birinci cildi 1952-ci ildə, II cildi 1957-ci ildə çap olunmuşdur. Əsər XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Zəngəzur mahalında mənfur ermənilərin soydaşlarımızın başına açdığı müsibətlərdən bəhs edir. Roman real həyatı əks etdirir, bu həyat isə tariximizə faciələrlə, qanlı, göz yaşları, minlərlə insanın faciəsi kimi yazılıb. Erməni daşnak dəstələrinin Zəngəzurdə azərbaycanlılara qarşı törətdikləri faciələr "Zəngəzur" romanında son dərəcə ətraflı və geniş şəkildə öz əksini tapıb. Yazıçı təkcə baş verən qırğınların bədii təsvirini verməklə kifayətlənməyib, bəzən açıq, bəzən də üstüörtülü şəkildə daşnakların məkrli siyasətinin "haradan qaynaqlandığını" ustalıqla qələmə alıb. O, dövrün qanun-qaydaları elə idi ki, "Zəngəzur" romanının sovet sezurundan keçməsi üçün müəllif əsərində dostluq, qonşuluq motivlərinə geniş yer verməli idi. Əslində elə müharibəni pisləmək, tənqid etmək hər bir yazıçının mənəvi borcudur. Bu baxımdan Əyyub Abbasov bütün xalqların sülh, əmin-amanlıq şəraitində yaşamasını arzulayırdı. O bilirdi ki, öz millətini qırğına, cinayətə təhrik edən birinci növbədə elə öz xalqının düşmənidir. Yazıçı fakt və dəlillərlə, eləcə də öz gözləri ilə gördüyü hadisələrin köməyi ilə daşnakların məkrli siyasətlərini sərrast qamçılayaraq, onların rəhbərlərinin rəzil portretlərini realist lövhələrlə oxucularına təqdim etmişdir. Əsərin qiymətli cəhətlərindən biri də budur ki, müəllif bu bölgədə baş vermiş hadisələrin şahidi kimi məhz öz ailəsinin başına gələnləri oxucuya danışır. Müəllif daşnakların alçaq niyyətlərini həyata keçirməyə can atan Andronik, Karo, Njde kimilərinin mürtəce və qaniçən əməllərini ifşa edərək uğurlu yaradıcılıq yolu qazanıb. Romanı diqqətlə oxuduğumuzda bir obrazın dili ilə səslənən sözlərlə üz-üzə qalırıq: "Sözümün canı bundadır ki, gərək Şimal tərəfdən üstümüze axıb gələn selin qabağını ala! Bəli, bulanıq selin..." Talesizliyə bax ki, tarix təkrar olunub. Demək olar ki, məzmun eynidir, dəyişən formadır. XX əsrin əvvəllərində törədilən vəhşiliklər həmin əsrin sonlarında eyni dəhşəti ilə təkrarlandı. "Zəngəzur" romanını yenidən vərəqlədiyimizdə. Erməni generalı Karo Hamparsumyanın bəyanatından sətirlərə rast gəlirik "Bu yaxınlarda qoşunumuz hücumu keçəcək. Sərhədimizə yaxın olan müsəlman kəndlərini götürəcəyik. Planımız belədir ki, tezliklə Qarabağa girək. Vediyə, Zəngibasara onun ətrafındakı kəndlərə yaxşı divan tutmuşuq. İndi o kəndlər də erməni qardaşlarımızın əlindədir. Ölənlər, sağ qalan müsəlmanlar isə İrana, Naxçıvana qaçıblar". Andronik öz qoşunu ilə Zəngəzura daxil olmağa hazırlaşanda ermənilərlə görüşür və sonra belə bir qanlı plan qurur: "Müsəlman kəndlərində bir türkdə salamat qalmamalıdır". Bu quldurun bircə məqsədi, ideyası olub və bunu da həyasızcasına bəyan edib: "Türkü öldürmək cinayət deyil, qəhrəmanlıqdır". Əyyub Abbasov romanda qeyd edir ki, Andronikin cinayət hərəkətlərinə mane olmayan, əksinə, müsəlman kəndlərinin dağıdılmasında ona haqq qazandıran daşnaklar sadə erməniləri, yəni Andronikə tabe olmayanları "siz erməni deyilsiniz, millət xainisiniz, dəstəməizə qoşulmasanız, türklər sizi qıracaq" - deyər hədələyirdilər.

Andronikin Zəngəzürdə törətdiyi faciələri Əyyub Abbasov xatirələrində şahidi olduğu faciəni belə xatırlayırdı: “1919-cu ilin yazıdır. Malını, pulunu özü ilə aparmağa müvəffəq olmuş dövlətlilər istina olmaqla, Zəngəzür qaçqınlarının güzəranı getdikcə pisləşirdi. Minlərlə insan səfalət içində idi. Onların əkməyə torpaqları, yeməyə çörəkləri, geyməyə paltarları yox idi. Boğazlarına keçmiş fəlakət zəncirini qırıb atmağa heç bir yol və imkan tapa bilmirdilər. On aydan artıq idi ki, Zəngəzür qaçqınları fəlakət içində çırpınırdılar. Hamı yandırılmış, viran edilmiş kəndlərinin, yurd-yuvalarının həsrətində idilər. Lakin daşnakların hökmranlıq etdikləri bu torpağa qayıtmaq mümkün deyildi”. Tarix boyu ermənilər bizim unutqanlıqımızdan öz məqsədləri üçün istifadə ediblər. Doğrudur, XX əsrin ortalarında Azərbaycan mətbuatında «Zəngəzür» haqqında müsbət məqalələr dərc olunub. Kitabı təhlilə çəkən tənqidçilərimiz iki xalqın dostluğundan, sadə ermənilərin mehribanlığından, sədaqətindən söz açıblar. Əsas mövzunun üstündən sükutla keçiblər. Romanın maraqlı cəhətlərindən biri də budur ki, müəllif bu bölgədə baş vermiş hadisələrin şahidi kimi məhz öz ailəsinin başına gələnəri oxucuya danışır. Müəllif daşnakların alçaq niyyətlərini həyata keçirməyə can atan Andronik, Karo, Njde kimilərinin mürtəce və qaniçən əməllərini ifşa edib. Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında "Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli 690 nömrəli Fərmanından sonra aşkara çıxan arxiv sənədləri, araşdırma və tədqiqatların nəticələri bir daha XX əsrin əvvəllərində Zəngəzür faciələrinin miqyasını göstərmiş oldu, Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edildi, uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açıldı, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini aldı. Əyyub Abbasovun tariximizin Zəngəzür faciələrinə ayna tutan "Zəngəzür" romanı müsəlman azərbaycan türk və kürdlərinin erməni nizami ordusu tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılmış deportasiya və soyqırımını haqqında ədəbi boşluğu dolduran ən yaxşı əsərdir. Ona görə ki, bu roman real həyatı əks etdirir, bu həyat isə tariximizə faciələrlə, qanlı, göz yaşları, minlərlə insanın faciəsi kimi yazılıb və 70 ildən çox bu qanlı-qadali hadisələr barədə danışmaq, yazmaq qadağan edilib. Totalitar sovet-rejiminin meydan suladığı, erməni-daşnak millətçilərinin və onların fiziki-mənəvi varislərinin, nifrət virusu daşıyıcılarının Azərbaycanın partiya-sovet, hüquq-mühafizə orqanlarında özlərinə rahatlıqla yer tutduğu, geniş anti-türk, anti-azərbaycan, anti-müsəlman şəbəkəsi yaratdığı bir zamanda bu gerçəkliyi qələmə alması tarixi və ədəbi hadisə idi. Kitabdakı əsrin əvvəllərində zəngəzurluların müsibətinə, mənəvi əzab və ruhi sarsıntılarına qələmə alınan bu sətirlər həm də eynilə əsrin sonunda həmin qanlı qırğınlarla təkrar yurd yerlərindən qovulan bir milyon müsəlmanın hissələrinin, duyğu və düşüncələrinin tərcümanıdır. Cəmi 52 il yaşamış unudulmaz yazığımızın öz xalqına bir növ vəsiyyəti olan “Zəngəzür” romanında ermənilərin azərbaycanlıların başına açdıqları qırğınlar bütün dəhşətləri ilə əks olunub. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, o kitabda tariximizin izləri yaşayır. Əyyub Abbasov 1957-ci ilin dekabrın 18-də vəfat etmişdir. Müasir uşaq ədəbiyyatımız zəngin ənənələr zəminində inkişaf edib, yeni-yeni keyfiyyətlərlə zənginləşir. İspaniya şairi, rəssamı, pionisti və bəstəkarı. Federiko Qarsia Lorkadan (1898-1936) soruşurlar: “Nə üçün sənin şeirlərin mənalı, qısa və aydındır?”. Lorka gülümsünərək cavab verir: "Ona görə ki, mən şeir yazanda həmişə gözlərimin qarşısında balaca bir qız uşağı canlanır. O, özündən hündür gülü dərmək üçün boylanır, ancaq əli çatmır”. Uşaq ədəbiyyatı nəinki özündən hündür gülə, eləcə də Günəşə, Aya, gələcəyə boylan bəşər övladının ədəbiyyatıdır”. Əyyub Abbasovun yaradıcılığı da yuxarıda söylənilən epigrafa örnək bir ədəbiyyatıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əyyub Abasov "Ağ çadırlar", Bakı-Uşaqgəncnəşr 1955-il şeirlər, 64 səh.
2. Əyyub Abbasov "Vətən suları", Bakı-1949, şeirlər, 40 səh.
3. Əyyub Abbasov "Könül şikəstəsi" Bakı-1947, 76 səh.
4. Əyyub Abbasov "Nailə" poeması, Bakı-1951, 28 səh.

ÖZET

Yetenekli yazar, şair, oyun yazarı, yayıncı, gazeteci Abasov Eyyub Cebrayil oğlu, 1905 yılında Azerbaycan Türklerinin ve Oğuzların yurdu olan Zengezur ilçesinin (şimdiki Ermeni SSC'nin Sisyan ilçesi) Şeki köyünde doğdu. tarihimizin en eski zamanları. Ermenilerin Zengezur'da yaptığı kanlı katliamları kendi gözleriyle gören Eyyub, büyük acılar yaşamış, anne ve babasını, kardeşlerini, mensubu olduğu kuşağın büyük bir kısmını ve içinde doğup, yaşadığı ve öğrenim gördüğü ailesinin büyük çoğunluğunu kaybetmiştir. Nahçıvan'da bir süre iyi insanların himayesinde kaldı. Eyyub Abasov, Nahçıvan'da Mirza İbrahimov, Ali Valiyev, Mehdi Hüseyin, Süleyman Rüstəm ve diğer şair ve yazarlarla tanışır. "Darağacı" adlı şiiri ve "Mübariza" adlı kitabı ilgiyle karşılandı, dikkat çekti. şiir kitapları sıklıkla yayımlandı. "Agil ile Sarvinaz", "İftira", "Kardeşler", "Bahar Şarkısı", "Özgür", "Uzlaşma", "Melik Memmed" oyunları 50'li yıllarda Genç Seyirci Tiyatrosu'nda büyük başarı elde etti. 1931 yılında Eyyub Abbasov'un "Mücadele" adlı ilk şiir kitabı yayımlandı. Şairin konu seçiminin oldukça geniş olduğunu söylemeye gerek yok. Kitapta toplanan şiirler işçilerin emek kahramanlığını ve kolektifleştirme mücadelesini anlatıyor. Bu şiirler sanatsal açıdan zayıf olsa da şairin konu genişliğinin bir göstergesiydi. Eyyub Abbasov, "Zengezur" romanı ve iç savaşa ithaf edilen "Darağacı" şiiri üzerinde çalışarak güzel bir eser ortaya çıkardı. Eyyub Abbasov'un "Mubariza" kitabındaki "Nahçıvan" şiiri sanatsal yaratıcılık açısından özel bir öneme sahiptir: Ayrıca aynı yıl "Doğu Kapısı" gazetesinde Eyyub Abbasov'un şiirleri yayımlanmıştır. Yorulmak bilmeyen yaratıcı yazar Eyyub Abasov'un "Beyaz Çadırlar", "Vatan Suları", "Gönül Kırıklığı", "Naila" şiiri, "Neşe" oyunu vb. gibi ilginç eserlerin yazarıdır. "Abay", "Aleksandr Matrosov", "Alyonka'nın okulu", "Bahar elleri", "Yeşil ejderha", "Öncü bayrağını anlatan şarkı" gibi tercüme eserleri bulunmaktadır. 20. yüzyılın başında kötü şöhretli komşularımızın halkımıza karşı uyguladığı soykırım ve etnik temizlik politikasının ağır sonuçlarını yansıtan edebî eserler, büyük bir tarihi öneme sahiptir. Memmed Said Ordubadi'nin "Kanlı Belgeler"i, Cafer Cabbarlı'nın "1905'te"si, Mirza Bala Memmedzade'nin "Bakü Mücadelesi", Eyyub Abbasov'un "Zengezur"u vb. eserler bu konuda dikkate değer örneklerdir. Zengezur trajedisini yaşayarak okurları için hayata geçiren yazar Eyyub Abbasov'un edebiyat tarihinde kendisine geniş bir ün kazandıran "Zengezur" adlı iki ciltlik romanıdır. İlk cildi 1952'de, ikinci cildi ise 1957'de yayımlandı. Eserde 20. yüzyılın başında Azerbaycan'ın Zengezur ilçesinde nefret edilen Ermenilerin yurttaşlarımıza yaşattığı talihsizlikler anlatılmaktadır. Roman gerçek hayatı yansıtmaktadır ve bu hayat tarihimize trajedilerle, kanla, gözyaşıyla, binlerce insanın trajedisiyle yazılmıştır.

Anahtar kelimeler: topluluk, hizmet, yön, çalışkan, kolektif, himaye, trajedi

ABSTRACT

Talented writer, poet, playwright, publisher, journalist Abasov Eyyub Cebrayil oğlu was born in 1905 in the village of Sheki in the Zengezur district (now the Sisyan district of the Armenian SSR), the homeland of the Azerbaijani Turks and Oghuz. the earliest times of our history.

Eyyub, who saw with his own eyes the bloody massacres committed by the Armenians in Zangezur, experienced great pain, lost his mother and father, siblings, a large part of the generation he belonged to, and the vast majority of his family in which he was born, lived and studied. He stayed under the protection of good people in Nakhchivan for a while. Eyyub Abasov met Mirza Ibrahimov, Ali Valiyev, Mehdi Huseyin, Suleyman Rustem and other poets and writers in Nakhchivan. His poem "The Gallows" and his book "Mübariza" were met with interest and attracted attention. His poetry books were published frequently. The plays "Agil and Sarvinaz", "Ifira", "Brothers", "Song of Spring", "Free", "Reconciliation", "Melik Mammad" achieved great success in the Young Spectator Theater in the 50s. In 1931, Eyyub Abbasov's first book of poems called "Mucadele" was published. It goes without saying that the poet's choice of subject matter was quite broad. The poems collected in the book tell of the workers' labor heroism and the struggle for collectivization. Although these poems were weak in artistic terms, they were an indication of the poet's breadth of subject matter. Eyyub Abbasov created a beautiful work by working on the novel "Zangezur" and the poem "Gallows" dedicated to the civil war. The poem "Nakhchivan" in Eyyub Abbasov's book "Mubariza" is of particular importance in terms of artistic creativity: In addition, Eyyub Abbasov's poems were published in the newspaper "Doğu Kapısı" in the same year. The tireless creative writer Ayyub Abasov is the author of interesting works such as "White Tents", "Waters of the Homeland", "Heartbreak", the poem "Naila", the play "Joy", etc. He has translated works such as "Abay", "Aleksandr Matrosov", "Alyonka's school", "Spring hands", "Green dragon", "Song about the pioneer flag". Literary works reflecting the grave consequences of the policy of genocide and ethnic cleansing implemented by our notorious neighbors against our people at the beginning of the 20th century are of great historical importance. Works such as "Bloody Documents" by Mammad Said Ordubadi, "In 1905" by Jafar Jabbarli, "Baku Struggle" by Mirza Bala Mammadzade, "Zengazur" by Ayyub Abbasov, etc. are notable examples in this regard. The novel "Zengezur" is a two-volume novel by Eyyub Abbasov, who lived the Zangezur tragedy and brought it to life for his readers, which earned him a wide reputation in the history of literature. The first volume was published in 1952, and the second volume in 1957. The work tells the story of the misfortunes that the hated Armenians inflicted on our citizens in the Zangezur district of Azerbaijan at the beginning of the 20th century. The novel reflects real life, and this life was written into our history with tragedies, blood, tears, and the tragedy of thousands of people.

Keywords: community, service, direction, hardworking, collective, patronage, tragedy

NİTQİN KOMPOZİSİYA QURULUŞU

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİNİN MÜƏLLİMİ

XÜLASƏ

Uğurlu natiq olmaq üçün mövzuya yaxşı bələd olmaq, maraqlı məlumatlar tapmaq, inandırıcı faktlar, həqiqətlər toplamaq kifayət deyil. Bu nitqi necə təşkil edəcəyinizi, hansı ardıcılıqla təqdim edilməli olduğunu düşünməlisiniz. Məqalədə natiqin çıxışının hazırlanması, görkəmli natiqlər və natiqlik sənəti haqqında məlumat öz əksini tapmışdır. Natiqin nitqinin tərkibini xarakterizə edərkən, nitqin hissələrinin bir-biri ilə və bütün mətnlə necə əlaqəli olduğunu nəzərə almağımızdan əmin olmalıyıq. Əgər nisbət pozulursa, nitqin effektivliyi azalır və bəzən sıfıra enir. Həmçinin, iş planına nitqdə istifadə olunacaq ayrı-ayrı müddələrin, misalların, faktların, mülahizələrin mətni daxil edilməlidir. Belə bir planın tərtib edilməsi nitqin strukturunu daha yaxşı düşünməyə kömək edir.

Açar sözlər: nitq, natiq, çıxış, plan, dinləyici, danışan

ABSTRACT

To be a successful speaker, it is not enough to know the topic well, the human must find interesting information, to collect convincing facts and truths. You should think about how to organize this speech, in what order it should be presented. The article contains information about the preparation of the speaker's speech, prominent speakers and the art of public speaking. When characterizing the composition of a speaker's speech, we must be sure to consider how the parts of the speech relate to each other and to the whole text. If the ratio is violated, the effectiveness of the speech decreases and sometimes drops to zero. Also, the work plan should include the text of individual provisions, examples, facts, considerations that will be used in the speech. Drawing up such a plan helps to think better about the structure of the speech.

Key words: speech, speaker, speech, plan, listener, speaker

GİRİŞ

Nadir Abdullayev qeyd edir: “Nitq mədəniyyəti ümumi mənəvi mədəniyyətin tərkib hissələrindən biridir. Xalqımızın müstəqillik və suverenlik əldə etdiyi indiki dövrdə hərtərəfli inkişaf etmiş şəxslərin tərbiyə olunması tələbi dil mədəniyyətini də vacib məsələ kimi qarşıya qoyur”. [1. səh 6]

Uğurlu natiq olmaq üçün mövzuya yaxşı bələd olmaq, maraqlı məlumatlar tapmaq, inandırıcı faktlar, həqiqətlər toplamaq kifayət deyil. Bu nitqi necə təşkil edəcəyinizi, hansı ardıcılıqla təqdim edilməli olduğunu düşünməlisiniz. Natiqin qarşısında istər-istəməz bir sıra suallar durur: nitqə hansı sözlərlə başlamaq, söhbəti necə davam etdirmək, nitqi necə bitirmək, dinləyicilərin diqqətini necə cəlb etmək və dinləyicini sona qədər necə diqqətdə saxlamaq. Ona görə də nitqimizin tərkibi üzərində işləməyə ciddi fikir vermək vacibdir.

“Natiqlik sənəti dedikdə, ictimaiyyət qarşısında çıxışların ən yüksək səviyyəsi, natiq nitqinin keyfiyyət özəlliyi, canlı sözü söyləyə bilmə ustalığına malik olması başa düşülür.

Natiqlik sənəti dedikdə, nitqin auditoriyaya arzu olunan təsiri göstərmək məqsədilə gözəl qurulması və söylənməsi ustalığı nəzərdə tutulur”. [3. səh 22]

Natiqlik sənəti qədim dövrdən yaranmış və inkişaf etmişdir. Yunanıstanın mərkəzi Afina şəhəri natiqlər yetişdirmişdir. Bunlardan Demosfenin, Litsinin, Sokratın, Periklin, Platonun, Aristotelin əsasını qoyduğu natiqlik nəzəriyyəsi bu gün də məşhur natiqlər tərəfindən davam etdirilir. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində nitqin, danışıqın gözəlliyinə yüksək qiymət verənlər çox olmuşdur. Fələki Şirvani, İzzəddin Şirvani, Nizami Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Sahib Təbrizi, Molla Pənah Vaqif, Qətran Təbrizi, Şah İsmayıl Xətai, və b. böyük natiqlər olmuşlar.. Nizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi” əsərində şair sözlə bağlı “Sözün qüdrəti” ayrıca fəsil vermiş sözün şərinə ləyaqətli sözlər işlətməmişdir.” [4]

Ümumilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı üçün natiqlik sənətinin ən görkəmli nümayəndəsi, istedadlı dövlət xadimidir. Onun nitqi nümunəvi, təkrar olunmaz, ibrətamiz bir nitq olmuşdur. Ulu öndərin bir natiq kimi zəngin söz ehtiyatı var idi. O, danışıqdan bəhrələnməz, söz axtarmaq üçün düşünməzdi. Nitqində söz və ifadələrin təkrarına demək olar ki, yol verməzdi. Düzgün seçilən və yerində işlədilən ifadələrdən – leksik və frazeoloji sinonimlər, antonimlər, nidalar, müraciətlər, ritorik suallar və s. siyasi liderin nitqini təsirli edir, estetik cəhətdən gözəlləşdirirdi. Beləliklə, natiqlik nəzəriyyəsi bizə Heydər Əliyev kimi dahi insanlar vasitəsilə ötürülür. Natiqlik nəzəriyyəsində nitqin tərkibi dedikdə nitqin quruluşu, onun ayrı-ayrı hissələrinin əlaqəsi və hər bir hissəsinin vahid bütövlükdə bütün nitqə münasibəti başa düşülür. Bu anlayışı adlandırmaq üçün kompozisiya sözü ilə yanaşı, mənaca yaxın olan quruluş sözündən də istifadə olunur. Nitqin nitqinin tərkibini xarakterizə edərkən, nitqin hissələrinin bir-biri ilə və bütün mətnlə necə əlaqəli olduğunu nəzərə almağımızdan əmin olmalıyıq. Əgər nisbət pozulursa, nitqin effektivliyi azalır və bəzən sıfıra enir. Təsəvvür edin ki, məruzəçi “Qız qalası” mövzusunda məlumat verməli idi. Təbii ki, tamaşaçılar Qız qalası haqqında rəvayətlərdən və gerçək təəssürlərdən ibarət həqiqətləri eşitməyi, abidənin hal-hazırkı yerini və turistlər üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu öyrənməyi gözləyirdilər. Lakin bu baş vermir. Səkkiz dəqiqə ərzində məruzəçi giriş sözü ilə çıxış edir - o, Qız qalasının tarixindən danışır. Halbuki, çıxışın əsas mövzusu təqdim etmək üçün cəmi iki dəqiqə vaxtı vardı. Aydın məsələdir ki, o, mövzunun auditoriyanı maraqlandıran hissəsi haqqında çox az məlumat verə bilməmişdir. Natiq Qız qalasının tarixindən maraqlı danışsa da, gözləntiləri doğrulanmadığından dinləyicilər narazı qalacaqlar. Nitqin düzgün qurulmaması, nitq hissələri arasında əlaqənin pozulması səbəbindən natiq qarşıya qoyulan hədəfi reallaşdırmağa, ona tapşırılan işi yerinə yetirə bilmir. Nitqin kompozisiyası üzərində işə başlayarkən, ilk növbədə, çıxışın hansı ardıcılıqla təqdim ediləcəyini müəyyən etmək, yəni plan tərtib etmək lazımdır. Əvvəlcədən hazırlanmış nitqin kompozisiyasını nəzərdə tuturuqsa ilkin plan olduqca vacib şərtədir. İlkin plan olmadan yazılmış nitqlərdə adətən əhəmiyyətli kompozisiya qüsurları olur. Nitqinin ardıcılığını düşünməyən natiq çox vaxt əsas mövzudan uzaqlaşır və çıxışı üçün ayrılan vaxtdan kənara çıxır və ya çıxışı yarımçıq qalır. Əgər fikir mövzudan digər mövzuya keçirsə, bu cür nitqi dinləmək demək olar ki, mümkün deyil. Nitq hazırlığının müxtəlif mərhələlərində məqsəd və vəzifələr üzrə plan tərtib edilməlidir. Beləliklə, çıxış üçün mövzu seçdikdən sonra gələcək çıxışınız üçün ilkin plan tərtib etmək tövsiyə olunur.

Mirvari İsmayılova qeyd edir: “Nitq keyfiyyəti- danışanın nitq mədəniyyətinin səviyyəsini xarakterizə edən, kommunikasiyanın effektivliyini təmin edən nitq xüsusiyyətidir”. [2. səh 75]

Doğrudur ki, hər bir mövzu bir çox məsələlərin həllini tələb edir. Məsələn, ətraf mühitin mühafizəsi mövzusunda çıxışda havanın, çayların, dənizlərin, su anbarlarının çirklənməsi, torpağın tükənməsi, meşələrin, bitki örtüyünün məhv edilməsi, heyvanlar aləminin mühafizəsi və s. konkret bir çox problemlərin işıqlandırılması gözlənilir.

İlkin plan sualların siyahısından ibarətdir ki, bu da nitq üçün ədəbiyyatın və faktiki materialın daha məqsədyönlü seçilməsinə kömək edir. Təbii ki, ədəbiyyatın öyrənilməsi və seçilmiş materialın təhlili prosesində plan dəyişə bilər, lakin onun əsas rolu olduğu kimi qalır. İlkin plan natiqin nitq mövzusunda öz qərarını, bu problemə şəxsi yanaşmasını əks etdirir. Mövzu ilə bağlı ədəbiyyat öyrənildikdən sonra mövzu üzərində düşünülmüş, faktiki materiallar toplanmış və iş planı tərtib edilməlidir. Beləliklə, plan yazarkən yalnız seçilmiş mövzunun məsələlərini vurğulamaq deyil, həm də ən əhəmiyyətli olanları seçmək və onların hansı ardıcılıqla təqdim ediləcəyini müəyyən etmək lazımdır. İş planına nitqdə istifadə olunacaq ayrı-ayrı müddələrin, misalların, faktların, mülahizələrin mətni daxil edilməlidir. Belə bir planın tərtib edilməsi nitqin strukturunu daha yaxşı düşünməyə kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. N.Abdullayev. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013, 277 səh.
2. M. İsmayılova. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, ADPU, 2016, 308 s.
3. F. Şiriyev. Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti və ritorika. Bakı, NURLAR Nəşriyyat-Poliqrafiya mərkəzi, 2014, 400 səh.
4. [https://ldhk.edu.az/eldhk/uploads/Az%C9%99rbaycan%20dili%20v%C9%99%20nitq%20m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti%20\(M%C3%BChazir%C9%99l%C9%99r\).pdf](https://ldhk.edu.az/eldhk/uploads/Az%C9%99rbaycan%20dili%20v%C9%99%20nitq%20m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti%20(M%C3%BChazir%C9%99l%C9%99r).pdf)
5. [https://ldhk.edu.az/e-ldhk/uploads/Az%C9%99rbaycan%20dili%20v%C9%99%20nitq%20m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti%20\(M%C3%BChazir%C9%99l%C9%99r\).pdf](https://ldhk.edu.az/e-ldhk/uploads/Az%C9%99rbaycan%20dili%20v%C9%99%20nitq%20m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti%20(M%C3%BChazir%C9%99l%C9%99r).pdf)

NATIQIN ÇIXIŞININ HAZIRLANMASI MƏRHƏLƏSİ

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİNİN MÜƏLLİMİ

XÜLASƏ

Çıxış, natiqin nitqidir. Çıxışın yazılması zamanı hansı bölmələrin faktiki materiallarla həddən artıq yükləndiyini, hansı bölmələrdə əksinə, nümunələrin olmadığını, hansı sualların səslənməməsini müəyyən etmək daha asandır, çünki verilmiş mövzunun açıqlanması üçün hər bir vasitəyə bələdik. Məqalədə natiqin çıxışının kompozisiya xüsusiyyətləri, çıxışın hazırlanması prosesi öz əksini tapmışdır. Çıxışın uğuru əsasən natiqin danışımağa necə başlamasından və dinləyiciləri nə qədər maraqlandıra bilməsindən asılıdır. Uğursuz başlanğıc dinləyicilərin mövzuya marağını azaldır və diqqətini dağdır. Həqiqətən də, çıxış elə təşkil olunmalıdır ki, natiqin gözləntilərinə uyğun olsun və məqsədinə çatmasına kömək etsin. Üstəlik, natiq öz tapşırığını ən sadə, ən rəşional şəkildə, minimum vaxt və nitq sərf etməklə yerinə yetirməyi bacarmalıdır.

Açar sözlər: plan, hazırlıq, çıxış, nitq, mövzu, xüsusiyyət.

ABSTRACT

A speech is a speaker's speech. When writing a speech, it is easier to determine which sections are overloaded with factual materials, which sections, on the contrary, do not have examples, which questions should not be sounded, because we are familiar with each means of explaining the given topic. The composition features of the speaker's speech, the process of speech preparation are reflected in the article. The success of the speech mainly depends on how the speaker starts talking and how much he can interest the audience. A bad start reduces the audience's interest in the topic and distracts them. Indeed, the speech should be organized in such a way that it meets the expectations of the speaker and helps him achieve his goal. Moreover, the speaker should be able to perform his task in the simplest, most rational way, spending a minimum of time and speech.

Key words: plan, preparation, speech, speech, topic, feature.

GİRİŞ

Çıxış, natiqin nitqidir. Natiqin çıxışının yazılması zamanı hansı bölmələrin faktiki materiallarla həddən artıq yükləndiyini, hansı bölmələrdə əksinə, nümunələrin olmadığını, hansı sualların səslənməməsini müəyyən etmək daha asandır, çünki verilmiş mövzunun açıqlanması üçün hər bir vasitəyə bələdik. Çıxışın öncədən planlanması nitqin qurulmasındakı nöqsanları aradan qaldırmağa imkan verir. Çıxışın hazırlanması üçün nitq iş planı tərtib etməlidir. İş planının bir neçə variantı ola bilər, çünki nitqin hazırlanması prosesində o, aydınlaşdırılır, qısaldılır və ya genişləndirilir. Çıxış planının xarakterik xüsusiyyəti, həmin nitqin natiqin özü üçün dəyərli olmasıdır, buna görə də çıxışın bəzi məqamlarında yalnız bütöv cümlələr deyil, həm də yarımçıq cümlələr həmçinin sabit ifadələr və frazeoloji vahidlər də istifadə edilə bilər. Çıxış planına əsasən, məruzəçiyə nitqdə əhatə olunacaq məsələləri adlandıran əsas xarici təsvir planı tərtib etməsi tövsiyə olunur. Çıxış danışan üçün deyil, dinləyicilər üçün yazılır ki, nitqi qavramağı asanlaşdırsın. Əsas plan bəndlərinin ifadəsi son dərəcə aydın və dəqiq olmalıdır.

Mövzu elan edildikdən sonra və ya girişdə çıxışın məqsədi açıqlandıqda dinləyicilərə çatdırılır. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, nitqin xarici təsvir planı həmişə elan edilmir. Bu, nitqin növündən, auditoriyanın tərkibi və əhval-ruhiyyəsindən, danışanın niyyətindən asılıdır. Plan müəhazirə, məruzə, elmi çıxış formasında çatdırılır. Dinləyicilər adətən bu cür çıxışlar zamanı qeydlər aparır və plan onlara materialın təqdimatının gedişatını izləməyə kömək edir. Çıxış üçün hazırlanan planların strukturu sadə və ya mürəkkəb ola bilər. Sadə bir mövzunun təqdimatının əsas hissəsi ilə əlaqəli bir neçə nöqtədən ibarətdir. Burada əsas odur ki, məntiqi ardıcılıq bir nöqtədən digərinə təbii keçidlə təmin olmalıdır. Hər bir məruzəçi mövzuya fərqli yanaşır və öz nitq planını tərtib edir. Üstəlik, eyni nitq nitq mövzusu üçün planın müxtəlif versiyalarına malik ola bilər. Kompozisiyanın komponentləri - çıxışın xarici təsvirini-konturunu yazdıqdan sonra nitq öz nitqinin ayrı-ayrı hissələrini strukturlaşdırmaq üzərində işləməlidir. Nəzəriyyəçilərin qeyd etdiyi kimi, qədim dövrlərdən şifahi təqdimatın ən çox yayılmış quruluşu üç hissədən - giriş, əsas hissə və nəticə hissədən ibarət olmuşdur. Hər bir hissənin hazırlanması zamanı nəzərə alınmalı olan bir çox xüsusiyyətlər var. Bu xüsusiyyətlər nitq çatdırılmasının qavranılmasının xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Məsələn, elm adamları çoxsaylı təcrübələr vasitəsilə sübut etmişdilər ki, ən yaxşı öyrənilən və yadda qalan çıxış nitqin əvvəlində və ya sonunda verilən çıxışdır. Çıxışın uğuru əsasən nitqin danışmağa necə başlamasından və dinləyiciləri nə qədər maraqlandıra bilməsindən asılıdır. Uğursuz başlanğıc dinləyicilərin mövzuya marağını azaldır və diqqətini dağdır. Girişdə mövzunun aktuallığı, auditoriya üçün əhəmiyyəti vurğulanır, nitqin məqsədi formalaşdırılır, məsələnin tarixi qısa şəkildə göstərilir. Mühüm vəzifə dinləyiciləri bu mövzunu qavramağa hazırlamaqdır. Məlumdur ki, dinləyicilər nitq başlamazdan əvvəl müxtəlif əhval-ruhiyyədə olurlar, çünki onları müxtəlif motivlər rəhbər tutur. Bəziləri çıxışın mövzusu ilə maraqlandıqları üçün gəlirlər. Digərləri isə zərurətdən iştirak edirlər: bu komandanın üzvləri olduqları üçün bu tədbirdə olmaq məcburiyyətindədirlər. Birinci qrup danışanı əvvəldən dinləməyə hazırdır, ikinci qrup “dinləməmək” münasibəti ilə oturur, ancaq çıxış maraqlı olarsa onlar sonradan fikirlərini dəyişin diqqətlə dinləyə də bilirlər. Lakin nitq bütün auditoriyanın diqqətini cəlb etməlidir, ona görə də nitqin başlanğıcı çox vacibdir. Təcrübəli natiqlər nitqə maraqlı bir misal, atalar sözü və ya məsəl, hikmətli söz və ya yumoristik ifadə ilə başlamağı tövsiyə edirlər. Çox düzgün qeyd edilir ki: “İctimai yerlərdə natiqə, ya da hər hansı bir adama söylənilən fikirlə bağlı veriləcək suallar münasiblik, lazımlıq, aidlik və s. baxımından ölçülüb-biçilməli, götürqoy edilməlidir. Bəsit suallar onun sahibinin səviyyəsini, dünyagörüşünü, bilik və məlumatının səthliliyini büruzə verir. Sualı yenidən başqa cür təkrar etmək, deyilmiş və hamıya aydın olan məsələ barədə sual vermək, mətləblə heç bir əlaqəsi olmayan bir şeyi soruşmaq məsləhət görülmür”. [3. səh 394-395]

Girişdə dinləyiciləri düşünməyə və bildirilən mövqə haqqında daha dərinədən düşünməyə vadar edəcək sitatdan istifadə etmək olar. Bununla çıxışa maraqlı oyanır, auditoriyanın dinləmək istəməyən hissəsi diqqətlə dinləməyə və nitqin mövzusunu və məğzini mənimsəməyə başlayır. Effektiv texnika dinləyicilərə sual verməkdir ki, bu da onların diqqətini aktivləşdirməyə imkan verir. Maraqlı, orijinal başlanğıc- giriş tapmaq üçün çox çalışmaq, düşünmək və axtarış aparmaq lazımdır. Bu yaradıcı prosesdir və çox şey tələb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir mövzu xüsusi giriş tələb edir. Bu zaman həm tamaşaçıların tərkibini, həm də onun hazırlıq dərəcəsini nəzərə almaq lazımdır. İstənilən nitqin mühüm tərkib hissəsi nəticədir. İnanıdırıcı və məntiqli nəticə dinləyicilərin yaddaşında qalır və nitqdə xoş təəssürat yaradır. Əksinə, uğursuz sonluq bəzən yaxşı nitqi məhv edir. Bəzən nitq vaxt məhdudiyətinə əməl etməyərək son sözünü demədən nitqini sadəcə bitirir. Bəzi natiqlər çıxışın sonunda dinləyicilərdən dəfələrlə üzr istəməyə başlayırlar ki, nitq hazırlamağa vaxtları çatmadı, ona görə də yaxşı çıxış edə bilmədilər, yəqin ki, dinləyicilərə yeni və maraqlı heç nə demədiklərini və dinləyicilər vaxtlarını boşa keçirdiklərini söyləyə bilirlər.

Bu düzgün deyil. Nətiq nitqini nitqin mövzusuna aid olmayan aforizmlə bitirərsə bu da doğru deyil. Belə bir nəticə auditoriyanın diqqətini nitqin əsas məqamlarından yayındırır. Beləliklə, yekunda çıxışın aparıldığı əsas fikri təkrarlamaq və ən vacib məqamları ümumiləşdirmək tövsiyə olunur. Sonda deyilənlər ümumiləşdirilir, nəticə çıxarılır, dinləyicilər qarşısında çıxışın məzmunundan irəli gələn konkret vəzifələr qoyulur. Əgər ilk söz dinləyicilərin diqqətini cəlb etməlidirsə, sonuncu söz nitqin təsirini artırmalıdır. Həqiqətən də, çıxış elə təşkil olunmalıdır ki, nətiqin gözləntilərinə uyğun olsun və məqsədinə çatmasına kömək etsin. Üstəlik, nətiq öz tapşırığını ən sadə, ən rəşional şəkildə, minimum vaxt və nitq sərf etməklə yerinə yetirməyi bacarmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. N.Abdullayev. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013, 277 səh.
2. M. İsmayılova. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, ADPU, 2016, 308 s.
3. R.Abdinova.N. Hüseynova.Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. (Orta ixtisas təhsili müəssisələrinin tələbələri üçün dərslik). Bakı, Elm və təhsil, 2021, 448 səh.
4. F. Şiriyev.Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti və ritorika. Bakı, NURLAR Nəşriyyat-Poliqrafiya mərkəzi, 2014, 400 səh.
5. [https://ldhk.edu.az/e-ldhk/uploads/Az%C9%99rbaycan%20dili%20%20v%C9%99%20nitq%20m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti%20\(M%C3%BChazir%C9%99l%C9%99r\).pdf](https://ldhk.edu.az/e-ldhk/uploads/Az%C9%99rbaycan%20dili%20%20v%C9%99%20nitq%20m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti%20(M%C3%BChazir%C9%99l%C9%99r).pdf)
6. <https://az.wikipedia.org/wiki/Nitq>

**RULES FOR ORGANIZING INTERACTIVE LEARNING IN LESSONS
SINIFTA ETKİLEŞİMLİ ÖĞRENMEYİ ORGANİZE ETME KURALLARI**

LALE MUSAYEVA QİSMET KIZI

**Ü. Hacıbeyov 68, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azərbaycan Dili Ve Öğretim
Teknolojisi Bölümü**

ORCID: 0000-0002-7701-5716

Özet

Makale, okul derslerinde etkileşimli öğrenmeyi organize etmenin kural ve ilkelerine ayrılmıştır. Makale, etkileşimli yöntemlerin eğitim sürecinde etkili kullanımı için gerekli temel hususların yanı sıra bunların öğrenci performansı ve motivasyonu üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Hedeflerin belirlenmesi, yöntem ve araçların seçilmesi ve aktif öğrenci katılımını teşvik eden öğretim materyallerinin geliştirilmesi de dahil olmak üzere etkileşimli bir ders hazırlamanın temel adımları tartışılmaktadır. Öğrencilerin kendilerini rahat hissedecekleri ve düşüncelerini özgürce ifade edebilecekleri bir güven ve işbirliği ortamı yaratmanın önemi vurgulanıyor. Sınıf alanını düzenlemeye ve öğrenciler arasındaki etkileşimi yönetmeye yönelik öneriler yer almaktadır. Eğitim sürecinin çeşitliliğine ve etkililiğine katkı sağlayan etkileşimli tahtalar, tabletler, çevrimiçi platformlar ve uygulamalar gibi modern teknolojik araçlar dikkate alınmaktadır. Öğrencilerin öğrenmelerini iyileştirmelerine ve sosyal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak için grup çalışması, tartışmalar, rol oynamalar ve uygulamalı ödevler dahil olmak üzere çeşitli etkileşim biçimleri tartışılmaktadır. Öğrencilerin bilgilerini değerlendirme ve öğrencilerin başarılarını ve daha fazla geliştirilebilecek alanları anlamalarına yardımcı olacak yapıcı geri bildirim sağlama yöntemlerini açıklar. Makale, artan motivasyon, gelişmiş eleştirel düşünme, iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve her öğrenciye bireysel yaklaşım gibi etkileşimli öğretim yöntemlerinin faydalarını vurgulamaktadır. Makale, etkileşimli öğrenmenin başarılı bir şekilde organize edilmesinin öğretmen açısından dikkatli bir hazırlık ve esneklik gerektirdiğini vurgulamaktadır. Etkileşimli tekniklerin kullanılması, eğitim materyalinin daha derinlemesine anlaşılmasına, öğrencilerin yaratıcı yeteneklerinin geliştirilmesine ve modern toplumda gerekli becerilerin oluşmasına katkıda bulunur.

Anahtar kelimeler: öğrenme, etkileşim, organize, öğrenci, ders, işbirliği

Abstract

The article is devoted to the rules and principles of organizing interactive learning in school lessons. The article considers the main aspects necessary for the effective use of interactive methods in the educational process, as well as their impact on student performance and motivation. The key stages of preparing an interactive lesson are discussed, including setting goals, choosing methods and tools, and developing teaching materials that encourage active participation of students. The importance of creating an atmosphere of trust and cooperation, where students feel comfortable and freely express their thoughts, is emphasized. Recommendations for organizing the classroom space and managing interactions between students are included. Modern technological tools such as interactive whiteboards, tablets, online platforms and applications that contribute to the diversity and effectiveness of the educational process are considered.

Discusses various forms of interaction, including group work, discussions, role-plays, and practical assignments, which help students learn better and develop social skills. Describes methods for assessing students' knowledge and providing constructive feedback, which helps students recognize their achievements and areas for further improvement. The article highlights the benefits of interactive teaching methods, such as increased motivation, improved critical thinking, development of communication skills, and individual attention to each student. The article emphasizes that successful organization of interactive learning requires careful preparation and flexibility on the part of the teacher. The use of interactive methods contributes to a deeper understanding of the educational material, the development of students' creative abilities and the formation of skills necessary in modern society.

Keywords: learning, interaction, organizing, student, lesson, collaboration

1. GİRİŞ

Müasir təhsil elmi elə bir həddə çatıb ki, təhsil prosesində ən vacib şeyi - hər bir şagirdin şəxsiyyətinin inkişafını və onun fəaliyyətini təmin edən yeni texnologiyaların istifadəsi qaçınılmazdır. Elə təlim şəraiti yaratmaq lazımdır ki, şagird öz işinin yeni nəticələrini əldə etməyə çalışsın və sonradan onları praktik fəaliyyətdə uğurla tətbiq etsin. "Fəal təlim üsulları və formaları" termini şagirdlərin təlim fəaliyyətində yüksək fəallığa nail olan yeni texnologiyalar qrupu birləşdirir. Aktiv öyrənmə terminindən sonra "interaktiv öyrənmə" termini geniş yayılmışdır. Məlumdur ki, gələcək onlardan yalnız seçdikləri ixtisas üzrə deyil, müasir texnologiyalar sahəsində böyük bilik ehtiyatı tələb edir. Müasir təhsil vəziyyəti təlim prosesinin iştirakçıları arasında qarşılıqlı əlaqələrin yeni formalarının axtarışını və inkişafını tələb edir. Metodologiya tədrisin müxtəlif yollarını təklif edir: məsuliyyət aşılamaq, motivasiyanı inkişaf etdirmək, tədris materialını şagirdin öyrənmə imkanlarına uyğunlaşdırmaq [3]. İnteraktiv təlim dialoq yolu ilə öyrənmədir, bu zaman müəllim və şagird arasında qarşılıqlı əlaqə baş verir. [1] İnteraktiv təlimin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün şagirdlərin daimi, fəal qarşılıqlı əlaqəsi şəraitində tədris prosesi əməkdaşlıq və qarşılıqlı öyrənməyə əsaslanır: müəllim - şagird, şagird - şagird. Eyni zamanda, müəllim və şagird bərabərhüquqlu, ekvivalent təlim subyektləridir. İnteraktiv qarşılıqlı əlaqə təhsil prosesində bir iştirakçının digəri üzərində dominantlığını aradan qaldırır. Belə ünsiyyət zamanı şagirdlər demokratik olmağı, başqa insanlarla ünsiyyət qurmağı, tənqidi düşünməyi və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyi öyrənirlər.

2. YÖNTEM

XXI əsr ehtimal təfəkkürü olan, yəni tanımadığı bir situasiyanı idarə edə bilən məzunlar üçün sifariş verir. Buna görə də təlim və tərbiyənin fərdiləşdirilməsini təmin etmək, şagird müstəqilliyini inkişaf etdirmək, həmçinin sağlamlığın qorunması və möhkəmləndirilməsinə kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuş innovativ metodların və yeni pedaqoji texnologiyaların tədris prosesinə tətbiqinə təcili ehtiyac var. İnteraktiv üsullar bu tələblərə tam cavab verir. Müasir təhsildə interaktivlik xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnteraktiv sorğular, radio və televiziya proqramları, sosial şəbəkələrdə interaktiv yarışmalar peyda olub, onların ssenariləri əsasən tamaşaçılar və dinləyicilərlə açıq söhbətlərlə diktə olunur. Ona görə də maraqlı, konstruktiv dialoq qurmaq bacarığı öyrədilməlidir. İnteraktiv təlim müəllim və şagirdlər arasında dialoqa əsaslanan mürəkkəb qarşılıqlı əlaqə prosesidir. Dialoqda iştirak təkcə dinləmək deyil, həm də eşitmək, nəinki danışmaq, həm də başa düşülmək qabiliyyətini tələb edir. İnteraktiv təlim metodları çox səmərəlidir, çünki onlar yüksək motivasiyanı, tədrisdə maksimum fərdiliyi təşviq edir, şagirdlər üçün yaradıcılıq və özünü həyata keçirmək üçün geniş imkanlar yaradır. Bu təlimdə şagirdlər müstəqil, şüurlu şəkildə, öyrənmənin hər bir addımını yaşayaraq bilik əldə etdikləri üçün materialın daha möhkəm mənimsənilməsi təmin olunur.

Şagirdlərə öz gücünü və qabiliyyətlərini hiss etməyə imkan verən interaktiv üsullardır. Uşaqların özünə inamı artır. Qarşılıqlı hörmət, digər insanların fikir və hərəkətlərinə dözümlülük tərbiyə etmək çox vacibdir. Ünsiyyət bacarığı, insanlarla ünsiyyət qurmaq, danışıqlar aparmaq, kompromislər tapmaq, komandada işləmək kimi keyfiyyətlər cəmiyyətdə yüksək qiymətləndirilir. [2] İnformasiya əsrində, bir insanın bütün məlumat axınını “həzm edər” bilmədiyi bir zamanda, birlikdə işləmək bacarığı vacibdir. İnteraktiv metodlar məsuliyyətləri bölüşdürmək, məqsədlər qoymaq, balanslı, düzgün seçim etmək, vəziyyəti təhlil etmək bacarığını tələb edir, həmçinin yaradıcı düşüncə hissi, sevinc hissi və işindən dərin məmnunluq hissi verir.

3. BULGULAR

Dərslərdə interaktiv təlimin təşkilinin bir neçə qaydası vardır. Onlara diqqət edək. Birinci qayda. Bütün iştirakçılar (şagirdlər) bu və ya digər dərəcədə işə cəlb edilməlidir. Bu məqsədlə bütün iştirakçıları müzakirə prosesinə daxil etmək üçün texnologiyadan istifadə etmək faydalıdır. Digər tərəfdən, müəllimlərin bu və ya digər formada bilavasitə iştirakı olmadan müəllimlərin fəal təlim metodlarına yiyələnməsi qeyri-mümkündür. Siz aktiv öyrənmə üsulları haqqında çoxlu ədəbiyyat oxuya bilərsiniz, lakin onları yalnız birbaşa sınaqdan keçirərək, yalnız oyunda şəxsi iştirak, beyin fırtınası və ya müzakirə yolu ilə öyrənmə bilərsiniz. İkinci qayda. İştirakçıların psixoloji hazırlığının qayğısına qalmalıyıq. Məsələn burasındadır ki, dərse gələn hər kəs müəyyən iş formalarında birbaşa iştiraka psixoloji cəhətdən hazır deyil. Müəyyən bir əsarət, məhdudiyət və ənənəvi davranış təsir göstərir. Bu baxımdan isinmə hərəkətləri, şagirdlərin işdə fəal iştirakına daim həvəsləndirilməsi, şagirdlərin özünü həyata keçirməsi üçün imkanların yaradılması faydalıdır. Üçüncü qayda. İnteraktiv texnologiyada şagird 30 nəfərdən çox olmamalıdır. Yalnız bu şəraitdə kiçik qruplarda məhsuldar iş mümkündür. Axı hamının dinlənilməsi, hər bir qrupa məsələ ilə bağlı çıxış etmək imkanı verilməsi vacibdir. Dördüncü qayda. İş sahəsi elə hazırlanmalıdır ki, bütün interaktiv iştirakçıların böyük və kiçik qruplarda işləmək üçün yerlərini dəyişməsi asan olsun. Yəni şagirdlər üçün maksimum fiziki rahatlıq yaradılmalıdır. Cədvəlləri siyənək sümüyü şəklində düzmək daha yaxşıdır ki, hər bir şagird dərslər rəhbərinə yarı dönüb otursun və kiçik qrupda ünsiyyət qurmaq imkanı olsun. Yaradıcı iş üçün lazım olan təlimatlar və ya paylama materialları əvvəlcədən hazırlansa yaxşıdır. Beşinci qayda. Prosedur və qaydalar dərslər əvvəlində müzakirə edilməli və onları pozulmamağa çalışılmalıdır. Məsələn, bütün iştirakçıların ifadə olunan istənilən nöqtəyi-nəzərdən tolerant olacağı və hər kəsin söz azadlığı hüququna hörmət edəcəyi ilə razılaşmaq vacibdir.

Altıncı qayda. İştirakçıları könüllülük əsasında qruplara bölmək daha yaxşıdır. Sonra təsadüfi seçim prinsipindən istifadə etmək məqsədəuyğundur. Qrup işi zamanı müəllim müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir:

- qruplarda işin gedişinə nəzarət edir;
- suallara cavab verir;
- mübahisələri və iş prosedurlarını tənzimləyir;
- fəvqəladə hallarda ayrı-ayrı şagirdlərə və ya qruplara yardım göstərir.

Şagirdlərin birləşmə fəaliyyəti təkə bilik və ya bacarıqların formalaşdırılmasında dərslər üçün effektiv deyil, təkrar və ümumiləşdirici dərslər üçün qrup formalarından istifadə daha az təsirli deyil; Öyrənilən material mövzu ilə bağlı təkrar təhlil, aydınlaşdırma, sistemləşdirmə və nəticələr çıxarmaq üçün geniş məlumat verir. Qrup işinin formalarından istifadə olunur: dərslər-konfranslar, dərslər-məsləhətləşmələr. Mövzunun öyrənilməsinin bu mərhələsində ən çətin, eyni zamanda ən təsirli forma müzakirədir.

Qruplarda işi başa vurduqdan sonra bir çox hallarda qruplararası ünsiyyəti təşkil etmək lazımdır (ümumi mənzərəni aydınlaşdırmaq, sistem qurmaq, ümumiləşdirmək, düşünmək və qarşılıqlı qiymətləndirmə imkanlarını təmin etmək üçün). Bu, ünsiyyətdə (nitq mədəniyyəti, məntiq, arqument sənəti) təlim təşkil etmək üçün əlavə bir fürsətdir. Müşahidələrin göstərdiyi kimi, qrup işi təşkilati fəaliyyət formasıdır, lakin əsas odur ki, qrupun fəaliyyətinin məzmunu qalır. Buna görə də, bu iş formasından ən səmərəli istifadə problemini həll etmək lazımdır, yəni, tərəkürün inkişafı üçün şərait yaratmaq, materialı “sədədən mürəkkəbə” prinsipinə uyğun seçmək lazımdır. Qrupda işləmək üçün ilkin bacarıqları tətbiq etdikdən sonra konstruktiv, yaradıcı xarakterli tapşırıqlar vermək lazımdır.

4. SONUÇ

İşdə interaktiv təlim texnologiyasından istifadə imkan verir:

Şagirdə:

- şəxsi əks etdirmənin inkişafı;
- ümumi işə cəlb olunmaq barədə məlumatlılıq;
- təhsil fəaliyyətində fəal subyekt mövqeyinin formalaşdırılması;
- ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı;
- əxlaq normalarının və birgə fəaliyyət qaydalarının qəbul edilməsi;
- koqnitiv fəaliyyətin artması.

Sinifə:

- sinifin qrup icması kimi formalaşması;
- koqnitiv marağın artırılması;
- qrup düşüncəsi prosesində təhlil və özünü təhlil etmə bacarıqlarının inkişafı.

Müəllimə:

- təhsil prosesinin təşkilinə qeyri-standart münasibət;
- təkə təhsildə deyil, həm də digər hallarda şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə üçün motivasiya hazırlığının formalaşdırılması.

KAYNAKLAR:

1. Abasov A. (2015). Müasir Tədris Metodları və İnnovasiyalar. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
2. Gündüz Ş., & Özdemir İ. E. (2017). The Use of Interactive Methods in Primary Education: A Case Study in Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 112, 200-209.
3. Kılıç D. (2016). Effects of Interactive Learning Environments on Academic Success and Attitude Towards Science. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12(2), 245-256.

ANTIOXIDANT ACTIVITY OF ENDEMIC ASTRAGALUS CRYPTOCARPUS DC
PLANT

ENDEMİK ASTRAGALUS CRYPTOCARPUS DC BİTKİSİNİN ANTIOKSİDAN
AKTİVİTESİ

DENİZ İRTEM KARTAL¹, ZAFER YAREN^{1*}, MERYEM AKGÜL²

¹Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü,

0000-0001-9669-5828

¹MSc, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü,

0000-0002-3833-1900

²MSc, Mardin Artuklu Üniversitesi, Biyoloji Bölümü,

0000-0002-8385-4815

Özet

İnsanlar geçmişten günümüze bitkileri gıda, yakıt, hayvan yemi, boya, kozmetik, ilaç gibi çeşitli amaçlar için kullanmışlardır. Tedavi amaçlı olarak kullanımının da çok eski dönemlere dayandığına dair kanıtlar vardır. Dünyada yaklaşık olarak 422.000 çiçekli bitki türünün bulunduğu ve bunlardan 70000 tanesinden tıbbi amaçlı olarak faydalandığı tahmin edilmektedir. Türkiye, bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu farklı iklim özellikleri nedeniyle bitki çeşitliliği bakımından dünyanın en zengin coğrafyalarından biri olarak kabul edilmekte ve yaklaşık 12000 bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır. Bu türlerden yaklaşık 3700 tanesini de endemik türler oluşturmaktadır. 2500-3000 takson ile dünyada en büyük cinslerden biri, Fabaceae (Baklagiller) ailesinde yer alan *Astragalus*'lardır. Ülkemizde de 450 civarında türü bulunan *Astragalus*'ların 201-224'ünün endemik olduğu bildirilmiştir. *Astragalus cryptocarpus*, Van İli'nde yayılış gösteren endemik türlerdendir. Antioksidanlar, serbest radikallerin zararlı etkilerine karşı vücudumuzu koruyan maddelerdir. Bitkiler doğal antioksidanların başlıca kaynağını oluştururlar. Doğal antioksidanların büyük ve önemli bir kısmını oluşturan fenolik bileşikler, bitkilerin tüm kısımlarında bulunabilen, yüksek antioksidan kapasiteye sahip ve sağlık açısından önemi birçok çalışma ile kanıtlanan bileşiklerdir. *Astragaluslar*, önemli fitokimyasallar olan fenolik bileşiklere sahip bitkilerdir. Sahip oldukları bu fitokimyasal bileşikler ile immünomodülatör, kardiyoprotektif, hepatoprotektif, anti-kanser, anti-inflamatuar, anti-bakteriyel, anti-oksidan gibi birçok özellikleri saptanmıştır. Bu çalışmada, *Astragalus cryptocarpus* bitkisinin çiçek kısmından elde edilen hidrometanol ekstresinin antioksidan aktivitesinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen ekstrenin radikal süpürme aktivitesi DPPH yöntemine göre belirlenmiştir. Ayrıca bitki ekstresinin sahip olduğu toplam fenolik ve toplam flavonoid madde içeriklerinin belirlenmesinde ise sırasıyla Folin-Ciocalteu ve alüminyum klorür kolorimetrik yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ekstrenin DPPH radikalinin yarısını etkisiz hale getiren ekstre miktarını yansıtan IC₅₀ değeri hesaplanmış ve 27.52 µg/ml olarak bulunmuştur. Ayrıca bitki ekstresinin sahip olduğu toplam fenolik içerik 626.4 µg GAE/mg ve toplam flavonoid madde miktarı ise Kateşin eş değeri 369.1 µg CE/mg olarak bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: *Astragalus*, antioksidan, fenolik, flavonoid

Abstract

People have used plants for various purposes from past to present, such as food, fuel, animal feed, dye, cosmetics, and medicine. There is also evidence that their use for therapeutic purposes dates back to very ancient times. It is estimated that there are approximately 422,000 species of flowering plants in the world, and 70,000 of these are used for medicinal purposes. Turkey is considered one of the richest geographies in the world in terms of plant diversity due to its geographical location and different climate characteristics and is home to approximately 12,000 plant species. Approximately 3,700 of these species are endemic. One of the largest genera in the world with 2,500-3,000 taxa is *Astragalus*, which is in the Fabaceae (Legume) family. It has been reported that 201-224 of the *Astragalus* species, which have approximately 450 species in our country, are endemic. *Astragalus cryptocarpus* is one of the endemic species spreading in Van Province. Antioxidants are substances that protect our body against the harmful effects of free radicals. Plants are the main source of natural antioxidants. Phenolic compounds, which constitute a large and important part of natural antioxidants, are compounds that can be found in all parts of plants, have high antioxidant capacity and have been proven to be important for health by many studies. *Astragalus* are plants that have phenolic compounds, which are important phytochemicals. With these phytochemical compounds, many properties such as immunomodulatory, cardioprotective, hepatoprotective, anti-cancer, anti-inflammatory, anti-bacterial, and anti-oxidant have been determined. In this study, it was aimed to determine the antioxidant activity of the hydromethanol extract obtained from the flower part of the *Astragalus cryptocarpus* plant. The radical scavenging activity of the obtained extract was determined according to the DPPH method. In addition, the Folin-Ciocalteu and aluminum chloride colorimetric methods were used to determine the total phenolic and total flavonoid content of the plant extract, respectively. According to the results obtained from the study, the IC₅₀ value reflecting the amount of extract that neutralizes half of the DPPH radical was calculated and found to be 27.52 µg/ml. In addition, the total phenolic content of the plant extract was found to be 626.4 µg GAE/mg and the total flavonoid substance amount was found to be 369.1 µg CE/mg, equivalent to Catechin.

Keywords: *Astragalus*, antioxidant, phenolic, flavonoid

Endemik *Astragalus cryptocarpus* Ekstresinin Antioksidan Aktivitesi

Deniz İRTEM KARTAL¹, Zafer YAREN^{1*}, Meryem AKGÜL²

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Fakültesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

²Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü

GİRİŞ

İnsanlar geçmişten günümüze bitkileri gıda, yakıt, hayvan yemi, boya, kozmetik, ilaç gibi çeşitli amaçlar için kullanmışlardır. Tedavi amaçlı olarak kullanımının da çok eski dönemlere dayandığına dair kanıtlar vardır (1). Ülkemiz de zengin bir flora sahiptir ve çok çeşitli bitki türünü barındırmaktadır. Bu bitkilerden biri de dünyanın değişik bölgelerinde ve aynı zamanda ülkemizde de tedavi amaçlı olarak kullanılan ve kullanımı 2000 yılı aşkın bir süre öncesine dayanan *Astragalus*'lardır (2). *Astragalus*'lara ait çeşitli türlerin antioksidan aktivite gösterdiği bildirilmiştir (3). Fenoller ve flavonoidler gibi fenolik bileşikler, bitkilerden elde edilen antioksidan özelliklere sahip fitokimyasal bileşenlerdir (4). Van ili ve çevresinde birçok endemik bitki türü yer almaktadır. *Astragalus cryptocarpus* Van'da yaylı gösteren endemik türlerden biridir. Bu çalışmada, *Astragalus cryptocarpus* bitkisinin çiçek kısmından elde edilen hidrometanol ekstresinin antioksidan kapasitesi ile toplam fenolik ve toplam flavonoid içeriklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Şekil 1. Çalışmada kullanılan *Astragalus cryptocarpus* DC.'nin arazi fotoğrafı.

Materyal ve Metod

Çalışma materyali olan *Astragalus cryptocarpus*, Van'ın Çatak ilçesinde toplandı (Şekil 2) ve teşhisi yapıldıktan sonra çiçek kısmı ayrılarak gölgede kurutuldu (Şekil 3). Bir öğütücü yardımıyla toz haline getirildi (Şekil 4). 8 gr tartılarak (Şekil 5) koyu renkli bir şişeye konuldu. Üzerine 50:50 (%) oranında metanol:su ilave edilerek 40°C'de 48 saat boyunca ısıtıcı manyetik karıştırıcıda ekstre edildi (Şekil 6). Süre sonunda hidrometanol ekstresi farklı bir şişeye süzülür (Şekil 7). Ekstre evaporatörle çözümü uzaklaştırıldı (Şekil 8). Ekstre -80°C'de bir gece saklandı ve ertesi gün liofilize edildi (Şekil 9). Ekstrelerin stok çözeltileri alınarak antioksidan aktivite deneylerine geçildi. Elde edilen ekstrenin DPPH serbest radikal giderme yöntemi, Blois metodunun (1958) modifiye şekline göre yapıldı (5). Ayrıca bitki ekstresinin sahip olduğu toplam fenolik ve toplam flavonoid madde içeriklerinin belirlenmesinde ise sırasıyla Folin-Ciocalteu ve alüminyum klorür kolorimetrik yöntemleri kullanıldı.

Şekil 2. Bitki materyali

Şekil 3. Kurutma

Şekil 4. Öğütme

Şekil 5. Tartma

Şekil 6. Karıştırma

Şekil 7. Süzme

Şekil 8. Çözümü uzaklaştırma

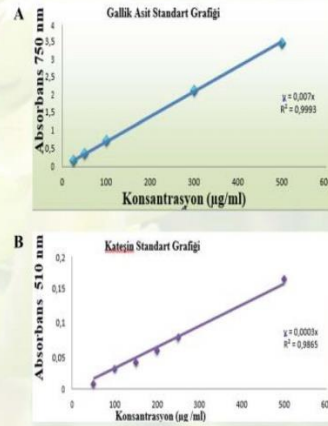
Şekil 9. Liofilizasyon

BULGULAR

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ekstrenin DPPH radikalının yarısını etkisiz hale getiren ekstre miktarını yansıtan IC₅₀ değeri hesaplanmış ve 27.52 µg/ml olarak bulunmuştur (Çizelge 1). Bitkinin toplam fenolik ve toplam toplam flavonoid madde içeriklerini belirlemek için standart olarak sırasıyla galik asit ve kateşin kullanılmıştır (Şekil 10). Ayrıca bitki ekstresinin sahip olduğu toplam fenolik içerik 626.4 µg GAE/g ve toplam flavonoid madde miktarı ise Kateşin eş değeri 369.1 µg CE/g olarak bulunmuştur (Çizelge 2).

Çizelge 1. DPPH radikal süpürme aktivitesinin IC₅₀ değeri

Materyal	Bitki Kısım	IC ₅₀ (µg/ml)
<i>Astragalus cryptocarpus</i> hidrometanol ekstresi	Çiçek	27.52

Şekil 10. A) Toplam fenolik madde içeriği için galik asit standart grafiği.
B) Toplam flavonoid madde içeriği için kateşin standart grafiği.

Çizelge 2. *Astragalus cryptocarpus*'un toplam fenol ve toplam flavonoid madde içerikleri

Bitki Materyali	TFM (µg/g kuru ekstre)	TFİ (µg/g kuru ekstre)
<i>Astragalus cryptocarpus</i> (Çiçek)	626.4	369.1

*TFM (Toplam fenolik madde), TFİ (Kateşin eşdeğeri toplam flavonoid)

SONUÇ

Çalıştığımız bitki türü olan *Astragalus cryptocarpus* 'un çiçek kısmının antioksidan içeriklerinin yüksek olduğu ve diğer *Astragalus* türlerinde olduğu gibi iyi bir antioksidan kapasiteye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Yaren Z, İrttem Kartal D, Çelik İ. (2024) Artemisia hannuschechii Boiss. (Çiğ yosunu) Yapraklarının Etanol Ekstresinin Antioksidan Kapasitesinin Belirlenmesi. Doğu Fen Bilim Derg. 6(2):38-48. doi:10.57244/dfbd.1485888
- Yaren Z, & Kartal D. İ. (2024). Van İli'nde Yaylı Gösteren *Astragalus* türünün Çiçek ve Toplam Flavonoid İçeriklerinin Belirlenmesi: Araştırma Makalesi. European Journal of Health Sciences Journal, 2(2), 35-43.
- Linnek J., Mitraine-Offier A. C., Miyamoto, T., Tanaka, C., Paulsht, T., Avundak, S., Lacaille-Dubois, M. A. (2011). Cycloartane glycosides from three species of *Astragalus* (Fabaceae). Helvetica Chimica Acta, 94(2), 230-237. doi:10.1002/hlca.201001157
- Singh, S. K., ve Patra, A. (2018). Evaluation of phenolic composition, antioxidant, anti-inflammatory and anticancer activities of *Polygonatum verticillatum*.
- Ery Yaren, N., İrttem Kartal, D., & Çelik, İ. (2020). Antioxidant properties of *Cichorium intybus* L. (chicory) extracts and their cytotoxic effects on hep2 cells. Cichorium intybus 1. (bitkisel) ekstraktlarının antioksidan özellikleri ve hep2 hücreleri üzerindeki sitotoksik etkileri. Yüzüncü Yıl University Journal of Agricultural Sciences , vol.30, no.3, 444-453.

**DETERMINATION OF ANTIOXIDANT ACTIVITIES OF EXTRACTS FROM
DISSINGIA LEUCOMELAENA MUSHROOM**

**DİSSİNGİA LEUCOMELAENA MANTARINDAN ELDE EDİLEN
EKSTRAKTLARIN ANTIOKSİDAN AKTİVİTELERİNİN BELİRLENMESİ**

DENİZ İRTEM KARTAL¹, ZAFER YAREN^{1*}, HANDAN DORUK², İSMAİL ACAR³

**¹Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü,
0000-0001-9669-5828**

**¹MSc, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü,
0000-0002-3833-1900**

**²MSc, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü,
0009-0004-5434-5511**

**³Doç. Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Başkale Meslek Yüksekokulu,
Organik Tarım Bölümü
0000-0002-6049-4896**

Özet

Mantarlar, 2000 yılı aşkın süredir yiyecek olarak tüketildiği gibi birçok hastalığın tedavisinde ilaç olarak da kullanılmışlardır. Son yıllardaki bilimsel çalışmalar mantarlar tarafından üretilen bileşenlerin terapötik özelliklere sahip olduğunu göstermiştir. Mantarların antikanser antidiyabetik antiviral, antihipertensif gibi özelliklerinin yanı sıra güçlü antioksidan etkilerinin olduğu bilinmektedir. Serbest radikaller, son yörüngelerinde eşleşmemiş elektron bulunduran kararsız moleküllerdir. Kararlı hale geçebilmek için diğer maddelerle reaksiyona girerler. Lipid, nükleik asit, protein gibi maddelerle reaksiyona girdiklerinde, bu moleküllerin yapısını bozarak hasara neden olabilirler. Antioksidanlar, serbest radikallerin etkisini azaltan ya da tamamen ortadan kaldıran maddelerdir. Mantarlar, antioksidan içerikleri sayesinde serbest radikalleri temizlerler. Mantarlarda bulunan antioksidanlar özellikle fenolik asitler ve flavonoidlerdir. Bu çalışmada, *Dissingia leucomelaena*'nın su ve metanol ekstraktlarının farklı konsantrasyonları kullanılarak antioksidan kapasitelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bunun için mantar ekstraktlarının DPPH radikalini süpürme etkileri ile toplam fenolik ve toplam flavonoid madde miktarları çalışılmıştır. Mantardan elde edilen ekstraktların toplam fenolik madde içeriği Folin-Ciocalteu yöntemi, flavonoid madde içeriği, alüminyum klorür kolorimetrik yöntemi, radikal süpürme aktivitesi ise DPPH yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışmalar sonucunda elde edilen veriler, DPPH radikalini süpürme etkileri göz önünde bulundurulduğunda *Dissingia leucomelaena*'nın metanol ekstresinin su ekstresine göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Toplam fenolik ve toplam flavonoid madde içeriği bakımından değerlendirildiğinde ise, toplam fenolik madde içeriği su ekstresinde metanole göre daha yüksek bulunurken, toplam flavonoid madde içeriği ise mantarın metanol ekstresinde daha yüksek bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: *Dissingia*, antioksidan, toplam fenolik

Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü FYL-2019-8418 kodlu, 8418 proje numarası ile desteklenmiştir.

Abstract

Mushrooms have been consumed as food for over 2000 years and have also been used as medicine in the treatment of many diseases. Recent scientific studies have shown that the components produced by mushrooms have therapeutic properties. Mushrooms are known to have strong antioxidant effects as well as anticancer, antidiabetic, antiviral and antihypertensive properties. Free radicals are unstable molecules with unpaired electrons in their final orbitals. They react with other substances to become stable. When they react with substances such as lipids, nucleic acids and proteins, they can disrupt the structure of these molecules and cause damage. Antioxidants are substances that reduce or completely eliminate the effect of free radicals. Mushrooms scavenge free radicals thanks to their antioxidant content. Antioxidants found in mushrooms are especially phenolic acids and flavonoids. In this study, it was aimed to determine the antioxidant capacity of *Dissingia leucomelaena* using different concentrations of water and methanol extracts. For this purpose, DPPH radical scavenging effects and total phenolic and total flavonoid content of the mushroom extracts were studied. Total phenolic content, flavonoid content, aluminum chloride colorimetric method and radical scavenging activity of the extracts obtained from the mushroom were determined by Folin Ciocalteu method. The results showed that the methanol extract of *Dissingia leucomelaena* had a higher DPPH radical scavenging effect compared to the water extract. When evaluated in terms of total phenolic and total flavonoid content, total phenolic content was higher in water extract than in methanol, while total flavonoid content was higher in methanol extract of the mushroom.

Key Words: *Dissingia*, antioxidant, total phenolic

This study was supported by Van Yuzuncu Yil University Scientific Research Coordination Office with the project number 8418, coded FYL-2019-8418.

DISSINGIA LEUCOMELAENA MANTAR EKSTRELERİNİN ANTIÖKSİDAN AKTİVİTELERİNİN BELİRLENMESİ

Deniz İRTEM KARTAL¹, Zafer YAREN^{1*}, Handan DORUK², İsmail ACAR³

^{1,2}Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Fakültesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

³Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Başkale Meslek Yüksekokulu, Organik Tarım Bölümü

Giriş

Mantarlar, 2000 yılı aşkın süredir doğu ülkelerinde besin değeri ve tıbbi özellikleri nedeniyle tercih edilmekte ve tüketilmektedir. Mantarlar geleneksel olarak dünyanın birçok ülkesinde besleyici gıda, ilaç ve kozmetik sektöründe sıkça kullanılmaktadır (2). Besinsel olarak mantarlar, proteinler, esansiyel amino asitler, mineraller, vitaminler, karbohidratlar ve lifler açısından oldukça zengindir (3). Besleyici özelliklerinin yanı sıra içerisinde barındırdıkları biyoaktif bileşenler sayesinde tıbbi öneme sahiptirler. Bu tıbbi özellikler, mantarlardaki biyoaktif bileşiklerin varlığından kaynaklanmaktadır. Fenolik bileşikler, mantarların antioksidan aktivitesine önemli katkıda bulunur. Ayrıca, mantarların antioksidan aktivitesi genellikle içerdikleri toplam fenolikleri ve flavonoidleri ile yakından ilişkilidir (4). Vücutta serbest radikal birikimi birçok hastalığa neden olabilir. Antioksidanlar serbest radikallerin zararlı etkilerinden vücudu korurlar. Bundan dolayı mantarlarda toplam fenolik ve flavonoid madde içeriğinin belirlenmesi, antioksidan aktivitesini ortaya çıkarılması oldukça önemlidir. Bu çalışmada, *Dissingia leucomelaena*'nın su ve metanol ekstraktlarının farklı konsantrasyonları kullanılarak antioksidan kapasitelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Şekil 1. *Dissingia leucomelaena* arazi görseli

Materyal ve Metod

Deney Materyali

Araştırma materyali olan *Dissingia leucomelaena*, ilkbahar mevsiminde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi kampüsü koruluğunda bulunan çam ağaçlarının altında toplandı. Teşhisi Dr. İsmail Acar tarafından yapıldı.

Ekstraksiyon

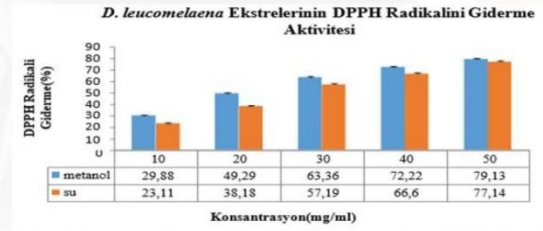
Deney materyali gölgede kurutuldu. Toz haline getirilen mantar örneğinden 8 gr tartılarak cam şişeye konuldu ve üzerine metanol eklenerek manyetik karıştırıcıda 48 saat boyunca karıştırıldı. Süre sonunda metanol süzülür ve kalan posanın üzerine su eklendi. 48 saat süre ile manyetik karıştırıcıda karıştırıldı. Süre sonunda su süzülür. Örneklerin çözümleri rotary evaporatörde uçuruldu. Ekstreler 50' lik falcon tüpler içerisinde 24 saat -80 °C'de bekletildikten sonra liofilize edildi. Elde edilen kuru ekstraktlar antioksidan deneyleri yapılana kadar -20°C'de muhafaza edildi.

Antioksidan Aktivite Çalışmaları

Elde edilen ekstraktların DPPH serbest radikal giderme yöntemi, Blois metodunun (1958) modifiye şekline göre yapıldı. Ayrıca mantar ekstraktlarının sahip olduğu toplam fenolik ve toplam flavonoid madde içeriklerinin belirlenmesinde ise sırasıyla Folin-Ciocalteu ve alüminyum klorür kolorimetrik yöntemleri kullanıldı.

Bulgular

Su ve metanol ekstraktlarının DPPH radikalini süpürme gücü, konsantrasyon artışına bağlı olarak artış göstermiştir (Şekil 2). DPPH radikal süpürme aktivitesinin IC₅₀ değeri *Dissingia leucomelaena*'nın metanol ekstresinde, su ekstresine göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 1). Toplam fenolik ve toplam flavonoid madde içeriği bakımından değerlendirildiğinde ise, toplam fenolik madde içeriği su ekstresinde metanole göre daha yüksek bulunurken, toplam flavonoid madde içeriği ise mantarın metanol ekstresinde daha yüksek bulunmuştur (Tablo 2).

Şekil 2. *D. leucomelaena* ekstraktlarının DPPH radikalini giderme kapasiteleri (%).

Tablo 1. *D. leucomelaena* ekstraktlarının DPPH radikal süpürme aktivitesinin IC₅₀ değerleri

<i>D. leucomelaena</i>	IC ₅₀ Konsantrasyon (mg/ml)
Metanol Ekstresi	24,194
Su Ekstresi	27,768

Tablo 2. *D. leucomelaena* ekstraktlarından elde edilen toplam fenolik ve toplam flavonoid madde içerikleri

<i>D. leucomelaena</i>	TFM (mg GAE/mg)	TFQ (mg QE/mg)	TFC (mg CE/mg)
Metanol Ekstresi	86,29	210,300	126,867
Su Ekstresi	103,34	78,518	34,116

*TFM (Toplam fenolik madde), TFQ (kuercetin eşdeğeri toplam flavonoid), TFC (kateşin eşdeğeri toplam flavonoid)

Sonuç

Sonuçlarımız *Dissingia leucomelaena*'nın yüksek antioksidan potansiyele ve yüksek fenol ve flavon içeriğine sahip olduğunu göstermiştir. Literatüre katkı sağlayabilecek potansiyele sahip olan bu çalışma, *Dissingia leucomelaena*'nın sağlık açısından faydalı olabileceğini ve farmasötik alanlarda kullanılabileceğini göstermektedir.

Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü FYL-2019-8418 kodlu, 8418 proje numarası ile desteklenmiştir.

Kaynaklar

- Halliwel, B. 2007. Oxidative stress and cancer: have we moved forward? *Biochem. J.* 401, 1–11
- Sañmee, R., Dell, B., Lumyong, P., Izumori, K., & Lumyong, S. 2003. Nutritive value of popular wild edible mushrooms from northern Thailand. *Food Chemistry*, 82(4), 527-532.
- Çağlarışmak, N. 2011. Edible mushrooms: an alternative food item, mushroom biology and mushroom products. In: *Proceedings of the 7th International Conference on Mushroom Biology and Mushroom Products*. Arcachon, France, 553–559.
- Barros, L., Ferreira, M.J., Queiros, B., Ferreira, I.C.F.R., Baptista, P. 2007. Totalphenols, ascorbic acid, β-carotene and lycopene in Portuguese wild edblemushrooms and their antioxidant activities. *Food Chem.*, 103, 413–419

GRAFEN OKSİT ESASLI HİBRİT MATERYALLERİN SENTEZİ, İÇME VE ATIK SULARDAN TOKSİK METAL İYONU UZAKLAŞTIRILMASINDA KULLANIMI

ADEM BÜYÜK¹, MEHMET TÜMER²

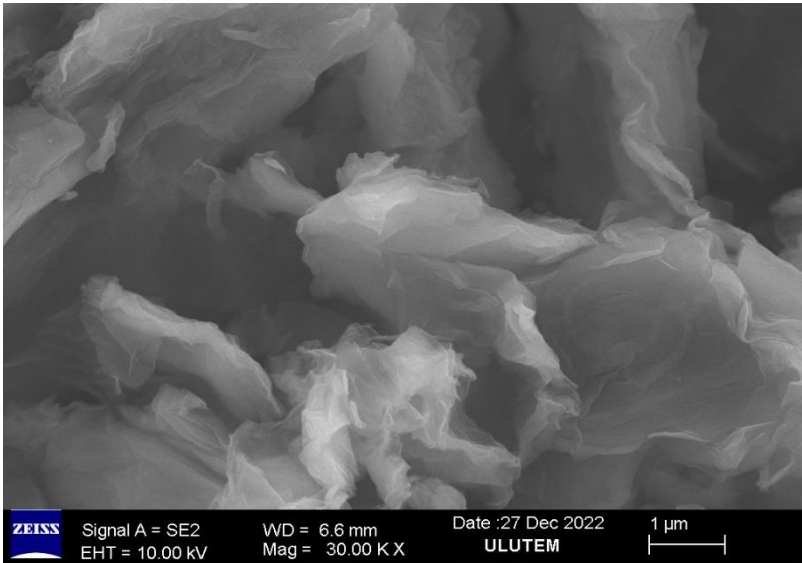
¹YL öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Fakültesi, Kimya Bölümü,
ORCID numarası: <https://orcid.org/0000-0003-3436-3080>

²Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Fakültesi, Kimya Bölümü,
ORCID numarası: <https://orcid.org/0000-0002-1882-429X>

Özet

Bu çalışmada, grafenin önce Hummer's metoduyla oksidasyonu yapılarak grafen oksit (GO) elde edilmiştir. GO'nin oksidasyon sonucu elde edilmesi sırasında en zor aşama, ürünün (GO) saflaştırma ve kurutulması basamaklarında yaşanmıştır. GO'nin saflaştırılması için bol su ile yıkama işlemleri yapılmış fakat kurutulma aşamasında uzun süreyle beklenilmiştir. GO kurutulduktan sonra karakterizasyon işlemlerinde taramalı elektron mikroskopu (SEM), FTIR ve UV-vis yöntemleri kullanılmıştır. Grafen oksit esaslı hibrit malzemeler elde etmek için çeşitli amino benzoik asit türevleri kullanılmış ve amit yapısına sahip hibrit materyaller elde edilmiştir. Hibrit malzemelerin karakterizasyonu da yine grafen oksidin karakterizasyonunda kullanılan metotlar ile yapılmıştır. GO ve hibrit malzemelerin termal kararlılığı termogravimetrik analiz (TGA) ve diferansiyel termal analiz (DTA) teknikleriyle incelenmiştir. 4-Amino benzoik asit ve grafen oksidin reaksiyonundan elde edilen hibrit materyalin SEM görüntüsü Şekil 1'de verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Grafen oksit, hibrit malzeme, toksik metal

Şekil 1. 4-Amino benzoik asit ve grafen oksidin reaksiyonundan elde edilen hibrit materyalin SEM görüntüsü

**ANALYSIS OF MENUS IN THERMAL HOTELS IN TERMS OF HEALTH
TOURISM****TERMAL OTELLERDEKİ MENÜLERİN SAĞLIK TURİZMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ****TOLGA AKCAN¹, YAĞIZ BATUHAN ERASLAN²****¹Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Gıda Teknolojileri,****<https://orcid.org/0000-0002-2488-5769>****²Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları,****<https://orcid.org/0000-0001-8047-5943>****Özet**

Sağlık turizmi, bireylerin kendi ülkelerinde bulamadıkları tıbbi bakım, sağlıklı yaşam hizmetleri veya cerrahi prosedürlere erişmek için uluslararası sınırları aşmalarıdır. Son dönemlerde yaşanan teknolojik gelişmeler, küresel iletişimdeki gelişmeler ve uluslararası sağlık standartlarının artış göstermesiyle bu olgu önemli bir artış göstermektedir. Zaman geçtikçe insan sağlığını tehdit eden unsurların artış göstermesiyle beraber bireyler kendi sağlıklı yaşam yöntemlerini bulma eğilimine daha fazla girmektedirler. Bu doğrultuda artan talep ve büyüme hızı, akademi dünyasını da yakından ilgilendirerek sağlık turizmine olan dikkati arttırmaktadır. Farklı hedef kitleleri bulunan sağlık turizmi kendi içerisinde medikal turizm, yaşlı turizmi, engelli turizmi ve termal sağlık turizmi olmak üzere dört ana başlık üzerinden değerlendirilebilir. Bu çalışma, termal sağlık turizmine odaklanarak termal otellerdeki mutfak uygulamalarının sağlık perspektifinden incelenmesi amacıyla yapılandırılmıştır. Turizm kavramını geniş bir çerçevede ele alarak, özellikle sağlık turizmi bağlamında turizmin önemini vurgulamaktadır. Sonrasında sağlık turizmi ve beslenme ilişkisine odaklanmaktadır; burada, sağlıklı beslenmenin termal sağlık turizmindeki rolü irdelenmektedir. Aynı zamanda termal tedavi uygulamalarının hangi hastalıklara olumlu etki sağladığı araştırılarak bu hastalıklar ile beslenme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'deki otel çeşitleri incelenerek tür bazında hizmet standartları araştırılmıştır. Ardından termal otellerde, termal tedavilerin iyileştirici unsurlarını desteklemek amacıyla yapılan mutfak uygulamaları detaylı bir şekilde araştırılarak ele alınmaktadır. Bölgesel otellerin mutfak stratejilerini, sağlık odaklı yemek seçeneklerini ve bu yaklaşımların müşteri sağlığına olan etkilerini örnekler ve önerilerle sunmaktadır. Genel olarak bu çalışma, termal otellerde sağlık ve beslenme standartlarını yükseltmeye yönelik stratejik yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, mutfak uygulamalarının termal tedavi süreçlerini destekleyici nitelikte olması gerektiğini ve bu sürecin otel işletmeleri tarafından daha fazla önemsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu araştırma, termal otel işletmecileri, turizm profesyonelleri ve sağlık turizmi ile ilgilenen araştırmacılar için değerli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Termal Sağlık Turizmi, Termal Otel, Sağlıklı Beslenme, Mutfak Uygulamaları

Abstract

Health tourism refers to crossing internationally to access medical care, wellness services or surgical procedures that are unavailable or unavailable in one's own country. This phenomenon shows a significant increase with the recent technological developments, global communication, and international health standards. As the threats to human health increase over time, individuals are more inclined to find their healthy living methods. The increasing demand and growth rate in this direction attract the academic world's attention. Health tourism, which has different target groups, can be evaluated under four main headings: medical tourism, elderly tourism, disabled tourism and thermal health tourism. This study is structured to examine the culinary practices in thermal hotels from a health perspective by focusing on thermal health tourism. By addressing the concept of tourism in a broad framework, it emphasizes the importance of tourism, especially in the context of health tourism. It then focuses on the relationship between health tourism and nutrition; here, the role of healthy nutrition in thermal health tourism is examined. At the same time, the positive effects of thermal treatment practices on which diseases are investigated and the relationships between these diseases and nutrition are examined. In addition, the types of hotels in Turkey are examined and service standards by type are investigated. Then, culinary practices in thermal hotels to support the healing elements of thermal treatments are investigated in detail. It presents the culinary strategies of regional hotels, health-oriented food options and the effects of these approaches on customer health with examples and suggestions. Overall, this study reveals that strategic approaches should be developed to raise health and nutrition standards in thermal hotels. It also emphasizes that culinary practices should support thermal treatment processes and that hotel operators should give this process more importance. This research provides valuable information for thermal hotel operators, tourism professionals and researchers interested in health tourism.

Keywords: Health Tourism, Thermal Health Tourism, Thermal Hotel, Healthy Nutrition, Culinary Practices

1. GİRİŞ

Dünya nüfusunun artması ve milli gelirlerin artış göstermesi ile turizm yıllar içerisinde gelişmekte, konaklama sektöründe de şiddetli rekabet ortamı oluşmaktadır. Konaklama, turizm olgusunun önemli yapı taşlarından biridir. Yapılan turizm faaliyetleri içerisinde gelirin %60 kadarını konaklama sektörü oluşturmaktadır ve gün geçtikçe gelişmeye devam etmektedir (Demirtaş, 2010:283). Turizm, konseptlerine ve uygulanış biçimlerine göre birbirlerinden ayrılmaktadır. Araştırmanın ana konusu olan sağlık turizmi, insanların çeşitli hastalıklarını tedavi etmek amacıyla veya ortaya çıkabilecek olan hastalıkları önlemek amacıyla bir yerden bir yere seyahat etme durumunu kapsamaktadır. Bu seyahat durumu bazen medikal bir klinik olabilmekteyken bazen de çeşitli termal uygulama merkezleri veya termal oteller olabilmektedir. Aynı zamanda engelli ve üçüncü yaş turizmi olarak nitelendirilen sağlık turizminin bir kolu olan turizm çeşitleri de mevcuttur. Bu doğrultuda sağlık turizmi de termal, engelli, yaşlı ve medikal turizm olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Termal turizm; termal suların bulunduğu bölgelerdeki çevre ve iklim faktörleri de göz önüne alınarak insan sağlığını olumlu yönde katkı sağlamak amacı ile hekim kontrolünde fizik tedavi, psikoterapi, egzersiz, diyet gibi uygulamaların sunulduğu genellikle rehabilite edici sağlık hizmetleridir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). İnsanların sürekli değişen ihtiyaçlarına paralel olarak, bu çalışmanın konusu olan sağlık turizmi kapsamında termal turizm için seyahat edenlerin sayısında son yıllarda artış görülmektedir. Bu artış, turizmin bu koluna hizmet veren işletmelerin sayısında da artışa neden olmuştur (Emir ve Saraçlı, 2014:71). Bu işletmeler kaplıcalar, oteller, kür merkezleri ve kür klinikleri şeklinde sıralanabilir.

Türkiye’de termal sağlık turizmi kapsamında kaynak yoğunluğu olan ve hizmet verebilecek işletmelerin varlığı açısından Balıkesir, Afyonkarahisar, Bursa, Denizli, Aydın, Bolu, Kütahya gibi şehirler ön plana çıkmaktadır. Jeotermal suların olumlu etki yaptığı hastalıklar arasında; solunum sistemi hastalıkları, cilt hastalıkları, romatizmal hastalıklar, kalp dolaşım sistemi hastalıkları ve daha birçok hastalık bulunmaktadır. Bu bağlamda termal otel işletmelerini ziyaret eden turist kitlesi genellikle bu hastalıkların iyileşmesine yardımcı olan tedavi şekillerini uygulamak amacı ile gelmektedir (Aksu ve Özcan, 2018). Termal sağlık turizmi sektöründe hizmet veren otel işletmeleri jeotermal suyun kullanımı ile egzersiz tedavileri, masaj, fizik tedavi ve rehabilitasyon, hidroterapi, balneoterapi, termal kür gibi tamamlayıcı tedavi hizmetleri de sunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022) Bu tedavi hizmetlerine katkı sağlamak amacıyla işletmeler, kendilerine bağlı yiyecek-içecek işletmelerinde söz konusu hastalıklara olumlu yönde katkı sağlayacak gıda ürünlerine, menülerinde yer vermeleri, çeşitli hastalıklar için sağlıklı menüler oluşturmaları, özel durum menüleri oluşturmalarıdır. Bu çalışmanın amacı termal sağlık turizmi ile sağlıklı beslenme kavramlarını ortak çatı altında birleştirerek, termal sağlık turizminin daha verimli sonuçlar verebilmesini sağlamak, bu doğrultuda termal otellerin alabilecekleri aksiyonları değerlendirmek ve öneriler sunmaktır. Ayrıca çalışmada otellerin pazarlama stratejileri ve hizmet sunumları ile ilgili uygulamaları değerlendirerek, servislerinin etkinliğini arttırmak için gerekli planlama ve uzman istihdamı gibi unsurların önemine vurgu yapılması amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışmada termal otellerin menü planlama çalışmalarında alınabilecek aksiyonların belirlenmesiyle, uzman kişiler tarafından hazırlanan menü uygulamaları ve pazarlama stratejileri ile termal otellere rehber olma potansiyeli göstermesi beklenmektedir. Bu sayede termal otellerin hizmet kalitesini artırarak uzman istihdamı teşviği ile daha profesyonel hizmet verebilmeleri hedeflenmektedir. Termal oteller özelinde literatürde menü uygulamaları ve pazarlama stratejileri bakımından somut bir çalışmaya rastlanmamış olması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, termal sağlık turizmi ve sağlıklı beslenme konularının kesişim noktalarını ele alarak, termal otellerin menülerinde sağlıklı beslenme uygulamalarının artırılmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Çalışmanın yöntemi, iki ana aşamadan oluşmaktadır: literatür taraması ve öneri geliştirme. İlk aşama, literatür taraması olup, termal sağlık turizmi ve sağlıklı beslenme alanlarındaki literatürün incelenmesini kapsamaktadır. Bu inceleme, termal sağlık turizmi ve sağlıklı beslenme kavramlarının tarihsel gelişimi, bu kavramlar arasındaki etkileşimler ve termal otellerdeki uygulamalar üzerine odaklanmıştır. Literatür taraması sürecinde, ulusal ve uluslararası kaynaklar, akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili sektör yayınları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Tarama sürecinde, termal sağlık turizmi ve sağlıklı beslenme ile ilgili kilit kavramlar belirlenmiş ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, termal sağlık turizminin insan sağlığı üzerindeki etkileri, termal uygulamaların metabolizma üzerindeki olumlu etkileri ve bu etkilerin sağlıklı beslenme ile nasıl entegre edilebileceği konularına odaklanılmıştır. İkinci aşamada, literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda, termal otellerin menü planlaması ve sunumlarına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Bu aşamada, termal otellerde sağlıklı beslenme uygulamalarının nasıl artırılacağı ve bu uygulamaların termal tedavi süreçleri ile nasıl uyumlu hale getirilebileceği üzerine derinlemesine bir analiz yapılmıştır. Öneri geliştirme süreci, mevcut literatürdeki boşlukların tespit edilmesi ve bu boşlukların doldurulmasına yönelik stratejilerin belirlenmesini içermektedir. Bu süreçte, termal otellerde sunulan menülerin analiz edilmesi, sağlıklı beslenme ilkelerine uygun menü alternatiflerinin geliştirilmesi ve bu menülerin termal uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi üzerine çalışılmıştır.

Öneriler, termal otellerin mevcut menü yapısına entegre edilebilecek sağlıklı beslenme seçeneklerinin artırılmasını ve bu seçeneklerin termal uygulamalarla uyumlu olmasını hedeflemektedir. Ayrıca, bu önerilerin uygulanabilirliği, termal otellerin mevcut operasyonel yapısı, müşteri profili ve bölgesel beslenme alışkanlıkları gibi faktörler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın yöntemi, literatür taraması ve öneri geliştirme süreçlerinin yanı sıra, bu süreçlerin uygulama aşamasında karşılaşılabilecek potansiyel zorlukları ve bu zorlukların nasıl aşılabileceğini de içermektedir. Bu bağlamda, önerilen değişikliklerin uygulanabilirliğini artırmak amacıyla, termal otellerin yönetim ekipleri ile yapılacak iş birlikleri, personel eğitim programları ve müşteri bilgilendirme stratejileri gibi konular da ele alınmıştır. Çalışmanın bulguları, termal otellerin menülerinde sağlıklı beslenme seçeneklerinin artırılması ve bu seçeneklerin termal uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi yönündeki önerilerin, otellerin müşteri memnuniyetini artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, bu yöntem, termal sağlık turizmi ve sağlıklı beslenme kavramlarını bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, termal otellerin menü planlamasında yapılabilecek yenilikçi değişiklikler için sağlam bir temel oluşturmuştur. Literatür taraması ve öneri geliştirme süreçleri, bu tür otellerde sunulan sağlıklı beslenme uygulamalarının hem teorik hem de pratik bir çerçevede ele alınmasına olanak tanımış olup, gelecekteki araştırmalar ve uygulamalar için de rehberlik edecek önemli bulgular sunmaktadır.

3. BULGULAR

Tarihte dünyanın birçok bölgesinde doğal termal sular hastalıkları iyileştirici etkisinin olduğu inancı ile sıklıkla kullanılmış, sağlık teknolojisinin yetersiz olduğu dönemlerde geleneksel ilaç yöntemlerinin yanında birincil tedavi yöntemi olmuştur. Günümüzde teknoloji sayesinde yeni tedavi yöntemleri bulunmakta ve gelişimini sürdürmektedir. Bundan kaynaklı termal tedavi uygulamaları mevcut tıbbi tedavi yöntemlerini destekleme amacıyla kullanılmaktadır. Son dönemlerde insan popülasyonunun giderek artması tüketimin de aynı orantıda artmasına sebep olmaktadır. Tüketimde var olan hızın üretim aşamasında karşılanamamasından dolayı doğru beslenmeyi de engellemektedir. Giderek artan stresli yaşam şartları insanları kötü alışkanlıklara sevk etmekte ve sağlıklarına önem vermedikleri bir ortama sokmaktadır. Tüm bunların neticesinde salgın hastalıkların etkisinin artması zamanla insanları sağlık anlamında duyarlı hale getirmiş, tatil planlarının bir parçasını da termal kaynaklar sağlayan işletmelere yönlendirmeye itmiştir (Tengilimoğlu ve Gürcü, 2017: 73-74). Termal sağlık turizmi termomineral su banyosu, içme kürleri, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanında iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerinin birleştirilmesi ile yapılan kür (tedavi) uygulamaları olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı bu turizm türünün içerisinde yer almaktadır. Termal turizme hizmet eden işletmelerde sunulan faaliyetlerin birinci önceliği kişinin sağlığını geri kazanmaya veya olanı korumaya yönelik tedavi hizmetlerini sunuyor olmasıdır. Bununla beraber konaklama, yeme-içme, eğlence, vb. faaliyetleri de sunması, termal işletmeleri diğer otel işletmelerinden ayıran özelliklerini ortaya çıkarmaktadır.

3.1. Termal Tedaviler ve Hastalık İlişkisi

Termal su tedavisi her ne kadar önemli bir alternatif tedavi yöntemi olsa da yan etkileri de bulunmaktadır. Kişinin bireysel hastalık durumu göz önünde bulundurularak oluşabilecek yan etkilerin engellenmesi gerekmektedir. Yakın dönemde tıbbi operasyon geçiren, mevcut kanser tedavisi gören, dikkate değer derecede yüksek veya düşük tansiyon hastalığı olan, iltihaplı hastalığı olan, organ yetersizliği olan bireyler için termal tedavi uygulamaları tavsiye edilmemektedir (Genç ve Deveci, 2021:74).

Termal terapilerin sağlığı olumlu yönde etkilediğine dair çeşitli teoriler ne sürülmektedir. Klick ve Stratmann (2007:3) yapmış olduğu çalışmalarda termal suyun kişinin kanını zehirden arındırabileceğini, kan dolaşımını düzene sokabileceğini, bağışıklık sistemi ve sindirimi iyileştirebileceğini ileri sürmüşlerdir. Cilde verilen sıcaklığın kan damarlarının genişlemesine ve kasların gevşemesine olanak sağladığı belirtilmiştir. Bir başka araştırmaya göre şiddetli bel ağrısı şikyeti olan kişilerin kullandıkları ilaçlara ek olarak termal tedavi uygulamalarına katılmaları ile ağrılarında önemli ölçüde azalma gözlemlenmiştir (Constant, 1995:1317). Nguyen, Revel ve Dougados (1997:79) yaptıkları çalışmalar neticesinde sırt ağrısı olan kişilerde de benzer bulgulara rastlamışlardır. Oluşturdukları kontrol gruplarının incelenmesi doğrultusunda ilaç tedavisini termal uygulamalar ile destekleyen kişilerin, yalnızca ilaç tedavisi uygulayan kişilerden daha hızlı iyileşme etkisi gösterdiği gözlemlenmiştir. Osteoartrit (kireçlenme) günümüzde oldukça yaygın olarak görülen kronik dejeneratif bir hastalıktır. İlaç, fizik tedavi, hidroterapi ve iklim terapisini içeren tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Bununla birlikte termal tedavilerin, ağrıyı hafifletmek ve fiziksel fonksiyonu iyileştirmek iyi güvenli bir yol olduğu Szucs vd., (1989:8) tarafından yapılan çalışma ile ortaya konulmuştur. Liken Ruber Planus; deri ve ağız bölgesinde yoğun kaşıntıya neden olan, sık karşılaşılan kronik bir deri rahatsızlığıdır. Kendine özgü bazı klinik ve histolojik özellikler barındırır. Bu hastalığın tedavisinde genellikle belirli ilaç tedavileri kullanılmaktadır. Fakat bu konuda yapılan bir araştırma doğrultusunda klimaterapi ve balneoterapi uygulamaları sonucunda hastaların dört ila altı hafta da hastalıklarında önemli iyileşme ve kaşıntı oluşumunda azalma gözlemlenmiştir (Sara vd., 2020:11) Doğal termal sular, cilt hastalıkları tedavisinde etkili olabilecek kükürt ve tuz gibi madenleri içermektedir. Sülfat kaynakları, mantar önleyici, antioksidan, dem azaltıcı etkileri nedeniyle birçok kronik inflamatuvar hastalıklarda tedavi yöntemi olarak kullanılabilir (Nunes ve Tamura, 2012:253). Termal suların içerdiği bir diğer madde olan magnezyum, sedef hastalığının yayılmasında rol oynayan bazı maddelerin üretimini azaltarak iyileştirici etki gösterebilmektedir (Matz, Orion ve Wolf, 2003:133). Kronik kalp yetmezliği olan hastalarda altmış derecede on beş dakika boyunca ılık su banyosu sonrasında oluşan damar genişlemesinin, kalp fonksiyonunu geliştirdiği gözlemlenmiştir. Aşırı sıcak ve soğuk su geçişlerinden kaçınılmalı sabit derecede ve uzman doktorun belirlediği srelerde balneoterapi uygulaması yapılmalıdır (Liyama, Matsushita, Tanaka ve Kawahira, 2008:431). Ayrıca orta ve yüksek kan basıncı olan bireylerin, üç haftalık termal tedavi uygulaması sonrasında kan basınçlarında önemli ölçüde düşüş olduğu, düşük kan basıncı olan hastaların değerlerinde bir değişikliğe rastlanmamıştır. Sonuç olarak özellikle yüksek kan basıncına sahip olan hastaların termal tedavi uygulamalarından fayda gördüğü tespit edilmiştir (Ekmekcioğlu ve diğerleri, 2000:47). Astım hastalığı, hava yollarının iltihaplanması ile karakterize edilmiş, hava akımının tıkanmasına neden olan bir hastalıktır. Sıklığı ve yoğunluğu kişiden kişiye değişmesine rağmen genellikle nefes darlığı, hırıltı, öksürük ve göğüste sıkışma gibi semptomları içermektedir (Banzett, Lansing ve Reid, 1985). Astım hastalığı bulunan kişilerin yaşam kalitesini iyileştirmek ve fiziksel aktivite yapmak önemlidir. Su bazlı egzersiz bu konuda iyi bir tedavi yöntemidir. Literatürde açıklanan en yaygın su bazlı egzersizler arasında hidroterapi de bulunmaktadır (Denning ve diğerleri, 2012:47) Spor salonuna dayalı egzersizler, genellikle yaşlı olan ve yüksek yoğunlukta egzersiz yapma yetisi bulunmayan birçok KOAH hastası için zor olabilmektedir. Bu bağlamda suyun araç olarak kullanılması önemlidir. KOAH hastaları suda egzersiz yapmayı daha uygun bulmaktadır. Suda egzersiz yapmak hastaların korkularının üstesinden gelmeleri ve sosyalleşmeleri açısından önemlidir. Çünkü depresyon; KOAH hastalarının sıklıkla karşılaştığı bir durumdur. Ayrıca enfeksiyonlara karşı duyarlılık KOAH hastalığının ateşlenmesinde önemli rol oynar. Hastalarda tekrarlanan soğuk su uyarıları enfeksiyon riskini azaltır ve yaşam kalitesini iyileştirebilir (Khaltaev, Solimene, Vitale ve Zanasi, 2020).

Hastalıkların iyileşmesi için gerekli olan fiziksel (ilaç, ağrı) ve kimyasal (termoterapi, radyoterapi vb.) tedavi yöntemlerine ek olarak, destekleyici olması amacı ile termal tedavi kürlerinden olan balneoterapi, klimaterapi, peloidoterapi, talassoterapi, hidroterapi gibi kürlerin alanında uzman doktorların kontrolünde ve düzenli bir şekilde uygulanması sonucu birçok hastalığa olumlu etki sağladığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte yapılan araştırmalar doğrultusunda belirtilen hastalıkların iyileşmesine olumlu etki sağlayan gıda ürünleri de mevcuttur. Bunların yeterli, dengeli, enerjisi kontrollü ve çeşitliliğini sağlayacak şekilde düzenli olarak tüketilmesi gerekmektedir.

3.2. Solunum Sistemi Hastalıkları ve Beslenme İlişkisi

Solunum sistemi hastalıkları dünyanın nüfus yoğunluğu yüksek olan tüm bölgelerinde yüzbinlerce insanın ölümüne yol açan bulaşıcı veya bulaşıcı olmayan hastalıklardır (Ferkol ve Schraufnagel, 2014:405). Genel olarak astım, bronşit, farenjit, larenjit, sinüzit, zatürre, koah gibi çeşitli üst solunum yolu hastalıklarını kapsamaktadır. Sigara kullanımı, mesleki deformasyonlar (toz ve kimyasal), hava kirliliği, alerjen gibi etmenler solunum sistemi hastalıklarına sebep olan bazı etmenlerdir. Beslenme ve uygulanan diyet, çoğunluğu kronik şekilde seyreden bu hastalıkların gelişmesine ve ilerlemesine katkı sağlayabileceği gibi aynı zamanda tedavisi için de önemli rol oynamaktadır (Scott, Jensen ve Wood, 2014:1003). Gelişmiş ülkelerde yaygın olan “batı” beslenme modeli, rafine tahılların, kurutulmuş ve kırmızı etlerin, tatlılar ve şekerlemelerin, patates kızartmasının ve yüksek yağlı süt ürünlerinin yüksek tüketimi ile karakterize edilmektedir (Wood ve Gibson, 2009:37). Bu beslenme şekli özellikle erken yaşlarda solunum hastalıkları riskinin artması ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca fast food tüketiminin artması ve buna bağlı beslenme alışkanlıkları hava yolu duyarlılığının ortaya çıkması ile doğrudan ilişkilidir (Huang, Lin ve Pan, 2001:260). Astım ve KOAH (kronik obstrüktif akciğer hastalığı) gibi hastalıklarda beslenmenin önemini gösteren çalışmalar, özellikle hamilelik sırasında annelerin D ve E vitamini alımlarının solunum enfeksiyonunun oluşumunu engellediğini ortaya koymaktadır (Nurmatov, Devereux ve Sheikh, (2011:725). Bunun yanı sıra “Akdeniz” diyeti olarak adlandırılan ve karakterinde tam tahıllar, meyve ve sebzeler, kuru baklagiller ve doymamış yağların yoğunlukla bulunduğu diyet şekli günümüzde sağlıklı beslenmek için arayışta olan kişilerin tercih ettiği bir diyet şeklidir (Özer ve Tekinşen, 2021:15). Akdeniz diyetini uygulamanın kalıcı solunum sorunlarının ortaya çıkmasını ve gelişmesini engellemede etkili olduğunu gözlemlenmiştir. Karbonhidratın yaptığı katabolizma sonucu ciğerde biriken karbondioksit solunumda güçlükler neden olabilmektedir. Bundan kaynaklı günlük enerjinin karbonhidrattan alınan kısmı %40-55 dolaylarında sınırlandırılmalıdır. Doymuş yağlardan olabildiğince kaçınılmalı, kaliteli protein tüketimine dikkat edilmelidir (Çiftçi, Akbulut ve Mercanlıgil, 2008:12). Yapılan çeşitli alerji testleri sayesinde kişi alerjik tepkiye yol açacak besinler konusunda bilinçlenmeli ve tüketimden kaçınılmalıdır. Anadolu coğrafyası, bulunduğu konum itibariyle zengin bitki örtüsüne sahip olması, iklim yelpazesinin genişliği, önemli uygarlıklara ev sahipliği yapması, kıtalararası bağlantı rolünü üstlenmesi ve birçok ticaret yolunu içinde bulundurması ile bilinen bir coğrafyadır (Güner, Aslan, Ekim, Vural ve Babaç, 2012:51). Bölgedeki bitki çeşitliliği tarih boyunca solunum yolu hastalıklarının tedavisi için kullanılmıştır. Lamiaceae familyası kekik, nane, adaçayı, mercanköşk, dağçayı, kısamahmut, zahter, biberiye, deliçay, ve oğulotu gibi bitkilerin olduğu bir familyadır. Günümüzde çeşitli yöntemler ile solunum yolu hastalıklarının tedavisi için bu bitkiler halk arasında kullanımı sürmektedir. Bahsedilen bitkiler genellikle soğuk algınlığı, nefes darlığı ve öksürük sorunu yaşayan insanlar için halk arasında sıklıkla kullanılmaktadır. (Zare, Diker, Çankaya, 2022:48).

3.3. Kalp ve Dolaşım Sistemi Hastalıkları ve Beslenme İlişkisi

Günümüzde KVH (Kardiyovasküler Hastalık) dünya çapında ölümlerin önde gelen nedenleri arasında gösterilmektedir. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından 2022 yılında açıklanan verilere göre Türkiye’de ölüm nedenlerinin %35,4’ü dolaşım sistemi hastalıklarıdır. Teknolojinin gelişmesi ile bu hastalıkların tedavisi konusunda önemli gelişmeler kaydedilmesine rağmen her yıl kalp hastalıklarından yaşamını yitiren kişi sayısı istikrarlı şekilde artmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2021). Kalp hastalığı riskini artırabilecek birçok faktör vardır. Bunlardan yaş, cinsiyet, aile kalp hastalığı öyküsü, etnik köken gibi nedenler değiştirilemeyen risk faktörleridir. Sigara içme durumu, beslenme alışkanlığı, vücut ağırlığı, fiziksel aktivite seviyesi, depresyon gibi nedenler ise kontrol altına alınabilecek risk faktörleridir (www.betterhealth.vic.gov.au, 2023). Dolaşım sistemi hastalıklarından olan kalp yetmezliği, hipertansiyon, dolaşım bozukluğu gibi hastalıkların ortaya çıkışının engellenmesi ve tedavisine destek olması amacıyla termal tedavi önerilmektedir. Ayrıca bahsedilen hastalıkları önleme önlemleri ile ilgili olarak sağlıklı yaşam tarzını benimsemenin kalp krizi riskini %80-94 oranında azalttığı tahmin edilmektedir (Akeson, Weismayer, Newby ve Wolk, 2007). Sağlıklı yaşam tarzını belirlemenin yanı sıra beslenme tercihleri dolaşım sistemi hastalıklarını önlemenin veya etkilerini yavaşlatmanın en önemli yollarından bir diğeridir. Gelişmiş dünyadaki kardiyovasküler bozuklukların birçoğunun altında hipertansiyon ve dolaşım bozukluğu olduğunun bilinmesinin yanı sıra her ikisi de beslenme alışkanlığından etkilenmektedir (Tousoulis, Oikonomou ve Economou, 2016:1724). Yıllar boyunca beslenme ve kalp hastalığı arasındaki bağlantılara yönelik aydınlatıcı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar ışığında kalp hastalığını önlemek ve mevcut hastalığın gelişimini yavaşlatmak için en iyi beslenme, meyve ve sebzeler, tam tahıllar, kuruyemişler, balık, kümes hayvanları ve doymamış yağların olduğu bir beslenmedir. Yüksek alkol, kırmızı ve işlenmiş etler, rafine karbonhidratlar, ilave şeker, sodyum içeren yiyecek ve içecekler ve trans yağlı yiyeceklere karşı ölçülü ve dikkatli davranmak gerekmektedir. Bu beslenme düzenine uygun diyet uygulayan kişilerde kalp hastalığı riskinin %31 oranında azaldığı gözlemlenmiştir (Chiuve vd., 2012:1011). Kontrollü yapılan bir çalışma doymamış yağ açısından zengin sızma zeytinyağı veya fındık yağı ile desteklenen Akdeniz diyetinin uzun vadede kardiyovasküler hastalığı olan kişilerde majör kardiyovasküler olayların görülme sıklığının azaldığını ortaya koymuştur (Estruch ve diğerleri, 2018:34). Bunun yanı sıra yapılan bir çalışmada taze sarımsakta bulunan “allisin” adı verilen bileşiğin kolesterolü düşürdüğü dolayısıyla kalp hastalığı riskini azalttığı öne sürülmüştür (www.betterhealth.vic.gov.au, 2023). Sodyum ve potasyum, kan basıncını ve kalbin sağlığını düzenlemede etkili rol oynayan mineraller arasında gösterilmektedir. Tuz oranı düşük olan yiyecekler tüketmek ve potasyum içeriği açısından zengin ürünler tüketmek KVH riskini büyük ölçüde azaltabilmektedir. Özellikle meyve ve sebzeler, baklagiller ve az yağlı süt ürünleri potasyum kaynağı açısından zengin besinlerdir. Fakat işlenmiş ekmekler, paketli atıştırmalıklar, konserve, fast food vb. gıda tüketiminde bu hastalık riskinin artış göstermesi beklenmektedir (Shan ve diğerleri, 2020:1091).

3.4. Kas ve İskelet Sistemi Hastalıkları ve Beslenme İlişkisi

Kas ve iskelet sistemi sağlığı; sağlam kaslar, kemikler, eklemler ve bitişik bağ dokularından oluşan bir sistemin sağlıklı performansını ifade eder (Dünya Sağlık Örgütü, 2022). Sistemi etkileyen yüz elliden fazla farklı hastalığı ve durumu kapsar. Aşağıda araştırmanın konusu olan eklem iltihabı, iltihaplı romatizma, yumuşak doku romatizması, kronik bel ağrısı vb. termal tedavilerin direkt olumlu etki sağladığı kas ve iskelet sistemi hastalıklarının beslenmeyle olan ilişkisi incelenmiştir.

Yaşlanma, travma, yetersiz beslenme veya diğer nedenlere bağlı kas ve iskelet sistemi bozuklukları, özellikle yaşlı nüfusta önemli zorluklara neden olmaktadır (Briggs ve diğerleri, 2016:245). Diyet değişiklikleri, fiziksel hareketsizlik, metabolik değişiklikler ve obezite, bu durumların başlangıcında ve ilerlemesinde beslenme faktörünün rolü giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Dengeli bir metabolizma kas ve iskelet sistemi için büyük önem arz etmektedir. Bu etkinin kanıtlanmasına rağmen sağlıklı bir diyet ve beslenmenin önemi göz ardı edilmektedir. Vitaminler, mineraller, proteinler ve yağ asitleri gibi besinler kemik, kas ve eklemlerin korunması için gereklidir. Yeterli D vitamini, kalsiyum, magnezyum ve protein tüketimi, kemik gücü ve osteoporozun önlenmesi için gereklidir (Coras, Murillo-Saich ve Guma, 2020). Tıbbi tedaviyi destekleyici olarak omega-3 yağ asitleri ile desteklenen Akdeniz diyeti önerilmektedir. Çalışmalar aynı zamanda kuru erik tüketiminin kemik kaybını azaltmada etkili olduğunu gözlemlemiştir (Nikiphorou ve Philippou, 2023:7). Diyet faktörleri ile kas-iskelet sistemi bozuklukları arasındaki bağlantıyı inceleyen bir çalışma B vitamini ailesinden B12 ve B6 vitaminleri ve selenyumdan oluşan besin takviyelerinin kas ve iskelet sistemi bozukluklarının tedavisinde iyileştirici potansiyele sahip olduğunu ileri sürmüştür (Coras ve diğerleri, 2020). Yapılan farklı çalışmalarda meyveler ile yapılan beslenme müdahalelerinde özellikle yaban mersini, liyofilize çilek tozu ve çarkıfelek meyvesi kabuğunun tüketiminden sonra kas ve iskelet sistemi ağrılarında önemli bir azalma gözlemlenmiştir (Chell ve diğerleri, 2017), (Farid ve diğerleri, 2010:602). Bununla birlikte argan yağı, polifenoller açısından zengin zeytinyağları ve omega-3 açısından zengin balık yağı gibi yağlar ile desteklenen besinlerin osteoartriti olan kişilerde karşılaşılan ağrılarda önemli bir azalma gözlemlenmiştir (Essouiri ve diğerleri, 2017:4). Tip 2 kolajen içeren besin gıda takviyeleri kas ve iskelet ağrılarında önemli azalmalar olduğunu ve kırık hasarını azaltabileceği gözlemlenmiştir (Lugo, Saiyed, Lane, 2016:11). Ayrıca avokado, zerdeçal, zencefil, çoklu doymamış yağ asitleri ve D vitamini kullanımının değerlendirilmesi sonucunda bu ürünlerin kas ve iskelet sistemi ağrılarının hafifletilmede etkili olabileceği ortaya konulmuştur (Boyd, Crafford, Berry ve Deuster, 2019:1442).

3.5. İnflamatuar Hastalıklar ve Sedef Hastalığı ve Beslenme İlişkisi

Kronik inflamasyon hastalıkları, insan vücudunun istenmeyen maddelere karşı tehlike arz etmese de o şekilde algılaması ve yavaş iyileşme gösteren bir iltihaplanmadır. Vücutta bulunan istenmeyen mantarlar ve bakteriler, aşırı alkol tüketimi, sigara tüketimi, stres, alerjen uyarılar ve kötü beslenme bu duruma sebep olabilmektedir. Yapılan çalışmalar doğrultusunda hastalığın yaşanmasını önlemek adına Akdeniz diyetleri, meyve, sebze ve diğer bitkisel gıdaların günlük diyete kayda değer ölçüde eklenmesi gerekmektedir (Wagenaar vd., 2021:2). Bunun yanı sıra mevcut hastalığı olan kişilerin yüksek lifli diyetler uygulaması, inflamasyon seviyelerinin azalmasına yardımcı olduğu gözlemlenmiştir (King, vd., 2007). Türkiye’de bilinen adı ile sedef hastalığı; cildin içerisine bulunan hücrelerin normalden daha hızlı çoğalmasına ve ciltte kabarıklık oluşmasına sebep olan bir cilt hastalığıdır. Hastalığın sebepleri arasında genetik faktörler, alkol ve sigara kullanımı, diyet ve stres gösterilebilir. Artan vücut kitle indeksi ve kilo alımı gibi spesifik faktörler hastalığın görünümü ve şiddeti konusunda önemli rol oynamaktadır (Wu ve Weinberg, 2019:7). Bu doğrultuda uygulanan diyetler hastalığın oluşmasını engelleyebileceği gibi, semptomlarının da azalmasını sağlayabilmektedir. Sedef hastalarının beslenmesinde yağ tüketimi seçimi önemli rol oynamaktadır. Hayvansal ürünlerde bulunan doymuş yağ asitleri açısından zengin bir beslenme uygulamasının aksine, içerdiği oleik asit sayesinde hücre zarlarını zararlı oksidatif etkilere karşı koruyan sızma zeytinyağı tüketimi tavsiye edilmektedir (Barrea ve diğerleri, 2016:13). Sedef hastaları için omega-3 ailesinden olan yağ asitleri iltihap oluşumunu engellemeye yardımcı olurken, omega-6 yağ asitleri iltihap oluşmasına neden olabilir.

Bu bakımdan sedef hastalığı olan kişilerin diyeti omega-3 yağ asitleri bakımından zengin olmalı, omega-6 asitleri tüketimi ise sınırlı olmalıdır (Garbicz ve diğerleri: 2022:8). Omega-3 yağ asidi bakımından zengin olan balıkların tüketimi oldukça önem arz etmekle birlikte, omega-6 yağ asidi bakımından zengin olan ayçiçeği ve kanola yağlarının tüketimi sınırlandırılmalıdır (Salar ve Uz, 2021:207). Özellikle dere balığı, uskumru, sardalye, ton, ringa ve somon balığı çeşitleri yağlı olup omega-3 yağ asidi bakımından zenginlik göstermektedir (Turan ve diğerleri, 2013:49). Basit şekerlerin (glikoz, fruktoz, sükröz) aşırı tüketiminin sedef hastalığı semptomlarının artmasına sebep olduğu gözlemlenmiştir (Kanda ve diğerleri, 2020:5). Sedef hastalığına yönelik spesifik bir beslenme diyet yöntemi mevcut değildir. Kişi fiziksel durumuna, metabolizmasına ve alerjen maddelere olan hassasiyetine göre kendi diyet çeşidini belirleyebilmektedir. Genel olarak alkolden, hayvansal yağlardan, kırmızı etten, basit şekerlerden ve yüksek oranda işlenmiş gıdalardan kaçınılmalıdır. Antioksidan kaynağı olan sebze ve meyvelerin yanı sıra omega-3 bakımından zengin besinler, kuruyemişler ve balıklar bol miktarda tüketilmelidir. Vejetaryen beslenme, glutensiz beslenme, Akdeniz diyeti gibi beslenme uygulamaları tavsiye edilmektedir.

3.6. Obezite Hastalığı ve Beslenme İlişkisi

Günümüzde obezite ciddi bir salgın ve küresel düzeyde bir sağlık sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde obezite oranında görülen artış dikkat çekmektedir. Obezite hastalığının her geçen yıl artış göstermesi bilimsel dünyada oldukça fazla yankı bulmakta ve ciddi bir sağlık sorunu olarak ifade edilmektedir. Bu şekilde ifade edilmesinin en büyük nedenleri arasında, obezitenin aynı zamanda kanser, diyabet, çeşitli kardiyovasküler hastalıkların oluşumunda da önemli şekilde rol oynaması olarak gösterilebilmektedir (Bielec ve diğerleri, 2017:296). Obezite hastalığının tedavisi uzun vadeli ve karmaşıktır. Diyet tedavileri, egzersiz tedavileri, ilaç tedavileri, cerrahi müdahaleler gibi birçok yöntem kullanılmaktadır (Ricci ve diğerleri, 2016:393). Suda yapılan egzersizlere katılım göstermek obezite hastaları için etkili bir tedavi yöntemi olarak kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde suda yapılan egzersizin karada yapılan vücut egzersizlerine oranla daha az yorgunluğa sebebiyet verdiği ve daha fazla kalori tükettiği yönündedir. Bu doğrultuda obezite hastalarına suda egzersiz yöntemi şiddetle tavsiye edilmektedir (Oral ve diğerleri, 2021:424). Balneoterapi yöntemleri uzun yıllardır pek çok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır. Aynı zamanda yapılan araştırmalar doğrultusunda balneoterapinin vücuttaki yağ miktarını da azalttığı gözlemlenmiştir (Rapoliene, 2016:6). Literatür incelemesi yapıldığında yalnızca termal tedavi uygulamaları ile sınırlı bir egzersiz yöntemi obezite hastalığını iyileştirmede zorlanırken, termal tedavi uygulamaları ve sağlıklı beslenme uygulamalarının birlikte uygulanması bu etkiyi önemli oranda artırmıştır. Obezite hastalığı olan bireyler için termal uygulamalar sıklıkla önerilmesine rağmen bunu beslenme ile desteklemek hastalığın seyri için büyük önem taşımaktadır. Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (ESFA), günlük diyet referansı alımının %45 ila %65'inin karbonhidratlardan, %20 ila %35'inin yağlardan alınmasını önermektedir. Kilo kaybı için günlük 500 kcal enerji açığı tavsiye edilir ve enerji yoğunluklu gıdalardan kaçınması önerilir. Peynir, yoğurt gibi az yağlı süt ürünleri ve yağsız etler tüketilmesi tavsiye edilmektedir. Enerji alımının azaltılmasına yönelik bazı öneriler şunlardır;

- Düşük enerji yoğunluğu olan gıdalar tercih edilmelidir.
- Gizli yağlardan kaçınılmalıdır. Yağ oranı düşük gıdalar tercih edilmelidir.
- Gıda hazırlama yöntemlerinden az yağ ile uygulanan yöntemlerin tercih edilmesi gerekmektedir.

- Sebze ve meyve tüketimine oldukça önem verilmelidir. Et yerine bitkisel bazlı yiyeceklerin tercihi önem arz etmektedir.
- Tam tahıl ürünleri, baklagiller, sebze ve meyvelerin tüketimi ile diyet lifi alımının artırılması gerekmektedir.
- Şekersiz ve kalorisiz içeceklerin tüketilmesi tavsiye edilmektedir.

Tüm bu önerilerin yanı sıra obezite hastalığı ile aynı zamanda farklı bir hastalığa sahip olan bireyler her hastalığını göz önünde bulundurarak gıda seçimini yapmalıdır. Tüm bu termal egzersiz yöntemleri ile beslenme yöntemleri birleştirildiği takdirde obezite hastalığı için olumlu sonuçlar alınacağı bilinmektedir. Burada en önemli unsur kişinin kendi motivasyonu sağlaması ve hastalığı için ihtiyacı olan fiziksel aktivite ve beslenme gereksinimlerinin doğru bir şekilde karşılanmasıdır. Bu doğrultuda kişinin kendisine ve hizmet sağlayan işletmelere önemli görevler düşmektedir.

3.7. Termal Turizm İşletmeleri

Termal oteller bulunduğu bölgede termal turizmin gelişmesinde birincil role sahiptir (Boekstein, 2014:5). Ancak termal turizme olan talebin artışı termal otellerin arz tarafına da yansımaktadır. Termal otel sayısı arttıkça oteller arasındaki rekabet de kızışmaktadır. Bu durum termal otellerin ürün ve hizmetlerinin özgün olarak ön plana çıkması gerektiğine işaret etmektedir. Termal turizme hizmet eden işletmelerde sunulan faaliyetlerin birinci önceliği kişinin sağlığını geri kazanmaya veya olanı korumaya yönelik tedavi hizmetlerini sunuyor olmasıdır. Bununla beraber konaklama, yeme-içme, eğlence, vb. faaliyetleri de sunması, termal işletmeleri diğer otel işletmelerinden ayıran özelliklerini ortaya çıkarmaktadır (Fidancı, 2002:22). Termal otelleri diğer otellerden ayıran belli başlı özelliklere bakılacak olursa bunlar;

Hasta ve sağlıklı kişilere aynı anda hizmet sunabilen işletmeler olmakla birlikte, mineralli su kaynaklarının yanına veya yakınına kurulma (Aslan, 1992),

Tıp biliminden faydalanarak bu bilimin getirdiği gelişmeleri bünyesinde bulundurmakla birlikte, turizm sektörünün gerekliliği olan eğlence, konaklama ve sosyo-kültürel faaliyet hizmetlerini de bünyesinde bulundurma,

Bu işletmelerin birinci önceliği insan sağlığı olduğundan, bünyesinde çok sayıda deneyimli doktor, diyetisyen, fizyoterapist ve hemşire çalışması

- Yılın bütün aylarında kür uygulamaları devam ettiğinden, aynı zamanda suya dayalı bir eğlence merkezi olarak görülmesi (Ülker, 1988:53),
- Yeme-içme, hastalıkları tedavi etme veya koruma ve dinlenme gibi unsurların yanı sıra, spor, müzik, tiyatro gibi farklı faaliyetlerinin de bulunması şeklinde sıralanabilir.

Tıp biliminin her geçen yıl teknoloji ile harmanlanarak gelişim kaydetmesi, yeni tedavi yöntemleri bulunarak bu yöntemlere ulaşım imkanının kolaylaşması, yeni bulunan ilaçlarla birlikte hastalıkların çözülmesini zaman anlamında kısaltması gibi unsurlar termal kür uygulamalarının güncelliğini korumasına ve bu turizm hareketine olan arzın artmasına engel olmamıştır.

Türkiye’de Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine İlişkin Yönetmeliğe bakıldığında termal tesislerin konaklamalı ve konaklamasız termal tesisler şeklinde ikiye ayrıldığı görülmektedir. Konaklamasız termal tesislerin asgari özellikleri incelendiğinde dikkat çeken unsur en az bir adet yeme-içme ünitesinin bulundurulma zorunluluğudur. Konaklamalı termal tesisler ise yönetmelikte tanımlanan konaklama tesisleri arasından tür ve sınıf belirterek isimlendirilebilir.

Buna göre konaklamalı termal tesisler; yıldızlı termal otel, termal tatil köyü, butik termal otel, termal apart otel şeklinde sınıflandırılabilir (Turizm Tesislerinin Belgelemesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik, 2019, 27). Türkiye'nin termal kaynak sayısının yoğunluğuna ve kalitesine bakıldığında dünyada önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır (İbret, 2007:138). Fakat termal tesis sayıları ve yatak sayıları incelendiğinde zaman geçtikçe artış olduğu görülse de aynı yoğunluğa ve kapasiteye sahip değildir. Tablo 6'da Türkiye'nin termal tesis ve yatak sayıları verilmektedir.

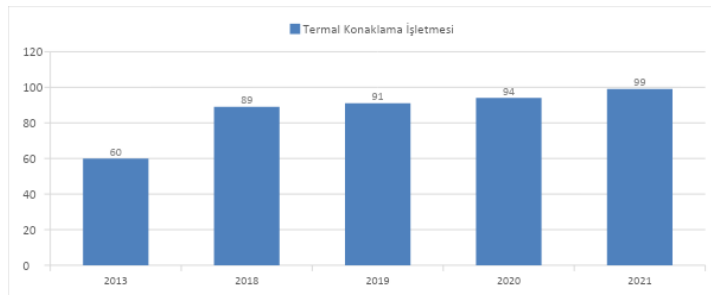
Tablo 1: Türkiye'deki Turizm Belgeli Termal Konaklama Tesisi ve Yatak Sayısı

Türü	Sınıfı	Turizm Yatırım Belgeli		Turizm İşletme Belgeli	
		Tesis	Yatak	Tesis	Yatak
Termal Otel	Toplam	19	7.171	94	32.164
	5 Yıldızlı	8	4.409	44	22.554
	4 Yıldızlı	5	1.597	30	7.319
	3 Yıldızlı	6	1.165	19	2.240
	1 Yıldızlı			1	50
Termal Tatil Köyü	Toplam	1	310		
	5 Yıldızlı	1	310		
T. Müstakil Apart Otel	Sınıf yok			3	189
Butik Termal Otel	Sınıf yok			2	124
Toplam		21	7.481	99	32.477

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024

Tablo 1 incelendiğinde Türkiye'deki termal otel işletmeleri yoğunluklu olarak yıldızlı otel statüsünde nitelendirilmiştir. Buna göre en fazla turizm işletme belgeli termal konaklama tesisi 44 adet ile beş yıldızlı termal otel olarak gösterilebilir. Tabloda dikkat çeken bir diğer unsur ise, termal tatil köyü statüsündeki işletmelerin sayısında artış olacağı takdirde ülke bazında termal otel yatak kapasitesinin önemli derecede artış göstereceği öngörülebilir. Yıllık termal konaklama tesis sayısındaki artış oranını gözlemleyebilmek adına Şekil 8'de turizm belgeli termal konaklama işletmelerinin tesis sayıları yıllık olarak verilmiştir.

Şekil 1: Türkiye'deki Yıllara Göre Turizm Belgeli Termal Turizm İşletmesi Sayısı

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Şekil 1 incelendiğinde 2013 yılından 2021 yılına kadar geçen sürede 39 adet termal konaklama işletmesi açılmıştır. Konaklama tesislerine gelen anlamda bakıldığı zaman 2013 yılından itibaren Türkiye’de 1.236 konaklama tesisi açılmıştır. Bu istatistiklere bakıldığı zaman termal konaklama işletmesi artış hızı anlamında yavaş büyüme gösterdiği anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Termal tesisler, çeşitli doğal kaynakları bünyesinde barındırarak, bu kaynakların tedavi edici unsurları ile gelen misafirlerine sağlık vadeden işletmelerdir ve önemli sorumluluklara sahiplerdir. Bireylerin sağlığına yarar sağlayan uygulamaların insanlık için getirdiği faydayla birlikte, bu uygulamalara büyük bir hassasiyetle yaklaşmaları gerekmektedir. Söz konusu insan sağlığı olduğunda yapılan tüm uygulamaların birbirleri ile orantılı, birbirlerini tamamlayıcı olmaları önem teşkil etmektedir. Bu doğrultuda işletmelerin termal vasfını taşıması için gerekli olan belli başlı özellikleri bünyesinde bulundurması gerekmektedir. Bu özellikler deneyim, gözlem ve tartışmalar neticesinde belirlenmiştir. Öncelikle termal tesis kaynakları kullanabilmesi için uygun bir konuma konuşlanmalıdır. Kullanılan jeotermal kaynağın analizleri yapılmış olmalı ve kamuoyu ile paylaşılmalıdır. Ekolojik dengenin korunması amacıyla doğaya olan zarar minimum düzeye indirilmiş olmalıdır. Kullanılan jeotermal kaynakların hangi tür hastalıklara olumlu etki sağladığı belirlenmeli ve gelen misafirlere açıklanmalıdır. Kullanılan kaynaklarda normal su ile karışım gibi herhangi bir hileye başvurulmamalı, suyun muhafazası belirlenen kriterlere göre sağlanmalıdır. Misafirlere uygulanan termal tedavi yöntemlerinin kontrolü düzgün bir şekilde sağlanmalı, acil müdahale durumlarına karşı gerekli uzman istihdamı ve müdahale odaları bulunmalıdır. Çalışan tüm personel departman ayırt etmeksizin termal uygulamalar hakkında bilgilendirmeli, misafirden yöneltilen sorulara cevap verebilecek yetkinliğe ulaşılması sağlanmalıdır. Tesisin tüm departmanlarında hijyen ve sanitasyon kurallarına uyulmalı, personele bu konuda eğitimler verilmelidir. Aynı zamanda işletme olarak bir hijyen sertifikasına sahip olunmalıdır. Son olarak hizmet olarak sunulan termal tedavi uygulamalarının yanı sıra uygun diyet programları eşliğinde tedaviye destek olunmalıdır.

4.1 İşletme Yönetimlerine Öneriler

- Sağlık ve güvenlik standartlarını daha da geliştirmek amacıyla termal otellerin daha sağlam izleme sistemlerini benimsemesi tavsiye edilir. Bu sistemler düzenli olarak denetlenen ve tespit edilen sorunların çözümü için geri bildirim mekanizmalarını içermelidir.
- En son gıda güvenliği teknolojisi ve ekipmanlarının benimsenmesi riskleri önemli ölçüde azaltabilir ve en yüksek standartların tutarlı bir şekilde korunmasını sağlayabilir.
- Mutfak personelinin termal uygulamaların sağlığa yararı hakkında bilgilerinin sınırlı düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda yalnızca mutfak personelinin değil tüm departmanların bilgi sahibi olması gerektiği gibi, misafir tarafından yöneltilen sorulara yanıt, ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm bulmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda personelin termal sağlık hakkında bilinçlendirilmesi ve eğitim alması tavsiye edilir.
- Tesisleri ziyaret eden misafirlerin hangi amaçla ziyaret ettiği personeller tarafından bilinmektedir. Bireysel olarak misafirler ile ilgilenmek, onların sorunlarına çözüm bulmaya, sağlıklarına destek olmayı amaçlamak, kendilerini özel hissetmelerine olanak sağlar ve ortaya bir tercih sebebi çıkabilir.
- Tesisin hizmet önceliği belirlenmeli ve bu önceliğe göre en iyisi olma arayışına girilmelidir. Otel konaklaması, termal sağlık turizmi, devre tatil gibi farklı konseptlerin

tamamını bünyede barındırmak, tüm alanlarda aksaklık yaşanmasına sebep olabilmektedir. Gelen misafirlerin taleplerini doğru şekilde karşılayamamak, tercihlerinin değişmesine yol açabilir.

- Termal tedavi uygulamalarına tamamlayıcı etken olması amacıyla araştırma kapsamında belirtilen ve daha da genişletilmeye muhtaç olan gıda ürünlerini kullanarak yeni menü kalemleri oluşturulabilir.
- Oluşturulan menü kalemlerini otel misafirlerine pazarlayabilmek adına menü kartlarında kullanılan ürünler belli hastalıklarla ilişkilendirilerek sunulabilir. “Örnek oluşturması adına menü kartı örneği ek olarak sunulmuştur.”
- Belirli aralıklarla termal uygulamalar ve beslenme ilişkisini konu olan seminerler düzenlenerek misafirlerin bu alanda bilgi sahibi olmaları hedeflenebilir.
- Pazarlama araçlarında otelde uygulanan termal tedaviler hakkında detaylı bilgilere yer verilmeli, otelde uygulanmayan yöntemleri mevcut göstermekten kaçınılmalıdır.
- Sosyal medya araçları vasıtasıyla çeşitli platformlarda paylaşımlar yaparak müşterilere ulaşabilir, otelin sağlıklı menü ve sağlıklı yaşam konseptini daha iyi vurgulayabilme şansı elde edilebilir.
- Otelde uygulanan sağlıklı menüleri deneyimleyen misafirlerin yapmış olduğu olumlu geri bildirimleri bir tanıtım materyali olarak kullanmak, destinasyonun çekiciliğini arttırabilir.
- Otelde düzenlenecek istihdam edilen beslenme uzmanının da katıldığı sağlıklı mutfak workshop’ları sayesinde misafirlerin ilgisini çekmede bir araç olarak kullanılabilir.

Bu çalışma gelecekte araştırmalar için bir temel oluşturmuş ve termal otellerdeki mutfak uygulamalarında dikkat edilmesi gereken önemli alanları vurgulamıştır. Burada sunulan bilgilerin, konaklama endüstrisinde termal sağlık ve beslenmeye yönelik aksiyonları optimize etmeye yönelik süregelen çabalara katkıda bulunarak konuk deneyimlerinin iyileşmesine yol açacağı umulmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Abud, T., Kounidas, G., Martin, K. R., Werth, M., Cooper, K., ve Myint, P. K. (2022). Determinants of Healthy Ageing: A Systematic Review of Contemporary Literature. *Aging Clinical and Experimental Research*, 34(6), 1215–1223.
- Acar, A., (2020). Turizmin Tarihi Kökenleri, *Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 31, Sayı 3, s.307
- Akesson, A., Weismayer, C., Newby, P.K. ve Wolk, A. (2007). Combined Effect of Low-risk Dietary and Lifestyle Behaviors in Primary Prevention of Myocardial Infarction in Women. 167:2122–2127.
- Akgöz, E., (2013). Düşünceden Uygulamaya Otel İşletmeciliği. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akıncı, Z. (2010). *Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi: Alanya Bölgesindeki Konaklama İşletmelerinde Kriz Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Tespit ve Çözümüne Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
- Akoğlan K. M., Evren, S., ve Çakır, O. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 7-22.
- Aksu, M., Özcan, S. (2018). Konaklama İşletmelerinin Maliyet Yöntemi Açısından Karşılaştırılması: Çanakkale Örneği, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 39, s.490-496

- Aktaş, A. (2002). *Turizm İşletmeciliği ve Yönetimi*. (2. Basım), Antalya: Azim Matbaası.
- Altaş, A. (2016). Diversity Problem of Diet Menus Prepared as Part of Medical Tourism and Alternative Solution Recommendations Therefor. *International Journal of Health Management and Tourism*, 1(3), 11–24.
- Albine, M. ve Irene, K. (2017) Series: Practical Guidance to Qualitative Research. *European Journal of General Practice*, 23:1, 271-273,
- Altaş, A. (2016). Diversity Problem of Diet Menus Prepared as Part of Medical Tourism and Alternative Solution Recommendations Therefor. *International Journal of Health Management and Tourism*, 1(3), 11–24.
- Álvarez, M.B.M., Hernández, G.C., Quesada, A.G. ve Martín, J.M.G. (2018). Medición del impacto psicológico en pacientes con psoriasis en tratamiento sistémico. *Actas Dermosifiliogr.* 109:733–740.
- Arslan Çilhoroz, İ., ve Sivuk, D. (2021). Ülkelerin Termal Turizm Harcamaları Bakımından Termal Turizm Verimliliklerinin Değerlendirilmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(62), 548-559.
- Aslan, Z. (1992). *Termal Turizm İşletmelerinde Hizmet Standartlarının Geliştirilmesi ve Pazarlama Faaliyetine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, (Yayınlanmamış).
- Aygen, M.S. (1979). *Afyon Karahisar Kaplıcaları ve Maden Suları*, Türkeli Yayınları, Afyon.
- Azaklı, H. S. (2012). *Institutional and spatial aspects of thermal tourism in Turkey : Nevşehir Kozaklı Thermal Tourism Center*. Middle East Technical University.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Banzett, R.B., Lansing, R.W., Reid, M.B. (1985). Reflex compensation of voluntary inspiration when immersion changes diaphragm length. *Journal of Applied Physiology*. 59(2):611–8.
- Barrea L., Nappi F., Di Somma C., Savanelli M.C., Falco A., Balato A., Balato N. ve Savastano S. (2016). Environmental Risk Factors in Psoriasis: The Point of View of the Nutritionist. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. s. 13:743.
- Barutçugil S. İ. (1989). *Turizm İşletmeciliği*. (3. Basım), İstanbul: Beta Basım.
- Bayram, M. ve Oduncuoğlu, F. (2019). Turizm Sektöründe Yiyecek-İçecek Hizmetlerinin Sağlık Turizmi Türleri ile İlişkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (3), 2360-2382
- Białk-Wolf A. (2010). Zdrowotna funkcja współczesnej. In: Boruszczak M., editor. *Turystyka zdrowotna (Health Tourism) Academy of Tourism and Hotel Management in Gdansk; Gdansk, Poland*.
- Bielec, G., Kwasna, A., ve Gaworska, P. (2017). The Influence of Aqua Power Aerobics on Body Mass Reduction in Middle-aged, Overweight Women. *Turkish Journal of Physical Medicine and Rehabilitation*, 63(4), 293–298.
- Boekstein, M. (2014). From illness to wellness-has thermal spring health tourism reached a new turning point? *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*. 3(2), 1-11.
- Boyd, C., Crawford, C., Berry, K. ve Deuster, P. (2019). Conditional Recommendations for Specific Dietary Ingredients as an Approach to Chronic Musculoskeletal Pain: Evidence-Based Decision Aid for Health Care Providers, Participants, and Policy Makers. 20:1430–1448.

- Briggs, A.M., Cross, M.J., Hoy, D.G., Sanchez-Riera L., Blyth, F.M., Woolf, A.D. ve diğeri. (2016). Musculoskeletal health conditions represent a global threat to healthy aging: a Report for the 2015. *World Health Organization World Report on Ageing and Health*. 56:S243–55.
- Burkart, A. J., ve Medlik, S. (1981). *Tourism: Past, Present and Future*. Tourism: Past, Present and Future. Sayı 2.
- Cacciapuoti, S., Luciano, M.A., Megna, M., Annunziata, M.C., Napolitano, M., Patruno, C., Scala, E., Colicchio, R., Pagliuca, C., Salvatore, P. ve diğeri. (2020). The Role of Thermal Water in Chronic Skin Diseases Management: A Review of the Literature. *J. Clin. Med.* s.11, 3047.
- Chang, R. C. (2017). The Influence of Attitudes Towards Healthy Eating on Foodconsumption When Travelling. *Current Issues in Tourism*, 20(4), 369–390.
- Charles, R., Goeldner, J., Brent Ritchie, R. (2009). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies* 11th edition.
- Chell, J., Scofield, R.H., Barrett, J.R., Kurien, B.T., Betts, N., Lyons, T.J., Zhao, Y.D. ve Basu, A. (2017). Strawberries Improve Pain and Inflammation in Obese Adults with Radiographic Evidence of Knee Osteoarthritis. *Nutrients*. 9:949.
- Chen, J. (2021). What Drives İnternational Tourism Development in the Belt and Road Initiative. *Journal of Destination Marketing & Management*, s.19.
- Chiuve, S. E., Fung, T. T., Rimm, E. B., Hu, F. B., McCullough, M. L., Wang, M., Stampfer, M. J., ve Willett, W. C. (2012). Alternative dietary indices both strongly predict risk of chronic disease. *The Journal of nutrition*, 142(6), 1009–1018.
- Cleland, J. A. (2017). The Qualitative Orientation in Medical Education Research. *Korean Journal of Medical Education*, 29(2), 61–71.
- Constant, F., Collin, J.F., Guillemin, F. ve Boulange, M. (1995). Effectiveness of Spa Therapy in Chronic Low Back Pain: Randomized Clinical Trial. *Journal of Rheumatology*, 22(7): 1315-1320.
- Coras, R., Murillo-Saich, J. D., ve Guma, M. (2020). Circulating pro-and anti-inflammatory metabolites and its potential role in rheumatoid arthritis pathogenesis. *Cells*, 9(4), 827.
- Creswell, J. W., ve Miller, D. L. (2000). Determining Validity İn Qualitative İnquiry. *Theory İnto Practice*, 39(3), 124-130.
- Çakırkaya, M. E. (1994). *İstanbul'daki 5 Yıldızlı Lüks Şehir Otellerinde Tasarımın Gelişimi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çallı, D. S. (2015). Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 4(1), 4-28.
- Çelebi, D., & Yılmaz, E. (2019). Cerrahi Hastalarda Enteral ve Parenteral Beslenmede Kanıta Dayalı Uygulamalar ve Hemşirelik Bakımı. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (7), 714-731.
- Çelik, S. (2001) *Termal Turizm İşletmelerinin Yapısı, İşleyişi ve Müşterilerin Rekreasyon Talebi*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya. (Yayımlanmamış).
- Çiftçi, H., Akbulut, G., Mercanlıgil, S. (2008). Solunum Sistemi Hastalıkları ve Beslenme Tedavisi, *T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 728*, s.12

- Çoruh, S. (1986). Şifalı Sularımız ve Tıbbi Turizm Sorunlarımız, Turizm Bankası A.Ş. Turizm Yıllığı, Ankara, s.45.
- Damani, J.J., De Souza, M.J., VanEvery, H.L., Strock, N.C. ve Rogers, C.J. (2022). The role of prunes in modulating inflammatory pathways to improve bone health in postmenopausal women. 13:1476–92.
- Dashper, K., Li, S., He, M., Zhang, P. ve Lyu, T. (2021). Ageing, Volunteering and Tourism: An Asian Perspective. *Annals of Tourism Research*, 89, 103248.
- Demirtaş, N. (2010). Otel İşletmeciliği, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Yayın No: 67, s.2-285
- Denning, W.M., Bressel, E., Dolny, D., Bressel M. ve Seeley, M.K. (2012). A review of biophysical differences between aquatic and land-based exercise. *International Journal of Aquatic Research and Education*. 6:46-67.
- Doğanay, H., Zaman, S. (2022). Türkiye Turizm Coğrafyası, Pagem Akademi, Ankara.
- Ekmekcioglu, C., Strauss-Blasche, G., Feyertag, J., Klammer, N., & Marktl, W. (2000). The effect of balneotherapy on ambulatory blood pressure. *Alternative therapies in health and medicine*, 6(6), 46–53.
- Emir, O. ve Saraçlı, S. (2014). *Tourism and Hospitality Management*, s.71-83.
- Erdönmez, Ö. ve Yüksel, Ö. (2013). Antalya Ulusoy Tatil Köyü ve Robinson Club Pamfilya Tatil Köylerinde Peyzaj Planlama ve Tasarım İlkeleri Açısından Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 63(2), 43-60.
- Erfurt-Cooper, P. ve Cooper, M. (2009). *Health and Wellness Tourism – Spas and Hot Springs*. Bristol: Channel View.
- Eriş, H. (2020). Sağlık Turizmi, *İksad Yayınevi*, Ankara, s.20-45
- Essouiri, J., Harzy, T., Benaicha, N., Errasfa, M. ve Abourazzak, F. E. (2017). Effectiveness of argan oil consumption on knee osteoarthritis symptoms: a randomized controlled clinical trial. *Current rheumatology reviews*, 13(3), 231-235.
- Estruch, R., Ros, E., Salas-Salvadó, J., Covas, M. I., Corella, D., Arós, F., Gómez-Gracia, E., Ruiz-Gutiérrez, V., Fiol, M., Lapetra, J., Lamuela-Raventos, R. M., Serra-Majem, L., Pintó, X., Basora, J., Muñoz, M. A., Sorlí, J. V., Martínez, J. A., Fitó, M., Gea, A., Hernán, M. A. (2018). Primary Prevention of Cardiovascular Disease with a Mediterranean Diet Supplemented with Extra-Virgin Olive Oil or Nuts. *The New England journal of medicine*, 378(25), e34.
- Farid, R., Rezaieyazdi, Z., Mirfeizi, Z., Hatef, M.R., Mirheidari, M., Mansouri, H., Esmali, H., Bentley, G., Lu, Y., Foo, Y. ve diğerleri. (2012). Oral intake of purple passion fruit peel extract reduces pain and stiffness and improves physical function in adult patients with knee osteoarthritis. 30:601–606.
- Ferkol T. ve Schraufnagel D. (2014). The global burden of respiratory disease. *Annals ATS*, 11(3):404-406.
- Fidancı, T. (2002). *Termal Turizm İşletmelerinde Maliyet Analizi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Gaworecki W.W. (2003). *Turystyka (Tourism) PWE*; Warsaw, Poland: s. 37.
- Geçgin, E. ve Çanakçı, T. (2017). Turizm Çeşitleri, (Ed. Murat Kılıçbey), *İçinde Genel Turizm* (s.47-66). Gazi Kitabevi, Ankara.

- Genç, E. ve Deveci, S. E. (2023). Suyun Tedavi Amaçlı Kullanımı: Balneoterapi ve Hidroterapi. *Bütünleyici ve Anadolu Tıbbı Dergisi*, 4(2), 62-86.
- Giritlioğlu, İ. (2013). Yiyecek İçecek Bölümlerinde İşgörenlerin ve Müşterilerin Hizmet Kalitesi Beklenti ve Algıları: Termal Otellerde Bir Araştırma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (29), 329-355.
- Goaldner, R.G.,1995, Tourism, Newyork, s.36.
- Güner A., Aslan S., Ekim T., Vural M. ve Babaç M.T. (2012).Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler). Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi ve Flora Araştırmaları Derneği Yayını. Flora Dizisi 1. İstanbul Derneği Yayını: İstanbul.
- Hall, C. M. (2011). Health and Medical Tourism: a Kill or Cure for Global Public Health?. *Tourism Review*, 66(1/2), 4-15.
- Huang S.L., Lin K.C., Pan W.H. (2001). Dietary factors associated with physician-diagnosed asthma and allergic rhinitis in teenagers: Analyses of the first Nutrition and Health Survey in Taiwan. *31:259–264*.
- Iiyama, J, Matsushita, K, Tanaka, N, Kawahira, K. (2008). Effects of single low-temperature sauna bathing in patients with severe motor and intellectual disabilities. *Int J Biometeorol*. 52:431–7.
- Inskeep, E. (1991), *Tourism Planning, An Integrated and Sustainable Development Approach*, New York/USA, s.2497.
- İbret, B. Ü. (2011). Türkiye’de Yeni Gelişen Bir Termal Turizm Merkezi: Çavundur Kaplıcası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(18), 135-164.
- Jiao J. (2023). The Role of Nutrition in Obesity, *15,11: 2556*.
- Kahraman, N. (1991). Termal Turizm Olayı ve Yalova Kaplıcaları, *Anatolia Turizm Çevre ve Kültür Dergisi*, Yıl 2 (17-18), s.12.
- Karahasanoğlu, E. B. (2004), *Beş Yıldızlı Şehir Otellerinin İşletme Modelleri ve Tasarım Kimliği Etkileşimi*, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s.11
- Kaya, A. Ş. (2023). Nutrition and Dietetics Practices in Health Tourism. In O. Doğan (Ed.), *Global Perspectives on the Opportunities and Future Directions of Health Tourism* (s. 248-264).
- Kaya, O. (2017). Turistlerin Kruvaziyer Gemileri Yiyecek ve İçecek Hizmetlerinden Beklenti ve Performans Düzeylerine İlişkin Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 22-38.
- Kervankıran, İ. (2016). Between Traditional and Modern: Thermal Tourism in Turkey. In: Egresi, I. (eds) *Alternative Tourism in Turkey*. *GeoJournal Library*, vol:121.
- Khaltaev, N., Solimene, U., Vitale, F., & Zanasi, A. (2020). Balneotherapy and hydrotherapy in chronic respiratory disease. *Journal of thoracic disease*, 12(8), 4459–4468.
- Kıngır, S. (2006). Bir Hizmet İşletmesi Olarak Beş Yıldızlı Otel İşletmelerindeki Yönetsel Sorunlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 457-481.
- King D.E., Egan B.M., Woolson R.F., Mainous A.G., Al-Solaiman Y. ve Jesri A. (2007). Effect of a High-Fiber Diet vs a Fiber-Supplemented Diet on C-Reactive Protein Level. *Arch Intern Med*. 167(5):502–506.
- Klick, J., Stratmann, T. (2007). Do Spa Visits Improve Health: Evidence From German Micro Data, s.2-3

- Kodalak, O., ve Baltacı, M. (2022). Türkiye ve Dünya’da Medikal Turizm. *Avrasya Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 81-91.
- Kozak, N., Kozak, A., Meryem ve Kozak, M. (2015), Genel Turizm, İlkeler, Kavramlar, Detay Yayıncılık, Ankara
- Kusufa, R. A., Nurfarida, I. N., Wilujeng, S., ve Firdaus, R. M. (2022). Tourism Experience in Tourism Villages: Persons with Disabilities (PwD) Perception. *European Journal of Development Studies*, 2(4), 24-28.
- Lawson, F. ve Boud-Bovy, M. (1977). Tourism and Recreation Development, *Architectural Press*, s.210
- Leung L. (2015). Validity, Reliability, and Generalizability in Qualitative Research. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 4(3), 324–327.
- Łoś, A. (2012). Turystyka zdrowotna–jej formy i motywy. Czynniki rozwoju turystyki medycznej w Polsce. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 669, 569-578.
- Lugo, J.P., Saiyed, Z.M. ve Lane, N.E. (2016). Efficacy and tolerability of an undenatured type II collagen supplement in modulating knee osteoarthritis symptoms: A multicenter randomized, double-blind, placebo-controlled study. s.15:14.
- Matz, H., Orion, E. ve Wolf, R. (2003). Balneotherapy in dermatology. 16: 132–140.
- Metin, O., ve Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Moventhan, A., Nivethitha, L. (2014). Scientific evidence-based effects of hydrotherapy on various systems of the body. *N Am J Med Sci*, 6(5).
- Nguyen, M., Revel, M. ve Dougados, M. (1997). Prolonged Effects of 3 Week Therapy in a Spa Resort on Lumbar Spine, Knee, and Hip Osteoarthritis: Follow-Up After 6 Months. A Randomized Controlled Trial. *British Journal of Rheumatology*, 36(1): 77-81.
- Nikiphorou, E. ve Philippou, E. (2023). Nutrition and its role in prevention and management of rheumatoid arthritis. *Autoimmun Rev.* 22:103333.
- Nunes, S. ve Tamura, B.M. (2012). A historical review of mineral water. *Surg Cosmet Dermatol.* 4: 252–258.
- Nurmatov U., Devereux G., Sheikh A. (2011). Nutrients and foods for the primary prevention of asthma and allergy: Systematic review and meta-analysis. *J. Allergy Clin. Immunol.* 127:724–733. s.30
- Onur O., Pınar T. (2021). Evangelia Stavropoulou. Effects of Aquatic Exercise in the Treatment of Obesity. 33(1).
- Orhun, T. (2019). Türkiye’de Sağlık Turizminin Ekonomik Potansiyeli ve Vergi Düzenlemeleri *T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Özbek, T. (1991). Dünyada ve Türkiye’de Termal Turizmin Önemi, *Anatolia Turizm ve Çevre Dergisi*, Yıl 2 (17-18), s.15-16.
- Özcan, E., Güçhan T. Z., Arasli, H. (2021). Determinants of Travel Participation and Experiences of Wheelchair Users Traveling to the Bodrum Region: A Qualitative Study. *International Journal of Environment Research and Public Health*, 18(5), 2218.
- Özer, E., Tekinşen, K., (2021). Akdeniz Diyeti ve Sağlık, s.15-20

- Özer, N. (1994). Kaplıca tedavisi. Tuna, N. Editör. Romatizmal Hastalıklar içinde (ss. 229-241). Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık.
- Özgüç, N. (2017). Turizm Coğrafyası (Özellikler ve Bölgeler). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özgür G.M., ve Önçel, S. (2016). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Engellilere Yönelik Düzenlemelerin İncelenmesi: Eskişehir Örneği. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*,8(2).
- Özkoç, Ö., 2022, Sağlık Turizmi, s.265.
- Poirier, P., Giles, T. D., Bray, G. A., Hong, Y., Stern, J. S., Pi-Sunyer, F. X. ve Eckel, R. H. (2006) American Heart Association, & Obesity Committee of the Council on Nutrition, Physical Activity, and Metabolism, 113(6), 898–918.
- Porter, R. (1990). The Medical History of Waters and Spas, London: Wellcome Institute for the History of Medicine.
- Rapolienė, L. (2016) The Effect of Geothermal Water on Skin Condition and Body Fat. 18(10):1–13.
- Reindrawati, D.Y., Noviyanti, U.D.E., ve Young, T. (2022). Tourism Experiences of People with Disabilities: Voices from Indonesia. 14(20), 13310.
- Ricci, M.A., De Vuono, S., Scavizzi, M., Gentili, A. ve Lupattelli, G. (2016). Facing Morbid Obesity: How to Approach it. *Angiology* 67(4):391-397
- Roman, M., Roman, M., ve Wojcieszak-Zbierska, M. (2022). Health Tourism-Subject of Scientific Research: A Literature Review and Cluster Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(1), 480.
- Rubio-Escuderos, L., García-Andreu, H., Michopoulou, E., ve Buhalis, D. (2021). Perspectives on Experiences of Tourists with Disabilities: Implications for Their Daily Lives and for the Tourist Industry. *Tourism Recreation Research*
- Rutes, A. ve Penner, R. (1985), *Hotel Planning and Design*, Whitney Library of Design, Watson-Guption Publications.
- Salar, B., & UZ, A., (2021). Omega Fatty Acids: Biological Effects and Herbal Sources Omega Yağ Asitleri: Biyolojik Etkileri ve Bitkisel Kaynakları. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy* , vol.41, no.3, 194-209.
- Sandıkçı, M. (2008). *Termal Turizm İşletmelerinde Sağlık Beklentileri ve Müşteri Memnuniyeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Sandıkçı, M. ve Aktaş, A.A. (2019). Devre Mülk/Tatil Sisteminde Karşılaşılan Yönetimsel Sorunlar: Afyonkarahisar Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 233-237.
- Sarıışık, M. (1994). *Türkiye’de Termal Turizmi ve Sandıklı (Afyon) Bölgesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, (Yayınlanmamış).
- Schmauck-Medina, T., Molière, A., Lautrup, S., Zhang, J., Chlopicki, S., Madsen, H.B., Cao, S., Soendenbroe, C., Mansell, E., Vestergaard, M.B., Li, Z., Shiloh, Y. ve Opresko, P.L. (2022). New Hallmarks of Ageing: a 2022 Copenhagen Ageing Meeting Summary. 14:6829-6839
- Scott H.A., Jensen M.E., Wood L.G. (2014). Dietary interventions in asthma. *Curr. Pharm. Des.* 20:1003–1010.
- Shan Z, Li Y, Baden MY, et al. (2020). Association Between Healthy Eating Patterns and Risk of Cardiovascular Disease. *JAMA Intern Med.* 180(8):1090–1100.

- Stará, J., ve Peterson, C. (2017) Understanding the concept of wellness for the future of the tourism industry: a literature review. *Journal of Tourism and Services*, 7 (14), 18-29.
- Szucs, L., Ratko, L., Lesko, T., Szoor, I., Genti, G. ve Balint, G. (1989). Double Blind Trial on the Effectiveness of the Puspokladany Thermal Water on Arthrosis of the Knee Joint. *Royal Society of Health Journal*, 109:7-9.
- Şahin, İ. F. (2007), Sağlık Turizmi Açısından Erzin İçmeleri ve Çevresel Etkileri, Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (s. 393-401). Çeşme-İzmir.
- Şahin, K. A. (2023). Nutrition and Dietetics Practices in Health Tourism. *Global Perspectives on the Opportunities and Future Directions of Health Tourism*, s.248-258
- Şener, B. (2010). *Modern Otel İşletmelerinde Yönetim ve Organizasyon*, Detay Yayıncılık, Ankara, s.7-10.
- Şen, G. (2021). *Termal Turizmin Ekonomik Etkilerinin Bölgesel Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi: Kütahya Örneği*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Şengül, H., Bulut, A. (2019). Sağlık Turizmi Çerçevesinde Türkiye’de Termal Turizm; Bir SWOT Analizi Çalışması, *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*. 2019; 4(1):55-70.
- Shani, J., Seidl, V., Hristakieva, E., Stanimirovic, A., Burdo, A., ve Harari, M. (1997). Indications, contraindications and possible side-effects of climatotherapy at the Dead-Sea. *International journal of dermatology*, 36(7), 481–492.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11475/genel-tanimlar.html>, Erişim Tarihi: (02.01.2024).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96269/turizm-cesitleri.html>, Erişim Tarihi: (02.01.2024).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11478/dunyada-saglik-ve-termalturizm.html>, Erişim Tarihi: (10.01.2023).
- Tengilimoğlu, D. (2021). Sağlık turizmi ve devlet teşvikleri. *Journal of Life Economics*, 8(1), 1-10.
- Theobald, W., F., (2004). *Global Tourism*, s.1-561
- Toskay, T. (1989) *Turizm Olayına Genel Yaklaşım*, İstanbul: Der Yayınları.
- Tousoulis, D., Oikonomou, E., Economou, E. K., Crea, F., & Kaski, J. C. (2016). Inflammatory cytokines in atherosclerosis: current therapeutic approaches. *European heart journal*, 37(22), 1723-1732.
- Tufan, İ., Tamer K. M., ve Ayan, F. S. (2017). Türkiye ve Üçüncü Yaş Turizmi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 29–36.
- Tuna, T. (1999). *Dirsek kırıkları sonrası oluşan hareket kısıtlılığı üzerine tuzlu su ile düz su lokal banyo uygulamalarının karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Turan, H., Erkoyuncu, İ. ve Kocatepe, D. (2013). Omega-6, Omega-3 Yağ Asitleri ve Balık. *Aquaculture Studies*, 2013(2).
- Tureac, C. E. ve Turtureanu, A. (2010). Types and Forms of Tourism. *Acta Universitatis Danubius. Economica*, 4(1).

- Türksoy, A., ve Türksoy, S. S. (2010). The Evaluation Of Thermal Springs In Cesme For The Development Of Thermal Tourism. *Ege Academic Review*, 10(2), 699-725.
- Usta, Ö. (2016). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ülker, İ. (1994). *Sağlık Turizmi*, İstanbul.
- Ülker, İ. (1988). Türkiye’de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1006 (129), Ankara, s.24.
- Van Tubergen, A. ve Linden, S. (2002). A Brief History of Spa Therapy. *Annals of Rheumatic Diseases*, 61: 273-275
- Vujic, V., Becic, E. ve Crnjar, K. (2008). Trends and the Need for New Professions and Forms of Education in Tourism and Hotel Management. *Tourism and Hospitality Management*, 14 (1), 199-209.
- Yi, L., He, S., Cheng, Z., Chen, X., Ren, X., ve Bai, Y. (2022). DNAJA1 Stabilizes EF1A1 to Promote Cell Proliferation and Metastasis of Liver Cancer Mediated by miR-205-5p. *Journal of Oncology*, 2022, 2292481.
- Zaluska, U., Kwiatkowska-Ciotucha, D. ve Grzeskowiak, A. (2022). Travelling From Perspective of Persons with Disability: Results of an International Survey. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 19(17), 10575.
- Zare, G., Diker, N., Tatlı Çankaya, İ., (2022). Anadolu'da Solunum Yolu Hastalıkları Tedavisinde Geleneksel Olarak Kullanılan Lamiaceae Bitkilerinin Değerlendirilmesi. Yayın No: 1230, S.48
- Zengin, B., ve Eker, N. (2016). Sakarya ili termal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13 (Temmuz), 165-181.
- Zolfagharian M., Rajamma R.K., Naderi I., Torkzadeh S. (2018). Determinants of Medical Tourism Destination Selection Process. 27:775–794.
- Wagenaar, C.A., Van de Put, M., Bisschops, M., Walrabenstein, W., De Jonge, C.S., Herrema, H., Van Schaardenburg, D. (2021) The Effect of Dietary Interventions on Chronic Inflammatory Diseases in Relation to the Microbiome: A Systematic Review. *Nutrients*. 13(9):3208.
- Weimann, A., Braga, M., Carli, F., Higashiguchi, T., Hübner, M., Klek, S., ve Martindale, R. (2017). ESPEN Guideline: Clinical Nutrition in Surgery, 36(3), 623–650.
- Wood L.G., Gibson P.G. (2009). Dietary Factors Lead to Innate Immune Activation in Asthma. *Pharmacol*. 123:37–53
- World Health Organization. (2021). Global Status Report on Noncommunicable Diseases. World Health Organization; Geneva, Switzerland: (No. WHO/NMH/NVI/15.1)
- Wu, A. G., ve Weinberg, J. M. (2019). The Impact of Diet on Psoriasis. *Cutis*, 104(2S), 7-10.

COMPARISON OF CYTOTOXICITY OF ABACAVIR ON 2- AND 3-DIMENSIONAL HUMAN BREAST CANCER CELL CULTURES

ABAKAVİRİN 2 VE 3 BOYUTLU İNSAN MEME KANSERİ HÜCRE KÜLTÜRLERİ ÜZERİNDEKİ SİTOTOKSİSİTESİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

CEREN BÖRÇEK KASURKA¹, SEVAL KONTAŞ YEDIER², NİHAN KÜÇÜK³, VEDAT ŞEKEROĞLU⁴, ZÜLAL ATLI ŞEKEROĞLU⁵,¹Dr. Öğt. Üyesi Ceren BÖRÇEK KASURKA, Ordu Üniversitesi, Genetik,

0000-0002-5772-9463

²Dr. Seval KONTAŞ YEDIER, Ordu Üniversitesi, Genetik,

0000-0003-3532-573X

³Dr. Öğt. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Farmakoloji,

0000-0002-9205-1467

⁴Prof. Dr. Vedat ŞEKEROĞLU, Ordu Üniversitesi, Genetik,

0000-0002-8547-6571

⁵Prof. Dr. Zülal ATLI ŞEKEROĞLU, Ordu Üniversitesi, Genetik,

0000-0002-3552-3819

Özet

Önceki çalışmalar, bazı ters transkriptaz inhibitörlerinin insan kanser hücresinde ters transkriptaz aktivitesini inhibe edebileceğini, hücre büyüme hızını azaltabileceğini ve farklılaşmayı indükleyebileceğini göstermiştir. Bu çalışmada HIV enfeksiyonunun tedavisinde kullanılan bir nükleozid ters transkriptaz inhibitörü olan abakavirin hem 2 boyutlu (2B) hem de 3 boyutlu (3B) sferoid kültürleri yapılan bir insan meme kanseri hücre hattı olan MDA-MB-453 hücreleri üzerindeki sitotoksitesi araştırılmıştır. 2B ve 3B hücre kültürleri 0, 1, 2.5, 5 ve 10 mM abakavir ile muamele edilmiştir. Hücre canlılığı MTT testi ile belirlenmiştir. 2B'lu kültürlerde abakavir tüm muamele sürelerinde hücre canlılığı değerlerini konsantrasyon artışına bağlı olarak düşürmüştür. Kontrol grubu ile kıyaslandığında 24 ve 48 saatlik muamelelerde tüm abakavir konsantrasyonlarındaki hücre canlılığı değerleri istatistiksel olarak anlamlı bulunurken, 72 saatlik muamelede ise en düşük abakavir konsantrasyonu hariç daha yüksek konsantrasyonlardaki hücre canlılığı değerleri istatistiksel açıdan anlamlı olmuştur ($p \leq 0.05$). İnsan meme kanseri hücrelerinde abakavir muamelesine bağlı olarak elde edilen IC50 değerleri 24 saatlik muamelede 3,9 mM, 48 saatlik muamelede 2,78 mM ve 72 saatlik muamelede 1,5 mM olarak belirlenmiştir. 6 gün boyunca abakavir ile muamele edilen 3B'lu sferoidlerde de konsantrasyon artışına bağlı olarak hücre canlılığı değerleri düşmüştür. Kontrol grubu ile kıyaslandığında test edilen tüm konsantrasyonlardaki bu düşüşler istatistiksel olarak anlamlı olmuştur ($p \leq 0.05$). 3B'lu sferoidlerin abakavir ile 6 gün muamelesi sonucu elde edilen IC50 değeri 5 mM olarak belirlenmiştir. Yapılan MTT testi sonucu abakavirin 3B kültürdeki sferoidlere 2 boyutlu kültürdeki hücrelere göre daha yüksek konsantrasyonda toksik etki gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum 2 boyutlu kültürlerde etkili sonuç alınan ilaç konsantrasyonunun *in vivo* konsantrasyon ile uyumsuz olmasını da açıklayabilir.

Ayrıca sonuçlarımız 3 boyutlu kültürlerde ilaç denemesi çalışmalarının *in vivo*'ya daha yakın sonuçlar verebileceği görüşünü desteklemektedir.

Anahtar kelimeler: Abacavir, iki boyutlu kültür, üç boyutlu kültür, MDA-MB-453 hücre hattı, hücre canlılığı

Abstract

Previous studies have shown that some reverse transcriptase inhibitors can inhibit reverse transcriptase activity, reduce cell growth rate and induce differentiation in human cancer cells. Cytotoxicity of abacavir, a nucleoside reverse transcriptase inhibitor used in the treatment of HIV infection, on both 2-dimensional (2D) and 3-dimensional (3D) spheroid cultures of MDA-MB-453 cells, a human breast cancer cell line was investigated in the present study. 2B and 3B cultures were treated with 0, 1, 2.5, 5 and 10 mM abacavir. Cell viability was determined by MTT assay. Abacavir decreased cell viability values at all treatment times depending on the increase in concentration in 2B cultures. When compared with the control group, cell viability values at all abacavir concentrations in 24 and 48 hours of treatments were found to be statistically significant, while cell viability values at all concentrations except the lowest abacavir concentration in 72 hours of treatment were statistically significant ($p \leq 0.05$). The IC₅₀ values obtained after abacavir treatment in human breast cancer cells were determined as 3.9 mM for 24-hour treatment, 2.78 mM for 48-hour treatment and 1.5 mM for 72-hour treatment. In 3D spheroids treated with abacavir for 6 days, cell viability values decreased as the concentration increased. When compared to the control group, these decreases in all tested abacavir concentrations were statistically significant ($p \leq 0.05$). The IC₅₀ value obtained as a result of 6-day abacavir treatment in 3D spheroids was determined as 5 mM. As a result of the MTT test, it was determined that compared to 2D culture, abacavir showed cytotoxicity on spheroids at higher concentration in 3D cultures. This may explain the discrepancy between the drug concentration that yielded effective results in 2D cultures and the *in vivo* concentration. Our results also support the view that drug studies in 3D cultures may be more compatible with *in vivo*.

Keywords: Abacavir, two-dimensional culture, three-dimensional culture, MDA-MB-453 cell line, cell viability

SYNERGETIC EFFECT OF DOXYCYCLINE ON DOXORUBICIN IN MDA-MB-453 CELLS

DOKSİSİKLINİN MDA-MB-453 HÜCRELERİNDE DOKSORUBİSİN ÜZERİNDEKİ SİNERJETİK ETKİSİ

**SEVAL KONTAŞ YEDIER¹, CEREN BÖRÇEK KASURKA², NİHAN KÜÇÜK³,
VEDAT ŞEKEROĞLU⁴, ZÜLAL ATLI ŞEKEROĞLU⁵,**

¹Dr. Seval KONTAŞ YEDIER, Ordu Üniversitesi, Genetik,

0000-0003-3532-573X

²Dr. Öğt. Üyesi Ceren BÖRÇEK KASURKA, Ordu Üniversitesi, Genetik,

0000-0002-5772-9463

³Dr. Öğt. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Farmakoloji,

0000-0002-9205-1467

⁴Prof. Dr. Vedat ŞEKEROĞLU, Ordu Üniversitesi, Genetik,

0000-0002-8547-6571

⁵Prof. Dr. Zülal ATLI ŞEKEROĞLU, Ordu Üniversitesi, Genetik,

0000-0002-3552-3819

Özet

Bazı çalışmalar, tetrasiklin grubuna ait bir antibiyotik olan doksisiklinin (DCN) hücre çoğalmasını ve invazyonunu engelleyebileceğini öne sürdüğünden, belirli kanserler için bir tedavi olarak da araştırılmaktadır. Doksorubisin (DOX) meme kanserlerinin tüm tipleri için meme kanseri tedavisinde kullanılan en etkili kemoterapi ilaçlarından biridir. Bu çalışmada DCN'nin insan meme kanseri hücre hattı olan MDA-MB-453 hücreleri üzerinde hem tek başına hem de DOX ile birlikte muamele edildiğindeki sitotoksitesisi araştırılmıştır. 96 kuyucuklu kültür kaplarında kültüre edilen hücreler 0, 10, 50, 100, 500 ve 1000 µM doksisiklin (DCN) ile ve 0, 5, 25, 50, 100 ve 250 µM doksorubisin (DOX) ile 24, 48 ve 72 saatliğine muamele edilmiştir. Hücre canlılığı MTT testi ile belirlenmiştir. DCN ile muamele edilen hücrelerde hücre canlılığı doz artışına bağlı olarak azalmıştır. Kontrol grubu ile karşılaştırıldığında bu azalmalar 72 saatte tüm DCN konsantrasyonları için önemli olurken, 24 ve 48 saatlik muamelelerde en düşük konsantrasyon hariç diğer tüm konsantrasyonlarda istatistiksel açıdan önemli olmuştur ($p \leq 0.05$). DCN'ye ait IC50 değerleri 24 saatlik muamelede 630 µM, 48 saatlik muamelede 100 µM, 72 saatlik muamelede ise 33 µM olarak belirlenmiştir. DOX ile muamele edilen hücrelerde hücre canlılığı önemli ölçüde azalmıştır. Kontrol grubu ile karşılaştırıldığında hücre canlılığında görülen bu azalmalar tüm DOX konsantrasyonları ve muamele sürelerinde istatistiksel anlamda önemli bulunmuştur ($p \leq 0.05$). DOX'a ait IC50 değerleri 24 saatlik muamelede 100 µM, 48 saatlik muamelede 8,1 µM, 72 saatlik muamelede ise 2,4 µM olarak belirlenmiştir. DCN'nin DOX üzerindeki olası sinerjetik etkisini belirlemek için MTT verilerine dayanarak hücreler 2 µM DOX ve 5,15 ve 25 µM DCN ile 24 ve 48 saatliğine muamele edilmiştir ve hücre canlılığı değerleri tespit edilmiştir.

Tüm muamele sürelerinde hem DOX hem de DOX+DCN muameleleri kontrol grubuna kıyasla hücre canlılığı değerlerini istatistiksel olarak önemli olacak şekilde düşürmüştür ($p \leq 0.05$). DOX ve DCN karışımı ile muamele edilen hücrelerde, hücre canlılığı değerleri tek başına DOX ile muamele edilen hücrelerdeki canlılık değerlerinden düşük bulunmuştur. Bu sonuçlar DCN'nin DOX etkinliğini artırdığını ve sinerjetik etki gösterdiğini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Doksisisiklin, doksorubisin, MDA-MB-453 hücre hattı, hücre canlılığı

Abstract

Doxycycline (DCN), an antibiotic belonging to the tetracycline group, is investigated as a treatment for certain cancers, as some studies suggest that it may inhibit cell proliferation and invasion. Doxorubicin (DOX) is one of the most effective chemotherapy drugs used in breast cancer treatment for all types of breast cancer. Cytotoxicity of DCN on human breast cancer cell line MDA-MB-453 cells, both alone or combination with DOX, was investigated in this study. The cells cultured in 96-well culture dishes were treated with 0, 10, 50, 100, 500 and 1000 μM DCN and 0.5, 25, 50, 100 and 250 μM DOX for 24, 48 and 72 hours. Cell viability was determined by MTT assay. DCN decreased cell viability values at all treatment times depending on the increases in concentration. When compared to the control group, these decreases were significant for all DCN concentrations at 72 hours of treatment, while they were statistically significant at all concentrations except the lowest concentration at 24 and 48 hours of treatment ($p \leq 0.05$). IC50 values of DCN were determined as 630 μM at 24 hours of treatment, 100 μM at 48 hours of treatment, and 33 μM at 72 hours of treatment. Cell viability was significantly decreased in cells treated with DOX. When compared to the control group, these decreases in cell viability were found to be statistically significant at all DOX concentrations and all treatment times ($p \leq 0.05$). IC50 values of DOX were determined as 100 μM for 24-hour treatment, 8.1 μM for 48-hour treatment, and 2.4 μM for 72-hour treatment. In order to determine the possible synergetic effect of DCN on DOX, cells were treated with 2 μM DOX and 5.15 and 25 μM DCN for 24 and 48 hours based on MTT data and then cell viability values were determined. Both DOX and DOX+DCN treatments decreased cell viability values statistically significantly compared to the control group ($p \leq 0.05$) at all treatment times. Cell viability values in cells treated with a mixture of DOX and DCN were found to be lower than the viability values in cells treated with DOX alone. These results revealed that DCN increased DOX activity and showed synergetic effects.

Keywords: Doxycycline, Doxorubicin, MDA-MB-453 cell line, cell viability

RECENT STUDIES ON SPORTS BIOMECHANICS: TAEKWONDO EXAMPLE
SPOR BİYOMEKANIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ GÜNCEL ÇALIŞMALAR:
TAEKWONDO ÖRNEĞİ

¹YASEMİN KAÇAR CANAYDIN, ²HÜSEYİN ÖZDEN YURDAKUL

¹Dr. Öğr. Üyesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çan Meslek Yüksekokulu

<https://orcid.org/0000-0002-4420-5994>

²Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0001-6879-3658>

ÖZET

Sportif branşa özgü tekniklerin modellenebilmesi için kuvvet platformu ölçümleri, dinamometreler, hareket yakalama ve takip etme sistemlerinden yararlanılarak kinetik ve kinematik analizler yapılmaktadır. Bu nedenle, spor biyomekaniği, spor branşına özgü tekniklerin analiz edilip optimize edilmesine, geliştirilmesine ve mevcut hataların düzeltilmesine yardımcı olarak performans artışına katkıda bulunur. Ayrıca, sporcuların hareketlerini mekanik prensipler doğrultusunda inceleyerek olası sakatlıkların önlenmesine önemli bir rol oynar. Güç, denge, hız, kuvvet gibi becerilerin önemli olduğu taekwondoda başarıyı elde etmek ve korumak, gelişim sağlamak için biyomekanik analizlerden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada taekwondo biyomekanik özelliklerin ortaya konduğu kinetik ve kinematik analizler üzerine yapılan bilimsel araştırmaların sonuçları derlenerek değerlendirilmiştir. Literatür taramasını yapmak için Sobiad, Sportdiscus, Web of Science, Scopus, Google Akademik, YÖK ulusal tez merkezi, dergipark ve ULAKBİM gibi veri tabanlarında “Taekwondo, Taekwondo biyomekaniği, taekwondoda kinetik ve kinematik analizler” anahtar kelimeleri aratılmıştır. Yüksek hızlı kameralar, kuvvet platformları, elektromiyografi ve bilgisayarların kullanıldığı nicel araştırmalar ele alınmış, diğer çalışmalar dışarıda bırakılmıştır. Taekwondo biyomekaniği üzerine yapılan literatür taramasında elde edilen araştırma sonuçları, yalnızca yabancı kaynaklara dayanmaktadır ve bu alanda ulusal bir çalışmaya rastlanmamış, sadece uluslararası bilimsel çalışmalar ele alınmıştır. Sonuç olarak, duruş, tekme, yumruk ve bloklardan oluşan taekwondoda, biyomekanik özelliklerin belirlendiği analizler, müsabakalarda sıklıkla kullanılan teknikler üzerine yoğunlaşmıştır. Doğrusal tekme, döner tekme ve dairesel tekmeler üzerine yapılan biyomekanik analizlerde, dönerek atılan tekniklerde ortaya çıkan enerjinin doğrusal atılan tekmelere göre daha fazla ve etkili olduğu, bulgulara rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor biyomekaniği, Taekwondo, Kinetik ve Kinematik Analizler

ABSTRACT

For modeling of techniques specific to sports branches, kinetic and kinematic analyses are performed by using force platform measurements, dynamometers, motion capture and tracking systems. Therefore, sports biomechanics contributes to performance increase by helping to analyze, optimize, develop and correct existing errors of techniques specific to sports branches.

In addition, it plays an important role in preventing possible injuries by examining the movements of athletes in line with mechanical principles. In taekwondo, where skills such as power, balance, speed and strength are important, biomechanical analyses are used to achieve and maintain success and to provide development. In this study, the results of scientific researches on kinetic and kinematic analyses that reveal taekwondo biomechanical properties were compiled and evaluated. In order to conduct a literature review, the keywords “Taekwondo, Taekwondo biomechanics, kinetic and kinematic analyses in taekwondo” were searched in databases such as Sobiad, Sportdiscus, Web of Science, Scopus, Google Scholar, YÖK national thesis center, dergipark and ULAKBİM. Quantitative studies using high-speed cameras, force platforms, electromyography and computers were considered, and other studies were excluded. The research results obtained in the literature review on taekwondo biomechanics were based only on foreign sources and no national study was found in this field, only international scientific studies were considered. As a result, in taekwondo, which consists of stance, kick, punch and block, the analyses determining the biomechanical properties focused on techniques frequently used in competitions. In the biomechanical analyses conducted on linear kicks, rotary kicks and circular kicks, it was found that the energy generated in rotational techniques was more and more effective than in linear kicks.

Keywords: Sports biomechanics, Taekwondo, Kinetic and Kinematic Analyses

HOW DO DIFFERENT COURT SIZES AFFECT BASKETBALL GAME PERFORMANCE AND PSYCHOPHYSIOLOGICAL RESPONSES?**FARKLI SAHA BOYUTLARI BASKETBOL OYUN PERFORMANSINI VE PSİKOFİZYOLOJİK YANITLARI NASIL ETKİLİYOR?****YUSUF SOYLU¹, YAĞMUR GÖK², ALİ OSMAN KOZAN³****¹Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,****0000-0003-0609-0601****²Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,****0000-0003-4208-4516****³Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,****0009-0008-2858-8092****Özet**

Bu araştırmanın amacı farklı saha boyutlarından oynanan 4'e 4 basketbol oyunları sırasında saha boyutunun psikofizyolojik ve teknik performansı nasıl etkilediğini araştırmaktır. Çalışmaya amatör olarak basketbol oynayan genç kadın basketbol oyuncuları gönüllü olarak katılmıştır. Çalışmada, yarı saha da ve tam saha da oynatılan 4'e 4 basketbol oyunu sırasında psikofizyolojik yanıtlar için kalp atım hızı (KAH), algılanan zorluk derecesi (AZD), oyundan alınan keyif ve Brunel Ruh Hali ile teknik aktivitelere ilişkin yanıtlar incelenmiştir. Oyuncuların fiziksel özelliklerinin belirlenmesi için ilk olarak YO-YO Aralıklı Toparlanma Testi Seviye-1 gerçekleştirilmiştir. Daha sonra oyunlar dört set üzerinden dört dakika ve iki dakika dinlenme şeklinde yarı saha ve tam saha da rastgele oynatılmıştır. Oyunlar arasında 48 saatlik bir dinlenme verilmiştir. Verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, tam saha oyununda, yarı sahaya göre oyuncular daha yüksek KAH ($p < 0.001$; $d = 4.27$), AZD ($p < 0.001$; $d = 1.69$), defansif rebound ($p < 0.022$; $d = -0.64$), toplam şut ($p < 0.001$; $d = 1.43$) ve pas aktivitesi ($p < 0.001$; $d = 2.01$) gerçekleştirmiştir. Keyif, ofansif rebound ve asist değerlerinde ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Ruh hali cevapları incelendiğinde ise, oyuncuların tam saha oyununda yarı saha oyununa göre daha fazla yorgunluk ($p < 0.001$; $\eta^2 = .424$) ve daha az dinçlik ($p < 0.001$; $\eta^2 = .477$) ruh hali cevapları verdiği belirlenmiştir. Kızgınlık, şaşkınlık, depresyon ve gerginlik ruh hallerinde ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$). Çalışmanın sonuçlarına göre, tam saha oyununda oyuncuların fiziksel olarak daha fazla zorlandığı ve yorgunluk hissettiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca tam saha oyununda alanın geniş olmasından dolayı daha fazla teknik aktivite değerleri tespit edilmiştir. Antrenörler kadın basketbolcularda oyun akışında fiziksel olarak zorluk talepleri ve teknik aktivite geçişleri için 4'e 4 tam saha oyununu kullanabilirler. Oyuncuların müsabaka şartlarında oyun geçişlerindeki fiziksel ve teknik taleplerin benzerliği açısından daha etkili olabileceği söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Oyun temelli antrenman, teknik aktivite, Dar alan oyunları, Kadın basketbolcu

*Bu çalışma Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğü tarafından 3. Lisans Öğrencisi Katılımlı Araştırma Projeleri türünde desteklenmiştir (Proje No: 2024/45).

Abstract

This study investigated how court size affects psychophysiological and technical performance during 4-a-side basketball games on different court sizes. Young female amateur basketball players voluntarily participated in the study. The study examined heart rate (HR) for psychophysiological responses, rating of perceived exertion (RPE), enjoyment of the game, Brunel Mood, and responses related to technical activities during 4-a-side basketball games played on half-court and full court. First, the YO-YO Intermittent Recovery Test Level-1 was performed to determine players' physical characteristics. Then, the games were played randomly over four sets of four and two minutes rest in half-court and full-court. A 48-hour rest was given between the games. The SPSS program was used to analyse the data. According to the findings of the study, in the full-court game, players performed higher HR_{mean} ($p < 0.001$; $d = 4.27$), RPE ($p < 0.001$; $d = 1.69$), defensive rebounding ($p < 0.022$; $d = -0.64$), total shooting ($p < 0.001$; $d = 1.43$) and passing ($p < 0.001$; $d = 2.01$) activity compared to half court. There was no statistically significant difference between the groups in enjoyment, offensive rebounding and assists ($p > 0.05$). When the mood responses were analysed, it was determined that the players gave more fatigue ($p < 0.001$; $\eta^2 = .424$) and less vigour ($p < 0.001$; $\eta^2 = .477$) mood responses in the full-court game than in the half-court game. There was no statistically significant difference between the groups in the moods of anger, confusion, depression and tension ($p > 0.05$). According to the results of the study, it was revealed that the players were more physically strained and felt fatigued in the full-court game. In addition, more technical activity values were determined in the full-court game due to the large area. Coaches can use the 4-a-side full-court game for physical difficulty demands and technical activity transitions in the game flow in female basketball players. It can be said that it can be more effective in terms of the similarity of the physical and technical demands in the game transitions of the players in the competition conditions.

Keywords: Game-based training, Technical activity, Small-sided games, Female basketball player

*This study was supported by Tokat Gaziosmanpaşa University Scientific Research Projects Coordination Unit Coordinatorship in the 3rd Undergraduate Student Participation Research Projects type (Project No: 2024/45).

NEWS PRODUCTION IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE; A FIELD STUDY ON
COMMUNICATION PROFESSIONALS
YAPAY ZEKADA HABER ÜRETİMİ; İLETİŞİM PROFESYONELLERİ ÜZERİNE
BİR ALAN ARAŞTIRMASI

HİCRAN ÖZLEM İLGIN¹, AYKAN ŞAHİN², MERAL KURTULMUŞ³

¹Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim,

<https://orcid.org/0000-0002-0549-0710>

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim,

<https://orcid.org/0000-0002-4512-431X>

³Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim,

<https://orcid.org/0000-0002-6616-1638>

ÖZET

Teknolojik gelişmeler birçok farklı alanda olduğu gibi medya alanı pratiklerinin yeniden belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Teknolojinin kümülatif gelişimi, konvansiyonel ve yeni medya süreçlerinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Özellikle yapay zeka teknolojilerinin gelişmesiyle ve uygulamaların erişilebilirliğinin artması birçok sektörde olduğu gibi medya sektöründe de kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişim geleneksel metot ve araçların dönüşüne zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada 1 Ocak 2017 tarihinde gerçekleşen Reina saldırısının 10 farklı internet gazetesinde yayınlanan haber içeriği tasarımıyla birlikte alınmış ve aynı haber başlıkları kullanılarak ChatGpt 4.0 2024 uygulaması ile yeniden haber metni oluşturulmuştur. Üretilen metinler ile haber içerikleri yeniden tasarlanarak, çalışmada amaçlı örnekleme yönetimi ile belirlenen halkla ilişkiler, medya ve iletişim alanında profesyonel olarak çalışan 10 katılımcıya, internet gazetelerinde yer alan haber metinleri ve yapay zeka uygulamasıyla üretilen haber metinleri dijital ekrandan gösterilerek karşılaştırma yapması ve yapay zeka tarafından üretilen metni tespit etmeleri istenmiştir. Hazırlanan 10 haber içeriği karşılaştırması sonucunda iletişim uzmanlarının yanıtlarına dayanarak haber üretiminde yapay zeka kullanımı katılımcılar tarafından %53 oranında tespit edilmiştir. Bu sonuç haber üretiminde yapay zeka kullanımının yaygın olarak kullanıldığı günümüzde alan çalışanlarının gerçek haber metni ile yapay zeka tarafından üretilen haber metnini ortalama üzerinde tespit ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yapay zeka araçlarının kullanımının habercilikteki rolünü ve bu teknolojilerin meslek pratiğine olan etkilerini daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Haber Üretimi, Yapay Zeka, ChatGPT.

ABSTRACH

Technological advancements, as in many other fields, play a significant role in redefining media practices. The cumulative development of technology has led to profound changes in both conventional and new media processes. With the advancement of artificial intelligence technologies and the increased accessibility of applications, these technologies have started to be utilized in the media sector as well. This development has paved the way for the transformation of traditional methods and tools.

In this study, the news content design from 10 different online newspapers reporting on the Reina attack that occurred on January 1, 2017, was analyzed, and the same headlines were used to generate new news texts using the ChatGPT 4.0 2024 application. The produced texts, along with the original news content, were redesigned, and 10 participants who are professionals in the fields of public relations, media, and communication were selected using purposive sampling. These participants were shown the news texts from the online newspapers and the news texts generated by the AI application on a digital screen and were asked to compare them and identify the text generated by AI. Based on the responses of the communication experts after comparing 10 news content, it was found that AI-generated news was identified by the participants at a rate of 53%. This result indicates that in an era where AI is widely used in news production, professionals in the field can identify AI-generated news content at an above-average rate. Additionally, it is believed that the use of AI tools will help better understand their role in journalism and their impact on professional practices.

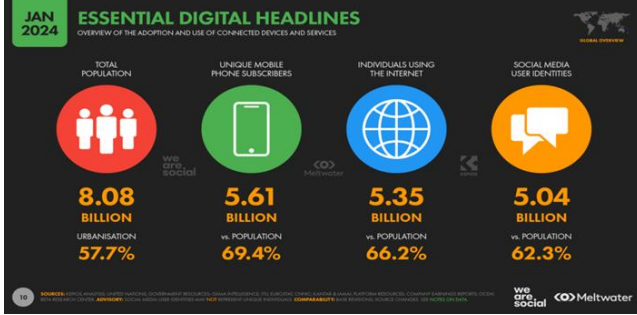
Keywords: News Generation, Artificial Intelligence, ChatGPT.

GİRİŞ

Teknolojik dönüşümler tarih boyunca dünya üzerinde toplumların ve bireylerin gündelik yaşamları üzerinde derin ve çok yönlü etkiler yaratmaktadır. Teknolojik gelişmeler, küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte, dünyanın her köşesinde aynı anda hissedilir hale gelmiş, kültürler arasındaki sınırların geçirgenliğini artırmıştır. Toplum dinamiklerinin temelinde, iletişim ve kitle iletişim araçlarının sınırlılıkları önemli bir rol oynamaktadır. Kitle iletişimi kavramı, zaman içinde değişim göstererek günümüzdeki gelişmiş olanaklara ulaşmıştır (Yengin ve Bayrak, 2022; 12) İletişim alanında yaşanan gelişmeler birçok alanı yakından ilgilendirmekte ve şekillendirmektedir. Teknoloji, sosyal etkileşimleri ve iletişim biçimlerini dönüştürerek, bireylerin ve toplulukların arasındaki mesafeleri kısaltmakta, ancak aynı zamanda mahremiyet ve güvenlik kaygılarını da artırmaktadır. Ayrıca, sağlık, eğitim ve ulaşım gibi temel hizmetlerdeki yenilikler, yaşam kalitesini yükseltmekte; ancak, dijital bölünme gibi eşitsizlikleri de derinleştirebilmektedir (Şahin ve Ilgın, 2022: 65). Teknolojinin kümülatif gelişimi sonucunda günümüzde “yapay zeka” olarak adlandırılan ve toplumun her kesiminin kullandığı teknoloji ortaya çıkmıştır. Yapay zeka kavramı insan zekasını taklit eden karmaşık algoritmaların bulunduğu işlemleri hızlı ve çok boyutlu yapabilen teknoloji olarak tanımlanmaktadır (Zeng, 2020: 277). Yapay zeka teknolojisinin kullanım alanı günümüzde her geçen gün artmakta ve farklı amaçlar kullanılmaktadır. Bu alanlar içerisinde medya sektörü gelmektedir. Günümüzde yapay zeka teknolojilerinin gelişimi, medya ve haber üretimi alanında köklü değişikliklere yol açmaktadır. Geleneksel haber üretim süreçleri, insan odaklı etik ve değerlerle şekillenirken, yapay zeka ile desteklenen sistemler, bu süreçlerin hızını ve verimliliğini artırma potansiyeline olanak tanımaktadır (Ay, 2022: 916). Teknolojik ilerlemelerin bir sonucu olarak, yapay zeka tabanlı sistemler, büyük veri analizi ve otomasyon yoluyla haber üretimini hızlandırmakta ve kişiselleştirilmiş içerik sunumunu mümkün kılmaktadır. Bu süreçte, yapay zekanın sağladığı yenilikler, geleneksel medya sektörünün her kademesinde dönüşüme yol açmaktadır. Flexos’un The AI Top 100 for Work raporuna göre iş sektörü temsilcilerinin %83’ü şirket altyapılarında ve gelecek yatırımlarında yapay zeka destekli oluşumlara öncelik vereceklerini belirtmektedir (URL-1). Bu durum insan gereksinimli iş yükünün giderek yapay zeka destekli makinalara evrileceğinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Değişen ve gelişen sektörel gelişmeler dijital dünyanın ekonomik, siyasi, toplumsal yaşamın ve dönüşümün de bir parçası haline gelmeye başlamıştır (Ilgın, 2021: 304). Her geçen gün artan internet kullanımı, dijitalleşen gereksinimler ve bilginin hızlı erişimi isteği yapay zeka platformlarının çeşitlenmesine ve veriye ulaşma olanakları artmaktadır.

We Are Social DIGITAL 2024 sonuçları incelendiğinde dünya genelinde bireylerin %66'sından fazlasının internet erişimine sahip olduğu ve tahmini olarak 5 milyar kişinin dijital medya kullanıcısı olduğu öngörülmüştür (URL-2). Teknolojik gelişmeler, toplumların yapısını yeniden şekillendirirken, bu değişimlerin sürdürülebilir ve kapsayıcı olması hem politika yapıcılar hem de toplumlar için kritik bir öncelik haline gelmiştir (Şahin, 2024: 79)

Şekil 1: We Are Social DIGITAL 2024 Raporu

Kaynak: <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024-5-billion-social-media-users/>

Yapay zeka destekli uygulamaların kullanımı verinin analiz edilmesi ve kullanıma sunulmasını arasında geçen süreyi en aza indirgeyerek bilgi üremini kolaylaştırmakta ve toplumların alışkanlıklarını şekillendirmektedir. Bu toplum dijital dönüşümün etkisiyle birlikte yaptıkları her işlem veri olarak adlandırılmakta ve bu veriler değerli madenler kadar önem arz etmektedir (Dijk, 2018: 45). Bu bağlamda, yapay zeka destekli uygulamalar, dijital dönüşümün hız kazandırdığı veri odaklı toplum yapısını güçlendirmekte ve bilginin stratejik bir kaynak olarak önemini artırmaktadır. Bu gelişmeler, özellikle haber üretimi alanında kendini belirgin bir şekilde göstermektedir. Yapay zeka teknolojileri, büyük veri setlerini hızlı bir şekilde analiz ederek, haber üretim sürecini hem hızlandırmakta hem de daha kişiselleştirilmiş ve doğru içerikler sunulmasına olanak sağlamaktadır. Bu teknoloji, sadece bilgi üretimini kolaylaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda medya ve iletişim dünyasının dinamiklerini de yeniden tanımlamakta, gelecekteki haber üretim şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

YAPAY ZEKA HABER ÜRETİMİ

Günümüz dünyasında bilginin üretimi ve erişim hızı bilginin doğruluğunun önünde yer almaktadır. Gelişen teknoloji olanakları, yeni kitle iletişim araçları sayesinde bireyler karşılaştıkları bilgi bombardımanı karşısında bilgilerin kaynağını aramak yerine en yakın bilgi kaynağını kullanmayı tercih edebilmektedir (İlgın, 2022:162). Bu durum, bilginin doğruluğu ve güvenilirliği konusunda ciddi riskler doğurmakta, yanıltıcı veya eksik bilgilerin hızla yayılmasına zemin hazırlamakta, bilgiye erişim kolaylaştıkça, doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmanın önemi daha da artmakta, bu da bireylerin ve toplumların bilinçli medya okuryazarlığına olan ihtiyacını güçlendirmektedir. Yapay zeka teknolojisi bir çok alanda faaliyetlerini sürdürmekte, insansız otonom araçlardan, dijital içerik oluşturmaya, hastalık tanısını gerçekleştirmeye, haber üretim süreçleri gibi konularda yer almaktadır (Ay,2023:414). Bu geniş kullanım alanı, yapay zekanın günümüz gündelik hayatı üzerindeki etkisini giderek artırmakta ve toplumsal dönüşümde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle haber üretiminde yapay zeka, hem hız hem de verimlilik açısından devrim niteliğinde yenilikler sunabilmektedir (Etike, 2023: 591). Geçmişten günümüze haber üretimi aşamaları göz önüne alındığında yapay zeka teknolojisinin klasik haber üretim tekniklerinin kullanımında ciddi revizyonlara neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu revizyonlar beraberinde olumlu ve olumsuz birçok farklı etkeni beraberinde getirmekte ve farklı tartışma alanlarının oluşmasına neden olmaktadır.

Büyük verilerin analizi, hızlı kaynak tarama gibi olumlu yönlerine karşılık dezenformasyon içerikli bilgilerin sosyal medya gücü sayesinde kasıtlı olarak yayılmasına da olanak sağlayabilmektedir (Yıldızgörür, 2023: 570). Bu durum, özellikle yanlış bilgilerin hızla geniş kitlelere ulaşmasına ve toplumsal algının yanıltılmasına neden olabilmekte, bu da hem bireyler hem de toplumlar için ciddi riskler doğurmaktadır. Teknoloji kavramının sektörler üzerinde şekillendirici gücü bulunmakta ve bu güç beraberinde yeni arayışların oluşmasına olanak tanımaktadır (Yengin ve Çakar, 2023:403). Değişen ve gelişen medya sektörü farklı teknolojileri teknikleri arasına elemlendirmektedir. Işık, Ölçekçi ve Koz'a (2022) göre gazetecilik mesleğinde tartışılan aşağıdaki sorular beraberinde birden fazla alt başlığın açılmasına neden olmaktadır.

- a) Yapay zeka gazetecilik sektöründe çalışanlarına alternatif olabilir mi?
- b) Haber üretiminde yapay zekaya güvenilebilir mi?
- c) Yapay zeka destekli habercilik toplumsal olarak nasıl algılanacak?

Yukarıda yer alan başlıca sorular ele alındığında yapay zeka teknolojisinin gazetecilik meslek grubunun temellerine yönelik devrimsel yenilikler getirerek halihazırda sürdürülen metotları devre dışı bırakacağı kanısı ortaya çıkmaktadır.

Geçmişten günümüze haber üretimi aşamaları değişerek daha fazla veri setine, görsel tabanlı içeriğe ve dijitalleşme yönelimine girmiştir (Loosen, 2018: 8) Bu bağlamda yapay zeka ile desteklenen habercilik, geleneksel gazetecilik yöntemlerini dönüştürmekte ve bu süreçte yeni bir medya ekosistemi oluşmaktadır. Bu yeni ekosistem, hızla değişen toplumsal beklentilere yanıt verme kapasitesine sahipken, aynı zamanda yapay zekanın karar alma süreçlerindeki rolü ve bu süreçlerin denetimi konusunda da tartışmaları beraberinde getirmektedir. Özellikle sosyal medya platformları, yapay zeka tarafından üretilen içeriğin hızla yayılmasına olanak sağlarken, bu durum dezenformasyonun önlenmesi konusunda ciddi zorluklar yaratmaktadır. Sonuç olarak, yapay zeka teknolojilerinin habercilikteki rolü, hem fırsatlar hem de riskler barındırmakta olup, bu alanda yürütülecek çalışmaların ve geliştirilecek stratejilerin, doğru bilgiye ulaşma ve bu bilgiyi topluma aktarma konusunda kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, yapay zeka teknolojilerinin medya sektöründeki rolünü ve bu teknolojilerin haber üretimi üzerindeki etkilerini incelemek, aynı zamanda iletişim profesyonellerinin yapay zeka tarafından üretilen haber metinlerini tanımlama becerilerini değerlendirme amacıyla yapılmıştır. Araştırma yapılırken nitel araştırma yöntemlerinden yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu çalışmanın evrenini, Türkiye'deki medya sektörü ve halkla ilişkiler, medya ve iletişim alanında profesyonel olarak çalışan kişiler oluşturmaktadır. Örneklemini ise amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen 10 katılımcı oluşturmaktadır. Bu katılımcılar, halkla ilişkiler, medya ve iletişim alanında profesyonel olarak çalışan bireylerdir. Bu bağlamda çalışmada 1 Ocak 2017 tarihinde gerçekleşen Reina saldırısının 10 farklı internet gazetesinde yayınlanan haber içeriği tasarımıyla birlikte alınmış ve aynı haber başlıkları kullanılarak ChatGpt 4.0 uygulaması ile yeniden haber metni oluşturulmuştur. Yeni metinler oluşturulurken orijinal haberde yer alan görsel ve haber başlığı aynı şekilde kullanılarak ChatGpt 4.0 uygulamasından yeni haber üretmesi istenmiştir.

Üretilen metinler ile haber içerikleri yeniden tasarlanarak, çalışmada amaçlı örnekleme yönetimi ile belirlenen halkla ilişkiler, medya ve iletişim alanında profesyonel olarak çalışan 10 katılımcıya, internet gazetelerinde yer alan haber metinleri ve yapay zeka uygulamasıyla üretilen haber metinleri dijital ekrandan gösterilerek karşılaştırma yapması ve yapay zeka tarafından üretilen haber metnini tespit etmeleri istenmiştir. Araştırmanın sınırlılığını çalışmaya sadece Çanakkale İlinde medya sektöründe çalışan iletişim profesyonellerinin katılması söylenebilmektedir.

Araştırmanın Sorusu:

1. Ekranda yer alan gazete haberlerinden hangisi yapay zeka tarafından üretilmiş haber içeriğidir?

3. BULGULAR

Yapılan görüşmelerde medya ve iletişim sektöründe çalışan iletişim profesyonellerine gösterilen haber içeriklerinden hangisinin yapay zeka tarafından üretildiği sorulmuş ve aşağıda yer alan bulgulara ulaşılmıştır.

Görsel 1-A: Orijinal Haber İçeriği

Görsel 1-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

Tablo 1: 1. Haber Metni Analiz Sonuçları

1. Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%50	5
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%50	5
Toplam	%100	10

1.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 5 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 5 katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 2-A: Orijinal Haber İçeriği

Görsel 2-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

Tablo 2: 2. Haber Metni Analiz Sonuçları

2.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%60	6
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%40	4
Toplam	%100	10

2.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 4 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 6 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 3-A: Orijinal Haber İçeriği

Görsel 3-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

Tablo 3: 3. Haber Metni Analiz Sonuçları

3.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%30	3
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%70	7
Toplam	%100	10

3.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 7 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 3 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 4-A: Orijinal Haber İçeriği

Görsel 4-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

Tablo 4: 4. Haber Metni Analiz Sonuçları

4.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%40	4
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%60	6
Toplam	%100	10

4.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 6 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 4 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 5-A: Oriinal Haber İçeriği

Görsel 5-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

Tablo 5: 5. Haber Metni Analiz Sonuçları

5.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%60	6
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%40	4
Toplam	%100	10

5.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 4 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 6 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 6-A: Orijinal Haber İçeriği

BBC NEWS TÜRKÇE Reina saldırısının faili arıyor

1 Ocak 2017
Güncelleme 2 Ocak 2017

DHA

Başbakan Binali Yıldırım, İstanbul Ortaköy'deki gece kulübü Reina'ya yılbaşı kutlamaları sırasında düzenlenen ve en az 39 kişinin yaşamını yitirdiği silahlı saldırının failini arama çalışmalarının sürdüğünü açıkladı. İstanbul'da bazı yaralıları ziyaretinin ardından gazetecilere açıklama yapan Yıldırım, saldırganın silahını olay yerinde bıraktığını ve kargaşadan yararlanarak uzaklaştığını söyledi.

Görsel 6-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

BBC NEWS TÜRKÇE Reina saldırısının faili arıyor

1 Ocak 2017
Güncelleme 2 Ocak 2017

DHA

Saldırı, saat 01.15 civarında yüzlerce kişinin yeni yıl kutlamak için toplandığı mekanda yaşandı. Uzun namlulu silah taşıyan saldırgan, kulübe girerek etrafa rastgele ateş açtı. Saldırının ardından büyük bir kaos yaşanırken, saldırganın olay yerinden kaçmayı başardığı bildirildi.

Tablo 6: 6. Haber Metni Analiz Sonuçları

6.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%40	4
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%60	6
Toplam	%100	10

6.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 6 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 4 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 7-A: Orijinal Haber İçeriği

Görsel 7-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

Tablo 7: 7. Haber Metni Analiz Sonuçları

7.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%50	5
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%50	5
Toplam	%100	10

7.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 5 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 5 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 8-A: Orijinal Haber İçeriği

Reina'ya silahlı saldırı: 39 kişi hayatını kaybetti, 65 yaralı

Ortaköy'deki Reina gece kulübüne yılbaşı eğlencesi için gelenlere silahlı saldırı düzenlendi

HaberTürk Giriş: 01.01.2017 - 22:58 Güncelleme: 01.01.2017 - 22:58

ABONE OL Google News

ABONE OL Google News

İstanbul Ortaköy'de bulunan ünlü gece kulübü Reina'ya uzun namlulu silahlarla saldırı düzenlendi. Saldırıda 39 kişi yaşamını yitirenken, 65 kişi de yaralandı. Terörist olayın ardından kaçarken, arama çalışmaları devam ediyor.

Ortaköy'de bulunan ünlü gece kulübü Reina'da yılbaşı eğlencesi için gelenlere terör saldırısı gerçekleştirildi.

Görsel 8-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

Reina'ya silahlı saldırı: 39 kişi hayatını kaybetti, 65 yaralı

Ortaköy'deki Reina gece kulübüne yılbaşı eğlencesi için gelenlere silahlı saldırı düzenlendi

HaberTürk Giriş: 01.01.2017 - 22:58 Güncelleme: 01.01.2017 - 22:58

ABONE OL Google News

ABONE OL Google News

İstanbul Ortaköy'deki ünlü gece kulübü Reina'da yılbaşı gecesi gerçekleştirilen silahlı saldırıda 39 kişi hayatını kaybetti, 65 kişi yaralandı. 1 Ocak 2017'nin ilk saatlerinde yaşanan bu hain terör saldırısı, tüm Türkiye'yi derinden sarstı. Saldırı, saat 01.15 civarında, yılbaşını kutlamak için yüzlerce kişinin toplandığı Reina'da meydana geldi. Uzun namlulu silahla kulübe giren saldırgan, içerideki insanlara rastgele ateş açtı.

Tablo 8: 8. Haber Metni Analiz Sonuçları

8.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%50	5
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%50	5
Toplam	%100	10

8.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 5 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 5 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 9-A: Orijinal Haber İçeriği

Görsel 9-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

Tablo 9: 9. Haber Metni Analiz Sonuçları

9.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%20	2
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%80	8
Toplam	%100	10

9.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 8 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 2 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Görsel 10-A: Orijinal Haber İçeriği

ŞABAH

Giriş Tarihi: 1.1.2017 10:06 Son Güncelleme: 1.1.2017 10:42

Ortaköy'de Reina gece kulübünde terör saldırısı

Ortaköy'deki bir gece kulübü 01.30 sıralarında silahlı saldırıya uğradı. Saldırıda 39 kişi hayatını kaybetti.

Beşiktaş Ortaköy'deki Reina gece kulübünde Noel Baha kılığında iki terörist silahlı saldırı gerçekleştirdi. Açılan ateşte yaralananlar olduğunu bildirilirken, olay yerine çok sayıda ambulans ve polis ekibi yönlendirildi. Ortaköy'deki gece kulübüne yapılan silahlı saldırıda yaralananlar hastanelere sevk ediliyor.

Görsel 10-B: Yapay Zeka Haber İçeriği

ŞABAH

Giriş Tarihi: 1.1.2017 10:06 Son Güncelleme: 1.1.2017 10:42

Ortaköy'de Reina gece kulübünde terör saldırısı

Ortaköy'deki bir gece kulübü 01.30 sıralarında silahlı saldırıya uğradı. Saldırıda 39 kişi hayatını kaybetti.

Saldırı, saat 01.15 civarında başladı. Uzun namlulu silahla kulübe giren saldırgan, içerideki insanlara rastgele ateş açarak büyük bir katliama neden oldu. Olay yerinde 39 kişi hayatını kaybetti, yaralanan 65 kişi ise çevredeki hastanelere kaldırılarak tedavi altına alındı. Yaralıların bazılarının durumu ciddiyetini koruyor.

Tablo 10: 10. Haber Metni Analiz Sonuçları

10.Haber Metni	Yüzde (%)	Frekans
Orijinal Haber Metni	%70	7
Yapay Zeka Tarafından Üretilen Haber Metni	%30	3
Toplam	%100	10

10.Haber metninde katılımcılar sorulan soruya yanıt olarak 3 adet yapay zeka ile yazılan haber metnini doğru tespit etmişlerdir. 7 adet katılımcı ise orijinal haber metnini yapay zeka ile yazılan haber metni olarak yorumlamıştır.

Tablo 11: Katılımcıların Yapay Zeka Haber İçeriği Tespit Etme Oranları

Katılımcı	Yapay Zeka Haber İçeriği	Yüzde (%)
K1	4	%40
K2	3	%30
K3	2	%20
K4	8	%80
K5	6	%60
K6	9	%90
K7	5	%50
K8	5	%50
K9	7	%70
K10	4	%40

Katılımcıların yapay zeka haber içeriği tespitleri incelendiğinde toplamda K1 4 soru, K2 3 soru, K3 2 soru, K4 8 soru, K5 6 soru, K6 9 soru, K7 5 soru, K8 5 soru, K9 7 soru ve K10 4 soru da yapay zeka tarafından üretilen haber içeriğini tespit etmişlerdir.

SONUÇ

Bu çalışmada 1 Ocak 2017 tarihinde gerçekleşen Reina saldırısının 10 farklı internet gazetesinde yayınlanan haber içeriği tasarımıyla birlikte alınmış ve aynı haber başlıkları kullanılarak ChatGpt 4.0 uygulaması ile yeniden haber metni oluşturulmuştur. Bu bağlamda çalışma yapay zeka teknolojilerinin medya sektöründeki rolünü ve bu teknolojilerin haber üretimi üzerindeki etkilerini incelemek, aynı zamanda iletişim profesyonellerinin yapay zeka tarafından üretilen haber metinlerini tanımlama becerilerini değerlendirme amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın bulguları, katılımcıların yapay zeka ile üretilen haber metinlerini ayırt etme konusunda farklı seviyelerde başarı gösterdiğini ortaya koymuştur. Katılımcıların bir kısmı yapay zeka tarafından üretilen metinleri doğru bir şekilde tespit ederken, diğerleri orijinal haber metinlerini yapay zeka tarafından üretilmiş olarak yorumlamıştır. Bu durum, yapay zekanın haber üretimi alanında sunduğu imkanların yanı sıra, hala insan değerlendirmesine duyulan ihtiyacı da vurgulamaktadır. Ayrıca, çalışmada kullanılan örnek olay üzerinden elde edilen veriler, yapay zeka tarafından üretilen içeriklerin, deneyimli medya profesyonelleri tarafından dahi ayırt edilmesinin zor olabileceğini göstermiştir. Bu bulgular, yapay zeka teknolojilerinin medya sektöründe giderek artan bir rol üstleneceğini ve bu durumun etik, güvenilirlik ve doğruluk gibi konularda yeni tartışmaları beraberinde getireceğini işaret etmektedir. Sonuç olarak, yapay zeka destekli haber üretim süreçlerinin, medya profesyonellerinin eğitim ve farkındalık düzeylerinin artırılmasıyla desteklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ay, A. (2022). Yapay Zekâ Haberciliği ve Gazetecilik Tartışmalarına Dair Bir Değerlendirme. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12 (4), 913-926.
- Ay, A. (2023). Gazetecilik 4.0: Yapay Zekâ Haberciliğinin Güncel Örneklerine Yönelik Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(38), 412-435.
- Dijk, J.V. (2018). Ağ Toplumu (Ö, Sakin, Çev.). İstanbul: Epsilon Yayınevi (Orijinal çalışma basım tarihi 1999).
- Etike, Ş. (2023). Yapay Zekâ ve Haber Üretim Süreci: Tanımlar ve Uygulamalar. *Türkiye Medya Akademisi Dergisi*. Cilt:3 Sayı:6, s. 588-609.
- Ilgın, H.O. (2021). Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Halkla İlişkiler İlişkisi, *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 303-322.
- Ilgın, H.Ö (2022). Dijital Dezenformasyon: Etki Alanı ve Mücadele Adımları. A. Övür (Ed.), *Dijital Devrim: (1. baskı) içinde (s. 163-173)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Işık, U., Ölçekçi, H., & Koz, K. A. (2022). Yapay Zeka Ve Algoritma Ekseninde Gazeteciliğin Geleceği ve Toplum İçin Anlamı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2).
- Loosen, W. (2018). Four forms of datafied journalism: Journalism's response to the datafication of society. *Communicative Figurations Research Network, Electronic Working Paper*, 18.
- Şahin, A. & Ilgın, H. Ö. (2022). Halkla İlişkiler Perspektifinden Sağlık İletişim Aracı Olarak Instagram Uygulaması. 9 th International "Communication In The New World" Congress (pp.64-75). Baku, Azerbaijan
- Şahin, A. (2024). Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Siber Güvenlik. H. Ö. Ilgın (Ed.), *Tüm Yönleriyle Sosyal Medyada Dezenformasyon-1*. (1. baskı) içinde (s. 71-86). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Yengin, D, Bayrak, T. (2022) *Yeni Medya Kuramları 101*. İstanbul, Der Yayınları.
- Yengin, D. & Çakar, Y. (2023). Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (Fomo) Üzerine Bir Araştırma: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği. 10. International Gap Summit Scientific Research Congress (399-409). 17-18 Mart2023, Şanlıurfa.
- Yıldızgörür, M, R. (2023). Yapay Zekâ Teknolojilerinin Yapay Zekâ Alanında Kullanımına Yönelik Sorunlar ve Riskler. *Türkiye Medya Akademisi Dergisi*. Cilt:3 Sayı:6, s. 564-587.
- Zeng, H. (2020). Adaptability of artificial intelligence in human resources management in this era, *International Journal of Science*, 7(1), ss. 271-276.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL-1: Flexos The AI Top 100 for Work 2024, <https://www.flexos.work/learn/ai-top-100-for-work-july-2024/> Erişim Tarihi (25.08.2024).
- URL-2: We Are Social DIGITAL 2024, <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024-5-billion-social-media-users/> Erişim Tarihi (27.08.2024).

**HIDDEN BURDEN: EXCESSIVE WORKLOAD AMONG HEALTHCARE
WORKERS AND ASSOCIATED PSYCHO-SOCIAL RISK FACTORS**
**GÖRÜNMEYEN YÜK: SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA AŞIRI İŞ YÜKÜ VE İLİŞKİLİ
OLDUĞU PSİKO-SOSYAL RİSK FAKTÖRLERİ**

ABDULLAH DUZCAN¹, ATIL TAŞER²

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye,**

ORCID: 0009-0006-8229-3290

**²Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, Bilecik, Türkiye,**

ORCID: 0000-0003-4943-0485

Özet

Sağlık sektöründe çalışma koşulları, yüksek talepler ve sürekli stres altında çalışma gibi faktörlerle karakterizedir. Sağlık çalışanları, uzun çalışma saatleri, düzensiz vardiyalar, acil durumlar ve hasta bakımının getirdiği fiziksel ve duygusal zorluklarla başa çıkmak zorundadır. Bu yoğun çalışma ortamı, çalışanların üzerindeki iş yükünü artırarak, aşırı iş yükü sorununa sebebiyet verebilmektedir. Aşırı iş yükü, çalışanların belirli bir görev çerçevesinde, belirlenen süre içerisinde tamamlaması gereken çok fazla iş olması, işin gerekleri, talepler ile çalışanın arz edebileceği bilgi, deneyim ve becerinin uyuşmaması veya çalışma sürelerinin çok uzun olması gibi hallerde ortaya çıkan bir durumdur. Aşırı iş yükü, sağlık çalışanlarının fiziksel ve psikolojik sağlıkları üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratabilmektedir ve bu nedenle önemli bir örgütsel sorun olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, sağlık çalışanlarının aşırı iş yükünün ele alınması ve bunu azaltıcı önlemlerin alınarak sürecin yönetilmesi hem çalışanların refahı hem sağlık kuruluşlarının başarısı ve sürdürülebilirliği hem de hastaların sağlığı ve güvenliği açısından kritik öneme sahip olabilecektir. Bu çalışmada sağlık çalışanları bağlamında aşırı iş yükü kavramı ele alınarak psiko-sosyal risk faktörlerinin aşırı iş yükü ve dolayısıyla da sağlık çalışanları üzerindeki çok yönlü etkilerinin detaylı bir şekilde ele alınması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda detaylı bir literatür taraması gerçekleştirilmiş, konuya ilişkin olarak elde edilen bulgular sistematik bir biçimde derlenmiştir. Aşırı iş yükü ile ilişkili olarak personel eksikliği, vardiyalı çalışma düzeni, organizasyonel kısıtlılıklar, ekipman ve kaynak eksikliği, istismarcı denetim maruziyeti (mobbing), rol belirsizliği-rol çatışması, kontrol (iş özerkliği), iş-yaşam çatışması, dönemsel ani talep yükselmeleri ve baskılar, ekip çalışması, iş birliği sorunları ve destek eksikliği gibi faktörlerin öne çıktığı görülmüştür. Ele alınan hususlar doğrultusunda aşırı iş yükünün sorununun hafifletilmesine yönelik birtakım değerlendirmeler ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İş yükü, sağlık çalışanları, sağlık sektörü, psiko-sosyal riskler

Abstract

Working conditions in the healthcare sector are characterized by high demands and constant stress. Healthcare workers must cope with long working hours, irregular shifts, emergencies, and the physical and emotional challenges of patient care. This intense work environment increases the workload on employees, leading to the problem of excessive workload. Excessive workload arises when employees have too much work to complete within a specified time frame, when the demands and requirements of the job do not match the employee's knowledge, experience, and skills, or when working hours are excessively long. Excessive workload can have serious negative effects on the physical and psychological health of healthcare workers and is therefore considered a significant organizational issue. Addressing the excessive workload of healthcare workers and implementing measures to reduce it is critical for the well-being of the employees, the success and sustainability of healthcare institutions, and the health and safety of patients. This study aims to examine the concept of excessive workload in the context of healthcare workers and to analyze the multi-dimensional effects of psychosocial risk factors on excessive workload and, consequently, on healthcare workers. To this end, a detailed literature review was conducted, and the findings were systematically compiled. Factors related to excessive workload, such as personnel shortages, shift work schedules, organizational constraints, equipment and resource shortages, exposure to abusive supervision (mobbing), role ambiguity-role conflict, control (job autonomy), work-life conflict, periodic sudden increases in demand and pressures, teamwork, collaboration issues, and lack of support, have been highlighted. Based on the issues addressed, several assessments and solution proposals have been presented to mitigate the problem of excessive workload.

Keywords: Workload, healthcare workers, health sector, psycho-social risks

1. GİRİŞ

Çalışma yaşamı, insanların zamanlarının büyük bir kısmını ayırdıkları bir dönemdir. Bu sürenin kaliteli ve çalışanların istekli bir şekilde geçirmesi, ortaya konan çabaların ve elde edilen çıktılarının başarısını ve kalitesini büyük ölçüde etkilemektedir. Özellikle sağlık alanında bu durum daha da önemlidir, çünkü sağlık çalışanları, insan hayatı gibi çok hassas ve hata kabul etmeyen, telafisi mümkün olmayan bir alanda çalışmaktadır (Kılıç ve Keklik, 2012: 148). Sağlık birimlerinde sunulan hizmetlerin kalitesi, sağlık personelinin bilgi, beceri ve deneyimlerinin en üst düzeyde kullanılmasına ve hastaların beklentilerini karşılayan nitelikte hizmetlerin sunulmasına bağlıdır (Çiftçioğlu, 2018: 2). Açıkçası hemen her sektörde, kâr amacı güden ve gütmeyen tüm kuruluşlar için beklentinin yüksek olduğu zorlayıcı çalışma şartları, sürekli değişen çevre koşulları, yoğun rekabet insan kaynağının önemini artırmaktadır. Başarıya erişmek, hedeflere ulaşmak amacıyla daha kısa sürede, daha düşük maliyetle, diğer kuruluşlardan daha kaliteli ürün veya hizmet sunma yarışı, kuruluşlar ve çalışanlar üzerinde sürekli bir baskı oluşturmaktadır. Bir yandan nitelikli personel bulma arayışları sürerken, diğer yandan organizasyonun ve yöneticilerin aşırı talepleri mevcut personel üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Zorlayıcı koşulların meydana getirdiği aşırı talepler arasında yüksek performans beklentileri, artan çalışma saatleri, işlerin en kısa sürede ve doğru biçimde tamamlanması ve belirli bir zaman diliminde birden fazla işin yetiştirilmesi gibi konular yer almaktadır (Çalışkan ve Bekmezci, 2019: 382-383). Bu türden faktörler, çalışanlar üzerinde baskıyı, iş yükünü arttırarak psikolojik, sosyal ve fiziksel sağlıkları ile ilişkili birtakım olumsuzları beraberinde getirebilmektedir. Talepler ve baskıların yanı sıra, çalışma sürelerinin uzunluğu, mesleki gelişim ve eğitim imkanlarının yetersizliği, personel eksikliği, rol belirsizliği ve görev tanımlarındaki belirsizlikler, dinlenme araları veya izinler kısa oluşu, kısıtlı kaynaklar gibi çözüm bekleyen birçok sorunlu alan söz konusu olabilmektedir.

Bu etmenlerin tümü, doğası gereği zaten stresli ve ağır olan sağlık sektöründeki çalışma koşullarını çalışanlar için daha da zorlaştırmaktadır. Çünkü sağlık çalışanları, toplumu oluşturan bireylerin sağlıklarını koruma, geliştirme, tedavi etme ve rehabilite etme gibi son derece hayati görevleri yerine getirmenin yükünün yanı sıra, bu tür etmenlerin etkisiyle daha ağır bir yük altına girmektedir (Hassoy ve Özvurmaz, 2019: 28). Bunlar, sağlık çalışanlarının iş yükünü arttırmakta, aşırı iş yükü oluşturmaktadır. Aşırı iş yükü, çalışanların belirli bir süre içinde tamamlaması gereken çok fazla iş veya uzun çalışma saatleri gibi iş gerekliliklerinin, çalışanın sınırlarını aşması durumunu ifade etmektedir ve bu durumda çalışan, kendisini fiziksel veya ruhsal olarak yoğun baskı altında hissedebilmektedir (Xiaoming vd., 2014; Eroğlu, 2020: 215). Algısal bir bağlamda ele alındığında aşırı iş yükü, çalışanların mevcut zaman, yetenek ve diğer kısıtlamalar göz önüne alındığında, kendilerinden beklenenden daha fazla sorumluluk veya faaliyet olduğunu düşündükleri durumu içermektedir (Bolino ve Turnley, 2005; Gürlek, 2020: 56). Artan iş yükü, dikkatin dağılması, tepki süresinin uzaması, görevlerin tam olarak yerine getirilememesi, stres, yorgunluk, bitkinlik, verim ve performans düşüşü gibi birtakım olumsuz faktörlerle ilişkilendirilmektedir (Dağdeviren vd., 2005; Uysal vd., 2015: 943). Aşırı iş yüküne neden olabilecek, oluşumuna katkıda bulunabilecek pek çok faktörden söz edebilmek mümkündür. Bu faktörler sektörden sektöre, örgütten örgüte, kişiden kişiye, zamandan zamana değişebilmekle beraber, literatürde yoğunluklu olarak kabul görmüş belli başlı ilişkili faktörler söz konusudur. Sağlık sektöründe çalışanların karşılaştığı aşırı iş yükü, işin stresli, karmaşık ve dinamik yapısı, faktörlerin çeşitliliği ve yoğunluğu nedeniyle özel bir dikkat gerektirdiği düşünülmektedir. Bu çalışmada buradan hareketle, aşırı iş yükünün sağlık çalışanları üzerindeki etkileri ve bu yükün oluşumuna katkıda bulunan psiko-sosyal risk faktörleri ele alınmıştır. Sağlık sektöründeki iş yükü ve ilişkili psiko-sosyal risk faktörlerini anlamak, bu sorunları hafifletmek için stratejiler geliştirmede önemli bir adım olabilecektir. Bu bağlamda, aşırı iş yükünün sağlık çalışanlarının fiziksel ve psikolojik sağlıkları ve refahları üzerindeki etkilerini incelemek ve bu etkileri azaltmak için neler yapılabileceğini tartışmak amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde öncelikle aşırı iş yükü kavramı ve sağlık sektöründeki önemi açıklanarak, aşırı iş yükünün ilişkili olduğu faktörler ve risk etmenleri alt başlıklar halinde irdelenmiştir. Açığa çıkan sonuçlar ışığında birtakım değerlendirmeler ve önerilerde bulunulmuştur.

2. İŞ YÜKÜ KAVRAMI ve SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA AŞIRI İŞ YÜKÜ

Bu başlık altında öncelikle iş yükü ve aşırı iş yükü kavramlarına ilişkin açıklamalar sunulmuştur. Sağlık sektörü dahilinde aşırı iş yükünün kapsamı çerçeveselendirilmiş ve etken faktörler ele alınmıştır. Yine burada son olarak, literatür ışığında sağlık çalışanlarında aşırı iş yükünün ilişkili olduğu faktörler ve risk etmenlerine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1. İş Yükü ve Aşırı İş Yükü Kavramları

İş yükü, çalışanın belirli bir niteliğe sahip olması ve bu nitelikler vasıtasıyla belirli bir sürede yapması gereken iş miktarı olarak tanımlanmaktadır (Karacaoğlu ve Çetin, 2015:48). Bireyin, görevi ile ilgili niteliklere sahip olup, görevini belirlenen sürede tamamlaması genellikle bir sorun teşkil etmemektedir. Her meslekte işin gerekliliklerini yerine getirmek esastır. Diğer bir ifade ile belirli bir iş yükü olması, her işin doğası gereği normaldir. Ancak diğer yandan, belirli bir işin gereklerinin dışında kalan ya da bunları aşan, normalin üzerinde olarak kabul edilebilecek nitelikteki taleplerin olması ve bunların çalışanlar tarafından algılanması durumunda, iş yükü kavramı yerini “aşırı iş yükü” kavramına bırakmaktadır (De Beer vd., 2016:387; Çalışkan ve Bekmezci, 2019: 386). Bir çalışandan öncekiyle aynı veya daha kısa sürede, benzer karmaşıklıkta daha fazla iş yapması beklenebilmesi doğaldır. Bunun yanında, öncekiyle aynı miktarda ancak daha karmaşık işler verilebilecektir. Bu durum, iş yükü seviyesindeki artışa, yani iş yoğunluğuna işaret etmektedir (Lea vd., 2012: 261).

Bir görüşe göre, çalışanların iş yükü standart seviyenin altındaysa, bu durum kişide bu tembelliğe yol açabilmektedir ve boşta kalmalarına, üretken olmayan faaliyetlerde bulunmalarına neden olabilmektedir. Diğer yandan, iş yükü standart seviyenin üzerindeyse, çalışanı bunaltıp ezabilmektedir. Dolayısıyla normal düzeylerde olan iş yükü makul kabul edilmektedir. Bu noktada sorun oluşturan kavram iş yükü değil, aşırı iş yüküdür. İş yükünün aşırı olması hemen her organizasyon türünde karşılaşılan önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir (Atalay ve Çakırel, 2022: 432). Aşırı iş yükü, çalışanın normal mesai süresi, bilgisi ve kabiliyetlerinin ötesinde, kapasitesinden fazla görevden sorumlu olması olarak tanımlanabilmektedir (Keser vd., 2017: 57). Bu bakımdan iş yükünün fazlalığı, bireyin normal zaman diliminde bilgisi ve yetenekleri ile yapabileceğinden daha fazla bir işi yapma zorunluluğudur. Aşırı iş yükü, bireye kişi başına ve birim zamana düşen iş nedeniyle yapılan baskı anlamına da gelmektedir. Bu esasında çalışanın bu duruma yönelik geliştirdiği bir algıdır. İş yüküne yönelik algısal değerlendirmeler, genellikle bir kişinin işinin nispi miktarına veya zorluğuna odaklanmaktadır. Dolayısıyla, algılanan iş yükü, bir kişinin sahip olduğu iş miktarı veya bireysel subjektif standartlara göre çalışmasının zorluğu olarak düşünülebilecektir. Bu bağlamda, iş yükü çeşitli açılardan ele alınabilmektedir. Örneğin, fiziksel (niceliksel) iş yükü, bir çalışanın performansının üzerinde harcadığı enerji miktarını ifade ederken; zihinsel (niteliksel) iş yükü, hesaplama, iletişim, hatırlama, araştırma gibi faktörlerle ilgilidir ve kişinin niteliği ile iş beklentileri arasındaki uyumsuzluğun bir sonucudur. Zihinsel iş yükü, çalışanlarda stres, depresyon, kaygı ve panik atak gibi psikolojik rahatsızlıklara neden olabilirken, fiziksel iş yükü bedensel rahatsızlıklara yol açabilmektedir (Bowling ve Kirkendall, 2012: 221; İlçin, 2019: 18-19). Çalışanlar, aşırı iş yükünden dolayı uzun saatler yoğun tempoda çalışarak bitkinlik ve stres yaşamaktadır. Bu stres ve sıkıntı durumu, bedensel ve ruhsal enerjiyi olumsuz etkileyerek iş tatminini düşürür ve performans kaybına yol açabilmektedir (Turgut, 2011: 160). Aşırı iş yükü, iş kaynaklı stresin en yaygın nedenlerindedir (Karoshi, 2003: 3). Çünkü sağlıklı bir çalışanın günlük çalışma enerjisi için bir limiti, bir kapasitesi vardır ve bu aşıldığında, çalışan birey yorgunluk, bitkinlik, isteksizlik, dikkatsizlik ve odaklanamama gibi sorunlarla karşılaşabilecektir (Korkmazer, 2021: 2770). Aşırı iş yükü çalışanlar için olumsuz çıktılar beraberinde getirmekle beraber, çalışılan kuruluş için de önemli bir olumsuzluk hususu doğuran bir konudur. Çünkü çalışanlar aşırı iş yüküyle mücadele ederken tükenmişlik ve tatminsizlik gibi sorunlar yaşarken, kuruluş da çalışanlardaki verimsizlik nedeniyle sorunlarla karşı karşıya kalabilecektir (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005; Turunç ve Ögen, 2022: 119). Bu bakımdan aşırı iş yükü hem bireyler hem de örgütler için önemli bir sorun olarak ele alınabilmektedir. Elbette aşırı iş yükünü etkileyen birtakım faktörlerden söz edilebilmekle birlikte, bunlar kişiden kişiye, organizasyondan organizasyona hatta sektörden sektöre değişiklikler arz edebilecektir. Sağlık sektöründe aşırı iş yükü ve etken faktörler aşağıda ele alınmıştır.

2.2. Sağlık Çalışanlarında Aşırı İş Yükünün İlişkili Olduğu Faktörler ve Risk Etmenleri

Bir kişinin çalışma ortamında iş yüküne potansiyel olarak katkıda bulunan bir dizi faktörden söz edilebilir. Bu faktörler üstlerin davranışları, örgüt politikaları, mesleki kültür, örgüt kültürü, değişen iş talepleri, kaynak eksikliği, personel eksikliği, rol belirsizliği veya çatışması, aşırı iş saatleri, yetersiz eğitim ve geliştirme, iş-yaşam dengesi, gerçekçi olmayan performans beklentileri ve hedef baskıları, destek eksikliği, iletişim eksikliği, fiziksel çalışma koşulları gibi çeşitlenebilmektedir (Bowling ve Kirkendall, 2012). Aşırı iş yükü, bireysel ve örgütsel çeşitli durumlara ve olaylara çeşitli şekillerde katkıda bulunabilmekte, simbiyotik bir biçimde ilişkili olabilmektedir. Çünkü aşırı iş yükü altında olduğunu hisseden insanlar sıklıkla isteksizlik, enerjisizlik, motivasyon kaybı, tükenmişlik, tatminsizlik, memnuniyetsizlik, uyku sorunları gibi çeşitli durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu bireyler genel olarak depresif, endişeli, gergin ve sınırlı hissetmekte, öfkeli ve umursamaz hale gelmektedir.

Dolayısıyla uygun şekilde yönetilmeyen iş yükünün psikolojik, sosyal, fizyolojik gibi çeşitli yönlerden bireylerin genel sağlığı ve organizasyonların süreçleri üzerinde çeşitli etkileri olabilmektedir (Ahmad vd., 2019: 1278). Sağlık sektörü, insan hayatını doğrudan etkileyen kritik bir alan olup, bu alanda çalışan bireyler yoğun talepler ve sürekli stres altında görev yapmaktadır. Hastanelerde sağlık çalışanları için aşırı iş yükü ve uzun çalışma saatlerinin psiko-sosyal tehlikeler oluşturduğu ve sağlık çalışanları arasında mesleki strese ve tükenmişliğe önemli ölçüde katkıda bulunduğu bilinmektedir (Chinguwo, 2023). Sağlık çalışanlarında aşırı iş yükü ile ilişkili olan psiko-sosyal faktörler ve risk etmenleri içerisinde literatürde öne çıkan hususlar aşağıda ele alınmıştır.

2.3.1. Personel Eksikliği (Yetersizliği)

Personel yetersizliği veya organizasyon içinde personelin departmanlar arasındaki dağılımındaki dengesizlikler, aşırı iş yükünün oluşumu noktasında önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Belirli bir meslek için çalışan talebi, mevcut piyasa koşullarında nitelikli, müsait ve çalışmaya istekli çalışan arzından fazla olduğunda, iş gücü sıkıntısı ve personel yetersizliği ortaya çıkabilmektedir ve bu durum “işgücü kıtlığı” olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, örgütsel sebeplerle böyle bir kıtlık olmasa da daha az çalışan ile işlerin yürütülmeye çalışıldığı dönemler veya organizasyonel bağlamlar da olabilmektedir. Bu durum, her halükârda mevcut çalışanların iş yükünü artırmaktadır (Matemani, 2019). Aşırı iş yükünün önemli bir bölümünün genellikle personel yetersizliğinden kaynaklandığına ilişkin literatürde yer alan araştırmalarca ortaya konulmuş olan önemli bulgular yer almaktadır (Adams vd., 2012; Satish vd., 2015; Basak vd., 2016; Wójcik, 2017; Matemani, 2019; Özkan ve Uydacı, 2020). Birçok düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık çalışanı eksikliği sorunu, sağlık hizmetlerinin kalitesi için bir tehdit oluşturmaktadır. Sağlık çalışanı başına düşen hasta sayısı yeterince arttığında, tüm hastaları yeterli şekilde teşhis etmek ve tedavi etmek için yeterli zaman olmayacaktır. Bu durum, hastaların ihtiyaç duyduğu özenli ve kapsamlı bakımı almalarını zorlaştırırken, sağlık çalışanları üzerindeki baskıyı artıracaktır. Dolayısıyla sağlık çalışanlarının sayısının yetersiz olması, her bir sağlık çalışanının aşırı derecede iş yükü altında kalmasına neden olmaktadır (Mæstad vd., 2010). Bu durum topluluklarda, özellikle de yoksul ve savunmasız kişilere yönelik sağlık hizmetlerinin sunumunu ciddi şekilde tehlikeye atmaktadır. Sağlık sonuçları ile sağlık hizmetleri için mevcut insan kaynağı sayısı arasındaki ilişkiye ilişkin kesin bir kanıt bulunmamakla birlikte, yeterli sağlık hizmeti sunumu için yeterli sayıda nitelikli ve motive insan kaynağının gerekli olduğu açıktır (Asamani vd., 2015).

2.3.2. Vardiyalı Çalışma

Vardiyalı çalışmanın sağlık çalışanları arasında aşırı iş yüküne katkıda bulunan önemli bir faktör olduğu kabul edilmektedir. Çok sayıda çalışma, bunun hem fiziksel hem de zihinsel sağlığın yanı sıra genel iş performansı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Örneğin Caruso (2014) tarafından yapılan bir araştırma, sağlık çalışanları arasında düzensiz çalışma saatleri ve vardiya rotasyonlarının sıklıkla uyku düzeninin bozulmasına ve kronik uyku yoksunluğuna yol açtığını vurgulamıştır. Çalışma saatlerindeki değişkenlik aynı zamanda iş-yaşam dengesini ve genel refahı korumak için kritik olan düzenli rutinlerin oluşturulmasını da zorlaştırmaktadır (Caruso, 2014). Ayrıca araştırmalar, vardiyalı çalışan sağlık çalışanlarının kritik görevler sırasında yorgunluk ve azalmış uyanıklık yaşamaya daha yatkın olduğunu, bunun da iş yükü algısını daha da kötüleştirdiğini göstermiştir. Bu bozulma sadece bilişsel işlev üzerinde olumsuz etki oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda tıbbi hata ve kaza riskini de artırmaktadır (Rogers vd., 2004). Vardiyalı çalışma sistemi genel olarak uyku, karar verme, stres düzeyleri ve nihayetinde ruh sağlığı üzerindeki etkisi nedeniyle sağlık çalışanlarında aşırı iş yüküne katkıda bulunan karmaşık bir faktör olarak kabul edilmektedir.

Sağlık hizmetlerinde yoğunluklu olarak kullanılan bir sistem olan vardiyalı çalışma, vardiya uzunluğu, vardiya düzenleri ve haftalık çalışma saatleri gibi vardiya çalışma özellikleri, sağlık çalışanlarının iş yükünü arttırıcı bir unsur olarak bilişsel işlevlerin bozulması, artan tıbbi hata ve hastaya zarar verme riski ve personelde daha yüksek yaralanma oranları dahil olmak üzere bir dizi olumsuz sonuçla ilişkili olarak ele alınmaktadır. Vardiyalı çalışmanın doğasında olan uzun çalışma saatleri, sirkadiyen ritimde (yirmi dört saatlik zaman içindeki biyo-kimyasal ve psikolojik davranışların bütünü, düzeni) bozulma ve yetersiz dinlenme, uykusuzluk ya da uyku bozuklukları gibi hususlar ya da bunların birleşimi, bu popülasyonun yaşadığı aşırı iş yüküne ve olumsuz sağlık sonuçlarına katkıda bulunmaktadır (Pisarski vd., 1998; Poissonnet ve Véron, 2000; Jamal, 2004; Conway vd., 2008; Lin vd., 2014; Wisetborisut vd., 2014; Kecklund ve Axelsson, 2016; Koy vd., 2020; Rajan, 2023).

2.3.3. Organizasyonel Kısıtlılıklar, Ekipman ve Kaynak Eksikliği

Çalışanlar açısından örgütsel sistemin düzgün çalışması için önemli girdilere ihtiyaç vardır (Boone ve Kurtz, 2013). Bu girdiler, yalnızca çalışanların verimliliği ve bireysel performansları için değil, aynı zamanda işlerin yapılabilirliği, örgütün devamlılığı ve sürekli üstünlüğü açısından da hayati öneme sahiptir (Demirel ve Seçkin, 2014). Örgütsel kısıtlamalar, kişinin çalışma ortamının etkili iş performansına müdahale eden eksik yönleri olarak tanımlanmaktadır. Çalışanların görevlerini etkili bir şekilde yerine getirmelerini engelleyen, çalışma ortamındaki sınırlamaları, eksiklikleri ifade etmektedir. Yetersiz ekipmana sahip olmayı, zayıf eğitimi, yönetim desteğinin eksikliğini ve iş arkadaşlarının müdahalesine maruz kalma gibi hususları içermektedir (Spector vd., 1988; Bowling ve Kirkendall, 2012). Hemen her meslekte, işin yürütülmesi sırasında, işin devamlılığı için gerekli olan kaynaklarda ve ekipmanlarda eksiklik olursa bu durum yapılan kalitesini etkileyebilmekle beraber, bu tür donanımlara ihtiyaç duyan çalışanlar için yıpratıcı hale gelmekte, işin yapılmasını zorlaştırmakta, yavaşlatmakta ya da bazen olanaksız hale getirmektedir. Böyle bir durumda çalışanlar, görevlerini tamamlamak için gerekli araç ve kaynaklara sahip olmadıklarında, alternatif çözümler bulmak veya yetersiz imkanlarla yetinmek için ekstra çaba harcamak zorunda kalacaktır. Elbette bu durum da çalışanlar üzerinde iş yükü oluşturmaktadır (Ismail vd., 2023). Literatürde bozuk cihazların, ekipman eksikliğinin, işin yürütülmesi için gerekli olan kaynaklara erişim sorunlarının sağlık alanında iş yükünü arttırdığını ve çalışanların performanslarını etkilediği bildirilmiştir (Cordes ve Dougherty, 1993; Spector ve Jex, 1998; Khademi vd., 2015; Uğurlu vd., 2015; Pindek ve Spector, 2016). Zaman da esasında bir kaynak olarak ele alındığında, işin yürütülmesi için yetersiz zaman söz konusu olması, bilhassa yüksek taleplerle birleşmesi halinde fiziksel ve zihinsel baskısı arttırarak niceliksel ve niteliksel bakımdan iş yükünün oluşumunda önemli bir etmen olarak ele alınabilecektir (Wressle ve Samuelsson, 2014).

2.3.4. İstismarcı Denetim Maruziyeti (Mobbing)

İstismarcı denetim, tanımı gereği fiziksel saldırganlığı dışlayan, kişinin amiri tarafından gerçekleştirilen sürekli sözlü ve psikolojik baskıyı, sindirmeyi, korkutmayı, saldırganlığı içermektedir (Tepper, 2000). Kötü niyetli denetim örnekleri arasında astlarına kaba davranmak, dışlamak, aşırı iş vererek baskılamak, başka kişilerin işlerini yüklemek, bilgi gizlemek, yalan söylemek ve astların mahremiyetini ihlal etmek sayılabilmektedir. Bir asta makul olmayan bir iş yükü atamak, iş yükünü atayan yöneticinin amacının asta zarar vermek olması koşuluyla, kötü niyetli bir denetim biçimi olarak değerlendirilebilecektir (Bowling ve Kirkendall, 2012).

Sözlü taciz, tehdit, fiziksel zarar ve sosyo-kültürel istismar yoluyla doğrudan veya dolaylı olarak bireye zarar veren bir dizi duygusal ve psikolojik istismar olarak ele alınan mobbing (Davis, 2006: 2), saldırgan davranışların tekrarlanmasından oluşan yıkıcı bir süreçtir (Leymann, 1996: 168). Bir birey ya da grup tarafından çalışana olumsuz baskı yapılması olarak kendini göstermekte ve mağdurun öz saygısına, öz güvenine yönelik saldırılar ile onu izole etmeyi ya da aşağılamayı amaçlamaktadır (Girardi vd., 2007). Bu yönüyle mobbing çalışana olumsuz etkileyen, hatta işten ayrılmaya zorlayan evrensel bir gerçektir (Demirel ve Seçkin, 2014). Çalışanlar üzerindeki zihinsel ve duygusal baskıyı artırarak, görevlerini gerçekte olduğundan daha göz korkutucu ve bunaltıcı hale getirmektedir. Çalışanların hem psikolojik hem de fiziksel refahı üzerinde önemli etkileri vardır ve iş performanslarını ve tatminlerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Çalışanlar kötü niyetli denetime maruz kaldıklarında genellikle yüksek düzeyde stres yaşamakta ve bu da iş yükü algılarını daha da kötüleştirilmektedir. Çalışanlar kendilerini bunalmış hissettiklerinde ve iş yüklerine ayak uyduramadıklarında, bu durum ciddi strese ve hatta tükenmişliğe yol açabilmektedir (Tepper, 2000; Hoobler ve Brass, 2006; Aryee vd., 2008; Einarsen vd., 2009; Bowling ve Kirkendall, 2012; Gallegos vd., 2022).

2.3.5. Rol Belirsizliği-Rol Çatışması

Rol çatışması, bir çalışanın birbirine müdahale eden birden fazla iş rolünü üstlenmesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Schaubroeck vd., 1989). Örneğin öğretim üyelerinden ders vermeleri, araştırma yapmaları ve hizmet faaliyetlerinde bulunmaları beklenmektedir. Bu farklı roller, örneğin çoğu zaman zamanının çoğunu meşgul eden ağır bir öğretim yükü nedeniyle verimli bir araştırma programı geliştiremeyen bir akademisyenin durumunda olduğu gibi, birbirine müdahale etmektedir. Rol çatışması kişinin ağır bir iş yüküne sahip olması durumunda daha olasıdır çünkü bir iş rolünü yerine getirmek için gereken zaman ve çaba, diğer iş rollerini yerine getirmek için gereken zaman ve çabayı azaltmaktadır. Bu nedenle iş yükü rol çatışması ile ilişkili bir yapı olarak ele alınmaktadır (Kahn vd., 1964; Bowling ve Kirkendall, 2012). Çalışanların rolleri kapsamında belirsiz beklentilerle veya çatışan taleplerle karşı karşıya kaldığı rol belirsizliği ve rol çatışması, belirsiz beklentiler ve çatışan talepler, çalışanların önceliklerinden emin olmadıkları ve bu belirsizlikleri yönetmek için ek zaman harcadıkları bir durum yaratmaktadır. Çalışanlar rollerinden emin olmadıklarında, görevlerini açıklığa kavuşturmak için ek zaman ve çaba harcamaktadır. Bu anlamda rollerle ilgili bu belirsizlikler ve çalışana uyumsuz taleplerden meydana gelen çatışmalar, iş yükünün artmasına katkıda bulunan önemli faktörlerdir ve çalışanların refahı üzerinde tükenmişlik, duygusal tükenme ve iş performansının azalması gibi ciddi sonuçlar doğurabilmektedir (Kahn vd., 1964; Jackson ve Schuler, 1985; Bakker ve Demerouti, 2007; Gilboa vd., 2008; Schmidt vd., 2014; Ariffin vd., 2017).

2.3.6. Kontrol (İş Özerkliği)

Kontrol, örgütte alınan kararlara çalışanın yaptığı katkı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca sonuçları etkileyebilecek kararların alınması da kontrol bölümünde yer almaktadır. Bu faktördeki herhangi bir tutarlılık, bireyin kendi alanı üzerinde kontrol sahibi olduğunu ve belirli bir sorumluluk duygusuna sahip olduğunu göstermektedir. Herhangi bir tutarsızlık tam tersini göstermektedir. Diğer yandan özerklik de çalışanın işiyle ilgili hususlarda inisiyatif alarak karar verebilme, kullandığı yöntemi seçebilme, karar verebilme gibi hususlarda sahip olduğu serbestiyi ifade etmektedir. Örneğin çalışanın işini nasıl yapacağı üzerinde kontrole sahip olması veya işi üzerinde mesleki özerkliğe/bağımsızlığa sahip olduğunu hissetmesi durumunda böyle bir kontrol ve özerklikten söz edilebilmektedir (Demirel ve Seçkin, 2014). Daha yüksek düzeyde özerkliğe sahip çalışanlar, iş yükleri üzerinde daha fazla kontrole sahip olma ve bunu etkili bir şekilde yönetme becerisine sahip olma eğilimindedir.

Kontrol ve özerkliğe sahip çalışanların çalışma usullerini, zamanlarını ve kaynaklarını daha verimli bir şekilde tahsis edebilmesi mümkün hale gelebilecektir, bu da daha iyi iş-yaşam dengesi ve iş tatmini sağlayabilecektir. Tersine, özerklik eksikliği, çalışanların görevleri önceliklendirme, mola verme veya programlarını ayarlama konusunda daha az esnekliğe sahip olması nedeniyle aşırı iş yüküne katkıda bulunabilecektir (De Jonge vd., 2000; Gagné ve Deci, 2005; De Cuyper ve De Witte, 2006; Van Ruysseveldt ve Van Dijke, 2011; Johari vd., 2018).

2.3.7. İş-Aile (İş-Yaşam) Çatışması

İş-aile çatışması, kişinin çalışma hayatındaki (mesleği ya da görevi icabı) taleplerle aile (günlük yaşam sorumlulukları) hayatındaki talepler uyumsuz olduğunda ortaya çıkmaktadır (Bacharach vd., 1991). Ağır bir iş yükü, iş-aile çatışmasına katkıda bulunabilmektedir, benzer şekilde aile veya günlük yaşam sorumluluklarının ağırlığı, iş yerinde hissedilen yükü ağırlaştırabilmektedir, çünkü iş görevlerine ayrılan zaman ve kişisel enerji, kişinin aile yükümlülüklerini yerine getirme yeteneğini sınırlayabilmektedir (Ilies vd., 2007; Bowling ve Kirkendall, 2012). İşin talepleri aile sorumluluklarıyla ya da çalışanın kendisine ya da günlük yaşamına ayırması gereken zaman çatıştığında veya bunun tam tersi olduğunda ortaya çıkan iş-yaşam çatışması, iş yükünün artmasına katkıda bulunabilecek önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. İş ve iş dışında kalan yükümlülüklerini dengelemek için çabalayan çalışanlar bunalmış hissedebilmekte ve algılanan iş yükünün daha yüksek olduğunu hissedebilmektedir. Bu döngünün çalışanların refahı ve performansı üzerinde önemli bir olumsuz etkisi olabilmektedir. Çalışanların zaman ve mekân dengesi bozulduğunda, çalışma saatlerinin uzaması ve işin, iş dışındaki hayata müdahale etmesi kaçınılmaz hale geldiğinden, bu durum çalışan için aşırı iş yüküne ve strese yol açabilmektedir (French ve Daniels, 2005; Ilies vd., 2007; Melin vd., 2014; Mihelic ve Tekavcic, 2014; Ilies vd., 2015; Mansour ve Tremblay, 2016; Johari vd., 2018; Holland vd., 2019; Fasyani vd., 2020; Dwitanti vd., 2023).

2.3.8. Dönemsel Ani Talep Yükselmeleri ve Baskılar

Belirli mesleklere özgü değişen kalıplar, iş yükünün yüksek ve düşük olduğu dönemler oluşturabilmektedir. Örneğin muhasebeciler, vergi beyanı son tarihlerinden önce iş yükünde öngörülebilir bir artış, vergi mevsimi sona erdikten sonra ise iş yükünde öngörülebilir bir azalma yaşayabilmektedir. Mevsimlik tarım işçileri ve okul öğretmenleri iş yükünde benzer artış ve azalmalar yaşamaktadır. Örneğin acil servis doktorları iş yükünde bir andan diğerine önemli dalgalanmalar yaşamaktadır, üstelik bu dalgalanmalar büyük ölçüde tahmin edilemez olabilmektedir (Bowling ve Kirkendall, 2012). Örneğin Covid-19 pandemisi sırasında sağlık çalışanlarının iş yükü önemli ölçüde artmıştır. Pandemi sırasında, hastaneler ve sağlık kurumları, Covid-19 pozitif hastaların yanı sıra diğer acil ve kronik hastalığı olan hastaları da tedavi etmek zorunda kalmıştır. Özellikle yoğun bakım üniteleri ve acil servisler, hastalarla dolup taşmış, normalden çok daha fazla sayıda hasta ile ilgilenmek zorunda kalmıştır. Sağlık çalışanları, artan hasta yükü nedeniyle normal çalışma saatlerinin çok ötesinde çalışmak zorunda kalmışlardır. Sağlık çalışanları, sürekli olarak kişisel koruyucu ekipman kullanmak zorunda kalmış ve bu ekipmanların eksikliği, işleri daha da zorlaştırmıştır. Ayrıca, virüse maruz kalma riski ve bu riski ailelerine taşıma endişesi, sağlık çalışanlarının üzerindeki stresi artırmıştır (De Oliveira Souza, 2020; Enli Tuncay vd., 2020; Ardebili vd., 2021; Özaydın ve Güdük, 2021; Zhang vd., 2021; Gökçe, 2022; Barpanda ve Saraswathy, 2023).

2.3.9. Ekip Çalışması, İş Birliği Sorunları ve Destek Eksikliği

Sağlık kurumlarında ekip, farklı sağlık mesleklerinden üyelerin bir araya gelerek ortak hedefler doğrultusunda bireye en kapsamlı ve kaliteli sağlık bakımını sundukları, bilgi ve deneyimlerin sürekli paylaşıldığı, ortak kararların alındığı ve bu kararların birlikte uygulandığı bir birliktir (Tosun, 2010). Amaç, çeşitli elemanların farklı yeteneklerini ekip içinde birleştirerek daha fazla bilgi kullanma olanağını elde etmek ve hastanın (danışanın) taleplerini en iyi şekilde karşılamaktır (Özdemir, 1999). Bu bağlamda, sağlık kurumlarının yapısal özellikleri nedeniyle ekip çalışması kaçınılmazdır. Ekip çalışmasının gerekliliği, bu kurumların karmaşık yapısından kaynaklanmaktadır. Sağlık kurumları (hastaneler), benzer büyüklükteki diğer örgütlerin en karmaşık olanlarıdır (Bulun, 2001). Hastanelerdeki departmanlaşma ve hasta bakım ekibi koordinasyonu, hastane yapısının matriks organizasyon olarak adlandırılmasına neden olmaktadır (Şimşek, 2010). Dolayısıyla, ekip üyelerinin bu kurumlarda etkili bir şekilde çalışabilmeleri için çalışma atmosferi önemlidir (Öğüt ve Kaya, 2011). Bu açıdan özellikle sağlık alanında ekip çalışması ve iş birliği, etkili bir çalışma ortamının temel bileşenleridir. Etkili ve kaliteli hasta bakımı, sağlık ve sosyal bakım profesyonellerinin iş birliğiyle yürütülmesi gereken etkileşimli bir etkinliktir. Sağlık ekibi içinde hemşire, hekim, ebe, psikolog, diyetisyen, biyolog, sosyal hizmet uzmanı, eczacı, diş hekimi ve fizyoterapist gibi üyelerin iş birliği ve koordinasyon içinde hizmet vermesi beklenmektedir (Dener ve Elçin, 2022). Ancak ekip çalışması ve iş birliğindeki sorunlar, eşit olmayan iş dağılımına, artan strese ve bireysel ekip üyeleri için daha yüksek algılanan iş yüküne yol açabilmektedir. Ekipler içindeki çatışmalar, özellikle görev ve ilişki çatışmaları, ekip performansının azalması ve stres düzeylerinin artmasıyla ilişkilidir (De Dreu ve Weingart, 2003). Ekip üyeleri etkili bir şekilde iş birliği yapmadığında görevlerin yerine getirilmesi ve tamamlanması daha uzun sürebilmekte ve bu da aşırı yük hissine yol açabilmektedir. Çalışanlar çalışma ortamında ekip üyeleri ve üstlerinden sosyal destek eksikliğini algıladıklarında kendilerini izole edilmiş ve sorumlulukları nedeniyle bunalmış hissedebilmektedir, bu da algılanan iş yükünü artırabilmektedir. Bu destek eksikliği, yetersiz geri bildirimden, görevlerde yetersiz yardımdan veya ekip içindeki genel arkadaşlık eksikliğinden kaynaklanabilmektedir (Chiaburu ve Harrison, 2008). Dolayısıyla iş yükünün oluşmasında ekip çalışması, iş birliği-koordinasyon sorunları ve destek eksikliği de önemli faktörlerdendir. Bu sorunlar artan strese, tükenmişliğe, iş tatmininin azalmasına ve iş kalitesinin düşmesi gibi olumsuz örgütsel sonuçlara yol açabilmektedir (Podsakoff vd., 2007; Salas vd., 2008; Friedrich vd., 2019; Aouicha vd., 2021; Chen ve Jiang, 2022).

3. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

İş yükü kavramı, bireyin yapmak zorunda olduğu iş miktarıdır; aşırı iş yükü kavramı ise yapacak çok fazla görevi olan bireylerin bunları karşılamak için yeterli zaman, bilgi, beceri gibi kaynaklara sahip olamaması durumunda ortaya çıkmaktadır (Leiter ve Schaufeli, 1996). Çok fazla iş yükü, çalışanların motivasyonunu ve ilgili diğer tarafları olumsuz yönde etkileyerek stres, yorgunluk, bitkinlik, isteksizlik gibi durumlarla sonuçlanabilmektedir (Aryee vd., 2005). Stres belirtileri çeşitli şekillerde olabilmekte ve bu da işyerine yansıtılabilmektedir. Bu baskı ya kabul edilecektir ya da çalışanlar ve organizasyonları açısından sorunlar yaratacaktır (Robbins, 1996). Bu türden nedenlerle motivasyonu, üretkenliği, istekliliği, verimliliği düşük olan çalışanlar kendilerini örgütten uzaklaştırabilecektir. İşyerindeki ve iş yükündeki aşırıya kaçan durumlar, çalışanların stres düzeylerini de değiştirecek ve sonuç olarak çalışanların ve dolayısıyla da organizasyonun performansını etkileyecektir (Robbins ve Judge, 2013). Sağlık alanındaki işler, uzun çalışma saatleri açısından ağır iş yükü içeren, daima zaman baskısı altında çalışan, hastalar üzerinde yürütülen ve sosyal saatlerde davranmak için çaba sarf edilen duygusal bir atmosferde çalışmak durumundadır (Rout, 1999).

Hastanede çalışanlar aşırı iş yoğunluğu sırasında işleriyle baş edememelerine neden olan bu çeşitli faktörlerden dolayı günlük olarak sağlık kuruluşlarında aşırı iş yüküyle karşı karşıya kalmaktadır. Uzun vadede bu durum onların performansını, verimliliğini, motivasyonunu etkileyecek ve hastalarla yapılan incelemelerde, müdahalelerde bazı hatalara, eksikliklere neden olabilecektir (Ahmad vd., 2019). Dolayısıyla sağlık sektörü açısından bu durum hem çalışan bireyin kendisi hem sağlık kuruluşu hem de sağlık hizmeti alan hasta ve hasta yakınlarını ilgilendiren bir hususu oluşturmaktadır. Sağlık sektörü sürekli değişen bir ortamdır ve hastanelerdeki çalışma koşulları giderek daha zorlu ve stresli hale gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre, "sağlıklı bir işyeri, çalışanların ve yöneticilerin tüm çalışanların sağlığını, güvenliğini ve refahını ve işyerinin sürdürülebilirliğini korumak ve geliştirmek için sürekli bir iyileştirme sürecini kullanmak üzere iş birliği yaptığı bir yerdir." (Burton, 2010). DSÖ'nün sağlıklı çalışma ortamlarını teşvik etme ve geliştirme amacına rağmen, sağlık sektörüne odaklanan çeşitli çalışmalar, sağlık çalışanlarının zaman baskısı, işte düşük sosyal destek, yüksek iş yükü, personel eksikliği, hasta tedavisiyle ilgili belirsizlik ve acı çeken ve ölmekte olan hastalara maruz kalma nedeniyle duygusal tepkilere yatkınlık gibi çeşitli ciddi mesleki yük ve stres faktörlerine maruz kaldığını göstermiştir (McVicar, 2003; Marine vd., 2006; Portoghese vd., 2014; Ruotsalainen vd., 2014). Bu anlamda, sağlık çalışanları ciddi sıkıntı, tükenmişlik ve hem ruhsal hem de fiziksel hastalık yaşama riski yüksektir. Bu da hastane sonuçlarını, örneğin bu tür kurumlar tarafından sağlanan bakım kalitesini etkileyebilecek bir sorundur (Marine vd., 2006; Stansfeld ve Candy, 2006; Nieuwenhuijsen vd., 2010; Wu vd., 2012; Finney vd., 2013). Özellikle, son dönemlerde tükenmişlik gibi iş yükünün oluşturduğu stresle ilişkili hastalıkların yaygınlığı önemli ölçüde artmış ve küresel olarak genel çalışan nüfusun %19-30'unu etkilemiştir (Finney vd., 2013). Sağlık çalışanları, özellikle de tıbbi personel arasındaki tükenmişlik, mesleki bir tehlike haline gelmiş ve oranı bazı klinik uzmanlık alanlarında %25 ile %75 arasına ulaşmıştır (Laschinger vd., 2006). Sağlık çalışanları arasında tükenmişlik, hastalık nedeniyle yüksek işten ayrılma oranları ve devamsızlık, işyerinde göreceli etkisizlik ve düşük iş tatmini gibi sonuçlar hem bireyleri hem de çalıştıkları kuruluşları olumsuz yönde etkilemektedir (Maslach vd., 2001; Schaufeli vd., 2009; Portoghese vd., 2014). Aşırı iş yükü kavramı her türlü organizasyon için, ancak bilhassa sağlık kuruluşları için önemli zorluklar oluşturmakta; çalışanların performansını, refahını ve organizasyonel dinamikleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür sorunlar sağlık sektöründe, çalışma koşullarının ve mesleğin ne' i gereği öne çıkmakta olup, çalışanların geç saatlere kadar çalışmasına, teşhis ve tedavide gecikmelere, olası hatalara ve standartların altında bakım sunulmasına neden olabilmektedir (Bradley vd., 2015). Sonuç olarak, sağlık hizmeti ortamlarındaki aşırı iş yükü hem sağlık çalışanları hem de sağlık kuruluşları için ciddi zorluklar yaratmakta ve hasta bakımını ve sonuçlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu çalışma, işte bu noktada sağlık çalışanlarındaki aşırı iş yükünün çok yönlü doğasına dikkat çekmektedir. Personel eksikliği ve planlama zorluklarından organizasyonel kısıtlamalara ve psikososyal faktörlere kadar çok sayıda unsur bu yaygın soruna katkıda bulunmaktadır. Mevcut literatürün analizi ve sentezi, bu faktörlerin yalnızca iş yükünü arttırmakla kalmayıp aynı zamanda sağlık çalışanlarının refahını ve performansını da etkileyerek sonuçta hasta bakımının kalitesini etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu sorunları ele almak, yalnızca personel düzeylerini değil, aynı zamanda çalışma ortamını, kaynak tahsisini ve sağlık çalışanlarının psikolojik refahını da dikkate alan kapsamlı bir yaklaşım gerektirmektedir. Sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturmak ve hem sağlık çalışanlarının hem de hastaların refahını sağlamak için personel seviyelerine, iş yükü dağılımına, destek sistemlerine ve organizasyon kültürüne özen gösterilmesini gerektirmektedir. Sağlık çalışanlarının iş taleplerine ilişkin algısını önemli ölçüde etkileyebilecek ve aşırı iş yüküne yol açabilecek bu tür faktörlerin, kuruluş tarafından çalışanlar arasındaki aşırı iş yükü sorunlarını değerlendirirken ve ele alırken dikkate alınması önemlidir.

Bu faktörlerin göz önünde bulundurulması, sağlıklı ve verimli bir çalışma ortamı oluşturmayı amaçlayan kuruluşlar için kritiktir. Çünkü bu faktörler uygun şekilde yönetilmediğinde aşırı iş yükü algısının gelişmesine neden olarak, bireysel düzeyde fizyolojik, sosyal ve psikolojik olumsuz sonuçlar ile stres, tükenmişlik, verimsizlik, düşük performans, iş tatmininin azalması ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz örgütsel sonuçlara yol açabilecektir. Aşırı iş yükünü hafifletmeye yönelik çabalar, bireysel çalışanların üzerindeki yükü azaltmak için yeterli personel düzeylerinin sağlanmasına odaklanmalıdır. Sağlık çalışanlarının işe alınması ve işte tutulmasına yönelik politikalar bu açıdan kritik öneme sahiptir. Sağlık kurumlarının öncelikle işe alım ve işte tutma stratejilerine yatırım yaparak personel yeterliliğini önceliklendirmesi gerekmektedir. Ek olarak, vardiyalı çalışma programlarının, potansiyel olarak daha esnek planlama uygulamalarının uygulanması yoluyla çalışanların günlük ritimlerine daha iyi uyum sağlayacak şekilde optimize edilmesi gerekmektedir. Gerekli ekipman ve kaynakların kullanılabilirliğini sağlayarak organizasyonel kısıtlamaların ele alınması, görevin tamamlanmasıyla ilişkili zaman ve stresi önemli ölçüde azaltabilecektir. Bu iyileştirmeleri desteklemek için etkili yönetim uygulamaları ve yeterli finansman şarttır. Etkili iletişim ve organizasyon yapısı yoluyla rolleri ve sorumlulukları netleştirmek, rol belirsizliğini ve çatışmayı azaltmaya yardımcı olabilecektir. Sağlık çalışanlarına görevleri ve programları üzerinde daha fazla kontrol ve özerklik sağlamak, iş yükünü azaltabilecektir. Son olarak, dönemsel ani talep artışlarıyla başa çıkabilmek için sağlam acil durum hazırlık planları gereklidir. Buna, sağlık sistemlerinin sağlık çalışanlarını bunaltmadan talepteki artışlara etkili bir şekilde yanıt verebilmesini sağlamak için ölçeklenebilir personel modelleri ve kaynak tahsis stratejileri de dahildir. Literatür açısından konu ele alındığında, aşırı iş yükünün yaygın bir sorun olmasına ve ciddi pratik sonuçları olmasına rağmen, ilgili literatürde yer alan araştırmalar genel olarak iş yükü ile ilişkili olarak genel olarak stres faktörlerinin (yani stresli çalışma koşullarının) incelenmesiyle daha fazla ilgilenmiştir. Yani, iş yükü sıklıkla diğer stres etkenleriyle birlikte incelenmiştir ve genellikle tek bir stres etkeninden ziyade stres etkenlerine bir bütün olarak dikkat edildiği görülmektedir (Bowling ve Kirkendall, 2012). Daha kaliteli, daha sağlıklı çalışma ortamları oluşturmak ve sürdürmek için aşırı iş yükü konusuna ve ilişkili faktörlere odaklanan daha fazla sayıda, daha detaylı ve odaklanmış çalışmalara ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür. Aşırı iş yükünün etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamak için kantitatif ve kalitatif araştırma yöntemleri birlikte kullanıldığı karma yöntem içeren araştırmalar da konuya ilişkin olarak içgörüler kazanmak noktasında katkı sunabilecektir. Aşırı iş yükünün uzun vadeli etkilerini incelemek için boylamsal çalışmalar yapılması önerilebilecektir.

4. KAYNAKLAR

- Adams, I. F., Storer, M. W., & Miller, E. L. (2012). Analysis of workload behavior in scientific and historical long-term data repositories. *ACM Transactions on Storage (TOS)*, 8(2), 1-27.
- Ahmad, R., Lee, M. Y., Othman, A. E. A., Shaminan, A. S., Heng, C. S., Sumilan, H., & Ahmad, A. I. A. (2019). The impact of workload on job performance among doctors in Malaysian public hospitals. A case study. *International Journal of Business and Society*, 20(3), 1276-1293.
- Aouicha, W., Tlili, M. A., Limam, M., Snéne, M., Dhiab, M. B., Chelbi, S., ... & Mallouli, M. (2021). Evaluation of the Impact of Intraoperative Distractions on Teamwork, stress, and workload. *Journal of Surgical Research*, 259, 465-472.
- Ardebili, M. E., Naserbakht, M., Bernstein, C., Alazmani-Noodeh, F., Hakimi, H., & Ranjbar, H. (2021). Healthcare providers experience of working during the COVID-19 pandemic: A qualitative study. *American Journal of Infection Control*, 49(5), 547-554.

- Ariffin, H. D., Sahaib, N. S., & Mazhisham, P. H. (2017). The influence of role ambiguity, role conflict, work overload and relationship conflict on job performance. In *Proceeding of 2nd International Conference on Law, Economics and Education* (pp. 237-245). Semarang, Indonesia.
- Aryee, S., Srinivas, E. S., & Tan, H. H. (2005). Rhythms of life: Antecedents and outcomes of work–family balance in employed parents. *Journal of Applied Psychology*, 90(1), 132-146.
- Aryee, S., Sun, L. Y., Chen, Z. X. G., & Debrah, Y. A. (2008). Abusive supervision and contextual performance: The mediating role of emotional exhaustion and the moderating role of work unit structure. *Management and Organization Review*, 4(3), 393-411.
- Asamani, J. A., Amertil, N. P., & Chebere, M. (2015). The influence of workload levels on performance in a rural hospital. *British Journal of Healthcare Management*, 21(12), 577-586.
- Atalay, M., ve Çakırel, Y. (2022). Sağlık sektörü çalışanlarında iş yükü, iş tatmini ve tükenmişlik durumunun incelenmesi. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 431-463.
- Bacharach, S. B., Bamberger, P., & Conley, S. (1991). Work-home conflict among nurses and engineers: Mediating the impact of role stress on burnout and satisfaction at work. *Journal of Organizational Behavior*, 12(1), 39-53.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The Job Demands-Resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309-328.
- Barpanda, S., & Saraswathy, G. (2023). The impact of excessive workload on job performance of healthcare workers during pandemic: A conceptual mediation-moderation model. *IJMAR*, 10, 24-39.
- Basak, J., Wadhvani, K., & Voruganti, K. (2016). Storage workload identification. *ACM Transactions on Storage (TOS)*, 12(3), 1-30.
- Bolino, M. C. ve Turnley, W. H. (2005). The personal costs of citizenship behavior: The relationship between individual initiative and role overload, job stress, and work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 90(4), 740-748.
- Boone, L. E., & Kurtz, D. L. (2013). Çağdaş işletme: Contemporary business (Çev. Ed. Azmi Yalçın). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bowling, N. A., & Kirkendall, C. (2012). Workload: A review of causes, consequences, and potential interventions. *Contemporary Occupational Health Psychology: Global Perspectives on Research and Practice*, 2(2), 221-238.
- Bradley, S., Kamwendo, F., Chipeta, E., Chimwaza, W., de Pinho, H., & McAuliffe, E. (2015). Too few staff, too many patients: A qualitative study of the impact on obstetric care providers and on quality of care in Malawi. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 15, 1-10.
- Bulun, M. (2001). *Bilişim teknolojileri yönetimi ve sağlık kuruluşlarında yönetimde bilişim teknolojilerinin kullanımı*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Burton, J. (2010). *WHO healthy workplace framework and model: background and supporting literature and practices*. Geneva: WHO.
- Caruso, C. C. (2014). Negative impacts of shiftwork and long work hours. *Rehabilitation Nursing Journal*, 39(1), 16-25.

- Chen, C., & Jiang, J. (2022). How workload influences conflict with team members: The perspective of conservation of resources theory. *Frontiers in Business, Economics and Management*, 5(3), 128-132.
- Chiaburu, D. S., & Harrison, D. A. (2008). Do peers make the place? Conceptual synthesis and meta-analysis of coworker effects on perceptions, attitudes, OCBs, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 93(5), 1082-1103.
- Chinguwo, P. (2023). How excessive workloads and long hours of work contribute to occupational stress and burnout among clinical officers at public hospitals in Malawi. *South African Review of Sociology*, 53(1), 5-27.
- Conway, P. M., Campanini, P., Sartori, S., Dotti, R., & Costa, G. (2008). Main and interactive effects of shiftwork, age and work stress on health in an Italian sample of healthcare workers. *Applied Ergonomics*, 39(5), 630-639.
- Cordes, C. L., & Dougherty, T. W. (1993). A review and an integration of research on job burnout. *Academy of Management Review*, 18(4), 621-656.
- Çalışkan, A., ve Bekmezci, M. (2019). Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyetine etkisinde iş tatmini ve yaşam tatmininin rolü, sağlık kurumu çalışanları örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 381-431.
- Çiftçioğlu, G., Tunç, G., Güneş, A., Değer, V., ve Çifçi, S. (2018). Hastanelerde görevli sağlık çalışanlarının bireysel iş yükü algıları. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 5(1), 1-8.
- Dağdeviren, M., Eraslan, E., ve Kurt, M. (2005). Çalışanların toplam iş yükü seviyelerinin belirlenmesine yönelik bir model ve uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(4), 517-526.
- Davis, S. L., (2006). *Development and evaluation of a workplace violence prevention plan*. Ph.D. Dissertation, Nova Southeastern University, FL, USA.
- De Beer, L. T., Pienaar, J., & Rothmann Jr, S. (2016). Work overload, burnout, and psychological ill-health symptoms: a three-wave mediation model of the employee health impairment process. *Anxiety, Stress, & Coping*, 29(4), 387-399.
- De Cuyper, N., & De Witte, H. (2006). Autonomy and workload among temporary workers: Their effects on job satisfaction, organizational commitment, life satisfaction, and self-rated performance. *International Journal of Stress Management*, 13(4), 441.
- De Dreu, C. K., & Weingart, L. R. (2003). Task versus relationship conflict, team performance, and team member satisfaction: a meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 88(4), 741-749.
- De Jonge, J., Dollard, M. F., Dormann, C., Le Blanc, P. M., & Houtman, I. L. (2000). The demand-control model: Specific demands, specific control, and well-defined groups. *International Journal of Stress Management*, 7(4), 269-287.
- De Oliveira Souza, D. (2020). Health of nursing professionals: Workload during the COVID-19 pandemic. *Revista Brasileira de Medicina Do Trabalho*, 18(4), 464.
- Demirel, Y., & Seçkin, Z. (2014). The relationship between work environment and mobbing. In *The 2014 WEI International Academic Conference Proceedings* (pp. 142-152). Budapest, Hungary.
- Dener, H., ve Elçin, M. (2022). Ekip çalışması ve hasta güvenliği üzerine bir eğitim programı tasarımı: TeamSTEPPS. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 31(6), 469-478.

- Einarsen, S., Hoel, H., & Notelaers, G. (2009). Measuring exposure to bullying and harassment at work: Validity, factor structure and psychometric properties of the Negative Acts Questionnaire-Revised. *Work & Stress*, 23(1), 24-44.
- Enli Tuncay, F., Koyuncu, E., & Özel, Ş. (2020). Pandemielerde sağlık çalışanlarının psikososyal sağlığını etkileyen koruyucu ve risk faktörlerine ilişkin bir derleme. *Ankara Medical Journal*, 20(2), 488-504.
- Eroğlu, A. (2020). İş yükünün işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde iş tatmini ve kişi-örgüt uyumunun aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 213-227.
- Fasyni, A., Armida, S., & Rini, S. (2020). The effect of workload and work-family conflict on emotional exhaustion. In *4th Padang International Conference on Education, Economics, Business and Accounting (PICEEBA-2 2019)* (pp. 644-652). Atlantis Press.
- Finney, C., Stergiopoulos, E., Hensel, J., Bonato, S., & Dewa, C. S. (2013). Organizational stressors associated with job stress and burnout in correctional officers: A systematic review. *BMC Public Health*, 13, 1-13.
- French, S., & Daniels, G. (2005). Work-life balance: Evidence from across the UK. *European Industrial Relations Review*, 380, 9-27.
- Friedrich, A. L., Ulber, D., & Friedrich, P. (2019). *The problems with teamwork, and how to solve them*. Routledge.
- Gagné, M., & Deci, E. L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 331-362.
- Gallegos, I., Guàrdia-Olmos, J., & Berger, R. (2022). Abusive supervision: A systematic review and new research approaches. *Frontiers in Communication*, 6, 640908.
- Gilboa, S., Shirom, A., Fried, Y., & Cooper, C. (2008). A meta-analysis of work demand stressors and job performance: examining main and moderating effects. *Personnel Psychology*, 61(2), 227-271.
- Girardi, P., Monaco, E., Prestigiaco, C., & Talamo, A. (2007). Personality and psychopathological profiles in individuals exposed to mobbing. *Violence and Victims*, 22(2), 172.
- Gökçe, A. (2022). Covid-19 pandemi sürecinin sağlık sektörü çalışanları üzerindeki psikososyal yansımaları: Nitel bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 3(74), 1833-1860.
- Gümüştekin, Y., ve Öztemiz, A. (2005). Örgütlerde stresin verimlilik ve performansla etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 271-288.
- Gürlek, M. (2020). Aşırı iş yükü etik dışı davranışları nasıl etkiler? Ücret tatminsizliğinin aracılık rolü. *İş Ahlakı Dergisi*, 13(1), 53-67.
- Hassoy, D., ve Özvurmaz, S. (2019). Bir devlet hastanesindeki sağlık çalışanlarının iş doyumunu ve etkileyen faktörler. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 2(3), 27-32.
- Holland, P., Tham, T. L., Sheehan, C., & Cooper, B. (2019). The impact of perceived workload on nurse satisfaction with work-life balance and intention to leave the occupation. *Applied Nursing Research*, 49, 70-76.
- Hoobler, J. M., & Brass, D. J. (2006). Abusive supervision and family undermining as displaced aggression. *Journal of Applied Psychology*, 91(5), 1125-1133.

- Ilies, R., Huth, M., Ryan, A. M., & Dimotakis, N. (2015). Explaining the links between workload, distress, and work–family conflict among school employees: Physical, cognitive, and emotional fatigue. *Journal of Educational Psychology, 107*(4), 1136.
- Ilies, R., Schwind, K. M., Wagner, D. T., Johnson, M. D., DeRue, D. S., & Ilgen, D. R. (2007). When can employees have a family life? The effects of daily workload and affect on work-family conflict and social behaviors at home. *Journal of Applied Psychology, 92*(5), 1368.
- Ismail, Z., Amri, N. I., Mutalib, A. A., & Ab Latif, Z. (2023). Identify the level of emotional stress factors for workload, lack of resources, administrative management, time constraints and negative student behavior and disciplinary problems among teachers at Sekolah Menengah Kebangsaan Pangkal Meleret, Machang, Kelantan. *Asian Journal of Vocational Education And Humanities, 4*(2), 31-39.
- İlçin, E. (2019). *İş yükü ve yönetici desteğinin çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Jackson, S. E., & Schuler, R. S. (1985). A meta-analysis and conceptual critique of research on role ambiguity and role conflict in work settings. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 36*(1), 16-78.
- Jamal, M. (2004). Burnout, stress and health of employees on non-standard work schedules: a study of Canadian workers. *Stress and Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress, 20*(3), 113-119.
- Johari, J., Yean Tan, F., & Tjik Zulkarnain, Z. I. (2018). Autonomy, workload, work-life balance and job performance among teachers. *International Journal of Educational Management, 32*(1), 107-120.
- Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., Snoek, J. D., & Rosenthal, R. A. (1964). *Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity*. New York: John Wiley.
- Karacaoğlu, K., ve Çetin, İ. (2015). İş yükü ve rol belirsizliğinin çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerine etkisi: Afad örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 5*(1), 46-69.
- Karoshi, A. (2003). Reduce stress, workload and work time and improve work-life balance before it's too late. *Public Service for Alliance of Canada, 5*, 1-19.
- Kecklund, G., & Axelsson, J. (2016). Health consequences of shift work and insufficient sleep. *Bmj, 1*, 355.
- Keser, A. Bilir, B., ve Aytaç, S. (2017). Niceliksel iş yükü envanterinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 19*(2), 55- 74.
- Khademi, M., Mohammadi, E., & Vanaki, Z. (2015). Resources–tasks imbalance: Experiences of nurses from factors influencing workload to increase. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research, 20*(4), 476-483.
- Kılıç, R., ve Keklik, B. (2012). Sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesi ve motivasyona etkisi üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(2), 147-160.
- Korkmazer, F. (2021). İş yükü fazlalığı algısının çalışan performansı üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracı rolü: Sağlık sektöründe bir uygulama. *OPUS International Journal of Society Researches, 17*(36), 2767-2793.

- Koy, V., Yunibhand, J., & Turale, S. (2020). "It is really so exhausting": Exploring intensive care nurses' perceptions of 24-hour long shifts. *Journal of Clinical Nursing*, 29(17-18), 3506-3515.
- Lea, V. M., Corlett, S. A., & Rodgers, R. M. (2012). Workload and its impact on community pharmacists' job satisfaction and stress: A review of the literature. *International Journal of Pharmacy Practice*, 20(4), 259-271.
- Leiter, M. P., & Schaufeli, W. B. (1996). Consistency of the burnout construct across occupations. *Anxiety, Stress, and Coping*, 9(3), 229-243.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- Lin, S. H., Liao, W. C., Chen, M. Y., & Fan, J. Y. (2014). The impact of shift work on nurses' job stress, sleep quality and self-perceived health status. *Journal of Nursing Management*, 22(5), 604-612.
- Mæstad, O., Torsvik, G., & Aakvik, A. (2010). Overworked? On the relationship between workload and health worker performance. *Journal of Health Economics*, 29(5), 686-698.
- Mansour, S., & Tremblay, D. G. (2016). Workload, generic and work-family specific social supports and job stress: Mediating role of work-family and family-work conflict. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(8), 1778-1804.
- Marine, A., Ruotsalainen, J. H., Serra, C., & Verbeek, J. H. (2006). Preventing occupational stress in healthcare workers. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 18(4), 28-92.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422.
- Matemani, J. K. (2019). Impacts of labour shortage on organization performance: A case Study Ministry of Water and Irrigation-Tanzania. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAAR)*, 3(3), 196-214.
- McVicar, A. (2003). Workplace stress in nursing: A literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 44(6), 633-642.
- Melin, M., Astvik, W., & Bernhard-Oettel, C. (2014). New work demands in higher education. A study of the relationship between excessive workload, coping strategies and subsequent health among academic staff. *Quality in Higher Education*, 20(3), 290-308.
- Mihelic, K. K., & Tekavic, M. (2014). Work-family conflict: A review of antecedents and outcomes. *International Journal of Management & Information Systems (Online)*, 18(1), 15.
- Nieuwenhuijsen, K., Bruinvels, D., & Frings-Dresen, M. (2010). Psychosocial work environment and stress-related disorders, a systematic review. *Occupational Medicine*, 60(4), 277-286.
- Öğüt, A., ve Kaya, Ş. D. (2011). Sağlık kurumlarında ekip çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1, 87-96.
- Özaydın, Ö., ve Güdük, Ö. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının yaşadıkları mental sorunlar. *Yüksek İhtisas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2, 83-90.
- Özdemir, U. (1999). Psikiyatri tedavi ekibinin ekip çalışması kavramına ilişkin kendi bilgilerini ve çalıştıkları psikiyatri tedavi kurumlarını değerlendirmeleri. *Kriz Dergisi* 7(2), 17-24.
- Özkan, Ş., ve Uydacı, M. (2020). Kamu hastanelerinde iş yüküne dayalı hemşire işgücü gereksiniminin belirlenmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 7(3), 339-351.

- Pindek, S., & Spector, P. E. (2016). Organizational constraints: a meta-analysis of a major stressor. *Work & Stress, 30*(1), 7-25.
- Pisarski, A., Bohle, P., & Callan, V. J. (1998). Effects of coping strategies, social support and work-nonwork conflict on shift worker's health. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health, 1*, 141-145.
- Podsakoff, N. P., LePine, J. A., & LePine, M. A. (2007). Differential challenge stressor-hindrance stressor relationships with job attitudes, turnover intentions, turnover, and withdrawal behavior: a meta-analysis. *Journal of Applied Psychology, 92*(2), 438-454.
- Poissonnet, C. M., & Véron, M. (2000). Health effects of work schedules in healthcare professions. *Journal of Clinical Nursing, 9*(1), 13-23.
- Portoghese, I., Galletta, M., Coppola, R. C., Finco, G., & Campagna, M. (2014). Burnout and workload among health care workers: the moderating role of job control. *Safety and Health at Work, 5*(3), 152-157.
- Rajan, D. (2023). Shift work, workload, and professionalism related motivators affecting job satisfaction: An empirical study among medical laboratory technicians. *Health Economics and Management Review, 4*(3), 1-21
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2013). *Organizational behavior*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Rogers, A. E., Hwang, W. T., Scott, L. D., Aiken, L. H., & Dinges, D. F. (2004). The working hours of hospital staff nurses and patient safety. *Health Affairs, 23*(4), 202-212.
- Rout, U. (1999). Gender differences in stress, satisfaction and mental well being among general practitioners in England. *Psychology, Health, & Medicine, 4*(4), 345-354.
- Ruotsalainen, J. H., Verbeek, J. H., Mariné, A., & Serra, C. (2014). Preventing occupational stress in healthcare workers. *Cochrane Database of Systematic Reviews, 11*, 1.
- Salas, E., Wilson, K. A., Murphy, C. E., King, H., & Salisbury, M. (2008). Communicating, coordinating, and cooperating when lives depend on it: tips for teamwork. *The Joint Commission Journal on Quality and Patient Safety, 34*(6), 333-341.
- Satish, N., Arif, S., Bhaskar, N. K., & Satyanara, N. (2015). Gap analysis in staffing using workload indicators of staffing need method in a tertiary care teaching hospital. *International Journal of Scientific Research, 4*(7), 376-367.
- Schaubroeck, J., Cotton, J. L., & Jennings, K. R. (1989). Antecedents and consequences of role stress: A covariance structure analysis. *Journal of Organizational Behavior, 10*(1), 35-58.
- Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., & Maslach, C. (2009). Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International, 14*(3), 204-220.
- Schmidt, S., Roesler, U., Kusserow, T., & Rau, R. (2014). Uncertainty in the workplace: examining role ambiguity and role conflict, and their link to depression—a meta-analysis. *European Journal of Work and Organizational Psychology, 23*(1), 91-106.
- Spector, P. E., Dwyer, D. J., & Jex, S. M. (1988). Relation of job stressors to affective, health, and performance outcomes: a comparison of multiple data sources. *Journal of Applied Psychology, 73*(1), 11.
- Spector, P. E., & Jex, S. M. (1998). Development of four self-report measures of job stressors and strain: Interpersonal Conflict at Work Scale, Organizational Constraints Scale, Quantitative

- Workload Inventory, and Physical Symptoms Inventory. *Journal of Occupational Health Psychology*, 3(4), 356-367.
- Xiaoming, Y., Ma, B. J., Chang, C. L. & Shieh, C. J. (2014). Effects of workload on burnout and turnover intention of medical staff: A study. *Studies on Ethno Medicine*, 8(3), 229-237.
- Stansfeld, S., & Candy, B. (2006). Psychosocial work environment and mental health—a meta-analytic review. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 1, 443-462.
- Şimşek, M. Ş. (2010). *Yönetim ve organizasyon*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, 43(2), 178-190.
- Tosun, N. (2010). *Sağlık ekibinin karar verme sürecinde hemşirenin rolü*. www.gata.edu.tr/dahilibilimler/ichastaliklari/egitim/hit.asp?id=102. (Erişim tarihi: 20.09.2010)
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya tutkunluk: İş yükü, esnek çalışma saatleri, yönetici desteği ve iş-aile çatışması ile ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 155-179.
- Turunç, Ö., ve Ögen, A. R. (2022). Aşırı iş yükü tükenmişlik ilişkisinde, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık rolü: Sağlık çalışanlarında bir uygulama. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 118-128.
- Uğurlu, Z., Karahan, A., Ünlü, H., Abbasoğlu, A., Özhan Elbaş, N., Avcı Işık, S., & Tepe, A. (2015). The effects of workload and working conditions on operating room nurses and technicians. *Workplace Health & Safety*, 63(9), 399-407.
- Uysal, H. T., Akbulut, H., ve Ertan, S. (2015). Aşırı iş yükünün performans perspektifinden çalışma psikolojisinde negatifiğe etkisi: Muhasebe meslek mensuplarına yönelik bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 8(38), 942-954.
- Van Ruysseveldt, J., & Van Dijke, M. (2011). When are workload and workplace learning opportunities related in a curvilinear manner? The moderating role of autonomy. *Journal of Vocational Behavior*, 79(2), 470-483.
- Wisetborisut, A., Angkurawaranon, C., Jiraporncharoen, W., Uaphanthasath, R., & Wiwatanadate, P. (2014). Shift work and burnout among health care workers. *Occupational Medicine*, 64(4), 279-286.
- Wójcik, P. (2017). Shortage of talents—a challenge for modern organizations. *International Journal of Synergy and Research*, 6, 123-135.
- Wressle, E., & Samuelsson, K. (2014). High job demands and lack of time: A future challenge in occupational therapy. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 21(6), 421-428.
- Wu, S., Li, H., Zhu, W., Lin, S., Chai, W., & Wang, X. (2012). Effect of work stressors, personal strain, and coping resources on burnout in Chinese medical professionals: A structural equation model. *Industrial Health*, 50(4), 279-287.
- Zhang, M., Zhang, P., Liu, Y., Wang, H., Hu, K., & Du, M. (2021). Influence of perceived stress and workload on work engagement in front-line nurses during COVID-19 pandemic. *Journal of Clinical Nursing*, 30(11-12), 1584-1595.

MEDIA AND WOMEN'S STUDIES; BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON NATIONAL THESES THAT INCLUDE THE WORDS “WOMAN” AND “JOURNALIST” IN THEIR TITLES

MEDYA VE KADIN ÇALIŞMALARI; İSMİNDE “KADIN” VE “GAZETECİ” KELİMELERİ GEÇEN ULUSAL TEZLER ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

SEVİ GÖZAY UĞURLU¹, HİCRAN ÖZLEM İLGİN²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı,

ORCID: 0009-0006-7357-8681

²Doç. Dr. Hicran Özlem İlgin, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, **ORCID: 0000-0002-0549-0710**

Özet

Tarihin başlangıcından bu yana var olan haber alma ve verme ihtiyacı, yazının icadıyla birlikte meslek olarak icra edilmeye başlanmıştır. Matbaanın yaygınlaşmasıyla beraber gazeteler, günlük hayata girmiştir ve bu basılı yayınlarda haber üretiminde bulunan kişilere gazeteci denilmiştir. Türkiye’de yakın tarihlere gazetecilik mesleği, erkeklerin egemen olduğu bir sektör olmuştur. Kadınların Türkiye’deki gazetecilik sahnesinde yoğun bir şekilde yer almaya başlaması ise 1980’li yıllara tekabül etmektedir. O tarihlerden bu yana akademik çerçevede birçok çalışma yapılmış ve araştırmalar ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın amacı da “kadın” ve “gazeteci” kavramları üzerine yapılan lisansüstü tez araştırmalarını analiz etmektir. Çalışmadaki veriler, Yükseköğretim Kurumu Dokümantasyon (YÖK) Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi’nin veri tabanından alınmıştır. Evren olarak alınan tez çalışmalarının başlığında veya içeriğinde “kadın” ve “gazeteci” kelimeleri geçmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde Ulusal Tez Merkezi’nde bu şartları içeren 24 lisansüstü tez çalışması bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların en eskisi 1988 yılına dayanmaktadır. Tez çalışmaları çoğunlukla üniversitelerin ‘Gazetecilik’ bölümleri tarafından yapılmış olup yine çoğunlukla yüksek lisans tezi olarak yayınlanmıştır. 2006 senesine kadar yapılan 4 çalışma bulunmaktadır ve bunlar mevcut durumu ortaya koyan konumda olup, kadınların basın sektörüne girişini konu edinmektedir. 2006 ve sonrasında yapılan çalışmalarda “toplumsal cinsiyet” kavramına yoğunlaştığı gözlenmiş, “kadın” ve “gazeteci” kavramlarını içeren lisansüstü tez çalışmalarının en çok 2023 senesinde çalışıldığı kayıt altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Gazeteci, Ulusal Tez Merkezi, Bibliyometrik Analiz

Abstract

The need for obtaining and disseminating information, which has existed since the beginning of history, began to be practiced as a profession with the invention of writing. With the widespread use of the printing press, newspapers entered daily life, and those who produced news in these printed publications were called journalists. In Turkey, the journalism profession has been a male-dominated sector until recent times. Women began to be significantly involved in the field of journalism in Turkey around the 1980s. Since then, numerous academic studies and research have been conducted within this framework. The purpose of this study is to analyze postgraduate thesis research conducted on the concepts of “woman” and “journalist”. The data in this study were obtained from the National Thesis Center database of the Higher Education Institution Documentation (YÖK) Department. The selected theses taken as the universe of the study contain the words “woman” and “journalist” in their titles or content. As a result of the research, it was determined that there are 24 postgraduate theses in the National Thesis Center that meet these conditions. The oldest of these studies dates back to 1988. These thesis studies were mostly conducted by the “Journalism” departments of universities and were generally published as master's theses. There are 4 studies conducted up to the year 2006, which mainly focus on the current situation and the entry of women into the press sector. In studies conducted after 2006, it was observed that the concept of “gender” was intensely focused on, and it was recorded that postgraduate thesis studies containing the concepts of “woman” and “journalist” were most frequently conducted in the year 2023.

Keywords: Woman, Journalist, National Thesis Center, Bibliometric Analysis

1. GİRİŞ

Tarihin her döneminde insanlar, çevrelerine ve dünyaya mesajlarını iletmek için zamanlarının teknoloji ve bilgi sınırlarını kullanmışlardır. İlk mağara resimleri ve hiyeroglifler gibi erken iletişim biçimleri, yazının gelişimiyle birlikte, papirüs ve parşömen üzerine yazılmış metinlere dönüşmüştür. Orta Çağ'da, tellalların kalabalıklara sözlü olarak iletildiği duyurular ve Roma İmparatorluğu'nda Senato kararlarının halka aktarıldığı Akta Diurna, resmi haber bültenlerinin öncülleri olarak kabul edilir (Özçağlayan, 2008). Haber mektupları, 13. Yüzyıl'dan itibaren özellikle tacirlere, bankerlere ve gemicilere yönelik haberler sağlamak amacıyla ortaya çıkmış, ancak gerçek anlamda gazeteciliğin doğuşu matbaanın icadıyla birlikte gerçekleşmiştir (Durmuş, 2017). Bu dönemde, Antwerp'te 1605 yılında ticari bir bülten olarak başlayan Nieuwe Tijdingen ve 1609'da Augsburg'da yayımlanan Avis Relation Oder Zeitung, gazetelerin öncülleri olarak görülmektedir. İngiltere'de 1665'te yayımlanan Oxford Gazette ve Amerika'da 1690'da sadece bir sayı çıkan Public Occurrences, İngilizce yayımlanan ilk gazeteler arasındadır (Bastiansen, 2008; Tokgöz, 2003). Gazetelerin içerik ve haber değeri, özellikle Endüstri Devrimi'yle teknolojik yeniliklerin üretim alanında kullanılmaya başlamasıyla birlikte artmıştır. Bu dönemde, insanlar daha hızlı bir şekilde ulaşım sağlayabilir, posta ve dağıtım sistemleri geliştirebilir, okur-yazarlık ve gelir düzeyleri arttırabilir hale gelmiştir. Bu sosyal ve ekonomik değişiklikler, siyasi ve kültürel değişimlere de zemin hazırlamıştır. Örneğin, 18. yüzyıldaki Fransız ve Amerikan devrimleri, bu değişim süreçlerinin doğal bir sonucu olarak siyasi alanda da yansımalarını bulmuştur. Siyasi alandaki bu devrimci değişimler, iletişim alanında da önemli yeniliklerin önünü açmıştır. Bu dönemde, Kilise'nin toplumsal alandaki etkisi azalmış ve daha önce yasaklanmış olan kitaplar üzerindeki kontrol gevşetilmiştir (Starr, 2004; Özçağlayan, 2008). Türkiye'de ise gazetecilik mesleği, uzun yıllar boyunca erkeklerin egemen olduğu bir sektör olarak kalmıştır.

Kadın gazetecilerin bu alanda yoğun bir şekilde yer almaya başlaması 1980'li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir (İçten ve Erduran, 2020). Bu araştırmanın konusunu, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) Dokümantasyon Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan, isminde “kadın” ve “gazeteci” kelimeleri geçen lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, gazetecilik ve toplumsal cinsiyet alanlarında ulusal yazında yapılan lisansüstü tez çalışmalarını çeşitli parametreler çerçevesinde sınıflandırarak analiz etmek ve literatüre katkıda bulunmaktır. Tezlerin sayısal verilerini, yıllara göre dağılımını, tez yazar ile danışmanlarının cinsiyetlerini ve çalışma konuları ortaya koyarak, kadın gazetecilerin akademik literatürdeki temsilini değerlendirmektir.

1. Gazetecilik Kavramı

Gazetecilik kavramının etimolojisini ve evrimini anlamak, bu mesleğin kökenlerini ve gelişim süreçlerini irdelemek için önemlidir. Gazetecilik kelimesi, ilk olarak haber toplama ve yayma işlevlerini gerçekleştiren bireyler için kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, gazetecilik tanımının tarih sahnesine çıkışı, gazetelerin ortaya çıkışıyla doğrudan ilişkilidir. Gazeteler öncesi dönemde, bu rolü üstlenen kişilere “haberci” denilmekteydi ve bu bireyler, gazetecilik mesleğinin ilk örnekleri olarak kabul edilebilirler (Uçak, 2018). Habercilik fonksiyonları, başlangıçta gazetelerle sıkı bir şekilde ilişkiliydi, zira gazeteler, kitle iletişim araçları arasında ilk yaygınlaşanlardır. Zamanla, haberciler, çalıştıkları medya kurumlarının bir yansıması olarak “gazeteci” olarak adlandırılmaya başlanmışlardır. Ancak, teknolojik yenilikler ve radyo, televizyon, internet gibi yeni kitle iletişim araçlarının gelişimi, gazetecilik tanımının revize edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu yeni medya platformları, geleneksel gazete formatının ötesinde iletişim yöntemleri sunmuştur (Bilecen ve Bayraktutan, 2018). Bu bağlamda, radyo ve televizyon gibi medya araçlarında haber üretimi yapan kişilere artık “muhabir” denilmeye başlanmıştır. Muhabirlik, çalışılan medya kuruluşunun türüne bağlı olarak çeşitlenen bir role sahiptir ve bu rol, medya kuruluşunun özelliklerine göre televizyon muhabiri, radyo muhabiri ve gazete muhabiri olarak sınıflandırılabilir. Medya kuruluşlarındaki yapısal düzenlemeler ve uzmanlaşmalar sonucunda, daha spesifik roller ortaya çıkmıştır; bu roller arasında foto muhabiri, adliye muhabiri, polis muhabiri, parlamento muhabiri, magazin muhabiri, eğitim muhabiri, savaş muhabiri, ekonomi muhabiri, sanat muhabiri ve spor muhabiri gibi pozisyonlar bulunmaktadır (Şahin, 2013; Ayer ve Akgül, 2018; Karahan, 2021). Gazeteler; insanların yaşadığı makro ve mikro ölçekli çevrede yaşanan olaylar ve kişiler arasında iletişim ağı kurarak, haber verme görevini üstlenmektedir. Gazeteler aynı zamanda eğlence ve reklamcılık gibi hizmetleri de içerisinde barındırmaktadır. Gazetecilik, genel olarak toplumu bilgilendirme, haber verme ve halk adına yönetim mekanizmalarını denetleme işlevlerini içeren geniş bir meslek dalı olarak tanımlanmaktadır. Fikir işçisi olarak da tanımlanabilecek gazeteci ise en temelde “haber alma ve verme” işlevini yerine getiren kişiler için kullanılabilir. Bu geniş kapsamlı tanım, gazetecilik ve muhabirlik arasındaki farkları belirginleştirirken, muhabirlik kavramı, sahada aktif haber toplama ve bilgi edinme sürecini ifade eder. Öte yandan, gazetecilik terimi, haber verme sürecinin tüm yönlerini kapsayan daha genel bir kavram olarak değerlendirilir. Gazetecilik mesleği içinde editörler, grafik tasarımcılar, foto muhabirleri, yazı işleri müdürleri ve genel yayın yönetmenleri gibi çeşitli roller mevcuttur. (Tokgöz, 2003; Erimli, 2014).

2. Kadın Gazeteciler

Basın sektörünün dünyanın her yerinde kendine has beislere de olsa, çalışma şartlarının zor olduğu, genel kanı itibarıyla kabul edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların gazetecilik mesleğinde yoğun olarak görülmeye başlaması 1950'li yılları bulmuştur.

Ancak yine o dönemlerde kadın gazetecilere ayrımcı davranışlarda bulunulmuş ve politikadan uzak tutulmuşlardır. İngiltere’de farklı bir ayrımcılık durumu söz konusudur. Cinsiyet bazlı değil, ırk bazlı tartışmalar yaşanmış, siyahi kadın gazetecilerin, beyaz kadın gazetecilere göre daha az istihdam edildiği çıktısına ulaşılmıştır. Almanya’da ise kadın ve erkek gazetecilerin eşit sayıda olduğunu ortaya koyan araştırmalar yapılsa da sektördeki kadın işgücünün yeterli olmadığı öne sürülmüştür. Afrika’daki şartlar ise hem erkekler hem de kadınlar için oldukça zordur. Dünyadaki tablo çerçevesinde değerlendirildiğinde Türkiye, ortalarda seyretmektedir. Toplumdaki genel görüşler, iş ve gündelik hayata direkt olarak yansımaktadır. Osmanlı’da kadın, eve ait olarak görülmekte ve erkeğe göre geri planda kalan bir yaşama sahiptir. Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle beraber kadınlar toplumda daha fazla yer almaya başlamıştır (Alakent, 2021: 100). Kadınların basın sektörüne adım atmaları ve gazeteci olarak tanınmaları, genellikle dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bir gazeteci eşinin ya da babasının etkisiyle mümkün olmuştur. Bu kadınlar, eşleri vefat ettikten sonra da gazetecilik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak, kadınların gazeteci kimliği kazanması, Batı’da 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına, Türkiye’de ise Cumhuriyetin ilanı sonrasına rastlar. Türkiye’de bu mesleği edinen ilk kadınlar arasında Sabiha Sertel, Adviyeye Fenik, Suat Devres ve Neriman Hikmet bulunmaktadır (Çalışır, 2014: 77). Yapısı gereği özgür olan gazetecilik mesleğinde kadınların yoğun olarak görülmeye başlanması 1980’li yıllara tekabül etmektedir. 80’li yıllardan günümüze değin basın sektöründe çalışan kadın gazeteciler ile ilk kadın gazeteciler arasında bariz farklılıklar bulunmaktadır. İlk kadın gazeteciler, varlıklı ve köklü ailelerin özel eğitim almış, roman yazarlığı ve çevirmenlik gibi meslekler yapmış ve kadın hakları üzerine yazılar yazmışlardır. 1980 sonrasındaki kadın gazeteciler ise orta sınıf ailelere mensup, eğitimde fırsat eşitliğinden yararlanmış, çoğunluklu İletişim Fakültesi mezunu ve gazeteciliği bir hobi olarak değil de meslek olarak icra etmektedir (Asker, 1991). Gazeteciliğin doğasında bulunan esnek çalışma şartları, sosyal gereklilikleri kadının toplumsal cinsiyet rolüyle örtüşmemektedir. “Toplum kadın ve erkeğe farklı davranır; onlara farklı özellikler yükler. Örneğin genelde kadından ev işlerini yürütmesi beklenirken, erkekten ailenin gelirini sağlaması beklenir” (Dökmen, 2009: 17). Toplumsal cinsiyet rolleri, kadının iş yaşamında erkeklerin arkasında kalmasına yol açmaktadır. Roller ise erkeklerin dışarıya, kadınların ise evlerine ait oldukları düşüncesinden beslenmektedir. Gazeteciliğin de kapsama alanı içinde bulunduğu medya sektöründe kadınlar, işgücü olarak daha az tercih edilmekle beraber daha düşük pozisyonlarda istihdam edilmektedirler. (Şen, 2019: 79) Gazetecilik, hala erkeklerin egemen olduğu bir meslek olarak kabul edilse de kadınlar da bu alanda görünür olmaya başlamışlardır. Yapılan çalışmalar, kadınların cinsiyetleri üzerindeki önyargılara rağmen gazetecilik mesleğinde var olmaya devam etmek istediklerine işaret etmektedir (Büyükbaykal, 2011: 29). Türkiye’de kadın gazeteci sayısı giderek artmaktadır. 1980’li yıllardan günümüze kadar kademeli olarak artış gösteren sayı, giderek artmaya devam etmektedir. Nicelik olarak artış görülse de nitelik olarak problemlerin devam ettiği yönünde araştırmalar bulunmaktadır. “Eşit işe, eşit ücret” anlayışının yoksunluğu, kadınların yönetici pozisyonuna yükselirken problem yaşaması veya meslek içi ayrımcılık gibi durumlar yaşanmaktadır. (Karaman, 2006).

2. YÖNTEM

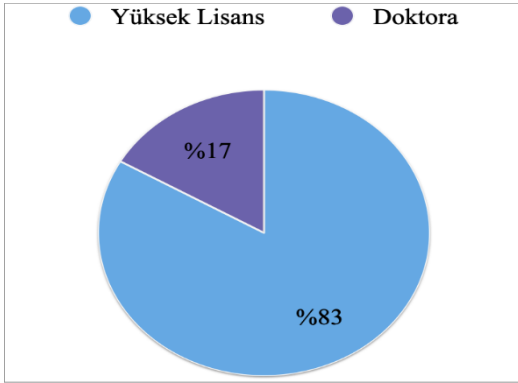
Araştırmanın evrenini, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan, “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren lisansüstü tezleri kapsamaktadır. Araştırma evreni, bu şartları sağlayan 24 tez çalışmasından oluşmaktadır. Bu çalışmada, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi, akademik çalışmaları yazarlar, anahtar kelimeler, kurumlar ve yayın yılları gibi değişkenler çerçevesinde sistematik bir şekilde değerlendirerek, geniş çapta bir perspektif sunmaktadır.

Bu yöntem, bilimsel üretimi objektif bir çerçevede analiz etme ve elde edilen bulguları politika yapıcıları, akademisyenler ve diğer ilgili taraflara aktarma ihtiyacı doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu çalışma bağlamında “kadın” ve “gazeteci” kavramları üzerine odaklanan lisansüstü tez çalışmalarını incelemek için bibliyometrik analiz yöntemini kullanılmıştır. Söz konusu çalışmaların ele aldığı konular, araştırma yöntemleri ve tez yazarlarının cinsiyeti gibi unsurları bir araya getirerek, analizde bulunmak amaçlanmaktadır. Bu analiz, çalışmaların zaman içindeki dağılımını, etkileşim noktalarını ve bu alandaki akademik ilerlemenin boyutlarını aydınlatmaktadır. Araştırma neticesinde, kadın gazeteciler hakkındaki akademik ilgi üzerine demografik bilgiler sunarak, gelecekte yapılacak çalışmalar için temel oluşturmaya çalışmak hedeflenmektedir. (Io ve Lee, 2017; Ellegaard ve Wallin, 2015). Bibliyometrik analiz, literatürün gelişmesinde ve alan çalışmalarının analiz edilmesine katkı sağlamaktadır (Damla ve Ilgın, 2023).

3. BULGULAR

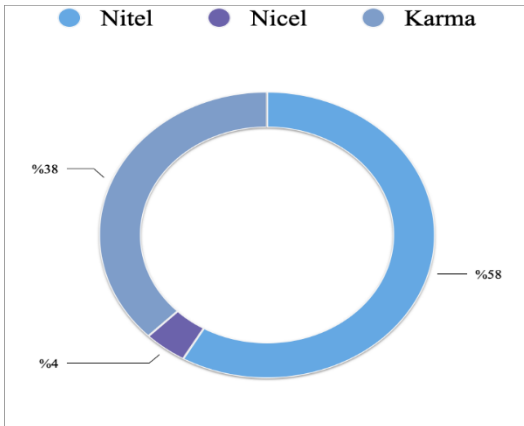
Bu araştırma kapsamında, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan, “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü tez incelenmiştir. İnceleme esnasında lisansüstü çalışmalar; türlerine, araştırma yöntemlerine, üniversitelerine veya yıllarına göre çeşitli kategorilere göre değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına, grafiklerine ve tablolarına aşağıda yer verilmiştir.

Grafik 1. Türlerine göre dağılım

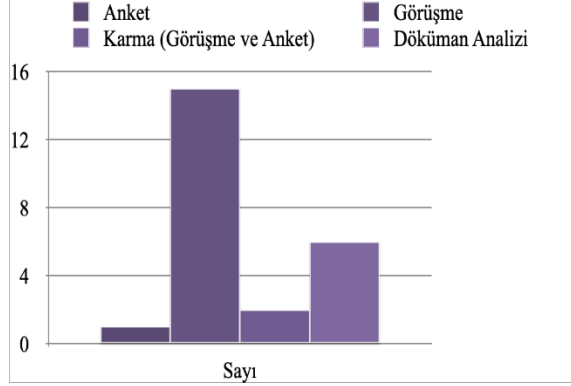
İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışma incelendiğinde, 24 çalışmadan 20’si yüksek lisans tezi, 4’ü ise doktora tezi olarak kabul edilmiştir. Veriler yüzdeler olarak hesaplandığında; doktora çalışmaları yüzde 17’lik dilimde yer alırken, yüksek lisans çalışmaları ise yüzde 83’lük dilimiyle çoğunluğu oluşturmuştur.

Grafik 2. Kullanılan yönteme göre dağılım

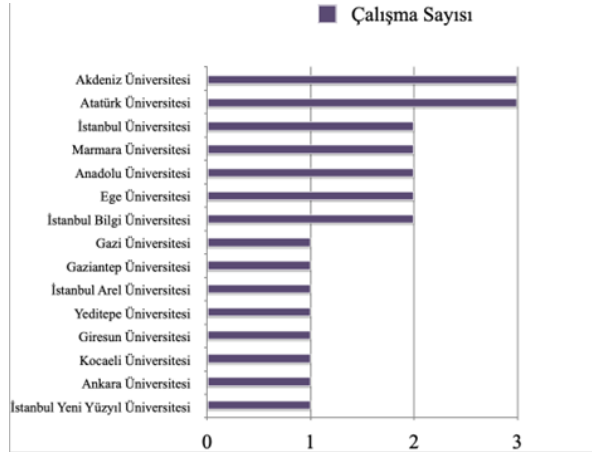

İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmadan 9’ünde karma araştırma yöntemi uygulanırken, 14’ünde nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmalardan yalnızca 1 tanesinde nicel yöntem kullanılarak, veriler analiz edilmiştir. Grafik 2.’de yer alan verilerin yüzdelik gösterimine göre; araştırmaların yüzde 58’inde karma, yüzde 38’inde ise nitel ve yüzde 4’ünde nicel yöntemler uygulanmıştır.

Grafik 3. Veri toplama tekniklerine göre dağılım

İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmadan 15’inde önceden hazırlanmış sorular ile görüşme yapılmış olup, 6’sında doküman analizi, 2’sinde görüşme ve anket yöntemleri birlikte ve 12’sinde yalnızca anket yöntemi tercih edilmiştir.

Grafik 4. Üniversitelere göre dağılım

İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmalardan 3’ü Akdeniz Üniversitesi ve 3’ü İstanbul Üniversitesi’nde yapılırken; İstanbul Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Ege Üniversitesi’nde 2’şer adet çalışma yapıldığı görülmüştür. Toplamda 15 üniversitede yapılan çalışmalardan 8’inde ise 1’er adet çalışma yapılmıştır.

Tablo 1. Anabilim dalına göre dağılım

	Çalışma Sayısı	Yüzde
Gazetecilik Anabilim Dalı	10	%45
Basın ve Yayın Anabilim Dalı	1	%5
Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı	1	%5
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı	1	%5
Tarih Anabilim Dalı	1	%5
Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim Dalı	1	%5
İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Anabilim Dalı	1	%5
İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim Dalı	1	%5
Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı	1	%5
Hukuk Anabilim Dalı	1	%5
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı	1	%5
Medya ve İletişim Yönetimi Anabilim Dalı	1	%5
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilim Dalı	1	%5
Toplam	22	%100

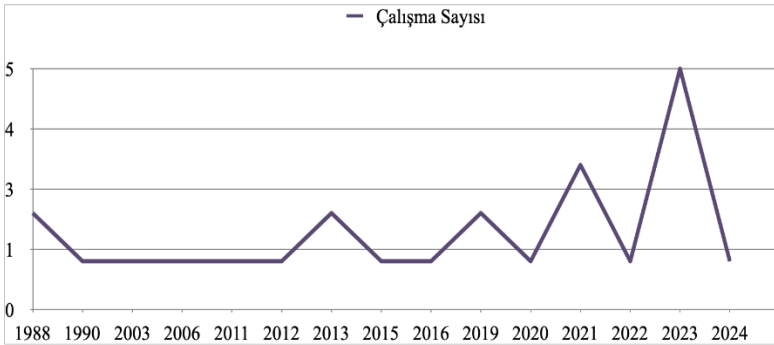
İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmaların alanyazınındaki ilk iki çalışmada Anabilim Dalı belirtilmediği öğrenilmiştir. Öte yandan; Anabilim Dalı verisi elde edilen çalışmalardan 10 tanesi Gazetecilik Anabilim Dalı’nda kabul edilmiştir. Yapılan çalışmalar 13 farklı Anabilim Dalında da olsa, “Tarih”, “Kadın Çalışmaları” ve “Hukuk” dışındaki Anabilim Dallarını, “İletişim” alanları ile ilişkilidir. Buna, “Basın ve Yayın”, “Halkla İlişkiler”, “Medya ve Kültürel Çalışmalar” ve “İletişim Tasarımı” gibi Anabilim Dallarını örnek gösterilebilmektedir. Ulusal Tez Merkezi’nden elde edilen veriler ışığında çalışmaların yüzde 45’inin Gazetecilik Anabilim Dalı’nda verildiği söylenebilmektedir.

Tablo 2. Konulara göre dağılımı

	Çalışma Sayısı	Yüzde
Gazetecilik	23	%64
Sosyoloji	3	%8
İşletme	1	%3
İletişim Bilimleri	5	%14
Tarih	1	%3
Psikoloji	1	%3
Hukuk	1	%3
Halkla İlişkiler	1	%3
Toplam	36	%100

İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmadan 23’ü Gazetecilik konusunda yoğunlaşmıştır. “Gazetecilik” konusu, alanyazındaki çalışmaların yüzde 64’ünü kapsamaktadır. “Gazetecilik” konusunu, yüzde 14 oranıyla 5 çalışma ile “İletişim Bilimleri” ve yüzde 8 oranıyla 3 çalışma ile Sosyoloji izlemektedir. Öte yandan “İşletme”, “Tarih”, “Hukuk”, “Psikoloji” ve “Halkla İlişkiler” konuları da çalışmalara dahil edilmiştir.

Grafik 5. Yıllara göre dağılım

İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmalara bakıldığında, 5 araştırmanın yayımlandığı 2023 senesi, en çok çalışmanın verildiği yıl olmuştur. Alanyazındaki ilk çalışma, 1988’teki iki örnektir. 2013 ve 2019 yıllarında 2’şer adet çalışma yayımlanmış olup, 2021’de 3 lisansüstü araştırmanın olduğu Ulusal Tez Merkezi’nde görülmektedir.

Tablo 3. Tez yazarının cinsiyetine göre dağılım

	Sayı	Yüzde
Kadın	22	%92
Erkek	2	%8
Toplam	24	%100

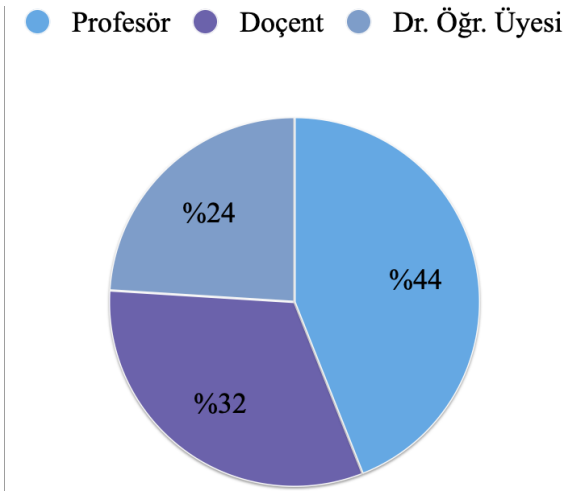
İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmaların çoğunluğu kadın araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Tablo 3.’te yer alan bilgilere göre; araştırmaların yüzde 92’lik oranını kadın tez yazarları oluşturmaktadır. Yüzde 8’i ise erkek araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur.

Tablo 4. Tez danışmanının cinsiyetine göre dağılım

	Sayı	Yüzde
Kadın	15	%60
Erkek	10	%40
Toplam	25	%100

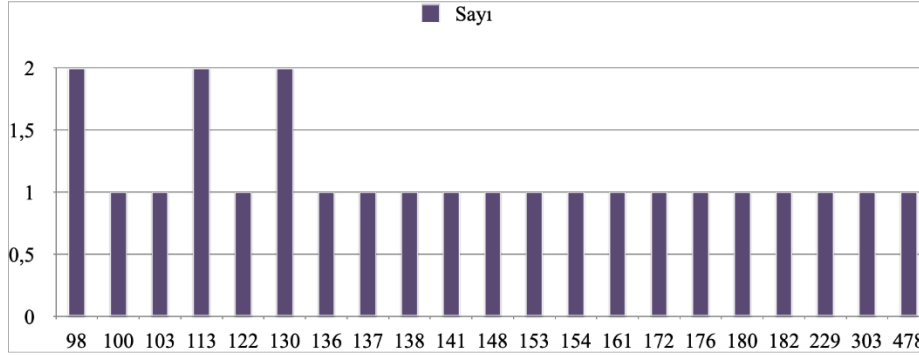
İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmanın 15’ini kadın danışmanlar, 10’unu erkek danışmanlar oluşturmaktadır. Çalışmalardan 1 tanesi 2 danışmanlı olduğu için 25 danışmanın cinsiyeti göz önünde bulunarak veriler toplanmıştır.

Grafik 6. Tez danışmanlarının ünvanına göre dağılım

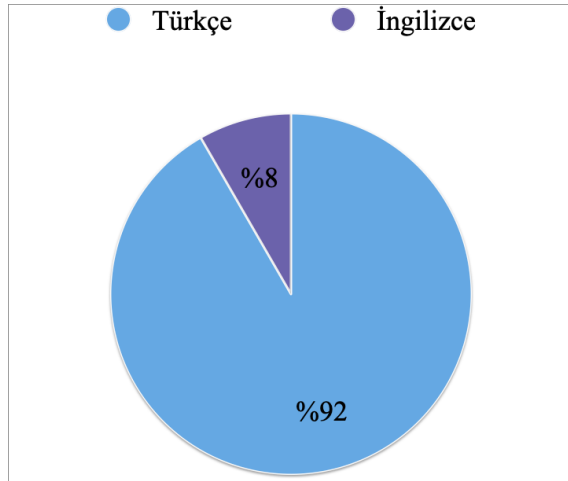
İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmaları, 11 sayı ile yüzde 44’lük oranı ile Profesör Dr. ünvanına sahip danışmanlar oluşturmaktadır. Profesörü, 8 sayı ve yüzde 32’lik oranla Doçent, 6 sayı ve yüzde 24’lük oran ile Doktora Öğretim Üyesi takip etmiştir. Yine danışman verileri toplanırken, çalışmalardan 1 tanesinin 2 danışmanlı olduğu göz önünde bulundurulmuştur.

Grafik 7. Sayfa sayılarına göre dağılım

İsminde “Kadın” ve “Gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışma, 98 ile 478 sayfa sayıları arasında değişmektedir. Sayfa sayısının değişkenliğine sebep olarak; araştırmaların yüksek lisans veya doktora gibi farklı çalışmalardan oluşmasını göstermek mümkündür. 98, 113 ve 130 sayfa olan 2 çalışma yapıldığı görülmüştür. Veriler, Grafik 7.’de grafik olarak sunulmuştur.

Grafik 8. Tez dillerine göre dağılım

İsminde “Kadın” ve “Gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmadan 22 tanesi Türkçe, 2 tanesi ise İngilizce dilleriyle yazılmıştır. Grafik 8.’de verilen oranlara göre; bu çalışmaların yüzde 92’si Türkçe ile çoğunluğu oluşturmaktadır.

4. SONUÇ

İsminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren 24 lisansüstü çalışmaların en eskisi 1988 yılına dayanmaktadır. Tez çalışmaları çoğunlukla üniversitelerin “Gazetecilik” Anabilim Dalları’nda yapılmış olup yine çoğunlukla yüksek lisans tezi olarak yayımlanmıştır. Çalışmalarda çoğunlukla nitel ve nicel araştırma yöntemleri beraber kullanılmış olup, çalışmalarda yalnızca nicel araştırma yöntemlerinin daha az tercih edildiği gözlenmiştir. Veri toplama tekniği olarak ise yaygın şekilde “görüşme” tekniğinin tercih edildiği ortaya konmuştur. Anket tekniği de sıklıkla tercih edilen veri toplama teknikleri arasında yer almıştır. Çalışmaların danışmanlığını yapan öğretim üyelerinin unvanının çoğunlukla Profesör Dr. ve Doçent Dr. olduğu kayıt altına alınmıştır. Çalışmaların en az 98 ile en çok 478 sayfa sayılarından oluştuğu tespit edilmiştir. Tezlerin dilini çoğunlukla Türkçe oluştursa da İngilizce çalışmalar bulunduğu da anlaşılmıştır.

2006 senesine kadar yapılan 4 çalışma bulunmaktadır ve bunlar mevcut durumu ortaya koyan konumda olup, kadınların basın sektörüne girişini konu edinmektedir. 2006 ve sonrasında yapılan çalışmalarda “toplumsal cinsiyet” kavramına yoğunlaştığı gözlenmiştir. “Kadın” ve “gazeteci” kavramlarını içeren lisansüstü tez çalışmalarının en çok 2023 senesinde çalışıldığı kayıt altına alınmıştır. Araştırma esnasında elde edilen bulgulara göre; isminde “kadın” ve “gazeteci” kelimelerini içeren lisansüstü çalışmaların tez yazarlarının yoğun olarak kadın araştırmacılar olduğu saptanmıştır. Öte yandan tez danışmanlarının cinsiyetlerinde ise anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ulusal Tez Merkezinde yayımlanan tezlerin, ciddi bir kısmı kadınların gazetecilik alanındaki yerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Gazetecilikte erkek egemenliğinin yoğun olduğunun ifade edildiği araştırmalarda, kadın gazetecilerin toplumsal cinsiyet rolleri altındaki çalışma hayatı, çeşitli başlıklar altında toplanarak değerlendirilmiştir. Tezlerin, sayısal olarak varlığı az olmakla birlikte, Türkiye’nin çeşitli illerinin yanı sıra Kosova, Afganistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde de araştırmalar yapıldığı gözlenmiştir. Kadınların, özellikle medya alanındaki işgücü ve yönetim kademelerindeki temsili üzerine yapılan çalışmalar, pratik uygulamalar ile birleşerek, ortaya konulan sorunları çözmek için yol gösterici olacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Ağduk, M. (2023). *Haberin cinsiyeti: Türkiye’de kadın gazeteciler / Gender of the news: Women journalists in Turkey* [Yayımlanmamış doktora tezi] Ankara Üniversitesi.
- Akarsu Karaoğlu, P. (2023). Twitter gazeteciliğinde kadın cinayeti haberlerinin sunuluş biçimleri: Pınar Gültekin örneği [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi.
- Alakent, B. (2021). Türk basınında kadın gazetecilerin istihdamında karşılaşılan sorunlar. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Arel Üniversitesi.
- Alpsoy, İ. (2016). Erzurum yerel ve yaygın basın kuruluşlarında çalışan kadın gazeteciler üzerine bir alan araştırması. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Asker, A. (1990). Türk basınında kadın gazeteciler. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Atalay, A. (2011). Hak odaklı gazetecilik perspektifinden günlük gazetelerde kadının temsili. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Avdullahu, A. (2015). Medyada kadın işgücü ve cinsiyetçilik: Kosova’daki kadın gazeteciler örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Ayer, Z., & Akgül, B. (2008). Gazetecilik sektörünün geleceğine yönelik genel değerlendirme. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 136-143.
- Aygün, E. (2019). The Ottoman Empire in 1908-1913 and Ottoman women as seen through the eyes of two journalists, Russian Ariadna Tyrkova-Williams and British Grace Ellison. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Bakırcı, F. (2013). Modern Türkiye’nin oluşumunda Tanzimat Dönemi kadın gazeteci ve yazarların rolü (1839-1918). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Balta Peltekoğlu, Z. F. (1988). Cumhuriyet döneminde Türk basınında kadın gazeteciler. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.

- Bastiansen, H. G. (2008). Media history and the study of media systems. *Media History*, 14(1), 95-112.
- Bilecen, N. S., & Bayraktutan, G. (2018). İnternet çağında gazetecilik için tartışmalı bir kavram: 'Yavaşlık'. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29. Özel Sayısı), 341-354.
- Büyükbaykal, C. I. (2011). Medyada kadın olgusu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (28).
- Büyükkırcalı, E. (2023). Adana yerel basınında çalışan kadın gazetecilerin sorunları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Çalışır, G. (2003). Ulusal basında düşünce yazarı kadın gazeteciler. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Damla, K., & Ilgın, H. Ö., (2023). Dijital okuryazarlık üzerine yazılmış ulusal tezlerin bibliyometrik analizi. *ASES VII. International Conference On Social Sciences* (pp.465-476). İstanbul, Turkey.
- Demir, H. (2020). Toplumsal cinsiyet rollerinin kadın gazetecilerin algı ve haber üretim pratiğine etkisi: Gaziantep ili örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Demir Çarkacı, I. (2024). Yerel gazetecilik alanında kadın gazeteciler [Yayımlanmamış doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Dökmen, Z. Y. (2009). Toplumsal Cinsiyet. *Remzi Kitapevi*. İstanbul
- Durmuş, B. T. (2017). Matbaa teknolojisinin Osmanlı Devleti'ne giriş koşulları ve tartışmalar. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 950-968.
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105, 1809-1831.
- Erimli, B. (2014). Gazetecilik meslek İlkelerinin uygulanmasını engelleyen unsurlar ve çözüm önerileri. *İnsan ve İnsan*, 1(1), 23-34.
- İçten, D. ve Erduran Y. (2021) "Yerel Medyada Kadın Gazeteci Olmak; Sorunlar ve Çözümleri" *Medya Araştırmaları Derneği (MEDAR)*.
- Karahan, S. E. (2021). Dönüşen iletişim teknolojilerinin haber üretim süreci ve gazetecilik mesleğine etkileri. *Akademik Açı*, 1(2), 5-43.
- Karaman, D. (2006). Türk basınında kadın gazetecilerin yönetim kademelerinde temsili. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kılıç, A. (2013). Türk basınında kadın gazetecilerin yönetim ve üretim kademelerindeki konumu. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Koloğlu, H. (2019). Yerel yazılı basında çalışan kadın gazetecilere yönelik mobbing ve mücadele yöntemleri: Antalya örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Kırımlı, Y. (1988). Sarı basın kartı sahibi kadın gazetecilerin sosyo-ekonomik kültürel yapıları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.

- Io, H. N., ve Lee, C. B. (2017). Chatbots And Conversational Agents: A Bibliometric Analysis. In 2017 IEEE International Conference On Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM) (pp. 215-219). IEEE.
- Özçağlayan, M. (2008). Gazetelerin gelişimi ve gazeteciliğin geleceği (Yeni teknolojiler ve medya ekonomisi açısından genel bir değerlendirme). *Marmara İletişim Dergisi*, 13(13), 131-159.
- Öztürk, İ. (2023). Collective memory and journalism in the context of femicide. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Saddiqi, M. Y. (2023). Afganistan'da Kadın Gazeteciler: Çalışma Koşulları ve Yaşadıkları Zorluklar. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Sarışın, M. (2021). Toplumsal cinsiyet odaklı dijital şiddet: Kadın gazetecilerin Twitter hesapları üzerinden bir inceleme. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Giresun Üniversitesi.
- Starr, Paul (2004). *The creation of the media*. New York: Basic Books.
- Şahin, M. (2013). Ajans gazeteciliği ve medya sektöründe haber ajanslarının etkinliği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 37, 196-210.
- Şen, Ö. (2019). Medya çalışanı kadınlarda güç mesafesi ve toplumsal cinsiyet rolleri algısı açısından cam tavan engelleri. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Tokgöz, O. (2003). *Temel gazetecilik*. İmge Kitabevi.
- Tuna, A. B. (2021). Kadın gazetecilerin anlatısında sosyal medyadaki cinsiyetçi dil ve taciz. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bilgi Üniversitesi.
- Uçak, O. (Ed.). (2018). *Dijital Medya ve Gazetecilik*. Eğitim Yayınevi.
- Yazıcı, Ö. (2012). Yerel medyada çalışan kadın gazeteciler ve karşılaştıkları zorluklar: Antalya örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Zeynalova, G. (2021). Haber medyasında kadın gazetecilerin konumu: Azerbaycan ve Türkiye'de kadın gazeteciler. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.

AN INVESTIGATION INTO MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS TEACHERS'
NOTICING SKILLS IN THE CONTEXT OF USING REPRESENTATIONS IN
FRACTIONS

ORTAOKUL MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN FARK ETME BECERİLERİNİN
KESİRLERDE TEMSİL KULLANIMI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

DUDU BAĞÇETİN¹, ASLIHAN OSMANOĞLU²

¹Öğretmen, Şanlıurfa Terzi Ortaokulu, Matematik,
0009-0002-6481-0646

²Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Matematik Eğitimi,
<https://orcid.org/0000-0002-3549-3656>

Özet

Bu çalışmanın amacı, ortaokul matematik öğretmenlerinin kesirlerde temsil kullanımına yönelik fark etme becerilerinin incelenmesidir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışmasının kullanıldığı bu çalışmaya Güneydoğu Anadolu Bölgesinin bir ilinde devlet okulunda görev yapan tecrübe yılı 12 ve iki yıl olan iki öğretmen ile aynı ilde bulunan İlköğretim Matematik Öğretmenliği Bölümü son sınıf öğrencisi iki öğretmen adayı katılmıştır. Veriler birinci araştırmacının kendi gerçek sınıf ortamında kesirlerde temsil kullanımına yönelik çektiği dört video üzerine gerçekleştirilen bireysel ön ve son görüşmeler ile çevrimiçi tartışma ortamında gerçekleştirilen toplu görüşmelerden elde edilmiştir. Elde edilen veriler Jacobs, Lamb ve Philipp'in (2010) kuramsal çerçevesi esas alınarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu bağlamda veriler öğretmen/öğretmen adaylarının videolarda yer alan öğrenci düşüncelerine yönelik cevapları analiz edilirken, hangi matematiksel düşüncelere dikkat ettikleri/tespit ettikleri, öğrencilerin matematiksel düşüncelerini nasıl yorumladıkları ve öğrencilere bir sonraki adımda nasıl karşılık verecekleri dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, öğretmen/öğretmen adaylarının tespit etme becerisinde tam kanıt düzeyine çıkabildiklerini, yorumlama becerisinde daha çok sınırlı kanıt sunabildiklerini, karşılık verme becerisinde ise tam kanıt düzeyine çıkamadıklarını göstermiştir. Karşılık verme becerisine yönelik olarak katılımcıların çoğunlukla daha basit veya zor sorular sorarak öğrenci düşüncelerine yanıt vermeyi planladıkları gözlemlenmiştir. Bulgular ilgili alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Temsil kavramı, fark etme becerisi, kesirler, ortaokul matematik öğretmenleri

Abstract

The purpose of this study is to examine the noticing skills of middle school mathematics teachers regarding the use of representation in fractions. In this case study, being one of the qualitative research methods, two teachers with 12 and two years of experience working in a public school in a province in the Southeastern Anatolia Region and two prospective teachers who are senior students in the Department of Elementary Mathematics Teaching in the same province were the participants.

The data were obtained from individual pre- and post-interviews conducted on four videos that the first researcher shot on the use of representation in fractions in her real classroom environment and discussions conducted in an online discussion environment. The data obtained were subjected to content analysis based on Jacobs, Lamb, and Philipp's (2010) theoretical framework. In this context, the data were analyzed by taking into account which mathematical ideas they paid attention to, how they interpreted students' mathematical ideas, and how they would respond to students in the next step while analyzing the teacher/prospective teachers' responses to student thinking in the videos. The findings of the study revealed that the teacher/prospective teachers were able to reach the level of full evidence in the attending to skill, they were mostly able to provide limited evidence in the interpretation skill, and they could not reach the level of full evidence in the responding skill. Regarding the responding skill, it was observed that the participants mostly planned to respond to student thinking by asking simpler or more difficult questions. The findings were discussed in the light of the related literature.

Keywords: Representation concept, noticing skill, fractions, middle school mathematics teachers

THE EFFECT OF PRUNUS LAUROCERASUS EXTRACT ON GLUCOSE METABOLISM IN CACO-2 AND HEPG2 CELLS

EBRU AYDIN

Assistant Professor, Department of Food Engineering, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Suleyman Demirel University, 32200 Isparta, Turkey,

<https://orcid.org/0000-0002-5625-040X>

Abstract

Prunus laurocerasus (cherry laurel), is gaining attention due to their potential to modulate carbohydrate metabolism. This study investigates the inhibitory effects of cherry laurel fruit (PLF) aqueous extracts on glucose transport across Caco-2 cell monolayers and glucose uptake into HepG2 cells, providing a plant-based alternative to synthetic drugs like acarbose. The initial steps involved developing a method to inhibit the transport of radiolabeled glucose in the Caco-2 cell line. This process included quantifying the concentration of transported radiolabeled glucose in the presence of PLF and acarbose (commercial drug) using a Liquid Scintillation Analyzer (LSC). ^{14}C -labeled glucose was employed for its ease of detection and high sensitivity. The PLF extract demonstrated effective inhibition of ^{14}C -glucose transport with an IC_{50} value of 0.42 mg/ml, compared to an IC_{50} value of 0.60 mg/ml for acarbose. To extend these findings, the effects of PLF extracts on glucose metabolism were further evaluated in HepG2 cells, a human liver cancer cell line commonly used to study liver metabolism. HepG2 cells were treated with PLF and acarbose, and ^{14}C -labeled glucose uptake was measured using LSC. The results demonstrated that PLF significantly decreased glucose uptake (IC_{50} = 1.52 mg/ml) in HepG2 cells compared to acarbose (IC_{50} = 2.07 mg/ml), indicating a potential mechanism for improving insulin sensitivity and glucose metabolism in hepatic cells. The aqueous extracts of PFL demonstrated promising acarbose-like activity in both Caco-2 and HepG2 cells, suggesting a potential role in reducing diabetes risk by interfering with carbohydrate digestion and glucose metabolism. These findings support the therapeutic potential of cherry laurel polyphenols as part of a comprehensive dietary and lifestyle strategy for diabetes management.

Key words: Diabetes mellitus, Prunus laurocerasus, glucose metabolism, Caco-2 cell, HepG2 cell

**THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON ISLAMIC EDUCATION:
TRANSFORMING METHODS AND APPROACHES TO LEARNINGS****ZOHAIB HASSAN SAIN****Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore-Pakistan****ORCID: 0000-0001-6567-5963****Abstract**

The study delved into the application of artificial intelligence (AI) in educational settings to enhance teaching and learning. The primary objective was to assess the potential of AI technologies in addressing educational challenges and promoting inclusive, equitable, and high-quality education. This mixed-methods study employed qualitative and quantitative approaches, encompassing a survey of 180 students and interviews with 20 professors from 10 universities. These methods provided comprehensive insights into the experiences and perspectives surrounding educational AI. The research also involved experimental setups to evaluate the real-world effectiveness of AI-based educational tools. Preliminary findings indicated that AI technologies such as robots, sensors, speech-to-text conversion, predictive text, and facial recognition have demonstrated positive impacts on education. These tools enable educators to provide timely feedback on student engagement, tailor the learning process to individual student needs, and swiftly assess student capabilities. Additionally, AI-powered assessment tools facilitate the tracking of student progress and identification of areas requiring improvement. The potential for AI to revolutionize teaching methods was also recognized, as it can analyze and respond to students' movements, emotions, facial expressions, and postures to promptly address issues and recommend adaptable lesson plan adjustments. Furthermore, AI-powered technologies have the potential to foster lifelong learning and support inclusive education. The study shed light on the benefits and limitations of AI in educational settings, contributing valuable insights to the literature on AI in education. The findings underscored the potential of AI to enhance education and mitigate educational disparities. Notably, this study stands out for its comprehensive exploration of AI applications across diverse academic contexts and its potential to inform policymakers, educators, and technology developers.

Keywords: AI-based Learning Tools, Artificial Intelligence, Educational Technology, Inclusive Education, Student Engagement.

INCORPORATING HYBRID LEARNING STRATEGIES TO IMPROVE TEACHING METHODS IN HIGHER EDUCATION ENVIRONMENTS

ZOHAIB HASSAN SAIN

Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore-Pakistan

ORCID: 0000-0001-6567-5963

Abstract

Blended learning has emerged as a crucial global response to the varied needs of higher education institutions. This innovative approach combines traditional classroom methods with online elements, harnessing the benefits of both face-to-face instruction and digital learning. This study aims to evaluate the extent to which blended learning is integrated into the teaching practices of Higher Education Institutions (HEIs) in Pakistan. Using a multi-methodological approach with an explanatory sequential design, the research focuses on educators from public universities through a comprehensive sampling process. Primary data collection tools, including questionnaires and interviews, reveal a positive attitude among teachers towards the integration of technology in education. Most educators are proficient in various software applications and have strong internet skills. However, the study also points out that universities are still in the early stages of awareness about blended learning implementation. The findings emphasize the need for coordinated efforts to enhance the adoption of blended learning, highlighting the crucial role of universities in providing additional technological infrastructure for smooth course delivery. The research calls for the explicit inclusion of blended learning in universities' strategic plans to ensure thorough and well-defined integration.

Keywords: Blended Learning, Educational Infrastructure, Higher Education, Pedagogical Innovation, Technology Integration.

IMPACT OF TRADITIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS ON LOCAL BUSINESS DEVELOPMENT AND FINANCIAL PERFORMANCE IN APA LOCAL GOVERNMENT AREA OF BENUE STATE NIGERIA

**AUWAL ABUBAKAR¹ ABDULRAHEEM ABDULHAKEEM OLUWANISOLA²
DR BAKUNAWA GARBA BELLO³**

**School of Vocational and Technology Education, Department of Business Education,
Federal College of Education Odugbo, Benue State.^{1&2}**

National Primary Health Care Development Agency Head Quarters, Abuja.³

**Corresponding Address: Auwal Abubakar, Department of Business Education,
Federal College of Education Odugbo, Benue State.**

Abstract

This paper examined the impact of traditional financial institutions on local business development and its financial performance in Apa local government area of Benue state Nigeria, the researchers used a descriptive survey research method to explain the nature of the problem under study. It used the design instrument to provide information in respect of the process and manners of which the local business owners get access to financial support for their business development and how they measure the financial performance of the business to determine the business development. Three hundred and forty-six (346) local business owners were used as the respondents in the data collection for the particular study; the instrument was developed based on the objectives of the study. SPSS was used in the analysis of the collected data for the very study. Findings from the result reveals that most of the local business owners have access to local traditional institution at the average rate. The result also found that 60% of the local business owners expand their businesses through the traditional financial institutions, 15% have access to formal financial institutions while 25% neither have access to both. Almost 95% of local business owners do not have formal record of assessing financial performance on termly basis. Result also shows that conditions and laid down rules by the formal financial institutions made it difficult for local business to access the institutions while the start up only sourced from families and local traditional financial institutions. The study also recommended that the formal institutions and government should intervein to be able to help the local business growth and development in the study area.

Key words: Traditional, financial, institutions, local, business, development, financial, performance.

**DOES ISLAMIC FINANCING AFFECT ECONOMIC GROWTH AND INCOME
INEQUALITY? PANEL DATA EVIDENCE FROM ACEH PROVINCE, INDONESIA**

**TASYA ALIFAH¹, AKLIMA MARDIANA², YENI SILVIA AFRIANI³,
FARAH CHALISA⁴**

**¹ Graduate student in Islamic Economics at Universitas Islam Negeri Ar-Raniry,
Indonesia.**

**² Graduate student in Islamic Economics at Universitas Islam Negeri Ar-Raniry,
Indonesia.**

**³ Graduate student in Islamic Economics at Universitas Islam Negeri Ar-Raniry,
Indonesia.**

**⁴ Graduate student in Islamic Economics at Universitas Islam Negeri Ar-Raniry,
Indonesia.**

Abstract

The study aims to analyze the impact of Islamic financing on economic growth and income inequality. Using panel data from 17 districts and cities in Aceh, the econometric model employed to test the functional relationship between these variables is panel regression with a fixed effect approach. The research reveals that Islamic financing does not stimulate economic growth but is effective in improving income distribution among the population. Therefore, there is a need for financing strategies that facilitate increased output across various sectors of the regional economy. Enhancing the realizations of Islamic financing in sectors that contribute the most to growth should be prioritized.

Keywords: Economic growth, income inequality, Islamic financing, panel regression

**THE PROBLEMATIC EXISTENCE OF PAPER MONEY IN ISLAMIC ECONOMIC
TRANSACTIONS**

PUTRI ZAHIRAH¹, KHAIRUL AMRI²

¹ Graduate student in Islamic Economics at Universitas Islam Negeri Ar-Raniry,
Indonesia.

² Lecturer in the Master's Program of Islamic Economics at Universitas Islam Negeri
Ar-Raniry, Indonesia.

Orchid: 0000-0001-6334-7245

Abstract

The relevance of money is crucially able to strategize the world economic system, such as facilitating and shortening the transaction time for the exchange of goods and services, paper money is a currency that is legally tender used as a means of official payment today as a form of shifting the dinar and dirham currency system. This research applies the library research method, which is a research with a literature study that uses a descriptive approach method. The conclusion that can be drawn from this study is that the advantages of using banknotes include their low manufacturing costs and ease of delivery. In addition, banknotes can be broken into any amount. However, the disadvantages of banknotes are also quite significant, namely that they cannot be carried in large quantities and are vulnerable to damage because they are made of paper-based materials. The banknote system also does not guarantee the stability of the exchange rate as the gold money system has a fixed exchange rate.

Keywords: Problems of Existence; Paper Money; Times Value of Money; Islamic Economics.

**EFFECT OF HUMAN DEVELOPMENT INDEX AND EMPLOYMENT ON
POVERTY RATE IN ACEH PROVINCE, INDONESIA****SAUFA YARDA NATAJA¹, KHAIRUL AMRI², MUHAMMAD ZULHILMI³,
MUHAMMAD ADNAN⁴****¹ Graduate student in Islamic Economics at Universitas Islam Negeri Ar-Raniry,
Indonesia.****²³⁴ Lecturer in the Master's Program of Islamic Economics at Universitas Islam Negeri
Ar-Raniry, Indonesia.****Orchid: 0000-0001-6334-7245****Abstract**

Reducing poverty levels has become a top priority in economic development strategies, in this case the province of Aceh is trying to reduce poverty in the province of Aceh, although the province of Aceh has tried to increase the human development index and employment opportunities but Aceh is still the poorest province category in Sumatra. This study aims to look at the level and influence of the Human Development Index (HDI) and employment opportunities on poverty rates in the five districts / cities with the highest poverty rates in Aceh Province in the 2018-2022 period. The type of data in this study is secondary data obtained from the Central Bureau of Statistics with a cross section of 5 districts/cities with the highest poverty rate categories in Aceh province and a time series for 5 years. The analytical method used is panel regression analysis. The results show that HDI has a negative and significant effect on poverty, indicating the importance of increasing HDI to reduce poverty through increased productivity and income. On the other hand, employment opportunities showed a negative but insignificant effect, suggesting that increasing employment opportunities has not significantly impacted poverty in Aceh. Together, HDI and employment opportunities have a significant effect on the poverty rate, confirming the importance of policies that prioritise improving HDI and efficiency in the utilisation of employment opportunities to reduce poverty in the region. Policy suggestions include focusing on investments in education and health to improve HDI, as well as strategies to improve the quality and relevance of labour training to increase the positive impact of employment opportunities on poverty.

Keywords: Human Development Index, Employment Opportunities, Poverty Rates

HARMFUL EFFECTS OF ROAD TRANSPORT ON THE ATMOSPHERE AND WAYS TO SOLVE THIS PROBLEM

¹KARDASHBEYOVA NAİLA ADAM GİZİ, ²GULİYEVA ADİLA ADAM GİZİ

¹Nakhshivan State University Associate Professor of the Department of General and Theoretical Physics, Faculty of Physics and Mathematics

Orcid id 0000-0002-0191-9428

²Nakhchivan State University Republic of Azerbaijan

Summary

The impact of Transportation on the environment is one of the most important topics of environmental safety, because the environment is the most important condition for our healthy living. However, many research scientists claim that the more types of Transportation there are the more this process of pollution will continue. In modern times, it is impossible to imagine all developed countries without transport. The purpose of the article is to provide a clarification on the causes of air pollution in rural and urban areas. The main purpose here is to analyze the causes and consequences of air pollution of motor vehicles. At the same time, it is to suggest ways to eliminate them. Therefore, the topic of this article is quite relevant for today.

Keywords: carburetor, atmosphere, smog, ozone, disposal, concentration

I. Introduction

Pollution of the atmosphere and its consequences are among the problems that deeply worry and make the whole world think. One of the environmental problems is road transport, which pollutes the air, water, soil in large cities. At the same time, the incessant noise caused by transportation is one of the main factors affecting human health chronically. The transport system is dominated by road transport as a source of negative impact on the environment. The determining factor in the quality of atmospheric air is the cause of the ingress of pollutants into the atmosphere as a result of the activities of industrial and agricultural complexes located in our Republic and on the territory of neighboring countries, as well as from motor vehicles. The car intensively pollutes the oxygen necessary for human life, as well as toxic components that cause serious damage to all living and non-living beings in nature. To reduce the negative impact of vehicles on the environment, it is necessary to switch to electric vehicles, one of the types of alternative fuels. By purpose, vehicles are divided into passenger, cargo and special purpose vehicles. Types of fuel for cars with internal combustion engines include: gasoline for injection and carburetor engines, diesel fuel for diesel engines, and gas (propane - butane) fuel for gas engines. [2, etc. 9]. . When exhaust gases burn, a large amount of pollutants enters the air mass in the atmosphere. Among them, nitrogen oxides (N₂O, no, NO₂), carbon monoxide CO, carbon dioxide CO₂, aldehydes, ketones, peroxide compounds, particulate aerosol (smoke) and sulfur dioxide (SO₂) can be cited. The main pollutant of the hydrosphere is petroleum products. The second is heavy metals found in the exhaust gases of internal combustion engines, which are considered important pollutants. The main soil pollutants include polymer and rubber waste, ferrous and non-ferrous metals, oil-containing waste, waste tires [3, p. 119].

II. The purpose of the study.

The main goal here is to analyze the causes and consequences of air pollution from motor vehicles. At the same time, it is to suggest ways to eliminate them.

III. The main reasons behind the pollution of the atmosphere

The main sources of pollution of the atmosphere are mainly divided into two groups: natural and anthropogenic. Anthropogenic pollution occurs when harmful gases emitted into the air by various industries, including road transport. The second source is natural pollution, which occurs due to volcanic eruptions and other reasons. The main emissions that pollute the air from the operation of motor vehicles include carbon monoxide, hydrocarbons, nitrogen oxides, etc. included. During the research, it was found that a car that has traveled 20 thousand kilometers emits 765 kilograms of carbon monoxide, 0.775 kilograms of lead, 40.75 kilograms of nitrogen oxides and 234 kilograms of hydrocarbons into the air. Those wastes from exposure to sunlight undergo chemical changes. As a result, these harmful substances are dangerous to human life and create many complications. According to scientists, the main cause of air pollution is a dangerous pile of gases, smoke, smog and other accumulated masses. Smog, (smoke, fog), which is formed from the accumulation around small smoke particles during condensation of water vapors in places where vehicles are very crowded in large industrial cities, is characteristic of these areas. The carbon monoxide emitted by cars and the toxic gas contained in smog have the same composition. One of the reasons that sometimes leads to death is the violent concentration of harmful substances in the air during smog. Thousands of people suffer serious illnesses as a result of smog all the time. It should be noted that as a result of smog in London in 1952, 4000 people died, in 1984-2500 people in Bhopal, India. All of its types are dangerous for a person and reduce the visual system, paralyzing the respiratory tract. According to the World Health Organization (WHO), exposure to air pollutants is one of the leading risk factors for non-communicable diseases (NCDs) [1]. This is the leading cause of death in more than 60% of non-infectious diseases [2]. 92% of the world's population lives in regions where air quality does not meet WHO standards, resulting in premature deaths of more than 4 million people worldwide every year. [1] WHO Regional Office for Europe has implemented two projects with the financial support of the European Union. These are "evidence on the health aspects of air pollution and health risks associated with air pollution in Europe" projects.

IV. The main reasons that reduce the impact of air pollution

It is humanity's duty to help reduce and maintain the level of air pollution. Of the main reasons that reduce the impact of air pollution, we can cite: clean modes of transport, industrial production, energy efficiency used in buildings and the reduction of household waste through disposal. At present, observations on the content of pollutants are carried out at points controlling the degree of purity of atmospheric air. It should be noted that the results obtained during the ongoing measurement campaign do not provide a complete picture of air pollution. Because they only reflect the concentration values of the individual components of the air composition with a limited number of observations or at a local point. Our scientists have taken steps aimed at assessing pollution by studying the chemical composition of atmospheric emissions. In addition to regular systematic observations carried out as part of monitoring air pollution in the Irkutsk region, there are also a number of studies devoted to the study of air pollution by individual large industrial facilities located in the Irkutsk region. According to the State Statistics Committee, the main source of polluting the atmosphere in Azerbaijan is the transport sector. This is about 80%.

The rapid increase in the number of vehicles in recent years against the background of an increase in economic activity leads to pollution of the atmosphere. Basically, the operation of old vehicles in large cities affects air quality. To avoid this trend, starting in 2019, tax and Customs benefits are introduced on environmentally friendly cars in stages. "In parallel with the promotion of environmentally friendly vehicles, decisions are being made to limit the import and use of old vehicles. Thus, according to the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated March 29, 2023, the import of passenger cars whose age is more than 10 years according to the factory release date was limited. Also, the project" state program on improving the quality of atmospheric air and climate change in the Republic of Azerbaijan for 2023-30 " has been prepared.

V. Taking measures to reduce the level of atmospheric air pollution from automobiles

The following measures are necessary for the solution of labut tasks to reduce the level of atmospheric air pollution from road transport: - to take measures to limit the flow of cars to the Centers of large cities, in particular transit transport; — to rebuild the road network in order to increase their throughput in large cities; — to ensure the high quality of roads within the city; — to The reason that pollutes the atmosphere more often arises when cars move at greater speed. Because at this time the engine uses more fuel, which means that at this time the exhaust emissions are more crowded. The relative share of hydrocarbons and carbon monoxide from the total mass of emissions is higher during braking, and the share of nitrogen oxides during acceleration [4].

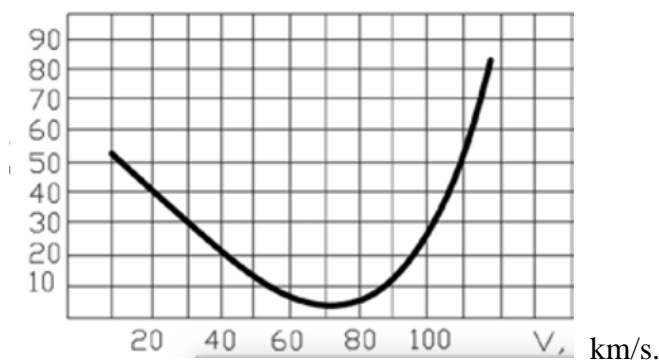

Photo1.

Photo1.the dependence of carbon monoxide emitted into the atmosphere on the speed of a passenger car was also shown. As can be seen from the figure, the smallest emission is observed at a speed of 70 km/h. Therefore, this speed is not considered dangerous, and also does not cause much harm to the atmosphere.

VI. The result

Thus,the development of modern science helps to reduce the amount of harmful substances entering the atmosphere from cars. The creation of green spaces and park areas along the roads within the city, as well as the construction of roundabout highways outside the city, make it possible to halve the harmful effects of emissions from cars on the environment. The creation of engines using gas fuel and their widespread use can reduce the amount of harmful substances in the atmosphere ,their impact on humans and the environment.

Bibliography

1. Mikhailovsky E.V., Serebryakov K.B., Tur E.Ya. The device of the car: textbook. For students of motor transport technical schools. 6th ed. – M., 1987.
2. Yakovlev V.F. Textbook on the design of a passenger car. – 2008.
3. Kulin P.P., Kolesnikov E.Yu., Kolesnikova T.M. Environmental expertise and environmental audit: textbook. for SPO. – M.: Yurayt Publishing House, 2017. – p. 453.
4. Egorova O.S., Burkeeva D.R., Gogol E.V., Tunakova Yu.A. Assessment of the contribution of motor transport flows to atmospheric air pollution in Kazan // Bulletin of the Kazan Technological University. 2014. No.16. pp. 141-142.

EXPLORING THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE AND TRADITIONAL PRACTICES IN PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN SRI LANKA

K.G.N.U RANAWEERA

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura,
Sri Lanka School of Global Studies, Thammasat University, Bangkok, Thailand

The paper aims to analyze the possibilities of using the cultural and traditional values of Sri Lanka to enhance sustainable development. It elaborates the connection between culture and sustainability, especially the aspects of community vitality and environmental protection. This study aims to explore how Sri Lanka's cultural heritage and traditional practices can be harnessed to promote sustainable development, providing a holistic understanding of the cultural dimensions of sustainability. This research highlights cultural assets' potential in achieving sustainable development objectives, identifies the role of cultural values in sustaining rural livelihoods, analyses the factors that contribute to sustainable cultural heritage tourism, evaluates the sustainability initiatives within Sri Lanka's fashion industry, explore the principles of sustainable housing from vernacular settlements, and document the contributions of Indigenous knowledge to natural resource management. The methodology for this research includes a comprehensive literature review and thematic analysis. The literature review encompasses academic journals, and credible online sources, focusing on the key areas identified: rural livelihoods, cultural heritage tourism, sustainable fashion, vernacular housing, and indigenous knowledge. The thematic analysis involves systematically coding the data from the literature review and organizing it into themes related to the research questions. This qualitative approach will facilitate identifying and analysing patterns within the data, thereby providing a nuanced understanding of the cultural dimensions of sustainability in Sri Lanka. This study emphasizes how important it is to incorporate traditional customs and cultural heritage into Sri Lanka's sustainable development plans. It is imperative to embrace indigenous knowledge and cultural values to advance community well-being, economic stability, environmental conservation, and heritage preservation. For instance, cultural heritage tourism can significantly boost local economies while preserving ecological balance. Additionally, conventional approaches to housing and fashion can encourage more environmentally friendly business operations. Additionally, indigenous knowledge is essential to bettering the management of natural resources. These results suggest that more comprehensive and long-lasting development outcomes for Sri Lanka may result from a deeper and more creative integration of cultural components within sustainability frameworks. Addressing beyond cultural values, Sustainability can be integrated more efficiently into Sri Lankan sustainable development plans, Digital Cultural Platforms, Cultural Innovation Hubs, Eco-Cultural tourism Initiatives, Sustainable Fashion Collaboratives, Policy Framework for Indigenous Knowledge, Green Certification for Cultural Products, Educational Reforms, and Research & Development Grants, thus showing to the world how cultural capital can fuel sustainable development.

Keywords: Cultural Heritage, Sri Lanka, Sustainable Development, Traditional Practices

GUT DYSBIOSIS IN DOGS WITH SPINAL CORD INJURY: IMPACT OF POLENOPLASMIN**MAJOR GHEORGHE GIURGIU¹, PROF DR MED MANOLE COJOCARU²****¹Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania****<https://orcid.org/0000-0002-5449-2712>****²Academy of Romanian Scientists****Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania****<https://orcid.org/0000-0002-7192-7490>**

Background Studies have demonstrated the presence of gut dysbiosis (alterations in gut bacterial homeostasis) secondary to spinal cord injury in dogs. The dysbiosis is thought to impair recovery by decreasing the production of short-chain fatty acids which play a role in suppressing inflammation within the central nervous system. Objective Therefore, targeting gut dysbiosis could have significant therapeutic value in the management of spinal cord injury. The purpose of this study is to determine if gut dysbiosis occurs in dogs with spinal cord injury. Another area of potential intervention interest is in situations of spinal injury where there is an urgent need to generate new neurons. To arrive at these observations, the authors examined how Polenoplasmin and diet solve paralysis in dogs. Materials and methods The most common cause of spinal problems in dogs is trauma. We are currently assessing whether indoles can also stimulate formation of neurons in dogs with paralysis. Results We found that gut microbes that metabolize tryptophan-an essential amino acid-secrete small molecules called indoles, which stimulate the development of new brain cells in dogs, also demonstrated that the indole-mediated signals elicit key regulatory factors known to be important for the formation of new neurons. Conclusion This study is another intriguing piece of the puzzle highlighting the importance of lifestyle factors and diet. In conclusion, the link between the health of the microbiome and the health of the brain shows how microorganisms in the gut solve paralysis. Gut microbe secreted molecule linked to formation of new nerve cells in paralysed dogs.

Keywords: intestinal dysbiosis, indoles, paralysed dog, Polenoplasmin.

**APPLICATION OF MULTIMEDIA TECHNOLOGY IN PROFESSIONAL
EDUCATION**
MULTIMEDIA TEXNOLOGİYALARININ PEŞƏKAR TƏHSİLDƏ TƏTBİQİ

ARZU KARİMOVA SABİR KIZI

**Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68),
0000-0002-2662-6015**

Bu günə kimi müəyyən edilmişdir ki, tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün əsas perspektivli istiqamətlərdən biri multimedia texnologiyalarından istifadədir. Peşə təhsilində multimedia texnologiyaları həm tədrisin məzmununun, forma və metodlarının layihələndirilməsini, həm də tədris prosesində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq vəzifəsi ilə onları səmərəli həyata keçirməyə imkan verir. Multimedia texnologiyaları ən güclülərdən biri hesab edilən təhsil resursları ilə təchiz edilmişdir, çünki onlardan istifadə şagirdin əsas səriştələrini inkişafını və nümayişini təmin edir. Multimedia texnologiyaları peşə təhsili sistemində müxtəlif yeniliklər vasitəsilə metodik yanaşmaların aşkar edilməsində də mühüm rol oynamışdır. Onlar “kompüter sistemində mətn, səs, video, qrafika və animasiyanı (animasiya) birləşdirməyə imkan verən müasir kompüter informasiya texnologiyasıdır”. Multimedia dedikdə vizual effektlər və audio effektlər arasında formalaşan əlaqə nəzərdə tutulur [7, 79]. Bu əlaqə xüsusi interaktiv proqram təminatı ilə idarə olunur. Multimedia həm ən son texniki, həm də proqram vasitələrindən istifadə edir. Bu vasitələrdən istifadənin məqsədi mətn, qrafika, foto, video, səsi bir rəqəmsal təsvirdə birləşdirməkdir. Peşə təhsilində multimedia texnologiyalarından istifadə təhsil alanların bir neçə duyğusuna eyni vaxtda təsir göstərməyə imkan verir ki, bu da onların marağının və diqqətinin artmasından xəbər verir. İnternet texnologiyalarından istifadə müxtəlif təhsil müəssisələrində kompüter siniflərini zənginləşdirir. Onlara həm hazırda həqiqətən faydalı və lazımlı məlumat almaq, yəni maraq və ehtiyacları yerinə yetirmək, həm də virtual aləmdə kimsə ilə dialoq təşkil etmək imkanı verilir. Təbii ki, internet texnologiyalarından istifadənin mənfi cəhətləri də var, məsələn, Azərbaycan Respublikasının ucqar rayonlarının, eləcə də kənd yerlərinin kommunikasiya xətləri ilə zəif təchiz olunması ciddi problemlərə, yaxud tam çatışmazlığa səbəb olur. Rabitənin zəif olması internet texnologiyalarından istifadənin, ümumiyyətlə, mümkün olmadığını göstərir. Peşə təhsilində tədris prosesinin səmərəliliyi müəllimlər tərəfindən istənilən proqram məhsullarından istifadə etməklə artır, onlar elektron dərsliklər, kitablardan səmərəli şəkildə öz fəaliyyətləri zamanı istifadə edirlər. İnternetdən tez-tez istifadə, məlumat əldə etməyin ən geniş yayılmış üsullarından biri olduğundan, onun həm müəllimlər, həm də tələbələr üçün köməkçi olduğunu göstərir. Multimedia təhsil texnologiyaları texniki tədris vasitələrinin və didaktik tədris vasitələrinin - informasiya daşıyıcılarının birləşməsidir [1, 87]. Peşə təhsilində multimedia texnologiyalarından istifadə təlim prosesinin daha da intensivləşdirilməsi imkanlarını genişləndirir.

Multimedia texnologiyalarının istifadəsinin xüsusiyyətləri bunlardır:

1. Kompüterlərlə təchiz olunmuş auditoriya. Tətbiq multimedia proyektoru ilə təchiz olunmuş xüsusi bir yerdə həyata keçirilir;

2. Microsoft Teams, Word, Excel, PowerPoint, Outlook, OneNote, OneDrive kimi proqramların tədris prosesində istifadəsi müasir cəmiyyətdə tələbələrin öyrənməsi üçün faydalı və vacib hesab edilir;
3. Tədris prosesində videomateriallardan istifadə yeni biliklərə yiyələnməyə şərait yaradır.
4. Tədris prosesində multimedia texnologiyalarından istifadə edən müəllimin qarşısında tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinə təsir edən geniş imkanlar açılır.
5. Mühazirə kursunun hazırlanması və onun ənənəvidən fəqli olaraq fəal dərslər formasında aparılması geniş imkanların yaranmasına gətirib çıxarır.

Multimedia texnologiyalarının ənənəvi tədrislə müqayisədə üstünlükləri aşağıdakılardır:

–testlər kimi veb elementlərinin istifadəsi;

Daha çox populyar olanlar:

- keçidin dəyişkənliyi – dərin bilik əldə etmək nümunəsi;
- həm animasiyadan, həm də müxtəlif qrafik elementlərdən və təhsilin vizuallaşdırılması məqsədilə səsdən istifadə prosesi;
- elektron kitabxanalardan istifadə və s.

Multimedia texnologiyaları şifahi və vizual-sensor məlumatları özündə birləşdirir, bunun sayəsində tələbələr təlim prosesinə həvəslənirlər.

Peşə təhsilində müxtəlif multimedia texnologiyalarından istifadə etməklə sinifdə təlim məşğələlərinin təşkili həm müəllimə, həm də tələbələrə vaxta qənaət etməyə, tədris prosesini informasiya ilə təminatına, həmçinin tədris materialını daha sadə, bütün tələbələr üçün mövcud olan vasitələrlə təqdim etməyə imkan verir. Bunun sayəsində təhsilalanların tədris materialını mənimsəməsi daha dərin və şüurlu şəkildə həyata keçirilir [2, 121].

Qarşılıqlı əlaqə və tətbiqdən asılı olaraq multimedia texnologiyası vasitələri aşağıdakılara bölünür:

1. Onlayn rejim vasitələri, asinxron və sinxron qarşılıqlı əlaqə.
2. Audio fraqmentlər, video fraqmentlər, animasiyalı qrafika, müxtəlif virtual obyektlər və s.

Onların tələbatında ifadə olunan multimedia texnologiyalarına ehtiyac ondan irəli gəlir ki, peşə təhsilində öyrənilən hər bir fənnin multimedia texnologiyalarına və onların tətbiqinə ehtiyacı vardır. Multimedia texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqi həm bir sıra müsbət cəhətləri, həm də bir neçə çətin cəhətləri üzə çıxarmışdır. Məsələn, tədris prosesində xüsusi proyektordan istifadə tədris prosesinin təşkilinə və multimedia tədris materiallarının tapılmasına hazırlıq tələb edir. Gələcək səriştəli mütəxəssislər hazırlamaq üçün bir peşə təhsili müəssisəsi mühüm şərti - əhəmiyyətli miqdarda elmi məlumatların öyrənilməsinə ehtiva edir. Bu, gələcək mütəxəssislər arasında formalaşan fəaliyyət növləri içərisində əsas yeri tədqiqat fəaliyyətinin tutması ilə əlaqədardır. Buna görə də, tələbələr tədris materialını mənimsəməklə yanaşı, böyük həcmli məlumatların analitik tədqiqatını aparmalıdırlar; İnternet texnologiyalarından istifadə zamanı nəticə ondan ibarətdir ki, bütün gözləntilər baş verir, tələbələr akademik fənlər üzrə yeni biliklər əldə etməyə həvəslənirlər və ən əsası, kompüterdə ev tapşırığı hər bir fərd üçün fərdi şəkildə yerinə yetirildiyi üçün bunda öz müstəqilliklərini tapırlar. Şagirdlərin zehni fəaliyyətin şüurlu və şüuraltıında aktivləşməsi ilə qarşılaşdıqları zaman marağın artması multimedia texnologiyalarından istifadə etməklə, yəni interaktivlik, vizuallaşdırma və informasiyanın strukturlaşdırılması yolu ilə baş verir [5, 64].

Multimedia texnologiyalarının fərqli xüsusiyyətləri bunlardır:

- verilənlərin saxlanması və emalı rəqəmsal formada baş verir (kompüterdən istifadə etməklə);
- interaktivlik, yəni informasiya-kommunikasiya sisteminin hər hansı bir şəxslə aktiv şəkildə qarşılıqlı əlaqə qurma qabiliyyəti;
- müxtəlif tipli informasiyaları (həm mətn, həm də qrafik və s.) özündə ehtiva edir.

Vizual informasiya kanalı əsas hesab edilməsə də, multimedia texnologiyalarından istifadəyə görə ən güclü kanallardan biridir. Multimedia kitablarda və ya dərslərdə hər hansı digər daşıyıcılarla birlikdə yaxşı düşünülmüş klaviatura və siçanın qarşılıqlı əlaqəsi multimedia texnologiyalarının daha bir üstünlüyünü, yəni müxtəlif əl hərəkətlərinin yaddaşı inkişaf etdirdiyini ortaya qoyur. Multimedia texnologiyaları və onların tətbiqi tələbə yönümlüdür. Onların müvəffəqiyyətlə əldə etdikləri məqsəd həm ənənəvi, həm də yeni pedaqoji qarşılıqlı fəaliyyət metodlarından istifadə etməklə tələbələrə peşəkar sənədlərin formalaşdırılmasıdır. Multimedia texnologiyalarının uğurla həyata keçirilməsi təhsilin ehtiyac və maraqlarına cavab verməsi və bununla da şagirdə təsir göstərməsi, ona müstəqillik və fərdilik bəxş etməsi ilə bağlıdır.

Peşə təhsilində multimedia texnologiyalarından istifadənin təhlili zamanı məlum oldu ki, ən çox yayılmışlar:

- təqdimat informasiyanın vizual təqdim edilməsi üsuludur (audiovizual vasitələrdən istifadə etmək imkanı ilə);
- animasiya videoları obyektlərin hərəkətinin ayrı-ayrı spesifik fazalarını və ya onların vəziyyətini və s. qeyd etməyə qadir olan kadrların ardıcılığının tez dəyişməsi əsasında hərəkət edən təsvir effektinin süni yaradılmasıdır;
- Video filmlər hərəkətli təsvirlərin işlənilməsi və hazırlanması və nümayiş etdirilməsi texnologiyasıdır;
- Video pleyerlər videoları idarə etməyə imkan verən proqramlardır;
- multimedia qalereyaları şəkillər toplusudur;
- veb proqramlar – bunlar veb-səhifələr (ayrı-ayrılıqda), onların komponentləri (məsələn, menyular), çoxkanallı proqramlar, söhbətlər və s.;
- oyunlar əyləncə, həmçinin stresi aradan qaldırmağa yönəlmiş multimedia proqramlarıdır. Bu cür multimedia proqramları müəyyən bacarıq və vərdisləri inkişaf etdirməyə imkan verir;
- audio fayl pleyerləri rəqəmsal audio ilə işləyən proqramlardır;
- rəqəmsal səs yazısı analoqa çevrilmənin nəticəsidir.

Mənəvi cəhətdən inkişaf etmiş şəxsiyyətin yetişdirilməsi üçün böyük pedaqoji potensiala malik olan bu texnologiyalar vasitəsilə tədris prosesinin bütün səviyyələrinin intensivləşdirilməsi prosesləri musiqi və mədəniyyətin təkmilləşdirilməsinə və tərbiyəsinə öz töhfəsini verir [4, 32]. Multimedia texnologiyalarının peşəkar təhsilə tətbiqi bu gün təhsilin informasiyalaşdırılmasında ən perspektivli tendensiyalardan biridir. Belə bir istiqamətin davamı üçün müxtəlif şərtlərə riayət etmək lazımdır. Bunlara daxildir: peşə təhsili müəllimlərinin ixtisasının artırılması; metodiki və proqram təminatının, maddi bazanın təkmilləşdirilməsi.

Multimedia texnologiyalarının prinsipləri bunlardır:

- insan tərəfindən qavranılan çoxsaylı medianın birləşməsindən istifadə edərək məlumatı təqdim etmək bacarığı;
- bədii interfeys dizaynı və naviqasiya vasitələrinin olması.

Peşə təhsili müəssisələrində multimedia texnologiyalarından istifadə ilə bağlı ən son məlumatları da müəyyən etmək mümkün olub:

- şagirdlərdə hazırda ən düzgün və optimal qərar qəbul etmək, hadisələrin nəticəsinin müxtəlif variantları üçün plan qurmaq bacarığı formalaşmış və onlara alqoritmik təfəkkür tərzini də bəxş olunub;
- yeni biliklərin əldə edilməsi formasında motivasiya və s.

Ümumiləşdirsək, multimedia texnologiyalarından istifadə peşə təhsilində tədris prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onun səmərəliliyinin artırılması imkanları kimi qiymətləndirilir. Bununla belə, multimedia texnologiyalarında ən güclü təhsil potensialının məzmunu gələcək mütəxəssislər üçün öz səriştələrini inkişaf etdirmək üçün səmərəli mühit yaratmağa imkan verir. Peşə təhsilində tədris prosesinin zənginləşməsi və səmərəliliyi onda multimedia texnologiyalarından istifadə ilə şərtlənir.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Baytuqanova A.O. Təhsildə multimedia texnologiyaları Gənc alim, 2016, № 19.2, s. 9-11.
2. Brel O.A. Peşəkar turizm təhsilində multimedia texnologiyalarının tətbiqi. 2015. № 3, s. 88-92.
3. Baxtizin K.A. Peşə təhsili prosesində multimedia texnologiyalarından istifadə metodologiyası. Elm, texnologiya və təhsilin inteqrasiyası: Moskva, Moskva Dövlət Pedaqoji Universiteti, 2021, s.155-159.
4. Lapşova A.V. Peşə təhsilinin innovativ texnologiyaları. Müasir pedaqoji təhsilin problemləri, 2021, № 73, səh. 188-190.
5. Podstraxova A.V. Peşəkar ünsiyyət sahəsində xarici dilin distant təhsili (rəqəmsal video məzmunundan istifadə təcrübəsi), 2021. № 2(137), s. 26-31.
6. Urakova E.A. Peşə təhsilinin inkişafının əsas istiqamətləri. 2021, № 70, səh. 240-243.
7. Urakova E.A. Peşə təhsili sisteminin innovativ təhsil texnologiyaları. 2021, № 71, səh. 304-307.

Özet

Makalede mesleki eğitimde multimedya teknolojilerinin kullanımı, eğitim sürecinin hedeflerine ulaşma ve eğitim içeriğinin, yöntem ve biçimlerinin, donanım ve yazılımlarının etkin tasarımı ve uygulanması görevi ele alınmakta, multimedya ve etkileşimli yazılımların kullanımı da buna dahildir. Multimedya teknolojileri, öğrencinin gelişimini sağladığı gibi temel yeterliliklerinin de ortaya çıkmasını sağladığı için en güçlü eğitim kaynaklarından biri olarak kabul edilen teknolojilerdir. Multimedya teknolojilerinin kullanımı öğrenme sürecini zenginleştirir, öğrencinin duysal bileşenlerine dayalı olarak hem etkili hem de alıcı hale getirilmesini sağlar. Multimedya teknolojileri öğrenme sürecinde umut vadeden bir yöndür.

Anahtar kelimeler: multimedya teknolojileri, mesleki eğitim, eğitim süreci, öğrenme süreci, bilgi teknolojisi.

Abstract

The article discusses the use of multimedia technologies in vocational education, allowing for the design, implementation of content, methods, and forms of education effectively with the task of achieving the goals of the educational process, which involve the use of hardware and software multimedia and interactive software. Multimedia technologies are equipped with educational resources, which are considered one of the most powerful, since their use ensures the formation of the student, as well as the manifestation of his core competencies. The use of multimedia technologies enriches the learning process, allows it to be made both effective and receptive based on the sensory components of the student. Multimedia technologies are a promising direction in the learning process.

Key words: multimedia technologies, vocational education, educational process, learning process, information technology.

**USE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING AZERBAIJAN LANGUAGE IN
SECONDARY SCHOOL****ORTA MƏKTƏBDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ İNTERAKTİV
METODLARDAN İSTİFADƏ****ARZU KARİMOVA SABİR KIZI****Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2662-6015**

Məqalədə V sinif Azərbaycan dili dərslərində “Sifət” bölməsinin öyrənilməsinin praktikada yoxlanılmış interaktiv üsulları təqdim olunmuşdur. Hazırda Azərbaycanda qlobal təhsil məkanına qoşulmağa yönəlmiş yeni təhsil sistemi yaradılıb. Bu baxımdan təlim prosesinin təkmilləşdirilməsinə, şagird fəallığının yüksək səviyyəsinə nail olunmasına töhfə verən təlimin fəal metod və formalarının axtarışına yönəlmiş innovativ təlim formalarının rolu və əhəmiyyəti artır. Dərsdə yeni materialın mənimsənilməsi bütün sonrakı öyrənmə, biliklərin mənimsənilməsi və bu bilikləri praktikada tətbiq etmək bacarığından asılı olan əsasdır. Alınan biliyin keyfiyyəti, ilk növbədə, müəyyən bir mövzunun öyrənilməsi üçün seçilmiş metoddan asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, dominant metodun (texnikanın) seçilməsi materialın mənimsənilməsi problemini tam həll etmir, vacib olan bu tədris metodunun necə tətbiq ediləcəyi, onun idrak və müstəqil fəaliyyətin inkişafına necə töhfə verəcəyidir. Müəyyən bir mövzunu öyrənərkən dərslərin məqsəd və vəzifələrindən asılı olaraq müxtəlif üsul və metodlardan istifadə edə bilməyi bacarmaq lazımdır ki, bu da öz növbəsində lazımi nəticəni verəcəkdir. Tədris metodu anlayışı bəzi metodist- müəllimlər tərəfindən fərqli şəkildə şərh edilmişdir. Dmitriy Tixomirov bunu "bilini başqalarına ötürmə yolu" kimi təyin edir, öz növbəsində K.V. Elnitskiy isə bunu "təhsilin məqsədlərinə çatmağa yönəlmiş müəllimin bütün üsulları, metodları və hərəkətləri" anlayışına aid edir. N.M. Şulman təlim metodlarını “əvvəlcədən planlaşdırılmış və təhsilin məqsədlərinə çatmağa aparıcı yol” kimi qələmə verirdi. M.A.Danilov isə bu təlim metodlarını “müəllim tərəfindən istifadə edilən, şagirdlərin şüurlu şəkildə biliklərə, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi metodu” kimi göstərirdi. [4, s. 566]. Metodun mənimsənilməsi prosesində şagirdlər tərəkür, kommunikativ və əks etdirmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, problemlərin həlli texnologiyasını təkmilləşdirir və mənimsəyirlər. Metoddan istifadə insana istənilən fəaliyyətdə öz qabiliyyətlərini dərk etməyə şərait yaradır. Ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi metod və üsullarının seçilməsi tədrisin məqsəd və vəzifələrindən, tədris materialının məzmunundan, yaş və şəxsi xüsusiyyətlərindən asılıdır, bu zaman biliklərin mənimsənilməsi mərhələləri də nəzərə alınır. Bugünkü tədqiqatın məqsədi V sinifdə “Sifət” bölməsinin effektiv öyrənilməsinə kömək edən interaktiv metodları təsvir etməkdir. Müasir məktəbdə müəllim bunu şagirdlərə mənimsətmək üçün innovativ metodlar və pedaqoji texnologiyaları işləyib hazırlamalıdır. Müəllim eyni zamanda sinifdə şagirdlərlə sərbəst bilik, fikir və rəy mübadiləsi imkanı yaradır, bununla da sinif kollektivinin mövzunu daha dərindən mənimsəməsinə kömək edir. İdrak fəaliyyətinin mühiti şagirdlərin bir-biri ilə və müəllimlə qarşılıqlı əlaqəsinə, həmçinin birgə fəaliyyətin qiymətləndirilməsinə əsaslanır. İnteraktiv təlim təhsil prosesinin bütün iştirakçılarının bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğu, məlumat mübadiləsi apardığı, ümumi problemləri birgə öyrəndiyi situasiyaları simulyasiya etdiyi, bir sözlə, şagirdlərin koqnitiv problemlərin həllinə yönəlmiş real işgüzar əməkdaşlıq mühitində birgə fəaliyyəti şəklində təlim prosesinin təşkili üsuludur. [3, s. 41-42]

İnteraktiv metod şagirdə özünü uğurlu hiss etmək və müəllim tərəfindən verilən tapşırıqları müstəqil yerinə yetirməyi nümayiş etdirməyə, bununla da ona təlim prosesini daha məhsuldar etmək üçün rahat təlim şəraiti yaratmağa imkan verir. Beləliklə, interaktiv öyrənmə texnologiyası üç əsas problemin həllinə: təhsil-koqnitiv, kommunikativ-inkişafedici və sosial yönümlü olmağa kömək edir. [3, 56]

Bu metodun elementlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Fəal dərslərin başlanğıcı - qarşıdakı iş üçün emosional əhval-ruhiyyə yaradır (epiqlaf, rebus, tapmaca və s.).
- Tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi üsulları (beyin həmləsi, debatlar və s.).
- Dərslərin “diqqətçəkən məqamları” adlanan xüsusi elementlərin tətbiqi: tapmacalar, krossvordlar, dərin bilik tələb edən tapşırıqlar və s.
- Cüt və qrup işinə istiqamətlənmə.
- Fəal dərslərin və ya dərslərin hissələrinin (səyahət dərsləri, nağıl dərsləri, viktorina dərsləri və s.) keçirilməsi.
- Dərslərdə oyun anlarının və oyunların olması və s.

Bu gün müəllimə məktəbdə işləmək üçün öz metodlarının siyahısını seçmək və hər dəfə onları tətbiq etməkdə heç də çətin deyildir. Bunlara öyrədici oyunları, yaradıcı tapşırıqları, qrup işi və s. aid etmək olar.

Ən yaxşı üsullar isə, əlbəttə ki, viktorina, beyin həmləsi, sinxronizasiya və s. hesab edilir.

"Beyin həmləsi". Professor Həsən Baliyevin fikrincə, bu üsul müəyyən problemin “stimulyasiyaedici yaradıcılıq fəaliyyəti əsasında həllinə kömək edir, burada müzakirə iştirakçılarından mümkün qədər çox mümkün həll yollarını, o cümlədən ən fantastik həlləri ifadə etmək xahiş olunur. Daha sonra ifadə olunan fikirlərin ümumi sayından praktikada istifadə oluna bilən ən uğurluları seçilir” [1, s. 76].

Bu cür tapşırıqların əsas məqsədi müəyyən bir problem üçün çoxlu sayda müxtəlif cavab variantları əldə etməkdir.

Bu metoddan istifadə edərkən şagirdlər bir sıra qaydaları bilməlidirlər:

- Sınıf yoldaşlarının fikirlərini tənqid etmək qəti qadağandır.
- Bütün şagird ideyaları, hətta fantastik ideyalar nəzərə alınır.
- İnkişaf və sübut bazası olan ideyalara xüsusi diqqət yetirilməlidir.
- İdeyalar davamlı və yığcam şəkildə ifadə edilir.
- Fikirlər çox olmalıdır, çünki metodun mahiyyəti bundan ibarətdir.

Metod müəyyən hərəkətlər ardıcılığından ibarətdir: 1. Problemin ifadəsi. 2. Fikirlərin ifadəsi 3. Bu fikirlərin müzakirəsi. 4. Yekun qərarın qəbul edilməsi.

Məsələn, “Sifət” mövzusunda Azərbaycan dili dərslərində istifadə oluna bilən “Beyin həmləsi” metodunun nümunəsinə nəzər salaq. Əvvəlcədən bölünmüş qruplarda liderlər müəyyən edilir. İrəli sürülən fikirləri qeyd etmək üçün iştirakçılar arasından bir nəfər nümayəndə seçilir. Qruplara həll edəcəkləri tapşırıq verilir.

Birinci qrupa tapşırıq: sifətlərin nə sayı, nə də halı olmadığı bir vəziyyəti təsəvvür edin.

Sifətlərə bu qrammatik kateqoriyaları tapmaqda və əldə etməkdə necə kömək edə bilərsiniz?

Təklif olunan cavab: kömək üçün ismə müraciət edin və s.

İkinci qrupa tapşırıq: bütün sifətlərin nitqimizdən birdən-birə yoxa çıxdığı bir vəziyyəti təsəvvür edin.

Bizim nitqimiz necə olacaq?

Təklif olunan cavab: dilimiz rəngarəng olmayacaq; boz və dadsız danışacağıq və s.

Növbəti mərhələnin vəzifəsi irəli sürülən fikirləri təhlil etmək və onlardan hansının daha vacib olduğunu sübut etməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, liderlər bu zaman qruplarda asayışı qorumalıdır. Bunun ardınca nəticələrin işlənməsi və yekun nəticələrin elan edilməsi aparılır. Qruplar işlədikdən sonra müəllim aparıcı suallardan istifadə edərək nəticələri ümumiləşdirməlidir: Sifət ismə nə borcludur? Dilimizdə sifətlərin rolu nədən ibarətdir?

Qeyd etmək istərdik ki, bu üsul fəal iş şəraitində şagirdlərin zehni fəaliyyətini aktivləşdirir və mövzuya marağı artırır.

Sinkveyn. Şagirdlər üçün bu iş növü istənilən mövzunun təqdim edilməsini və ya bununla da mövzu üzrə nəticə çıxarmağı asan və maraqlı edir. Fransız dilindən tərcümədə “sinkveyn” qafiyəsiz bir şeir formasıdır. Metod XX əsrin əvvəllərində yapon poeziyasının təsiri ilə ABŞ-da məşhurlaşmışdı [2, 68].

Sinkveynin strukturunu başa düşmək və tətbiq etmək asandır:

1. Birinci sətir sinxronizasiyanın mövzusunun müəyyən edən bir söz və ya ifadədir.
2. İkinci sətir – hadisənin keyfiyyət və xüsusiyyətlərini göstərən və ya təsvir edən iki sifətdir.
3. Üçüncü sətir – sözügedən hərəkəti və ya vəziyyəti, hadisəni əks etdirən üç feildir.
4. Dördüncü sətir hadisənin mahiyyətini əks etdirən tək bir cümlə təşkil edən dörd sözdən ibarətdir.

Bu aforizm və ya sadəcə müəllifin münasibəti ilə bir cümlə ola bilər.

5. Beşinci sətir birinci sətiri aydın xarakterizə edən bir sözdür.

"Sifət" mövzusunda sinxronizasiya nümunələri:

1. Sifət. Əşyanın xüsusiyyətini bildirir. Əsas nitq hissəsidir, cümlədə təyin olur.
2. Keyfiyyət bildirən sifətlər: ağ, acı, “necə?” cavab verir, əşyanın keyfiyyətini ifadə edir.

Sinkveyn universaldır, ona görə də onu Azərbaycan dilinin istənilən bölməsinə, xüsusən də “Sifət” mövzusunda tətbiq etmək olar. Sinkveyni yazmaq üçün 5-8 dəqiqə vaxt ayrılmalıdır. Bunu fərdi və ya qrup şəklində yerinə yetirmək olar. Sinkveyni qiymətləndirərkən, ifadələrin düzgünlüyünə və bütün beş sətirdə məntiqin əks olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Estafet yarışı üsulu. Müəllim sifətlərin çatışmadığı mətn hazırlayır. Mətnin ölçüsü şagirdlərin sayına uyğun olmalıdır. Birinci partadan başlayaraq kağız parçası növbə ilə hər bir şəxsə ötürülür. Şagirdlərin vəzifəsi kontekstdən asılı olaraq həmin vərəqə bir sifət daxil etməkdir.

"Sifət" mövzusunda boşluqları olan bir mətn nümunəsinə baxaq:

Qışda meşə _____. _____ qar dənəcikləri budaqlara qondu. _____ qozalar küknar ağaclarının budaqlarından asılır. Arıquşu _____ oxuyur. Yollar _____ qarlarla örtülmüşdü. Ətrafda hava _____ dir.

İşin sonunda müəllim ortaya çıxan mətni, sonra isə orijinalı oxuyur. Bu iş forması məktəblilər üçün maraqlı olacaq, eyni zamanda birgə fəaliyyətin inkişafına və təfəkkürün aktivləşməsinə kömək edəcəkdir. İnteraktiv təlim eyni vaxtda bir neçə problemi həll edir. Birincisi, interaktiv metodlar şagirdlərin öyrənmə mühiti, yəni reallıqla birbaşa qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır. İkincisi, interaktiv təlimdə şagirdin şəxsi təcrübəsi yalnız təhsilin əsas məzmununa köməkçi material və illüstrasiya kimi deyil, özünügüvən prosesini aktivləşdirən bilik mənbəyi kimi çıxış edir. Üçüncüsü, interaktiv təlimdə müəllimin fəaliyyəti öz yerini şagird fəallığına verir.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Balıyev H. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 1996.
2. Kərimov Y. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2011.
3. Nəbiyeva B. Ana dili tədrisi metodikasının aktual problemləri. Bakı, 2010.
4. Universitetdə təhsil texnologiyaları: Saratov Dövlət Universitetinin Milli Tədqiqat təcrübəsi. Saratov, Saratov Universitetinin nəşriyyatı, 2012.

ÖZET

Makale, V sınıfndakı Azerice derslerinde pratikte doğrulanan sıfatları öğrenmenin etkileşimli yöntemlerini sunmaktadır. Şu anda Azerbaycan'da küresel eğitim alanına katılmak amacıyla yeni bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Bu bağlamda, eğitim sürecinin iyileştirilmesine ve yüksek düzeyde öğrenci etkinliğinin başarılmasına katkıda bulunan aktif eğitim yöntemleri ve formlarının araştırılmasını amaçlayan yenilikçi eğitim biçimlerinin rolü ve önemi artmaktadır.

Anahtar kelimeler: sıfat, morfoloji, morfolojik analiz, test, çalışma, okul.

ABSTRACT

The article presents interactive methods of learning adjectives, verified in practice in the lessons of the Azerbaijani language in the V grade. Currently, a new educational system is being created in Azerbaijan with the aim of joining the global educational sphere. In this regard, the role and importance of innovative forms of education, aimed at the search for active methods and forms of education that contribute to the improvement of the educational process and the achievement of a high level of student activity, is increasing.

Key words: adjective, morphology, morphological analysis, test, study, school.

SUSTAINABLE GOAL DEVELOPMENT FOR ZERO HUNGER

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The United Nations' Sustainable Development Goals (SDGs) aim to end hunger and malnutrition by 2030. In developing countries like Pakistan, this goal is of particular importance where poverty, malnutrition and food scarcity are major problems. This research focuses on the development of sustainable goals for zero hunger and examines how this goal can be achieved in Pakistan. This research shows that the practice of the advanced method in farming, production of more food, and setting up the proper structures for delivering food are the ways to eliminate hunger. Also, matters to do with food security and distribution, enhanced nutrition standards, and work on the progression of rural communities are highlighted. Some of the key factors are: the use of sustainable agriculture that entails the use of methods that will not harm the soil and water; impact of climate change; and food accessibility at the regional level. It also defines factors that might occasion slow progress in the realization of the no hunger challenge, including the decent distribution of the resources, climate change effects, and insufficient funding. Another aspect most relevant is the government policies, cooperation and participation of the international community. Some recommendations are also made at the end of the research which can assist in the attainment of the zero hunger goal. These are development of innovation in food production, enhancing social protection policies, and enhancing the local community capacities. When strategies are done collectively and collaboratively the world becomes free from hunger and people are provided with nutritious foods.

Keywords: Sustainable Development Goals, Challenges, Zero hunger

OVERCOMING GENDER BIAS IN ACADEMIA

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

Department of Islamic Studies
Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

Academic gender prejudice is a global issue that has a detrimental effect on students' educational experiences as well as the expansion of educational institutions. This study examines a number of issues related to gender prejudice in academia, including its sources, consequences, and potential solutions. The current status of gender equality in educational institutions in Pakistan has been reviewed and discrimination against women and men at different educational levels has been identified. Research has shown that gender bias creates obstacles in women's educational and professional development. The research has also examined cases of how gender bias in academia has been addressed in other countries and then prescriptions for Pakistan have been made basing on such cases. It has brought the advocacy for gender sensitisation training, policy formulation and installation of Gender Equity desks in most of the learning institutions to a reality. Therefore, the objective of this research is to support women's rights to participate in academic institutions as well as provide guidance on how to enhance fairness and equity in the learning institutions.

Keywords: Academic gender prejudice, Educational experiences, policy formulation and installation

**TRANSLATOR OF PATRIOTIK IDEALS AHMED JAVAD
VƏTƏNPƏRVƏLİK IDEALLARININ TƏRCÜMANI ƏHMƏD CAVAD**

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

**Filologiya Elmləri Doktoru, Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın istiqlal şairi kimi tanınan Əhməd Cavadın ideya və ideallarından və bunların gənc nəsle öyrədilməsinin əhəmiyyətindən danışılır. Göstərilir ki, sənətkarın yaradıcılığının birinci mərhələsi XX əsrin ikinci onilliyinə, ikinci mərhələsi isə sovet dövrünə təsadüf edir. Onun yaradıcılığında vətənpərvərlik, xalqsevərlik, vətənin və xalqın azadlığı, müstəmləkəçilik rejiminə, rus-bolşevik işğalına qarşı etiraz, xalqın səadəti və müstəqilliyi kimi ideya və ideallar aparıcı yer tutur. Ə.Cavadın şeirlərinin dili sadə və aydındır. Folklor dilinə yaxındır. Sovet dövründəki əsərlərində senzuradan yayınmaq üçün simvolik fikir və anlayışlardan tez-tez istifadə edən müəllif həm də ədəbiyyatımızda simvolizmin nümayəndəsi kimi tanınır. O, əsərlərinin istər ideya-məzmun cəhətlərinə, istərsə də dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə bir nümunə və tərbiyə məktəbidir. Azərbaycanda milli idealların, vətənpərvərlik hisslərinin təbliğində Ə.Cavadın böyük rolu olmuşdur. Sənətkarın yaradıcılığı bir sıra şairlərimizin bədii irsinə, yaradıcılıq məfkurəsinə də təsir göstərmişdir. Məqalədə deyilən bu məsələlər yığcam şəkildə şərh edilir. Təhlil zamanı sənətkarın konkret əsərlərinə istinad edilir. Göstərilir ki, biz Ə.Cavadın ideya və ideallarını öyrənməli və gənc nəsle öyrətməliyik.

Açar sözlər: Əhməd Cavad, poeziya, milli istiqlal, XX əsrin əvvəlləri, sovet ədəbiyyatı, milli ideal, tərbiyə, gənc nəsil

Abstract

The article discusses the ideas and ideals of Ahmad Javad, known as the poet of independence of Azerbaijan, and the importance of teaching them to the younger generation. It is noted that the first stage of the artist's work dates back to the second decade of the twentieth century, and the second stage to the Soviet era. Ideas and ideals such as patriotism, love to nation, freedom of the homeland and the people, protest against the colonial regime, the Russian-Bolshevik occupation, the happiness and independence of the people occupy a leading place in his work. The language of A.Javad's poems is simple and clear. It is close to folklore language. The author, who often used symbolic ideas and concepts to avoid censorship in his Soviet-era works, is also known in our literature as a representative of symbolism. He is an example and an educational school for its works, both in terms of ideas and content, as well as in terms of language and style. A.Javad played a great role in the promotion of national ideals and patriotic feelings in Azerbaijan. The artist's work has also influenced the artistic heritage and creative ideology of a number of our poets.

These issues are briefly described in the article. The analysis refers to the specific works of the artist. It is shown that we must study the ideas and ideals of A. Javad and teach them to the younger generation.

Key words: Ahmad Javad, poetry, national independence, earli 20th century, Soviet literature, national ideal, upbringing, young generation

Giriş

Xalqımızın tarixində milli intibah dövrü kimi səciyyələnən XIX əsrin II yarısı-XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycan ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitində yetişən milli, fədakar, “xalqa, vətənə təmənnsiz xidmət” ideyası ilə yaşayan elitər ziyalı dəstəsinin qələm və fikir mücahidlərindən biri də Əhməd Cavad Axundzadə idi. Bir çox milli məsləkdaşları, əqidə yoldaşları kimi o da rus-bolşevik siyasi rejiminin yaratdığı irticaçı hakimiyyət burulğanında repressiyaya uğrayıb qərğ oldu. Cismən əlimizdən alındı. Ancaq onun amalları və əməlləri, ideya və tələqləri, milli oxucu kütləsinə çatdırmaq və onu tərbiyələndirmək istədiyi nəsihət və diktələri, onun və məsləkdaşlarının nişan verdiyi, qoyduğu yol və ruh indi də yaşamaqdadır. Ona görə də biz bu gün də, sabah da Əhməd Cavad kimi münəvvərlərimizi, onların amal və əməllərini, yaradıcılıq məhsullarını, kütləyə çatdırmaq istədiklərini öyrənməli və öyrətməliyik. Bu klassiklərimizə ehtiramla yanaşı həm də indiki və gələcək nəslin düzgün, dürüst, milli və vətənsəvər ruhda tərbiyəsi üçün lazımdır.

Ə.Cavadın ideya və ideallarının çağdaş dəyəri

Bəs biz Ə.Cavadın nəyi və nələri öyrənə bilərik? Əlbəttə, bu böyük istiqlal şairindən öyrənməli şeylər çoxdur. Bir yazıda onların hamısını tam şəkildə əhatə etmək mümkün olmadığından bəzi zəruri notlar üzərində dayanmaq istəyirik. Məsələn, bizim ondan öyrənə biləcəyimiz vacib keyfiyyətlərdən biri məsləki, əqidəsi yolunda fədakarlıqdır. Sənətkar bir şeirində məsləki uğrunda şəhidliyə hazır olduğunu belə bəyan edir:

Bən bu gün məsləkim üstündə ölürsəm, nə zərər?!

Məsləkli ölüm bil ki, bu dünyaya dəyər! [2 ,283]

Şairə görə məsləki, əqidəsi yolunda ölmək şərəfsiz yaşayışdan daha yüksək məqamdır. O, məslək, etiqad şəhidi olduğunu əməli ilə də sübut etdi.

Biz vətən sevgisini, yurd həsrətini, el-oba sevdasını, insan qəlbində milli duyğu və düşüncənin təntənəsini də Ə.Cavadın öyrənə bilərik. Onun poeziyası bütünlüklə milli ruh, vətən və millət eşqi üzərində köklənmişdir. Həm də şairin vətənpərvərlik duyğuları onun dünyaya göz açdığı doğma yurddan, ilk dəfə gördüyü eldən-obadan başlayır, tədricən böyüyüb bölgə və nəhayət, Azərbaycan miqyasına çevrilir. Son nəticədə isə bütün türk-Turan coğrafiyasını əhatə edir. Məsələn, “Aşıqın dərdi” gəraylısı ilkin yurdundan, elindən-obasından ayrılan bir insanın qərib sızıltılarıdır. “Gəncəm, hey...” qoşmasında sevginin miqyası bir az da böyüyüb vətənin bir parçası olan Gəncəyə məhəbbətin bədii ifadəsinə çevrilir, bölgə miqyasını alır. “Azərbaycan”, “Azərbaycana”, “Bən kiməm?” və s. şeirlərində bütün Azərbaycan bu məhəbbətin, vətən sevdasının obyektini kimi götürülür. “Şeirim”, “İstanbul”, “Kuropatkinə”, “Çırpınırdı Qara dəniz” və s. poeziya örnəklərində isə sənətkarın vətəninin hüdudları bütün türk-Turan coğrafiyasını əhatə edir.

Ə.Cavadın yurd, vətən sevgisi ruhani sevgidir. Ruhun cismə aşığı kimidir. Vətəndən, el-obadan ayrılıq və onun qəmi şair üçün ruhun izzətini, onun mənəvi dünyasının dərdi, qüsbəsidir. “Aşıqın dərdi” şeirini sənətkar 1916-cı ildə Kutaisidə olarkən qələmə almışdır. Burada o, doğma elinin-obasının ayrılıq həsrətini çəkir. Yurdundan fəraqın aşığı kimi yaşayır və onu poetik sözlə çevirir:

Ayrı düşdüm bən elimlə,
Gedən bulud, getmə dinlə;
Ağla bana öz dilimlə,
Türk aşiqi söyləyəni!
Aşiqin bir el dərdi var,
Ellər oxur, ellər yazar!
Bən düzərəm, zaman pozar,
Göz götürməz bu gülşəni! [2, 145]

“Gəncəm, hey...” qoşması səmimi, saf bir övladın öz doğma anasına sevgisi timsalındadır. Bu övlad sevdiyi anasının gözəlliklərini sayır, ona xeyir-dua, uğur arzulayır. 1918-ci ildə AXC dövründə yazılmış bu şeirin ovqatında bir sevinc, nikbinlik vardır.

“Azərbaycan, Azərbaycan”, “Azərbaycana” və s. bu tipli şeirlərində tərənnüm hədəfi sənətkarın “yar”, “canan”, “dərbər” adlandırdığı bütöv Azərbaycandır. 1919-cu ildə müstəqillik dövründə qələmə alınmış “Azərbaycan” şeirində nikbin, fərəhli bir ruh, zəfər ovqatı hakimdir. Bu şeir S.Vurğunun məşhur “Azərbaycan” şeirindən təxminən 16-17 il əvvəl yazılmışdır və S.Vurğunun Ə.Cavadın təsirləndiyi, eynü mövzuda şeir yazarkən sələfi ilə eyni notlardan yararlandığı aydın şəkildə hiss olunur. Hər iki poetik Vətənnamənin ideyası, vəsf obyektı, dili, üslubu, təsvir üsulu, ifadə tərzı, intonasiyası ciddi şəkildə oxşarlıq təşkil edir. Numunə üçün Ə.Cavadın qoşmasından bir-iki parçaya nəzər salmaq kifayətdir:

Dağlarının başı qarlı,
Sinəsi yaşıl ormanlı!
...Durna gözlü bulaqların,
Cənnət kimi yaylaqların!
Geniş-geniş oymaqların,
Azərbaycan, Azərbaycan!
...Bir yanında Bəhri-Xəzər!
...Sinən odu şölə salır!
Dünya səndən işıq alır! [2, 217]

Hər iki şeir müqayisəsi göstərir ki, S.Vurğun Azərbaycan barəsində öz poetik himnini yaradarkən sələfindən yetərincə bəhrələnmişdir. Hər iki şair tərənnüm yolu ilə Vətəninini təqdim edir və ona məhəbbət oyadır.

Ə.Cavadın Vətənin azadlığa qovuşduğu AXC dövründəki şeirləri ilə Vətəninin istilaya məruz qaldığı sovet dönəmindəki şeirlərinin ruhunda, ahəngində, ideyasında, ovqatında kəskin fərq vardır. Birinci dövrdə yaradılmış poetik nümunələr nə qədər nikbindirsə, ikinci dövrdə qələmə alınmış şeirlər bir o qədər hüznü, ağrı-acılıdır. Çünki Vətənin azadlığı, müstəqilliyi, xalqının hürr yaşayışı şair üçün hər şeydir. Bütün gözəlliklərdən üstündür. Sovet işğalı dövründə sənətkar vətən dərđini, vətən harayını açıq şəkildə ifadə edə bilmədiyindən ya simvollarla yararlanır, ya da folklorla üz tutur. Fikrini dolayısıyla, mətnaltı, simvolik deyimlərlə bəyan edir.

1928-1929-cu illərin məhsulu olan “Səsli qız” poemasında siyasi rejimin senzurasından yayınmaq üçün müəllif öz ideallarını ifadə etmək məqsədilə folklor süjetinə müraciət edir. Bu nağılvari süjetdə təsvir olunan və istilaya məruz qalan kiçik və gözəl ölkə əslində simvolik mənada Azərbaycan, işğalçı ölkə isə Rusiya imperiyasıdır. İşğalçı Xaqan istila etdiyi səadət ölkəsinin bütün hüriyyətini, xoşbəxtliyini onun əlindən alır. Ancaq sənətkar Səsli qızın əlilə ona zəhər verdirib xalqın intiqamını alır. Müəllif demək istəyir ki, vətənin və xalqın azdığını qaytarmaq üçün fədailər, fədakarlar, qisasçılar lazımdır. Poemadakı Səsli qız mübariz, vətənsəvər, qəlbi vətən eşqi, xalq sevgisi ilə döyünən vətən övladlarının timsalidir. Azərbaycanda istiqlal mübarizəsinin tarixini tədqiq edən Hüseyn Baykara bu əsər barədə doğru olaraq yazır: “Poemada görünən bu acı və qanlı simvolik tablolar Azərbaycanın azadlıq mübarizəsində şairin simvolik pərdələrə bürüyərək anladığı faciəli hadisələrdir. Bu romantik parçalarda Azərbaycanın müstəmləkə altında yaşamasını çox acı bir şəkildə təsvir etmişdir. Şair Əhməd Cavad rus işğalından sonra Azərbaycan xalqının yaşadığı bəxtsiz yaşayışa sözün əsl mənasında ürəkdən acıılmışdır” [1, 180]. “Səsli qız”da öz vəzifəsini, var-dövlətini qorumaq üçün müstəbid Xaqana, yada-yağıya yaltaqlanan satqınlar, vətən xainləri, tacirbaşılar, din xadimləri, yüksək çinli məmurlar milli namusunu itirmiş dönüklər kimi qəzəblə lənətlənir. Şair bu mənada oxucusunu ayıq olmağa, vətənin namuslusunu, fədaisini satqınlarından, xainlərdən ayırmağa çağırır.

Ə.Cavad vətənin dərdlərinin, faciələrinin, ağrı-acılarının hayqıran dili, səsi, harayı, nidasıdır. Şair özü bu həqiqəti “Bən kiməm?” şeirində belə ifadə edir:

Soranlara, bən bu yurdun

Anlatayım nəsiyəm:

Bən çeynənən bir ölkənin

“Haqq!” bağırən səsiyəm! [2, 138]

O, yoxsulların, haqsızların, məzlumların şairidir. Dərdi də haqsızların, məzlumların dəridir. Yəni onun kədəri fərdin kədəri deyil, milli-ictimai kədərdir.

Sənətkarın Azərbaycan sevgisi Turan sevgisi ilə qovuşur. Biz türkçülüüyü, milli etnik yaddaşa bağlılığı, Böyük Turan sevdasını da Ə.Cavadan öyrənə bilərik. O, bir Turan yolçusudur, türkün yaşadığı hər yer geniş mənada onun vətənidir. Şair bu geniş vətənin hər yerini, küncünü-bucağını, qaranlığını öz azadlıq, səadət məşəli ilə işıqlandırmaq ideali, istəyi ilə yaşayan bir türk mücahididir, qələm və fikir münəvvəridir:

Şeirim sınıq bir türk sazı, ağıldaraq tellərini,

Adaq-adaq gəzmək istər könlüm Turan ellərini!

Ben bir Turan yolçusuyam, əlimdə bir sönük məşəl,

Aman, şeirim, hümmət eylə, aman, təbim, bir qanad çal!

...Turan öylə bir müqəddəs Kəbədir ki, hər bir daşı

Kölgəsində düşər yerə Türkün əgilməyən başı! [2,124]

“İstanbul”, “Kuropatkinə”, “Çırpınırdı Qara dəniz” və s. şeirlərində də müəllifin Turan sevgisi özünün bədii-ruhani ifadəsini tapır. “İstanbul” şeirində türk dünyasının mənəvi paytaxtı olan İstanbul vəsf olunursa, “Çırpınırdı Qara dəniz”də türk qüruru, türkün qədimlik və fəthlik əzəməti, türk bayrağının müqəddəslik və bütün türk qövmələri üçün vəhdət simvolikası son dərəcə pafoslu, romantik və qürurverici bir poetik duyğu ilə ortalığa qoyulur.

Doğrudan da: “Türkiyə şairləri Qara dəniz haqqında çox əsərlər yazmışdır. Ancaq bunların heç biri Türkiyədə Ə.Cavadın “Çırpınırdı Qara dəniz” şeiri qədər sevilib, yayılıb qiymətləndirilməmişdir” [6, 41].

Biz düşməyə, yada, yağıya nifrəti də Ə.Cavadan öyrənə bilərik. Müstəmləkəçi, istilacı istər rus, istər ingilis, istərsə də bir başqa qiyafədə olsun şairin vətəninə qarşısını bəd niyyətlə döyürsə, müəllif ona qəzəblə baxır, lənətlər yağdırır. “İngilis”, “Kuropatkinə” və s. şeirlərində müəllif ingilis işğalçılarının şərq siyasətini tənqid edir. Türk-islam dünyasında, o cümlədən Azərbaycanda, əzanları susduranlara, ellərin var-yoxunu talayanlara, xalqın dilini, dinini əlindən almağa çalışanlara, vətən dağlarının başına duman əvəzində məzlumların ahını çökdürənlərə nifrətlər, lənətlər yağdırır. Turan toplumunu bu “Türküstan cəlladları”ndan intiqam almağa səsləyir.

Biz müstəqil dövlətimizin rəmzi olan bayraq sevgisini də bu istiqlal şairindən öyrənə bilərik. AXC-nin himnini yazan Ə.Cavad həm də poeziyamızda Azərbaycan bayrağına ən gözəl şeirlər qoşan, onu bədii sözün vəsf hədəfinə çevirən bir istedad sahibidir. Şairin “Azərbaycan bayrağına”, “Elin bayrağı”, “Al bayraq” şeirləri poeziyamızda milli bayrağımıza həsr olunmuş ən uğurlu, təsirli bədii örnəklər sırasındadır. Həm də bu mövzuda qələmə alınmış ilk nümunələrdəndir. Sözlə yaradılmış bir rəsm tablosunu xatırladan “Al bayraqa” şeirində müəllif bayrağı qürur və sevinclə oxucuya təqdim edir:

Gül rəngində bir yaprağın
Ortasında bir hilal!
Ey Al Bayraq, sən rəngin
Söylə, neyçün böylə al!? [2, 141]

Şair milli dövlətinin ucalan rəmzinin nişanələrinin simvolik işarələrini bədii yozumla oxucuya təqdim etməyi də unutmur:

Sən ey hilal, al qoynuna,
Aldın göydən yıldızı!
Məftun etdin sən kəndinə,
Ən sevdalı bir qızı!..

Buradakı “hilal”, “yıldız”, sevdalı qız” şairin başqa mənzum əsərlərində də rast gəldiyimiz simvollarıdır. Ay-ulduzlu bayraqa məftun olan həmin sevdalı qız Azərbaycan, yəni sənətkarın müstəqilliyindən, azadlığından qürur duyduğu, vəcdə gəldiyi Vətəndir. Ə.Cavad Azərbaycan əsgərinə (“Ey əsgər”), xilaskar türk ordusuna (“Türk ordusuna”), şəhidlərə (“Şəhidlərə”) şeir həsr edən, AXC dövründə ilk dəfə marş (“Marş”) yazan sənətkarlarımızdandır. Bunlar sənətkar və vətəndaş qəlbinin hayqırıqları, bədii sözə çevrilmiş nidasıdır. Biz bayrağımıza, şəhidlərimizə, qazi döyüşçülərimizə, xilaskar türk əsgərinə məhəbbətin fəlsəfəsini də Ə.Cavadan öyrənə bilərik.

Biz gənc nəslə sənətkarın yaradıcılıq irsinin bütövlükdə bir “Vətənamə”, “Hürriyyətnamə”, vətən, hürriyyət, miillətsevərlik imanına aid dərslər olduğunu, hər cür nəcib və milli duyğuları onun əsərlərindən öyrənməyin mümkünlüyünü də başa salmalıyıq. Şair çox zaman, xüsusilə sovet irticası dövründə öz fikirlərini, ideallarını, istəklərini açıq şəkildə deyə bilmədiyindən simvolları bol-bol istifadə edir, mətləblərini rəmzi tülə bükərək verir. Təbii ki, məqsəd sovet senzurasından yayınmaq idi. Bu mənada o, ədəbiyyatımızda simvolizmin ustad nümayəndələrindən biri kimi tanınır.

M.Ə.Rəsulzadə yazır: "...Milli cərəyanın digər nümayəndəsi Cavad Axundzadənin işi bolşevik dövründə qətiyyənlə gətirmir. Əski bir "müsavatçı" olduğuna görə onu həbs edirlər. Mətbuat səhifələrində, ədəbiyyat qurultaylarında hər yerdən uzaqlaşdırılır və qovulur. Əsərlərini nəşr etməzlər və nəşr olunanları isə toplayırlar. Bütün bunlara baxmayaraq onun yazdığı parçalar əldən-ələ gəzərək gənc kommunistlərin arasında belə yayılır. Gənc bolşevik şairlər öz yazdıqları şeirlərini Cavadın tənqid və təqdirinə ərz edəcək dərəcədə onun təsirinə düşürlər. Siyasi olmayan parçaları bəzən fürsət olduqda mətbuat səhifələrində özünə yer tapır. Bunların çoxu rəmzidir" [8, 68].

Sənətkarın rəmzi anlayış və ifadələri kifayət qədər uğurlu alınmış, mətləbin obrazlı ifadəsinə çevrilmişdir. Məsələn, bəzi simvolik şeirlərində "yel" ("yellər"), "duman", "dumanlı dağlar" dedikdə şair mövcud qaranlıq ictimai-siyasi mühitin, rus-bolşevik hakimiyyətinin nəhs ab-havasını, "şimal yeli" dedikdə rus müsəmləkəçiliyini, şimaldan gələn istila küləyini, "Göy göl", "yar", "nazlı qız" dedikdə Azərbaycanı və onun gözəlliklərini, "ay", "ulduz", "hilal" dedikdə Azərbaycanın bayrağındakı müstəqillik, hüriyyət atributları olan rəmzi işarələri, "Kür" dedikdə ölkənin istiqlalını nəzərdə tutmuşdur. Şairin məşhur "Göy göl" qoşması ədəbiyyatımızda simvolizmin son dərəcə qiymətli poetik nümunələrindən biridir. Bu şeirdən danışarkən Bəkir Nəbiyev haqlı olaraq yazır: "Göy göl" Ə.Cavad üçün sadəcə bir sututar, yaxud bir qədər geniş mənada coğrafi obyekt deyildi. Bu nadir təbiət hadisəsini şair doğma Gəncənin, bütün Azərbaycanın–Vətənin rəmzi kimi tərənnüm etmişdi və bu rəmz, bu vətən obrazı onun şair təxəyyülündə əbədilik yer tutmuşdu" [7, 68].

Əyil Kürüm, əyil keç,

Meydan sənə deyil, keç.–[8, 68].

dedikdə müəllif acı bir hüznə dogma yurdunun əlindən alınmış istiqlalına, ictimai-siyasi mühitin onun ölkəsi üçün yaratdığı rəzəllərə işarə edir. Dərdini Kürə söyləyən şair Vətənin sinəsindən axan, ona xeyr-bərəkət gətirən bu çayı, saflıq, təmizlik rəmzi olan suyu simvolik anlamda Azərbaycanın axıb gedən istiqlalı, səadəti kimi mənalandırır. Bütün məyusluqlara, üzüntülərə baxmayaraq şair gələcəyə ümidini də itirmir, rəmzi anlayışlarla yurdunun istiqlalına qovuşacağına, parlaq istiqlalına da inanır. 1921-ci ildə qələmə aldığı "Nə üçündür?" şeirində yazır:

Yetər artıq bu göz yaşı, bu hicran!

Mən istərəm yaşıllıqlar solmasın!

Sevdaların sonu hicran olmasın!

...Ölüm getsin, qalmasın da kölgəsi,

Olsun dünya—o bir sevinc ölkəsi!

Ah, o günlər könül belə umunca,

Dəyişsəydi bir göz açıb yumunca!

Ey uçarkan düşüb ölən kəpənək,

Sən də gözlə, elə bir gün gələcək!.. [2, 71]

Biz hər bir xalqın, etnik toplumun milli kimliyinin ilkin şərti olan, onun milli varlığının pasportuna çevrilən ana dilinə sevgini, qayğını, təəssübkeşlik hissini də Ə.Cavadan öyrənə bilərik. Bunu onun poeziya dili aydın şəkildə sübut edir. Doğrudur, yaradıcılığının erkən çağlarında şairin qələmə aldığı poetik nümunələrin dili ağırdır, ərəb-fars kəlmə və ibarələri ilə yüklənmişdir. Lakin onun 1913-cü ildən sonrakı şeirlərinin dili sadə, duru və aydındır.

Xalis xalq dilidir və xalq dilinin, canlı ünsiyyət dilinin bütün şirinliyini, şəhdi-şəkərini, obrazlılığını özündə ehtiva edir. 1913-cü ildə o, “Dilimiz” adlı dəyərli bir şeir yazır. Bu, əslində sənətkarın dilə münasibətdə, milli dil təəssübkeşliyində manifest şeiridir. Əsər təmiz, saf ana dilini unudub ərəbizm-farsizmlərlə yüklənmiş qəliz bir Azərbaycan türkcəsində yazan qələm sahiblərinə ünvanlanmışdır. Sənətkar qələmə aldığı əsərlərin dilində “qara” əvəzinə “siyah”, “dil” əvəzinə “zəban”, “ağ” əvəzinə “bəyaz”, “paltar” əvəzinə “əlbəsə”, “bacı” əvəzinə “həmşirə” işlədənləri, milli dilə və ədəbiyyata yanlış yön verən “qocaman ədiblərimiz”i kəskin şəkildə tənqid və ittiham edir. Dili ərəb-fars təsirinə məruz qoyanların tarixin töhməti, lənəti ilə üzləşəcəyini xatırladır.

Ə.Cavadın poeziya dilinin zərifliyini, sadəliyini, saflığını anlamaq üçün onun bayatlarını, etnoqrafik etüdlərini, yaxud tərcümələrini oxumaq kifayətdir. Bənzərsiz bir mahnının yaranmasına vəsilə olmuş “Gəncədən gəlirəm...” şeirinin dili sanki xalq ruhunun ən sadə, bakir, axarlı, şirin poetik ifadəsidir:

Gəncədən gəlirəm, yüküm xurmadı,

Gəncənin yolları burma-burmadı,

Gəncədə bir qız var, teli durnadı,

Günəşə sən çıxma, mən çıxım deyir!

Gəncədən gəlirəm, yüküm çiçəkdi,

Gəncənin gülləri ləçək-ləçəkdi.

Gəncədə bir qız var, adı Çiçəkdi,

Quşlara sən uçma, mən uçum deyir. [2, 59]

Ana dilimizin obrazlı laylarına enməyi, onun lətifətini, təşbehatlarını, məcazlar sistemini üzə çıxarmağı, bənzərsiz poetik fiqurlar vasitəsilə bəzakli söz yaratmağı, sözə estetik can və nəfəs verməyi də biz haqqında danışdığımız bu istiqlal şairimizdən öyrənə bilərik. Aşağıdakı orijinal məcazlarla bəzənmiş poetik parçada olduğu kimi:

Sən sevda buludu, mən təşnə dodaq,

Sən pək iyi bir sərv, mən solğun yarpaq.

Mən quru bir ağac, sən gül ağappaq,

Sinəmə dəyirdi oxlar şaqhaşaq! [2, 42]

Nəticə

Əlbəttə, bir şair, bir vətəndaş, bir şəxsiyyət kimi bizim Ə.Cavadın öyrənəcəyimiz çox şey var. Yuxarıda dediyimiz kimi, bunların hamısını bir məqalənin həddlərinə sığdırmaq mümkün deyil. Bunları öyrənmək, anlamaq üçün ən yaxşı qaynaq sənətkarın öz əsərlərini oxumaq, onun fəaliyyət, amal və əməl sferasını, məslək və məfkurəsini öyrənməkdir. Ə.Cavad bizim həmişəyaşar qələm və əqidə sahiblərimizdəndir. Azərbaycan istiqlalının görkəmli araşdırıcısı Hüseyn Baykaranın bu sözləri kifayət qədər doğru və inandırıcı görünür: “Əhməd Cavad Azərbaycanın böyük vətənpərvər şairi olaraq Azərbaycanda yaşamaqdadır və yaşayacaqdır. O, bunu bilirdi. O, bilirdi ki, qırmızı rus terrorunun qurbanı olacaq. Ancaq o, ölümün maddi anlamda olacağını və Azərbaycan tarixində heç bir zaman ölməyəcəyini də bilirdi” [1, 183].

Ə.Cavad xalqımız və sənət adamlarımız üçün bir məktəb, millətin əbədi məslək, sənət və istiqlal yolçusudur. Böyük vətənpərvərlik nümunəsi və tərcümanıdır.

Ədəbiyyat

1. Baykara Hüseyn. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi. Bakı, Azərənəşr, 1992
2. Cavad Əhməd. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I cild (tərtib edəni: Saləddin Ə.). Bakı, Azərənəşr, 1992
3. Cavad Əhməd. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II cild (tərtib edəni: Saləddin Ə.). Bakı, Azərənəşr, 1992
4. Cavad Əhməd. Məqalələr, xatirələr (tərtib edəni: Salmanlı R.). Bakı, Elm, 1996
5. Həsənov Rəhman. Əhməd Cavadın yaradıcılıq yolu. Filol. elm. nam. dis., Bakı, 2008
6. Məmmədli Afina. Əhməd Cavad və Türkiyə. Bakı, Elm və təhsil, 2010
7. Nəbiyev Bəkir. Əhməd Cavad. Bakı, Ozan, 2004
8. Rəsulzadə Məhəmməd Əmin. Əsrimizin Səyavuşu. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, Gənclik, 1991

THE PLACE OF TERRORISM IN THE CHANGING SECURITY AND THREAT PERCEPTION**DEĞİŞEN GÜVENLİK VE TEHDİT ALGISINDA TERÖRİZMİN YERİ****Dr. ELVİN ABDURAHMANLI****Uluslararası İlişkiler: Diplomasi ve İstihbarat Uzmanı, Azerbaycan Cumhuriyeti
Diaspora Bakanlığı bünyesinde kurulan Karabakh is Azerbaijan Milli Platformunun
Türkiye Cumhuriyeti Genel Koordinatörü İstanbul,****ORCID-0000-0002-0629-8317**

Güvenlik kavramının geçmişten bu günü kadar halen incelendiğini ve farklı bakış açıları olduğunu söyleye biliriz. İlk devrlerde güvenlik kavramının yalnızca “askeri” güvenlikden ibaret olduğunu düşünölmüştür. Aslında geçmişten günümüze kadar devam eden süreçte askeri güvenliğin tek bir güvenlik unsuru olarak gören politikacılar ve generallar bu kavramı tek yön olarak kullanmışlar ve çok kötü sonuçlarla karşılaşmışlardır. Gerçekte askeri güvenliğin dışındada diğere güvenlik kavramlarında ilcelenmesi gerekmektedir. Bu Araştırmada güvenliğin 5 boyutu askeri, çevresel, sosyal, ekonomik ve siyasal boyutları ele alınmıştır. Makalede modern devrimizde gelişen ve ilerleyen bilim ve teknolojiler kapsamında güvenliğin kavramı resmi ve açık kaynaklar kullanılarak araştırılmıştır. Araştırmada terör kavramının ne olduğuna yer verilmiş ve güvenlik stratejisinde boşluğun olması sonucu güvenlik tehditinin oluşması araştırılmıştır. Araştırmada güvenliğin tehdit sonucunda terör algısının artması sonucu ortaya çıkan terörizm türlerine yer verilmiştir. Makalede Terörizmin günümüzde kavramsal sınıflandırılması başlığı altında terörizm türleri olan Ülke İçi Terörizm, Uluslararası Terörizm, Uluslarötesi Terörizm, Devlet Terörizmi, Devlet Destekli Terörizm, Etnik ve Siber Terörizm türleri detaylı şekilde araştırılarak yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Terörist, Güvenlik kavramı, Uluslararası Terörizm, Uluslarötesi Terörizm, Devlet Terörizmi, Devlet Destekli Terörizm, Etnik ve Siber Terörizm

Abstract

We can say that the concept of security has been examined from past to present and there are different perspectives. In the early periods, it was thought that the concept of security consisted only of "military" security. In fact, from past to present, politicians and generals, who saw military security as a single security element, used this concept unilaterally and encountered very bad results. In fact, other security concepts besides military security need to be examined. In this research, 5 dimensions of security: military, environmental, social, economic, and political are discussed. In the article, the concept of security within the scope of developing and advancing science and technologies in our modern era is researched using official and open sources. In the research, the concept of terrorism is included and the emergence of a security threat as a result of a gap in the security strategy is investigated. The research includes the types of terrorism that occur as a result of the increase in the perception of terrorism as a result of threats to security. In the article, under the title of conceptual classification of terrorism today, the types of terrorism such as Domestic Terrorism, International Terrorism, Transnational Terrorism, State Terrorism, State Sponsored Terrorism, Ethnic, and Cyber Terrorism are researched and included in detail.

Keywords: Terrorism, Terrorist, Security concept, International Terrorism, Transnational Terrorism, State Terrorism, State Sponsored Terrorism, Ethnic and Cyber Terrorism

GİRİŞ

Değişen güvenlik ve tehdit algısında terörizmin yeri, 21. yüzyılda giderek daha fazla önem kazanan bir konudur. Geleneksel güvenlik anlayışı, devletlerin askeri güçleri ve ulusal sınırların korunması üzerine odaklanırken, günümüzde bu anlayış büyük ölçüde değişmiştir. Modern güvenlik kavramları, sınırları aşan tehditlere, asimetrik çatışmalara ve devlet dışı aktörlerin rolüne daha fazla odaklanmaktadır. Bu bağlamda terörizm, hem ulusal hem de uluslararası güvenlik politikalarında merkezi bir tehdit olarak kabul edilmektedir. Terörizm, sadece fiziksel saldırılarla değil, aynı zamanda toplumun psikolojik dengesi üzerinde yarattığı etkilerle de güvenlik algısını değiştirmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, terör örgütleri propaganda, finansman ve operasyonel planlama için dijital platformları kullanmakta, bu da tehditlerin daha karmaşık ve öngörülemez hale gelmesine neden olmaktadır. Ayrıca, küreselleşme ve iletişim araçlarındaki gelişmeler, terörizmin uluslararası bir boyut kazanmasına katkıda bulunmuştur. Terörizm artık sadece belirli bir bölgeye özgü bir sorun olmaktan çıkmış, küresel bir tehdit haline gelmiştir. Bu durum, ülkelerin güvenlik politikalarını yeniden gözden geçirmelerine ve işbirliği yapmalarına neden olmaktadır. Bu çerçevede, terörizmin günümüzün değişen güvenlik ve tehdit algısındaki yeri, hem ulusal hem de uluslararası güvenlik stratejilerinin belirlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Devletler, bu yeni tehditlerle başa çıkmak için sadece askeri güçlerini değil, aynı zamanda istihbarat, diplomasi ve sivil savunma gibi çok boyutlu stratejiler geliştirmeye yönelmektedirler. "Değişen Güvenlik ve Tehdit Algısında Terörizmin Yeri" başlığı altında yapılacak bir inceleme, günümüz dünyasında güvenlik kavramının nasıl evrildiğini, bu evrim sürecinde terörizmin nasıl bir rol oynadığını ve devletlerin bu yeni tehdit algısına karşı nasıl önlemler aldığını detaylı bir şekilde ele almayı gerektirir. Araştırma kapsamında bu konuyu kapsamlı bir şekilde ele alınarak incelenmektedir.

1. Güvenlik Kavramı

Günümüz dünyasında güvenlik ve tehdit algısı hızla değişmektedir. Terörizm, bu değişen algıda önemli bir yer tutmaktadır. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve sosyal medya, teröristlerin propaganda yapmasını ve eylemlerini planlamasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum, uluslararası güvenlik sistemlerini zorlayan ve yeni tehditlerle mücadele etme ihtiyacını ortaya koyan bir ortam yaratmaktadır. Soğuk Savaş döneminde güvenlik kavramı büyük ölçüde askeri güç ve ulusal sınırların korunmasıyla ilişkilendirilmişti. Ancak, 20. yüzyılın sonlarına doğru ve özellikle 21. yüzyılın başlarında, bu kavramda köklü değişiklikler meydana geldi. Küreselleşme, teknolojik ilerlemeler, devlet dışı aktörlerin artan rolü ve uluslararası ilişkilerdeki değişimler, güvenlik algısının yeniden tanımlanmasına yol açtı. Bu bağlamda, terörizm, ulusal ve uluslararası güvenlik politikalarında merkezi bir tehdit unsuru olarak ortaya çıktı. Uluslararası İlişkilere dikkat edersek güvenlik tanımı ile ilgili olarak farklı yaklaşımlar vardır. Çoğu devletler "güvenlik" kavramını askeri konu çerçevesinde ele almış ve tanımlamaya çalışmıştır. Ancak "güvenlik" kavramı daha geniş bir biçimde tanımlamak ve ele almak gerekiyor. Soğuk Savaş dönemi dediğimiz 1945-1990 yıllarını kapsayan ulus-devletin iç güvenliği dış tehditlere karşı güvenliği kendi önceliğini korumaya çalışmıştır ve süper güçler kendi çıkarları için orta doğu ülkelerini maşaları gibi kullanmaya veya yönetmeye çalışmışlar ve bunun içinde birçok terör örgütlerine ister mali destek isterse de teknolojik destek vermeye devam etmişlerdir.

1990 yılına geldiğimizde Doğu Bloğu-un yıkılmasından sonra, burada Doğu Bloku SSCB-in yeniden yapılanması süreci ve uluslararası ortamda devam eden değişiklikler ister SSCB-in parçalanması isterse de Orta Asya Kafkaslar da Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan gibi devletlerin kurulması ve bu dönüşümlerin etkisiyle Güvenlik çalışmaları önemi ve alanının giderek büyümeye başlamış yeni kavramların ortaya çıkışı ve güvenliğin alt birimleri ve başlıkları kapsamı olarak “toplumsal güvenlik”, “insan güvenliği” ve “gezegenin güvenliği” gibi kavramlar genellikle ön plana çıkmaya başlamıştır. Savunma dediğimiz kavramı ele aldığımızda ilk karşılaşacağımız bir gerçek vardır buda güvenlidir. Güvenliğin bir diğer taraftan devamı, yaşam belirtisi veya refleksi gibi düşünürüz. Genelde en iyi savunma saldırı olsa dahi İstihbarat kavramı (intelligence) genelde tüm operasyonlarında bir türlü kendini koruma ve saldırı tehditlerinden daha önceden bilgi, haber farklı yollarla ulaşarak ister taktik, ister stratejik veya ister operasyonel olsun harekete yön vererek güvenliğin en iyi savunma ve strateji üretme yöntemlerinden birini teşkil ediyor. Casusluk ve İstihbaratçılık ikilemi insanlık tarihinde gerekse de devletlerin veya imparatorlukların yıkılma veya kurulması süreçleri arasındadır. Geçmişe dikkat edersek Orta Doğu veya Avrupa yaşayan ilk insan kabile ve toplulukları güvenliğe her zaman önem vererek bilinçli faaliyet göstermiş hayvanların izini sürerek veya yeni tuzak taktikleri geliştirerek kendilerini, kabilelerini korumaya güvenli tutmaya çalışmışlar (Altındal, Aytunç, 2006). Gerçekte insanlık tarihinin geçmişine nazar getirirsek insan kısmı her zaman düşmanlarından kendini korumak maksadıyla gündelik olarak dikkat çekmeden izlemeyerek gözlem altında tutarak yaşamlarını sürdürmüşler. Geçmişte her zaman en üst düzey iz sürücülük aslında kendi becerilerini kullanarak ister taktik olsun, isterse de stratejik olsun her daim rakiplerine, düşmanlarına nazaran hep bir adım önde olmuşlar ve bunun sonucunda büyük topluluklar veya kolonlar ortaya çıkmıştır. Güvenlik kavramı dediğimiz insan kısmının varlığını devam ettirmesi ve sürdürmesi için önemli faktörlerden biri olarak varlığını sürdürmektedir (Abdurahmanlı, Elvin, 2019). İster Uluslararası sistemde isterse de insan toplumunun devam etmesi için güvenlik önemlidir ve bunun her daim devam etmesi, sürekliliği için de İstihbaratın, ön bilginin olması ilk koşullardan biri olarak kayıtsız şartsız kalmaktadır. Bu sebepten dolayı da Güvenlik ve İstihbarat ikilemi her zaman bir birini tamamlayan bir faktör olarak kalacaktır. Güvenlik kavramı gerçekte karşımızdaki şahıs veya şahıslardan duyulan güvensizliği yok etmek maksadıyla kullanılır. Tabi bu güvensizliğin yok edilmesinde her zaman büyük bir riskte vardır ve bu riskin kazanç sağlayıp sağlamayacağını iyi hesaplamamız ön koşullardan biridir güvenlik kavramını içinde. Son yüz yıla bakarsak süper güçler dünyada ülkeleri üzerinde egemenliklerini kurmaya yönelmişlerdir. İster birinci dünya savaşı isterse de ikinci dünya savaşı öncesi ve sonrasında hiçbir devletin güvende olmayacağı düşüncesini ortaya çıkarmıştır (Beril Dedeoğlu, 2008). Güvenlik olgusunda her hangi bir tehdit sezildiğinde karşı istihbarat yapılır. Örneğin bir devlet size savaş açmak düşüncesindeyse bu devrede “Caydırıcılık” kavramı ortaya girmektedir. Caydırıcılık kavramı her hangi bir düşmanın size karşı olan saldırı veya hücum düşüncelerini yok etmek için kullanılır. Bu konuda ilk olarak Askeri caydırıcılık ön plana çıkmaktadır. Askeri caydırıcılığa örnek olarak gösterirsek bu kavrama askeri silahlanma, askeri silahlarının modern devre uygun değiştirilmesi veya nükleer silahlanmayı göstere biliriz. Nükleer silahlar genelde uranyum ve insan tarafından elde edilen plütonyum karışımlarını bünyesinde barındırmaktadır. Nükleer silahlar iki tür genel gruba bölünür. A grubu ve H grubu. A grubu dediğimiz nükleer silahlanmaya genelde atom bombalarını içerir bu grup. H grubu nükleer silahlanmaya genelde hidrojen (zehirli gazlar) ve nötron bombalarını içerir. ABD-in Hiroşima ve Nagasaki şehirlerine olan nükleer saldırısı çok boyutlu bir olaya sebep olmuştur. Üzerinden neredeyse yarım asır geçse bile saldırının nükleer boyutu hala etkisini gösteriyor. Radyasyon etkisinde kalan çoğu insan hayatını kaybetti.

Sağ kalanların çoğuysa sakat kaldı. Günümüzde de radyasyonun etkisi sürmektedir. Çizelge 1- de ABD-in kullandığı nükleer bombaların gücünü, hedef nüfusunu, bomba türünü ve nükleer bombalı saldırının etkisinden ölenlerin sayı gösterilmiştir (ABDURAHMANLI, Elvin, 2019).

Çizelge 1: ABD-in ilk nükleer saldırısı, tablo tarafımızca değiştirilerek düzenlenmiştir.

	Hiroşima	Nagasaki
Patlama yılı	06.08.1945	09.08.1945
ABD tarafından koyulan isim bombalara	Little boy	Fat man
Bombanın türü	Uranyum	Plütonyum
Hedefin Nüfusu	450 000	270 000
Gücü	15 kiloton	22 kiloton
1945 yılının aralık ayına kadar ölen insan sayısı	140 000	70 000
1950 yılının ekim ayına kadar ölen insan sayısı	200 000	140 000

Uluslararası sistemde güvenliğin sağlanması için 1949 yılı ayrıca bir önem taşıyor. 1949 yılının 4 Nisan tarihinde başta ABD, olmak üzere Kanada, Belçika, Danimarka, İzlanda, Lüksemburg, Hollanda, Fransa, İtalya, İngiltere, Norveç, Portekiz dahil 12 devlet bir anlaşmayla NATO güvenlik birliğini kurdular. NATO tam olarak anlamı: Kuzey Atlantik antlaşmasıdır. Bu antlaşma SSCB'ye karşı kurulmuştu. 1952 yılına geldiğimizde Yunanistan ve Türkiye, 1955 yılında Almanya, 1982 yılında İspanya, 1999 yılında Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti, 2004 yılında Letonya, Estonya, Bulgaristan, Slovenya, Slovakya, Litvanya, Romanya son olarak 2009 yılının ortalarında Hırvatistan ve Arnavutluk antlaşmaya dahil oldular (DEDEOĞLU, 2014). İlk zamanlar Kuzey Atlantik antlaşması olan NATO-un hedefi kırmızı kuşak olarak, yani SSCB olsa da, SSCB-in 1989 yılında dağılmasından sonra ve o yılları izleyen dönemin ardından Avrupa'da ve Orta Doğu'da artan terör eylemleri sonucu NATO-un hedef alanı yeşil kuşağa dönmüştür. Çizelge 2'de NATO-un sivil Çizelge 3'de askeri bütçesi yıllara göre ve Çizelge 4'de NATO-a üye olan devletlerin asker sayılarını göre biliriz.

Çizelge 2: NATO Sivil bütçesi Yıllara göre. Tarafımızdan değiştirilerek düzenlenmiştir.

2000	133 mln ABD Doları
2005	176 mln ABD Doları
2013	217 mln ABD Doları

Çizelge 3: NATO Askeri bütçesi Yıllara göre. Tarafımızdan değiştirilerek düzenlenmiştir.

Askeri bütçe (milyon Dolar ve Euro)

2000	751 mln ABD Doları
2005	1560 mln Euro
2013	1448 mln Euro

Çizelge 3: NATO-a üye olan ülkeler ve Asker sayıları – 2012. Tarafımızdan değiştirilerek düzenlenmiştir

NATO	9,159,561
Kanada	115,331
Belçika	125,000
Danimarka	85,000
İzlanda	380
Lüksemburg	1,335
Hollanda	104,860
Fransa	781,485
İtalya	361,396
İngiltere	411,630
Norveç	82,400
Portekiz	255,830
Yunanistan	457,600
Türkiye	1,041,900
Almanya	503,996
İspanya	554,800
Polonya	635,000
Macaristan	19,000
Çek Cumhuriyeti	21,733
Letonya	17,000
Estonya	63,209
Bulgaristan	337,475
Slovenya	8,800
Slovakya	16,000
Litvanya	19,255
Romanya	153,250
Hırvatistan	33,000
Arnavutluk	19,500
ABD	2,936,396

Güvenlik Kavramı çerçevesinde 35 devletin katılımıyla 1975 yılı tarihinde Helsinki Nihai Senedi imzalanarak kısa adıyla AGİT yani Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kurulmuştur. Bu senet esasen Avrupa topluluğu içinde insan haklarının korunması güvencesi ve azınlık haklarının korunmasını da içeren bir senet olarak ayrı bir önem taşır. AGİT 2012 yılı tarihi raporla 57 üyesi vardır ve AGİT-in faaliyet amaçları kısaca bunlardır (Beril Dedeoğlu, 2008).

Uluslararası sistemde devletler ve kurumlar arasında uluslararası ilişkilerin düzenli bir şekilde yürütülmesi,

1. Yaranacak sorunların karşısının alınması,
2. Uluslararası sistemde mevcut olan devletlerin askeri mühimmat ve silahlarının denetlenerek rapor haline getirilmesi,
3. Ülkelerle uluslararası ilişkilerin daha iyi seviyeye çıkarılması,
4. Uluslararası sistemin güvenliğinin sağlanması,
5. İnsan haklarının ve azınlık haklarının korunması ve denetlenmesi,
6. İster Ekonomik alan isterse Uluslararası sistemde güvenliğin üst düzeye çıkarılması ve korunması.

Güvenlik dediğimiz kavram genel olarak insan hayatının normal yaşam sürmesi, hiçbir korku veya tehdit alamadan yaşamasıdır. Güvenlik anlamında en büyük gelişmelerden biri ise Birleşmiş Milletler Teşkilatının Kurulması olmuştur. Birleşmiş Milletler Teşkilatı 1942 yılının 1 Ocak tarihinde Amerika Birleşik Devletlerinin başkenti Washington'da bir deklarasyonun kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Teşkilatının esas görevi devletlerin çatışmadan, savaştan uzak sakin bir hayat sürmeleridir. Her hangi bir devlet diğer devlete karşı bir saldırı düzenler ve Birleşmiş Milletler Teşkilatının koyduğu yasaları çiğnediği taktirde ilk olarak o devlete kendini savunma hakkı verilir. Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından saldırgan devletin meşru müdafaaı dinlenilmektedir. Savunması değerlendirilip kabul edilmediği taktirde ilk olarak o devlete karşı Birleşmiş Milletler Teşkilatı üye devletleri tarafından ambargo uygulanır daha sonraki aşamada saldırgan devlet saldırısını devam ettiriyorsa Birleşmiş Milletler Teşkilatının askeri müdahalesi yapılıyor. Bahsettiğimiz Birleşmiş Milletler Teşkilatının askeri müdahalesi Birinci Körfez savaşında ve Kore savaşında olmuştur. 2001 yılının 11 Eylül terör saldırısından sonra değişen küresel sistemde Birleşmiş Milletler Teşkilatının uluslararası sistemde bir denetleme ve analiz etme çabası azalmıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı ülkeler arasında da güvenilirlik kimliğini kaybetmiştir. Sonuç itibariyle Birleşmiş Milletler Teşkilatının ana hedefi devletlerin uluslararası sistemde barış çerçevesinde yardımlaşarak var olmasıdır.

1. Geleneksel Güvenlik Algısından Modern Güvenlik Algısına

Geleneksel güvenlik anlayışı, genellikle devletlerin birbirlerine karşı yürüttüğü askeri çatışmalara odaklanmaktaydı. Devletlerin toprak bütünlüğünü koruma, ordularını güçlendirme ve dış tehditlere karşı hazırlıklı olma gibi unsurlar, güvenlik politikalarının temelini oluşturuyordu. Ancak, 21. yüzyıla girilirken, güvenlik kavramı, devletlerin karşı karşıya olduğu tehditlerin çeşitlenmesiyle birlikte daha geniş bir çerçevede ele alınmaya başlandı.

1. Modern Güvenlik Algısı

Modern güvenlik algısının en önemli unsurlarından biri, asimetrik tehditlerin artışıdır. Asimetrik tehditler, devletlerin geleneksel askeri gücüne karşı, daha zayıf aktörler tarafından geliştirilen ve genellikle konvansiyonel olmayan yöntemlerle yürütülen tehditlerdir. Terörizm, bu tür asimetrik tehditlerin en belirgin örneğidir.

Teröristler, devletlerin güçlü orduları karşısında doğrudan bir çatışmaya girmeden, daha küçük çaplı ancak etkisi büyük olan saldırılar düzenleyerek, hedef aldıkları toplumların güvenlik algısını ve siyasi istikrarını sarsmayı amaçlarlar.

2. Terörizmle Mücadelenin Önemi ve Terörizmin Güvenlik Politikalarındaki Yeri

Terörizm, sadece bireylerin hayatlarını değil, toplumların geleceğini de tehdit eden küresel bir sorundur. Terörist eylemler, insan hayatına mal olmanın yanı sıra, ekonomik, sosyal ve siyasi istikrarsızlığa da yol açmaktadır. Bu nedenle, terörizmle mücadele, uluslararası topluluğun öncelikli görevlerinden biridir. Terörizm, 21. yüzyılda uluslararası güvenlik gündeminin en ön sıralarında yer almaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları, terörizmin küresel boyutta algılanışını kökten değiştirmiştir. Bu saldırılar, terörizmin artık yalnızca bir ulusal güvenlik sorunu olmadığını, aynı zamanda uluslararası bir tehdit haline geldiğini gözler önüne sermiştir. Bu dönüm noktası, devletlerin güvenlik politikalarını köklü bir şekilde gözden geçirmelerine yol açmıştır. "**Terörle mücadele**" kavramı, devletlerin güvenlik stratejilerinin merkezine yerleşmiş ve terörizmin finansmanını engellemek, terörist hücreleri dağıtmak, radikalleşmeyi önlemek ve terörist saldırıları önceden tespit etmek gibi önlemleri içeren çok yönlü bir mücadele anlayışı geliştirilmiştir.

"Terörle mücadele" kavramı çerçevesinde ele alınması gereken esas 4 faktör aşağıdaki şekildedir:

- **İnsan Haklarına Saygı:** Terörizmle mücadele yapılırken, temel insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygı gösterilmelidir.
- **Güvenlik ve Özgürlük Dengesi:** Güvenlik önlemleri alınırken, bireysel özgürlükler ve temel haklar göz ardı edilmemelidir.
- **Uzun Vadeli Çözümler:** Terörizmin kök nedenlerine yönelik uzun vadeli çözümler bulunması gerekmektedir.
- **Uluslararası İşbirliği:** Terörizmle etkin bir şekilde mücadele edebilmek için uluslararası işbirliği ve koordinasyon şarttır.

1. Terörizmde Yeni Eğilimler

Terörizm, sürekli olarak yeni yöntemler ve taktikler geliştiren dinamik bir tehdittir. Geleneksel bombalama eylemlerinin yanı sıra, siber saldırılar, biyolojik silahlar ve kimyasal silahlar gibi yeni tehditler ortaya çıkmaktadır. Terörist gruplar, sosyal medya ve internet gibi teknolojileri propaganda ve ideolojilerini yaymak, yeni üyeler kazanmak ve eylemlerini planlamak için kullanmaktadır. Terörizmin gelişmesinde ve günümüzde halen var olmasında 3 faktörün tetiklediği ve artışına zemin oluşturduğu görülmektedir.

- **Küreselleşme:** Küreselleşme, teröristlerin ideolojilerini ve eylemlerini yaymak için yeni fırsatlar sunmaktadır.
- **Teknolojik Gelişmeler:** İnternet ve sosyal medya, teröristlerin propaganda yapmasını ve eylemlerini planlamasını kolaylaştırmaktadır.
- **Siyasi İstikrarsızlık:** Ülke içinde düzenli ve düzensiz şekilde süren siyasi istikrarsızlık, çatışma ve yoksulluk, terörizmin yayılmasına elverişli bir ortam yaratmaktadır.

Şekil 1: Küreselleşme ve Terörizm

2. Teknolojinin ve Küreselleşmenin Terörizme Etkisi

3. Teknolojik gelişmeler, hem terörizm hem de terörle mücadele stratejileri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. İnternet ve sosyal medya, terör örgütleri için propaganda yapma, yeni üyeler kazanma ve saldırıları koordine etme açısından önemli bir araç haline gelmiştir. Özellikle İŞİD gibi örgütler, interneti ve sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak, küresel çapta bir tehdit oluşturmayı başarmıştır. Küreselleşme, terörizmin uluslararası boyut kazanmasına katkıda bulunmuştur. Artık terör saldırıları sadece belirli bir bölgeye özgü bir sorun olmaktan çıkmış, dünya genelinde etkileri hissedilen bir tehdit haline gelmiştir.

4. Küresel ticaret yolları, finans sistemleri ve uluslararası seyahat imkanları, teröristlerin küresel ağlar kurmalarını ve saldırılarını daha geniş bir coğrafyada gerçekleştirmelerini kolaylaştırmıştır.

3. Değişen Tehdit Algısı ve Ulusal Güvenlik Stratejileri

Terörizmin güvenlik ve tehdit algısındaki yerinin artması, devletlerin ulusal güvenlik stratejilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel askeri güçler ve savunma harcamalarının yanı sıra, istihbarat, siber güvenlik, diplomasi ve toplumsal dirençlilik gibi unsurlar da güvenlik politikalarının merkezine yerleşmiştir (European Center for Not-for-Profit Law (ECNL), 2019).

4. İstihbarat Ve Önleyici Tedbirler

İstihbarat ve önleyici tedbirler, kapsamında terörle mücadelede kritik öneme sahiptir. Devletler, terörist saldırıları önceden tespit edebilmek için istihbarat ağlarını güçlendirmekte ve terörist faaliyetleri izlemekte, analiz etmekte ve önlemektedir. Bu bağlamda, uluslararası işbirliği de büyük bir önem taşımaktadır. Terörizmin uluslararası bir tehdit olması, devletleri bilgi paylaşımı ve ortak operasyonlar yürütme konusunda daha yakın işbirliğine itmiştir.

5. Siber Terörizm ve Dijital Siber Güvenlik

Siber güvenlik, modern güvenlik stratejilerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Terörist grupların siber saldırılar yoluyla kritik altyapılara zarar verme, finansal sistemleri sabote etme ve kamuoyunu manipüle etme gibi tehditleri, siber güvenlik önlemlerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Siber terörizm, kavramı ise siber uzayda gerçekleştirilen terörist eylemlerdir. Bu eylemler, kritik altyapıları felç etmek, finansal sistemleri alt üst etmek, kamuoyunu manipüle etmek ve toplumsal kaos yaratmak amacıyla gerçekleştirilir (Abdurahmanlı, Elvin, 2021). Siber güvenlik, siber terörizme karşı korunmak için giderek daha önemli hale gelmektedir (Singer & Friedman, 2015). Siber Terörizm kavramını amaç ve hedeflerine göre 3 başlıkta ele alabiliriz.

Nitekim bu terörizm faaliyeti gerçekleştirildiği takdirde ortaya uluslararası boyutta sorun çıkma ihtimali muhtemeldir ve bu tehdit zemini günümüzün en büyük ve kapsamlı terör tehlikelerinden biridir diye biliriz. Siber Terörizm kavramını amaç ve hedeflerine göre aşağıdaki şekildedir (Abdurahmanlı, Elvin, 2021):

- **Hedefler:** Kritik altyapılar, finansal kurumlar, kamu kurumları, siyasi liderler.
- **Yöntemler:** Siber saldırılar, veri hırsızlığı, sistem çökertme, dezenformasyon kampanyaları.
- **Sonuçlar:** Ekonomik kayıplar, toplumsal kaos, siyasi istikrarsızlık, güvenlik açıkları.

Şekil 2: Siber Terörizm

6. Hibrit Tehditler ve Çok Boyutlu Mücadele

Günümüzde terörizm, siber saldırılar, organize suçlar ve siyasi istikrarsızlık gibi farklı tehditlerin bir araya gelmesiyle hibrit tehditler ortaya çıkmaktadır. Bu tehditlerle mücadele etmek için çok boyutlu bir yaklaşım gereklidir. Hibrit savaş, geleneksel askeri çatışmanın sınırlarını aşan ve çeşitli askeri olmayan unsurları içeren bir stratejik yaklaşımı tanımlar. Hibrit savaş türü, geleneksel askeri stratejilerin ve modern teknolojilerin birleşimini içeren bir savaş taktiği olarak tanımlanabilir. Bu taktik, askeri güçlerin geleneksel silahları, siber saldırıları, bilgi operasyonlarını, propaganda kampanyalarını ve diğer modern savaş tekniklerini entegre etmesini içerir. Hibrit savaş, düşmanın askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda zayıflatılmasını hedefler ve bu savaş türü, uluslararası ilişkilerde ve modern savaş stratejilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel savaş taktiklerinden farklı olarak, hibrit savaş, düşmanın zayıf noktalarını hedef alarak kaotik bir ortam oluşturmayı amaçlar. Bu taktikte, askeri operasyonlar, siber saldırılar, ekonomik yaptırımlar, propaganda, terör saldırıları ve diğer yöntemler bir arada kullanılabilir. Hibrit savaşın bir diğer önemli özelliği, düşmanı doğrudan askeri güç kullanmadan etkileyebilmesidir. Bu taktikte, bilgi savaşı oldukça önemli bir rol oynar. Propaganda, sahte haberler, manipüle edilmiş bilgiler ve diğer psikolojik operasyonlarla düşmanın halkı etkilenerek iç karışıklıkların ve hoşnutsuzluğun artırılması amaçlanabilir. (Abdurahmanlı, Elvin, 2024).

Şekil 3: Azerbaycan Özel Harekat Askeri

7. Terörle Mücadelede Uluslararası İşbirliği ve Koordinasyon

Terörizmle mücadele, küresel bir çabadır. Uluslararası işbirliği ve koordinasyon, bu mücadelede başarıya ulaşmak için olmazsa olmazdır. İstihbarat paylaşımı, ortak operasyonlar, mali kaynakların kesilmesi ve teröristlerin hareket alanının daraltılması, uluslararası işbirliğinin önemini göstermektedir (INTERPOL General Secretariat, 2017). Bu kapsamda Terörle Mücadelede önemli 3 hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlar:

- **İstihbarat Paylaşımı:** Farklı devletlerin istihbarat servisleri ile karşılıklı şekilde istihbarat bilgilerinin elde edilmesi sonucu teröristlerin hareket alanının daraltılması gerekmektedir.
- **Ortak Operasyonlar:** Devletlerin ortalama şekilde hava, kara ve deniz dahil olmakla ortak operasyonlar düzenlemesi ve bunun sonucunda terörizmin kök nedenlerinin ortadan kaldırılmasına zemin yaratacaktır.
- **Mali Kaynakların Kesilmesi:** Devletlerin özel birimlerinin gerek askeri operasyonları, gerek istihbarat paylaşımı veya bilgi edinmesi sonucu gerçekleştirilen operasyonlar neticesinde terör örgütlerine yönlendirilen mali kaynakların gönderilmesinin önü kesilebilir. Diğer taraftan ise “Toplumsal Dayanışmanın Güçlendirilmesi” çerçevesinde ise biliçlendirici sempozyum konferans veya panellerle terörle mücadelede ilerlemeler kaydedilebilir.

Şekil 4: Terörist Propagandasına Karşı Koymak ve Silahlanmanın Önlenmesi

8. Terörle Mücadelede Toplumsal Dayanışmanın Güçlendirilmesi ve Farkındalık

Terörle Mücadelede Toplumsal Dayanışmanın Güçlendirilmesi ve Farkındalık projeleri kapsamında toplumsal dirençlilik, terörizmin toplumsal ve psikolojik etkilerine karşı toplumların daha dayanıklı hale getirilmesini hedefler. Bu kapsamda, radikalleşmeyi önleme programları, toplumsal uyum politikaları ve kriz yönetimi planları geliştirilmiştir.

Terörizmin toplumu bölme ve korku yaratma amacına karşı, devletler ve sivil toplum kuruluşları, toplumların birlik ve dayanışma içinde kalmasını teşvik etmektedir. Toplumsal duyarlılık ve farkındalık kapsamında bir çok bilinçlendirici konferans, eğitim çalışmaları, seminer ve paneller gerçekleştirilmek suretiyle, terörizmle mücadelede önemli bir yol kat edilebilir. Toplumun terörizmin tehlikeleri konusunda bilinçlendirilmesi, teröristlerin propagandasına karşı koymanın önemli bir adımını oluşturur. Ayrıca, toplumun terörist eylemlerle mücadelede güvenlik güçleriyle işbirliği yapması da büyük önem taşır. Terörle Mücadelede Toplumsal Dayanışmanın Güçlendirilmesi ve Farkındalık projeleri kapsamında 3 faktör önem taşımaktadır. Bu faktörler aşağıdaki şekildedir:

- **Terörist Propagandasına Karşı Koymak:** Toplumun, teröristlerin propaganda ve dezenformasyon çabalarına karşı bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

- **Şüpheli Durumları Bildirmek:** Toplum, şüpheli durumları güvenlik güçlerine bildirerek, terörist eylemlerin önlenmesinde önemli bir rol oynayabilir.

- **Toplumsal Dayanışmayı Güçlendirmek:** Terörizm, toplumları bölmek ve zayıflatmak için bir araç olarak kullanılır. Toplumsal dayanışmayı güçlendirmek, bu tehdidi etkisiz hale getirmenin önemli bir parçasıdır.

9. Terörizmle Mücadelede Yeni Yaklaşımlar

Terörizmle mücadele için geleneksel yöntemlere ek olarak, yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Teknolojik gelişmeler, istihbarat toplama ve analizinde yeni fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medyanın terörist propaganda ve örgütlenmesindeki rolü dikkate alınarak, dijital alanlarda yeni stratejiler geliştirilmelidir. Terörizmle mücadelede yeni yaklaşımlar, son yıllarda teknolojinin gelişmesi, güvenlik anlayışındaki değişiklikler ve küresel dinamiklerin etkisiyle önemli ölçüde evrilmiştir. Bu alanda öne çıkan bazı yeni yaklaşımlar aşağıdaki şekildedir:

- İstihbarat Temelli Operasyonlar,
- Çok Taraflı İşbirliği,
- Önleyici Tedbirler,
- Teknoloji ve İnovasyon,
- Hukuki ve Yasal Düzenlemeler.

İstihbarat Temelli Operasyonlar:

- **Veri Analizi ve Yapay Zeka:** Terör örgütlerinin faaliyetlerini tespit etmek ve önlemek için büyük veri analizi ve yapay zeka kullanılmaktadır. Bu teknoloji, teröristlerin iletişim ağlarını ve hareketlerini analiz ederek, saldırı hazırlıklarını erkenden tespit etmeye yardımcı olur.

- Sosyal Medya İzleme: Sosyal medya platformları, terörist grupların propaganda yapma, eleman devşirme ve operasyon planlama faaliyetlerini izlemek için önemli bir kaynak haline gelmiştir.

Çok Taraflı İşbirliği:

- Uluslararası Koalisyonlar: Terörle mücadelede uluslararası işbirliği her zamankinden daha önemlidir. Ülkeler arası istihbarat paylaşımı, sınır güvenliği ve ortak askeri operasyonlar gibi alanlarda işbirliği yapılarak, teröristlerin hareket alanları kısıtlanmaya çalışılmaktadır.
- Siber Güvenlik: Siber saldırılar, terörist grupların faaliyetlerinde önemli bir araç haline gelmiştir. Bu nedenle, ülkeler arasında siber güvenlik konusunda işbirliği yapılarak, kritik altyapıların korunması sağlanmaktadır.

Önleyici Tedbirler:

- Radikalleşmeyi Önleme Programları: Toplumda radikalleşmeyi önlemek amacıyla, özellikle gençleri hedef alan eğitim ve farkındalık kampanyaları düzenlenmektedir. Bu programlar, radikal ideolojilerin yayılmasını engellemeyi hedefler.
- Toplumsal Entegrasyon: Toplumdaki ayrımcılık, yoksulluk ve dışlanma gibi unsurların radikalleşmeye zemin hazırladığı düşünülmektedir. Bu nedenle, sosyal politikalar ve entegrasyon programları ile toplumsal uyumun sağlanması, terörizmin kökenlerine inerek mücadele etmeyi amaçlar.

Teknoloji ve İnovasyon:

Teknolojik gelişmeler, terörizmle mücadelede hem tehditler hem de fırsatlar sunmaktadır. Yapay zeka, büyük veri analizi, siber güvenlik teknolojileri ve uzaktan algılama, terörist eylemlerini önleme ve terörist faaliyetleri engelleme konusunda yeni olanaklar sağlamaktadır.

- Dronlar ve İHA'lar: Terörle mücadelede insansız hava araçları (İHA'lar), özellikle operasyonel faaliyetlerde kullanılmaktadır. Bu araçlar, terörist unsurları takip etmek ve nokta atışı operasyonlar düzenlemek için etkin bir şekilde kullanılmaktadır.
- Biometrik İzleme: Havalimanları, sınırlar ve diğer kritik noktalarda biometrik veri kullanımı, teröristlerin tespiti ve takibi için kullanılmaktadır. Yüz tanıma ve parmak izi gibi teknolojiler, güvenlik kontrollerinde önemli bir yer tutmaktadır.
- Büyük Veri Analizi: Büyük veri analizi, teröristlerin faaliyetlerini tespit etmek ve eylemlerini engellemek için kullanılabilir.
- Yapay Zeka: Yapay zeka, istihbarat analizini otomatikleştirerek, terörist eylemlerinin önlenmesine yardımcı olabilir.

Şekil 5: Büyük Veri Analizi

Hukuki ve Yasal Düzenlemeler:

- Terörizmin Finansmanının Engellenmesi: Terörist grupların finans kaynaklarının kesilmesi için uluslararası finansal sistemlerde sıkı denetimler uygulanmaktadır. Kara para aklama ve yasa dışı finansman yollarının kapatılması, terörizmin önlenmesinde kritik bir öneme sahiptir.
- Yasal Reformlar: Terörle mücadele yasalarının güncellenmesi ve terörizmin tanımının genişletilmesi, hukuki çerçevede daha etkin bir mücadeleye olanak tanımaktadır.

Bu yaklaşımlar, terörizmle mücadelede daha etkin ve bütüncül bir strateji oluşturmayı amaçlar. Hem kısa vadeli operasyonel başarılar hem de uzun vadeli toplumsal çözüm önerileri, bu stratejilerin temel bileşenlerini oluşturur

Sonuç

Değişen güvenlik ve tehdit algısında terörizmin yeri, 21. yüzyılın en önemli güvenlik meselelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Terörizm, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde güvenlik politikalarının yeniden şekillendirilmesine neden olmuştur. Devletler, terörizme karşı askeri güçlerinin yanı sıra istihbarat, siber güvenlik, diplomasi ve toplumsal dirençlilik gibi çok boyutlu stratejiler geliştirmeye devam etmektedir. Bu bağlamda, terörizmle mücadelede başarılı olabilmek için devletlerin sadece saldırıları önlemekle kalmayıp, aynı zamanda terörizmin kökenlerini ve yayılma yollarını anlamaya yönelik daha kapsamlı bir yaklaşım benimsemeleri gerekmektedir. Terörizmin sadece bir güvenlik sorunu değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik bir sorun olduğu göz önüne alındığında, bu sorunun çözümü için çok boyutlu ve sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesi kritik öneme sahiptir. Terörizm, Küreselleşme ile birlikte bir nevi günümüz dünyasının en büyük tehditlerinden biri olmaya devam etmektedir. Ancak, teknolojik gelişmeler, uluslararası işbirliği ve toplumun duyarlılığı, bu tehditle mücadele için umut verici fırsatlar sunmaktadır. Nitekim makalede terörizmle mücadele kapsamında 4 faktörün önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu faktörleri bu şekilde ifade edebiliriz: Uluslararası İşbirliği çerçevesinde Terörizmle mücadele için uluslararası işbirliği ve koordinasyonun güçlendirilmesine önem verilmesi, Teknolojiyi Kullanma kapsamında yeni Teknolojik gelişmelerin terörizmle mücadelede daha etkin bir şekilde kullanılması, üçüncü faktör olan Toplumsal Farkındalık kapsamında Terörizme karşı toplumun duyarlılığını artırmak ve farkındalığı güçlendirilmesine yön vermek, son faktör çerçevesinde ise Terörizmin kök nedenlerine yönelik uzun vadeli çözümler bulunması ve terörizme aktarılan mali kaynakları kaynakların önünün kesilmesi gerekmektedir.

Terörizmle Mücadele ve Güvenlik Alanındaki Yeni Yaklaşımlar/ New Approaches in the Field of Combating Terrorism and Security

KAYNAKLAR:

- Abdurahmanlı, Elvin. (2019, 01 19). İstihbarat teşkilatlarının terör örgütlerine sızması: İRA örneği / The infiltration of intelligence agencies into terrororganizations: The case study of IRA. *Yüksek Lisans Tezi*, 1-165. İstanbul, Türkiye: İstanbul Aydın Üniversitesi. 05 15, 2024 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=1URff2Q0XWv2cg8kZWj9MQ&no=UuwfsBxrUtp6zV5Id5cUkw> adresinden alındı
- ABDURAHMANLI, Elvin. (2019). Küreselleşme Olgusuyla Birlikte Büyüyen Terörizm. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*.

- Abdurahmanlı, Elvin. (2021, 09 25). Siber İstihbarat Kapsamında Echelon İstihbarat Sistemi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(3), s. 1212-1234. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/65012/760412> adresinden alındı
- Abdurahmanlı, Elvin. (2024). HYBRID WARFARE: THE INTERSECTION POINT OF TRADITIONAL AND MODERN CONFLICT. A. Kurtoğlu (Dü.), *INTERNATIONAL PERGE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS JULY 12-14 2024, ANTALYA, TURKIYE* içinde (s. 148-162). Antalya: ARCENG PUBLICATIONS. 09 01, 2024 tarihinde <https://arcengkongre.com/wp-content/uploads/2024/08/PERGE-CONFERENCE-BOOK.pdf> adresinden alındı
- Altındal, Aytunç. (2006). *Türkiyede ve Dünyada Casuslar*. Ankara: Destek Yayınları.
- Beril Dedeoğlu. (2008). *Güvenlik stratejisi*. İstanbul: Yeniüzyıl.
- European Center for Not-for-Profit Law (ECNL). (2019). *CIVIL SOCIETY & COUNTER-TERRORISM*. Hague/ Lahey: Human Rights Council report. 09 04, 2024 tarihinde <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Terrorism/SR/UNSRCTbriefCivilSocietyCT.pdf> adresinden alındı
- INTERPOL General Secretariat. (2017). *Global Counter-Terrorism Strategy*. France-Lyon: INTERPOL General Secretariat. 09 01, 2024 tarihinde https://www.un.org/en/counterterrorism/hlc/assets/pdf/007-03_Summary_CT_Strategy_2017_01_EN%20LR.pdf adresinden alındı
- Singer, P. W., & Friedman, A. (2015). *Siber Güvenlik ve Siber Savaş*. Ankara: Buzdağı.

**POLITICAL, ECONOMIC AND STRATEGIC ANALYSIS OF AZERBAIJAN-TRNC
GEOPOLITICS**

**AZERBAIJAN-KKTC JEOPOLİTİĞİNDE POLİTİK, EKONOMİK VE
STRATEJİK AÇIDAN ANALİZİ**

Dr. ELVİN ABDURAHMANLI¹, MALAHAT MAMMADLI²

**¹Uluslararası İlişkiler: Diplomasi ve İstihbarat Uzmanı, Azerbaycan Cumhuriyeti
Diasporası: KİAMP-Karabakh is Azerbaijan Milli Platformunun Türkiye Cumhuriyeti
Genel Koordinatörü İstanbul,**

ORCID-0000-0002-0629-8317

**²KİAMP-Karabakh is Azerbaijan Milli Platformunun Türkiye Cumhuriyeti Genel
Koordinatörlüğü Koordinatör Yardımcısı, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Doktora Öğrencisi Malahat MAMMADLI,**

ORCID-0009-0005-4102-8813

Özet

Azerbaycan ve KKTC arasındaki gerek politik gerek ekonomik gerekse de stratejik ilişkiler, daha çok Türkiye üzerinden dolaylı olarak şekillenmektedir. Azerbaycan ve KKTC-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler, bölgesel ve uluslararası dinamikler açısından önemli bir konuma sahiptir. İki ülke arasındaki bağlar, politik, ekonomik ve stratejik boyutlarda incelendiğinde, çeşitli fırsatlar ve zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bu iki ülke arasındaki ilişkilerin analizi hem bölgesel hem de uluslararası bağlamda önemli noktalar barındırır. Bu bağlamda makale kapsamında Azerbaycan ve KKTC arasında politik açıdan gayri resmi diplomatik temaslar ve iş birliklerine yer verilmiştir. Makalede iki ülkenin gelişimi perspektifinde ekonomik açıdan Ticaret ve Yatırım çerçevesinde ele alınarak “Enerji ve Doğal Kaynaklar”, “Turizm ve Eğitim”, “Tarımsal alanda Ticaret” gibi alt başlıklarda incelenmiştir. Bilindiği üzere Azerbaycan, Kafkasya’daki rolünü güçlendirirken, Doğu Akdeniz’deki Türk varlığını da desteklemektedir. Bu çerçevede bölgesel güç dengeleri Jeopolitik boyutta ele alınarak detaylı şekilde bilgi verilmiştir. Araştırmada gerek Azerbaycan gerekse de KKTC açısından “Stratejik Boyut” kavramı başlığı altında Savunma ve Güvenlik alanındaki ortak Askeri İş Birliği, Doğu Akdeniz ve Enerji Güvenliği alt başlıklarına da yer verilerek detaylı şekilde araştırmada analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, KKTC, Enerji Güvenliği, Ekonomik Analiz, Stratejik Boyut, Bölgesel Güç Dengeleri

Jel Kodu: R10, D70, O17, P35, F10

Abstract

The political, economic and strategic relations between Azerbaijan and the TRNC are mostly shaped indirectly through Turkey. The relations between Azerbaijan and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) have an important position in terms of regional and international dynamics.

When the ties between the two countries are examined in political, economic and strategic dimensions, various opportunities and challenges emerge. The analysis of the relations between these two countries contains important points both regionally and internationally. In this context, the article includes unofficial diplomatic contacts and cooperation between Azerbaijan and the TRNC in terms of politics. In the article, the development of the two countries is examined in the context of Trade and Investment from an economic perspective and examined under subheadings such as “Energy and Natural Resources”, “Tourism and Education”, “Trade in the Agricultural Field”. As it is known, Azerbaijan strengthens its role in the Caucasus and also supports the Turkish presence in the Eastern Mediterranean. In this context, regional balances of power are addressed in geopolitical dimensions and detailed information is provided. In the research, a detailed analysis was made under the title of the concept of "Strategic Dimension" for both Azerbaijan and the TRNC, including the subheadings of Joint Military Cooperation in the field of Defense and Security, the Eastern Mediterranean and Energy Security.

Keywords: Azerbaijan, TRNC, Energy Security, Economic Analysis, Strategic Dimension, Regional Balance of Power

Jel Code: R10, D70, O17, P35, F10

Giriş

Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) arasındaki ilişkiler, jeopolitik, politik, ekonomik ve stratejik boyutlarıyla çeşitli dinamiklere sahiptir. Bu iki ülke arasındaki ilişkilerin analizi hem bölgesel hem de uluslararası bağlamda önemli noktalar barındırır. Azerbaycan ve KKTC arasındaki ilişkiler, diplomatik sınırlamalar ve uluslararası politikalar nedeniyle resmi anlamda sınırlı kalsa da, iki ülke arasında potansiyel iş birlikleri mevcuttur. Özellikle Türkiye'nin iki ülke ile olan ilişkileri, Azerbaycan ve KKTC'nin ortak çıkarlar doğrultusunda daha yakın bir iş birliği geliştirmesine zemin hazırlamaktadır. Ekonomik ve stratejik alanlarda geliştirilecek projeler, iki ülkenin de uluslararası arenada daha güçlü bir konuma gelmesine katkı sağlayabilir. Nitekim bu dinamikler, bölgesel ve uluslararası dinamikler açısından Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) arasındaki ilişkilere bakacak olursak önemli bu iki ülke arasındaki diplomatik bağlar, politik, ekonomik ve stratejik boyutlarda incelendiğinde, çeşitli fırsatlar ve zorluklar ortaya çıktığını söyleye biliriz. Azerbaycan ve KKTC, Doğu Akdeniz bölgesinde stratejik konumlarıyla önemli jeopolitik öneme sahip ülkelerdir. İki ülke arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda derin bağlarla şekillenmektedir.

1. Azerbaycan'ın Bölgesel Konumu ve Stratejik Önemi

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinin kalbinde yer alan, doğusunda Hazar Denizi, batısında Ermenistan, kuzeyinde Rusya, güneyinde İran ve batısında Gürcistan ile sınır komşusu olan jeo politik konumu itibarıyla stratejik bir ülkedir. Bu coğrafi konum, Azerbaycan'a hem bölgesel hem de uluslararası arenada stratejik bir önem kazandırmaktadır. Ülkenin hem enerji kaynakları hem de tarihi ve kültürel köprü rolü, bölgedeki ve dünya genelindeki güç dengeleri açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ülke, Hazar Denizi'ne kıyısı olması, zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve ticaret yollarının kesişme noktasında bulunması sebebiyle büyük bir jeopolitik öneme sahiptir.

- **Doğu Akdeniz'deki Rolü**

Azerbaycan, Doğu Akdeniz'de enerji ve ulaşım alanlarında önemli bir rol oynamaktadır. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ve Güney Gaz Koridoru gibi projeler, Azerbaycan'ı Avrupa'ya enerji taşıyan bir köprü haline getirmiştir.

- **Kafkasya'daki Etkisi**

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinde barış ve istikrar için çalışmaktadır. Ülke, bölgedeki çatışmaları çözmek ve iş birliği ortamını geliştirmek için çaba göstermektedir. Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan stratejik bir ülkedir. Hem coğrafi konumu hem de sahip olduğu doğal kaynaklar nedeniyle uluslararası düzeyde önemli bir ülke olarak kabul edilir. Azerbaycan'ın bölgesel konumu ve stratejik önemi birkaç başlık altında incelenebilir:

- Coğrafi Konumun Önemi,
- Hazar Havzasındaki Enerji Kaynakları ve Jeopolitik Güç,
- Kafkasya'daki Güvenlik, Askeri Strateji ve İstikrar,
- Ulaşım ve Ticaret Koridorları,
- Jeopolitik İttifaklar ve Diplomatik Strateji
- Tarihsel ve Kültürel Rol

1. Coğrafi Konumun Önemi

Azerbaycan, Kafkasya'nın güneyinde, Hazar Denizi'nin batı kıyısında yer alır. Batısında Ermenistan, kuzeyinde Rusya, kuzeybatısında Gürcistan, güneyinde ise İran ile komşudur. Bu konum, Azerbaycan'ı Asya ve Avrupa arasındaki ticaret yollarının kesişim noktasına yerleştirir ve tarih boyunca bu bölgeye jeopolitik önem kazandırmıştır. Azerbaycan, Doğu ile Batı arasında bir nevi köprü görevi görmektedir. Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, bu sayede enerji kaynaklarının taşınmasında önemli bir merkez haline gelmiştir. Hazar Denizi'nin enerji rezervleri, petrol ve doğalgaz açısından oldukça zengindir ve bu rezervler, Azerbaycan'ın ekonomik gücünü artırmaktadır. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Güney Gaz Koridoru gibi projeler, Azerbaycan'ın enerji taşımacılığındaki stratejik rolünü pekiştirmiştir.

2. Hazar Havzasındaki Enerji Kaynakları ve Jeopolitik Güç

Azerbaycan, zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ile tanınan bir ülkedir. Bu kaynaklar, ülkenin uluslararası ilişkilerdeki gücünü ve stratejik önemini artırmaktadır. Batı dünyası, özellikle Avrupa, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için kritik olarak görmektedir. Bu durum, Azerbaycan'ı hem Batı hem de Rusya ile karmaşık ve stratejik bir ilişki içerisine sokmuştur. Aynı zamanda, enerji kaynakları nedeniyle Azerbaycan, büyük güçler arasında denge politikası yürütmek zorundadır. Azerbaycan, büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olma özelliğiyle Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı ve Güney Gaz Koridoru gibi projelerle Avrupa'ya enerji taşınmasında kilit rol oynar. Bu durum, Azerbaycan'ı enerji güvenliği açısından stratejik bir ortak haline getirir.

3. Kafkasya'daki Güvenlik, Askeri Strateji ve İstikrar

Azerbaycan'ın stratejik konumu, aynı zamanda güvenlik endişelerini de beraberinde getirmektedir. Ülkenin Ermenistan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu, bölgedeki en önemli çatışma noktalarından biridir. Bu çatışma, Azerbaycan'ın askeri stratejilerini ve savunma politikalarını şekillendirmiştir.

Azerbaycan, son yıllarda askeri alanda önemli yatırımlar yapmış, savunma kapasitesini artırmış ve bu durum, bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Aynı zamanda, Türkiye ile olan yakın askeri ilişkiler ve iş birliği, Azerbaycan'ın güvenlik stratejilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca Kafkasya, tarihsel olarak çeşitli etnik ve dini grupların yaşadığı, sınır anlaşmazlıklarının sıkça yaşandığı bir bölgedir. Azerbaycan'ın Karabağ Savaşı ve bu bölgedeki çatışmalar, bölgesel güvenlik açısından kritik öneme sahiptir. Azerbaycan, bölgedeki istikrarın sağlanmasında önemli bir aktör olarak görülür.

4. Ulaşım ve Ticaret Koridorları

Azerbaycan, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorlarının kesişim noktasında yer alır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı, Çin'den Avrupa'ya uzanan modern İpek Yolu'nun bir parçasıdır ve Azerbaycan'ın bu hattaki rolü, küresel ticaret açısından önemlidir.

5. Jeopolitik İttifaklar ve Diplomatik Strateji

Azerbaycan, hem Batı dünyası (özellikle Avrupa ve ABD) hem de Rusya ve İran gibi bölgesel güçlerle dengeli bir diplomasi yürütmektedir. NATO ile ortaklıklar kurarken, aynı zamanda Rusya ile de stratejik ilişkilerini sürdürmektedir. Bu denge politikası, Azerbaycan'ın bağımsız dış politikası açısından kritik bir unsurdur. Azerbaycan'ın bu stratejik önemi, ülkenin dış politika ve güvenlik stratejilerinin şekillenmesinde büyük rol oynar ve bölgesel güç dengeleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

6. Tarihsel ve Kültürel Rol

Azerbaycan, tarih boyunca İpek Yolu üzerinde yer almış, Doğu ile Batı arasındaki ticaretin önemli bir noktası olmuştur. Bu durum, Azerbaycan'ın kültürel zenginliğine de yansımıştır. Hem İslam dünyası hem de Batı ile etkileşim içerisinde olan Azerbaycan, bu kültürel çeşitliliği sayesinde bölgedeki diğer ülkelerle karşılıklı etkileşim kurma kabiliyetine sahiptir. Bu da ülkenin yumuşak güç unsurlarını kullanarak uluslararası ilişkilerde etkili bir aktör olmasını sağlamaktadır.

2. KKTC'nin Jeopolitik Konumu ve Türkiye ile İlişkileri

Küresel sistem jeopolitik açıdan değişiklik gösterirken Avrupa eksenini Asya'ya doğru çevirmektedir. Bu anlamda refah seviyesi de doğuya hareket ediyor. Bu çerçevede zengin yeraltı servetleri, verimli toprakları, üretim ve insani kaynakları açısından Türk dünyasının dünyada etkisi gittikçe artmaktadır. Türk dünyasını Kafkaslar, Orta Anadolu ve Akdeniz olarak ele alındığında uluslararası ekonomik ve politik anlamda bu tarihi topraklar en hareketli noktalar sayılmaktadır. Tarihi döneme bakıldığında bu üç bölgenin kesiştiği denge merkezini Akdeniz üstlenmiştir. Bunun en önemli sebebi Akdeniz'in üç kıta olan Asya, Avrupa ve Afrikayı birleştirmesidir. Asya ile Avrupa arasındaki ticaret trafiğinde, özellikle deniz yolunda üstünlük elde etme, uluslararası rekabet, bölgesel güç ve enerji kaynaklarının kontrolü çerçevesinde Akdeniz'de tarih boyunca sürmüştür. Bu anlamda Akdeniz bölgesi Asya, Afrika ve Avrupa üçgeninde önemli bir lojistik görevini hayata geçirmektedir. Ilıman iklimi ve jeopolitik konumu itibarıyla mal, insan ve kültür alışverişini kolay bir şekilde yapa bilmiştir. Bu anlamda Akdeniz'i kolaylaştıran unsurlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Tüm mevsimlerde ılıman iklim
- Ulaşıma elverişli olması
- Zengin insan kaynakları
- Verimli araziler

- Yeraltı kaynaklar (özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri)

Uluslararası ilişkileri şekillendiren Akdeniz Asya ile Avrupa arasında deniz taşımacılığı, uluslararası ticaret ve lojistik gemi ticaretinde güvenli, ucuz ve hızlı bir şekilde kanallar vasıtasıyla taşımacılığı yapmıştır. Bu açıdan en büyük yük taşımacılığı Akdeniz’de Süveyş Kanalı’na mahsustur. Doğu Akdeniz’de Süveyş Kanalı, Cebelitarık Boğazı ve İstanbul Boğazı gibi önemli su yolları Ortadoğu ve Avrupa’nın güvenliği için anahtar öneme sahiptir. Tarih boyu Süveyş Kanalı’na alternatif arayışlar yapılmış ve Türkiye Azerbaycan Kıbrıs olarak bölge devletlerini değerlendirirsek “Orta Koridor” Çin’den Avrupa’ya uzanan en kısa yol ve en büyük alternatifi sayılmaktadır. Orta Koridor Türkiye’den Kafkaslara oradan Hazar Denizi, Türkmenistan-Özbekistan-Kırgızistan veya Kazakistan’ı takiben Çin’e doğru yol almaktadır. Bu hattın ticari malların Çin’den Avrupa’ya ulaşma süresi, 45 gün değil de daha kısa bir süre aralığında 15 günde yapılacaktır. Bu da tarihi İpek Yolu’nun yeniden devreye girmesine olanak sağlayarak kara yolu ve ardından Hazar denizi ve demir yolu bağlantılarıyla Avrupa’nı Çine bağlayan planın girişimini geliştirilmesidir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Kıbrıs adasının kuzeyinde ve Akdeniz’in doğusunda yer almakla birlikte, stratejik bir konumda bulunmakta ve yalnızca Türkiye tarafından tanınan bir devlettir. Türkiye ile yakın kültürel ve siyasi bağlara sahip olan KKTC, Türkiye’nin dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Kıbrıs adasının Türkiye ile ilişkisini tarihsel bir süreç olarak incelediğimizde, üç önemli dönem ortaya çıkmaktadır:

- 1571 yılında Kıbrıs’ın yönetimi Venedik Cumhuriyeti’nden Osmanlı Devleti hakimiyetine geçmiştir.
- 1878 yılında, uluslararası koşullar nedeniyle Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu’nda kalmak koşuluyla İngiltere tarafından yönetildi.
- 5 Kasım 1914’te İngiltere, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle adayı ilhak etti. Lozan Antlaşması, 1923’te Türkiye’nin Kıbrıs üzerindeki İngiliz egemenliğini tanımasını sağladı.

Kıbrıs yüzölçümü göre Akdeniz’de üçüncü büyük adadır. Bu anlamda 9.251 km² yüzölçümü ile Sicilya ve Sardunya’dan sonra sıralanmaktadır. Başkent Lefkoşa ve Yüz ölçümü 3248 km² bir alana sahip olan Kuzey Kıbrıs devleti Jeopolitik önemini tarih boyunca Akdeniz’de korumuş bir devlettir.

2021 verilerine esasen Kıbrıs’ın Nüfus sayısı 390.745 olmakla Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)-30 milyar 143 milyon TL’dir. Siyasi Sistem-Cumhuriyet / Parlamenter Sistem olan devletin resmi dili olarak Türkçe kullanılmaktadır. Tarihsel açıdan ele alındığı zaman Kıbrıs adası jeopolitik ve stratejik konumu itibarıyla Akdeniz’de önemli ticaret rotaları üzerinde bulunması sebebiyle farklı zamanlarda çeşitli devlet arasında hakimiyet savaşlarına neden olmuştur. Günümüzde jeopolitik açıdan Kıbrıs Doğu Akdeniz’in yeni bir gaz merkezi olma potansiyelini artırarak küresel ve bölgesel güçler için bir odak noktası haline gelmiştir. Kıbrıs devletini tarihi geçmişine bakıldığında uluslararası antlaşmalara göre Kıbrıs Cumhuriyeti Türk ve Rum ortaklığında 1960 yılında kurulmuştur. Uluslararası haklara göre adada yaşayan Kıbrıslı Türk ve Rum halklarına eşit siyasi hak ve statüsü verilmiştir.

Ancak sonradan adadaki Rumların Yunanlara yaklaşması sonucunda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleştirme (Enosis terör örgütü) girişimleri neticesinde 1963 yılının sonunda çökmüştür. Böylelikle bölgedeki Türkler devlet kurumlarından dışlanarak, anayasal hakları ellerinden alınmıştır. KKTC 15 Kasım 1983’te bağımsızlığını ilan etmiştir ve ilk Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş olmuştur. Bu durum, adanın ikiye bölünmesine yol açan 1974 Kıbrıs Barış Harekatı’nın bir sonucudur.

KKTC'nin jeopolitik konumu ve Türkiye ile olan ilişkileri hem bölgesel hem de uluslararası politikalar açısından büyük önem taşımaktadır.

- **Doğu Akdeniz'deki Konumu:** KKTC, Doğu Akdeniz'de önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Ülke, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları, deniz ticaret yolları ve güvenlik konularında önemli bir rol oynamaktadır.
- **Türkiye ile Bağları:** KKTC, Türkiye ile güçlü kültürel, siyasi ve ekonomik bağlara sahiptir. Türkiye, KKTC'nin güvenliği ve refahı için önemli bir destekçi konumundadır.

1. Jeopolitik Konum

KKTC, Doğu Akdeniz'de stratejik bir bölgede yer almaktadır. Kıbrıs adası, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Avrupa arasında bir köprü görevi görmesi nedeniyle tarih boyunca büyük güçlerin ilgi odağı olmuştur. KKTC'nin bu stratejik konumu, enerji yolları, deniz ticareti ve askeri stratejiler açısından büyük önem taşır.

- **Enerji Kaynakları:** Son yıllarda Doğu Akdeniz'de keşfedilen zengin doğalgaz yatakları, bölgenin jeopolitik önemini artırmıştır. KKTC'nin münhasır ekonomik bölgesi (MEB) içinde yer alan bu enerji kaynakları, Türkiye ve KKTC'nin bölgedeki çıkarlarının korunmasında kritik bir faktördür. Türkiye, KKTC'nin MEB haklarını savunmakta ve bölgede sondaj faaliyetleri yürütmektedir. Bu durum, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan ile yaşanan gerilimleri daha da tırmandırmıştır.
- **Askeri Strateji:** KKTC, Türkiye için aynı zamanda bir askeri üs olarak da önemlidir. Kıbrıs adası, Doğu Akdeniz'deki deniz trafiğinin kontrolü ve bölgedeki askeri operasyonlar açısından stratejik bir konumdadır. Türkiye'nin Kıbrıs'ta bulundurduğu askeri güç, hem adadaki Türk nüfusunu koruma amacı taşır hem de Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki etkinliğini sürdürmesine katkı sağlar.

2. Türkiye ile İlişkiler

Türkiye ile KKTC arasındaki ilişkiler, sadece siyasi ve askeri alanlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel bağları da kapsamaktadır. Türkiye, KKTC'nin en büyük destekçisi ve uluslararası alanda tek tanıyan ülkedir (Turgut TURHAN, 2011).

- **Ekonomik Bağımlılık:** KKTC'nin ekonomisi büyük ölçüde Türkiye'nin desteğine dayanmaktadır. Türkiye, KKTC'nin bütçesine düzenli olarak mali yardımda bulunmakta ve altyapı projelerine önemli yatırımlar yapmaktadır. Bu ekonomik destek, KKTC'nin ayakta kalabilmesi ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlaması açısından hayati öneme sahiptir.
- **Siyasi ve Diplomatik Destek:** Türkiye, KKTC'nin uluslararası alanda tanınması için sürekli olarak çaba sarf etmektedir. Ancak, bugüne kadar KKTC sadece Türkiye tarafından tanınmış olup, diğer ülkeler tarafından tanınmamaktadır. Bu durum, Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik müzakerelerde Türkiye'nin pozisyonunu önemli ölçüde etkilemektedir. Türkiye, KKTC'nin çıkarlarını koruma amacıyla uluslararası platformlarda aktif bir politika izlemektedir.
- **Savunma ve Güvenlik:** KKTC'nin savunma politikası büyük ölçüde Türkiye'ye dayanmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin adadaki varlığı, KKTC'nin güvenliğini sağlamakta ve Kıbrıs'ta olası bir çatışma durumunda caydırıcı bir güç olarak rol oynamaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs'ta bulundurduğu askeri güç, aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki dengelerin korunması açısından da kritik öneme sahiptir.

3. Azerbaycan-KKTC İlişkilerinin Jeopolitik Önemi

Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) arasındaki ilişkiler hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde önemli jeopolitik dinamikleri barındırmaktadır. Azerbaycan ve KKTC, ekonomik iş birliği ve ticari bağlarını geliştirmek için çeşitli adımlar atmaktadır. İki ülke arasındaki ticari hacmi artırmak ve yatırımları teşvik etmek için ortak çalışmalar yürütülmektedir. Bu ilişkilerin jeopolitik önemini değerlendirirken, çeşitli faktörler ve bağlamlar göz önünde bulundurulmalıdır:

1. Türk Dünyası İçindeki Bağlantılar

Azerbaycan ve KKTC, ortak tarih, kültür ve dil bağlarına sahip olan iki Türk devleti olarak, Türk dünyasının birer parçasıdır. Bu bağlamda, bu iki ülke arasındaki ilişkiler, Türk dünyasının dayanışmasını ve birlikteliğini güçlendirme potansiyeline sahiptir. Özellikle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki "Bir Millet, İki Devlet" anlayışı, KKTC'yi de içerecek şekilde genişletilerek, daha geniş bir Türk dünyası perspektifine katkıda bulunabilir.

2. Enerji ve Doğal Kaynaklar Sektöründe Azerbaycan-KKTC İş birliği

Azerbaycan, Hazar Denizi bölgesindeki zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla tanınır ve Azerbaycan, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının önemli bir tedarikçisi konumundadır. Bu enerji kaynaklarının Avrupa ve diğer pazarlara taşınmasında Türkiye önemli bir transit ülke rolü oynarken, KKTC'nin de Doğu Akdeniz'deki stratejik konumu bu denkleme eklenmektedir. KKTC'nin potansiyel doğalgaz rezervleri ve enerji hatları üzerindeki stratejik pozisyonu, Azerbaycan'la kurulacak yakın ilişkilerin enerji güvenliği ve ticareti açısından önem taşımasını sağlar. KKTC, enerji sektöründe Azerbaycan ile iş birliği yaparak enerji kaynaklarına erişimini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

- **TANAP Projesi:** Azerbaycan'ın doğalgazını Türkiye ve Avrupa'ya taşıyan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesi, Azerbaycan-KKTC enerji iş birliğinin önemli bir örneğidir.
- **Yenilenebilir Enerji:** İki ülke, rüzgâr ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirmek için iş birliği yapma bilirlir bu alandaki boşluğu doldura bilirlir. Nitekim KKTC'de elektrik enerjisi sorunu mevcuttur.

Şekil 1: Azerbaycan-KKTC Ekonomik İş birliği ve Ticari Bağlar

3. Uluslararası Tanınma, Diplomasi Alanında Siyasi ve Diplomatik İlişkilerin Gelişimi

KKTC, şu anda sadece Türkiye tarafından tanınmaktadır ve bu durum uluslararası alanda bir izolasyon sorunu yaratmaktadır. Azerbaycan'ın KKTC'yi tanıması, bu izolasyonu kırma yolunda önemli bir adım olabilir ve diğer ülkeler için de bir emsal teşkil edebilir. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşadığı Karabağ sorunu ve uluslararası diplomatik dengeler nedeniyle bu tür bir adımı atarken dikkatli olması gerektiği de unutulmamalıdır.

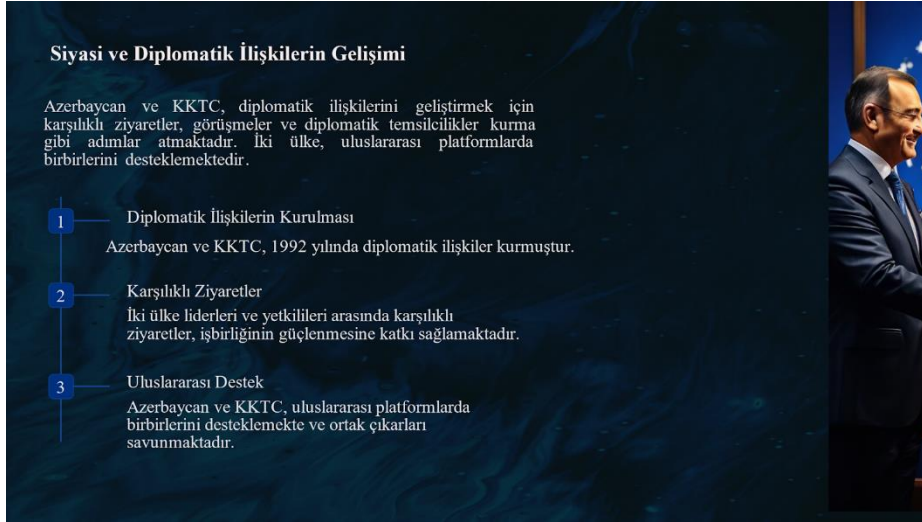
Azerbaycan ve KKTC, diplomatik ilişkilerini geliştirmek için karşılıklı ziyaretler, görüşmeler ve diplomatik temsilcilikler kurma gibi adımlar atmaktadır (Türk Birliği Haber Sitesi, 2021). İki ülke, uluslararası platformlarda birbirlerini desteklemektedir. Bu çerçevede ilk resmi temas 2. Karabağ savaşının ardından 2021 yılının 19 Eylül tarihinde Azerbaycan Diaspora Bakanlığı bünyesindeki Karabakh is Azerbaijan Milli Platformu Türkiye Genel Koordinatörü Dr. Elvin Abdurahmanlı tarafından, KKTC- İstanbul Başkonsolosluğunu ziyaret ederek, Kuzey Kıbrıs İstanbul Başkonsolosu Seniha Birand Çınar ve Konsolos Çağrı Kalfaoğlu ile bir araya geldiler. Görüşmede Azerbaycan ve KKTC arasındaki diplomatik ve kardeşlik ilişkileri konularından bahsedilen bu buluşmada Abdurahmanlı, KKTC'nin mavi vatan olarak Azerbaycan halkı için de önem arz ettiğinden bahsederek, KKTC ile Rum kesimi arasındaki sorunun kısa zaman içerisinde barış ve istikrar zemini altında olumlu sonuçlanması temennisinde bulundu. Abdurahmanlı, KKTC'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yönetimi başkanı iken Haydar Aliyev tarafından 1992 yılında tanındığını, kısa zaman içerisinde de Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından devlet statüsünde tanınacağı dileğinde bulundu. Bu samimi görüşmeyle Azerbaycan ve Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasındaki dostluk ve kardeşlik bağları da tazelenmiş ve daha çok güçlenmiş oldu.

Şekil 2: KİAMP-Karabakh is Azerbaijan Milli Platformu T.C Genel Koordinatörlüğü ve KKTC İstanbul Başkonsolosluğu Görüşmesi 19.09.2021

Kaynak: (Bursa Arena Haber Merkezi, 2021)

- **Diplomatik İlişkilerin Kurulması:** Azerbaycan ve KKTC, 1992 yılında diplomatik ilişkiler kurmuştur.
- **Karşılıklı Ziyaretler:** İki ülke liderleri ve yetkilileri arasında karşılıklı ziyaretler, iş birliğinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır.
- **Uluslararası Destek:** Azerbaycan ve KKTC, uluslararası platformlarda birbirlerini desteklemekte ve ortak çıkarları savunmaktadır.

Şekil 3: Siyasi ve Diplomatik İlişkilerin Gelişimi

4. Güvenlik, Askeri ve Savunma Alanında İş birliği

Azerbaycan ve KKTC, güvenlik ve askeri iş birliği alanında da ortak çıkarlar geliştirebilirler. Özellikle Türkiye'nin her iki ülke ile olan askeri iş birliği, Azerbaycan ve KKTC arasındaki ilişkilerin de bu ekseninde gelişmesine zemin hazırlayabilir. Doğu Akdeniz'deki askeri denge ve Kafkaslardaki güvenlik durumu, bu tür iş birliklerinin önemini artırmaktadır. Azerbaycan ve KKTC, güvenlik ve savunma alanlarında iş birliği yaparak bölgesel istikrarı sağlamayı hedeflemektedir. İki ülke, savunma sanayii, askeri eğitim ve bilgi paylaşımı konularında iş birliği yapmaktadır.

- **Ortak Askeri Eğitim:**

Azerbaycan ve KKTC, askeri personel eğitimi için ortak programlar yürütmektedir.

- **Savunma Sanayii İş birliği:**

İki ülke, savunma sanayii alanında iş birliği yaparak, savunma kapasitelerini güçlendirmektedir.

- **Bilgi Paylaşımı:**

Güvenlik konularında bilgi paylaşımı, iki ülke arasındaki iş birliğinin önemli bir parçasıdır.

5. Bölgesel İttifaklar ve Stratejik Denge

Azerbaycan-KKTC ilişkileri, bölgesel ittifakların ve stratejik dengelerin yeniden şekillenmesinde rol oynayabilir. Türkiye, Azerbaycan ve KKTC arasındaki üçlü bir ittifak, bölgedeki diğer güç dengelerini etkileyebilir ve özellikle Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin stratejik çıkarlarını koruma adına önemli bir rol oynayabilir.

6. Ekonomik İş birliği ve Ticaret

Azerbaycan ve KKTC arasındaki ekonomik iş birliği, ticaretin ötesine geçerek turizm, eğitim ve diğer sektörlerde de fırsatlar yaratabilir. KKTC'nin turizm potansiyeli ve Azerbaycan'ın ekonomik kaynakları, karşılıklı yarar sağlayacak iş birlikleri geliştirme imkânı sunar (Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2022).

7. Bölgesel ve Küresel Etkileri

Azerbaycan-KKTC ilişkilerinin bölgesel ve küresel düzeyde önemli etkileri bulunmaktadır. İki ülke, enerji güvenliği, ticaret, ulaşım ve kültürel etkileşim gibi alanlarda bölgesel ve küresel iş birliklerine katkı sağlamaktadır. İki alan üzerinden ele alınırsa bu alanlar Enerji Güvenliği, Ticaret ve Ulaşım alanları şeklinde ifade edebiliriz.

- Enerji Güvenliği alanı: Azerbaycan'ın Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının önemli bir tedarikçisi olması, bölgedeki enerji güvenliğini artırmaktadır.
- Ticaret ve Ulaşım alanı: İki ülke arasındaki ticari bağlar, bölgesel ticaretin gelişimine katkı sağlamaktadır.

8. Diaspora, Kamu Diplomasisi, Kültürel ve Eğitim Alanlarındaki İş birliği

Azerbaycan ve KKTC arasındaki ilişkiler, diaspora toplulukları aracılığıyla da desteklenebilir. Her iki ülkede de yaşayan Türk diasporası, kültürel ve sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca, kamu diplomasisi yoluyla diaspora faaliyetleri kültürel alanda da bu ilişkiler daha da derinleştirilebilir. Nitekim eğitim alanında ortak faaliyetler yapıldığı taktirde, Soft Power diplomasi türünün en iyi örneğini teşkil edebilir (Abdurahmanlı, 2021). Diğer taraftan Azerbaycan ve KKTC, kültürel ve eğitim alanlarında yakın bağlara sahiptir. İki ülke arasında öğrenci değişim programları, kültürel etkinlikler ve ortak araştırma projeleri yürütülmektedir. Bu faaliyet alanlarını iki alt başlıkta ele alabiliriz: Kültür Etkinlikleri ve Eğitim İş birliği alanı.

- Kültür Etkinlikleri: İki ülke arasında düzenlenen film festivalleri, müzik konserleri ve sanat sergileri kültürel iş birliğinin önemli göstergeleridir.
- Eğitim İş birliği: Öğrenci ve öğretim elemanı değişim programları, yüksek eğitim kurumları arasında ortak eğitim programları ve burs imkanları eğitim alanında iş birliğini güçlendirmektedir.

SONUÇ

Azerbaycan, sahip olduğu coğrafi konumu, enerji kaynakları, tarihsel ve kültürel rolü ile bölgesel ve uluslararası arenada stratejik bir öneme sahiptir. Ülkenin bu stratejik önemi hem bölgedeki güç dengelerini hem de uluslararası enerji piyasalarını etkilemektedir. Azerbaycan, bu özellikleriyle Kafkasya'da ve ötesinde önemli bir aktör olmaya devam edecektir.

Ancak bu konunun getirdiği fırsatlar kadar, riskler de bulunmaktadır ve Azerbaycan'ın dış politikası bu dengeleri gözeterek şekillenmektedir. KKTC'nin jeopolitik konumu ve Türkiye ile olan ilişkileri ise, Doğu Akdeniz'deki dengelerin belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin KKTC'ye verdiği destek hem bölgedeki enerji kaynakları üzerinde hem de güvenlik politikalarında etkili olmaktadır. Bu durum, Kıbrıs sorununun uluslararası boyutunun ve Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Azerbaycan ile KKTC arasındaki ilişkiler, sadece iki ülke arasındaki bağları değil, aynı zamanda daha geniş bir jeopolitik çerçevede Türk dünyası, enerji güvenliği, bölgesel ittifaklar ve uluslararası diplomasi açısından da önemli sonuçlar doğurabilir. Bu ilişkilerin stratejik olarak güçlendirilmesi, her iki ülke için de yeni fırsatlar ve zorluklar yaratabilir. Azerbaycan ve KKTC, stratejik konumlarıyla bölgesel ve küresel ölçekte önemli bir yere sahiptir. İki ülke arasındaki ilişkiler, siyasi, ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında karşılıklı çıkarlara dayalı olarak gelişmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuca esasen enerji alanında esasen de KKTC'nin en büyük sorunu olan elektrik enerjisi ve yenilenebilir enerji alanlarında Azerbaycan ile iş birliğine ihtiyaç duyulduğu ön görülmektedir. Bununla birlikte aşağıdaki alanlarda da ortak iş birliği yapılması ön görülmektedir: Stratejik Ortaklık, Diplomatik İlişkiler, Diaspora, Kültürel ve Ekonomik Bağlar. Nitekim iki ülke kendi arasında stratejik ortaklıklarını daha da güçlendirerek iş birliği alanlarını genişletmeyi hedeflemektedir. Kültürel ve ekonomik bağların güçlenmesi, iki ülke arasındaki diaspora ilişkilerinin daha da gelişmesine katkı sağlayacaktır. Azerbaycan-KKTC iş birliği, Doğu Akdeniz bölgesinde bölgesel barış ve istikrarın korunmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdurahmanlı, E. (2021, 09 29). Definition Of Diplomacy And Types Of Diplomacy Used Between States. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), s. 580-603. <https://dergipark.org.tr/en/pub/anadoluakademi/issue/65160/1002317> adresinden alındı
- Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. (2022, 11 01). *Türk Devletleri Teşkilatı Açısından KKTC'nin Jeopolitik Önemi* . TÜRK DÜNYASI 2040 VİZYONU: BÜTÜNLEŞTİRİCİ ORTAKLIK: https://www.ayu.edu.tr/mypanel/_app/upload/yayin/dosya/b1a59b315fc9a3002ce38bbe070ec3f5.pdf adresinden alındı
- Bursa Arena Haber Merkezi. (2021, 09 19). *Azerbaycan ve KKTC arasında dostluk ve kardeşlik bağları güçleniyor*. <https://www.bursaarena.com.tr/turkiye/azerbaycan-ve-kktc-arasinda-dostluk-ve-kardeslik-baglari-gucleniyor-h40897.html> adresinden alındı
- Turgut TURHAN. (2011, 03 01). KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ - AZERBAYCAN. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi adresinden alındı
- Türk Birliği Haber Sitesi. (2021, 09 21). *AZERBAYCAN-KKTC Arasında Diplomatik Dostluk Teması*. <https://turkbirligi.com.tr/azerbaycan-kktc-arasinda-diplomatik-dostluk-temasi/> adresinden alındı

CANNABIS (CANNABIS SATIVA L.) CULTIVATION AND TRADE IN FATSA AND ITS BASIN ACCORDING TO THE REPORTS OF FRENCH SAMSUN CONSUL HENRI, CORTANZE

FRANSIZ SAMSUN KONSOLosu HENRİ CORTANZE'NİN RAPORLARINA GÖRE FATSA VE HAVALİSİNDE KENEVİR TARIMI VE TİCARETİ

SÜLEYMAN UYGUN

Doçent Doktor, Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

ORCID ID: 0000-0001-6682-6698

Özet

Kenevir, yeryüzünde binlerce yıldan bu yana neredeyse bütün uluslar tarafından tanınan bilinen, ziraatı ve sınai yapılan endüstriyel bir bitkidir. Birçok Türk devletinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kenevir tarımı ve dokumacılığı başta Kastamonu olmak üzere Samsun'dan Rize'ye kadar uzanan kıyı kentlerinde yapılmaktaydı. Bu ürün bilhassa denizcilik ve deniz ekipmanları için stratejik öneme sahip bir üründü. Kenevir lifinden; kumaş, halat, tel, urgan, sepet, muhtelif türlerde balık ağları, sicim, yelken bezi ve saire ürünler imal edilmekteydi. Fatsa ve havalisi de kenevir ziraatının ve istihsalatının yapıldığı önemli bölgelerden biriydi. 19. Yüzyılda Karadeniz'in küçük ölçekli kentlerinin uluslararası ticarete dahil olduğu bir süreçte ham ve işlenmiş haliyle yoğun talep gören kenevir de batılıların gözdesi bir ürün haline geldi. Osmanlı idarecilerinin genel iktisadi işleyiş hakkında bile bilgi sağlamada yetersiz kaldıkları bir dönemde Fransız Samsun Viskonsolosu Henri Cortanze (1894-1907) gibi diplomat ve müteşebbisler kendi sermaye ve tüccar çevreleri için günlük hayatın işleyişi içerisinde hayati öneme sahip zirai ve sınai meslekler hakkında detaylı bilgiler sundular. Bu bağlamda Henri Cortanze'nin farklı kaynaklarda yayınladığı yazılar ve tutmuş olduğu raporlar, Fatsa ve havalisinde kenevir ziraatı, işlenmesi, uluslararası ticarete konu olması hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar, Fatsa gibi küçük ölçekli bir iskele kenti ve hinterlandının ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının farklı bir yönünün gün yüzüne çıkmasına katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatsa, H. Cortanze, Kenevir, Uluslararası Ticaret.

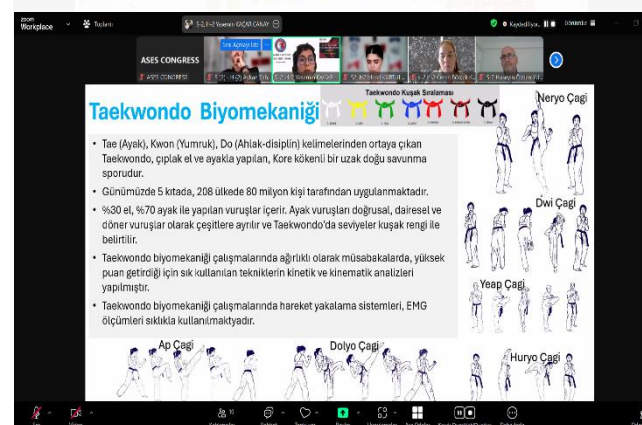
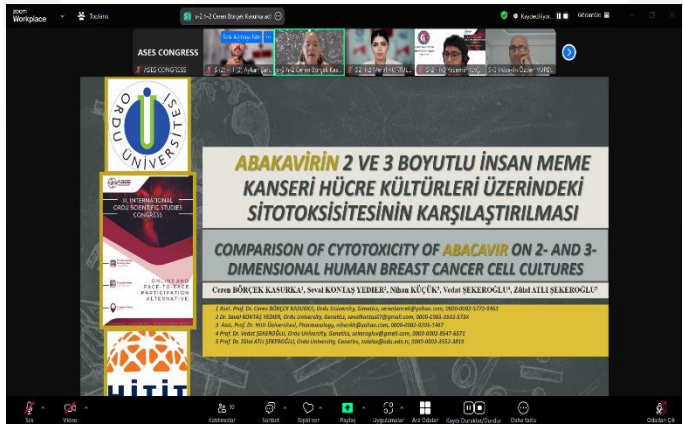
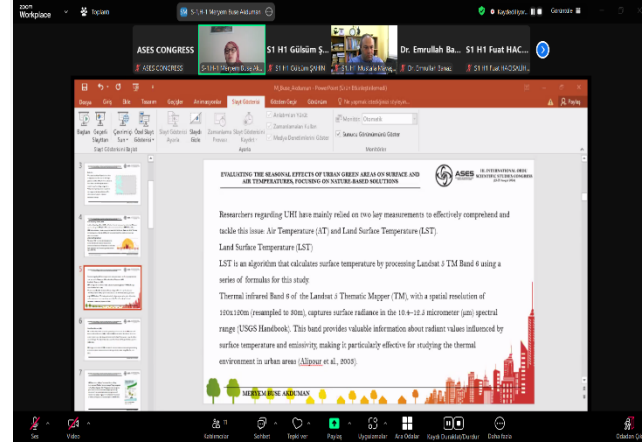
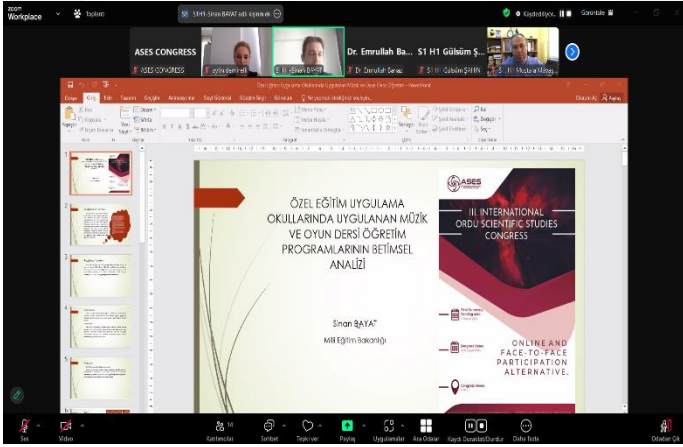
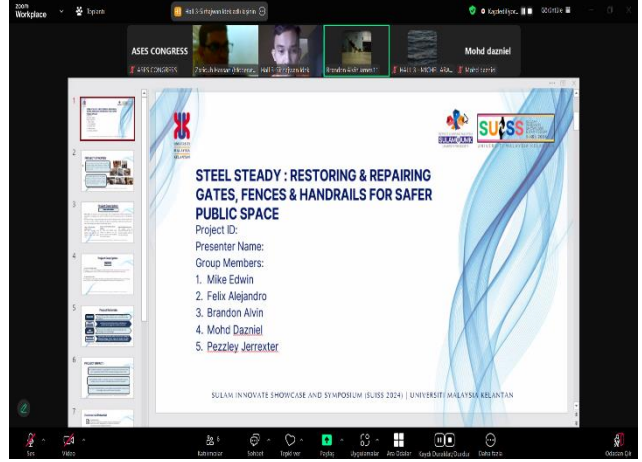
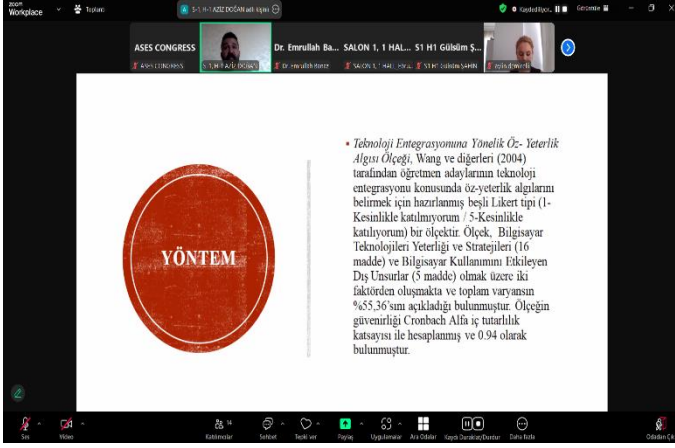
Abstract

Cannabis (*Cannabis sativa L.*) is an industrial plant that has been recognized, cultivated, and cultivated by almost all nations of the world for thousands of years. As in many Turkish states, hemp cultivation and weaving were carried out in the Ottoman Empire, especially in Kastamonu and in the coastal cities extending from Samsun to Rize. This product was a product of strategic importance, especially for maritime and marine equipment. From its fibre, rope, wire, basket, various types of fishing nets, twine, sail cloth, and so on were manufactured from hemp fibre. Fatsa and its surroundings were also one of the important regions where cannabis cultivation and production was carried out. In the 19th century, when the small-scale cities of the Black Sea region were involved in international trade, hemp, which was in high demand in its raw and processed form, became a product of great interest to Western countries.

At a time when Ottoman administrators were unable to provide information even on the general economic functioning, diplomats and entrepreneurs such as Henri Cortanze (1894-1907), the French Consul General of Samsun, provided detailed information on agricultural and industrial occupations that were vital to the functioning of daily life for their capitalist and merchant circles. In this context, Henri Cortanze's researches published in different sources provide detailed information on the cultivation, processing, and international trade of hemp in Fatsa, and around Fatsa. These and similar studies will contribute to revealing a different aspect of the economic, social and cultural life of a small-scale port city like Fatsa and its hinterland.

Keywords: Fatsa, H. Cortanze, Cannabis, International trade.

CONFERENCE PHOTO

CONGRESS POSTER

III. INTERNATIONAL
ORDU SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS

Final Summary
Sending date
17 August 2024

Congress Dates
23-25 August 2024

Congress Venue
ORDU

ONLINE AND
FACE-TO-FACE
PARTICIPATION
ALTERNATIVE.

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-88
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

08.09.2024

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 13-14 Nisan 2024 tarihleri arasında İzmir’de düzenlenen Ases VIII. International Social Sciences Conference’te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların % 56, 34’sı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 71

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 31

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 40

Katılımcı ülke sayısı: 9 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (20 bildiri), Malezya (8 bildiri), Pakistan (4 bildiri), Endonezya (3 bildiri), Fas (2 bildiri), Nijerya (1 Bildiri), Romanya (1 bildiri), Tayland (1 bildiri),

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI
Chairman of the Organizing Board

T.C.
BANDIRMA ONYEDİYÜL ÜNİVERSİTESİ
Spor Bilimleri Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-84965626-209.01-142245
Konu : Kongre Görevlendirilmesi

DEKANLIK MAKAMINA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD: ŞTİ. tarafından 23-25 Ağustos 2024 tarihleri arasında Ordu'da düzenlenecek olan III. Uluslararası Ordu Bilimsel Çalışmalar Kongresinin Düzenleme Kuruluna Üniversitemiz tarafından akademisyen temsilci olarak Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ömer ÖZER' in görevlendirilmesi hususunu,
Olurlarınıza arz ederim.

Prof. Dr. Serkan HACICAFEROĞLU
Dekan Yardımcısı

OLUR

Prof. Dr. Yağmur AKKOYUNLU
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSN4TLRMK4 Pin Kodu :16082

Belge Takip Adresi :

<https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5658&eD=BSN4TLRMK4&eS=142245>

Adres:Yeni Mah. Şehit Astsubay Mustafa Soner Varlık Cad. No:77 Bandırma/Balıkesir

Telefon:02667170117 Faks:0266 606 0715

e-Posta:sporbilimleri@bandirma.edu.tr

Kep Adresi:bandirmaonyedieyul@hs01.kep.tr

Bilgi için: Meray ÇOBAN

08.09.2024

DOI: 10.5281/zenodo.13693656

ISBN: '978-625-95080-0-9'

ASES PUBLICATIONS – 2024©